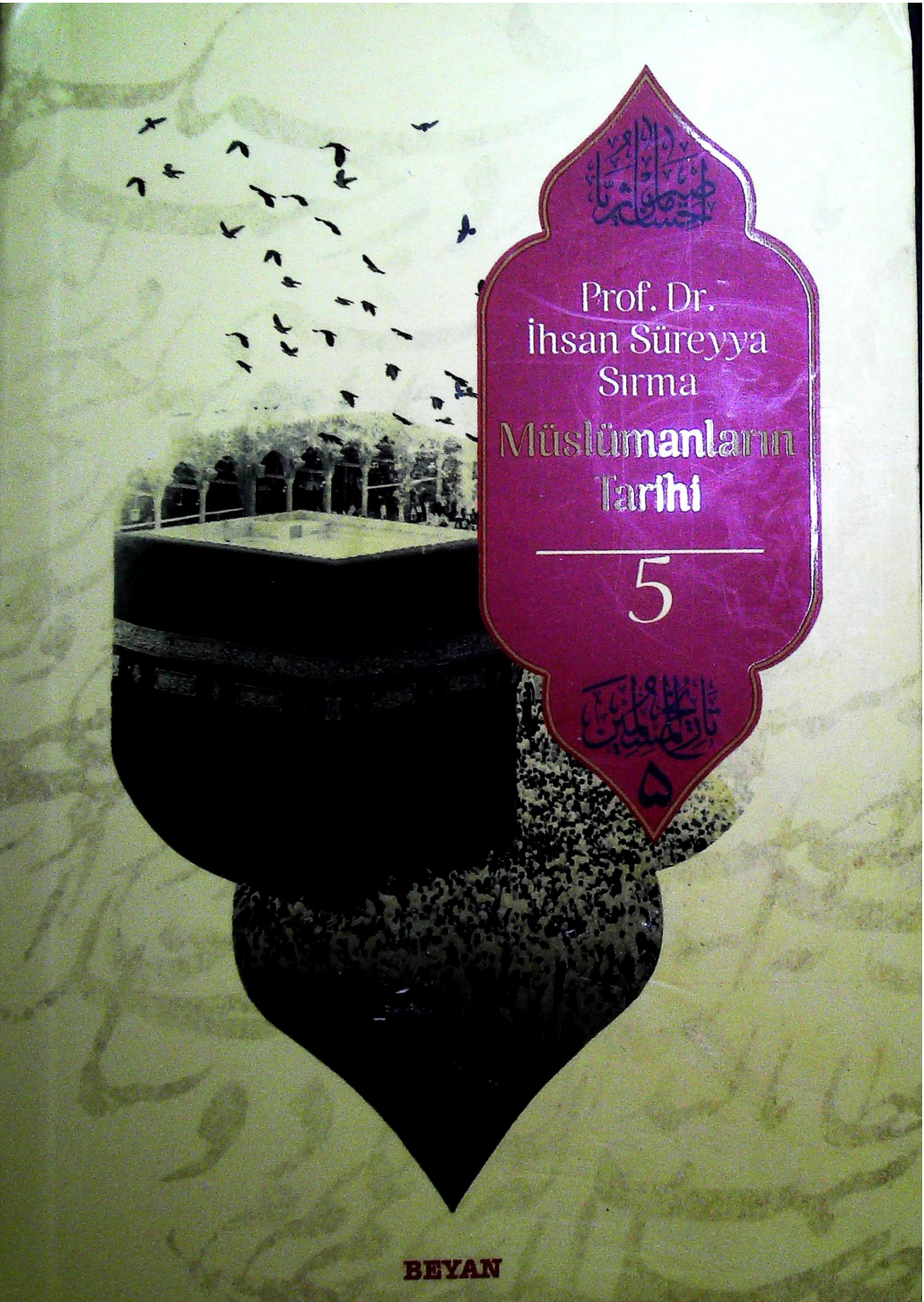

Prof. Dr.
İhsan Süreyya
Sırma

Müslümanların Tarihi

5

BEYAN

Müslümanların Târihi, Beyan Yayınları'nın 577/5. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni DBY Ajans, kapak Yûsuf Kot, baskı ve cild, Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 19891 İkitelli OSB Mh. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İstanbul Tel: 0212 671 07 00 -Pbx-) tarafından gerçekleştirildi ve Kasım 2017'de İstanbul'da yayımlandı.
ISBN 978-975-473-770-7 / Takım ISBN 978-975-473-765-3

Sertifika No: 14723

BEYAN YAYINLARI
Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: +90 212 512 76 97 - Tel-Faks: +90 212 526 50 10
www.beyanyayinlari.com / bilgi@beyanyayinlari.com
www.facebook.com/beyanyayinlari
www.twitter.com/beyanyayinlari
www.instagram.com/beyanyayinlari

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma

Müslümanların Târihi

V. Cild

(Osmanlı Devleti)

BEYAN

İçindekiler

Osmanlı Devleti, 13
Giriş, 13

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Osman Bey Dönemi (1281-1326), 17
Bursa'nın Fethi, 19
Değerlendirme, 21

Orhan Bey Dönemi (1326-1360), 22
Sancak Beyliği, 22
Uçbeyi Olarak Orhan Bey, 22
Orhan Bey Padişah Oluyor, 22
Bizans Gelişmelerden Endişe Duyuyor, 23
Devlet Zaruri Müesseselerini Kuruyor, 24
Bizans'la İlişkiler, 25
Değerlendirme, 26

Sultan I. Murad (Hüdâvendigâr) Dönemi (1360-1389), 27
Değerlendirme, 30

Sultan Yıldırım Beyazıd Dönemi (1389-1403), 31
Niğbolu Zaferi, 33
Yıldırım Beyazıd-Timur Münasebetleri, 34
Ankara Savaşı ve "Demir Kafes" Meselesi, 36
Savaş Başlıyor, 38
İki Hükümdâr Yan Yana, 40
Değerlendirme, 43

Osmanlı'da "Fetret Dönemi" ve I. Mehmed, 47

Sultan II. Murad Dönemi (1421-1451), 49
Haçlılar Osmanlı'ya Saldırıyor (Varna Savaşı), 50

Değerlendirme, 51

Fatih Sultan Mehmed Dönemi (1451-1481), 53
Karaman Beyi Üzerine Sefer, 54
Bizans İmparatoru Endişeleniyor, 56
Rumeli Hisarı Yapılıyor, 57
İstanbul Surlarını Yıkacak Top Yapılıyor, 59
Osmanlı Ordusu İstanbul Üzerine Gidiyor, 60
Kuşatma Başlıyor, 61
Fatih Sultan Mehmed Ayasofya'da, 63
Bir Değerlendirme: Kostantiniyye Neden Fethedildi?, 64
İ'lâyı Kelimetullah, 65
Peygamber'in Övdüğü Asker Olmak İçin, 67
Çandarlı Halil Paşa'nın Katli, 67
Avrupa'ya Seferler Başlıyor, 68
Uzun Hasan Gailesi ve Otlukbeli Savaşı, 70
Kırım'ın Fethi, 71
İtalya Seferi, 71
Fatih Sultan Mehmed'in Vefatı, 72
Değerlendirme, 73

Sultan II. Beyazıd Dönemi (1481-1512), 74
Cem ve Beyazıd Kardeşlerin Kavgası, 74
Cem Rodos'a Kaçıyor, 77
Cem Sultan Şövalyelerin Elinde, 78
Tapınak Şövalyeleri, 80
Zizim/Cem Fransa'da, 82
Cem Sultan'ın Ölümü, 85
Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti'nin Arası Açılıyor, 86
Mısır'la Barış Yapılıyor, 87
İspanya Müslümanlarının Osmanlıdan Yardım Talebi, 87
Şehzadeler Arasında Veliahtlık Mücâdelesi, 88
Şah Kulu Meselesi ve Şehzade Ahmed'in Durumu, 90
Şehzade Selim İstanbul'a Çağrılıyor, 91
Sultan Beyazıd İstanbul'u Terk Ediyor, 92
Değerlendirme, 93

Sultan I. Selim (Yavuz) Dönemi (1512-1520), 94
Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi, 95
Çaldıran Savaşı, 98

Kürdistan Beyliklerinin Osmanlı Devleti'ne Bağlanmaları, 101
Şah İsmail Tekrar Saldırıya Geçiyor, 104
Memlûk Devleti ve Yavuz'un Mısır Seferi, 104
Memlûk Sultanı da Bilâdu'ş-Şâm'a Hareket Ediyor, 106
Mercidabık Savaşı, 108
Yavuz Sultan Selim, Şâm Üzerine Yürüyor, 111
Mısır Üzerine Gidiliyor, 113
Ridaniye Savaşı, 115
Hutbeler Yavuz Sultan Selim Adına Okunmaya Başlandı, 117
Tumanbay'ın Sonu, 119
Mısır, Osmanlı Devleti'ne Bağlandı, 120
Hicaz Şerifi'nden Yavuz Sultan Selim'e Hediyeler, 123
Yavuz Sultan Selim İstanbul'a Dönüyor, 123
Yavuz Sultan Selim İstanbul'da, 124
Yavuz Sultan Selim Halife Oldu mu?, 125
Avrupa Yeni Haçlı Savaşları İçin Planlar Yapıyor, 126
Şii Celâlî İsyanı, 126
Yavuz Sultan Selim'in Vefatı, 127
Değerlendirme, 128

Kanuni Sultan Süleyman (Soliman the Magnificent/Soliman le Magnifique) Dönemi (1520-1566), 129
Canberdî İsyanı, 129
Kanunî'nin Saltanatı Batı'ya Cihâd Seferleriyle Başladı, 130
Fetihler Başlıyor, 131
Vali Ahmed Paşa'nın İhaneti, 131
Mohaç Meydan Muharebesi ve Budin'in Fethi, 132
Hilâl Taktiği, 133
Anadolu'da İsyanlar, 135
Birinci Viyana Kuşatması (26 Eylül 1529), 136
Kanuni'nin Macaristan/Alman Seferi, 138
Anadolu'da İsyanlar ve "Feth-i 'Irakeyn" Seferi, 138
Kapitülasyon Meselesi, 141
Şeyhülislâm Zembilli Ali Efendinin Vefatı, 141
Sadrazam İbrahim Paşa'nın Sonu, 142
Osmanlı Devleti Denizlere Açılıyor, 142
Avrupa ile İlişkiler, 143
Estergon Muhasarası, 145
Tebriz Seferi, 146
Yeni İran Seferi ve Şehzade Mustafa'nın Katli, 147

Veziriazam Ahmed Paşa'nın İdamı, 150
Süleymaniye Camisinin İbadete Açılması, 151
Hürrem Sultan'ın Ölümü ve Şehzade Beyazıd'ın İdamı, 151
Szigetvar/Zigetvar Savaşı (1566), 153
Kanunî'nin Vefatı, 154
Değerlendirme, 155

Sultan II. Selim/Sarı Selim Dönemi (1566-1574), 157
Değerlendirme, 160

Sultan III. Murad Dönemi (1574-1595), 161
Avusturya ile Yeniden Savaş, 162
Değerlendirme, 163

Sultan III. Mehmed Dönemi (1595-1603), 165
Değerlendirme, 168

Sultan I. Ahmed Dönemi (1603-1617), 169
Sonraki Olaylar, 170
Ravza-i Mutahhara Örtüsü, 171
Değerlendirme, 171

Sultan I. Mustafa'nın Birinci Saltanat Dönemi (1617-1618), 172

Sultan II. Osman (Genç Osman) Dönemi (1618-1622), 173
Değerlendirme, 175

Sultan I. Mustafa'nın İkinci Saltanat Dönemi (1622-1623), 176
Değerlendirme, 177

Sultan IV. Murad Dönemi (1623-1640), 178
Tütün İçmek Yasaklanıyor, 180
Dış Meseleler, 181
Abaza Mehmed Paşa ile Şair Nefi'nin İdamları, 181
İran Seferi/Revân Seferi, 182
IV. Murad'ın Bağdad Seferi, 183
Sultan IV. Murad'ın Ölümü, 184
Değerlendirme, 186

Sultan İbrahim Dönemi (1640-1648), 187
Değerlendirme, 189

Sultan IV. Mehmed (1648-1687), 190
Köprülüler Dönemi, 192
Moiz Sabatay ile Kürt Mehdî Olayı, 196
Girit Meselesi ve Diğer Olaylar, 196
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Dönemi, 198
Avusturya Seferi ve 2. Viyana Kuşatması, 198
Değerlendirme, 208
Avrupa'daki Toprakları Kaybetme Dönemi Başlıyor, 209
Değerlendirme, 210

Sultan II. Süleyman Dönemi (1687-1691), 211
Değerlendirme, 214

Sultan II. Ahmed Dönemi (1691-1695), 216
Değerlendirme, 216

Sultan II. Mustafa Dönemi (1695-1703), 217
Değerlendirme, 219

Sultan III. Ahmed Dönemi (1703-1730), 220
Lale Devri, 221
Patrona Halil İsyanı, 223
Değerlendirme, 223

Sultan I. Mahmud Dönemi (1730-1754), 224
Sultan I. Mahmud'un Vefatı, 226
Değerlendirme, 226

Sultan III. Osman Dönemi (1754-1757), 228
Değerlendirme, 229

Sultan III. Mustafa Dönemi (1757-1774), 230
İlginç Projeler, 231
Sultan III. Mustafa'nın İmâr İşleri, 232
Rusya'ya Savaş İlan Ediliyor, 232
Değerlendirme, 233

Sultan I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789), 234

Sultan III. Selim Dönemi (1789-1807), 237
1789 Fransız Devrimi, 239
Nizâm-ı Cedîd, 242

Fransızların Mısır'ı İşgali, 244
Batıya Tavizler Dönemi Başlıyor., 248
Edirne Vak'ası, 250
Değerlendirme, 252

Sultan IV. Mustafa Dönemi (1807-1808), 253
Değerlendirme, 254

Sultan II. Mahmud Dönemi (1808-1839), 256
Vak'ay-ı Hayriye, 259
Navarin Olayı ve Yeniden Savaş, 260
Mehmed Ali Paşa Gailesi, 261
Değerlendirme, 262

Sultan Abdülmecid Dönemi (1839-1861), 263
Islahat ve Tanzimat'ın Târihçesi, 263
Tanzimat'a Neden Gerek Duyuldu?, 264
İngiltere'ye Taviz ve Mehmed Ali Paşa Meselesi, 265
Tanzimat Fermanının İlanı, 266
Fermanın Muhtevası, 267
Islahat Fermanı, 269
Paris Muahedesi ve Sonrası, 271
Değerlendirme, 272

Sultan Abdülaziz Dönemi (1861-1876), 273
Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi, 275
Sultan Abdülaziz'in Katli Olayı, 277
Değerlendirme, 277

Sultan V. Murad Dönemi (1876-1876), 278
Değerlendirme, 279

Sultan II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), 280
Jön Türk Meselesi, 282
Pan Arabizm (Arap Birliği Siyaseti), 286
Panislamizm İçin Dinî Eğitimin Islahı ve Sultan II. Abdülhamid-Muhammed Abduh İlişkisi, 288
Abduh Göreve Hazır, 290
Sultan Abdülhamid'e Bağlılığı ve Teşekkürü, 291
Batı Emperyalizmi, 291
İslâm Birliği Siyaseti/Pan İslâmizm, 293

Ermeni Meselesi, 295
Sultan II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları ve Kürt Siyaseti, 297
Yahudi Meselesi, 298
Sultan Abdülhamid, "Panislamizm" Hareketini Hızlandırıyor, 300
Çin'de İslâm Birliği Siyasetinin Uygulanması, 303
Pekin'de Hamidiyye Üniversitesi, 310
Netice, 315
Sultan Abdülhamid'in Hal'i, 316
Otuz Bir Mart Vak'ası, 318
Sıra, Sultan'ın Hal'ine Gelmişti, 319
Değerlendirme, 324

Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi (1909-1918), 328
Jön Türk Terörü, 328
Balkan Savaşları, 330
Jön Türkler Almanlara Yanaşıyor, 331
Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına Girişi, 332
Çanakkale Savaşları, 334

Sultan Mehmed Vahîdüddîn Dönemi (1918-1922), 336
Son Halife'nin Vefatı, 340
Sonuç, 343

Genel Değerlendirme, 347
Sözümüzü Bağlarken, 374

Genel Bibliyografya, 377

Genel İndeks
I. Cild, 399
II. Cild, 417
III. Cild, 433
IV. Cild, 457
IV. Cild, 481

Giriş

Osmanlı Devleti, dünyamızda İmparatorluklar dönemi diye tanımlanabilecek bir dönemin son temsilcilerinden biridir, belki de sonuncusudur. Bu devletler, bünyelerinde farklı dilden, ırktan ve dinden pek çok topluluğu barındırmaları bakımından günümüz devletlerinden farklı özellikler taşırlardı. Çin, Sasanî, Roma, Bizans İmparatorlukları bu türün eski dönem örnekleridir. Daha sonraki yüzyıllarda, Rus, Germen ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları ise Osmanlı Devleti ile aynı dönemde hayat bulmuş örneklerdir. Bu devletler, 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi'nden sonra toplumlara sirayet etmiş olan nasyonalizm/milliyetçilik virüsü yüzünden içten içe çürümeye başlamış, her millet kendi ulus devletini kurma kavgası vermeye başlamış; fakat neticede yanlış olan bu sistemle yönetilen devletler yıkılıp gitmiştir. Osmanlı Devleti de bu kaderden kaçamamış ve tarih sahnesinde yer aldığı 6 asırlık bir ömürden sonra yıkılmış ve bünyesinden onlarca devlet çıkmıştır. Ne acıdır ki bu devletlerden hiç biri aradan geçen bunca yıla rağmen huzurlu bir dönem geçirememiş, sürekli savaşlar, kavgalar ve bölünmelerle yüz yüze kalmış, milyonlarca insanın hayatını kaybettikleri bir süreci yaşamışlar, yaşıyorlar. Oysa aynı insanlar -son yüzyıl hariç- Osmanlı Devleti yönetimi altında hem dinlerinde, hem dillerinde özgür bir hayat sürüyor, adaletli bir yönetim altında yaşıyorlardı. Irkçılık virüsü bu milletleri hem

Osmanlı yönetimine hem de birbirlerine karşı tahammülsüz hale getirdi. Aynı virüsün Osmanlı yönetimine de sirayet etmesiyle artık bir arada yaşama imkânı kalmadı ve koca bir devlet, arkasında yüzbinlerce mağdur insan bırakarak tarih sahnesinden çekildi.

Osmanlı Devleti, temelini İslâmi kaynaklardan alan adil ve farklılıklara karşı hoşgörülü yaklaşımıyla bölgede bir döneme damgasını vuran önemli bir unsur olmuştur. Bazı Padişahlarının kişisel zaafları ve kardeş katli gibi kabulü zor uygulamalar dışında ortaya koydukları yönetim modeli ile hayırla anılan bir örneklik göstermiştir. İslâm Medeniyetine ait kurumlar ve yapılar bugün bile Müslümanlar tarafından benzerleri ortaya konamamış özellikler göstermektedir. Bizim çalışmamız Müslümanların siyasi tarihi olduğu için bu konunun detaylarına girmeyi uzmanlarına bırakıyor, Osmanlı Devleti'nin siyasi tarihini kronolojik bir çerçevede ve ana hatlarıyla incelemeyle yetiniyoruz.

Herhangi bir toplumu, onu oluşturan öğelerin en başında gelen inanç ve etnik yapılarını ele almadan incelemek, o toplumu analiz etme açısından yetersiz bir teşebbüs olacaktır. Çünkü toplum, kendisini meydana getiren farklılıklarıyla "*toplum*"dur. Bu farklılıklara sahip olmayan toplumlar kapalı toplumlardır.

Bu düşünceyle Osmanlı Devleti'ni analiz etmeye kalkıştığımızda, her biri diğerinden ilginç olan iki husus göze çarpar:

1- Osmanlı toplumu, etnik kökenleri ve inançları birbirinden farklı 50'ye yakın topluluktan oluşmaktadır,

2- Osmanlılar, atalarının Orta Asya'da yaşamış oldukları pagan ve primitif nitelikli eski dinlerini terk etmelerinden ve kendilerine yepyeni bir dinamizm katan İslâm dinine girmelerinden sonra yerelden evrensele doğru evrilen bir medeniyet ufku kazanmıştır. Bunun tabii bir sonucu olarak da, atalarının benimsediği bu yeni dinin sağlamış olduğu imkânları kullanarak kendi dönemlerinin en önemli toplumu hâline gelmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin etnik menşeine bakıldığında, bu konuda çok değişik teorilerin öne sürüldüğü görülmektedir. Özellikle *"Oğuz"* kökenli olup olmadıkları hususu, tarih mahfillerinde sıkça tartışılan konulardan biridir. [1]

Bu konudaki araştırmalara baktığımızda, Osmanlı ailesinin Doğu'dan ve özellikle Orta Asya'dan Batı'ya göç etmiş Türk kavimlerinden bir tanesi olduğu yönünde yaygın bir kanaate tanık olunmaktadır. Bizim için Osmanlıların hangi bölgelerden ve etnik kökenlerden geldikleri önemli olmakla beraber, asıl önemli olan, bu devasa yapının altı asır boyunca icra ettiği fonksiyon ve o dönemde dünya sahnesinde oynadığı roldür. Zira küçük bir beylikten *"koca"* bir devlet [2] oluşturmak ve bu devleti altı asır payidar kılmak, başlı başına büyük ve önemli bir hadisedir.

Konuya özellikle sonda söyleyeceğimizi başta söyleyerek girelim: Osmanlı Devletine o büyük başarıları sağlayan temel unsur, nasıl kuruluş aşamasında kendilerine *"din"* olarak kabul ettikleri ve uymaya çalıştıkları *"İslâm"* idiyse, inkırazlarını, çöküşlerini hazırlayan âmil de, giderek bu dinin esaslarını terk etmeleridir. Bizim, Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküşünü sağlayan ana unsur konusundaki temel görüşümüz budur. Tıpkı daha önceki *"Müslüman Devletler"*in yükseliş ve çöküşlerinde arz ettiğimiz görüşlerimiz gibi...

Tabii ki *"din faktörü"*nün yanında, bu çöküşü hazırlayan başka âmiller de vardır. Ne var ki bütün bu âmiller, şöyle ya da böyle **"din"**le

1 Ayrıntılar için bk. Aldo Gallotta, *"Oğuz Efsanesi" ve Osmanlı Devletinin Kökenleri: Bir İnceleme. Osmanlı Beyliği* (1300-1389), Editör, Elizabeth A. Zachariadou, *Târih* Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, Ağustos 1997, s. 41 vd.

2 Biz *"Osmanlı İmparatorluğu"* tabiri yerine, *"Osmanlı Devleti"* tabirini kullanmayı daha uygun buluyoruz. Nitekim Osmanlılar hiçbir zaman devletlerini *"İmparatorluk"* diye tanımlamamışlar, devletlerini, *"Devlet-i 'Aliyye-i Osmaniyye"* diye adlandırmışlardır.

bağlantılıdır. Nitekim Müslümanların bütün tarihleri boyunca görülmüştür ki, ne zaman dinleri olan İslâm'ı bihakkın uygulamışlarsa, ona doğru orantılı olarak devletleri de yükselmiştir. Din'e bigâne kalınınca da devletleri çöküp gitmiştir.

Maksadımız, 'Müslümanların Târihi' içinde altı asır gibi önemli bir dönemi oluşturan bu devleti bütün ayrıntıları ile ele alıp incelemek değildir; -zira buna gücümüz yetmez-, yapmak istediğimiz, kronolojik ve özet olarak *Osmanlı siyasi tarihini* ele almak ve bazı tesbitlerimizi okuyucularımızla paylaşmaktır.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Osman Bey Dönemi (1281-1326)

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olarak bilinen ve bu devletin kendi adıyla adlandırılmasına sebep olan Osman Bey, Oğuz Türklerinin Kayı boyuna mensup Ertuğrul Gazi'nin oğludur. Ertuğrul Gazi'nin babası da Gündüz Alp (Süleyman Şah)'tır.[3]

Osman Bey, altı asır gibi uzun bir müddet yaşamış olan ve kurduğu siyasi ve idari sistemle zamanının en büyük devletlerinin başında gelen bir hanedanın başı ve kurucusudur. Ondan dolayıdır ki, bu büyük siyasi oluşum, onun adına izafeten *"Osmanlı Devleti"* olarak adlandırılmıştır.

Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışının arifesinde, hem geçiş yolları olan İran'da hem de daha sonra fethedilen Anadolu'da, diğer Müslüman ve gayrimüslim devletlere kıyasla Selçuklular büyük bir siyasi güç teşkil ediyorlardı.

Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi, Selçuklu Sultanı Alâeddin tarafından Bizans sınırına bir uç beyi olarak görevlendirildi. Ertuğrul Gazi, bugünkü Bursa, Kütahya ve Bilecik bölgelerine yerleşti.

3 Kayı'lar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, 6. baskı, Ankara, 1994, I, 97 vd; ayrıca bk. Colin Imber, *Osman Gazi Efsanesi, Osmanlı Beyliği* (1300-1389), Editör, Elizabeth A. Zachariadou, *Târih* Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1997, s. 68 vd.

Bilâhare Söğüt kasabasını da Bizans'tan alarak orayı beyliğinin merkezi yaptı. [4]

Selçuklu Devleti'ne bağlı olan ve sınır boylarına yerleştirildikleri için "*Uç Beylikleri*" denen bu küçük beyliklerin görevi, devletin sınırlarını korumak ve gayrimüslimlere karşı cihat etmekti.

1281 senesinde ölen Ertuğrul Bey'in yerine, ailenin en küçük oğlu Osman Bey getirildi. Böylece Osman Bey, Bizans'la sınırdaş olan bir uç beyi oldu. Osman Bey'in seçimi sırasında amcası Dündar Bey de yaşı ve tecrübesine güvenerek aday olmuştu. Ancak bu göreve Osman seçilmiş, amcası da bu sonucu kabul etmişti. Fakat bilâhare yeğeni Osman aleyhine faaliyetleri duyulduğundan katledildi. [5]

Osman Bey daha sonra Bursa'ya yakın bir yerde Yenişehir ismiyle bir yerleşim merkezi kurup burayı beyliğinin merkezi olarak kullanmaya başladı.

Beyliğin en güçlü komşusu, döneminin en büyüklerinden birisi olan Bizans Devletiydi. Osman Bey zaman zaman komşuları ile savaşıyor, bazen de dostluklar kurarak beyliğini büyütmeye çalışıyordu. Bu şekilde günden güne sınırlarını genişleterek Bursa civarında birçok yeri beyliğine katt. Yaptığı savaşlarla Bilecik, Karacahisar ve Yarhisar kalelerini fethetti. Topraklarını giderek büyüten Osman Bey, artık beylikten devlet olmaya doğru gidiyordu. [6] Bilahare İznik'i kuşattı fakat kalenin çok muhkem olmasından dolayı orayı alamadı; buna karşılık hemen yakınına *Taz Ali Hisarı*'nı yaptırarak ileride yapılacak olan fethe zemin hazırladı.

Osman Bey'in ideali, Bizans tekfurlarıyla savaşmaktan çok onlarla anlaşarak ve onları İslâm'a kazandırarak beyliğinin sınırlarını ge

4 Bu konudaki diğer ayrıntılar için bk. İA, "Osman I" mad.

5 İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, I, 104.

6 Ayrıntılar için bk. Aldo Gallotta, *"Oğuz Efsanesi" ve Osmanlı Devletin Kökenleri: Bir İnceleme. Osmanlı Beyliği* (1300-1389), s. 58.

nişletmekti. Nitekim oğullarından Orhan Bey'i bu maksatla *Yarhisar tekfuru*'nun[7] kızı Nilüfer'le evlendirdi.[8]

Osman Bey, 1314 yılında Bursa'yı kuşattı. Fakat Bursa'yı almak kolay değildi; bu nedenle bir süre sonra şehrin yakınlarına hisarlar yaptırıp kuşatmayı ileri bir tarihe erteledi.

Bu arada, Bizans'ın kendileriyle temas kurup teşvik ettiği İlhanlılar da Selçuklu ve Osmanlı üzerine geliyordu. İlhanlılar da Müslüman olmalarına rağmen Bizans'ın oyununa geliyor, Müslüman kardeşleri üzerine seferler icra ediyorlardı. Zaten Müslümanların günümüze kadar devam eden en büyük hastalığı da bu değil midir? Allah'ın *"ancak mü'minler kardeştir"*[9] buyruğuna rağmen, geçmiş tarihte olduğu gibi, günümüzde de bu kardeşler, Allah'ın emrini unutup birbirleriyle savaşmaya devam ediyorlar.

Bursa'nın Fethi

Uzun beylik yıllarından sonra Osman Bey yaşlandı ve oğlu Orhan Bey, vekâleten de olsa beyliği idare etmeye başladı. Ancak çok mühim meselelerde yaşlı ve tecrübeli Osman Bey'in görüşlerine başvuruluyordu. Bu arada fetih hareketleri de oğulları tarafından devam ettiriliyordu. Nitekim 1321'de Orhan Bey Mudanya'yı fethetti. Ardından, 1325 senesinde Orhan Gazi, İslâm dünyasının değişik yerlerinden gelmiş olan mücahitlerle birlikte Bursa'nın fethine gönderildi. Bazı kaynaklara göre[10], Osman Bey artık çok yaşlı ve hasta olduğu için Orhan Bey *"hükümdâr"* sıfatıyla Bursa üzerine gitti ve maiyetiyle birlikte orayı fethederek Osmanlı topraklarına kattı.

7 *"Tekfur"*, Osmanlılar zamanında, Bizans derebeyleri için kullanılan sıfat.
8 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 127; İA, Orhan mad.
9 K.K. Hucûrât Sûresi, 10.
10 Bk. İA, Osman I mad.

Bursa fethinden dönen Orhan Bey, artık iyice yaşlanmış ve hastalığı ilerlemiş olan babasının yanına gitti. Oğlu Orhan'ın Bursa'yı fethettiğine çok sevinen Osman Bey, kendi yerine geçirdiği Orhan'a şu vasiyette bulundu:

"Ey oğul! Her işten önce din işlerine dikkat et. Zira farzlara dikkat, din ve devletin güçlenmesine sebeptir. Din işlerini; dikkatli olmayan, itikadı bozuk ve doğru yoldan ayrılmaya yönelen, büyük günahlardan kaçınmayan, helâla-harama dikkat etmeyen sefihlere ve ayrıca tecrübesiz kişilere bırakma, devlet idaresinde bu gibi kişilere iş verme! Zira Yaratandan korkmayan, yaratılandan hiç korkmaz. Büyük günah işleyen ve bunu devam ettiren kimsede sadakat olmaz. Böyle kişilerin sadakati olsa ümmeti olduğu Peygamber-i Zişan'ın sadık tebligatı üzere hareket eder de şer'i şerifin dışına çıkmazdı. Zulümden, bid'atten sakın. Zulme ve bid'ate teşvik edenleri devletinden uzaklaştır. Çünkü böyleleri seni zevale uğratmış olurlar. Daima cihâd ile devletini genişletmeye çalış. Çünkü uzun zaman sefer olunmazsa askerin şecaatine; reislerin ve kumandanların bilgi, tedbir ve malumatına ağırlık ve noksanlık gelir. Böyle sefer işlerini bilenler ölür gider de yerine tecrübesiz kimseler gelir, bu yüzden de birçok hatalar meydana gelir ki, bundan da devlet büyük zararlar görür. Beytü'l-mali koru! Devletin servetini çoğaltmaya çalış! Şer'-i şerifin ölçüsüne göre sana ait olana kanaatle, ihtiyaçlarından ve gerekli olanlardan başka lüzumsuz yere telef etme, israftan kaçın. Askerinle, malınla gururlanma. Zira onlar Allah yolunda cihâd için milletin işlerinin yerli yerinde görülmesi ve cihana adalet ve fazileti yayman için vasıtadırlar. Sadakatle Allah rızası için çalışan devlet erkânını koru! Vefatlarından sonra böyle kimselerin çoluk-çocuğuna bak, ihtiyaçlarını karşıla! Halkından hiç kimsenin malına tecavüz etme! Hak edenlere yardım ile iltifat elini uzat, böylelerinin yakınlarını sıkıntıdan kurtar. Askeri erkânı iyi koru! Âlimler, fazıllar, sanatkârlar, edipler; devletin bedeninin gücüdür. Bunlara iltifat ve ikrâmda bulun. Bir kemal sahibi işitince onunla

yakınlık kur, dirlikler ver ve ihsan eyle! Hükümetinde ulema, fazıl kimseler, erbâb-ı maarif çoğalsın, siyaset ve din işleri nizam bulsun! Benden ibret al ki, bu diyarlara zayıf bir bey olarak gelip hak etmediğim halde bunca inâyet-i celile-i Rabbaniye'ye mazhar oldum. Sen de benim yolumdan git ve bu Din-i Muhammedi'yi ve ashabını, başka sana tabi olanları koru. Allah'ın (c.c) hakkını ve kulların hukukunu gözet! Ve senden sonrakilere böyle nasihat etmekten geri durma. Ve adalet ve insafa riayet ile zulmü kaldırmaya devam ile her bir işe teşebbüste Allah'ın yardımına güven. Halkını düşman istilasından ve zulme uğratılmaktan koru! Haksız yere hiç bir ferde layık olmayan muamelede bulunma! Halkı taltif et, hepsinin rızasını kazan!" [11]

Bu vasiyetinden sonra fazla yaşamayan Osman Bey, 1326 yılında vefat etti ve Bursa'daki *Gümüşlü Kubbe*'ye defnedildi.

Değerlendirme

Osman Bey, bir beylik konumunda olan topraklarını üstün bir gayretle genişletmiş, bölgedeki etkisini arttırmış ve bir *devlet* olmaya doğru götürmüştür. Böylece kendisinin yerine geçen oğlu Orhan Bey'in işini epey kolaylaştırmıştır. Ama buna rağmen Osman Bey zamanındaki bu oluşumu bir "*devlet*" olarak değil, "*beylik*" olarak değerlendirmek daha doğru olur.

11 O döneme ait kaynaklar fevkalade az olduğundan, Osman Bey'e ait olduğu rivayet edilen bu vasiyetnamenin, gerçekten ona ait olup olmadığını tesbit edemedik.

Orhan Bey Dönemi (1326-1360)

O dönemde cereyan etmiş olan olaylara bakıldığında, Orhan Bey'in, babası Osman Bey'e nazaran daha bir eğitimli olduğu, özellikle İslâmî ilimler alanında daha iyi bir birikime sahip olduğu anlaşılıyor. Mamafih ona bu imkânları hazırlayan, babası Osman Bey'di.

Sancak Beyliği

Osmanlı'da, daha devletin kuruluşundan beri, saltanatı devralacak olan şehzadeler, sancakbeyliğine gönderilir; bu şekilde devlet idaresinde tecrübe kazanmaları sağlanırdı. İşte bunun içindir ki, yirmi yaşına gelen Orhan Bey, babası tarafından Karaca Hisar'a Sancak Beyi olarak gönderildi.

Orhan Bey, bu sancak beyliği sırasında hem düşmanları, hem de aynı zamanda komşuları olan Germiyanoğulları, İlhanlılar ve Tatarları tanıma fırsatı buldu; hatta onlarla yapılan savaşlara katıldı.

Uçbeyi Olarak Orhan Bey

Bilahare başka *Uç beyliklerinde* bulunan Orhan Bey, bir devlet adamı gibi davranıyor, sorumluluğunun bilincinde olarak, babasından devraldığı beyliği hem idare etme, hem de genişletme çabalarına devam ediyordu.

Orhan Bey Padişah Oluyor

Osman Bey vefat edince, oğlu Orhan Bey, Osmanlıların başına Bey oldu. Yeni Bey, babası Osman Bey'in yönetim tarzını aynen sürdürdü.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, babası onu Bursa'nın fethine göndermiş, o da bu görevi başarılı bir şekilde yerine getirerek, Bursa'yı fethetme şerefine nail olmuştu.

Bu dönemde Osmanlı düşmanı olan İlhanlıların Anadolu valisi Mısır'da idam edilmiş ve Orhan Bey'in en büyük rakibi olarak Bizans kalmıştı. Orhan Bey, beyliğini Bizans'a karşı güçlendirmek için İznik'i alması gerektiğini düşünüyordu.

Bizans Gelişmelerden Endişe Duyuyor

Bölgesindeki gelişmeleri takip eden Bizans İmparatoru, Osmanlı Beyliğinin kendileri için taşıdığı tehlikeyi fark etti ve bunu bertaraf etmek üzere harekete geçti. İlk hamle olarak Anadolu yakasına geçerek Osmanlı ordusuna saldırdı. Fakat Orhan Gazi karşısında büyük bir yenilgiye uğrayan, hatta bu savaşta yaralanan İmparator III. Andronikos, İstanbul'a geri çekilmek mecburiyetinde kaldı (1329). Bizans'ın merkezi olan İstanbul'dan yardım ümidi kesilen İznik'teki Bizanslılar da, verecekleri haraç karşılığında şehri Osmanlılara teslim ettiler. Böylece Selçuklular zamanında Bizanslılarca alınmış olan İznik, tekrar Müslümanların eline geçmiş oldu. İznik'i fethetmiş olan Orhan Bey, burayı beyliğinin merkezi yaptı (1330). [12]

Orhan Bey'in İznik gibi stratejik ve müstahkem surlarla çevrili olan şehri fethedip beyliğine katması, ardından da orayı Başkent yapması, idare ettiği beyliğe "*devlet*" hüviyetini kazandırmıştır. Zira yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi İznik, önce Bizans ile Selçuklu, ardından da Selçuklular ile Haçlılar arasında büyük savaşlara sebebiyet vermiş bir şehirdir.

12 Orhan Bey'in yazdırdığı İznik Fetihnâmesinin sureti için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 67.

Bunu takip eden senelerde Orhan Bey, hem küçük Müslüman beylikleri, hem de Bizans'ın önemli miktardaki toprağını kendi devletine katarak sınırlarını genişletti.

Bu arada Osmanlı Devleti ile Karamanlılar [13] arasında senelerce süren anlaşmazlıklar Orhan Bey zamanında daha da şiddetlenmiş, bu süreç bazen savaşlarla bazen de yazışmalarla sürüp gitmiştir. [14]

Orhan Bey, komşu ülkelerle, özellikle Müslüman beyliklerle olan ilişkilerini diplomatik mektuplarla sürdürmeyi savaşa tercih etmiştir denilebilir. [15] Fakat buna rağmen zaman zaman bu beyliklerle savaşlar da olmuştur. Özellikle Karaman Devleti ile neredeyse sürekli olarak savaş halindeydi.

Orhan Bey, Anadolu'daki beyliklerle uğraşmasına rağmen, onun hayali Çanakkale Boğazının Batı yakasına çıkmak ve orada *İ'lây-ı Kelimetullah* için cihâd etmekti. Nitekim bu hayalinin başlangıcı olmak üzere Balıkesir'i fethedip, karşı yakaya geçmenin planlarını yapmaya başladı. Devletinin sınırları bu şekilde genişleyince, daha önce İznik'i Başkent edinmişken, Bursa'yı daha münasip görüp, devletin merkezini oraya taşıdı. Daha sonra da kendi adına gümüş ve bakır paraları bastırdı.

Devlet Zaruri Müesseselerini Kuruyor

Orhan Bey zamanında devletin sınırları iyice genişledi. Eskiye göre hayli genişlemiş olan bu büyük devleti idare etmek için sosyal ve kurumsal bazı yeniliklere ihtiyaç duyuldu. Nitekim başta para basma olmak üzere birçok yeni tasarrufta bulunuldu.

13 Karamanlılar hak. Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, I, 176 vd.

14 Bu anlaşmazlık ve yazışmalar hak. bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 58 vd.

15 Bu konuda İran Şâhı'na gönderdiği mektup için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 89, 91.

Devletleri ayakta tutan, devletin müesseseleridir. İyi bir idare mekanizması, yetenekli bir devlet erkânı, başka devletlerce kabul edilmiş parası, ordusu, ilmî merkezleri bulunmayan topluluklara *"devlet"* denemez ve böylesi *"beylikler"*in ayakta kalmaları da muhaldir.

Orhan Bey'in getirmiş olduğu en büyük yeniliklerden bir tanesi de, onun *"Yeniçeri Ocağı"*nı kurmuş olmasıdır. Bu ocağın Sultan II. Murad zamanında kurulduğu söyleniyorsa da, mahiyet itibariyle biraz farklılıklar gösteriyordu. Çünkü Orhan Bey'in kurmuş olduğu Yeniçeri Ocağı'na sadece Müslüman çocukları alınıp eğitilirken, II. Murad zamanında, gayrimüslim çocuklar da bu ocağa alınıp eğitilmeye ve devlet kademelerinde kullanılmaya başlandı.[16]

Bizans'la İlişkiler

Orhan Bey, Bizans'taki siyasi karışıklıklardan azamî derecede yararlanmak için, kendi içinde bölünmüş olan Bizans devletinde İmparator Kantakuzenos[17] tarafına meylederek bunu Rumeli'ye geçmek için bir fırsat olarak kullanmayı düşündü. Nitekim bu ilişkileri o dereceye vardırdı ki, 1346 yılında İmparator'un kızı Theodora ile evlendi. Mamafih bu evliliğin esas sebebi, Bizans Devletinin Sırplar karşısında zayıf düşmüş olması ve Bizans Kralının, Osmanlı'ya yanaşarak kendisine müttefik bulmak endişesiydi. Bizans İmparatoruyla bu şekilde akraba olan Orhan Bey, zaman zaman Bizanslıların yanında Sırplara karşı savaşmayı bile ihmal etmedi. Bu *sıhriyet* ve işbirliği, Orhan Bey'in, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye yerleşmesine büyük ölçüde zemin hazırladı. Nitekim fazla zaman geçmeden Rumeli'ye bu şekilde yerleşen Osmanlılardan çekinmeye başlayan

16 Ayrıntılar için bk. V. M. Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, Ankara, 1968, s. 33.

17 Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, I, 132; V.M. Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, s.34.

Bizans İmparatoru ile Orhan Bey'in arası açıldı. İmparator'un Orhan Bey'le görüşme isteği de sonuçsuz kalınca, Osmanlılar Bizans'a rağmen Rumeli'ye geçip oraya yerleştiler. Orhan Bey, Rumeli'ye geçiş harekâtını, oğlu Süleyman Paşa'ya havale etmişti. O da maiyetindeki komutan ve askerlerle Rumeli'ye geçip, oraları fethettiler. Fakat Süleyman Paşa aniden vefat edince, artık yaşlanmış olan Orhan Bey, bu işi diğer oğlu Murad'a havale etti.

Osmanlı Padişahları içerisinde adı Türkçe olan tek Padişah Orhan Beydir. Orhan Bey, Osmanlı Devleti'ni genişletip, müesseseleri ile belli bir düzeye çıkarttıktan sonra, 1360 senesinde hayata veda etti.

Değerlendirme

Askeri başarılarına kıyasla Orhan Bey'in siyasi ve sosyal siyaseti daha ön planda olup beyliğin büyümesindeki etkisi de daha fazla olmuştur. Nitekim büyük bir akıllılıkla Bizans'la siyasi ilişkiler içerisine girmiş; evlilik bağı kurarak Bizans'ın Osmanlı'ya karşı daha mülayim olmasını sağlamıştır. Ancak fetih hareketlerini de ihmâl etmemiş, beyliğini sürekli genişleterek ona "*devlet*" hüviyetini kazandırmıştır. Orhan Bey zamanının en önemli hadiselerinden biri de "*Yeniçeri Ocağı*"nın kurulmuş olmasıdır. [18]

18 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 130.

Sultan I. Murad (Hüdâvendigâr) Dönemi (1360-1389)

Orhan Bey'in vefatından sonra, onun yerine oğullarından Murad, Osmanlı Devleti'nin yeni sultanı oldu.[19] Şehzadeliğinde biraz pasif duruma konmuş; kardeşi Süleyman Paşa aktif görevlere atanırken, ona bir sancak beyliği verilerek, devletin büyük faaliyetlerinden uzak tutulmuştu. Buna rağmen, tahta geçer geçmez öyle büyük yararlıklar gösterdi ki onu tanıyanlar şaşırıp kaldılar. Çünkü onu pasif görüyor, böyle bir aksiyon beklemiyorlardı.

Orhan Bey'in ve oğlu Süleyman Paşa'nın ölümlerine sevinmiş olan Bizans ise, bir an önce diğer Avrupa devletleriyle birleşip, Osmanlıyı Rumeli'den atma hayallerini kuruyordu. Onların bu düşüncelerini sezen Sultan I. Murad da tedbirler alıyor, bu cümleden olmak üzere bir an önce Edirne'yi fethedip, Bizans ile diğer Avrupa devletleri arasındaki ilişkiyi kesmek istiyordu.

Sultan I. Murad'ı pasif bir adam gibi zanneden Ahiler, Ankara civarında isyan ettiler. Ayrıca, Orhan Gazi'nin vefatını fırsat bilen Anadolu'daki diğer Müslüman beylikler de Osmanlı Devleti'ne karşı çıkarak Ankara'ya kadar olan yerleri ve Ankara'yı idarelerine aldılar. Bunun üzerine Murad Hüdâvendigâr, öncelikle onların üzerine yürüdü ve Ankara'yı geri aldı.[20]

19 M. Doukas, *Târih*, s. 5.

20 Ayrıntılar için bk. İ. H.Uzunçarşılı, İA, Murad I. Mad.

Ardından Rumeli'ye geçen Murad Hüdâvendigâr, Lüleburgaz ve Çorlu'yu zapt ederek bölgeyi Anadolu'dan getirttiği başka Müslümanlarla iskân ettirdi. Bu aynı zamanda Balkanlarda, Sırp ve diğer Hıristiyanlara karşı bir korunaktı. Artık Avrupa'nın yolları açılıyordu. [21]

Önce Kırklareli, ardından da 1363 yılında Edirne fethedildi. Edirne'nin alınmasından sonra Trakya'daki kaleler teker teker Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Özellikle Filibe'nin alınması, stratejik açıdan oldukça önem arz ediyordu. Edirne şehri fethedildikten sonra Osmanlı Devleti'nin başkenti yapıldı. [22] Artık Osmanlılar Doğu Trakya'ya hâkim durumdaydılar.

Osmanlı Devleti bünyesinde "*Kazaskerlik*" diye yeni bir makam ihdas edildi ve Çandarlı Kara Halil Paşa bu göreve atandı. Bunu müteakip, esir alınmış olan Hıristiyan gençlerden istifade edilmek üzere "*yeni çeri*" adında bir askeri birlik kuruldu. Bu Hıristiyan esirler, önce Anadolu'daki Müslüman ailelerin yanına veriliyor; orada belli bir terbiye ve eğitim üzere yetiştirildikten sonra, askeri ocak olan "*yeniçeri ocağı*"na gönderiliyorlardı. [23]

1363 yılında, Papa'nın teşviki ile Osmanlı Devleti'ne karşı Haçlı Seferi düzenlendi. Fakat *Sırp Sındığı* savaşında Müslümanlar, Haçlılara karşı büyük bir zafer kazandılar. [24] Bu savaşın kazanılmasıyla birlikte, Osmanlıların Avrupa yolu açılmış oldu. Fakat Avrupa Hıristiyan devletleri, Osmanlıların Balkanlarda durmadan ilerlemesinden kuşkulanıyor, endişe ve korkuya kapılıyorlardı.

Osmanlılar bir taraftan Balkanlarda ilerlerken, diğer yandan da Anadolu'daki diğer Müslüman beyliklerle, özellikle de Karamanoğulları'yla uğraşıyordu. Balkan Hıristiyan devletleri ise,

21 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, I, 160 vd.

22 Ayrıntılar için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 94.

23 İA, Murad I. Mad.

24 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 143; V.M. Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, s. 42.

Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir *"Haçlı ittifakı"* kurmuş, saldırı planları yapıyorlardı. Bunu duyan Murad Hüdâvendigâr da hazırlıklara başladı ve önce Bulgarları Hıristiyan ittifakından koparmak için harekete geçti. Yapılan savaşta Bulgarları yenerek onları Haçlı ittifakından uzaklaştırdı. Bunu müteakip, tarihin meşhur meydan savaşlarından birisi olan *Kosova Savaşı* yapıldı. Birinci Kosova Savaşı olarak da bilinen bu savaşta, Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazandı. [25] Kazanılan bu zafer, fetihnamelerle diğer Bilâd-ı İslâm'a bildirildi. [26] Fakat savaş sonrası, alanı gezmekte olan Sultan I. Murad, Miloş Kobiliç [27] adındaki bir Sırp tarafından hançerlenerek şehid edildi (1389). [28] Bunu takip eden saatlerde de Sırp Kralı Lazaros yakalanıp Padişah'ın çadırına getirildi ve orada öldürüldü. Böylece Müslümanların hükümdarı ile Hıristiyanların Kralı aynı meydan savaşında öldüler. [29] Şehid olan Sultan Murad'ın iç uzuvları çıkartılarak şehit düştüğü yere gömüldü; cesedi ise bilahare Bursa'ya getirilerek Çekirge mevkiine defnedildi. Sultan Murad, çok az sultana nasip olan hem gazi, hem de şehit makamına ulaştı. [30]

Sultan Murad bu şekilde şehid edilince, devletin ileri gelen adamları tarafından oğlu Beyazıd çağrıldı ve padişah olarak ilan edildi. [31]

25 V.M. Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, s. 46.

26 Feridun Bey, *Münşeât, I, 111.*

27 M. Doukas, *Târih*, s. 6; Feridun Bey, Münşeât, I, 113.

28 Bu şehadetin değişik rivayetleri için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 146; V.M. Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, s. 46; İ.H.Uzunçarşılı, İA, Murad I. Mad.

29 M. Doukas, *Târih*, s. 7.

30 M. D'Ohsson, *Tableau Générale de l'Empire Othoman*, II, 350.

31 Feridun Bey, *Münşeât*, I, 117; Mükrimin Halil Yinanç, İA, Beyazıd I. Mad.

Değerlendirme

Denilebilir ki Sultan I. Murad zamanında Osmanlı Beyliği, esas itibariyle sınırlarının genişlemesi ve fethedilen topraklarda kurulan askeri, siyasi ve sosyal teşkilatıyla tam bir "*devlet*" niteliğini kazanmıştır. Artık *Osmanlı Beyliği* değil, *Osmanlı Devleti* vardır. Sultan I. Murad zamanında ilk defa askeriyede "*sipahi*" teşkilatı kuruldu.[32] Keza onun zamanında kurulmuş olan ve gayrimüslim çocuklarından oluşan *Yeniçeri ocağı*, 1826'ya kadar varlığını sürdürmüştür. Sultan I. Murad, sadece savaşlarla değil, komşu devletlerle giriştiği sosyal temaslarla da devletini itibar sahibi yapıyor; gerektiğinde onlardan kız bile alıyordu.

32 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 143.

Sultan Yıldırım Beyazıd Dönemi (1389-1403)

Babası Sultan I. Murad'ın vefatından sonra Osmanlı sultanı olan Yıldırım Beyazıd, yönetime gelir gelmez saltanatını güvenceye almak için törelere uygun olarak kardeşi Yakub'u [33] buldurup öldürttü ve babasının cenazesiyle birlikte Bursa'ya gönderdi. Rivayete göre Yıldırım Beyazıd kardeşini öldürtme kararını, Kur'an-ı Kerim'in *"fitne, öldürmeden daha beterdir"* [34] ayet-i kerimesine dayandırmıştır. [35]

Yıldırım Beyazıd'ın kardeşini bu şekilde, hem de savaş meydanında katletmesi, Müslümanlarda kendisine karşı bir nefretin uyanmasına vesile oldu. Hatta bunu bahane eden Anadolu'daki Müslüman beylikler intikam almak için harekete geçtiler. Mamafih onların bu hareketi, Osmanlı Devleti'ne saldırmak için sadece bir bahaneydi. Hadiselerin akışından da anlaşılıyor ki, Germiyanoğulları ve Karaman Beyliği gibi beyliklerin bu tutumu sadece durumdan vazife çıkarmak gibi bir şeydi.

Yıldırım Beyazıd, Bursa'ya dönmeden önce Rumeli meselesini halledip Anadolu'ya güven içinde geçmek istiyordu. Nitekim Sırplarla anlaşarak Sırp Kralının kızı Maria Despina ile evlendi [36]; Sırp Kralı da sadakat yemininde bulundu. Diğer yandan da Bizans'a müdahale edi-

33 Doukas, Yakub'u, *"Savcı"* olarak zikrediyor. Ayrıca bk. A. Champdor, *Tamerlan*, s. 156.

34 K.K. Bakara Sûresi, 191.

35 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 148.

36 M. Doukas, *Târih*, s. 9.

yor, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olabilecek hareketlere mani oluyordu. Böylece Sırplar Osmanlıların bağımlıları durumuna geldiler.

Beyazıd, Sırp ve Bizans meselelerini yoluna koyduktan sonra Anadolu'ya geçti ve birçok Müslüman beylikle savaşarak bu beyliklere son verdi. Böylece devletinin sınırlarını hayli genişleterek Antalya'ya kadar gidip orayı da aldı. Bununla da yetinmeyen Beyazıd, donanmasını Ege adalarına gönderip oraları yağma etti. Diğer yandan, Kadı Burhaneddin'le ittifak kurmuş olan Karamanoğlu üzerine yürüdü. Osmanlının ezeli rakibi olan Karamanoğlu, topraklarından bazılarını bırakarak barış yapmak mecburiyetinde kaldı.

Beyazıd, Anadolu'ya geçip İstanbul'dan uzaklaşınca, bunu fırsat bilen Bizans İmparatoru, şehrin yıkılmış olan surlarını tamir ettirdi. Onun bu hareketi Beyazıd'ın tepkisini çekti. Beyazıd, Bizans Kralı'na haber göndererek, derhal bu tamir işinden vazgeçmesini, tamir ettirdiği yerleri yıktırmasını, aksi takdirde yanında bulundurduğu oğlunu, yâni İmparatorun oğlunun gözlerini oyacağını haber verdi. Beyazıd'ın bu tehdidi üzerine tamir edilen surları yıktıran İmparator, bir müddet sonra öldü.

Ölen imparatorun, Beyazıd'ın yanında bir bakıma tutsak/rehine olarak bulunan oğlu Manuel, kaçarak İstanbul'a gitti ve babasının yerine İmparator oldu.[37] Buna hiddetlenen Yıldırım Beyazıd, yeni krala haber göndererek İstanbul'da bir Müslüman mahallesi tesis ettirmesini, bu mahalleye bir cami yaptırtarak bir de kadıya ikamet imkânı sağlanmasını bildirdi.[38] Yeni Bizans Kralı bu teklifi reddedince, Beyazıd İstanbul'u kuşatmaya karar verdi.[39] Uzun zaman süren bu kuşatma neticesinde, İstanbul'da yaşayan Rumlar büyük sı-

37 M. Doukas, *Târîh*, s. 41.

38 M. Doukas, *Târih*, s. 41.

39 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, I, 200 vd.

kıntılar içinde kaldılar. Bunun üzerine çaresiz kalan Rum İmparatoru, Papa'dan yardım istedi. [40]

Yıldırım Beyazıd İstanbul kuşatmasıyla meşgulken, Kadı Burhaneddin'in askerleri de Osmanlılar üzerine yürüyor, topraklarından bazılarını kendi devletine katıyordu. Yıldırım Beyazıd bu süreçte bir yandan da Macarlarla uğraştığı için Kadı Burhaneddin'e karşı koyamadı ve Ankara dâhil, Osmanlı'nın birçok şehri Kadı'nın istilasına uğradı. Bunun üzerine Beyazıd, gittikçe güçlenen Kadı Burhaneddin'i durdurma faaliyetine girişti. O bunu yaparken, Batı'da da Macarlar Osmanlı üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Beyazıd, bir taraftan maiyetinde birçok Moğol'un da bulunduğu Müslüman Kadı Burhaneddin, diğer taraftan da saldırıya geçmiş olan Hıristiyan Macarlar arasında kalmıştı. Arada olan Bizans İmparatorluğu ise ayrı bir düşmandı.

Niğbolu Zaferi

1394 senesinde Papa, Bizans Kralının imdat çağrısına cevap vererek Osmanlılara karşı yeni bir *"Haçlı Seferi"* çağrısı yaptı. Papa'nın bu çağrısına Avrupa'nın bütün Hıristiyan devletleri olumlu cevap vererek harekete geçtiler. Bunu duyan Beyazıd da hemen harekete geçti ve gelen Haçlı ordusunu karşılamaya gitti. Nihayet 1396 Eylül'ünde vukubulan Niğbolu muharebesinde, Müslümanlar Hıristiyanları büyük bir bozguna uğrattılar. Fransız, Alman, Macar vs. Hıristiyan devletlerinden gelip savaşa katılanlardan birçok önde gelen şahıs ya katledildi, ya da esir edildi. [41] Niğbolu zaferi, Beyazıd'a İslâm dünyasında büyük bir saygınlık kazandırdı.

Fakat Beyazıd'ın esas gayesi bir an önce İstanbul'u almaktı. Nitekim bu maksatla İstanbul Boğazı'nın Anadolu sahilinde, Güzelce

40 M. Doukas, *Târih*, s. 43.

41 Savaşın diğer ayrıntıları için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 44; A. Champdor, *Tamerlan*, s. 157T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 150

Hisar diye anılan bir hisar yaptırdı.[42] Bunu yaptırmaktan maksadı, Avrupa'dan Bizans'a, boğaz yoluyla gelecek olan yardım gemilerine mani olmaktı. Nitekim Osmanlı Padişahının bu faaliyeti Bizans'ı korkutmuş ve Tekfur, Beyazıd'a hediyeler göndererek onun daha fazla ilerlemesine mani olmaya çalışmıştır.[43]

Diğer taraftan, Anadolu üzerine gelmekte olan Timur için tertibat almak durumunda olan Beyazıd, aynı zamanda Karaman Devleti ile de uğraşıyordu.

Kuruluşundan itibaren birbirleriyle savaşan Osmanlı Devleti ile Karaman Devleti, Müslüman değiller miydi? Bu iki devlet hangi gayelerle birbirleriyle savaştılar? İslâm payidar olsun için mi? Tabiî ki hayır! Tıpkı onlardan önce ve onlardan sonra birbirleriyle savaşan Müslümanların yaptıkları gibi...

Gaye güç üstünlüğü veya hâkimiyet kurma mücâdelesi olunca, kendilerine *"Müslüman"* diyen topluluklar, tarih boyunca birbirleriyle savaşıp gayrimüslimlerin kendilerine zarar verebilecekleri bir ortam hazırladılar. Tıpkı modern zamanlarda olduğu gibi...

Yıldırım Beyazıd-Timur[44] Münasebetleri

Yıldırım Beyazıd zamanında Osmanlı Devleti toparlanıp Avrupalı Haçlılarla savaşırken[45], hem Müslüman olan Karaman Beyleriyle hem de onların kışkırtmalarıyla yine bir Müslüman hükümdar olan

42 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, I, 226.

43 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, I, 226-227.

44 Ayağındaki aksaklıktan dolayı, kaynaklarda adı *"Timurlenk"* veya *"Aksak Timur"* olarak geçen ve adı bazen Tatar, bazen de Moğol sıfatı ile anılan bu hükümdara, *"Teymur Gurkân"* da denilmiştir. Fakat esas adı Doğu Türkçesinde "Tumur" şeklinde telaffuz edilen ve demir manasına gelen Timur'dur (ayrıntılar için bk. El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, VII, 320).

45 Ayrıntılar için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, Ankara, 1994, I, 279 vd.

Timur'la da savaşmak durumunda kaldı. Hatta rivayetler doğruysa, Karaman Devleti, Osmanlılar aleyhine Avrupalı Haçlılarla da ittifak yapmaktan çekinmedi.[46] Mamafih, Trakya bölgesini fethedip oralara yerleşen Osmanlılar, ilk fetih dönemlerinde olduğu gibi, ahlâklarını koruyamadılar ve sefahate daldılar. Hatta bizzat Yıldırım Beyazıd için de bu rivayetler varitti.[47] Sadece Karaman devleti değil, toprakları Osmanlılar tarafından işgal edilmiş olan diğer beylikler de Timur'a elçiler göndererek onu Osmanlı aleyhinde kışkırttılar.[48]

Anadolu'daki Müslüman beyliklerle bu şekilde mücâdele eden Yıldırım Beyazıd, diğer yandan da İstanbul'u fethetmek için hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu. İşte bu sırada Timur'un ordusu Ankara'ya yaklaştı.

Timur'un birçok ülkeyi aşarak tâ Anadolu'ya kadar gelişinin görünürdeki sebebi kendisine bağlı olan Anadolu'daki bazı beyliklerin Osmanlılar hakkındaki şikâyetleri olsa da, asıl sebep, dünyada kendisinden başka bir hükümdâr tanımamasıydı. Diğer taraftan, Niğbolu'da yenilmiş olan Avrupa devletleri de hiç durmadan Timur'a elçiler ve hediyeler göndererek onu Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtıyordu. İki taraf da mağrur ve kendine aşırı bir güven içindeydi; hem Yıldırım Beyazıd hem de Timur, birbirlerine tehdit mektupları göndermekten çekinmiyordu.[49] Bu tehdit mektuplarının sonunda Timur, Batı'ya doğru hareket etti. Şunu da kaydetmek gerekir ki, Timur, Beyazıd'in gayrimüslimlerle olan savaşlarına bir şey demiyor, onun Anadolu'daki Müslüman beyliklere karşı olan siyasetine karşı çıkıyordu.[50] Ya da bunu bahane ediyordu ki, doğrusunu ancak Allah bilir.

46 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, I, 424.

47 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 12, 81-82.

48 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 31.

49 Bu mektupların metni için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 123 vd; Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 32-33.

50 M. Doukas, *Târih*, s. 49.

Ankara Savaşı ve "Demir Kafes" Meselesi

Timur önce Sivas üzerine giderek kısa zamanda orayı yerle bir etti. Timur'un tecrübeli ordusuna Sivas müdafileri dayanamadı. Hatta Timur esir aldığı sipahileri diri diri gömerek Yıldırım Beyazıd'a gözdağı vermek istedi.[51] Sivas'tan sonra kolayca Malatya ve civarını da aldı; Mısır üzerine yürüdü. Fakat Mısır'dan önce Haleb üzerine gitti, hileli savaş kurallarıyla Halep'i de zapt etti. Halep'ten sonra Hamâ, Humus ve sahil bölgesi de Timur'un emrine girdi. Fakat bu bölgedeki en kanlı savaş Şâm şehrinde oldu. Her iki taraftan binlerce Müslümanın öldüğü savaşta yine Timur galip geldi ve şehirde bir katliam gerçekleştirdi (1401).[52] O dönemde Mısır'a ait olan Şâm bölgesi bu şekilde Timur'un eline geçince, bu sefer yönünü Güney Doğu Anadolu'ya çevirerek oranın da hemen bütün şehirlerini hâkimiyeti altına aldı.[53]

Yıldırım Beyazıd'ın kurmayları Timur'un bu şekilde ilerlediğini görünce, padişahlarına Timur'la barış yapılmasının daha makul olacağını, zira Timur'un önünde durmanın zor olduğunu söylediler. Beyazıd da, kendisine söylenenleri dinleyerek Timur'a barış teklifinde bulundu. Timur da teklifi memnuniyetle kabul ederek Batı'da/Avrupa'da küffârla cihâd etmekte olan Osmanlı askerleriyle savaşmanın caiz olmadığını; lakin Kara Yusuf diye bir Türkmen'in Osmanlı Devleti'ne sığındığını, bunu teslim ettikleri, Bağdad sultanıyla ilişkilerini kestiği, Tahertan'ın Ermenistan'daki saltanatını iade ettiği ve İstanbul Boğazı'nı kapatmaya son verdiği takdirde barış yapılabileceğini, hatta küffâra

51 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 33.

52 Târihçiler, Timur'un Şâm'daki bu galibiyetinin sebebini, bazı meselelerden dolayı Mısır'a dönmek mecburiyetinde kalan Hükümdâr Berkûk'un yokluğundan ileri geldiğini belirtirler (bk. El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, VII, 330; XIV, 415).

53 Ayrıntılar için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 52,Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 42-43.

karşı gaza yapıldığında kendilerine yardım edeceklerini vaadetti.[54] Fakat kendisine sığınmış olan birisini teslim etmeyi kendine yedirememeyen Osmanlı tarafından müsbet cevap gelmeyince, Timur, *"İslâm hududunda bulunan Osmanlı memleketinin ordumuzun zarar ve tahribinden salim kalması için Yıldırım Beyazıd'a bu kadar müdara/dostluk gösterme ve işi tatlıya bağlamak arzu ediyorum. Türkmen kafası doğru yola, sulha yanaşmıyor. Elçileri bu tarafa göndermiyor ve muharebe arzusundan vazgeçmiyor. Biz de üstüne asker sevkine mecbur kalacağız. Onun mal ve mülkünde hiç tamahım yoktur. Takdir-i Hudâ nedir, bilinmez!"* şeklinde son bir mektup yazdı.[55]

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Timur'a karşı, kendine duyduğu aşırı güvenden dolayı Yıldırım, her zaman savaşma taraftarı olmuştur. Hatta bazı rivayetlere göre[56], Timur'un kendisine gönderdiği elçilere hakaret ederek sakallarını kestirmiş ve Timur'a o şekilde göndererek, kendisiyle savaşmak üzere beklediğini bildirmiştir. Yıldırım Beyazıd'ın bu şekilde gurura kapılmasının bir nedeni de, büyük Haçlı ordusuna karşı Niğbolu'da kazandığı zaferdi.[57]

Yıldırım'ın bu tutumuna karşı Timur, *"Artık yapılacak bir şey yoktur; doğru sözü dinlemeyerek işi bu hale getirdi. Merdane hareket etsin ve ordumuzun intikamına hazır olsun"* dedi; ardından da Yıldırım'ın üzerine yürüdü.[58]

Doğudan gelen Tatar ordusu ile Anadolu'nun batısını hükmü altında tutan Osmanlılar arasında 1402 yılının Temmuz ayında yapılan Ankara Savaşı, dünya tarihinin kayda değer en mühim savaşlarından bir tanesidir. Her iki tarafın asker gücü, silah çeşidi, belki tarihte ilk

54 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 49; A. Champdor, *Tamerlan*, s. 162.

55 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 51.

56 M. Doukas, *Târih*, s. 49-50.

57 A. Champdor, *Tamerlan*, s. 157.

58 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 55-56.

defa orada kullanılan zırhlar, Ankara Savaşı'nın ne kadar büyük bir önemi haiz olduğunu gösterir.

O zamanın imkânlarıyla binlerce kilometreyi ordusuyla kat ederek ve önüne çıkan her orduyu yenerek Ankara'ya kadar, hatta orada kazandığı zaferden sonra İstanbul yakınlarına kadar gelebilen Timur, savaş sırasında yapmış olduğu mezalim bir tarafa, gerçekten tarihin büyük bir simasıdır. Ama esas onu büyük yapan, Osmanlı Padişahı Yıldırım Beyazıd'ı Ankara'da yenebilmiş olmasıdır.[59] Her tarafa korku salmış olan Timur, kendisini, kendisine ait olan şu cümlede özetliyordu:

"Gökyüzünde bir tek Tanrı olduğu gibi, yeryüzünde de bir tek hükümdâr olmalıdır."[60]

Her biri diğerinden daha mağrur olan komutanlardan Timur[61], Batı Asya'yı kasıp kavurmuş; Yıldırım Beyazıd ise Avrupalılar karşısında *"Niğbolu"* gibi büyük bir savaş kazanarak zamanının ünlüleri arasına girmişti.

Savaş Başlıyor

Yıldırım Beyazıd, Timur'a karşı giderken, yanında kayınbiraderini, yâni Sırp Kralı Lazaros'un oğlu Stephanos'u da götürmüştü.[62]

19 Zilhicce 804/20 Temmuz 1402 Cuma günü, sabah namazını müteakip taraflar arasında savaş başladı. Yıldırım Beyazıd bir taktik hatası yaparak ordusuyla ava çıkmış, terk ettiği sulu araziyi Timur iş-

59 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul, 1934. s. 3.

60 Timur Müslüman olmasına rağmen, İslâm'ın ruhunu anlamadığından öylesine zulmetmiştir ki, fethettiği (!) bütün şehirlerin girişlerine, kellelerden kuleler yaptırmıştır (El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, I, 507).

61 Etraflı bilgi için bk. Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 9 vd.

62 M. Doukas, *Târih*, s. 56.

gal etmişti. Susuz kalan Osmanlı askeri, bu yüzden erken savaşmak zorunda kaldı ve büyük zayiat verdi. [63]

Her iki taraf da amansız bir şekilde savaşıyordu. Taraflardan hiç birisi, karşılarında savaşanların da aynı dinden, hatta aynı ırktan olduğunu düşünmüyor, ilâhî adaleti kâle almadan birbirlerini öldürüyorlardı. Oysaki Timur, savaş başlamadan önce atından inmiş ve iki rekât namaz kılarak Allah'ın kendisini başarılı kılması için dua etmişti. [64] Savaşın Beyazıd aleyhine sonuçlanacağını tahmin eden Stephanos ve Beyazıd'ın oğlu Süleyman Çelebi Bursa'ya doğru kaçmaya başladılar. Timur'un askerleri ise kaçan Osmanlılardan kimi yakalıyorsa hemen öldürüyorlardı.

Savaş bütün gün devam etti. İkindiye doğru, Tatar ordusunun üstünlüğünü gören Beyazıd, artık kaçmanın zaruri olduğuna inandı ve yanında kalan üç yüz kadar atlıyla bulunduğu tepeden kaçma kararı aldı. [65] Yıldırım, Timur'un askerini yara yara kaçarken, günümüzde *"Mahmudoğlan köyü"* diye bilinen mevkide atının ayağına bir taşın batması sonucu devrildi ve Timur askerleri yetişerek Yıldırım'ı esir aldılar. [66]

Henüz savaş devam ederken komutanları kendisine galibiyetin çok zor olacağını, bu nedenle kaçmasının hayırlı olacağını söylemişler fakat Yıldırım bu teklifi kabul etmeyerek savaşmaya devam etmişti. Sonunda o da gerçeği anlayıp kaçmaya teşebbüs ettiyse de, atı sürçtü ve Timur'un askerlerine esir düştü. Diğer bir rivayete [67] göre ise, Timur'un askerleri Beyazıd'ı yakalayınca, onu binmekte olduğu

63 M. Doukas, *Târih*, s. 53-54.

64 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 84.

65 Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 88; A. Champdor, *Tamerlan*, s. 200.

66 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 153; Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 89-90; İA, Timur mad.

67 Bk. M. Doukas, *Târih*, s. 58.

baha biçilmez değerdeki Arap atından indirerek sıradan bir beygire bindirdiler ve Timur'un huzuruna götürdüler.

Rivayete göre, esir edilen Yıldırım Timur'un çadırına getirildiğinde, galip Timur, yorgunluğunu atmak için oğluyla satranç oynuyormuş. Hatta o esnada oğluna mat olmak durumundaymış.[68] Şayet bu rivayet doğru ise, savaş esnasında Timur'un ne kadar rahat olduğunu gösterir. Şüphesiz Timur'un bu rahatlığı ordusunun üstünlüğünden kaynaklanıyordu. Ancak bu görüşe katılmayanlar da vardır. Bunlara göre Timur hiç de rahat değildi ve Beyazıd esir edildikten sonra özellikle böyle bir hava vermek istemişti.[69] Ordusu daha zayıf olan Beyazıd ise bizzat savaş alanında bulunuyor ve Tatar ordusuyla savaşıyordu. Her iki tarafın ordularında çeşitli Müslüman kavimler olduğu gibi, gayrimüslimler de vardı. Nitekim Osmanlı ordusunda çok sayıda Sırp askeri vardı. Timur'un ordusunda da gayrimüslim askerler bulunuyordu.

Tarihe, "*Ankara Savaşı*" olarak geçen bu müthiş muharebede, taraflardan 60 bin kadar asker öldürülmüştü.[70]

İki Hükümdâr Yan Yana

Hasmı kendisine esir olarak getirilen Timur, Beyazıd'a iyi muamele ederek hayatından endişe etmemesini söyledi.[71]

Savaşta yenik düşen Yıldırım Beyazıd, Timur tarafından esir edilmiş durumdaydı. Rivayetlere göre Timur, başta esirine iyi muamelede bulunmuş fakat daha sonra onu kafese benzer bir tahtırevanın

68 Hammer, *Târih*, II, 66; M. Doukas, *Târih*, s. 59; Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s.90.

69 M. Doukas, *Târih*, s. 58.

70 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 153-155; Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 4.

71 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, I, 286; Hammer, *Târih*, II, 66; M. Doukas, *Târih*, s. 59.

içine hapsetmiştir. Malum olduğu üzere, tahtırevan, atlarla çekilen, üstü kapalı büyücek bir arabadır. Ama zamanla bazı tarihçiler *"kafese benzeyen"* sözünü ya yanlış okuyarak ya da kulaktan kulağa gelen rivayetlerle Timur'un Beyazıd'ı demir kafese koyduğunu söylemişlerdir ki, bu aslı olmayan bir efsaneden ibarettir. [72]

Ankara Savaşını kazandıktan sonra Timur, Osmanlı'nın başkenti olan Bursa'ya kadar gidip başka yerlerde yaptığı gibi şehri yakıp yıkarak talan etti ve Osmanlı hazinesinin tamamına el koydu. [73] İzmir'i işgal edip halkından binlerce kişiyi katletti [74]; Batı Anadolu'nun tamamını da yağma etti. Ayrıca Güney-Batı Anadolu'nun Kütahya'ya kadar olan yerlerini de yağmalayan Timur, Konya ve havalisini müttefiki saydığı Karaman beylerine verdi. Daha önce Yıldırım Beyazıd buraları Karaman beylerinden almıştı. [75]

Timur Kütahya'da bir ay kadar kaldı. Bu süre içerisinde kendisine muhalif olarak gördüğü birçok kimsenin boynunu vurdu.

Bunu müteakip Timur, Mısır'a bir elçi göndererek bundan böyle sikkelerin kendi adına basılmasını ve hutbenin de kendi adına okunmasını istedi. Bizans Kralına ve Beyazıd'ın Ankara Savaşı'ndan kaçıp Güzelce Hisar'a (Anadolu Hisarı'na) yerleşmiş olan oğlu Şehzade Süleyman'a da birer elçi göndererek onlardan da vergi vermelerini istedi.

Bizans Kralı, memnuniyetle bu vergiyi vereceğini bildirmek üzere elçilerini Timur'a yolladı. Şehzade Süleyman ise Şeyh Ramazan adında birini elçi olarak göndererek babası Beyazıd'ı serbest

72 Bu konuda, gerek Osmanlı, gerekse Bizans tarihçilerinin yazdıklarında en ayrıntılı araştırmayı yapan Hammer de bu kanaate varmıştır (bk. *Devlet-i Osmaniyye Târihi*, Muhammed Atâ tercümesi, İstanbul, 1329, II, 29 vd.).

73 M. Doukas, *Târih*, s. 61-62.

74 M. Doukas, *Târih*, s. 66.

75 Hammer, *Târih*, II, 78.

bırakması karşılığında teklifini kabul ettiğini bildirdi. Şeyh Ramazan'ı güzel karşılayan Timur, *"Ben her şeyi unuttum; Şehzade Süleyman gelsin anlaşalım! Şayet gelmezse, oraya kadar gider ve bulunduğu yerleri de işgal ederim!"* dedi.

Osman oğullarına bu tehditleri yollayan Timur, diğer yandan da bir zamanlar Osmanlılar tarafından toprakları alınmış olan İsfendiyar, Germiyan oğulları gibi beyliklere topraklarını iade ederek onları kendisine bağladı ve Osmanlı'yı daha da zayıflattı.

Bilahare Timur İzmir üzerine yürüdü. İzmir sakinleri olan Hıristiyanlara haraç vermelerini teklif etti. Fakat şövalyelerin [76] hastane baştabibi bu teklifi kabul etmeyince, Timur kalelerini teker teker düşürerek birçoğunu kılıçtan geçirdi. Kaçabilenler ise deniz yoluyla güneydeki adalara sığındılar. [77]

Bu zalimane işgaliyle İzmir havalisini harabeye çeviren Timur, özlemini çektiği Semerkand'a avdet etmek üzere harekete geçti. Akşehir'e vardığında, yanında esir olarak bulundurduğu Yıldırım Beyazıd vefat etti (1403). Doukas [78] ise Beyazıd'ın ölümünün Afyonkarahisar'da gerçekleştiğini yazmaktadır. Timur bu vefata sevinirken kendi oğlu da vefat etmiştir. Oğlunun ölümüne üzülen Timur, Beyazıd'ın naşının Bursa'ya nakledilmesine müsaade etti. [79]

Yaptığı zulümlerle geçtiği yerleri harabeye çeviren Timur, arkasında binlerce ölü ve harabeye dönmüş şehirler bırakarak Semerkand'a döndü. Her tarafı yıkıp yakmaktan zevk alan Timur, Semerkand'da ise sanata değer vererek birçok tarihi eser meydana getirdi.

76 Muhtemelen bu şövalyeler de, Haçlı Ordusuna katılmış olan *"Tapınak Şövalyeleri"*ndendiler.

77 M. Doukas, *Târih*, s. 66; Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 113.

78 Bk. *Târih*, s. 67.

79 Hammer, *Târih*, II, 85.

Yetmiş bir yaşına varmış olan Timur, 1405 yılında Çin'i fethetmek üzere Semerkand'tan hareket etti. Fakat Çin'e varamadan yolda sıtmaya yakalanarak öldü. Böylece dünya, kendi zamanına dek en çok insan kanı dökmüş olan bu insandan kurtulmuş oldu. [80]

Değerlendirme

Yıldırım Beyazıd, tıpkı dedeleri gibi, Balkanlar'da cihada önem vermiş ve yapmış olduğu savaşlarda, kendi devletinin sınırlarını hayli genişletmiştir. Onun bu gayretleri, kendisinden sonra gelecek olan torunlarının işini kolaylaştırmış, devletlerini, "*büyük devlet*" denebilecek seviyeye getirmiştir. Nitekim tek devlet olarak Haçlı ordularına karşı durmuş, zaferler kazanmıştır.

Sultan Beyazıd'ın saltanatını değerlendirecek olursak:

Her beşer gibi Beyazıd'ın hayırlı hizmetleri yanında hataları da olmuş ve bu hatalar kendi hayatına mal olduğu gibi, devletinin parçalanma sürecine girmesine de sebebiyet vermiştir:

1- Yıldırım Beyazıd, henüz kuruluş aşamasında olan Osmanlı Devleti'nin sınırlarını Doğu'da ve Batı'da genişletmiş, donanmasını Akdeniz'e indirip Ege Adaları'nı etkisi altına almıştır.

2- Yıldırım Beyazıd, Niğbolu'da döneminin en büyük haçlı ordusunu bozguna uğratarak İslâm dünyasında büyük saygınlık kazanmıştır.

3- Şüphesiz onun en büyük hatası, Timur'la anlaşmaya gitmemesi ve onunla "*prestij savaşı*"na girmiş olmasıdır. Nitekim gurur ve kibrine yenilerek büyük Moğol ordusunun karşısına çıkmış ve en az kendisi kadar mağrur olan Timur'a yenilmiştir.

80 Timur ve Yıldırım Beyazıd hakkındaki diğer bilgiler için bk. Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 114 vd; A. Champdor, *Tamerlan*, s. 233 vd.

4- Beyazıd'ın ikinci ve kendisi açısından en önemli kusuru ise, kaynakların belirttiğine göre, şaraba olan iptilası idi. Bu konuda meşhur tarihçi D'Ohsson'un da [81], Saadeddin Efendi'den naklen zikrettiği rivayet hayli ilginçtir. Söz konusu rivayete göre, şarap iptilası yüzünden Beyazıd düzenli bir şekilde camide cemaatle kılınan namazlara gidemiyordu. Bir gün, Sultan Beyazıd'ın de hazır bulunduğu bir sırada, bir devlet görevlisi hakkında görüşme yapılıyormuş. O konuda hüküm verebilmek için ikinci bir şahide gerek duyulduğu söz konusu olunca, Beyazıd, konuya vakıf olduğunu ve bu konuda şahitlik yapabileceğini söylemiş. Bunun üzerine Bursa Kadısı Fenarizâde Şemsuddin Efendi Beyazıd'a: *"Biz sadece sizin dediklerinize inanırız; fakat hukukî bir konuda şahitliğinizi kabul edemeyiz! Çünkü sadece dinî görevlerinin tamamını eksiksiz olarak yerine getirenin şehadeti makbuldür. Siz de beş vakit namazı cemaatle kılmadığınız için şahitliğiniz kabul edilemez!"* cevabını vermiştir. Aynı rivayete göre, o günden sonra Beyazıd hem beş vakti camide cemaatle kılmaya başlamış, hem de bunun için sarayının yanına bir cami yaptırmıştır. [82] Târihçi Hoca Saadettin [83], onun

81 Bk. *Tableau Générale de l'Empire Othoman*, II, 177-178.

82 Hoca Saadettin, buna benzer bir başka bir rivayeti (*Tâcü't-Tevarih*, I, 222-223) de şöyle nakleder: Padişah Yıldırım Beyazıd, Şemseddin Muhammed Buhârî hazretleriyle Ulu Camiyi incelemeye gitmişti. Konuşma arasında Padişah, "Bu güzel bina, Hazreti Emir'in hoşuna gitti mi?"diye sormuştu. Emir Hazretleri de "Yapının sağlamlığı, güzelliği, alanının genişliği, çatısının yüksekliği tam ölçüde ve olgunlukta görülüyor amma, bir kusuru var. Eğer o da giderilirse, Padişahın katında daha makbul ve dilediği gibi olacağı şüphesizdir" demiş. Bunun üzerine Padişah, neresinde kusur gördüğünü söylemesini isteyince: "Dört tarafında Padişah için işret etmek üzere dört şaraphane yapılmış olsa, zamanlı zamansız gelişlere bahane ve özel toplantılar için de iyi bir yer olur" demişti.

83 Bk, *Tâcü't-Tevarih*, I, 281.

yenilgisini ve devletinin dağılmasını da keza bu şaraba bağlamakta ve şöyle demektedir: *"Yıldırım Han, padişahlığının ilk günlerinde gençlik eğilimleri ve entrikacı bir vezirin aldatmaları ile keremli atalarının sakındıkları bir iş olan şarap kullanmaktan vazgeçmeyerek, sonsuza dek sürecek olan bu hanedanda o güne kadar görülmeyen çirkin davranışlarda bulunmuş ve bu uygunsuz tutumu başlatan, o yolda ilk adımı atan da o olmuştu. Neşeli, eğlenceli günlerin akışı içinde kadehleri döndürürken, dünyanın gelişmesinden habersiz, ülkenin yönetiminden uzak ve ilgisiz, atalarının yolu olan hakkı koruma yönünde de hareketsiz kalışı, düşmanlarının seslerini yükseltmelerine, durmadan sorunlar ortaya çıkarmalarına sebep olmuştu."*

5- Beyazıd dönemini kapatmadan önce, onun döneminde yaşamış olan ulemanın şahsiyetinden de söz etmek gerekir. Nitekim onların, karşılarındaki sultanı kâle almadan inandıklarını cesurca dile getirmeleri takdire şayan bir harekettir. Zira tarih, başka zamanlarda, hatta günümüzde birçok şahsiyetsiz ulemanın varlığına şahit olmuştur.

Timur'a gelince; hemen bütün tarih kitaplarında zikredildiği gibi zalim ve acımasız bir sultandı. Nitekim onun sebebiyet verdiği ölümleri binlerle ifade etmek mümkündür. Ne var ki, bu tür insanların anlaşılmaz yönleri de olabilmektedir. Nitekim Timur da, insanlara uyguladığı onca zulmüne rağmen gerçek ulemâya saygı duyuyor, onları koruyup kolluyordu. Kendi kriterlerine göre sahte telakki ettiği hocaları da tıpkı diğer insanlar gibi kılıçtan geçiriyordu. Nitekim Timur, Halep'i işgal ettikten sonra oradaki ulemanın kendisine getirilmesini emretti. Getirilen bu *"esir"* ulemadan İbn Şahne[84]'ye şöyle sordu:

"Bizden öldürülenler mi şehid, sizden öldürülenler mi?"

84 Miladi 1412'de vefat eden İbn Şahne, Haleb'in büyük âlim ve fakihlerindendi.

İbn Şahne şu cevabı verdi:

"Resûlullah (s.a.s) sadece 'İ'lây-ı Kelimetullah' için savaşırken öldürülenlerin şehit olduğunu emrediyor; ben de öyle diyorum."

İbn Şahne'nin bu cevabını çok beğenen Timur, ona hediyeler vererek saygıda kusur göstermedi. [85]

85 M. D'Ohsson, *Tableau Générale de l'Empire Othoman*, II, 348-349.

Osmanlı'da "Fetret Dönemi" ve I. Mehmed

Binlerce Müslüman'ın kanı akmış olsa bile, Yıldırım Beyazıd tarafından sağlanan birlik, onun ölümü üzerine, çocukları arasında başlayan saltanat kavgası yüzünden dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu kardeşler ne için birbirlerini öldürüyorlardı? Elbette ki kavga Allah rızası için değil, saltanat içindi. "*Fetret dönemi*" ya da "*parçalanma dönemi*" de denilen bu yıllar, saltanat kavgalarının on bir sene devam ettiği kanlı yıllar olarak tarihe geçti. Bu dahi Timur'un "*parçala, yönet*" siyasetinin bir neticesidir.[86] Nitekim Timur tarafından kendisine bağımlı olmaları şartıyla değişik yerlere vali tayin edilen bu şehzadeler, saltanat uğruna birbirlerini yiyip bitirdiler.[87]

Yıldırım Beyazıd'ın oğullarından en çok öne çıkan, daha sonra I. Mehmed olarak anılacak olan Mehmed'ti. Kendisine Çelebi Mehmed de denen bu şehzade, babası Yıldırım'ın Timur'a yenilmesi üzerine kaçmış, Amasya taraflarına sığınmıştı. Bilahare o havalideki küçük beylikleri yenip bertaraf edince Sivas ve yöresine hâkim oldu. Bu sırada Timur hâlâ Anadolu'daydı. Nitekim ondan çekinen Çelebi Mehmed, onun himayesini kabul etti ve böylece Timur'a bağlı bir beylik hüviyetini aldı. Fakat Mehmed Çelebi, Batı Anadolu'ya geldiğinde, orada bulunan kardeşleriyle savaşmak zorunda kaldı. Böylece Yıldırım'ın oğulları arasında yıllarca sürecek olan kardeş savaşları başlamış oldu. Bu süreçte kardeşlerine karşı üstünlük sağlayan

86 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, I, 326.
87 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, I, 328.

Çelebi Mehmed, Yıldırım Beyazıd'tan sonra gelen Osmanlı Padişahı olarak kabul edilir. Onun dönemindeki kardeş savaşları gerçekten ibretle izlenmesi gereken olaylardır: Bu Müslümanlar neden birbirlerini öldürüyorlardı? Değişik Müslüman beylikler bir yana, bizzat kardeşler birbirleriyle savaşıyorlardı.

Çelebi Mehmed 1421 yılında ölünce, daha hastalığı sırasında alelacele yanına çağırttığı oğlu Murad, babasının yerine Osmanlı Sultanı oldu.

Sultan II. Murad Dönemi (1421-1451)

Yıldırım Beyazıd ve Timur arasında vuku bulan Ankara Savaşı'nda Osmanlı Ordusu yenilince, Yıldırım Beyazıd'ın bazı oğulları kaçıp kurtulmaya muvaffak oldular. Bunlardan bir tanesi Şehzade Mustafa idi. Savaş sonrası kargaşada, birçok Osmanlı ileri gelenleri gibi, Şehzade Mustafa'dan da haber alınamadı. Ancak Sultan II. Murad tahta geçince, Rumeli taraflarında kendisini *"Şehzade Mustafa"* diye tanıtan birisi ortaya çıkıp Sultan II. Murad'a karşı saltanat iddiasında bulundu. Senelerce Osmanlı Devleti'ni meşgul eden bu şahıs, gerçekten Şehzade Mustafa olarak kabul edilmediği için kendisine *"Düzme/Düzmece Mustafa"* denilip üzerine ordu gönderilerek yakalandı ve Edirne surlarında idam edildi.[88] Bazı rivayetlere göre bu şahıs *"düzmece"* değil, gerçek Şehzade Mustafa idi.[89] Doğrusunu Allah bilir.

Bundan daha da önemlisi, II. Murad Osmanlıların yeni sultanı olunca, Anadolu'daki diğer beylikler onu tanımadılar; o da bunlarla mücâdele etmek zorunda kaldı. Bu mücâdele hem Trakya'daki Hıristiyanlara, hem de Anadolu'daki Müslüman beyliklere karşı yapılıyordu. Nitekim Tuna üzerinde hâkimiyet kurmaya muvaffak olan Sultan II. Murad, 1438 yılında Macaristan üzerine sefere çıktı. Macarlar fazla bir varlık gösteremediklerinden, Osmanlı orduları Avrupa'nın içlerine doğru yol almaya devam etti. Böylece güçlenmiş olan Sultan II. Murad ve askerleri Sırbistan'ı istilâ ederek Semendire'yi ele geçirdi.

88 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 148 vd.
89 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 151.

Haçlılar Osmanlı'ya Saldırıyor (Varna Savaşı)

Sultan II. Murad, 1440 yılında Belgrad'ı da alma teşebbüsünde bulundu fakat başarılı olamayarak geri döndü. [90] Sultan Murad'ın dönmesine rağmen, Osmanlıların İstanbul'u kuşatacakları şayiası yayılmıştı. [91] Bundan korkan Hıristiyan devletleri bir Haçlı ordusu hazırlayarak bu kuşatmaya mani olma teşebbüslerine giriştiler. Diğer taraftan da Karaman gailesi vardı. Nihayet Sultan II. Murad, Karamanlılarla anlaşarak Edirne'ye geri döndü. Hıristiyan dünyası da Papa'nın teşvikleriyle bir araya gelmeye gayret ediyor, Osmanlı'yı Rumeli'den tamamen çıkarmanın, sonra da Kudüs'e gitmenin planlarını yapıyordu. Osmanlılarla sürekli savaş hâlinde olan Karamanlılar bir süre sonra barışı bozmuş, tekrar Osmanlı topraklarını işgale başlamıştı.

Doğu'dan ve Batı'dan sıkıştırılan Osmanlı, nihayet Rumeli'deki topraklarının büyük bir bölümünü kaybedip Hıristiyanlara terk etmek durumunda kaldı. Bu olaylar Sultan II. Murad'ı çok üzmüş olacak ki, 1444 yılında devletin idaresini oğlu II. Mehmed'e devretti. Sultan II. Murad, muhtemelen son başarısızlıklarının etkisi ile inzivaya çekilerek saltanatı oğlu II. Mehmed'e devretmiştir. [92]

Sultan II. Murad'ın bu hareketi Müslümanları telaşlandırdı. Çünkü Haçlıların Osmanlı üzerine gelmeye başladığı bir sırada, Sultan'ın idareyi 12 yaşındaki oğluna devretmesi, akıl alacak bir hareket değildi. Nitekim harekete geçildi ve Sultan Murad tekrar görevinin başına getirildi. Haçlı ordusu da gittikçe yaklaşmaktaydı. Nihayet Varna'da yapılan savaşta Müslümanlar galip gelince, bu galibiyet aynı zamanda Osmanlılara moral da getirdi. [93]

90 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, II, 478.
91 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, II, 449.
92 Halil İnalcık, Murad II. İA, Murad II mad.
93 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 167 vd.

Bundan sonra Osmanlı akınları birbirini takip etti. Bu akınlar neticesinde hem elden çıkmış olan topraklar geri alındı hem de yeni yerler fethedildi. Başlarında padişahları Sultan II. Murad'ın bulunduğu Osmanlılar, Bulgaristan'ın ve Arnavutluk'un büyük bir kısmını idareleri altına aldılar.

1450 yılında oğlu II. Mehmed'le birlikte Arnavutluk'a ikinci seferini yapan Sultan II. Murad, aynı sene, oğlu Mehmed'i Dulkadiroğlu Beyi'nin kızı ile evlendirdi. Bu evlilik siyasi bir evlilikti.[94] Edirne'ye getirilen geline büyük bir düğün merasimi yapıldı. Düğüne sadece Müslümanlar değil, gayrimüslimlerden de çok kişi davet edilmişti. Sultan II. Murad, düğünden sonra Mehmed'i hanımıyla birlikte Manisa'ya gönderdi.[95] Fakat Mehmed'in Manisa'ya varışı senesini doldurmadan, Sultan Murad vefat etti.[96] Feridun Bey'in Münşeâtı'na[97] göre ise Sultan Murad, kendi isteği ile saltanatı Şehzade Mehmed'e bırakmıştır.

Değerlendirme

Osmanlı Sultanı II. Murad, farklı yaşamıyla hem çağdaşlarını hem de onun hakkında yazmış olan tarihçileri şaşırtmış bir kişiliğe sahiptir. Cihâd haberini duyar duymaz harekete geçen, meydan savaşlarına bizzat iştirak eden Sultan II. Murad, ne yazık ki eğlenceye ve içkiye de müptela idi.

II. Murad için söylenebilecek ikinci husus da şudur ki, zevk-u sefaya düşkünlüğüne, sık sık saltanatı terk edip köşesine çekilme isteğine rağmen çevresinde Çandarlı Halil Paşa gibi zatların olması, onun başarısını arttırmıştır. Onun içindir ki, akıllı devlet başkanları,

94 M. Doukas, *Târih*, s. 199.
95 M. Doukas, *Târih*, s. 200.
96 M. Doukas, *Târih*, s. 200; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, II, 515.
97 I, 214. Ayrıca bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, II, 489.

etraflarında akıllı danışmanlar bulunduran ve onları dinleyen başkanlardır. Bu durum, klasik dönemlerde olduğu gibi, günümüzde de böyledir. Günümüzde bile ne *ebleh* devlet başkanları vardır ki, etraflarındaki dev nitelikli danışmanlar ve devlet adamları sayesinde büyük başarılara imza atabiliyorlar.

Her hâlukârda Sultan Murad, sevilen bir insandı. Onun zamanında yaşamış ve aynı zamanda bir Hıristiyan olan tarihçi Doukas şunları yazmaktadır:

"Murad'ın ölümü, çok hasta olmasından ileri gelmemişti; acılı da olmadı. Babası gibi o da pek az acı ve hastalık çekti; çünkü kanımca, Tanrı bu adamı, halka iyi davranışı ve yoksulların –üstelik yalnız kendisinin dinsiz[98] *soyundan olan yoksulların değil Hıristiyan yoksulların da- hâllerinden anlayıp onlara merhamet göstermesi nedeniyle (onun hakkında kayırıcı davranarak) hükümlendirdi. Üstelik yaptığı bütün yeminle berkitilmiş anlaşmaların hepsine, onları çiğnemeden ve bozmadan, sonuna kadar uymuştu. Dahası, bazı Hıristiyanlar verdikleri yeminleri bozup çiğnerken, Tanrı'nın şaşmaz gözünden kaçmadılar, tersine Öç Alıcı tarafından haklı olarak cezalandırıldılar. Buna karşılık, Murad'ın öfkesi denetimsiz değildi; tersine bu barbar, kazandığı yengiden sonra, hiç kimseyi (ordusuyla birlikte yok etmek için) ardına düşüp izlememişti, ne de herhangi bir soyun kökünü kurutmak hırsına kapılmıştı. Yenilenler elçi gönderip de barış ister istemez bu kişi, gönderilen elçileri, önerilerini kabullenmeye âmâde olarak huzuruna alır ve onları yine dostlukla uğurlardı, çünkü savaştan nefret eder ve barışı severdi. Bu nedenle, Barış'ın Babası (Barış seven Tanrı) sonunda barbarı, bıçaklanarak değil, barış (huzur) içinde bir ölümle ödüllendirdi."*[99]

98 Doukas, fanatik bir Hıristiyan ve İslâm düşmanı olduğundan dolayı Müslümanlar için bu tabiri kullanmıştır. Nitekim bütün eseri boyunca böylesine hezeyanları çoktur.

99 M. Doukas, *Târih*, s. 202-203.

Fatih Sultan Mehmed Dönemi (1451-1481)

Sultan II. Murad, 1451 Şubat'ının başında[100] vefat edince, vezirler hemen Manisa'da bulunan oğlu Mehmed'e haber gönderip tez elden Edirne'ye gelmesini istediler. O da en hızlı Arap atlarıyla hemen hareket etti ve Edirne'ye vararak babasının yerine sultan oldu.[101] II. Mehmed olarak Osmanlı saltanatını devralan yeni sultan, henüz 21 yaşındaydı.

II. Mehmed, Edirne'de büyük bir törenle karşılandı. Babası Murad için yapılan ağıtlardan sonra, herkes gelerek elini öptü. Fakat esas şaşaalı olan *"cülus"* töreni ertesi gün yapıldı.[102]

II. Mehmed'in annesi bir cariye, küçük kardeşi Ahmet'in annesi ise İsfendiyar Beyi'nin kızıydı. Bu durumu kendisi için tehlikeli gören, yâni ileride, bey kızından doğmuş olan kardeşi şehzade Ahmet'in, cariye bir anneden doğmuş olan kendisine karşı saltanat iddiasında bulunabileceği endişesine düşen II. Mehmed, Evrenosoğlu Ali'yi görevlendirerek *"nizâm-ı âlem içün"*[103] kardeşini harem dairesinin hamamında boğdurttu.[104] İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise bu

100 18 Şubat 1451 (Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, II, 258).
101 M. Doukas, *Târih*, s. 200-201; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, II, 523.
102 Bu törenin ayrıntıları için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 202.
103 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, III, 246.
104 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, III, 246; M. Doukas, *Târih*, s. 205; Hammer, *Târih* (Türkçe terc.), II, 258.

öldürme olayını *"teamül mucibince bu çocuk boğuldu"* [105] şeklinde ifade etmektedir.

Küçücük bir çocuğun kanına girmenin kendisi için olumlu bir kanaat oluşturmayacağı, bilakis halk nazarında nefreti mucip olacağından, II. Mehmed boğma fiilini işlemiş olan Ali'yi de idam ettirdi. [106]

II. Mehmed, kendini sağlama almak ve saray entrikalarından uzak olmak gayesiyle, öldürttüğü kardeşinin annesini, yâni kendi analığını İshak adında biriyle evlendirdi; diğer analığı olan Sırp Kralı Georgi'nin kızını da, Sırbistan'da bulunan babasına geri gönderdi. [107]

Karaman Beyi Üzerine Sefer

Sultan II. Mehmed Edirne'de tahta cülus ettikten sonra, Osmanlı Devleti ile arası iyi olmayan ve öteden beri Osmanlı'yı sürekli taciz eden Karaman Beyi İbrahim'in üzerine yürüdü. [108] Akşehir'e kadar giden II. Mehmed, önünden kaçan Karaman Beyi'nin barış teklifini kabul ederek antlaşmaya varıp Edirne'ye geri döndü. Çünkü Sultan II. Mehmed, fethini tasavvur ettiği İstanbul'u kolayca alabilmek için komşularından emin olmak istiyordu. [109]

Sultan II. Mehmed, Karaman seferinin dönüşünde Çanakkale'den geçerken Frenk donanmalarını görünce, bunun her zaman için bir tehlike oluşturduğunu anladı. Bu tehlikeyi gördüğü ve de hayalinde olan İstanbul kuşatmasında stratejik bir nokta olacağını düşündüğünden, Anadolu Hisarı'nın karşısına bir hisar daha yapmanın planlarını yapmaya başladı. [110] Nitekim Edirne'ye varır varmaz, devletin her tarafına

105 Bk. *Osmanlı Târihi*, I, 452.
106 M. Doukas, *Târih*, s. 205; Hammer, *Târih*, II, 258.
107 M. Doukas, *Târih*, s. 205.
108 'Âlî, *Târihi*, III, 249; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 167.
109 Hammer, *Târih*, II, 260.
110 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, II, 271.

haberler salarak, bu hisarın yapımında çalıştırılacak olan usta, kalfa, dülger, amele ve kireççileri Edirne'ye çağırdı. [111] Peşinden bir adı da *Boğazkesen Hisarı* olan Rumeli Hisarı'nın yapımının hazırlıklarını hemen başlattı. [112] Aslında II. Mehmed'in bu kararı almasında Bizans İmparatorunun rolü de oldu. Çünkü Sultan, Karaman Beyi üzerine gidince, bu yokluğu fırsat bilen Bizans İmparatoru, Edirne'ye elçiler göndererek yanında bir bakıma rehin durumunda bulunan Şehzade Orhan için verilen ödeneklerin hemen verilmesini, aksi takdirde Orhan'ı Trakya'ya salacağını bildirdi. Sadrazam Halil Paşa ise İmparator'un elçilerine şu cevabı verdi:

"Ey ahmaklar, ey geri zekâlı Rumlar; nice zamandır, beyninizdeki hınzırlıkları çok iyi biliyorum. Ama şimdi bütün bilinen düzenlerinizi (Osmanlıyı Osmanlı ile tokuşturma planlarınızı) unutun! Yakında ölmüş bulunan Sultan'ımız uysal bir insandı ve herkesin riyakârlık bilmez dostuydu; erdemli ve vicdanı olan bir adamdı. Ama şimdiki hükümdarımız Mehmed, görünüşe bakılırsa sizin inanmakta olduğunuz gibi aynı tabiatta değildir. ... Geri zekâlı adamlar; daha ya dün ya da bir önceki gün yapmış bulunduğumuz yeminli anlaşmayı ellerimizde tutuyoruz; dahası üzerindeki mürekkep bile kurumadı ve şimdi, Anadolu'ya ve Phrygia'da konaklamış bulunduğumuz için bizi korkutmak üzere, icat ettiğiniz o beylik umacılarınızı gösteriyorsunuz, öyle mi? Biz cahil ve güçsüz çocuklar değiliz. Bir şey yapmak istiyorsanız, haydi onu yapın! Orhan'ı Trakya'nın sultanı ilan etmek istiyorsanız, edin! Tuna'yı geçmeleri için Macarlara yardımcı olmayı tasarlıyorsanız, buyursunlar, gelsinler! Eğer siz kendiniz saldırıya geçip de nice zaman boyunca kaybetmiş olduklarınızı yeniden zaptetmek istiyorsanız, gecikmeyin! Ama şunu da bilin ki, tasarladıklarınızın hiçbirinin başarılı sonuca varması olası değildir; tersine şimdi

kendinize ait diye kabul ettikleriniz de bizim tarafımızdan elinizden alınacaktır. Ancak ben Hükümdâr'ıma (dediklerinizi) bildireceğim ve o ne dilerse öyle olsun. [113]"

Fakat Halil Paşa'nın bu konuşmasına rağmen Trakya'ya salınacak olan şehzade Orhan'ın tehlikeli olabileceği düşünülerek Bizans elçileri memnun edilerek gönderildi. [114]

Sultan II. Mehmed, Karaman'dan dönüşte Bursa'ya yaklaştığında, yeniçeriler önünü keserek *"bahşiş"* istediler. Fakat onların bu tavrı, Sultan'ın hoşuna gitmediği için, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için bahşişlerini verdikten sonra yeniçeri ağasını ve diğer sorumluları değiştirdi. Hatta yeniçeri ağasına dayak bile attı. Ne var ki, yeniçerilerin bu kabil hareketleri yeniçeri ocağı lağvedilinceye kadar devam etti.

Bizans İmparatoru Endişeleniyor

Sultan II. Mehmed'in bu yaptıklarını uzaktan takip eden Bizans İmparatoru Kostantin, Osmanlı Devleti ile anlaşma yolunu seçti. Nitekim öteden beri elinde tuttuğu ve bunun için de Osmanlı Devleti'nden sürekli olarak para aldığı Şehzade Orhan [115] meselesini tatlıya bağlamak istedi. İmparatorun Sultan II. Mehmed'e gönderdiği elçiler, bundan böyle şehzade Orhan'a daha iyi davranılacağını, onun bakımı için alınan masarifin azaltılacağını, dolayısıyla Rumeli Hisarı'nı yapmaktan vazgeçmesini söylediler. [116] Fakat Sultan, İmparator'un elçilerine çok sert bir cevap verip şöyle dedi:

113 *M. Doukas, Târih*, s. 209.

114 *Ayrıntılar için bk. M. Doukas, Târih*, s. 210.

115 Adı geçen şehzade Orhan hakkında kaynaklarımız değişik bilgiler vermekte ve bu şehzadenin gerçek kimliği bilinmemektedir (Ayrıntılar için bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, I, 454).

116 *Hammer, Târih*, II, 263.

"Siz benim kendi topraklarımda bir inşaat yapmama nasıl karışırsınız! Babam Sultan II. Murad, Anadolu Hisarı[117]'nın karşısına bir hisar yapmak istedi; fakat ömrü vefa etmedi. Biz Boğaz'dan geçince gemilerimiz tehlikeye giriyor. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için ben bu hisarı yapacağım! Gidip İmparatorunuza deyin ki, ben kendimden önceki padişahlara benzemem! Ben onların yapmadıklarını yapacağım! Sizin geri dönmenize müsaade ediyorum. Ancak bundan sonra bu konu için gelenlerin diri diri derileri yüzülecektir!" [118]

Rumeli Hisarı Yapılıyor

Sultan II. Mehmed'ten önce İstanbul'un fethini düşünen dedesi Yıldırım Beyazıd, bu emelini gerçekleştirmek için Anadolu Hisarı'nı yaptırmıştı. Fakat Yıldırım Beyazıd'ın karşısına Timur gailesi çıkınca, İstanbul kuşatması yapılamamıştı. Onun torunu olan Sultan II. Mehmed de, öteden beri Müslümanların almaya çalıştıkları İstanbul'un fethini gerçekleştirmek için, Rumeli Hisarı'nın temelini tam da dedesi Yıldırım Beyazıd'ın yapmış olduğu Anadolu Hisarı'nın karşısında attı.[119] Bu stratejik nokta, İstanbul Boğazı'nın en dar yerinde bulunuyordu. Antik zamanlarda da karşıdan karşıya geçmek için hep burası kullanılmıştı.

II. Mehmed, yapılacak olan hisarın hem Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hem de kendisinin ismi olan "محمد" şeklinde inşa edilmesini istedi ve gerçekten de öyle yapıldı.[120]

117 Yukarıda görüldüğü gibi Anadolu Hisarı'nı Yıldırım Beyazıd yaptırmıştı. Rivayete göre bu hisar, Jupiter-Urius mabedinin enkazı üzerine yapılmıştır (Hammer, *Târih*, II, 263).

118 M. Doukas, *Târih*, s. 212-213; Hammer, *Târih*, II, 263; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, I, 460.

119 M. Doukas, *Târih*, s. 213; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 168.

120 Hammer, *Târih*, II, 265.

İnşaata bizzat Sultan ve vezirleri nezaret ettiler ve Rumeli Hisarı üç ay [121] gibi kısa bir zamanda tamamlandı. Hisarın inşaatında 5.000 usta [122] ve 6.000'den fazla işçi çalıştı. Duvarlarının kalınlığı 25 ayak (yaklaşık 20 metre), kalelerinin kalınlığı da 30 ayak (yaklaşık 25 metre) kadar olan hisar, Bizans'a büyük bir korku verdi. İmparator Konstantin uzaktan hisarın yapımını seyrediyor, fakat bu muazzam inşaata mani olamayarak kahroluyordu. Hatta sonunda hiçbir şey yapamayacağını anlayan İmparator, Sultan'a ve askerlerine hediyeler göndererek Osmanlılara komşu olan Bizans meralarının kullanılmamasını, köylülere de zarar verilmemesini istedi. Fakat Sultan II. Mehmed bunları dinlemeyerek ordu atlarını bu arazilere saldı. Bunun üzerine Bizans İmparatoru, şehrin yâni İstanbul'un kapılarını kapatarak Sultan daha merhametli davranıncaya kadar bu kapıların açılmayacağını bildirdi. Sultan'ın buna cevabı ise ilan-ı harp oldu. [123]

Sultan II. Mehmed, Boğazkesen Hisarı'nın inşasını dört ayda [124] tamamladıktan sonra, hisarın idaresini askerlerine bırakarak Edirne'ye döndü. Artık Boğaz'ın kontrolü tamamen Osmanlı ordusuna aitti. Bir bakıma Boğaz'a *"Osmanlı kilidi"* vurulmuştu. [125] Bu şekilde İstanbul Boğazı'nın kontrolünü eline geçiren Sultan II. Mehmed, kuvvetlerinin bir kısmını da Mora adası üzerine gönderdi. Bundan sonra da bütün mesaisini İstanbul'un fethinin hazırlanmasına ayırdı.

121 Bazı rivayetlere göre (Bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, I, 461) de dört ayda tamamlanmıştır. Hatta bu müddetin 40 gün olduğunu söyleyenler bile vardır (Bk. Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 168).

122 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, II, 272.

123 Hammer, *Târih*, II, 266-267.

124 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, II, 272.

125 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 169.

İstanbul Surlarını Yıkacak Top Yapılıyor

Sultan II. Mehmed bu hazırlıklar içerisindeyken, Bizans'ın Macar asıllı topçusu Urban ile İmparator'un arası açıldı. Çünkü Urban, topçu ücretinin artırılmasını istiyor, İmparator ise onu savsaklıyordu. Bunun üzerine Macar topçu Bizans'tan kaçarak Osmanlılara sığındı. [126] Topçu Urban'ın Osmanlı'ya sığınması, yarı fetih demekti. Nitekim o koca surları delecek olan topları, Osmanlı mühendisleri ile birlikte işte bu Urban yaptı. Sultan II. Mehmed ise Urban'ı hediyelere boğuyordu.

Urban kendisinden istenen topu yaparak Rumeli Hisarı'nda ilk denemesini yaptı. Buna çok sevinen Sultan II. Mehmed, yapılan topun iki misli güce sahip ikinci bir topun yapılmasını emretti. Rivayetlere göre topun ilk denemesi Edirne'de yapıldığında, topun sesinden birçok eski ev yıkılmış, evlerin camları kırılmıştı. Topun dumanı ise Edirne'nin üzerini karartmıştı. Taş gülleler atan bu topu elli çift öküz çekiyordu; topun hizmetinde 700 kişi çalışıyordu. [127]

Artık II. Mehmed'in tek mesaisi İstanbul kuşatması olmuştu. Gece gündüz plânlar yapıyor, bu büyük rüyanın ne zaman gerçekleşeceğini düşünüyordu.

Strateji olarak, Bizans'tan rüşvet olarak para aldığı söylenen ve cezalandırılmayı bekleyen Sadrazam Halil Paşa'yı da yanına çağırtarak, Rumların paralarına aldanmamasını, çünkü İstanbul'u mutlaka fethedeceğini söyledi. [128] Çünkü Sultan II. Mehmed, durmadan kendisine İstanbul'u fethetmenin zorluğunu empoze eden Halil Paşa'nın, Padişah'ı kuşatmadan vazgeçirmesi karşılığında Rumlardan para al-

126 M. Doukas, *Târih*, s. 218; Hammer, *Târih*, II, 268-269.

127 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 169; Hammer, *Târih*, II, 278.

128 Bu görüşmenin ayrıntıları için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 221-222; Hammer, *Târih*, II, 270.

dığını biliyor[129]; muhtemelen fethe hazırlandığı bu kritik dönemde onu cezalandırmıyor, cezasını erteliyordu.

Öte taraftan Bizans Kralı, Sultan II. Mehmed'i İstanbul'u kuşatmadan vazgeçirmek için uğraşıyor fakat netice alamıyordu. Son olarak II. Mehmed'e şunları yazdı:

"Artık savaşa giden yolu seçmiş bulunduğuna göre seni vazgeçirmek için ne andlar vermekle ne de sana hoş gelecek şeyler söylemekle yapabileceğim bir şey var; öyleyse dilediğini yap! Ben Tanrı'ya sığınıyorum ve eğer O, kenti senin ellerine teslim etmek istiyorsa, o zaman kim O'na karşı çıkabilecek güçtedir? Eğer senin gönlünde yeniden barış filizlenirse, bunu da hoşnutlukla karşılarım. Ancak, şimdiki halde, yaptığın antlaşmaları ve ettiğin yeminleri geri al! Ben bundan böyle kentin kapılarını kapalı tutacağım ve içerideki halka gücüm yettiğince koruyacağım. Sen ise, yavuzlukla egemenliğini yürütedur, tâ o Âdil Yargıç ikimizden her biri için, gerek senin gerek benim için adaletli hükmünü veresiye dek." [130]

Sultan II. Mehmed, Bizans Kralının bu söylediklerini kâle almadı ve tellallar bağırtarak savaş ilan etti. [131]

Osmanlı Ordusu İstanbul Üzerine Gidiyor

1453 yılı Şubat ayında, Osmanlı Ordusu İstanbul'u kuşatmak için Edirne'den hareket etti. Ordunun en önemli kısmını büyük top teşkil ediyordu. Top o kadar büyüktü ki, onun için özel yollar yapılıyor, kazmacılar, çekiciler, mühendisler güzergâhı belirleyip topun yolunu açıyorlardı. Bu öylesine zor bir işti ki, iki günlük yol ancak iki ayda

129 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, II, 272-273; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 170.

130 M. Doukas, *Târih*, s. 216-217.

131 M. Doukas, *Târih*, s. 217.

alınabildi.[132] Osmanlı ordusu İstanbul üzerine bu şekilde ilerlerken, bir yandan da Bizans'ın henüz alınmamış civar kale ve şehirleri fethediliyordu.

Sultan II. Mehmed'in ordusu İstanbul üzerine yürürken, Hıristiyanlar şehrin kiliselerinde toplanmış, Rum ve Latin kiliselerinin birleştirilip birleştirilemeyeceğinin münakaşasını yapıyor, birbirlerini dinsizlikle suçluyorlardı.[133] Hatta işi o kadar ileri götürdüler ki, Rumların, yâni İstanbul'daki Ortodoks Hıristiyanların papazı Büyük Amiral, henüz fetih gerçekleşmediği için kilise özelliğini muhafaza eden Ayasofya'nın kürsüsünden[134] "*Bir gün İstanbul'da Kardinal külahı görmektense, Müslüman sarığı görmeyi tercih ederim*" demiştir.[135]

Böylece Katoliklerden ümidini kesen Rum İmparatoru, surları tamir edip şehrin savunması için gerekli hazırlıkları yapmaya başladı.

Kuşatma Başlıyor

İstanbul, konumu itibariyle denizlerle çevrili olduğu, Osmanlıların da henüz deniz tecrübeleri olmadığı için kuşatma daha ziyade karadan yapılacaktı. Mamafih Beşiktaş'ta hazırlanan bir donanma da savaşa iştirak etmek istiyordu. Ancak Bizanslılar, Galata ile İstanbul arasına bir zincir germişlerdi, bu nedenle Osmanlı gemilerinin Haliç'e inmeleri imkânsızdı. Fakat Allah Müslümanlara öyle bir lutf-i ilâhîde bulundu ki, tarihte eşine az rastlanır bir olay gerçekleştirildi: Bir gece, 400 gemiden oluşan Osmanlı donanması, kızaklar üzerinde Beşiktaş'tan Beyoğlu tepesine, oradan da Kasımpaşa sahiline

132 Hammer, *Târih*, II, 278.

133 Bu ayrıntılar için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 225-227.

134 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 170.

135 M. Doukas, *Târih*, s. 257; Hammer, *Târih*, II, 279-280. Hatta Hıristiyanların birbirine olan bu düşmanlıklarını, dinlerinin yanlışlığına yoran bazı Hıristiyanlar ihtida edip Müslüman oldular (Hammer, *Târih*, II, 280).

indirildi. [136] Gemilerin kızaklar üzerinden güzelce kaydırılmaları için gerekli olan zeytinyağı da Galata'da mukim olan Cenevizlilerden satın alınarak temin edildi. [137]

Karada ise en büyük karargâh Topkapı ve Eğri Kapı arasına kuruldu. Her gün düzenli bir şekilde atılan toplarla İstanbul surları dövülüyor; fakat Rumlar açılan gedikleri hemen tamir ediyor ve eski haline getiriyorlardı. Elli küsur gün savaş bu minval üzere devam etti. Müslümanlar şehri fethetmek istiyor, Rumlar da payitahtlarını kaybetmemek için bütün çabalarını sürdürüyorlardı. [138] Kendisi için sonun geldiğini sezen İmparator, Sultan II. Mehmed'in kuşatmayı kaldırması karşılığında, istediği kadar haraç vereceğini bildirdi. Fakat Sultan, bütün bu teklifleri reddetti. Ayrıca kenti teslim etmeyi reddetmeleri ve Osmanlı askerinin şehri zorla zaptetmesi hâlinde kendisinin ve üst düzeydeki bütün yetkililerin öldürüleceğini bildirdi. [139]

İstanbul'un fethi gecikince, Müslüman askerleri arasında Haçlı ordularının Bizans'a yardıma geleceği şayiası yayıldı. Bu kabil dedikodular askerin moralini bozuyor, Sultan Mehmed'i düşünceye sevk ediyordu. Yapılan savaş konseyinde Çandarlı şehri düşürmenin mümkün olmayacağını, bu nedenle, Bizans'la barışa gidilmesini savunurken, Zaganos Paşa aksini savunuyor, Haçlıların Osmanlı üzerine gelmeye cesaret edemeyeceklerini söylüyordu. Fakat neticede kuşatmaya devam edilmesi ve bir an önce büyük taarruza geçilmesi kararı alındı. [140]

Nihayet bir Salı günü büyük bir hücum başlatılarak İstanbul'un surlarından içeriye girilmeye başlandı. İki ay kadar süren bu savaş-

136 Ayrıntılar için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 239.
137 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 171.
138 M. Doukas, *Târih*, s. 240.
139 M. Doukas, *Târih*, s. 245.
140 Halil İnalcık, İA, Mehmed II. Mad.

tan sonra Allah Osmanlıya fethi nasip etmişti: artık Kostantiniyye'de Müslümanların hükmü geçerli olacaktı. [141]

Şehirleri fethedilmiş olan Rumlar, kadınlı erkekli, çoluk-çocuk herkes Ayasofya'ya doğru kaçıyordu. Çünkü onların inançlarına göre, bir gün Türkler gelip İstanbul'u alacak ve herkesi öldüreceklerdi. Ancak Ayasofya'ya sığınanları, Allah göndereceği meleklerle koruyacaktı. Bu inançtan dolayı canlarını kurtarmak isteyen bütün Rumlar oraya doğru gidiyorlardı. Ayasofya tıklım tıklım doldu. Sabahın erken saatlerinde de Osmanlı askerleri oraya varıp içeridekileri dışarı çıkarıp esir ettiler. Hıristiyan tarihçi *Doukas*'ın tabiriyle Allah Hıristiyanları cezalandırmıştı. Çünkü onlar, Katoliklerle birleşmeyi reddetmişlerdi. [142]

Fatih Sultan Mehmed Ayasofya'da

Sultan II. Mehmed, İstanbul'u fethederek layık olduğu *"Fatih"* adını almıştı; artık hep öyle anılacaktı.

Fetihten sonra Sultan II. Mehmed, fetih günü öğle vaktinde maiyetiyle birlikte Ayasofya'ya gitti. Unutulmaz bir gün yaşanıyordu. Fatih atından inip Ayasofya'ya girdiğinde, Müslüman askerlerinden birisinin, kilise mermerlerinden bir tanesini kırmakta olduğunu gördü ve ona, neden o mermeri kırdığını sordu. Asker, *"dinim gereği"* cevabını verince Fatih, elindeki kılıçla askere vurup böyle yapmaya hakkı olma-

141 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 174-175.

142 M. Doukas, *Târih*, s. 257-258. Bu satırları yazarken, İslâm dünyası ve o dünyayı dolduran Müslümanların hali gözümün önünden gelip geçti ve kendi kendime şöyle seslendim: Bütün dünya Müslümanları paramparça ve birbirlerini öldürüp duruyorlar. Korkarım ki Allah, dinlerini unutup birbirlerini yok etmeye çalışan Müslümanlara da böyle bir felaket verir! Mamafih vermiş bile. Nitekim bütün Müslüman coğrafyası, emperyalistler tarafından işgal edilmiş ve sömürülmektedir.

dığını söyledi. [143] Bilahare bu kadim kiliseyi camiye çevirdi ve orada ilk Cuma namazını kıldı. Cuma Hutbesi de onun adına okundu. [144]

Bu olayları müteakip Osmanlı ile Bizans arasında krizlere sebebiyet vermiş olan Şehzade Orhan da yakalanıp kafası kesildi. [145]

"Şehirde yüzden fazla kilise ve manastır, hayır sahiplerinin eliyle yeniden cami ve ibadethane haline konmuş, bir nicesi de medrese ve hangâh yapılarak tarikat yolunda onlara barınak olmuştur." [146]

Sultan II. Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra, adı tarihlere *"Fatih"* olarak geçti. O günden bugüne dek hâlâ o unvanla anılmaktadır.

Sultan Fatih, gerçekten kendisine yakışır bir şekilde Rumlara iyi davranarak dinlerini serbestçe yaşamalarına yardımcı oldu. Bunun içindir ki, onlara bir patrik tayin ederek patrikhaneye de birçok imtiyazlar verdi. [147] Ancak Bizans kralının bir bakıma devleti idare eden adamı olarak görünen Lukas'ı, imparator hakkında istenen bilgiyi zamanında vermediği ve Latin Kilisesi ile ilişki içerisinde olduğu için yakınlarıyla birlikte idam ettirdi.

Bir Değerlendirme: Kostantiniyye Neden Fethedildi?

İnsanlar bütün peygamberlere umumen ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'e de hususen gelen vahye inanmaz ve onu anlamazlarsa, onların mücâdelelerini, cihâdlarını ve davalarını da kavrayamazlar.

Allah'ın insanlar arasından seçip görevlendirdiği bu elçiler insanlığa ne vermektedirler? Verdiklerine karşılık onlardan neler almaktadırlar? İşte bütün bunları anlamak, vahye inanmakla mümkündür. Aksi

143 M. Doukas, *Târih*, s. 264.

144 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, II, 286; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 172.

145 Ayrıntılar için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 266-267.

146 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, II, 293.

147 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 173.

takdirde, inanmayanların yaptığı gibi, peygamberler, dünyayı sömürmek için ele geçirmek isteyen birer imparator gibi takdim edilirler. Nitekim İslâm'a ve onun hükümlerine inanmayanlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'ın yaptığı cihâdı bu şekilde değerlendirmektedirler. Bunlar, Şâm fatihi Halid b. Velid'e, İran fatihi Sa'd b. Ebi Vakkas'a ve İstanbul fatihi Sultan II. Mehmed'e de aynı nazarla bakarlar.

İ'lâyı Kelimetullah

Acaba Hz. Muhammed (s.a.s.) ve onun izinden giden komutanlar, fatihler birer sömürgeci miydiler; yoksa Allah'ın kendilerine emrettiği cihâdı yerine getirerek *"İ'lâyı Kelimetullah"*ı gerçekleştirmek için uğraş veren müminler miydiler?

Meseleyi doğru tahlil edebilmemiz için, milâdi VII. yüzyılın dünyasına bakmamız gerekiyor.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak görevlendirildiği sıralarda, dünyanın küçük devletleri yanında hemen hepsine hâkim, hepsini sömüren iki büyük devlet vardı. Bunlar İran ve Bizans devletleriydi. Bu iki devlet, miladi VII. yüzyılın adeta süper güçleriydi. Dünyanın bu iki mütegallibe devleti, egemenlikleri altındaki uydu devletleri diledikleri gibi yönlendiriyor, onlara istediklerini yaptırıyorlardı.

Hz. Peygamber (s.a.s) İslâmî tebliğin daha ilk günlerinde, bu iki emperyalist devleti, yâni İran ve Bizans'ı hedef gösteriyordu: *"Lâ ilâhe illallah deyin, İran ve Bizans sarayları yıkılacak!"*

Bunun manası şuydu: İnsanoğlu, kendisi gibi olan insanlara kulluk etmekten kurtulur, sadece Allah'a kul olursa, kendilerini sömüren İran ve Bizans'tan da kurtulmuş olurlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu tebliğ ediyordu. Yâni Hz. Peygamber (s.a.s)'in insanperestlik veya putperestliğe karşı tebliğ ettiği tevhidi hayat nizamı, her türlü emperyalizmi ayaklar altına alıyordu.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında, Filistin'deki Bizans şehirleri teker teker fethedilmeye başlandı.

İkinci Halife Hz. Ömer'in zamanında ise, bir yandan Bizans'ın Şâm bölgesi tamamen fethedilirken, diğer yandan, komutanlarından Sa'd b. Ebi Vakkas da ikinci süper devlet olan İran İmparatorluğunu sıkıştırıyor, İran şehirlerini İslâm Devleti'nin adalet bayrağı altına alıyordu.

İran ordusu komutanı Rüstem, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın gönderdiği elçiye, İran'a savaş açmalarının sebebini sorunca; çarığı yırtık, kılıcı paslı, elbiseleri yamalar içinde olan Müslüman mücahid şöyle cevap vermişti:

"Bizim arzumuz dünya değil! Bizim arzu ve istediğimiz Ahirettir. Allah bize bir peygamber göndererek ona şöyle dedi: Ben şu taifenin, yâni Müslümanların Benim dinimle amel etmelerini arzu ettim. Bunlar vasıtasıyla, Benim kanunlarıma karşı gelenlerden intikam alacağım. Bu hak dindir. O'ndan yüz çeviren hiç kimse de yoktur ki, zillete; O'na bağlanan hiç kimse de yoktur ki, izzete kavuşmasın! Gayemiz, insanları insanlara kulluktan kurtarıp Allah'a kul etmektir!" [148]

İşte İslâmi fütuhatın ve cihâdın ruhu buydu; yoksa dünya nimetlerine kavuşmak, saltanatlar kurmak, dünyayı sömürmek değil. Kuzey-Batı cephesinde Bizans Kralı Heraklius her gün biraz daha geriye çekilirken, İran Kisrası (Şahı) da İran içlerine doğru kaçıyordu.

Hz. Ömer devrinde İran fethedilerek iki süper devletten birisi yıkılmış oldu. Geriye Bizans kalmıştı; onun da çökmesi gerekiyordu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onu da hedef göstermişti; hatta merkezi olan Kostantiniyye'nin fethini bile müjdelemişti.

İslâm orduları Bizans topraklarında ilerledikçe Heraklius kaçıyor, nihayet Kostantiniyye'ye yerleşerek kendisini emniyete almak istiyordu. [149]

148 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII. 39.
149 Taberî, *Târih*, III. 603.

Ne var ki, o kaçışı fayda vermeyecek ve Müslüman mücâhidleri onun devletini yıkmak için yarışacaklardır. Hatta Kostantiniyye'nin fethi, Endülüs'ün, yâni İspanya'nın fethinden önce düşünülmüştür. [150]

Taberî'nin rivayetine [151] göre İslâm mücâhidleri, ilk defa hicri 43. senede Kostantiniyye'ye sefere çıktılar. Daha sonra bu seferlerin ardı kesilmeyecek ve İslâm Orduları, Resûlullah (s.a.s.)'in övgüsüne mazhar olmak için Kostantiniyye kapılarını zorlayacaklardır.

Hicrî 49. senede Kostantiniyye kapılarına gelen İslâm ordusunda Halid b. Zeyd [Ebû Eyyub el-Ensârî] de vardır ki, orada şehid olmuş ve bugün Eyüp Sultan olarak bilinmektedir. Kostantiniyye Müslümanlar tarafından zorlanıyor, fetih bir türlü müyesser olmuyordu. Bu muhasaralar Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar devam etti.

Peygamber'in Övdüğü Asker Olmak İçin

Kendilerinden önceki Müslümanlar gibi, Osmanlılar da Kostantiniyye'yi fethedip Hz. Peygamber (s.a.s)'in övdüğü asker olmak istiyorlardı. Bunun içindir ki, genç Osmanlı Sultanı II. Mehmed'in saltanatının ilk günlerinde ele aldığı mesele, Kostantiniyye'nin fethi oldu. Güzel inanarak, güzel hazırlanarak fetih işine koyuldu. Miladî 1453 senesi baharında II. Mehmed ordusuyla Kostantiniyye'yi kuşattı ve 29 Mayıs'ında da fetih müyesser oldu. Artık Sultan II. Mehmed'in adı Fatih olmuştu. Koca Bizans, İslâm'ın gücüne dayanamayarak çökmüştü. [152]

Çandarlı Halil Paşa'nın Katli

Sultan Fatih bir ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra, şehrin idaresini Celâlzâde Hızır Bey ile Subaşı Süleyman Bey'e bırakarak Edirne'ye geçti.

150 Taberî, *Târih*. IV. 255
151 *Târih*. V, 181.
152 Ayrıntılar için bk. 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, III, 251 vd.

Sultan Fatih, Edirne'ye varışının üçüncü gününde, yukarıda zikri geçen sebeplerden [153] dolayı, Halil Paşa'nın hapsine ve kırk gün sonra da katline ferman çıkarttı. [154] Ayrıca Halil Paşa, Sultan II. Mehmed daha şehzâde iken babası Sultan Murad'la arasını açmaya çalışmıştı. Târihçiler [155], bunlara ilaveten, Çandarlı ailesinin devlet içinde fazla büyümesinin, Osmanlı Hanedanı için tehlikeli olabileceği ihtimalini de ilave etmektedirler. O dönemin en büyük tarihçisi Doukas da, Çandarlı'nın *"Rumların gerçek dostu"* olduğunu ve Rumlardan rüşvet almakta olduğunu yazmaktadır. [156]

Avrupa'ya Seferler Başlıyor

İstanbul'u fethettiği için gözü arkada kalmayan Sultan Fatih, artık her sene Doğu Avrupa'ya seferler düzenlemeye başladı. Nitekim bu seferler neticesinde Sırbistan'ın büyük bir bölümü fethedilmiş, Belgrad da kuşatılmıştı. Fakat Macaristan'dan büyük bir haçlı ordusu geldiği için Belgrad alınamamıştır. [157]

Sadece karadan değil, artık denizden de seferlere çıkılıyor, Midilli ve Rodos adaları fethedilmeye çalışılıyordu. [158]

Fatih Sultan Mehmed, bir yandan Avrupa üzerine seferler yaparken, öbür yanda da Anadolu'da henüz kendi hükmü altına gir-

153 Yukarıda belirttiğimiz gibi, Çandarlı Halil Paşa, Sultan II. Mehmed'i İstanbul'u kuşatmadan vazgeçirmesi karşılığında Rumlardan para almıştı.

154 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 173.

155 Bk. Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 174; Halil İnalcık, İA, Mehmed II. Mad.

156 Bk. M. Doukas, *Târih*, s. 208.

157 Ayrıntılar için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 279-283; Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 12 vd.

158 Bu konunun ayrıntıları için bk. M. Doukas, *Târih*, s. 284-302; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 263 vd.

memiş olan toprakları idaresine almak istiyordu. Nitekim bu maksatla Amasra'daki Ceneviz Krallığı, Sinop'taki İsfendiyar Oğulları ve nihayet Trabzon'daki Rum Krallığı üzerine ordularını göndererek, buraların büyük bir bölümünü Osmanlı Devleti'ne bağladı. Uzun Hasan meselesinin [159] halledilmesinden sonra da, eski Bizans'tan hiçbir eser kalmadı. [160]

Anadolu'daki bu küçük çaplı fetih hareketlerinden sonra Fatih Sultan Mehmed tekrar Avrupa'ya yönelerek Eflak, Midilli ve Bosna fetihlerini gerçekleştirdi. [161] Takip eden senelerde Venediklilerle uzun savaşlar yapıldı ve neticede Hersek de fethedildi.

Avrupa'da bu fetihler devam ederken, bundan yararlanan Karamanoğlu yeni gaileler çıkartıp Osmanlı'nın aldığı yerleri tekrar idaresine almak istedi. Karamanoğlu'nun Osmanlı'ya karşı olan bu düşmanlığına Venedikliler de yardım ediyorlardı. Nitekim bir Venedik donanması Silifke limanına kadar gelip Karamanoğlu'na yardımda bulunmuştu. [162]

Fatih Sultan Mehmed, durmadan Osmanlı'ya mesele çıkaran Karaman Devletini tamamen ortadan kaldırmak için harekete geçti. Her nedense bu iki devlet; yâni Osmanlı ile Karaman Beylikleri hiçbir zaman anlaşamamışlar, aralarında sürekli savaşlar olmuştur. Her iki taraf da, karşıdakinin zayıf anlarını kollamış ve bulduğu ilk fırsatı değerlendirerek saldırıya geçmiştir. Bundan dolayıdır ki, her iki taraftaki husumet asla azalmamış, bilakis günden güne artmıştır. Osmanlı orduları ne zaman Avrupa üzerine yürüdüyse, bunu fırsat bilen Karaman Beyi saldırıya geçmiştir. Karamanlılar tamamen ortadan kaldırılmadan

159 Uzun Hasan Meselesinin ayrıntıları için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 267 vd.

160 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 12-43; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 178.

161 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 70, 87.

162 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 182.

önce, keza Osmanlı Devleti ile husumet içerisinde olan Uzun Hasan'la birleşip onun yanında Osmanlı ordularına karşı savaşmışlardır.

Uzun Hasan Gailesi ve Otlukbeli Savaşı

Karamanlıları himaye eden ve Osmanlı gibi kendisini Anadolu'nun sahibi sayan Uzun Hasan, her tarafa haberler göndererek ordularının Osmanlı ordularına karşı zafer elde ettiklerini bildiriyor, yer yer Osmanlılarla savaşıyordu. Uzun Hasan'ın bu hareketleri Fatih Sultan Mehmed'i rahatsız ediyor, Sultan Fatih bir an önce bu *"Uzun Hasan gailesi"*ni de bitirmek istiyordu. [163] Nitekim içinde iki oğlu, Şehzade Beyazıd ile Şehzade Mustafa'nın da bulunduğu ordusunu, Şebinkarahisar muhasarasından vazgeçirerek Bayburt taraflarında, Uzun Hasan'ın üzerine gönderdi. Her iki ordu Otlukbeli denilen yerde karşı karşıya geldiler. [164]

Yapılan savaşta Uzun Hasan büyük bir mağlubiyet alarak firar etti; arkada bıraktığı her şey de Osmanlı ordusuna ganimet olarak kaldı. [165]

Osmanlı ordusu İstanbul'a avdet edince, hâlâ Osmanlı'ya karşı düşmanlıklarını sürdüren bazı Karaman güçleri de yok edilerek Karaman ve Uzun Hasan meselelerine son verilmiş oldu.

Bütün bunlar olurken Venediklilerle olan savaşlar da devam ediyordu. Nitekim İçel sahillerine kadar giden Venedikliler, Karaman Bey'ine destek vermeye devam ediyordu. [166]

Karaman ve Uzun Hasan gailelerinden sonra Osmanlı ordusu dönerken, Şehzade Mustafa yolda hastalanarak, Niğde yakınlarında vefat etti. Bunun üzerine, Kastamonu valiliğine ek olarak Karaman eyaleti-

163 Fatih Sultan Mehmed'in bu konu ile gördüğü rivayet edilen enteresan düş için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 124 vd.

164 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 188.

165 Diğer ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 134 vd.

166 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 190.

nin idaresi de, Mustafa'nın küçük kardeşi olan Şehzade Cem Sultan'a tevdi edildi. Cem Sultan, hasta olan kardeşi Mustafa'dan daha enerjik davranarak Karaman gailesine tamamen son verdi.

Kırım'ın Fethi

Fatih Sultan Mehmed, 1476 senesinde, 300 kadar gemiden oluşan bir donanmayı Kırım üzerine gönderdi.

Kırım, Cengiz Han tarafından işgal edildiği tarihlerden beri Tatarların elinde bulunuyordu. Cengiz'in saltanatından yıllar sonra, bu Tatarlar Müslüman olmuşlar ve Kırım'daki hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.

Kırım stratejik bir konumda olduğu için Cenevizliler oraya saldırıp idareyi ellerine almışlardı. Osmanlı Devleti için bir tehlike arz eden bu Cenevizlilerin orada kalmalarını istemeyen Fatih, bu tehlikeyi bertaraf etmek için üzerlerine Veziriazam Gedik Paşa kumandasında bir kuvvet göndererek orayı Cenevizlilerden alıp Osmanlı Devleti'ne bağladı. Böylece Kırım, Osmanlı Devleti'nin önemli bir eyaleti hâlini aldı. [167]

Fatih Sultan Mehmed Anadolu'da Karaman ve Uzun Hasan meselesini hallettikten ve kuzeyde de Kırım'ı fethedip Cenevizliler tehlikesini bertaraf ettikten sonra tekrar Batı'ya yöneldi ve 1477'de Buğdan seferine çıktı.

İtalya Seferi

Yukarıda gördüğümüz gibi Osmanlı Devleti Venediklileri büyük bir bozguna uğratmış, onlar da Devlet-i Aliyye ile barış yapmak zorunda kalmıştı. Hâl böyleyken Venedikliler, İtalya üzerindeki nüfuzlarını kaybetmemek için Sultan Fatih'i İtalya ile savaşa

167 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 188.

teşvik ediyorlardı. İtalya, Katolik dünyasının merkezi olması hasebiyle, Fatih ve o zamanki Hıristiyan dünyası için fevkalade büyük bir stratejik önemi haizdi. Nitekim bunu fırsat bilen Fatih, sadrazamlıktan alıp Mora Valiliğine tayin etmiş olduğu Gedik Ahmed Paşa'yı Donanmay-ı Hümayun ile İtalya üzerine gitmeye memur etti. Gedik Ahmed Paşa, verilen emri yerine getirmek için hemen harekete geçti ve ilk önce Zanta adası ile İtalya'nın bazı sahil bölgelerini ele geçirdi. Fakat bu sırada Fatih Sultan Mehmed vefat etti ve bu sefer, akim kaldı. [168]

Cihan hâkimiyetini kendisine şiar edinmiş olan Fatih, gerek Avrupa kıtasında gerekse Anadolu ve Ege denizindeki adalara karşı birçok sefer düzenledi ve Karadeniz hâkimiyeti başta olmak üzere, buralarda hâkimiyetini tesis ederek gerçekten büyük bir devlet kurdu.

Ayrıca Hacca gidenlerin su ihtiyaçları için müesseseler yaptırmaya niyetlenmiş, fakat Memlûk Devleti, kendi sınırları içerisinde olduğu için bunu içişlerine karışma olarak nitelendirmiş, bu nedenle teşebbüs başarılı olamamıştır. [169] Osmanlı ile Memlûk devletleri arasındaki anlaşmazlığın bir sebebi de, her iki devletle sınırdaş olan Dulkadır Oğullarının hangi devlete bağlı olduğu/olması gerektiği meselesiydi ki ileride göreceğimiz gibi, bu mesele ancak Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim zamanında halledilmiştir. [170]

Fatih Sultan Mehmed'in Vefatı

Fatih Sultan Mehmed, vefat ettiği 1481 yılına kadar, sefere çıkmaktan geri durmamıştır. Nitekim bu yılda yine sefere çıktığında, Gebze yakınlarında hastalanarak vefat etmiştir. Onun zehirletilerek

168 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 190-191.

169 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 242.

170 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 242-243.

öldürüldüğü de rivayet ediliyorsa da, bu rivayet hiçbir zaman ispatlanamamıştır. [171]

Değerlendirme

1- Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethederek asırlardır dünyanın sayılı büyük devletlerinden olan Bizans Devleti'ne son vermiş, bu fethiyle de gerçekten tarih yazmıştır.

2- Yirmi yaşlarında olan bir Sultan'ın böyle büyük bir işe kalkışması, onun ne derecede dahi olduğunu göstermektedir. Nitekim gerek İstanbul'un kuşatması sırasında, gerekse onu takip eden bütün savaşlarda, savaşların plân ve projelerini bizzat kendisi çizmiş, hareket stratejisini kendisi belirlemiştir.

3- Fatih'in başarılarını, şüphesiz onun ilme verdiği değerde aramak lazımdır. Zira o, sadece Müslüman âlimlerden değil, gayrimüslim âlimlerden de ilim öğrenmeyi zül olarak telakki etmemiş, bilakis bunu kendisi için bir görev addetmiştir.

4- Bazı meslektaşlarımız, onu mazur göstermeye çalışsalar da; bize göre hata, hatta büyük bir hata olan o *"kardeş katli"* meselesidir.

İslâm'a göre, henüz sabi ve dolayısıyla tamamen günahsız ve masum olan bir çocuk, gerekçesi ne olursa olsun ve bu konuda nasıl bir fetva verilirse verilsin, *"siyaseten katl"* kurbanı edilemez! Dolayısıyla Fatih'in *"Ve her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşlarını Nizâm-ı Âlem için katl eylemek münasiptir. Ekser ûlema dahi tecviz etmiştir. Anınla amil olalar"* kanununu tasvip etmek şer'an caiz değildir. Ortada kul hakkı olduğu hâlde, belki bu konuda Fatih için Hûd Sûresinin [172] şu âyetini okuyabiliriz: *"Güzel ameller, kötülükleri (küçük günâhları) alıp götürür."*

171 Ayrıntılar için bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 266.
172 Ayet, 114.

Cem ve Beyazıd Kardeşlerin Kavgası

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Muaviye'nin kendi oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesiyle birlikte başlayan saltanat kavgaları, bütün tarih boyunca Müslümanların baş belası olmuş; bu bela uğruna yüz binlerce Müslüman yok yere canından olmuştur. Tahta geçmek için oğullar babalarıyla, kardeşler birbirleriyle savaşmışlar; bu anlamsız saltanat entrikalarına zaman zaman "*Valide Sultan*"lar da karışmışlardır.

İşte bu taht kavgalarının en ilginci ve ilginç olduğu kadar da en acı olanlarından bir tanesi, Fatih'in oğlu Cem Sultan'ın, kardeşi Beyazıd'la başlayan ve Avrupa'nın en ücra köşelerinde sonuçlanan macerasıdır.

Fatih Sultan Mehmed 1481 yılında vefat edince, oğulları, Rum Eyaleti Valisi Şehzade Beyazıd ile Konya'da Karaman Eyaleti Valisi olarak bulunan diğer oğlu Şehzade Cem, her ikisi için ölmeye hazır binlerce Müslümanla, bir an evvel tahtı kapmak için harekete geçtiler: Daha önceki şehzadelerin, veliahtların yaptıkları gibi birbirleriyle savaşacaklar; daha doğrusu Müslümanlar onlar için savaşacak, galip gelen Sultan olacaktı. Bu iktidar kavgası, Fatih'in ölmeden önce hangi oğlunun veliaht olduğunu belirtmemiş olmasından ve çok uzun zamandan beri Müslümanlar arasında yöneticiyi belirlemek için "*Şûrâ*"nın uygulanmayıp onun yerine "*saltanat sistemi*"nin ikame edilmesinden kaynaklanıyordu. Muhtemelen ikinci bir sebep de, saltanata geçecek

olanın, babalarının kanununa göre kardeşini öldürme emrini yerine getirmesi ihtimaliydi.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı [173] bu konuda şunları yazıyor:

"Sultan II. Mehmed tedvin ettirdiği kanunnâmede kendisinden sonra evlatlarından hangisinin hükümdar olacağını göstermeyerek eski an'aneyi kabul etmiş ve evlatlarından her kime saltanat nasip olursa nizâm-ı âlem için kardeşlerini öldürmesi hakkında kanuna açık olarak bir madde koydurmuştu."

Bu şekilde kimin sultan olacağı belli olmadığından, İstanbul'a ilk varan sultan olacaktı.

Her ikisi bir an önce İstanbul'a varmak istediyse de, 1474 yılından beri Konya valisi olan yirmi iki yaşındaki Cem, ancak Bursa'ya varabildi ve orada kendisini sultan ilan etti. Kendisinden on iki yaş büyük olan ağabeyi Beyazıd ise, başta kendisine yapılan İstanbul'a gitme teklifini fazla kâle almadı. [174] Fakat Veziriazam İshak Paşa'nın ısrarlı davetine dayanamayarak emrindeki kalifiye komutanlarıyla birlikte İstanbul'a gidip Osmanlı tahtını ele geçirdi. [175]

İstanbul'a ulaşıp tahta oturan Sultan II. Beyazıd, önce babası Fatih'in ölümü için yas ilan etti. [176]

Bu şekilde tahtı ağabeyi Sultan Beyazıd'a kaptıran Cem Sultan, on sekiz gün sonra Bursa'ya varıp orada kendi adına hutbe okutarak para bastırdı ve padişahlığını ilân etti. [177] Cem bununla yetinmeyerek ağabeyine Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmayı teklif etti. Avrupa

173 *Osmanlı Târihi*, II, 161.

174 Her iki kardeş arasındaki yazışmalar için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 283 vd.

175 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 188 vd.

176 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 191.

177 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 163-164.

bölümü Beyazıd'ın, Anadolu ise Cem Sultan'ın olacaktı.[178] Rivayetlere göre başlangıçta Cem'in böyle bir niyeti yoktu. Yâni ağabeyine karşı çıkıp illa da padişah olmak gibi bir derdi yoktu. Fakat menfaat grupları onu kandırarak aklını çeldiler ve padişah olmayı kendisine empoze ettiler. O da hain fesatçıların bu iğvalarına kapılarak ağabeyine devleti paylaşma konusunda elçiler gönderdi.[179]

Beyazıd devleti paylaşmayı reddedince, bu reddin sonucu ister istemez savaş oldu.[180]

22 Haziran 1481'de yapılan savaşta binlerce Osmanlı Müslümanı öldü ve Beyazıd galip geldi. Yenik düşen Cem Sultan ise önce Konya'ya, oradan da annesi ve yanındaki bazı yardımcılarıyla birlikte Mısır'daki Memlûk Sultanı Kayıt Bay[181]'a sığındı.[182] Fakat Cem yüzünden Osmanlı'yla bir savaşı göze alamayan Memlûklu yetkililer, Cem'e herhangi bir askeri yardım yapmaksızın[183] sadece onu Mısır'a kabul ettiler. Çünkü Memlûk Sultanının Osmanlı Devleti ile arası yoktu. Ama buna rağmen Cem'i elinde bir koz olarak kullanmak istedi. Mısır'daki bu durumlardan sıkılan Cem, ağabeyine durumunun iyi olmadığını bildirdi. Buna karşılık Beyazıd, padişahlık sevdasından vazgeçmesi karşılığında, kendisine senede bir milyon akçe vereceğini teklif etti. Fakat Cem, sultan olma ihtirasından vazgeçmedi.[184]

Mısır'daki ikameti sırasında Cem Sultan, hiçbir Osmanlı sultanının yerine getirmediği bir görevi ifa etti: Bilindiği gibi Osmanlı

178 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 163; Didier Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, Culture & Patrimoine en Limousin, 2004, s. 30.

179 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 193-196.

180 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 197 vd.

181 Hoca Saadeddin, Kayıt Bay'ı "Firavun" diye nitelemektedir (bk. *Tâcü't-Tevarih*, III, 253).

182 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 201; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 273; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 164.

183 D. Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s. 30.

184 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 165-166.

Sultanlarından hiçbiri Hacca veya umreye gitmemiştir. İşte Cem, bu konuda bir istisna olmuş ve Mısır'da Memlûklulara sığındığı bu dönemden yararlanarak annesiyle birlikte Hacca gitmiştir.[185] Mamafih Hacca gittiğinde o da "*padişah*" sıfatını taşımıyordu.

Cem Rodos'a Kaçıyor

II. Beyazıd savaşı kazanmış, kardeşi Cem uzaklara kaçmıştı. Buna rağmen o hâlâ İstanbul'daki Osmanlı tahtı için tehlike arz ediyordu. Bundan dolayıdır ki, Sultan II. Beyazıd, kardeşi Cem'i İstanbul'a nasıl getirebileceğini veya en azından onu nasıl güvence altında tutabileceğini düşünüyordu.

Sultan Beyazıd bu düşüncedeyken, kardeşi Cem, Karamanoğlu Kasım Bey'in daveti[186] üzerine annesi ve ailesinin diğer fertlerini Kahire'de bırakarak tekrar Anadolu'ya geçti ve kardeşi Beyazıd'a aynı teklifte bulundu; yâni devleti kendi aralarında paylaşmayı önerdi. Bu teklifi kabul etmeyen Beyazıd, buna karşılık olarak kardeşine kendisini affettiğini, bu maceralardan vazgeçmesini haber verdi.[187] Kardeş kanı akıtmak istemeyen Beyazıd, Kudüs'te ikamet ederek şehzadeliğini sürdürdüğü takdirde, kendisine şehzadeliğinde sahip olduğu gelirin aynısını vereceğini haber verdiyse de, Cem ihtirasından vazgeçmedi; devletin ikiye ayrılması teklifinde ısrar etti. Bunu kabul etmeyen Beyazıd, Cem üzerine Hersekzâde Ahmed Paşa'yı gönderdi. Ağabeyinin gönderdiği ordu karşısında bir varlık gösteremeyen ve her taraftan ümidini kesen Cem, Karaman valiliği sırasında kendileriyle temas kurduğu *Rodos Şövalyeleri*'ne gitmeyi kararlaştırdı.[188]

185 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 202; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 166.

186 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 207.

187 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 203.

188 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 170.

Cem Sultan Şövalyelerin Elinde

Bu kararı alırken, muhtemelen Mısır'a dönme fırsatı bulamadı ya da kendisini Mısır'da yeteri kadar güvencede göremedi. Ya da üçüncü bir ihtimal olarak, Rodos üzerinden Rumeli'ye geçip oradan kardeşi Beyazıd'a karşı kuvvet toplamak istedi. Onun içindir ki, hırsının kurbanı olan Cem, bu hırs uğruna Hıristiyan şövalyelerine sığındı. [189]

Cem Sultan Rodos'a çıktıktan sonra, ya gerçekten yaptığının yanlış olduğunu anladı; ya da ağabeyini kandırmak istedi, bilmiyoruz. Ancak Feridun Bey'in *Münşeâtı*'nda [190], Sultan Beyazıd'a Farsça olarak yazdığı bir bakıma *"özür nâme"* veya *"af dileme mektubu"* vardır ki, bunu da kaydetmemiz gerekiyor.

Sultan Beyazıd aynı şekilde edebî bir cevabî mektubu kardeşi Cem'e göndererek devlette hata yapmanın büyük zarar olduğunu, kendisinin orayı seçtiğini ve hayır duasında bulunduğunu bildirdi. [191]

Bu şekilde Rodos'ta bulunan *"Kudüs Saint-Jean Şövalyeleri"*ne sığınmayı yeğleyen Cem'in, uzun Frenk macerası burada başladı. Memlûk Müslümanları yanında kendisini emniyette hissetmeyen Cem, Rodos şövalyelerine sığınarak bu güvenceyi sağlamayı beklemiş fakat büyük bir yanılgıya düşmüştür. Cem Sultan, gayrimüslim şövalyelerin, kendisini Mısır Memlûkları gibi *"Sultan oğlu"* olarak büyük bir itibarla karşılayacaklarını sanmış, böyle davranmakla kendisi açısından büyük bir hata yapmıştır. Gerçi Rodos Şövalyelerinin Reisi olan Pierre d'Aubusson [192] gerçekten onu bir prens gibi karşılamış, ona saygıda kusur etmemişti. Fakat bütün bunlar, onu ileride *"yem olarak"* kullanmak içindi. Çünkü onlar için Cem *"bulunmaz bir av"* niteliğini taşıyordu. Cem Sultan'ı, Osmanlı Devleti'ne,

189 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 212-214.

190 I, 285-286.

191 Feridun Bey, *Münşeât*, I, 286-287.

192 Hoca Saadeddin Hoca Saadettin (*Tâcü't-Tevarih*, III,213) bu ismi *"Migal Mastori"* olarak zikretmektedir.

yâni kendi kardeşi II. Beyazıd'a karşı koz olarak kullanmak isteyen Avrupa, onun bu esaretinden azami derecede istifade etmek istiyordu. Cem ise, Rodos'u bir etap kabul edip oradan Avrupa içlerine geçip II. Beyazıd'a karşı ittifaklar kurmak niyetindeydi. Şövalyeler ise asla ellerindeki bu avı/esiri kaçırmayı düşünmüyorlardı.[193] Çünkü şövalyelerin lideri *Pierre d'Aubusson*, ele geçirdiği bu büyük fırsatı değerlendirip, Hıristiyan dünyasında ün kazanmak ve bu ün sayesinde, Cem'i koz olarak kullanıp bir *Haçlı Savaşı* başlatmak istiyordu. Nitekim o, *Papa II. Innocent*'a gönderdiği 29 Temmuz 1482 mektubunda şöyle diyordu:

"Şimdi Muhammed ümmetini yok etmenin tam zamanı. Şayet Cem'e yeteri kadar kuvvet sağlanabilse, o Beyazıd üzerine gidecek ve Beyazıd korkup bir şey yapamayacak. Böylece elimizden çıkmış olan Yunanistan'ı da geri almış olacağız. Onun için Cem'i elde tutmaya devam ediyorum." [194]

Rodos adasına bu şekilde çıkan Cem Sultan'ı herkes merak ediyordu. Çünkü o sıradan bir prens değil, İstanbul Fatihinin oğluydu. Yanındaki hizmetçileri ona "*Cemşid*" ya da bunun kısaltılmışı olan "*Cem Cem*" diyorlardı ki, Rodoslu Hıristiyanlar "*Cem Cem*"i "*Zizim*" olarak telaffuz etmeye başladılar. Artık Cem Sultan'ın Batı'daki ismi "*Zizim*" olmuştu. Bu arada Cem'in Mısır'da kalan annesi, oğlunu geri almak için Rodos şövalyeleriyle irtibata geçiyor; fakat şövalyeler bunun karşılığında çok yüklü paralar istediklerinden, bu teşebbüsler akim kalıyordu. Rodos Şövalyeleri lideri bu entrikalarıyla hayli para kazandı. Bir yandan kardeşinin emniyetini sağladığı için II. Beyazıd para ve hediyeler gönderiyor, diğer taraftan da Mısır'dan paralar akıyordu.[195]

193 D. Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s. 32.

194 D. Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s. 32.

195 Rodos Şövalyelerinin tarihi, Haçlıların gelişinden önceki dönemde Kudüs'te yaptıkları bir hastane faaliyetiyle başlıyor. Fakat Haçlılar

Tapınak Şövalyeleri

Haçlı Savaşları ve devamında, sadece Müslümanlara değil, Hıristiyan ve Yahudilere de zulmeden ve kendilerine *"Tapınak Şövalyeleri"* ya da *"Hastane Şövalyeleri"* de denen bu korsan güruhu üzerinde biraz durmak istiyoruz:

Hicrî 492 (milâdi 1099) yılında Kudüs Hıristiyanların eline geçince [196], başlarında Fransa'nın *Champagne* bölgesi hudutları içinde bulunan *Payens'li Hugue*'nün bulunduğu bir kaç Hıristiyan, kendilerine *"Tanrı'nın Fakir Şövalyeleri"*, ya da *"Kudüs Mabedinin Fakir Kardeşleri"* [197], yahut *"Tapınak Şövalyeleri"* [198] adını takarak, Kudüs'e giden Hıristiyan ziyaretçilerin (*pèlerins*) [199] yol emniyetini sağlamak gayesiyle (!) bir eylem başlattılar ki *"Templier"* hareketinin menşei budur. Din adına kurulmuş olan bu tarikat, kısa zamanda bir eşkıya güruhuna dönüştü; ve kendisine tabi olmayanları katletmeyi ilke edindi ki araştırmamıza konu olan Rodos şövalyeleri de bunların kalıntılarıdır.

Mesela Fransa'dan itibaren başlamış olan bu katliamlarla ilgili bir kaynakta [200] şunları okuyoruz:

> geldikten sonra askeri faaliyetlere başlayıp, bağımsız bir güç oldular ve Haçlılara yardım ettiler. Haçlılar, Müslümanlar tarafından Kudüs'ten çıkarıldıktan sonra da, önce Kıbrıs'a daha sonra da Rodos'a yerleşip faaliyetlerini oradan sürdürdüler. Artık onlar bir korsan çetesinden başka bir şey değillerdi. Gerçi hâlâ kendilerine *"Hastane şövalyeleri"* diyorlardı amma, pratikte savaşan korsanlar olmuşlardı. Mamafih bu şövalyelerin başlangıçtan beri niyetleri hastanelerde hasta tedavi etmekten ziyade, önlerine geleni soymaktı. *"Hastane"* ve üzerlerinde taşıdıkları *"Haç"* simgesini de sadece sömürü ve kendilerini kamufle etmek için kullanıyorlardı.

196 Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 156.

197 E.Lavisse-A.Rambaud, a.g.e. II,319.

198 Bülent Bengisu, *Tapınak Şövalyeleri*, Nesil Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

199 Doğu Anadolu'dan Kudüs'e giden bu ziyaretçilere "Kudsî" deniyordu. Yâni Kudüs'e giderek kutsananlar.

200 *Kutsal Kan Kutsal Kâse*, Emre yay. İstanbul,1996, s.53.

"1209'da Kuzey Avrupa'dan 30.000 kişilik şövalye ve yaya askerden oluşan ordu kasırga gibi güneye, şimdiki Güney Fransa olarak bilinen Pirenelerin Kuzey-Güney eteklerine indiler. Yapılan savaşta bütün topraklar tahrip edildi, ekinler yok edildi, kasaba ve şehirler yerle bir edildi, tüm ahali kılıçtan geçirildi. Bu imha hareketinin hacmi o kadar büyük, o kadar dehşetliydi ki, bu olay modern Avrupa tarihinde ilk "*jenosid*" (soykırım) olarak bilinir. Meselâ yalnızca Beziers kasabasında 15.000 kadın, erkek, çocuk katledildi. Bunların çoğu kilisede katledildi. Bir görevli, Papa'nın temsilcisine, inananlarla sapkınların nasıl belirlendiğini sorduğunda; cevap "*Öldürün hepsini, Tanrı kendinden yana olanları tanıyacaktır*" olmuştur. Bu alıntı çok yaygın olarak söylenmesine rağmen doğru olmayabilir. Bununla beraber, bu alıntılar fanatik gayretkeşliği ve yapılan gaddarlığın, zulümlerin derecesini belirtir. Papa'nın aynı temsilcisi Roma'da oturan *III. Innocent*'a gururla yazdığı mektupta şöyle diyordu: "*Ne yaş ne cinsiyet ne de statü farkına bakılmaksızın herkes öldürüldü.*" Beziers'den sonra tüm Languedoc bölgesi işgal edildi. Perpignan, Narbonne, Carcossone, Toulouse düştü. İşgalciler geçtikleri yerlerde ölüm, kan bıraktı. Yaklaşık kırk yıl süren bu savaşlar *Albigen saldırısı* olarak bilinir. Kelimenin tam anlamıyla bir saldırı idi. Bu terim Papa'nın kendisi tarafından adlandırılmıştı. Filistin'e saldıran Haçlılar gibi, urbalarında haç işareti vardı. Saldırıya katılanlar için ödüller vaat edilmekteydi. Bunları harekete geçiren amil, günahlardan arınmaya, yaptıkları bu kutsal görevin günahlarına kefaret olacağı, cennet vaadi ve tabii ki çapuldan elde edilecek ganimet idi."

İşte Fatih'in oğlunu eline geçirmiş olan bu iyi görünümlü katil şövalyeler, tutsaklarından azami derecede yararlanmak, onu ağabeyi Beyazıd'a karşı koz olarak kullanıp ondan mümkün olan her tavizi ve parayı koparmak istiyorlardı.

Cem'in Rodos'a sığındığı Temmuz 1481'den iki yıl önce babası Fatih Rodos'u kuşatmış fakat kale ve surlarının çok muhkem

olmalarından dolayı adayı alamamıştı. Şövalyelerin bu başarısı, 1453'te İstanbul'u kaybeden Hıristiyanlar için bir sevinç ve psikolojik rahatlama olmuştu.[201] Fakat her an Osmanlılardan başka bir saldırı beklendiğindendir ki, Cem Sultan Rodos'ta fazla tutulmadı.

Zizim/Cem Fransa'da

Cem, Osmanlı Devleti'nden, daha doğrusu ağabeyi Beyazıd'tan kaçarak nisbî bir rahatlığa kavuşmuş fakat ne şövalyelerin kendisine sundukları yemekleri severek yiyebiliyor, ne de müziklerinden haz alıyordu.[202] Fakat Cem'in esas düşüncesi, yemek ve müzikten ziyade, bir an önce Fransa veya Macaristan'a varıp orada ittifaklar kurarak kardeşi Beyazıd üzerine gitmekti. Nitekim Rodos'a gelişinden bir ay sonra, 1 Eylül 1482'de Fransa'ya gitmek için şövalyelerin kontrolünde adadan ayrılmaya razı oldu.[203] Aslında Beyazıd, onun Rodos'tan çıkarılıp başka yerlere götürülmesini istemiyordu. Çünkü ne de olsa Rodos Osmanlı'ya yakın ve her zaman oraya bir akın yapılabilir ve Cem şövalyelerin elinden alınabilirdi. Nitekim daha iki sene önce babası Fatih orayı kuşatmış fakat alamamıştı. Şövalyeler de bu tehlikenin farkında olduklarından, Cem'i Rodos'tan uzaklaştırıp Avrupa içlerinde güvenli bir yere götürmek istediler.[204]

Cem'in başından geçenlere bizzat tanık olmuş olanların rivayetlerine göre o, gerek Rodos'tayken, gerekse oradan ayrıldıktan sonra götürüldüğü yerlerde her zaman namazına çok bağlı kalmış[205], geleneklerinden vazgeçmemiştir.

201 D. Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s. 38.

202 Bu konudaki ayrıntılar için bk. D.Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s. 42.

203 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 213; D. Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s. 42.

204 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 170.

205 D. Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s. 46.

Kardeşi Cem'in şövalyelerin elinden çıkıp başkalarının eline geçmesini ve böylece kendisi için daha tehlikeli olmasını istemeyen Sultan II. Beyazıd ise, sürekli olarak Rodos şövalyeleri ile temas hâlindeydi ve onlara paralar akıtmaya devam ediyordu.[206]

Şövalyelerin kontrolünde Rodos'u terk eden Cem, şövalyelerle bir antlaşma yaptıktan sonra[207], Sicilya'da bir müddet kaldı; daha sonra da 15 Ekim 1482 tarihinde Fransa'nın güneyinde bulunan Provence eyaletine çıktı. Cem ve yanındakiler Nice şehrinde çok iyi karşılanıp bir saraya yerleştirildiler. Buradaki ikameti esnasında Cem, Fransa Kralı XI. Louis ile temasa geçip onunla ittifak kurmak istedi. Bundan bir netice alamayınca Macaristan'a gitmek istedi. Fakat Rodos Şövalyelerinin lideri gitmesine müsaade etmedi. İşte bundan sonradır ki Cem, artık Hıristiyanların bir esiri olduğunu ve kendi başına hiçbir şey yapamayacağını anladı.[208] Oradan Rumilly'e geçen Cem, çok geçmeden Şövalyeler tarafından Dauphiné'ye götürüldü. Dauphiné kalelerinde "*saray tutuklusu*" muamelesi gören Cem'in, burada birçok macerası olmuş, hatta bir Fransız kızıyla olan aşkı kitaplara bile geçmiştir.[209] Nihâyet 1484 Şubat'ında Limousin'e götürülmek için yeniden yola çıkarıldı. Tam dört senesini burada, yâni Limousin'de Bourganeuf'te geçirecek olan Cem için, "*zindan-kale-köşk*" karışımı özel bir kule yapıldı ki, bu kuleye "*Zizim Kulesi*" (Château de Zizim) denir.

Bizzat gezip tetkik ettiğimiz *Zizim Kulesi*, bodrum ve çatı hariç, yedi katlı olup her katında küçük odacıklar vardır. Kuleye, ortasında inşa edilmiş ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Kule duvarlarının kalınlığı 2.80 m. olup her katın ortasında, Cem'in yakınlarını, misafirlerini kabul edebileceği kadar bir salon ve diğer müştemilat

206 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 171.

207 Bu antlaşmanın içeriği için bk. *İslâm Ansiklopedisi*, Cem mad.

208 D. Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s. 50.

209 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 220; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 172.

bulunmaktadır.[210] Avrupa'daki ilk alaturka tuvaletin de bu şatoda Cem için yapıldığı rivayet edilmektedir.

Cem Sultan'ın oradan oraya satılmasının en uzak durağı, Fransa'nın kuzey batısında bulunan Bourganeuf derebeyliği oldu. Cem Sultan'ın çok iyi korunması gerekiyordu. Çünkü onu kaçırıp başka yerlere satmak isteyen yüzlerce şövalye olduğu gibi, ağabeyi Sultan II. Beyazıd'ın casusları da her yerde onu arıyor; bir yolunu bulup onu İstanbul'a kaçırmak istiyorlardı. Zira Sultan Beyazıd, kardeşi Cem'in gayrimüslimler elinde esir bulunmasını kendisi için bir zül telakki ediyor, ayrıca onu hâlâ saltanatı için tehlike olarak görüyordu.

Bunun içindir ki, Bourganeuf'teki *"Şövalyeler temsilcisi", esas lider Pierre d'Aubusson'un talimatıyla köyün görkemli kilisesinin hemen yanı başında, Cem Sultan'ı gözetim altında tutmak için bu "zindan-kule"*yi yaptırmıştı. Fransız yetkililer büyük paralar harcayarak altı katlı olan ve her katta o gün için Cem'in ihtiyaçlarını en güzel bir şekilde karşılayabilecek her türlü konforu hazırladılar. Çünkü Cem, onlar için bulunmaz bir gelir kaynağı teşkil ediyordu. Dolayısıyla *Zizim Şatosu* saray da olsa, gözetim altında olununca, neticede bir *"saray-zindan"dan başka bir şey değildi. Nitekim İstanbul'daki Osmanlı Sarayı'nda da "yedekte tutulan sakıncalı şehzadeler"* bu şekilde *"kafes odaları"*na kapatılıyor; ama şehzadeler gibi besleniyorlardı.

Elde ettiğimiz bilgilere göre, *"kuleden dışarıya çıkmama"* kuralı dışında, Cem Sultan'a bir sultan gibi muamele edilmiştir. Çünkü o, günü geldiğinde kullanılabilecek/satılabilecek çok büyük bir değere sahipti. Çünkü tutsakları olan Cem, İstanbul'u fethetmekle Hıristiyan dünyasına en büyük darbeyi vurmuş olan Fatih Sultan Mehmed'in oğluydu. Mamafih bu tutsak hayatına rağmen, zaman zaman dışarıya da çıkarıldığı rivayet edilmektedir.

210 Kulenin diğer ayrıntıları için bk. D. Delhoume, *le Turc et le Chevalier*, s.84.

Cem Sultan'ın Ölümü

Cem Sultan, Bourganeuf'teki esaret hayatından sonra Fransa Kralı VIII. Charles ile Papa Innocent arasında yapılan bir antlaşma ile şövalyelere büyük paralar verilerek/satın alınarak Papa'ya teslim edildi ve Roma'ya nakledildi.[211] Artık Sultan Beyazıd, kardeşi Cem'i korumaları karşılığında şövalyelere verdiği parayı, Fransa Kralı'na ve Papa'ya verecekti.[212]

Avrupa'da çok sıkılan ve annesini özlediğini söyleyen Cem, Mısır'a gitmek için Papa'dan izin istedi. Fakat Papa, gitmesine izin vermek şöyle dursun, ondan Hıristiyan olmasını istedi. Ama Cem, hiçbir şey karşılığında dinini değiştirmeyeceğini ciddi ve açık bir dille Papa'ya bildirdi.[213]

1490 yılında Beyazıd, Papa'ya külliyetli paralar ve kardeşi Cem'e de hediyeler gönderdi.

İki sene sonra Papa Innocent öldü ve yerine geçen yeni Papa, Sultan Beyazıd'tan para isteyerek bunun karşılığında Cem'i zehirlemeyi, bu şekilde ondan kurtulmasını teklif etti. Fakat bu sırada Napoli'yi işgal eden Fransız Kralı, Cem'i beraberinde götürdü. Cem tekrar hürriyetine kavuşmuş gibiydi ki, yollarda hastalandı ve Şubat 1495 yılında bu hastalıktan öldü.[214] Ceset tahnit edilerek oradaki birkaç Osmanlı'ya teslim edildi. Rivayetlere göre Papa, Cem'i Fransız kralına teslim etmeden önce zehirlemiş ve Cem bundan ölmüştür.[215]

Kardeşinin bu şekilde gurbet elde ölümüne çok üzülen Beyazıd, üç gün yas ilan etti ve gıyabi cenaze namazı kıldı. Birkaç sene sonra

211 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 229.
212 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 172.
213 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 226; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 173.
214 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 232; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Târihi*, II, 209.
215 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 174.

da, yapılan diplomatik çabalar neticesinde, cenazesi Bursa'ya getirilip[216] Muradiye'de kardeşi Mustafa'nın yanına defnedildi.

Artık Sultan II. Beyazıd için Cem gailesi sona ermiş, böylece devleti tehdit eden bir unsur daha ortadan kalkmış oldu.

Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti'nin Arası Açılıyor

Yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz gibi, Fatih Sultan Mehmed, Hacc yolunda bazı su kuyuları yaptırmak istemiş; Memlûk Devleti bunun kendilerinin bir iç meselesi olduğunu ileri sürerek müsaade etmemiş; bunun üzerine Osmanlı Devleti ile aralarında soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştı.

Sultan II. Beyazıd zamanında, kardeşi Cem'in Mısır'a sığınması ve Memlûk Devleti'nin de Cem'e yardımcı olması, bu anlaşmazlığın tuzu-biberi oldu. Nitekim Cem Mısır'dan ayrıldıktan sonra da, sırf Osmanlı'da bir fesadın devam etmesi için gizliden ona yardımcı olmaya devam etmişlerdi.[217] Bunlar yetmiyormuş gibi, Memlûk Devleti, Hindistan'dan Osmanlı Devleti'ne gitmekte olan bir heyetin mallarına da el koymuştu.[218]

Bütün bunları Osmanlı Devleti'ne yapılmış bir hakaret gibi gören Sultan II. Beyazıd, Adana ve Tarsus civarında bulunan Memlûk topraklarını almak üzere kuvvetler gönderdi. Bundan sonra da, Osmanlı ile Memlûk Devleti arasında sürekli savaşlar olup gitti.[219]

Bu arada kâh Memlûkluların kâh Osmanlıların yanında gözüken Dulkadiroğulları da zaman zaman başkaldırıyordu.[220]

216 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 204.
217 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 242-243.
218 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 244.
219 Bu savaşların ayrıntıları için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 246 vd.
220 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 262 vd.

Mısır'la Barış Yapılıyor

Hadiseler bu şekilde devam etti. Nihayet büyük âlim Molla Arab, Sultan II. Beyazıd'a, Müslümanlar arasında barışın daha önemli olduğunu anlatınca, Sultan II. Beyazıd, Hoca'yı dinleyerek 1490 senesinde Memlûk Sultanı'na bir mektup yazarak hediyelerle birlikte Mısır'a gönderdi. Bundan çok duygulanan Mısır Sultanı da, karşılık olmak üzere birçok hediye gönderdi ve böylece iki Müslüman devlet arasında barış sağlanmış oldu. [221]

Mısır'la bu şekilde barış sağlanınca, Sultan II. Beyazıd, Avrupa'ya karşı seferlerini artırdı ve birçok yeri fethetti. [222]

Batı'daki bu fetihlerden sonra Sultan II. Beyazıd, sürekli Osmanlı Devleti ile problemli olan Karaman üzerine asker gönderdi. Bu arada, İran Safevîleri de Osmanlı Devleti'nin doğu illerinde görünerek rahatsızlık çıkarmaya başladılar. Bunun üzerine her iki devletin kuvvetleri arasında zaman zaman çatışmalar oldu. [223]

İspanya Müslümanlarının Osmanlıdan Yardım Talebi

İspanya'daki İslâm Devleti, 1491 yılında, gerek kendi aralarındaki taht kavgaları, gerekse kuzeyden gelen İspanyol ve Fransız kuvvetlerinin birleşerek üzerlerine gelmeleri sonucunda, İberya Yarımadası'nda içerisine düştükleri tehlikeden dolayı, hem Mısır Memlûklarından hem de Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Fakat bu devletlerden hiç birisi bu isteğe olumlu cevap veremedi. Gerçi Osmanlı Devleti, Kemâl Reis komutasındaki bir deniz birliğini İspanya sahillerine gönderdi [224] fakat Osmanlı Devleti'nin o tarihlerde güçlü bir donanmaya

221 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 270-271.

222 Bu fetihlerin ayrıntıları için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 273 vd.

223 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, III, 330 vd.

224 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 216.

sahip olmaması, sadece gözdağı için gönderilen bu askerlerin karaya çıkmamaları nedeniyle Endülüslü Müslümanlara yardım edilemedi. 3 milyona yakın Müslüman Gırnata'da soykırıma tabi tutuldu.

Şehzadeler Arasında Veliahtlık Mücâdelesi

Devlet, Şah Kulu'nun çıkartmış olduğu isyanlardan dolayı bu vahim durumdayken, Şehzade Selim bundan yararlanarak babasını taht-tan indirmek üzere Edirne'ye gitti. Burada baba-oğul arasında elçi ve mektup teatileri oldu. [225] Devletin bünyesinde bulunan menfaatperest-ler de, tıpkı şehzadeler gibi tefrikaya düşmüş, her biri kendi menfaatini yürütecek şehzadenin veliaht olmasını istiyordu. [226] Nitekim bu fesat-çıların her biri, şehzadelerden farklı farklı rivayetler getiriyor, Padişah'ı, hangi oğlunu veliaht seçmesi konusunda, tereddüte sokuyorlardı. Aynı şekilde şehzadelere, yâni şehzade Selim ve şehzade Ahmed'e de yalan haberler ulaştırıyorlardı. Sultan II. Beyazıd ise ne yapacağını bilemez duruma düşmüştü. Hal böyle iken, Şehzade Selim, veliahtlığın kardeşi Ahmed'e verileceğini anladı ve ordusu ile babasının üzerine yürüdü. Aynı şekilde Sultan II. Beyazıd da hazırladığı ordusuyla oğlu üzerine gitti ve Çorlu'ya yakın Uğraş köyü yakınlarına gelip karargâhını kurdu. Gece boyunca gözüne uyku girmeyen Şehzade Selim, anlaşmak üzere babasına haber gönderdi. Bu habere çok sevinen Sultan II. Beyazıd memnun kalarak, Şehzade Selim'in Rumeli'de, Bosna, Semendire veya Mora sancağından hangisini isterse, kendisine verileceğini haber verdi. [227] Şehzade Selim de, Semendire sancağını kabul ettiğini bildirdi. Bu haberi alan Sultan, oğluna külliyetli miktarda hediyeler gönderdi. Fakat Şehzade Selim, büyük bir ihtimalle yanında bulunan fitnecilerin teşvikiyle, Şah Kulu isyanını bahane ederek tayin edildiği sancağa gitmek

225 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 11 vd.
226 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 21-22.
227 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 28-29.

istemedi. Şehzade Selim'in bu tavrına sinirlenen babası Sultan II. Beyazıd, kendisine haber göndererek derhal tayin edildiği yere gitmesini emretti. Şehzade Selim, babasını dinleyip hareket ettiyse de, çok yavaş davrandı ve otağını Zağra'da kurdu. [228]

Sultan II. Beyazıd da İstanbul'a doğru hareket etti. Babasının bu hareketini, kardeşi Ahmed'i veliaht seçmek için olduğunu anlayan, daha doğrusu yanındakilerin telkini ile öyle kabullenen Selim de, yanındaki otuz bin kişilik ordusu ile geriye dönüp Çorlu'ya kadar geldi ve babasına sitemkâr bir mektup gönderdi; babasını sözünde durmamakla suçladı. [229]

Sultan II. Beyazıd ne yapacağını şaşırmıştı. O, asla oğullarıyla savaşmak istemezken, yanında bulunan vezirler, ona, savaştan başka yapılabilecek bir şey olmadığını, aksi takdirde şehzade Ahmed'in veliahd olamayacağını söylediler. Bu fesatçıların söylediklerine kanan Padişah, yanındaki orduya saldırma emri verdi ve maalesef, kendisinden sonra tahtı şehzade Ahmed'e bırakmak isteyen Sultan II. Beyazıd ile, babasının bu kararını dinlemeyen, yâni kardeşi Ahmed'in veliahd olmasını kabullenemeyen şehzade Selim arasında istenmeyen bir savaş oldu. [230] Neticede Padişahın kuvvetleri galip geldi ve Şehzade Selim, yanında kalabilen askerleriyle Karadeniz kıyısına varıp oradan Kefke'ye doğru gittiler. [231]

Baba-oğul arasında meydana gelen bu savaşta Sultan Beyazıd galip geldi; Şehzade Selim ise yukarıda belirttiğimiz gibi canını zor kurtardı. Yanındaki birkaç fedai arkadaşının yardımıyla kurtulabilen Şehzade Selim, selameti Kırım'daki kayınpederinin yanına kaçmakta buldu. [232] Baba ile oğul saltanat mücâdelesi verirken, her iki tarafın

228 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 33.
229 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 36-37.
230 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1016.
231 Bu olayların ayrıntıları için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 35-42.
232 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 204; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 211-212; İA. Selim I. Mad.

emrinde olan *"emir kulu"* zavallı Müslümanlar yok yere canlarından oluyorlardı. Sadece Şehzade Selim'in safında savaşan 2.000 süvari asker öldürülmüştü! [233]

Şah Kulu Meselesi ve Şehzade Ahmed'in Durumu

Öteden beri *"Sünni"* Osmanlı Devleti ile *"Şii"* İran Safevî devleti arasında mezhep farklılığından dolayı geçimsizlikler yaşanıyordu. Bunlar sınır ihlâlleri, ziyaret mahallerindeki yasaklamalar vs. gibi meselelerdi. Bu durum her iki devlet arasında çok sayıda yazışmalara da sebebiyet veriyordu. [234]

Sultan II. Beyazıd'ın saltanatının son yıllarında artan Şii tehlikesi Anadolu'nun her tarafına yayılmıştı. Bunlardan *Şah Kulu* adında bir Kızılbaş, etrafına bir sürü insanı toplamayı başarmış, Antalya bölgesinden sonra Anadolu'nun birçok yerini kendisine bağlamıştı. [235] Fakat üzerine Osmanlı ordusu gönderilmiş ve adı geçen isyancı Sivas yakınlarında [236] öldürülmüştür. Bu savaşta, Şah Kulu'na karşı gönderilmiş olan Veziriazam Hadım Ali Paşa da Kızılbaşlar tarafından öldürüldü. [237] Şah Kulu'nun geriye kalan adamları ise selameti İran'a kaçmakta buldu. Fakat orada iltifat yerine zulüm gördüler, hatta Şah İsmail'in adamları tarafından öldürüldüler. [238]

Bu olayları müteakip Sultan Beyazıd, vezirinin telkiniyle, İstanbul'a dönmekte olan Şehzade Ahmed'e bir mektup göndererek veliahtlık-

233 Hadisenin diğer ayrıntıları için bk. Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 302 vd.

234 Bu yazışmaların bir için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 333 vd. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 338 vd.

235 Şah Kulu meselesinin ayrıntıları için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 42 vd.

236 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 212.

237 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV,56.

238 Hammer, *Târih*, II, 380-381; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 212.

tan söz etmeden, ona Karaman sancağını tevdi ettiğini bildirdi. Fakat Şehzade Ahmed, daha önce kendisine veliahtlık verildiğini, bu sözden neden cayıldığını babasına bildirmek için İstanbul'a hareket edip Maltepe'ye geldi ve oradan padişah olan babasına neden böyle yaptığını soran bir mektup gönderdi. Bu mektup üzerine, zaten yumuşak huylu olan Sultan II. Beyazıd, tekrar Şehzade Ahmed'e yöneldi. Fakat bu sırada, her biri kendi çıkarını düşünen Şehzade Selim ve Şehzade Ahmed taraftarları İstanbul'da birbirlerine girdiler; her birinin taraftarları diğerlerinin mallarını talan etti. Bu olaya kadar kendi padişahlığını garanti gören ve böyle olduğu için zevk-u sefaya dalmış olan Şehzade Ahmed, yeniçerilerin bu hareketi karşısında apışıp kaldı.[239] Durumun kendisi için vahamete dönüştüğünü farkeden Şehzade Ahmed, tayin edilmiş olduğu Karaman'a gidip orada güçlenmeyi, sonra da İstanbul'a dönüp saltanatı almayı düşünerek Konya'ya doğru yola çıktı.[240] Karaman'a gelen Şehzade Ahmed, atanmış bir şehzadeden ziyade, bir padişah gibi davranmaya başlayınca, bu durum babası sultan Beyazıd'ın da hoşuna gitmedi; belki nefretini mucip oldu. Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki bu bölünmüşlüğü fırsat bilen Nur Ali adında bir Kızılbaş, kendisini destekleyen Türkmenlerle birlikte, birçok yeri istila ede ede Tokat'a kadar olan yerleri hükmü altına aldı. Çünkü *"ol tarafın Türk'ü Kızılbaşa tutkun idiler. Ülke halkından çok sapkın ol kötü görüşlülere katılarak bakımlı memleketi ayaklar altında çiğnediler."*[241]

Şehzade Selim İstanbul'a Çağrılıyor

Kızılbaş Türkmenlere karşı da bir varlık gösteremeyen Şehzade Ahmed, halkın gözünden iyice düştü. Bunun üzerine Ahmed'i

239 Bütün bu ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 68-82.
240 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 83.
241 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 84.

benimseyen hiç kimsenin kalmadığını gören Sultan II. Beyazıd, Osmanlı tahtını teslim etmek üzere, oğlu Selim'i İstanbul'a çağırmaya karar verdi.[242] Bu arada devlet içerisindeki başka fesatçılar, Sultan Beyazıd'ın Manisa'da/Saruhan'da vali olan diğer oğlu Korkut'a haber salıp İstanbul'a gelmesini ve Şehzade Ahmed'ten alınan veliahtlığa sahip çıkması tavsiyesinde bulundular. Şehzade Korkut bu haberlere kanarak İstanbul'a geldi; fakat hiçbir iltifat görmedi. Çünkü herkes Şehzade Selim'i bekliyordu.[243] Nitekim bir süre sonra, kış olmasına rağmen Şehzade Selim çıkageldi.

25 Nisan 1512 günü Yeniçeri ve Sipâhiler ve bütün halk Topkapı Sarayı'nın önüne geldiler. Vezirler ve bütün saray erkânının da hazır bulunduğu bu yerde, Beyazıd saltanatı oğlu Şehzade Selim'e devretti.

Sultan Beyazıd İstanbul'u Terk Ediyor

Saltanatı oğluna devretmiş olan Sultan Beyazıd ise inzivaya çekilip dünyadan uzak, Rabbi ile baş başa kalmak istiyordu. Bu inziva için de en uygun yer olarak doğum yeri olan Dimetoka'yı düşünüyordu.[244]

Bunun için Padişah, oğlunu yanına çağırtıp ondan izin istedi.[245]

Yeni Padişah Sultan Selim hem onun bu arzusunu yerine getirdi hem de İstanbul dışına kadar ona refakat edip uğurladı. Babasının rahat edebilmesi için de bütün görevlileri seferber edip her türlü imkânı emrine verdi.

Bir dönemin padişahı olan Beyazıd, artık yorgun düşmüş, bu dünyadan ayrılmanın yolunu tutmuştu. Nitekim sabah olunca kendisi için hazırlanmış olan tahtırevana binerek Dimetoka'ya doğru yola çıktı. Geride bıraktığı dünya hayatına üzülüyor, Osmanlı Devlet idaresini

242 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 85.
243 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 90.
244 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 99.
245 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 99.

teslim ettiği oğlu Sultan Selim'e ve kardeşlerine dua ediyordu. Sultan Beyazıd, Dimetoka'ya varmadan, 26 Mayıs 1512 günü Çorlu yakınlarında bulunan Söğütlüdere'de hastalanarak orada vefat etti.[246] Bu ani ölümünden dolayı Yahudi asıllı olan doktorunun verdiği zehirden öldüğü rivayet ediliyorsa da[247], iktidarı kendisi isteyerek oğluna devrettiği için bu rivayetin tutulur bir tarafı yoktur.

Değerlendirme

1- Sofu meşrebine rağmen Sultan II. Beyazıd da saltanat uğruna kardeşi Cem'le savaşmaktan geri durmamış ve bu saltanat savaşında binlerce Müslüman yok yere canından olmuştur. Büyük bir ihtimalle Sultan Beyazıd, kardeşi Cem ellerinde olduğu için Batı'ya doğru ciddi bir sefer de düzenleyememiştir.

2- Sultan Beyazıd'ın Batı'ya sefer düzenleyememesinin bir sebebi de, Türkmenlerden oluşan Kızılbaşların durmadan Osmanlı Devleti üzerine gelmeleriydi.

3- Sultan II. Beyazıd, saltanat savaşlarına ve Doğu'da devlete isyan eden Kızılbaşlarla olan mücâdelesine rağmen, ilim ve imarı ihmâl etmemiş, bu manada devletine büyük eserler kazandırmıştır. Özellikle bugün ismiyle anılan Beyazıd'ta yaptırmış olduğu cami ve medrese kayda değer eserlerdir. Gerek İstanbul'da ve gerekse İstanbul dışındaki merkezlerde reaya için yaptırdığı hamamlar, imaretler ve çeşmeler, günümüze kadar gelmiştir.

4- Cem Sultan'ın saltanat uğruna Hıristiyan şövalyelere sığınmayı bile kendisine reva görmesi, saltanat hırsının ne denli kötü bir şey olduğunu göstermektedir.

246 Ayrıntılar için bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 348-349.
247 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1028.

Sultan I. Selim (Yavuz) Dönemi (1512-1520)

Yönetim tarzına hâkim olan davranış biçiminden ve kendisine özgü sert tabiatından dolayı bir adı da "*Yavuz*" olan I. Selim, sekiz sene kadar süren saltanatında Osmanlı Devleti'ni özellikle Doğu'da hayli genişletmiş farklı bir padişahtır.

II. Beyazıd öldüğünde, biri Selim olmak üzere, Korkut ve Ahmed adında üç oğlu yaşıyordu. Bu şehzadeler, özellikle de Ahmed ile Selim, daha babaları hayattayken saltanat mücâdelesine girişmişler ve her biri kendi açısından bu mücâdeleyi kazanmak için çok gayret göstermişlerdi. Şehzadelerden Korkut, dedesi gibi ilmi [248], kardeşleri Ahmed ve Selim ise saltanatı tercih ediyorlardı.

Sultan Beyazıd, başlangıçta oğullarından Ahmed'i kendinden sonra veliaht yapmak istediyse de buna muvaffak olamadı. Yukarıda belirttiğimiz gibi Şehzade Selim, İstanbul'a çağrılarak babası tarafından sultan ilan edildi.

Babası bu şekilde bertaraf olduktan sonra Yavuz Selim, kendisi ve tahtı için potansiyel tehlike olarak gördüğü kardeşleri ve yeğenlerinin peşine düştü. [249] Kardeşler arasında yapılan savaş ve çeşitli entrikalar sonucunda Yavuz bütün muhaliflerini yok etti. [250]

248 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 209-210.
249 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 153 vd.
250 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1043-1044.

Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi

Selim, saltanatı için tehlike arz eden bu grupları yok ettikten sonra, cihangirlik iddiasının [251] önündeki en büyük engel ve Osmanlı için en ciddi tehdit olarak gördüğü *Şah İsmail Şiası*'na karşı harekete geçti. [252] Çünkü İran Şâhı, Anadolu'nun içlerine kadar *"dâ'î"*lerini göndermiş, Şiilik propagandası yaptırmaktaydı. Uzun Hasan'ın torunu olan ve Dulkadiroğulları'na saldırarak gücünü artırmış olan Şah İsmail, tıpkı Timur gibi her tarafı kendi egemenliğine alıp, özellikle kendisine esas hasım olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmayı hedefliyordu. [253] İşte bunun içindir ki, Yavuz Selim, harekete geçmezden önce, hadiseleri bilip takip eden ulemadan etraflıca bilgi topladı. [254] Alınan bilgilere göre, Şah İsmail'in kuvvetleri her gün Batı'ya doğru Osmanlı toprakları üzerine yürüyor, buralarda yaşayan Türkmenler de onun mezhebine rağbet ediyorlardı. [255]

İşte Yavuz'u İran üzerine götürmeye sevk eden saik bu idi. Zaten yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, *Şah Kulu* meselesinde olduğu gibi, Kızılbaşlar kendilerini destekleyen Türkmenlerle birlikte sürekli Osmanlı Devleti'ni sıkıştırıyorlardı. Sünni Müslümanlara o denli zulüm yapılıyordu ki, tarihçi *Hoca Saadeddin*, Şah İsmail için şöyle diyordu:

"Başına tac aldı çıktı ol pelid
İtti duygusuz Türkleri mürid
Şeyheyn hazretine anun kini var
Kendi saçma inancına dini var" [256]

251 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 167.
252 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1050.
253 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. 208-209.
254 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 169.
255 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 171.
256 Şiirin devamı için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 172.

Yavuz Sultan Selim'in İran seferinin gerekçesi, tıpkı Hâricîler üzerine giden Hz. Ali'nin gerekçesi gibiydi. Kızılbaşlar ve onların temsilcisi olan Şah İsmail üzerine, 'Müslümanların itikadını zedeliyor, Müslümanlar arasında fesat çıkarıyorlar' diye gidilmiştir. Yavuz olaylara böyle baktığı için Tebriz üzerine gitmek üzere hemen sefer hazırlıklarının yapılmasını emretti. [257]

Yavuz Sultan Selim, 1514 yılının Nisan ayında İstanbul'un Anadolu yakasına geçerek Maltepe'de otağını kurdu ve İran seferi hazırlıklarını hızlandırdı. Hareket etmezden önce de emrindeki yöneticilere, Rum diyarında/Osmanlı topraklarında bulunan Kızılbaşların tesbit edilip deftere yazılmasını emretti. Daha sonra da, tarihçilerin belirttiklerine göre, *"cihanda geçerli bu buyruk gereğince, yöneticilerin araştırma ve taramalarıyla sayıları kırk bini bulan bunların, kimi ortadan kaldırılıp, kimi de hapse attırıldı."* [258]

Bu sıralarda Şah İsmail de boş durmuyor, Osmanlı Devleti'nin içine casuslar gönderip bilgiler alıyordu. Yavuz Sultan Selim, bu casuslardan bir tanesini yakalattı ve kendisiyle birlikte İran Şâhı'na sert bir mektup gönderdi. [259] Bu mektubun bir bölümünde Yavuz, Şah İsmail'e şöyle diyordu:

"... Doğu ülkelerine saldırıya geçtin. Düşkünlük bucağından ve boyun eğmişler durağından görkemli hükümdarlık otağına ayak bastın. Zulüm ve eziyet kapılarını Müslümanların yüzüne açtın. Zındıklık ve dinsizliğin her yönü ile kaynaşıp yoğruldun. Zulüm bayraklarını şahlık ve hükümdarlık göklerinde dalgalandırdın. Nefsinin hevasına uyarak, yaradılışının isteklerine aldanarak şeriat bağlarını kopardın. Halkın temiz inançlarını yıkmayı öngördün. Ettiklerinin, yaptıklarının hep, saygın kişileri utandırma, değerli kimselerin kanla-

257 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 173.

258 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 176.

259 Mektubun metni için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 177; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1059.

rını akıtma, minber ve mescitleri yıkma, mezar ve türbeleri yakma, bilginlere, seyyitlere hayınlık etme, Mushaf-ı şerifleri kirletme, -Tanrı onlardan hoşnut olsun,- iki keremli Şeyh'e küfretme olduğu gerçeğe yakın biçimde belli olmuştur. Allah cümlesinden hoşnut olsun, dinimizin imamları ve bizlere rehber olan bilginler senin ve seninle olanların, sana uyanların dinden çıktığına, küfre düştüğüne ki, bunların her biri bir öldürme gerekçesidir, bildirmişler ve başlarına yeminle birbiri ardına sözle yazıyla fetvalar vermişlerdir. Böylece bize düşen dini savunmak, zulme uğrayanlara yardım etmek, tehlikede olanları kurtarmak, Tanrının buyruklarına boyun eğdirmek ve padişahlık şanını yerine getirmek olmuştur. ... Ulu Tanrıya yönelir ve tutunursan çirkin ve yaramaz, kötü işlerinden, karalanasıca yaşamından pişmanlık duyarsan, candan ve gönülden bütün kalbinle tövbe ve istiğfar edersen, ... Osmanlı topraklarına eklemek tasarısı içinde kalan yöre ve bölgeler, devletlu uluğ ve mutlu kapumuzdan sana bırakılmak olasılığı vardır. Sen de öteki değerli yöneticilerimiz gibi olursun. Gönülden ve özden lütuflar görürsün. Ötekilerden hiçbir biçimde ayrı tutulmazsın. Ama... Selam doğru yolu tutanlara!" [260]

Yavuz Sultan Selim hem İran üzerine gidiyor, hem de Şah İsmail'e başka mektuplar gönderiyordu. [261] Elbette ki Şah İsmail de Yavuz Sultan Selim'in bu mektuplarına cevaplar yazıyordu. Ne var ki, bu mektuplar her iki devlet arasındaki savaşı önleyemedi. [262]

Osmanlı Sultanı ile İran Şâhı arasında sadece mektup teatisi değil, elçiler ve casuslar da gelip gidiyorlardı. Her iki devletin orduları birbirine yaklaştıkça, yekdiğerinin geçiş yollarını ve mevzilerini araştırdıklarından, Yavuz Sultan Selim de Şeyh Ahmed adında bir casusu görevlendirerek Şah İsmail'den haber getirmek üzere gönderdi. Şeyh

260 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 178-180.

261 Bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 186-191; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 362 vd.

262 Şah İsmail'in mektupları için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 356 vd.

Ahmed, yanında Türkmen ve Kürt beylerinden düzmece ve sureta Şah İsmail'in taraftarları olduğunu belirten mektuplar olduğu halde Şah İsmail'in yanına vardı.[263] Şeyh Ahmed'in gerçekten kendisine bağlı olduğuna inanan Şah İsmail, güya bağlılıklarını bildirmiş olan Türkmen ve Kürt beylerine verilmek üzere ona birçok hediyeler verdi. Oysaki Şeyh Ahmed, Türkmen ve Kürt beylerinden değil, Yavuz Sultan Selim'den gitmişti.

Çaldıran Savaşı

Şeyh Ahmed, Yavuz Sultan Selim'e dönerek Şah İsmail'in haberlerini getirdi ve mevzilerini Çaldıran ovasına kuracağını söyledi.[264]

Bunun üzerine her iki ordu Çaldıran ovasında karşı karşıya geldiler.[265] Bu savaş, Yavuz Sultan Selim'in ilk büyük savaşı olacaktı.[266]

Karşı karşıya gelen bu iki ordunun yapıları oldukça enteresandı. Zira her iki taraftan savaşanlar aynı dine mensuptular. Yâni mezhepleri farklı olsa bile, neticede *"kâfir"* değildiler. İkinci bir husus da, her iki tarafın askerleri arasında Türk, Kürt ve Arap askerlerin bulunmasıydı.[267]

Gün boyu devam eden savaşta, Şah İsmail yenilerek yanındaki birkaç yardımcısıyla kaçmaya başladı; hanımı ise esir edildi. Bazı rivayetlere göre, Şah'ın eşi Taçlı Hanım, esir olduğu yerdeki askere üzerindeki bütün ziynetleri vererek oradan kaçıp Hoy'a gitti.[268] Diğer bazı rivayetlere göre ise Yavuz Sultan Selim onu Kazasker Tacî Zade

263 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 196.

264 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 196.

265 *Târihçi* Hocazade Saadeddin (*Tâcü't-Tevarih*, IV, 199-203), Şah İsmail'in ordusunu *"Kızılbaşlar"*, Yavuz'un ordusunu da *"Rumlar"* diye tavsif etmektedir.

266 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 207.

267 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 201-202.

268 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1066.

Cafer Çelebi ile evlendirmiştir. Ne var ki, burada anlatılanın başka bir Taçlı Hanım olduğu rivayet edilmektedir. Doğrusunu Allah bilir. [269]

Yavuz Sultan Selim, kazandığı bu zaferi fetihnamelerle hem Şehzade Mustafa'ya hem de başka yerlere bildirdi. [270]

Yavuz Sultan Selim, zaferden sonra bir gün Hoy ovasında kalıp dinlendi; sonra da Tebriz'e gidip orayı da ele geçirdi. [271] Maksadı, bir an önce kaçmış olan Şah İsmail'i yakalamaktı. Fakat İran'ın o zamanki şartları, özellikle de kıtlığın hâkim olduğu bir dönemde bunu yapmanın imkânsız olduğunu düşünen Padişah, Tebriz'de dokuz gün kaldıktan sonra oradan ayrıldı ve Kağızman'la Karabağ'a doğru yöneldi; oradan da Nahçıvan'a gitti. [272] Yavuz Sultan Selim, gittiği her konakta birkaç gün dinleniyor, sonra Batı'ya doğru yol alıyordu. Nihayet Kasım ayında Amasya'ya vardı. O sıralarda kıtlık her tarafa yayılmış, insanlar biraz un bulabilmek için büyük zorluklar çekiyordu.

Bu süreçte katledilen Şiilerin sayısının 40.000'i bulduğu kaynaklarda zikredilmektedir. [273] Bu konuda, Türkiye'deki bütün Osmanlı tarihçilerinin hocası sayılan İsmail Hakkı Uzunçarşılı şunları yazmaktadır:

269 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 212. *Târih*çiler arasında da bu konu tartışılmıştır. Evli bir Müslüman'ın karısı başkasıyla evlendirilebilir mi sorusuna, Hocazade enteresan bir cevap vermektedir ki bunu kabul etmek mümkün değildir. Şöyle diyor Hocazade Saadeddin: "Şeriatça uygun olmasa nice nikâhına aldı? Hem gerçektir ki, anlarda Şeriat nikâhı olmaz. Nikâhları mut'adır. Çoğu kez nikâhsız yaşarlar" (*Tâcü't-Tevarih*, IV,214). Oysaki bu doğru değildir. Şiilerde "mut'a nikâhı" olduğu doğrudur. Ancak bütün Şiilerin mut'a ile evli olduklarını söylemek, hele hele nikâhsız olduklarını iddia etmek, İslâm Şeriatı'na aykırıdır. Bu tür düşünceler, mezhep taassubundan kaynaklanmış olmalıdır.

270 Bu fetihnâmelerin suretleri için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 360 vd.

271 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 216-221.

272 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 223-225.

273 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 206; Şinâsi Altundağ, İA. Selim I. Mad.

"Yavuz Sultan Selim, şehzâdeler gailesini iki senede bertaraf ettikten sonra İran seferine hazırlanıyordu; fakat Şah İsmail'in Anadolu'da el altından yaptığı tahrikâtiyle Osmanlı idaresinde bulunan Alevîler (Kızılbaşlar) o tarafa meyletmişlerdi ve bunu Şah Kulu hadisesi göstermişti. Bundan dolayı Şah İsmail ile yapılacak harpte memleket içinde yer yer Alevî kıyamlarıyla devletin başına büyük bir gaile çıkması durumu pek ziyade tehlikeye düşürebilirdi; bunun için Anadolu'daki beylerbeyi ve sancakbeylerine verilen emirler üzerine bunlar araştırılarak Şah İsmail'e taraftar olan ve ayaklanmak ihtimalleri bulunanların bir defteri yapılmış ve bu suretle mazarratları dokunacak olan kırk bin kişi haps ve idam ettirilmiştir." [274]

Devleti için Şii hareketini tehlikeli gören Yavuz Sultan Selim, İran'la savaşmaya karar vermeden önce onlarla savaşmanın cihattan daha önemli olduğu yolunda fetva almıştı. [275] Böyle bir çatışmanın yaşanmaması için Şah İsmail'e mektuplar göndermiş, Şah İsmail'den de Selim'e cevaplar gelmişti. [276] Bu süreçten bir uzlaşma çıkmayınca ordusunu toplayarak İran üzerine yürümüştü. Yukarda daha detaylı anlattığımız gibi Urmiye Gölü yakınında, Çaldıran'da 23 Ağustos 1514 tarihinde yapılan savaşta İran ordusu büyük bir bozguna uğratılmıştı. Şah İsmail yaralı olarak zor kaçmış, ele geçirilen esirlerin, kadın ve çocuklar hariç, tamamı katledilmişti. [277] İranlılara karşı bu zaferi elde eden Yavuz Selim, buradan Tebriz üzerine yürümüş, oradan aldığı birçok ganimeti mahir sanatkârlarla birlikte İstanbul'a göndermişti. Yorulmuş olan Yavuz Sultan Selim, kışı o bölgelerde geçirmek istemesine rağmen, İstanbul'a dönmek isteyen Yeniçerilerin isteklerine mecbu-

274 İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 257-258.

275 İA. Selim I. Mad.

276 Bu mektupların ayrıntıları için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1066.

277 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1068.

ren boyun eğdi [278] ve hemen hareket ederek Amasya'ya ulaştı. Kışı orada geçirmeye karar verdi.

Yavuz Selim Amasya'da iken İran Şâhı dört elçisini büyük hediyelerle Yavuz'a göndererek esir edilmiş olan hanımını geri istedi. Yavuz Sultan Selim bu elçileri dinlemediği gibi, onları tutuklayıp İstanbul'a gönderdi.

1515 yılının Nisan ayında Yavuz Sultan Selim, Kemah'ı almak üzere Amasya'dan hareket etti. Bu arada da Mısır Sultanı Kansu ile de tehditkâr mektup teatisinde bulunuyordu. [279]

İstanbul'a dönüş yolu üzerindeki Bayburt ve Kemah'ı da Kızılbaşlardan [280] alan Yavuz, Osmanlı Devleti ile problemleri olan Dulkadiroğulları üzerine yürüdü; onların Maraş ve Elbistan bölgesindeki hükümranlığına son vererek tekrar İstanbul'a döndü. Dulkadir ülkesinde yaşayanların çoğu Türkmenlerdi. Bunun içindir ki Târihçi Hoca Saadeddin şöyle yazmaktadır:

"Aldı o ülkeyi baştan başa Rum'un şahı
Eğdi boynun tamam Padişaha ol Türk diyarı." [281]

Dulkadiroğullarının başında *Alau'd-Devle* adında birisi vardı ki, Memlûk Sultanı adına hutbe okuyordu. Yapılan savaşta öldürülen Dulkadiroğluları Beyi Alau'd-Devle'nin başı kesilerek Memlûk Sultanına gönderildi.

Kürdistan Beyliklerinin Osmanlı Devleti'ne Bağlanmaları

Yavuz'un İran seferi döneminde, bütün Kürdistan bölgesinde onlarca bağımsız Kürt beyliği mevcuttu. Bunların tamamı Sünni ve Şâfii

278 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1077.
279 Bu mektupların ayrıntısı için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 233-234.
280 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 234-235.
281 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 241.

mezhebine mensuptular. Ancak Şii olan İran Şâhının şerrinden korunmak için siyaseten ona bağlı olup vergi veriyorlardı. Zira bu vergiyi vermedikleri takdirde, İran Şâhı kendilerine zulmediyor, mallarını yağma ediyordu. Çünkü bu bağımsız Kürt beylikleri birlikte hareket etme becerisinden mahrum idiler.

Târihçi Hoca Saadeddin [282] Kürt beylerinin durumunu şöyle nakletmektedir:

"Sıradağlar üzerinde başına buyruk dolaşmakta olan Kürt boyları tek başlarına yaşamaktan hoşlanmakta ve Kelime-i Tevhîd'ten başka hiçbir konuda anlaşamayarak sürekli biçimde birbirleriyle çatışmayı huy edinmiş bulunmaktaydılar. Memleketleri Kızılbaş yönetiminde olan Azerbaycan, Diyarbekir ve Bağdad arasında olduğu, bu denli anlaşmazlık yüzünden ve de aralarında dayanışma bulunmadığından, Kızılbaş'a direnmeye güçleri yetmemişti. Böylece ister istemez ol sapkınlığa dalan şaşkınların yönetimine baş eğmişlerdi."

Yavuz Sultan Selim, ileride yapmayı düşündüğü Mısır seferinin kolay olması için bu Kürt bölgelerinin de Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasının büyük yararı olacağını düşünüyordu. Bunun için de hemen faaliyete geçti. Yavuz bu işi çok sevdiği Kürt tarihçi Bitlisli İdris'e havale etti. [283] Gerçekten de Müslüman Kürt halkı nezdinde oldukça itibarlı bir şahsiyet olan İdris-i Bitlisî, hemen harekete geçti ve kısa zamanda Kürt aşiretlerinin çoğunu Osmanlı Devleti'ne bağlamayı başardı. Böylece Doğu'da bulunan bütün Kürt şehirleri Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girmiş oldu. [284]

282 Bk. *Tâcü't-Tevarih*, IV, 245.

283 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 246; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, s. I, 227.

284 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Târih*, II, 443-450 vd.; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, *"Kürdistan'ın teshîri"* bölümü, II, 226.

Doğu'daki bütün Kürt aşiretlerinin bu şekilde tarihçi İdris-i Bitlisî'nin gayretleriyle Osmanlı Devleti'ine bağlanma gayretleri, tarihçiler tarafından değişik yorumlara sebebiyet vermiştir.

Kanaatimize göre, İdris-i Bitlisî[285], Yavuz'un Doğu'ya, daha sonra da Mısır'a yapması muhtemel diğer seferlerinde, Kürt Müslümanların da İran Şiileri ve Dulkadiroğulları Müslümanları gibi kötü bir akıbete uğramamaları için, daha önce bağımsız beylikler şeklinde, fakat çoğu İran'a vergi vererek yaşayan Kürtleri, Osmanlı Devleti'ne bağlamayı, Kürtlerin selameti açısından faydalı bulduğu için bu eylemde bu kadar aktif rol oynamıştır. Zira Yavuz'un Doğu seferinden önce, Doğu ve Güney Doğu'da yaşayan Kürt beylikleri, İran Sasanî Devleti'ne sembolik bir vergi veriyor ve bağımsız beylikler "*mîr/mîrân*" şeklinde yaşıyorlardı. Bu durumu hazmedemeyen İran Şâhı İsmail, kendilerine bazı payeler vermek üzere davet ettiği Kürt beylerinin tamamını bir şekilde öldürtüp ortadan kaldırınca, "*mîr*" (bey)siz kalan Kürtler de "*beylik*" şeklindeki bağımsızlıklarını kısmen kaybetmişlerdi. Âlim oluşu yanında büyük bir siyaset adamı olan İdris-i Bitlisî, Kürtleri İran devletine bağımlılıktan kurtarmak ve tekrar onlara "*bağımsız beylik*" statüsünü kazandırmak için, Yavuz Sultan Selim'le olan ilişkisinden de yararlanarak, daha önce İran devletine zorunlu vergilerini ödemelerine rağmen tehdit altında yaşamaktan kurtulamayan Kürt Beyliklerini, göreceli olarak Osmanlı Devleti'ne bağladı.[286] Böylece daha önceden olduğu gibi, bağımsız birer beylik hâline geldiler. Buna karşılık

285 Hoca Saadeddin, İdris-i Bidlisî'yi şöyle tavsif etmektedir: "*...dindarların en hayırlısı, kötülükten sakınanların en seçkini, parlak yazın sanatçıları arasında kalemi incelikle kullanmasını bilen, bilgileri öğretmede gönüller açan konuşmaları beceren, kutlu medresede müderris, Bidlis'in aydın soylu kişisi Molla İdris...*" (*Tâcü't-Tevarih*, IV, 246).

286 Osmanlı Devleti'ne göreceli olarak bağlanan, fakat kendi aralarında tamamen bağımsız olan bu Kürt beyleri ve beylikleri için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 247-251.

da, daha önce Sasanîlere verdikleri vergiyi, Osmanlı Devleti'ne verir oldular. Böylece Sünni/Şâfi'î olan Kürtler, Osmanlı Devleti ile müşterek hareket eder duruma geldiler. [287]

Şah İsmail Tekrar Saldırıya Geçiyor

Yavuz Sultan Selim'in İran seferinden dönüşünden sonra Şah İsmail Tebriz'e varıp tekrar Kızılbaşları toplayarak Diyarbekir üzerine yürümek istedi. Diyarbekir'den önce özellikle Kürdistan'ın Bitlis ve Hizan yörelerini alarak oralardan elde edeceği ganimetler ile kaybettiği yerleri tekrar ele geçirmek istiyordu. Ne var ki, onun hareketlerini casusları vasıtasıyla takip eden İdris-i Bidlisî de Kürt beyliklerini organize etmek için hummalı bir çalışma başlattı. Bu bağlamda Bitlis, Hizan, Müküs [288], Şirvan, Sason ve Pervari *"meliklerinin bir araya getirdikleri bahadır Kürtlerle Ahlat'ı buluşma yeri seçtiler, oradan da Kızılbaş ordusunun bulunduğu Erciş üzerine gittiler. Burada yapılan savaşta Kürtler, İranlı Kızılbaşları büyük bir bozguna uğrattılar."* [289] Daha sonra bir araya gelen Kürt Beyleri ve Osmanlı askerleri, 1515 yılında, Diyarbekir'i Kızılbaşlardan almaya muvaffak oldular. [290]

Memlûk Devleti ve Yavuz'un Mısır Seferi

Yavuz Sultan Selim İran seferinden galibiyetle çıkmış olmasına rağmen, kendisine rakip olarak gördüğü ve çekindiği bir başka devlet vardı: Memlûklar...

Anadolu'da, yukarıda arzettiğimiz hadiseler cereyan ederken, Yavuz Sultan Selim, Mısır Memlûklarının da muhtemelen bu durumdan

287 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1083.
288 Bugünkü Bahçesaray.
289 Ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 254-255.
290 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 258; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 396 vd.

pay çıkarmak ya da kendi devletlerini Osmanlı'ya karşı korumak maksadıyla Şâm taraflarına hareket ettiklerini duydu. Onların hareketini öğrenen Yavuz Sultan Selim, zaten Mısır Memlûklarına saldırmak için bahane arıyordu. Çünkü Memlukluların İran Şiileriyle anlaşıp Osmanlılara karşı birleşmelerinden korkuyordu. Nitekim hâlâ yaşamakta olan Şah İsmail, Çerkez Memlûk Devleti'ne gizli mektuplar gönderiyor, onları Osmanlı'ya karşı desteklediğini belirterek Osmanlıya karşı düşmanlıklarının artmasını teşvik ediyordu.[291] Ayrıca Kızıl Deniz ve Bâbu'l-Mendep Boğazı'nı Portekizlilere karşı koruyamadığından da şikâyet edip duruyordu. Her ne sebepten olursa olsun, Sultan Selim, 1516 baharında, Sinan Paşa komutasındaki bir Osmanlı ordusunu Maraş taraflarında Dulkadiroğulları ülkesi diye bilinen Elbistan'a gönderdi.[292] Ancak savaşılacak olan kavim, yâni Mısır'daki Memlûklar, Müslüman olduğu için Yavuz Sultan Selim, hareketinden önce kibar bir dille kaleme aldırdığı mektubu Mısır'a gönderip maksadının *"bid'at ehli"* olan Kızılbaşlar üzerine gitmek olduğunu bildirdi.[293] Oysaki asıl maksadı, *Bilâdu'ş-Şâm* denen Şâm diyarının fethine gitmekti.[294] Nitekim İran'daki *"Kızılbaş tehlikesi"* büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, Şah İsmail'in topraklarının çoğu elinden alınmıştı. Yavuz Sultan Selim, Haziran 1516'da, İstanbul'dan hareket edip Konya'ya vardı. Konya'da iken *Bıyıklı Mehmed Paşa*'dan bütün Kürdistan'ın Osmanlı ile birleştiği ve Şah İsmail'in adamı olan *Kara Han*'ın öldürüldüğü haberi geldi. Hatta haberciler, Kara Han'ın kellesini de getirip Sultan Selim'in önüne koydular.[295] Bu habere çok sevinen Yavuz, Elbistan'a doğru seferine devam etti. Yavuz Sultan Selim, Mısır seferine çıkmadan önce -muhtemelen kendisini dinî

291 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 276.
292 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 275
293 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 279.
294 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 280.
295 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 280.

sorumluluktan kurtarmak için-, bu seferin caiz olup olmadığı hakkında meşhur Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi'den fetva istemiş [296]; o da caiz olduğuna dair fetvasını vermiştir. [297]

Memlûk Sultanı da Bilâdu'ş-Şâm'a Hareket Ediyor

Mısır Sultanı Ğurî, 922/1516 senesinin Safer ayı kutlama töreninde, dört mezhebin fukahasının hazır bulunduğu bir törende, önce yanında bulunan Halife'ye, sonra da dört mezhebin fukahasına "Her an için sefere hazırlıklı olun! Çünkü ben, Osmanoğlu'nun [298] yüzünden Halep'e gitmek istiyorum ve sizlerin de benimle gelmenizi istiyorum!" dedi. Onlar da, *"Biz seninle beraberiz"* dediler. [299] Safer ayının sonuna doğru, Halep'ten gelen bir haberci, daha önce Osmanlılara yenilmiş olan İran Safevîlerinin tekrar asker toplayıp Diyarbekir üzerine yürüyüşe geçtiklerini bildiren bir haber getirdi. Bu haber üzerine Memlûk Sultanı, askerinin hazırlanmasını emretti. Halep'e gidip beklemeye ve Osmanlı ile İranlılardan galip gelenin Haleb üzerine gelmesi durumunda şehri savunmaya karar verdi. [300] Asker hazırlıklara başlayınca da, Mısır Sultanı, beraberinde götürmeyi kararlaştırdığı Halife'ye kabzası altın süslemeli olan bir kılıç gönderdi. [301] Aynı senenin Rebiulâhir ayının ortalarında, Mısır Sultanının gizlice İran Şâhı'na bir elçi gönderdiği şayiası yayıldı. [302] Aynı ayın 15'inde de

296 Bazı rivayetlere göre ve bu konuda üç tane fetva almıştır. Bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 208.

297 Bu fetvaların metni için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1109 vd.

298 Yâni Yavuz Sultan Selim.

299 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 15.

300 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 32.

301 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 33.

302 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 35. Hoca Saadeddin (*Tâcü't-Tevarih*, IV, 278) de şu mısralarla olayı veriyor:

"Çün Kızılbaşa çıktı Çerkes arka
Biz dahi çekeriz ana pala

Şâm ve Halep'e gitmek üzere Mısır'dan hareket etti. [303]

Tam da bu sırada Osmanlı Sultanının gönderdiği elçiler, Ridaniye'de bulunan Memlûk Sultanının yanına vardılar. Bu elçileri dinleyen Memlûk Sultanı, Yavuz'un hareketini duymuş olduğundan, *"Muradının Rum (Osmanlı) ile Acem (İran) arasında barışıklığı, İslâm ülkelerinde güven ve huzuru sağlamak idüğün açıklayıp bunu belirtti."* [304]

Gerek Sultan Ğurî, gerekse onunla beraber sefere çıkmış olan askerler bu barış haberine çok sevindiler. Bazı tarihçiler ise bunun Osmanlının bir hilesi olduğu kanaatindedirler: *"Meğer bu, Osmanlı Sultanının bir hilesinden başka bir şey değilmiş."* [305]

Sultan Ğurî, yanına Halife'yi alarak, Mısır'dan çıkıp Hicrî 922. senenin Cemaziye'l-ûlâ ayında Şâm'a ulaştı. Şâm'da büyük bir itibarla karşılanan Sultan, oradan Humus'a, sonra da Hamâ'ya ve oradan da Halep'e geçti. [306]

Mısır Sultanı Ğurî Halep'te iken, Osmanlı Sultanı Yavuz Selim, Halife için hazırlattığı çok değerli hediyelerle birlikte kendisine bir elçi heyeti göndererek ondan şeker ve helva istediğini, ayrıca Osmanlı Devleti'nin büyük hocalarından İran Şâhı'nın katlinin caiz olduğunun fetvasını aldığını, dolayısıyla şahla yapacağı savaşa kendisinin karışmamasını arzu ettiğini bildirdi. Târihçi İbn İyâs'ın [307] belirttiğine göre, bütün bunlar Osmanlı Sultanının hilelerindendi.

Yavuz Sultan Selim'in bu iyi niyet heyetine karşı Mısır Sultanı da kendisine bir barış heyeti gönderdi. [308] Sonra da kendisine ihânet

Kimki bir kavmi sevse andandur
Düşmene yar olan da düşmendür"

303 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 38.
304 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 281.
305 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 45-46.
306 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 51-60.
307 *Bedâyi'*, V, 60.
308 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 61.

etmemeleri konusunda, başta Halife olmak üzere bütün ulemâ ve ümerâya Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ettirdi.[309] Fakat o sırada Sultan Selim'in Mısır Sultanının elçisini reddettiği haberi geldi.[310] Bunun üzerine Mısır Sultanı Osmanlı ordusuyla savaşmak üzere hareket etti. Çünkü Yavuz Selim onunla Mercidabık'ta karşılaşmak istemişti.[311]

Bu arada her iki sultan arasında hem mektup[312] hem de elçi teatisi devam ediyordu. Halep'te bulunan Mısır Sultanı Kansu Ğuri, Sultan Selim'e elçilerle gönderdiği bir mektubunda, o zamana kadar olduğu gibi, yine Haleb ve Şâm bölgelerinde adının hutbelerde okunmasını talep etti. Fakat Sultan Selim, Ğuri'ye müsbet bir cevap vermediği gibi, elçilerine de kötü muamelede bulundu[313] ve ona şu tehditkâr cevabı gönderdi: *"Koca Çerkez er ise, Mısır'da hutbesini okutmaya devam etsin!"*[314]

Mercidabık Savaşı

Her iki ordu, Mercidabık'ta karşı karşıya geldiler. Mısır Sultanının ordusunda Halife ve birçok tarikatın şeyhleriyle birlikte dört mezhebin de o günkü imamları bulunuyordu. Askerleri arasında ise *Bilâdu'ş-Şâm*'ın birçok bölgesinden gelmiş olan Araplarla Türkmenler vardı.[315]

Mısırlı tarihçi İbn İyâs'ın rivayetine göre[316], savaşın başlangıcında, Yavuz Selim'in askerleri bozguna uğradı; hatta Selim kaçmayı bile düşündü. Fakat bu sırada Mısır askerleri arasında yayılan bir şayiaya göre, Mısır Sultanının emrinde savaşan Memlûklar'a, liderle-

309 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 63.
310 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 283.
311 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 68; Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 284.
312 Bu mektuplar için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 374-375.
313 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1119 vd.
314 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 229.
315 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 285.
316 Bk. *Bedâyi'*, V, 69.

rinden bir haber gelerek savaşmamaları ve Mısır Sultanı ile Osmanlı Sultanını baş başa bırakmaları istendi. Bunun üzerine savaş Osmanlıların lehine gelişmeye başladı. Nitekim kısa zamanda Haleb Emîri Hâyir Bey[317] Osmanlılara yenilerek kaçtı; Çerkez Sultanının oğlu Kansu da esir edildi. Mısır Sultanı yanındakileri savaşa teşvik etmesine rağmen bir netice alamadı. Herkes kaçışıp duruyordu. Bu sefer yanındakilerden zafer için dua etmelerini istedi; fakat o da fayda vermedi. Her iki taraf arasında meydana gelen toz bulutu içerisinde Mısır ordusu yenilmişti. Yaşlı Mısır Sultanı Halep'e kaçmaya teşebbüs ettiyse de başarılı olamadı ve atından yere düşerek savaş meydanında öldü. Mısır Sultanının öldüğünü duyan Osmanlı askeri de, ölen Sultanın yanında bulunan beylerine saldırıp hepsini öldürdüler. Öldürülenler arasında *Emîr Baybars* ve *Emîr Akbay* da vardı.[318] Mısır Sultanı Eşref el-Ğurî'nin on beş sene süren saltanatı bu şekilde sona erdi. Hatta savaş meydanında cesedi bile bulunamadı. Hoca Saadeddin[319] ise, savaşta tahammülü kalmayan Ğurî'nin, bir köşeye çekilerek seccadesinin üzerine uzanırken öldüğünü, onu bu hâlde gören bir Osmanlı askerinin başını keserek Sultan Selim'e getirdiğini, fakat mükâfat beklerken ölünün kafasını kestiği için cezalandırıldığını kaydetmektedir.

Bu savaşın ayrıntılarını anlatan İbn İyâs, Osmanlı askerlerinin bu savaş sırasında Mısırlıların elinde bulunan Mushaf nüshalarını atlarıyla çiğnediklerini ve bu arada Osman hattı ile yazılı olan Kur'an'ın

317 Yavuz Sultan Selim ona, kendi sultanına ihânet edip Osmanlı'ya geldiğinden dolayı *"Hâin Bey"* diyordu (İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 76). İbn İyâs da onu, Moğol Kralı Hülâgu'yu Bağdad'a davet eden hâin Vezir İbn Alkamî'ye benzetir (ay. yer). Hülâgu onu kullandıktan sonra, *"Senin kendi efendine hayrın yoktu, bana mı olacak?"* deyip öldürdü.

318 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 70.

319 Bk. *Tâcü't-Tevarih*, IV, 290.

da kaybolduğunu yazmaktadır ki[320], bu tarafgir rivayete inanmak mümkün değildir. Fakat şu bir gerçektir ki, bu saltanat kavgasında binlerce Müslüman yok yere ölüp gitmiştir.[321]

Böylece tarihî Haleb kalesi Osmanlıların eline geçmiş oldu.

Haleb direnmeden Osmanlı ordusuna teslim oldu.[322] Haleb camisinde kılınan Cuma namazında hatip, Yavuz Sultan Selim'den *"Hâdimu'l-Haremeynu'ş-Şerifeyn"* diye bahsetti. Cuma hatibinin bu hareketi Yavuz'un çok hoşuna gittiği için namazdan sonra hırkasını cami hatibine hediye etti.[323]

Mısır Sultanının askerlerinden kurtulabilenler Halep'e, oradan da Şâm taraflarına kaçıp gittiler. Yavuz Sultan Selim ise Haleb üzerine yürüdü ve hiçbir mukavemet görmeden şehri teslim aldı. Şehrin meydanına varınca Halife ve üç kadı Yavuz'un yanına geldiler. Yavuz Sultan Selim, hepsine ve özellikle de Halife'ye büyük iltifatlarda bulundu; onlara hediyeler takdim etti. Daha sonra Halife'ye aslen nereli olduğunu sordu. Halife *"Bağdadlı"* olduğunu söyleyince, Yavuz kendisini yine oraya iade edeceğini söyledi.[324]

Halep'i ele geçiren Yavuz Sultan Selim, büyük bir ganimet elde etti. Şimdiye kadar böyle bir serveti hiç görmemişti. Sultan Ğurî, ölümünden sonra geriye bıraktığı bu hazineleri, Kürt Eyyubilerinden, Türk ve Çerkez beylerinden zulümle elde etmişti.[325]

Çerkezlerde Osmanlılarda olduğu gibi saltanatın mutlaka babadan oğula geçme zarureti olmadığı için, Sultan Ğurî'nin yerine oğlu değil, yeğeni Tumanbay geçti.

320 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 71.
321 Savaşın ayrıntıları için bk. Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 415 vd.
322 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 230.
323 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1120.
324 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 74.
325 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 75.

Yavuz Sultan Selim, Şâm Üzerine Yürüyor

Mercidabık zaferinden sonra Yavuz, Hamâ, Humus üzerinden Şâm'a yürüdü. Şâm'daki Müslümanlar karşı koymadan teslim oldular ve Yavuz kışın dört ayını Şâm'da geçirdi. Bu ikameti sırasında, tarihi çok eski asırlara kadar uzanan Şâm'ın hemen her tarafını ziyaret etti. Ümeyye Camisi, Atabey Nureddin, Selahaddin-i Eyyûbî, Muhyiddin ibn Arabî ve daha birçok tarihî mekânı ziyaret etti ve türbelerinin yıkık olan yerlerini tamir ettirdi.[326] Ayrıca o zamanlar Şâm'ın en büyük meşâyihinden biri olan *Şeyh Muhammed Bedahşî*'yi de ziyaret edip hayır duasını aldı.[327]

Bilâdu'ş'Şâm'ı bu şekilde egemenliğine alan Yavuz, Trablus ilinin beyliğine İskender Paşaoğlu Mustafa Bey'i, Kudüs sancağına Evrenosoğlu'nu, Safed yönetimine de Mustansıroğlu'nu tayin etti.[328]

Yavuz Sultan Selim, Şâm civarının fethiyle meşgulken, olayları uzaktan takip eden yeni Mısır Sultanı Tumanbay da Yavuz'a karşı savaş hazırlığına başlamıştı. Çünkü Şâm bölgesinden gelen haberciler, Yavuz'un askerlerinin Halep'i yağmaladıklarını, Mısır Memlûklarının ileri gelenlerinden yüzlercesini öldürdüklerini ve dini hassasiyete sahip olmadıkları yönünde haberler getiriyorlardı.[329] Bu tarafgir haberler aradaki gerginliği arttırıyordu. Bundan başka Yavuz'un bir elçisi de Mısır'ın yeni Sultanı Tumanbay'a bir mektup getirmişti ki onda şunlar yazılıydı:

"Allah bana, yeryüzünün doğudan batıya kadar olan her tarafını, tıpkı İskender-i Zülkarneyn gibi fethetmemi ilhâm etti. Bil ki sen, alınıp satılan bir kölesin ve kölelerin iktidar sahipleri olmaları sahih değildir.

326 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 412; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1165.

327 Bu ziyaretlerin ayrıntıları için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 296-297; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1125.

328 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 296.

329 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 124.

Bense, sultanoğlu sultan olup ceddimin sayısı yirmiye varıyor. Ben idareyi, Halife'den ve Şer'î kadılardan aldım. Ben Sultan Ğurî'nin öldürülmesiyle birlikte ülkeyi kılıçla aldım. Onun için her sene Bağdad halifelerine gönderdiğin gibi bana da Mısır haracını gönder! Ben Allah'ın yeryüzündeki halifesiyim ve ben Haremeyn-i Şerifeyn'e hizmette senden daha evlâyım! Şayet sen benim yapacaklarımdan kurtulmak istiyorsan, Mısır'da paraları benim adıma bastır ve Mısır'da hutbeleri benim adıma okut! Bunu böyle kabul edersen, oraya bir temsilcimi göndereceğim; Gazze'den Mısır'a kadar olan yerler senin; bize de Şâm'dan Fırat'a kadar olan yerler kalır. Dediklerimi kabul etmezsen, Mısır'a gelir, oradaki *Türklerin* tamamını kılıçtan geçiririm. Öylesine ki, hamilelerin karınlarını deşer, içinde *Türklerden olma* ceninleri bile öldürürüm! Belki bu şekilde Allah, bizim vasıtamızla kötülükleri önleyecektir."

Yavuz Sultan Selim, mektubunu *"Biz bir elçi göndermedikçe kimseye azap etmeyiz"* [330] ayet-i kerimesiyle devam ettirip [331] şöyle bitiriyor:

"Ve şanlı adımızla parayı bastırıp tazele. Bağlılık duygularıyla minberlerde, hutbelerde ulu adım söyle. Mutluluk saçan kapıma gelüp uluğ tahtıma yüz süresin. Dileğim o ki, oluş aynasında niceymiş göresin." [332] Mısır Sultanı Tumanbay, Yavuz'un bu mektubuna, elçilerini katlederek cevap verdi [333] ki, artık barış imkânı kalmamış oluyordu. Bir rivayete göre de, Mısır Sultanı, Yavuz'un mektubunu okuyunca ağlamaya başladı. [334]

Diğer taraftan, Yavuz Sultan Selim'e teslim olup onun safına geçen Mısır'ın eski Haleb valisi Hâyr Bey, Mısırlılara mektuplar yaza-

330 K.K. İsrâ Sûresi, 15.

331 Bu mektubun, Osmanlı kaynaklarında geçen versiyonu için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 299-300.

332 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 300.

333 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 300.

334 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 125.

rak Yavuz'un çok adil olduğunu, reayaya iyi davrandığını, Mısır'a gelirse herkesi yerinde bırakacağını bildirdi ki, İbn İyâs'a göre[335] bütün bunlar Yavuz'un hilelerindendi.

Yavuz'un yukarıda metnini sunduğumuz tehditkâr mektubundan sonra Mısır halkı korkup Kahire'den kaçma planları yapmaya başladı. Sultan da askerlere yeteri kadar para veremediği için idarede tam bir anarşi hâkim oldu. Kimse Sultan'ı dinlemek istemiyordu. Çünkü Sultan, halka ve askere vermesi gereken parayı bulamıyordu. Hatta bu gayeyle, Yavuz Sultan Selim'e yenik düşen Sultan Ğurî'nin oğlundan külliyetli miktarda mal ve para aldı. Fakat halkın morali öylesine bozulmuştu ki, Sultan bir türlü milleti razı edemiyordu. Artık herkes Mısır'da *Türklerin*[336] hükmünün bittiğini, yerine Osmanlı Devleti'nin geleceğine inanmaya başlamıştı.[337] Özellikle Gazze'yi alan Osmanlı Paşası Sinan'ın, kendilerine karşı çıkanlara yönelik yaptıklarına ilişkin abartılı haberler gelince, Mısır halkı iyice korkuya kapıldı ve o günlere tesadüf eden Kurban Bayramını üzüntü ve keder içerisinde geçirdi.[338]

Memlûklar çekiliyor, Yavuz takip ediyordu. Bu takibin devamında, her iki tarafın göndermiş olduğu ordular Gazze'de karşılaşıp savaştılar (Eylül 1516).[339]

Mısır Üzerine Gidiliyor

Osmanlı ordusunun Gazze'de galip gelmesi üzerine, Yavuz Selim de o tarafa hareket ederek, yanında Bitlisli tarihçi İdris olduğu

335 *Bedâyi'*, V, 125.

336 İbn İyâs, Çerkez Memluklarından, *"Türkler"*, bazen de *"Türkmenler"* diye bahseder.

337 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 133.

338 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 133.

339 Savaşın ayrıntıları için bk. Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 420 vd.

hâlde Kudüs'e gidip şehri ziyaret etti ve Gazze'deki ordusuyla birleşerek Mısır üzerine yürümek için kurmaylarıyla bir toplantı yaptı.[340] Yapılan istişarede, vezirlerden Hüsameddin Paşa, çölü geçmenin zor olduğunu, dolayısıyla Mısır seferinin kolay olmayacağını söyleyince, onun sözlerine sinirlenen Sultan Selim, bu cüretinden dolayı hemen vezirini idam ettirip yola koyuldu.[341]

Yavuz Sultan Selim'i *"isyancı"* (bağî)[342] olarak kabul eden Mısır Sultanı Tumanbay'ın yapacağı başka bir şey kalmadığı için Yavuz'la savaşmak üzere hazırlıklara başladı. Her türlü silah yanında, değişik bölgelerden asker topladı ki bunların çoğu Türkmenler ve Mağribilerdi.[343] Bu hazırlıkları yaptıktan sonra Mısır Sultanı, Yavuz'la karşılaşmak üzere ordusuyla birlikte Ridaniye'ye gidip savaşmak üzere orada karargâhını kurdu. Bu esnada Sultan Tumanbay, Mısır'da bulunan Mağribîlerden, Osmanlılarla savaşmak üzere 1.000 kadar asker istedi. Fakat onlar, *"Biz yalnız kâfirlerle savaşırız; Müslümanlarla savaşmayız!"* cevabını verdiler. Bunun üzerine Sultan, kendisine yardım etmedikleri takdirde, Mısır'da bulunan bütün Mağribîleri kılıçtan geçireceğini söyleyince, onlar da kerhen ve korkularından ona olumlu cevap verdiler.[344] Bu şekilde son hazırlıklarını yapan Mısır Sultanı'nın yanında Osmanlı şehzadelerinden Kasım da bulunuyordu ki Yavuz, Mısır Sultanından ziyade bundan çekiniyordu. Çünkü askerinin ona meyletmesinden korkuyordu.[345]

Mısır Sultanı Tumanbay, ülkesine yaklaşmakta olan Yavuz Sultan Selim'i karşılamak istediyse de, kurmayları buna müsaade etmediler

340 Yavuz Sultan Selim'in, İdris-i Bidlisî ile Kudüs'ü ziyaretlerinin ayrıntıları için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 305-306.

341 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 307-308; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 231.

342 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 134, 138, 139.

343 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 134.

344 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 137.

345 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 139.

ve Ridaniyye'de beklemeyi tercih ettiler. Ordunun ileri gelenlerinden daha ziyade, Mısır ordusunda bulunan Türkler, Yavuz Sultan Selim'in gelişinden korkuyorlardı.[346] Yavuz'un Kahire'ye yaklaştığı güzergâhta bulunan Belbîs ve Salihiyye yerleşim birimlerindeki insanlar da, korkularından köylerini terk ediyor, daha güvenli olur diye Kahire'ye kaçıyorlardı.

Ridaniye Savaşı

Yavuz Sultan Selim'in iyice yaklaştığını öğrenen Sultan Tumanbay, onun geçeceği güzergâhta bulunan bütün köylerdeki erzakı, ahırlardaki otlara varıncaya dek yaktı ki, Osmanlı ordusunun yorgun ve aç olan askerleri beslenip güçlenmesinler. O günlerde, Tumanbay istirahat hâlindeyken bir adam çadırına girerek Sultan'ı öldürmek istedi. Fakat şahıs yakalanıp etkisiz hâle getirildikten sonra bir Türkmen kadını olduğu ve koynundaki büyük hançerle Sultan'ı öldürmek istediği anlaşıldı. Bunun üzerine kadın öldürüldü ve çıplak olarak bir dükkânın üzerine asıldı.[347] Ayrıca, daha önce Sultan Ğurî'nin yanında bulunan ve Ğurî'nin Yavuz'a yenilmesinden sonra Yavuz Selim'e meyleden, hatta bazı rivayetlere göre, Yavuz'u Mısır fethine teşvik eden âlim İbrahim es-Semerkandî de bir bedevi tarafından başı kesilerek Tumanbay'a getirildi.[348]

19 Zilhicce (Ocak 1517)[349] Perşembe günü Osmanlı ordusu ile Memlûk Çerkez ordusu Ridaniye'de karşı karşıya gelip savaşmaya başladılar.

Başlangıçta, teçhizat bakımından daha donanımlı olan Osmanlı Ordusu hâkim bir vaziyette savaşı götürüyordu. Fakat beklenmedik

346 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 142.
347 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 143.
348 Savaşın ayrıntıları için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1137 vd.
349 Hoca Saadeddin (*Tâcü't-Tevarih*, IV, 311), 29 Zilhicce olarak naklediyor.

bir anda, aralarında Sultan Tumanbay'ın[350] da olduğu askeri bir grup, Sultan Selim'in karargâhına hücum etti ve karargâhta bulunan birçok Osmanlı paşasını öldürdü. Öldürülenler arasında Yavuz'un sağ kolu olan Sinan Paşa da vardı.[351] Sultan Selim ise şans eseri başka tarafta olduğu için bu beklenmedik saldırıdan kurtulmuştu.

Bu haber üzerine Osmanlı ordusu büyük bir saldırıya geçti. Her iki taraftan da insan cesetleri Ridaniye ovasını dolduruyordu[352]...

Savaştan iyi bir netice alamayacağını anlayan Sultan Tumanbay, sancağını katlayarak canını kurtarma derdine düştü.[353] Çünkü Osmanlı Ordusu galip gelmiş; her taraf insan cesetleriyle dolmuştu. Memlûk ordusundan ölmemiş olanlar, her şeylerini savaş alanında bırakıp kaçtılar[354]; Osmanlı askeri de ganimet toplamaya başladı.[355]

Memlûklar, Ridaniye'de yapılan savaşta da yenilince, Yavuz Selim, yanında Halife ve kadılar olduğu hâlde Muharrem'in ikinci günü[356] Kahire'ye girdi. Yavuz'a karşı bir şey yapamayacaklarını anlayan Memlûklar, haber gönderip âmân istediler.[357] Tellallarla herkese âmân verildiği, kimseye dokunulmayacağı, zulmün bitip yerine adaletin geldiği bildirildiyse de, Osmanlı askerleri, teftiş ve Çerkez Memlûklarını arama bahanesiyle şehri yağmalamadan duramadılar. Çerkez Memlûklarından bulabildiklerini de hemen öldürüp başlarını direklere asıyorlardı. Özellikle Çerkezlerin alamet-i

350 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 231.
351 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 145; Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 314; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 231-232.
352 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 315.
353 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 209.
354 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 314.
355 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 146; Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 315.
356 Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 432.
357 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 319.

farikaları olan kırmızı serpuş takan kim görüldüyse, "*Çerkez*" diye öldürüldü.[358] Târihçimiz Hoca Saadeddin, o döneme ilişkin şunları anlatıyor:

"Kendisine (Tumanbay'a) bağlı olanların hepsi ve tepelenesice yakınları ateş saçan kılıca lokma olup, Mısırlılardan Çerkeslere yardım edenlerin, olay yerlerinde bulunanların tümü ard ardına öldürülüp keskin kılıçla yüz yüze geldiler. Çerkes beylerinden sekiz yüz kimesne zincire vurulup çağın sultanı (Yavuz Sultan Selim) katına getirilüb Rumeyle alanında cümlesin başları kesildi. Kahire sokakları düşmüş başlarla öyle doluydu ki, yürümek imkânı kalmamıştı. Öldürülenlerin sayısının *elli bin* olduğu hem halk arasında söylenmekte, hem de resmi kayıtlarda yazılmış bulunmaktadır."[359]

Hutbeler Yavuz Sultan Selim Adına Okunmaya Başlandı

Mısır'ın Memlûklardan Osmanlılara geçiş haberi bütün Osmanlı diyarına "*Mısır Fetihnâmesi*" olarak bildirildi.[360] Kahire alındıktan sonra, cami minberlerinde hutbeler Yavuz Sultan Selim adına okunmaya başlandı. Bu hutbelerde Yavuz'dan, "*Sultanu'l-İrakayn ve Hâdimu'l-Haremeyn*" diye söz edildi. Yavuz Sultan Selim bu şekilde Mısır'ı fethedince, her tarafa "*fetihnâmeler*" gönderildi.[361]

Bu hadiselerden birkaç gün sonra, Tumanbay ve emrindeki Çerkez ve Türkmenler olduğu hâlde Sultan Selim'in bulunduğu mekâna hücum ettiler ve savaş tekrar başladı. Türkmenler ve Çerkezler, Osmanlılardan yakaladıklarının derhal kafalarını kesiyorlardı. Hatta bunun için

358 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 147-150.

359 *Tâcü't-Tevarih*, IV, 319-320; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 209.

360 Bu fetihnamenin örneği için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 320-324.

361 Bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 376 vd; 1140.

ödül de konmuştu. Osmanlı kellesi getirene para veriliyordu; tıpkı bir gün önce Çerkez ve Türkmen kellesi getirenlere Osmanlılar tarafından para verildiği gibi[362]... Sanki savaş yeni başlamış gibi, Kahire'nin Bulak semtinde Tumanbay'ın emrindeki Çerkez ve Türkmenlerle, Osmanlı askerleri arasında kıyasıya savaş yapılıyordu. Öylesine garip olaylar cereyan ediyordu ki, bir hafta önce Cuma hutbelerinde Yavuz'un adı zikredilirken, bu sefer Tumanbay'ın adı zikredilmeye başlanmıştı.[363] Bu şekildeki mahalle savaşları günlerce sürdü. Nihayet Hicrî 923 senesinin Muharrem ayının 8'i gelince, Tumanbay'la birlikte savaşan beyler ve Çerkezler teker teker onu terk ettiler. Tumanbay bu hâle düşünce, tekrar başını kurtarmak için bir yerlere gidip gizlenmek istedi. Osmanlı askerleri ise, camilerde bile yakaladıkları Çerkezleri öldürüyorlardı. Her taraf köpeklerin önüne atılan insan cesetleriyle dolmuştu. O dönemi anlatan kimi tarihçilere göre karşılıklı yapılan bu katliamlar, eşine ender rastlanan olaylar arasında sayılabilir nitelikteydi.[364]

Yavuz'un Mısır'a hâkim olduğu bu günlerde, yanında olan Halife'nin itibarı oldukça yüksekti. Halife kime şefaatçi olursa, Yavuz ona dokunmuyordu. Nitekim bu sâyede birçok zevat ölümden kurtuldu.[365] Yavuz, Mısır'a hâkim olmuş, fakat Tumanbay hâlâ teslim olmamıştı. Nitekim Ridaniye savaşından bir ay kadar sonra her iki taraf yine *Cize* taraflarında savaştılar. Her iki taraftan binlerce insan öldürüldü; Tumanbay yine ele geçirilemedi.[366]

Bu sırada kaçıp gizlenmiş olan Sultan Tumanbay, Halife'ye bir haber göndererek Yavuz Sultan Selim yanında kendisine şefaatçi ol-

362 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 153.
363 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 155.
364 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 156-157.
365 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 158.
366 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 326; İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 171; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 400 vd.

masını istedi. Bunun üzerine Yavuz'un gönderdiği ve ümerâdan müteşekkil elçi heyeti pusuya düşürülerek, tamamı öldürüldü. Bunun üzerine Yavuz, tekrar Çerkezlere, Türkmenlere ve onlara yardımcı olan Araplara karşı katliam başlattı. Kesilen kafaların bir kısmı iplerle sokak başlarına asıldı; bir kısmı da arabaların üzerinde Kahire sokaklarında gezdirildi ki sadece o gün kesilen kellelerin sayısının 800 kadar olduğu rivayet edilmektedir. Öldürülüp Nil'e atılanların ise haddi hesabı yoktu. [367]

Hicrî 923 senesinin 12 Rebiulevveliydi. Her sene o gün Mısır'da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğumunu kutlama törenleri, yâni mevlit yapılırdı. Bu kutlamalar için de değeri biçilemeyen muazzam bir çadır kuruluyordu. Yavuz Sultan Selim çadırı görünce, onu 400 dinar karşılığında satlığa çıkardı. Bunun üzerine çadır parçalanarak satıldı. Yavuz'un bu hareketi Mısırlı Müslümanlara çok dokundu ve o gün Mevlit kutlamaları yapılmadı. [368]

Aynı ayın 17'sinde de Mısır paraları iptal edilip üzerinde Sultan Selim'in adı olan yeni paralar basıldı. [369]

Tumanbay'ın Sonu

Bunu takip eden günlerde Sultan Tumanbay, daha önce kendisine çok iyilikler yapmış olduğu, ümeradan birinin evine sığındı ve kendisine ihanet etmeyeceğine dair bu arkadaşına Kur'an üzerine yemin ettirdi. Arkadaşı ve orada bulunanlar yedi defa yemin etmelerine rağmen el altından Sultan Selim'e haber verdiler. Sultan Selim'in adamları derhal harekete geçip evi sardılar ve arkadaşı tarafından ihânete uğramış olan Tumanbay'ı zincire vurarak Yavuz'a getirdiler. Osmanlı

367 İbn İyâs, ***Bedâyi'***, V, 172.
368 İbn İyâs, ***Bedâyi'***, V, 172.
369 İbn İyâs, ***Bedâyi'***, V, 174.

kroniklerine göre ise Tumanbay, Nil nehrine atlayıp kaçarken, boynuna kement atılıp öyle yakalanmıştır. [370]

Yavuz Sultan Selim, Tumanbay'ı zincire vurulmuş bir hâlde 17 gün bir çadırda hapsetti. Kahire'deki insanlar da hâlâ Tumanbay'ın yakalandığına inanmıyorlardı. Bunun üzerine Yavuz onu bağlı olduğu hâlde bir ata bindirerek Kahire'nin en büyük meydanına götürdü. Yolda giderken halkı selamlıyor, kendisine ne yapılacağını bilmiyordu. Nihayet attan indirildi ve orada idam edildi. [371] Tumanbay, idam edilmeden önce, orada bulunanlardan üç Fatiha okumalarını istedi; kendisi de ellerini kaldırıp Fatiha okuduktan sonra cellâda, *"Haydi görevini yerine getir!"* dedi ve o şekilde idam edildi. [372]

Tumanbay'ın cesedi bir direğe asılarak halka gösterildi. Üç gün sonra iyice kokunca, yerinden indirildi ve Sultan Ğurî Medresesine götürülerek orada yıkanıp kefenlendi ve medresenin arkasındaki mezarlığa defnedildi. Tumanbay idam edildiğinde 44 yaşındaydı. Amcası Sultan Ğurî, Yavuz'la savaşmak üzere Şâm taraflarına gittiğinde, onu yerine vekil bırakmıştı. [373] Ğurî öldükten sonra yerine seçilen Tumanbay'ın saltanatı sadece üç buçuk ay sürdü. [374]

Mısır, Osmanlı Devleti'ne Bağlandı

Yavuz, Mısır'ı teslim almıştı. Onun son Memlûk Beylerinden Kurdbay ile yaptığı konuşma, tarihe geçmiş olan en acıklı sahnelerden birisidir. [375]

370 Bk. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 291.

371 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 210.

372 Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 433. Ayrıca bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 329; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1143.

373 Mısır seferinin diğer ayrıntıları için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 398-405.

374 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 176-177.

375 Bu karşılıklı konuşmanın ayrıntıları için bk. Hammer, *Târih*, II, 500-502.

Bunu takiben Mekke Şerifi de gelip Osmanlı Devleti'ne karşı beslediği iyi niyeti gösterdi. Nitekim Mekke Şerifi'nin gelişini takip eden Hacc mevsiminde, Yavuz Sultan Selim Mekke ve Medine'ye hediyeler göndermiş, o tarihten itibaren de *"Hâdimu'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn"* sıfatını almıştır.

Padişah Yavuz Selim, Mısır'da bir müddet kaldıktan ve Mısır'ın tarihi yerlerini ziyaret ettikten sonra, orada yeni bir idare kurdu; hatta orada bulunup bir şeye karışmamış olan büyük ilim adamlarına beratlar vererek onları kendi hizmetinde kullandı.

Yavuz'un henüz Mısır'ı terk etmediği günlerde, bir Osmanlı askerinin Mısırlı bir kadını zorla kaçırarak zina yaptığı tesbit edildi. Sultan Selim yetkililere emir vererek bu cürmü işlemiş olan Osmanlı askerinin derhal idam edilmesini ferman buyurdu ve o zânî idam edildi. Yavuz'un bu şekilde davranması Mısırlılar arasında yayıldı ve onu bu bakımdan takdir ettiler. Fakat medreselerde bulunan kitapları almaları ise Mısırlıların zoruna gidip üzüldüler.[376]

Yavuz Sultan Selim Mısır'dan ayrılmadan önce, orada bulunan tüccar, sanatkâr ve âlimlerden, gözüne kestirdiklerini İstanbul'a gönderdi. Hatta bu arada Mısır'da bulunan Yahudilerden de büyük bir kısmını aileleriyle birlikte gemiyle İstanbul'a gönderdi ki, bunların kendi arzuları hâricînde yurtlarından çıkarılmaları, Mısır'da büyük bir üzüntüye sebebiyet verdi.[377]

Bu senenin Cemaziyel-ûla'sında, Halife *el-Mütevekkil 'alAllah*, İstanbul'a gönderilmek üzere, yanında akrabaları ve bazı ulemâ olduğu hâlde Kahire'den yola çıkarıldı.[378]

Yavuz Sultan Selim'in anlaşılmaz tasarruflarından birisi de, Osmanlıların Mısırlılarla evlenmelerini yasaklamasıydı. Hatta Mısır'dan ayrılmadan önce, bu yasağa rağmen evlilik yapmış olanlar varsa hemen

376 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 179.
377 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 182-183.
378 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 184-185.

karılarını boşamalarını, bu emre uymayanların ise kafalarının vurulacağını emretti. [379]

Aynı senenin Cemaziyel-âhirinde, Sultan Selim, 1.000 koyun, 100 deve ve 100 sığırın cami ve medrese kapılarında kurban olarak kesilerek fakirlere dağıtılmasını emretti. [380]

Yavuz, Osmanlı Devleti'ne bu şekilde katmış olduğu Mısır'ı kendine göre bir düzene sokarak Suriye üzerinden tekrar İstanbul'a geri döndü. İbn İyâs'ın ihtiyatla karşılanması gereken rivayetine [381] göre, Yavuz Mısır'dan ayrılırken asla hesabı yapılamayacak kadar ganimeti ve malı beraberinde alıp götürdü. Yavuz'un Mısır'daki ikameti sekiz ay kadar sürdü. Keza tarihçi İbn İyâs, Yavuz'un Mısır'daki ikameti sırasında hiçbir zaman halkla görüşmediğini, içine kapandığını, sarayda vaktini işretle geçirdiğini söylemektedir ki [382] bu, kendisinin şahit olmadığı bir iftirayı atmaktır. Bu tarafgir görüşe katılmak mümkün değildir.

Yavuz'un Mısır seferi sırasında Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'dan gelen mektup, Mardin ve Hasankeyf'in de Kızılbaşlardan alındığı haberini bildiriyordu. [383]

Bunu müteakip, öteden beri İskenderiye'yi merak eden Padişah, hazırlattığı gemilerle Nil üzerinden İskenderiye'ye gitti. [384] Orada, İstanbul'dan gelmiş olan külliyetli miktardaki erzakı Kahire'ye gönderdi. Kendisi de bir müddet orada kaldıktan sonra Kahire'ye döndü. [385] Kahire'de idari ve askeri bütün teşkilatlarını kurduktan sonra, özellikle yolsuzluk ve rüşvet meselesinde ne kadar hassas olduğunu, bunları irtikâb eden hiç kimsenin kılıcından kurtulamayacağını genelge-

379 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 187.
380 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 191.
381 Bk. *Bedâyi'*, V, 207.
382 İbn İyâs'ın bu görüşleri için bk. *Bedâyi'*, V, 207.
383 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 333.
384 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 410.
385 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 334-335.

lerle bildirdi. Bunun için de Mısır yönetimini Yûnus Paşa'dan alıp Hayır Bay'a tevdi etti.[386]

Hicaz Şerifi'nden Yavuz Sultan Selim'e Hediyeler

Hicaz Şerifi Ebû'l-Berekât b. Muhammed, Mısır'daki ikameti sırasında Yavuz'a, oğlu Ebû Nemi ve elçiler göndererek sadakatini bildirdi; bunun yanı sıra çok değerli hediyeler de gönderdi. Yavuz Sultan Selim de Şerif'in oğluna büyük iltifatlarda bulunarak birçok hediye takdim etti. Ayrıca durumdan memnuniyetini bildirerek Haremeyn fukarasına dağıtılmak üzere Mekke Şerifine mal ve para gönderdi.[387]

Yavuz Sultan Selim İstanbul'a Dönüyor

Yavuz Sultan Selim, Mısır işini yoluna koyduktan sonra, İstanbul'a dönmek üzere Şâm'a doğru yola çıktı.[388] Yavuz kendisine muhalefet edilmesinden hiç hoşlanmaz ve edeni de affetmezdi. Nitekim *Hattara*'ya doğru yol alınırken, Sultan'ı bazı tutumlarından dolayı eleştiren Yûnus Paşa, bu cüretini başıyla ödedi. Zira tahammülsüz Padişah'ın emriyle oracıkta kafası kesildi ve Hoca Saadeddin'in deyişiyle *"çöl hayvanlarına azık eylendi."*[389]

Padişah Şâm'a varınca oradaki cami ve medreseleri tamir ettirdi. Özellikle de Şeyh-i Ekber olarak bilinen Muhyiddin ibnu'l-Arabî'nin kabrini ziyaret etti. Fakat türbenin perişan halini gören Yavuz, hemen tamir edilmesi için emir verdiği gibi, yanına güzel de bir cami yaptırdı ve tamamlanan bu camide 5 Şubat 1518'de Cuma namazı kılarak Allah'a

386 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 336-337.
387 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 332-333.
388 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1166.
389 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 338; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 411; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1162; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 211.

şükürlerini arz etti.[390] Tam da bu sırada, Memlûkluların da yıkılmasıyla artık hiçbir şekilde başarılı olamayacağını anlayan İran Şâhı'ndan Yavuz'a bir yalvarma mektubu geldi. Mektubu getiren elçiler, yanlarında birçok hediyeler de getirmişlerdi. Fakat Yavuz bunların hiç birini kâle almadı ve elçileri tutuklayarak İstanbul'a gönderdi. Kendisi de Şâm'da dört ay kaldıktan sonra İstanbul'a hareket etti. Yol güzergâhında bulunan Halep'te de iki ay kaldıktan sonra Edirne'ye vardı.[391]

Yavuz Sultan Selim İstanbul'da

Yavuz Mısır'dan dönerken yanında birçok âlim, tarikat şeyhi, kadı, tarihçi, rehine ve mahkûm da getirmişti ki, bunlar arasında daha önce İstanbul'a gönderdiği son Abbâsî Halifesi *el-Mütevekkil 'alAllah* da vardı. Çünkü Halife, Mısır'dan Suriye'ye gelmiş olan Memlûk ordusu içerisinde yer almış, kerhen de olsa Kansu Ğuri'nin yanında bulunmuş ve savaş sonrasında Mısır ordusu yenildiğinden, o da Osmanlı ordusuna esir düşmüştü. Yavuz Sultan Selim Mısır seferine gidince, -muhtemelen işlerini kolaylaştıracağı için-, onu da beraber götürmüştü. Sultan Selim, Halife'yi Mısır seferinde ve Mısır'daki siyaseti sırasında yanında bulundurmuş, Mısır'dan dönmeden önce de gemiyle İstanbul'a göndermiştir.

Halife İstanbul'da iken, onunla beraber İstanbul'a getirilmiş olan amca çocukları onu şikâyet ederek Mısır'dan ayrılmadan önce birçok kimsenin malına el koyduğunu ve haksız olarak elde ettiği bu malı İstanbul'a getirdiğini, ayrıca sıfatına yakışmayacak fiillerde bulunduğunu söylediler.[392] Bunun üzerine Halife, Sultan Selim tarafından Yedikule zindanında hapsedildi.[393] Halife el-Mütevekkil, Yavuz'un

390 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 342.
391 Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 343-344.
392 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 317; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 294.
393 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 352; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 294; İA. Selim I. Mad.

ölümüne kadar hapiste kalmış, Yavuz'un ölümünden sonra da, yerine geçen oğlu Sultan Süleyman tarafından Mısır'a gitmesine izin verilmiş ve orada ölmüştür. Böylece 19. Yüzyıla, Sultan II. Abdülhamid'e kadar halife ve "*Halifelik*" siyaset sahnesinden çekilmiş oldu.

Yavuz Sultan Selim Halife Oldu mu?

Burada farklı nakillerden dolayı tartışılan bir konuya işaret etmek gerekir ki, o da Halife el-Mütevekkil'in Yavuz'un Mısır kuşatması sırasında hilâfetten feragat ettiği ve onu Yavuz Selim'e devrettiği rivayetidir. Bazıları da Ayasofya'da yapılan bir törenle hilâfetin Yavuz'a devredildiğini söylerler. Yavuz Sultan dönemini anlatan hiçbir muteber kaynakta böyle bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca böyle bir rivayet, Osmanlı kroniklerinin hiçbirinde geçmemektedir. Yavuz Sultan Selim, kendi döneminde "*halife*" olarak anılmadığı gibi, bu konuya dair hiçbir resmi kayıt da bulunmamaktadır. Bütün bunlar, hilâfetin Yavuz'a verildiği şeklindeki rivayetin bir yakıştırmadan ibaret olduğu izlenimini vermektedir. Her ne kadar Halil İnalcık, *"Arap ülkelerinin, özellikle de Mekke ve Medine'nin Osmanlı İmparatorluğuna katılmaları, yeni bir çağın başlangıç noktasıdır. İmparatorluk artık bir sınır devleti değil, bir İslâm halifeliği idi"* [394] diyorsa da, Mekke ve Medine'nin bir devlete bağlı olması, o devletin hilâfet olduğu anlamına gelmez. Nitekim bugün Mekke ve Medine Suudi Arabistan'a bağlı birer şehirdir; fakat bu ülke bir hilâfet devleti değildir. Nitekim yine Halil İnalcık, eserinin başka bir yerinde *"Selim, hilâfetin simgeleri sayılan Peygamber'in kutsal eşyalarını* [395] *İstanbul'daki sarayına*

394 *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s. 39.

395 Halil İnalcık, Hz. Peygamber'in kutsal eşyalarının "hilâfet simgeleri" olduğunu söylüyorsa da (*Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, İstanbul, 2003, s. 63), hilâfetin böyle bir şartı yoktur. Yâni "*Hz. Peygamber'in kutsal eşyaları hilâfetin simgesidir*" diye bir kural olmadığı gibi, bu

göndermişse de, Abbâsî halifesi el-Mütevekkil'in halifeliği Selim'e devir ettiği doğru değildir" [396] demektedir. Filhakika Yavuz'dan sonra gelen padişahlar da "*halife*" olarak zikredilmemiş, bu sıfat 19. yüzyıldan itibaren, özellikle de ileride görüleceği gibi, Sultan II. Abdülhamid için kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in kendi adına hutbe okuttuğu rivayetleri doğrudur. Fakat bu hutbelerde bile ondan "*Halife*" diye değil, "*Hâdimu'l-Haremeyn*" diye bahsedilmiştir. Kaldı ki tarihte birçok hükümdar vardır ki adına hutbe okunmuş fakat halife değildirler. Yâni birinin adına hutbe okunması onun halife olmasını gerektirmez.

Avrupa Yeni Haçlı Savaşları İçin Planlar Yapıyor

Osmanlı Devleti bu hâldeyken Avrupa ülkeleri de, özellikle Papalık ile Fransa durmadan toplantılar yapıyor; hâlâ unutamadıkları İstanbul fethinin intikamını almak ve kutsal topraklar olan Filistin'i yeni bir Haçlı seferi düzenleyerek geri alma planları yapıyorlardı. Fakat bu toplantıları bir netice vermiyor, kendi aralarında, özellikle Macaristan'la olan problemleri sürüp gidiyordu. Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı böyle bir hazırlık içerisinde olduğunu bilen Yavuz, bu Haçlı tehlikesine karşı hazırlıklı olmak maksadıyla, Mısır'dan İstanbul'a döner dönmez, büyük bir donanma kurma girişimi başlattı.

Şii Celâlî İsyanı

Bu arada Anadolu'da Şii isyanları yeniden başlamış; özellikle Tokat yakınlarındaki Bozok Türkmenlerinden Celâl adında bir alevi, etrafına 20.000 kadar Kızılbaş toplayarak etrafa dehşet saçmaktaydı. Fakat

simgelerin bir devletin elinde bulunması, o devletin halifeliğini gerektirmez. Nitekim o kutsal emanetler günümüzde "*laik Türkiye*"nin elinde bulunmaktadır ve Türkiye bir hilâfet devleti değildir!

396 H. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s. 63.

Padişah, Kızılbaş Celâl'ın üzerine bir ordu göndererek onu Erzincan'a kadar takip ettirmiş ve orada yakalatarak idam ettirmiştir.[397]

Yavuz Sultan Selim'in Vefatı

Yavuz Sultan Selim, Hıristiyan ülkelerinin her an Osmanlı'ya saldırabilecekleri ihtimaline karşı hazırlanmak üzere 1520 yılında İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti. Fakat Edirne'ye varmadan, Çorlu yakınlarında, babasıyla savaştığı Uğraş Köyü yakınında, sırtında çıkan bir çıbandan dolayı hastalanarak tıpkı babası Beyazıd gibi orada vefat etti.[398] Oysa o, Rodos'a sefer yapmaya hazırlanıyordu.[399]

Yavuz'un ölümü hiç kimseye bildirilmeden cenazesi İstanbul'a getirildi ve oğlu Şehzade Süleyman tarafından yaptırılan türbeye defnedildi. Yavuz Selim, ölmeden önce, bugün kendi adıyla anılan Selim Camiinin temelini atmış; fakat caminin inşası tamamlanmadan vefat etmişti. Onun için oğlu Süleyman, babasının türbesini de bu caminin yanına yaptırdı.

Yavuz Sultan Selim, dış siyaset olarak Avrupa ülkelerine akınlar yapmak yerine, Osmanlı Devleti için tehlikeli gördüğü İran ve Memlûk devletlerine karşı savaşmaya öncelik verdi. Bu siyaset, vuku bulan savaşlarda binlerce Müslüman'ın katliyle neticelenmiş, fakat Müslümanlar arasında nisbî de olsa bir birlik sağlanmıştır. Bu Doğu seferi sayesinde, Mekke, Medine'ye kadar olan bütün topraklar Osmanlı idaresine geçmiş, böylece Osmanlı Devleti'nin Müslümanlar indindeki itibarı daha da artmıştır. Nitekim Yavuz döneminden başlamak üzere,

397 *"Celâlî"* isyanlarının çıkartılması ve bastırılmasının ayrıntıları için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 347-349; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1168.

398 Yavuz'un ölümü hakkındaki ayrıntılar için bk. Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevarih*, IV, 356-359; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 419-420; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IV, 1172; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 302.

399 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 213.

her sene Haremeyn-i Şerifeyn denen Mekke'deki Harem'e, yâni Kâbe ve etrafı ile Medine'deki Peygamber Camisine büyük hediyeler gönderilmiş, bu konuda masraftan kaçınılmamıştır.

Değerlendirme

Yavuz Sultan Selim, gerçekten lakabı olan "*Yavuz*" ile müsemma ve devrinin büyük bir sultanıdır. Birkaç maddede saltanatını değerlendirecek olursak:

1- Yavuz Sultan Selim'e bazı eleştiriler yapılmaktadır ki, bunların başında, yukarıda zikrettiğimiz gibi, saltanat uğruna babası ile savaşmayı göze alması ve onunla savaşması gelmektedir.

2- Kroniklerden anladığımız kadarıyla, Yavuz Sultan Selim iktidara gelir gelmez, daha babası Beyazıd zamanında Osmanlı Devleti'ne karşı tehlike oluşturan Şah Kulu isyanını besleyen Şiî, -Osmanlı kaynaklarının kullandığı ifade ile "*Kızılbaş*"-Şah İsmail meselesine bir son vermek istemiş ve gerçekten bu isteğini gerçekleştirmiştir.

3- Yavuz döneminin en önemli olaylarından bir tanesi de, onun zamanına kadar İran devletinin zulmünden kurtulmak için onlara vergi vermek mecburiyetinde olan bağımsız Kürdistan beyliklerinin, büyük âlim İdris-i Bidlisî'nin gayretleriyle, Şii İran Devleti'nden ayrılıp "*bağımsız beylik*" hüviyetlerini muhafaza ederek Osmanlı Devleti'ne bağlanmalarıdır.

4- Yavuz Sultan Selim döneminin en önemli hadisesi, şüphesiz onun Mısır'da Çerkez ve Türkmenlerden oluşan Memlûk Devleti'ni yıkması ve orayı Osmanlı Devleti'ne bağlamasıdır.

5- Yavuz Sultan Selim'in en anlaşılmaz tarafı ise, kendi maiyetine karşı olan sert tutumuydu. Zira sadece görüşlerini belirttikleri için iki vezirini idam ettirmesi anlaşılır bir davranış değildir.

Kanuni Sultan Süleyman (Soliman the Magnificent/Soliman le Magnifique) Dönemi (1520-1566)

Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra, Manisa'da bulunan oğlu Şehzade Süleyman İstanbul'a gelerek babasının yerine padişah oldu. [400]

Sultan Süleyman, ilk iş olarak babasının cenaze namazını Fatih Camiinde kıldıktan sonra, onu Mirza Sarayı denilen yere defnettirdi ve hemen yanında babasının temellerini attırdığı Sultan Selim Camiini inşa ettirdi. Cülusunu müteakip vezirlerini de seçtikten sonra, bir "*ihsan*" olarak, Tebriz'den sürgün getirilen kimselere hürriyetlerini iade ederek dileyenin memleketine dönebileceğini, isteyenin de İstanbul'da kalabileceğini emretti.

Daha cülusunun ilk günlerinde adil davranmaya başlayan ve böyle davranmasından dolayı bilahare "*Kanuni*" diye anılan Sultan Süleyman, babası zamanında haksızlık yapmış olan zevatı bulup cezalandırdı. İnsanlara yaptığı zulümden dolayı adı "*Hûnî*" (kan dökücü) diye meşhur olan Kaptan-ı Derya Cafer Bey'i idam ettirdi. [401]

Canberdî İsyanı

Hemen bütün iktidar değişikliklerinde bazı kişiler ya da menfaat grupları bu değişiklikten istifade ederek bir şeyler elde etmek

400 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1281.
401 İA, Süleyman I. Maddesi.

isterler. Kanuni Sultan Süleyman'ın gelişini ve yeniliğini fırsat bilen bazı valiler de isyana kalkıştılar. Yavuz Selim'in Şâm'da bıraktığı Vali Canberdî Ğazali'nin isyanı da bu türden bir eylemdir. Aslında bu isyanın çıkmasına Yavuz Sultan Selim'in bazı siyasi ve stratejik hataları neden olmuştur. Nitekim yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, Canberdî, -ki Slav asıllı bir köleydi-, Memlûk Devleti'nin komutanlarından olup Osmanlılarla savaşmış, hatta Sinan Paşa'nın öldürüldüğü savaşı bizzat bu Canberdî hazırlamış ve komuta etmiştir. Savaş Osmanlının galibiyetiyle neticelenince, Canberdî Yavuz'a gitmiş ve ayaklarına kapanarak af dilemiş, Yavuz da onu affetmişti. Bu yetmiyormuş gibi, onu Şâm emirliğine tayin etmişti. Yavuz ölüp yerine Kanuni padişah olunca, yeni durumdan yararlanmaya kalkarak Şâm'da isyan etti ve kendi namına hutbe okutarak sikke bastırdı. [402]

Bu isyanı haber alan Kanuni, derhal üzerine ordu gönderdi ve isyanına son verdirdiği gibi, isyancı Canberdî de katledildi. [403]

Kanunî'nin Saltanatı Batı'ya Cihâd Seferleriyle Başladı

Denilebilir ki Yavuz Sultan Selim, oğlu Kanuni Sultan Süleyman'a, büyük ve nispeten sorunsuz bir devleti miras bırakmıştı. Çünkü Sultan Selim, doğuda Şah İsmail, güneyde de Memlûk Devleti gailelerini sonlandırmış, Osmanlı Devleti'ni İran ve Mısır'a kadar genişletmişti. Ne var ki, devletler de çocuklar gibidirler. Büyüdükçe, sorunları da o ölçüde çoğalır. Nitekim Yavuz'un vefatını fırsat bilen bazı valiler -yukarıda bir örneğini gördüğümüz gibi- isyan etmiş ve yeni sultan bunlarla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.

402 Canberdî isyanının ayrıntıları için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1286.

403 Ayrıntılar için bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 433.

Fetihler Başlıyor

Yeni sultan Kanuni, iktidarı teslim alır almaz Batı ülkelerine olan cihad hareketine kaldığı yerden devam etme kararı aldı. İlk hedefi Belgrad'dı. Nitekim Belgrad daha önce de fethedilmek istenmiş fakat başarılamamıştı. Fetih, Kanuni'ye nasip oldu ve 30 Ağustos 1521'de Belgrad zapt edildi. [404]

Bu arada cülus tebrikleri geliyor ve bunu fırsat bilen Kanuni Sultan Süleyman, gerek gördüğü ülkelerle antlaşmalar yapıyor veya var olan antlaşmaları yeniliyordu.

Belgrad'dan sonra, Osmanlı Devleti için hep çıbanbaşı olan, Fatih Sultan Mehmed'in fethedemediği, keza dedesi II. Beyazıd'tan kaçan Cem Sultan'ın sığındığı Rodos adası, Kanuni Sultan Süleyman'ın hedefi oldu. [405]

Çok zor ve uzun süren bir kuşatmadan sonra ada fethedildi. [406] Böylece her fırsatta Osmanlı Devleti'ne problemler çıkaran Rodos adası şövalyelerden temizlenmiş oldu. [407] Bu şekilde Rodos'u alan ve oradaki şövalyelerin Girit'e gitmelerine müsaade eden Kanuni, 1523'te İstanbul'a geri döndü.

Vali Ahmed Paşa'nın İhaneti

Kanuni, Rodos'tan döndükten sonra Ahmed Paşa'yı Mısır'a vali olarak gönderdi. Mısır'a varan Ahmed Paşa, "*İnsan muhteris yaratıldı*" [408] ayetinin belirttiği gibi, oranın İstanbul'dan uzaklığını düşünerek

404 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 438; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1288.

405 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 439.

406 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1294 vd.

407 Rodos'un fethi ile ilgili, değişik yerlere gönderilen Fetihnâmeler için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 470-475.

408 K.K. Me'âric Sûresi, 19.

bağımsızlık sevdasına kapıldı ve gerçekten de kendi adına para bastırarak hutbe okuttu. Fakat Ahmed Paşa ile birlikte Mısır'a gönderilmiş olan Kadızâde Mehmed Bey Osmanlı Devleti'ne sadakat göstererek Ahmed Paşa'nın bu hareketine karşı çıktı ve aralarında yapılan savaşta isyancı Ahmed Paşa öldürüldü (1524). [409]

İsyancı Ahmed Paşa'nın öldürülmesine rağmen Mısır'da karışıklıklar devam etti. Kanuni, veziri Pargalı İbrahim Paşa'yı Mısır'a göndererek tekrar barışı sağladı. [410] Bunu yaparken de, babası Sultan Selim tarafından zorla İstanbul'a getirilmiş olan Mısır ayan ve ulemasından isteyenlerin memleketlerine dönebileceklerine dair ferman çıkarttı ve hapiste bulunan Mısırlıları da serbest bırakarak memleketlerine dönebilmeleri için her türlü kolaylığı sağladı. Kanuni'nin bu hareketi Mısır'da sevinç ve takdirle karşılanıp kendisine dualar edildi. [411] *Pargalı İbrahim Paşa* bir sene Mısır'da kaldıktan sonra, Padişah'ın emri üzerine tekrar İstanbul'a döndü. Bu arada Şah İsmail ölmüş, yerine oğlu *Tahmasp* geçmişti.

İran Şâhı Tahmasp'ın cülusu resmen bildirilmediği için, Kanuni kendisine bir mektup göndererek yakında üzerine gideceğini bildirdi. Bunun üzerine Tahmasp da Macar Kralına bir mektup göndererek ona ittifak teklifinde bulundu. [412]

Mohaç Meydan Muharebesi ve Budin'in Fethi

Kanuni'nin tahta geçer geçmez Batı'ya sefer açması, Avrupa ülkelerini ve özellikle de Macaristan'ı endişeye düşürmüştü. Batılı devletler, Kanuni'nin de babası Yavuz Selim gibi Hıristiyanlarla

409 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 442.

410 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 448; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 214; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 244; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 320-21.

411 İbn İyâs, *Bedâyi'*, V, 928-29 seneleri vakayi'i.

412 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 451; Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

değil, Müslümanlarla uğraşmasını istiyorlardı. Bu nedenle bilhassa Belgrad'ın düşmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir tavır takınmaya başladılar.[413]

Fakat Avrupa devletleri de kendi aralarında birlik oluşturamamışlardı. Özellikle Fransa, diğer Avrupa ülkeleriyle siyasi krizler yaşıyordu. Kralları I. François, Şarlken'e esir düşmüştü. Bu durum Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yanaşmasına sebep olmuş ve Fransız Kraliçesi Kanuni'ye elçiler göndererek Kralları I. François'nın kurtarılmasını istemişti. Bunun üzerine Kanuni, hem kendisinden yardım isteyen Fransızlara yardım etmek hem de Osmanlı'nın Avrupa'daki konumunu daha da sağlamlaştırmak için Mısır'dan dönen İbrahim Paşa'yı serdar tayin ederek 23 Nisan 1526 günü 100.000 kişilik ordusuyla İstanbul'dan hareket etti. *"Padişah ekili tarlalara girerek hayvan otlatmayı, reayanın hayvanlarını ellerinden almayı şiddetle yasaklamış ve bu gibi hareketlere cüret edenlerin idamla cezalandırılmalarını emretmişti."*[414]

Kanuni'nin gayesi, öncelikle Macaristan'ın başkenti olan Budin[415]'i almaktı. Osmanlı ordusu, hareketinden üç ay sonra Belgrad'a vardı. Tuna boyu takip ediliyordu. Çünkü Budin de Tuna üzerine kurulmuştu ve nehir kıyısından ilerlemek daha kolay oluyordu. Kanuni komutasındaki yüz bin kişilik Osmanlı ordusu Budin'e doğru yol alırken, Macar ordusunun Mohaç ovasında olduğu haberi geldi. Bunun üzerine Kanuni de ordusuna orayı hedef gösterdi.

Hilâl Taktiği

29 Ağustos 1526 günü, Osmanlı ordusu, başlarında padişahları Kanuni ve komutanları olduğu hâlde Mohaç'a geldi.

413 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 220.

414 Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

415 Bugünkü Budapeşte'nin, Buda bölümü. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 458; Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

Macar askerleri, önlerine çıkacak olan askerleri etkisiz hâle getirmek için kurnazca bir taktik uygulamışlardı. Buna göre süvariler birbirlerine zincirlerle bağlanmışlardı. Hepsi birden atlarını sürünce, önlerine çıkan her şeyi ezip geçeceklerdi. Osmanlı akıncıları durumu öğrenip Kanuni'ye bildirince, onların bu oyununa karşı Osmanlı ordusu da *"Hilâl taktiği"*ni uygulama kararı aldı. Buna göre askerler hilâl şeklinde Macar ordusunu sarıp ortaya alacak ve düşman askeri top menziline çekildikten sonra ateş edilecek, arkadan da yeniçeriler hücuma geçeceklerdi.

Yolda iltihak eden askerlerle birlikte Osmanlı ordusunun asker sayısı 300 bine ulaşmıştı. Macar ordusu da 150 bini aşkındı. [416]

Savaş başlamadan önce, Kanuni Sultan Süleyman, ellerini havaya kaldırarak şu şekilde dua etti:

"İlâhî! Kudret ve kuvvet senden! İmdâd ve himâye senden! Ümmet-i Muhammed'e yardım et!" [417]

29 Ağustos 1526 günü ikindiden sonra savaş beklenildiği gibi başladı ve Macar Kralının süvari birliği, Pargalı İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun ortasına doğru büyük bir saldırıya geçti. Maksatları, merkezde orduyu idare eden komutanı, yâni Kanuni'yi vurmaktı. Düşman saldırınca Osmanlı ordusu da plânlandığı gibi geri çekildi ve Macar ordusu ortaya doğru ilerledi. Böylece Osmanlı ordusu önce yanlardan, daha sonra da arkadan Macar ordusunu çembere alarak topları ateşledi. Macar ordusu neye uğradığını anlamadan büyük kayıplar vererek kaçmaya başladı. Çoğu kılıçtan geçirilen Macarların kralı II. *Lajos* da çamurlar içerisinde ölü bulundu. Savaş iki saat kadar sürdü. Karanlıkta kalan ve öldürülmekten kurtulan Macar askerlerinin geri kalanları da bataklığa saplanıp boğuldular. Böylece Allah, Müslümanlara büyük bir zafer nasip etti. [418]

416 İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 326.

417 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1328.

418 Bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 483; Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

Padişah, Mohaç'ta ordusuna üç gün istirahat verdikten sonra, Eylül başında Budin'e vardı.[419] Ordularının yenildiğini, krallarının öldürüldüğünü duyan Hıristiyanlar şehri terk edip kaçmışlardı. Orada kalan Yahudilerin başı olan Salamon oğlu Yasef, hiçbir mukavemet göstermeden, şehrin anahtarını Kanuni'ye teslim etti. Böylece Budin, kansız bir şekilde fethedilmiş oldu.[420] Padişah burada 14 gün kaldıktan sonra, dönüş yolunda da birçok kaleyi fethederek İstanbul'a döndü. Bu arada kendisine sığınan Macarlara, *Zapolya* adında birisini kral olarak tayin edeceğini söyledi.[421]

Anadolu'da İsyanlar

Kanuni Sultan Süleyman seferde iken, onun yokluğundan istifade eden Anadolu'daki bazı reaya, kendilerini idare edenlerin ağır vergilerle zulüm yaptıklarını ileri sürerek isyan ettiler. Bu isyanları çıkaranların çoğu, *Süğlün Koca* diye bilinen birinin etrafında toplanmış olan Türkmenlerdi.[422] Kendisine bu konuda haber verilen Padişah, görevlendirdiği paşaların emrindeki kuvvetlerle Türkmen isyanını bastırdı.[423]

1527 senesinde Adana ve Tarsus civarında bir isyan çıktı. Bu isyanlar bastırıldıktan sonra, yine Adana bölgesinde *Veli Halife* adında başka birisi isyan etti. Bu isyan da bastırılmasına rağmen, Anadolu'daki Şii-Türkmen isyanları devam ediyordu. Nihayet bu isyanları tamamen bastırmak üzere bizzat Sadrazam İbrahim Paşa görevlendirildi. Onun gayretleriyle isyanlar tamamen bastırıldı. Fakat bir sene sonra,

419 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1331.

420 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 246; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 326.

421 Zapolya hak. Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1340 vd.

422 Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

423 Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1334 vd.

yine Adana çevresinde, *İncir Yemez* lakabıyla bilinen ve kendisine Kızılbaş diyen birisinin isyanı oldu; o da Ramazanoğlu Piri Bey tarafından bastırıldı. [424]

Birinci Viyana Kuşatması (26 Eylül 1529)

Kanuni Sultan Süleyman'ın, Budin'i aldıktan sonra Zapolya'yı Macar kralı yapmak istemesi, Macarlarla Osmanlı'nın arasını iyice açtı. Nitekim Macar Kralı Ferdinand kendi krallığının devam etmesini istiyordu. Onun için Kanuni, bu işi halletmek ve müttefikleri olan Fransızları Almanlara karşı korumak maksadıyla tekrar sefere çıktı. [425] Çünkü Fransızlar durmadan Osmanlı Devleti'nden yardım istiyorlardı. [426]

Kanuni, hareketinden önce, veziriazamı olan İbrahim Paşa'yı çok büyük salahiyetlerle görevlendirdi. Öyle ki, İbrahim Paşa neredeyse padişahın gölgesi konumuna geldi.

Kanuni bu hazırlıkları yaptıktan sonra, 10 Mayıs 1529'da Budin üzerine gitmek üzere 200.000 kişilik ordusuyla İstanbul'dan hareket etti. Ordu 19 Ağustos'ta Macaristan'a vardı. [427] Burada huzura kabul edilen Zapolya, Padişah'ın elini öperek ona bağlılığını bildirdi. Böylece Budin'e varıldı ve orada altı gün kalındı. Budin'deki sarayda Zapolya, Macar kralı olarak ilan edildi ve Viyana üzerine gidilmesine karar verildi. [428] Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı ordusu İstanbul'dan hareket ettiği sırada Viyana üzerine gidileceği bilinmiyordu. Yâni Viyana'yı kuşatma kararı Budin'de alındı. Viyana üzerine gitmekten maksat,

424 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1336; Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

425 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 249; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1348; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 330.

426 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 216.

427 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 224.

428 Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

oraya sığınmış olan Ferdinand'ı yakalamaktı. Fakat Viyana üzerine gidilince, Ferdinand'ın Yukarı Avusturya'ya geçtiği öğrenildi. [429]

27 Eylül'de Osmanlı ordusu Viyana'ya vararak Simmering bölgesinde otağını kurdu. [430] Kuşatma oradan idare edilecekti.

Bu şekilde muhasara edilmiş olan Viyana kalesine birkaç hücum harekâtı gerçekleştirilmesine rağmen, şiddetli mukavemetten dolayı bir netice alınamadı. Ekim ayı girmiş, Viyana'nın o meşhur soğukları başlamıştı. [431] Ayrıca mevsim yağmurlu geçiyordu. Yeniçeri bu yağmur altında savaşıyordu.

Osmanlı ordusu, Viyana'yı kuşatmak için yola çıkmadığı için ağır toplarını getirmemiş, belirttiğimiz gibi soğuklar da başlamıştı. Nitekim asker üşüyor, hayvanlara yem bulunamıyordu. Ekim ayında Viyana'da havalar gayet soğuk olurdu ve bu soğuğa uygun olmayan çadırlarla savaşa çıkmış olan askerler, bu şartlarda savaşmakta zorlanıyorlardı. Nitekim Viyana kuşatması 21 gün sürdü ve bir netice alınamadı.

Bunun böyle gitmeyeceğini ve soğukla birlikte yağışlar altında savaşmanın başarılı bir şekilde yürütülemeyeceğini anlayan Kanuni, kurmaylarını toplayarak kuşatmayı kaldırmaya karar verdi [432] ve Budin üzerinden İstanbul'a geri dönüldü.

Kanuni İstanbul'a döndüğünün ertesi yazında, çocukları için dillere destan bir sünnet düğünü yaptırdı. Günlerce süren düğün merasimine, hem Osmanlı Devleti'nin değişik yerlerinden hem de dışarıdan birçok davetli gelmişti. Takdim edilen hediyelerin ise haddi hesabı yoktu. [433]

429 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1351.

430 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1351.

431 Bu satırların sahibi olan biz, senelerce Viyana'da kaldığımız için o mevsimin soğuğunu yakinen biliriz.

432 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1355. Kuşatmayı kaldırıp dönmenin diğer sebepleri için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1359 vd.

433 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1361 vd; Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. maddesi.

Kanuni'nin Macaristan/Alman Seferi

Kanuni Sultan Süleyman İstanbul'a dönünce, Almanlardan destek almış olan Ferdinand tekrar Budin'e saldırdı. Bu saldırıyı hazmedemeyen Kanuni, yeniden hazırlığını yapıp Macaristan ve onlara destek olan Almanlar üzerine yürüdü. Belgrad'a doğru yol alırken Ferdinand, Kanuni'ye bir elçi göndererek Osmanlı Devleti'ne vereceği vergi mukabilinde, kendisinin Macar Kralı olarak tanınmasını istedi. Fakat Kanuni onun bu isteğini kabul etmedi ve yoluna devam etti. Ne var ki Alman imparatoru karşısına çıkmaya cesaret edemediği için birçok yeni şehir ve kale fethederek İstanbul'a geri döndü. Daha sonra İran'daki siyasi durumun değişmesi üzerine, Osmanlı Devleti Ferdinand'ın yeni tekliflerini kabul edip sulh antlaşması imzaladı. Bu olayları müteakip, Osmanlı Devleti ile Macar kralları arasındaki olaylar birbirini takip edecek ve Macaristan'a müteaddit seferler yapılacaktır. [434]

Anadolu'da İsyanlar ve "Feth-i 'İrakeyn" Seferi

Kanuni Sultan Süleyman bu şekilde Batı ülkeleriyle uğraşırken, onun yokluğundan istifade etmek isteyen bazı gruplar isyan etmeye başladılar. Bu isyancıların başında da hâlâ ümitlerini İran Safevîleri'ne bağlayan Aleviler gelmekteydi. Bazı *"Baba"* veya *"Dede"*lerin peşine takılan ve kendilerine *"Kızılbaş"* denen bu gruplar, daha Kanuni *Mohaç* seferinde iken isyanlara başlamış; fakat bu isyanlar kısa sürede bastırılmıştı. Dolayısıyla ne zaman Kanuni Batı'da bir sefere çıksa, yeni isyanlar oluyor; sefer dönüşünde de bu isyanları bastırmak için asker göndermek zorunda kalıyordu. [435] Ne ilginçtir ki,

434 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1373 vd; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 334-344.

435 Ayrıntılar için bk. Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 248; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 345 vd.

Osmanlı Devleti asırlar boyu ya Batı'da Macarlarla, ya da Doğu'da Şii İranlılarla savaşmışlardır. Bir tarafı hallederken diğer tarafta problemler çıkıyordu.[436]

İşte bunun içindir ki Kanuni, Macaristan seferinden döner dönmez, Osmanlı Târihinde *"Feth-i İrakeyn"* diye meşhur olan seferine çıktı.[437] Padişah'ın bu yolculuğuna meşhur tarihçi ve ressam Matrakçı Nasuh da katıldı ve geçtikleri menzillerin tamamını hem anlattı hem de anlattıklarını minyatürlerle süsledi.[438]

Kanuni, Anadolu'nun muhafazasını oğlu Şehzade Mustafa'ya bıraktıktan sonra Kütahya üzerinden Konya'ya vardı. Orada birkaç gün kalıp Mevlana Celâleddin Rumî'nin türbesini de ziyaret edip orada yapılan bir *"semâ"* icrasına da iştirak ettikten[439] sonra yoluna devam edip Sivas'a vasıl oldu.[440] Daha sonra Erzincan[441], Erzurum[442] ve oradan da yeni fethedilmiş olan Erciş[443]'e doğru seferine devam etti. 20 Eylül'de Tebriz'e varan Padişah'a halk büyük bir sevgi gösterisinde bulundu.[444] Tebriz'den sonra soğuk kışa rağmen yoluna devam eden Kanunî, nihayet *Kasr-ı Şirîn*[445]'e vardı.

Kanuni önce sadrazamı İbrahim Paşa'yı Bağdad[446]'a gönderdi;

436 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1400.

437 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 458.

438 Bk. Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Neşir, Hüseyin G. Yurdaydın, TTK, Ankara, 1976.

439 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1405.

440 Bk. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn*, minyatür, 20a.

441 Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn*, minyatür, 22a.

442 Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn*, minyatür, 23b.

443 Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn*, minyatür, 25b.

444 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1406. Tebriz minyatürü için bk. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn*, minyatür, 27b-28a.

445 Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'İrakeyn*, minyatür, 42b.

446 Medine ve Şâm'dan sonra, üçüncü **"Dâru'l-Hilâfe"** olan Bağdad, Müslüman şehirlerinin en önemli olanlarından bir tanesidir. Orada birçok âlim yetiştiği gibi, tarih boyunca kanlı savaşlara da sahne olmuştur. Bağdad için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1408 vd. Bağdad'ın, bu

ardından da kendisi şehre girdi.[447] Büyük bir ihtişamla Bağdad'a giren Kanuni, önce *İmâm A'zam Ebû Hanife*'nin türbesine giderek orayı ziyaret etti. Kanuni, Bağdad'a yerleştikten sonra, bu durumu "*Fetihnâmeler*"le her tarafa bildirdi.[448]

Kanuni, dört aylık kış mevsimini Bağdad'ta geçirdi ve bu süre içerisinde hem Bağdad'ın hem de civarının idari teşkilatlanmasını gerçekleştirdi.[449] Buna ilaveten İmâm A'zam[450] ve Şeyh Abdülkadir Geylânî[451]'nin türbelerini onararak üzerlerine kubbe yapturdı. Bağdad'taki bu ikameti sırasında Kerbela başta olmak üzere birçok yeri ve âbideleri ziyaret etti.[452]

Bağdad'ta işleri bu şekilde yoluna koyduktan sonra İstanbul'a dönmek üzere tekrar Tebriz'e gitti. Bu arada, Şah Tahmasp'ın kardeşi Sam Mirza Tebriz'e gelerek Kanuni'ye iltica etti.

Kanuni, dönüş yolunda Merend-Hoy'dan geçerek Erciş'e, oradan da Adilcevaz'a vardı. Aynı yolu takip ederek Ahlat, Diyarbekir[453] ve nihayet Halep[454]'e vasıl oldu. Haleb'te birkaç gün dinlendikten sonra, Antakya, Adana ve Konya üzerinden İstanbul'a geri döndü (1536).[455]

sefer sırasında yapılmış olan minyatürü için bk. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn*, minyatür, 47b.

447 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1407.

448 Feridun Bey, *Münşeât*, I, 463; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 227.

449 Hammer, *Osmanh Devleti Târihi*, V, 1411 vd; İA, Bağdad maddesi.

450 İmâm A'zam'ın türbesinin minyatürü için bk. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn*, minyatür, 44a.

451 Bk. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn*, minyatür, 49a.

452 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 500; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 254.

453 Diyarbekir minyatürü için bk. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn*, minyatür, 102a.

454 Matrakçı Nasuh'un, Halepteki Şeyh Suhreverdi türbesine ait minyatürü için bk. Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irakeyn*, minyatür, 49b.

455 Kanuni'nin bu meşhur seferinin diğer ayrıntıları için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 455-462.

Görüldüğü gibi Kanuni, neredeyse Payitahtta hiç oturmuyor, sürekli sefere çıkıyordu. Zaten onu büyük sultan yapan da bu meziyetiydi.

Kapitülasyon Meselesi

Elde edilmiş olan bu kısmî barış sürecinden istifade eden Sadrazam İbrahim Paşa, Fransızlarla bazı ekonomik işbirliği faaliyetinde bulundu. Maksadı, devleti ekonomik yönden de uluslararası bir konuma getirmek ve devletin ekonomisini büyütmekti. Nitekim 1536 yılında (bazı rivayetlere göre 1535) Osmanlı Devleti ile Fransa arasında karşılıklı menfaatlere dayalı bir antlaşma imzalandı.[456] Buna göre, her iki devletin vatandaşlarına, yâni hem Osmanlı hem de Fransız vatandaşlarına, birbirlerinin ülkelerinde gezme, ticaret yapma, tesis kurma vs. gibi haklar tanınıyordu.[457]

Söz konusu antlaşma yüzünden Kanuni eleştirilere tabi tutuluyorsa da, kanaatimizce bu eleştiriler meselenin yeterince anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Zira adı geçen antlaşma ile Fransızlara, Osmanlılardan fazla haklar tanınmıyor, her iki taraf da aynı haklara sahip oluyordu.[458] Fakat Fransızlar bunu değerlendirmiş, Osmanlı reayası ise değerlendirememiştir. Bu değerlendiremeyişi yöneticilerin değil, reayanın bir kusuru olarak görmek gerekir.

Şeyhülislâm Zembilli Ali Efendinin Vefatı

Osmanlı Devleti'nin, özellikle Yavuz Sultan Selim'in önemli kararlar almasında büyük rolü olan Zembilli Ali Efendi, 1536 yılında hayata veda etti. Bilhassa Yavuz'un İran ve Mısır üzerine sefer açma

456 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1415 vd.
457 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 229.
458 Bu antlaşmanın maddeleri için bk. Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

fetvalarıyla tanınan Zembilli, pervasızlığıyla da meşhurdu. Her ne kadar Müslümanlar üzerine sefer açma fetvası tartışılıyor olsa da, Yavuz Sultan Selim'in birçok kararlarına müdahale etmiş olması, onun cesaretini gösterir.

Zembilli'nin vefatından sonra, ilmî açıdan en az onun kadar büyük olan İbn Kemâl, Şeyhülislâm oldu. [459]

Sadrazam İbrahim Paşa'nın Sonu

Kanuni Sultan Süleyman'a on dört sene kadar veziriazamlık yapmış olan İbrahim Paşa, bazı siyasi ve sosyal tasarruflarından dolayı Padişah'ın şüphesini celbettiğinden, Sultan'ın emriyle boğduruldu. İbrahim Paşa'nın idamından sonra Kanuni, kendisine sadrazam olarak *Ayas Mehmed Paşa*'yı tayin etti. [460]

Osmanlı Devleti Denizlere Açılıyor

Kanuni Sultan Süleyman, uzak görüşlü bir sultan olduğu için deniz kuvvetlerine de ehemmiyet vermiş, o günlerin ünlü denizcisi Barbaros'u İstanbul'a davet ederek ona *"Beylerbeyi"* sıfatını tevcih ederek istediği gibi gemi inşa etmesi için de tersaneyi emrine vermişti. [461]

Kanuni, Irakeyn seferinden dönünce de, *"Hayreddin"* adını verdiği Barbaros'a *"Kaptan paşalık"* unvanını verdi ve onu İtalya sahillerine gönderdi. Artık Cezayir'i uhdesinde bulunduran Barbaros Hayreddin Paşa, bütün Avrupa'da bilinmekte ve ondan çekinilmekteydi. Nitekim Osmanlı donanması Akdeniz'de katıldığı birçok sa-

459 Bu her iki âlimin hal tercümeleri için bk. *İlmiye Salnamesi*, İstanbul, 1915.

460 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 490; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1416 vd.

461 Barbaros Hayreddin Paşa hak. Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1420 vd.

vaşı kazandı ve Padişah'ın Avlonya seferi sırasında da Ege'deki bazı adalar fethedildi. [462]

Denizlerdeki bu hareketliliğin en önemli neticelerinden birisi, belki de en önemlisi, Preveze'de kazanılan zaferdir. Nitekim Barbaros Hayreddin Paşa, bu deniz savaşında Andrea Doria komutasındaki düşmanı büyük bir bozguna uğratmıştır (27 Eylül 1538). [463]

Yine 1538 senesinde, Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa, Kanuni'nin emri üzerine, Kızıldeniz'de Müslümanları ve özellikle de Haremeyn dediğimiz Mekke ve Medine'yi tehdid eden Portekizlilerin üzerine gönderildi. [464] Osmanlı güçleri, daha önce Hindistan'daki Müslümanları tehdit eden Portekizlileri Selman Reis vasıtasıyla bertaraf ettiği gibi, bu sefer de Hadım Süleyman Paşa, Kızıldeniz'de Müslümanların ve özellikle hacıların güvenliğini sağlamış, bilahare de İstanbul'a dönmüştür. [465]

Avrupa ile İlişkiler

Kanuni Sultan Süleyman, 1540 senesinde, Osmanlı Devleti ile husumet içerisinde olan Venediklilerle barış antlaşması imzalandıktan sonra tekrar Macaristan seferine çıkmak için hazırlıklara başladı. Kanuni'yi bu sefere çıkmaya zorlayan âmil, Ferdinand'ın Osmanlı'ya rağmen Zapolya'yı tanımaması ve kendisini tek Macar Kralı saymasıydı. Nitekim Osmanlı'ya bağlı olan Zapolya 1541 senesinde ölünce, Ferdinand Budin üzerine gidip orayı muhasara etti.

Bunun üzerine Kanuni, 1541 Haziranında, Sadrazam Hadım Süleyman Paşa'yı İstanbul muhafızlığına, Şehzade Mustafa'yı da

462 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1421 vd.

463 Bu savaşın ayrıntıları için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1454 vd.

464 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1456 vd.

465 Ayrıca bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 542; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1458.

Saruhan'dan Amasya Sancak beyliğine göndererek ordusuyla birlikte Budin'e doğru yola çıktı. Padişah, 26 Ağustosta Budin'in karşısındaki Peşte'ye vardığında, Budin Macarlardan kurtarılmıştı bile. Kanuni bu başarıdan memnun kalarak askerlerini kutladı. Bundan sonra da Budin eyaleti teşkil edildi.

1543 senesinde Barbaros Hayreddin, Fransızlara yardım etmek için büyük bir donanmanın başında hareket etti. Marsilya'ya kadar giden Barbaros, Fransızların büyük tezahüratıyla karşılandı. Zira Barbaros, onları İspanyol ve İtalyanlardan kurtarmaya gelmişti. Marsilya'da bir müddet kaldıktan sonra, yanına aldığı Fransız donanmasıyla birlikte Nis şehrini almaya gitti. Yapılan muhasara sonunda Nis tam düşecekken, Fransız askerlerinin gösterdiği gevşeklikten hoşlanmayan Barbaros kuşatmayı kaldırdı. [466]

Fakat bundan sonra Barbaros daha hayırlı bir iş yaptı. İspanyolların 1492'deki engizisyon katliamından sonra binlerce Endülüslü Müslüman dağlara sığınmıştı. Bu Müslümanlar İspanyol zulmünden kurtulmak istiyorlardı. Barbaros, bu Müslümanların binlercesini kurtararak 1544 yılında İstanbul'a geri döndü.

Daha önce belirttiğimiz gibi Yavuz Sultan Selim'in saltanatı döneminde, Akdeniz'de hâkimiyet kurmuş olan denizcilerden Oruç ve Hızır adında iki kardeş vardı. Bu iki kardeş her geçen gün güçlerini daha da arttırmış ve nihâyet Cezayir'i ele geçirerek orada bağımsız bir hükümdarlık kurmuşlardı. Fakat bu hükümdarlık, Akdeniz'in karşı tarafındaki İspanyolların ve Cezayir'deki yerli sultanlıkların hoşuna gitmediği için, her iki tarafla da seneler süren savaşlar yapmışlardı. Kardeşlerden Oruç ölünce, bağımsız olarak daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlayan Hızır Reis, selameti Osmanlı Devleti'ne yanaşmakta bulmuştu. Bunun için İstanbul'a hediyeler göndermiş; bu

466 Barbaros'un Akdeniz'deki fetihleri için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1452 vd.

hareketten çok memnun kalan Yavuz da ona yardımda bulunmuştu. İspanyollar gerek Oruç Reis'e, gerekse onun kardeşi Hızır Reis'e *"Barbaros"* diyorlardı. Oruç'un ölümü üzerine, kardeşi Hızır Reis Kanuni ile sıcak temasa geçmiş ve Osmanlı Devleti'ne denizlerde yaptığı yardımlardan dolayı kendisine *"Kaptan-ı Derya"* unvanı verilmişti. Daha sonra Hayreddin adıyla anılacak olan Barbaros, İspanya sahillerinde Hıristiyanların zulmü altında olan yüz binlerce Müslüman'ı kendi temin ettiği gemilerle Cezayir'e taşıyıp kurtarmıştı. [467]

Estergon Muhasarası

Osmanlı donanması bir yandan Akdeniz'deki hâkimiyeti eline almaya çalışırken, diğer yandan da Padişah Sultan Süleyman, hazırladığı ordu ile Estergon'a gidiyordu (1543). [468]

Estergon, Tuna kıyısında ve bir bakıma Budin'in emniyetini sağlayan bir kaleydi. Dolayısıyla orası alınmadan, Osmanlının elinde bulunan Budin emniyette sayılmazdı. Bunu çok iyi bilen Kanuni, bu seferini oraya yöneltmişti. [469]

Estergon kalesi gerçekten çok muhkem, alınması zor, stratejik bir yerdi. Kanuni, saldırıya geçmeden önce, kale halkını, canlarını güvenceye alacağına söz vererek teslim olmaya davet etti. Fakat muhataplar bu teklifi kabule yanaşmayınca kale kuşatıldı ve kısa zamanda zaptedildi. Estergon'un fethi Cuma gününe denk gelmişti. Onun için Kanuni, maiyetiyle birlikte Cuma namazını Estergon Kilisesi'nde eda etti; ardından da kaledeki kilise camiye çevrildi. [470]

Estergon kalesinin fethinden sonra Budin'e dönen Padişah, oradan da Belgrad'a geldi. Buradan İstanbul'a dönerken, Manisa'da bulunan

467 Ayrıntılar için bk. İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 369 vd.
468 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 503.
469 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1495 vd.
470 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1497.

şehzade Mehmed'in vefat haberi geldi. Mehmed'i çok seven babası Kanuni, İstanbul'a döner dönmez, oğlunun nâşının İstanbul'a getirilmesini emretti ve Şehzadebaşı'ndaki hazîresine defnedildi.[471] 1546 yılında, Kanuni'nin meşhur ve Akdeniz'i adeta bir Osmanlı gölüne çevirmiş olan Kaptan-ı Derya'sı Barbaros Hayreddin Paşa vefat etti ve Beşiktaş'taki türbesine defnedildi.[472]

Tebriz Seferi

Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşı güttüğü iyi niyeti, Fransızlar çoğu kez suistimal ediyorlardı. Avusturya/Habsburg krallığıyla da sürtüşmeler devam ediyordu. Hatta denilebilir ki, Osmanlı Devleti'ni en çok meşgul eden devlet, tıpkı Osmanlı hanedanı gibi uzun ömürlü olan Habsburg hanedanı yönetimindeki Avusturya'dır. Asırlarca kâh savaşmış, kâh barışmışlardır. İşte tarih 1548'i gösterirken, İran üzerine gidip Şah meselesini nihayete erdirmek isteyen Kanuni, 1547 yılında, Osmanlı Devleti'ne senede 30.000 duka altın vermeleri şartıyla Avusturya Devleti ile beş yıllık bir barış antlaşması imzaladı. Avrupa'ya karşı kendisini bu şekilde güvenceye alan Kanuni, artık İran üzerine gidebilirdi.[473]

Kanuni, İran seferine çıkmadan önce, yanında misafir edip çokça iltifat ettiği İran şehzadesi Elkas Mirza'yı sınıra gönderdi.[474] Elkas Mirza'ya verilen bazı hediyeler, dedikodulara sebebiyet verdiyse de Kanuni bunlara aldırmadı ve hesabını sadece Allah'a vereceğini söyledi.[475]Yukarıda gördüğümüz gibi, Elkas Mirza, Şah'la geçinemeyip Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı.

471 Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.
472 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, V, 1506.
473 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 509.
474 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 507; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1649.
475 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1649.

Bir müddet sonra Kanuni de büyük ordusuyla İstanbul'dan hareket etti. Gariptir ki, Kanuni bu seferinde Fransız elçisi d'Aramon'u da beraberinde götürmüştür.[476] Kanuni Sivas'a vardığında, Amasya sancak beyi Şehzade Mustafa tarafından karşılandı.

Daha sonra yoluna devam eden Kanuni, Hasankale-Erciş yoluyla Adilcevaz'a vardı.

Kanuni'nin paşaları ona Van üzerine gitmeyi salık verdiyseler de, o Elkas Mirza'nın görüşünü tercih ederek Tebriz'e gitti. Tebriz mukavemet göstermeden teslim oldu. Şehri teslim alan Kanuni, oranın valiliğini Elkas'a tevdi etmek istediyse de, Elkas'ın Tebriz'de katliam yapmak istemesi üzerine bu fikrinden vazgeçti ve onu vali yapmadı. Bu arada Şah Tahmasp da kaçtığından savaş olmadı ve Kanuni, mukavemet göstermeden teslim olan Van üzerinden Diyarbekir'e gitti. Kanuni'nin kışı geçirmek için döndüğünü gören Şah Tahmasp, tekrar Erciş, Ahlat ve Adilcevaz'a saldırıp oralara büyük zararlar verdirdi. Ardından Kars kalesini alıp katliam yapan Tahmasp, oradan Tercan ve Erzincan üzerine yürüdü. Bunu duyan Kanuni'nin kuvvet göndermesi üzerine Tahmasp tekrar İran içlerine çekildi. Yâni Osmanlı Padişah'ı Tahmasp'la karşılaşmadan döndü.

Kanuni, Halep'e giderek kışı orada geçirdi. Onun dönüşünü fırsat bilen İran Şâhı tekrar saldırıya geçince, Kanuni, 1549 yılında Diyarbekir'e kadar geldi ve veziri Ahmed Paşa'yı Gürcistan ve İran üzerine gönderdi; bilahare de İstanbul'a döndü.[477]

Yeni İran Seferi ve Şehzade Mustafa'nın Katli

Osmanlı ordusunun İstanbul'a geri dönmesinden sonra İran kuvvetleri Erzurum'a kadar olan birçok yeri ele geçirdi. Bunun üzerine

476 Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi. D'Aramon, Kanuni'nin bu seferi hakkında bir seyahatname de yazmıştır.

477 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1654.

Kanuni tekrar İran üzerine sefer yapılmasına karar verdi. Fakat önce serdar olarak tayin ettiği Rüstem Paşa'yı göndermeyi münasip gördü. Bu arada Erciş'e kadar gelmiş olan İran Şah'ı, tekrar Kürdistan'ı idaresine almak istiyordu. Ancak üzerine giden Kürt İbrahim Bey, İran Şah'ını geri dönmeye mecbur etti. [478]

Aksaray'a kadar giden Rüstem Paşa, Şehzade Mustafa aleyhine olan bazı dedikodularla ilgili olarak Şemsi Ağa'yı Kanuni'ye gönderdi. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Sadrazam Rüstem Paşa ile Şehzade Mustafa arasında rekabetten kaynaklanan bir nefret duygusu vardı. Rüstem Paşa, Şehzade Mustafa'nın değil; Kanuni'nin Hürrem Sultan'dan olan oğullarının birisinin veliaht olmasını istiyordu. İşte bunun içindir ki, Padişah'a Şehzade Mustafa'nın bir isyan hazırlığında olduğunu bildirdi. Oysaki Şehzade Mustafa, herhangi bir vezir yerine bizzat Padişah'ın ordusunun başında sefere gitmesini istiyordu. Bu istek ise Şehzade Mustafa'yı sevmeyenler tarafından Kanuni'ye yanlış aktarıldı. Çünkü bu fesatçılar, Şehzade Mustafa'nın veliaht olmasını istemiyorlardı. [479]

Sadrazam Rüstem Paşa ayrıca askerin Padişah'ı başlarında görmek istediğini de bildirmiş olduğu için Kanuni, İran üzerine gitmek üzere İstanbul'dan hareket etti (1553). Onun hareketini duymuş olan İran Şâhı Tahmasp ise Kanuni'ye elçiler göndererek barış istiyordu.

Oğlu Şehzade Cihangir'le İstanbul'dan ayrılan Kanuni, Yenişehir'de Şehzade Beyazıd'ı kabul ederek onu Rumeli'nin muhafazasıyla görevlendirdi. Bolvadin'e varınca da Saruhan Sancakbeyi Şehzade Selim gelip babasının elini öptükten sonra, kendisi ile sefere katılma müsaadesini aldı. [480]

Kanuni, Ereğli'den sonra Aktepe denen yere gelince, kendisi aleyhinde oluşturulmuş olan fitneden habersiz olan büyük oğlu Şehzade

478 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1674.
479 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1676.
480 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1677.

Mustafa çıkageldi ve otağını Padişah'ın otağının yanına kurdu.[481] Daha sonra da babası Padişah'ın elini öpmek için çadırına gitti. Fakat çadıra girince, karşısında babasını değil, kendisini öldürmeye hazır yedi dilsiz cellâdı buldu. Bu "*dilsiz cellâtlar*" Sadrazam İbrahim Paşa'yı gece karanlığında boğmuş olan cellâtlardı. Şehzade Mustafa, kurulan bu tuzağa karşı hiçbir şey yapamadı ve yok yere öldürüldü. Şehzade Mustafa cellâtların elinde can çekişirken, babası Kanuni de atlas bir perdenin arkasından olanları seyrediyordu.[482]

"Bütün tarihçiler Şehzade Mustafa'nın katlinin Hürrem Sultan[483] ile Rüstem Paşa'nın telkinleri neticesinde vuku bulduğunda müttefiktirler."[484] Nitekim her taraftan Rüstem Paşa aleyhine haberler ve ayaklanmalar yayılınca sadaret, hem Rüstem Paşa, hem de Haydar Paşa'dan alınarak sadaret mührü Ahmed Paşa'ya verildi.[485]

Daha sonra seferine devam eden Kanuni Sultan Süleyman, kışa doğru Halep'e vardı. Şehzade Cihangir burada hastalanarak vefat etti.[486] Târihçiler onun katledilen ağabeyi Mustafa için çok üzüldüğünü ve bu üzüntünün neticesinde hastalanarak vefat ettiğini kaydederler.[487]

Kaynaklarda, Cihangir'in ölümüne çok üzülen Kanuni'nin efkâr dağıtmak için *Hama* ve *Ma'arratu'n-Nu'mân*'da dinlenmeye çekil-

481 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1677.

482 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 521; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1677; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, II, 360.

483 Hürrem Sultan için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 242.

484 Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi. Ayrıntılar için bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 521.

485 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1677.

486 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 525.

487 Cihangir tahnit edilerek, İstanbul'da, Şehzadebaşı Camisi haziresinde türbesi bulunan kardeşi Mehmed'in yanına defnedildi (Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1680).

diği ve teselli için oralarda bir müddet avlanmakla meşgul olduğu zikredilmektedir. Doğrusunu Allah bilir.

Kanuni, Halep'te bir müddet kaldıktan sonra, bahar mevsimi girer girmez hareket etti ve Diyarbekir, Erzurum, Kars yoluyla Erivan'a kadar gidip Nahçivan ve Karabağ bölgelerinin tamamını hâkimiyeti altına aldı.

Bilahare İstanbul'a müteveccihen Erzurum'a geldiğinde, İran Şâhı'nın barış isteyen elçisi geldi. Kanuni, İran elçisini güzel karşılayarak barış yapılabileceğini söyledi ve hediyelerle geri gönderdi. Kendisi de Amasya'ya giderek kışı orada geçirdi. Bu arada da Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa'yı kendisine vezir yaptı.

Kanuni Amasya'dayken İran Şâhı'nın elçisi birçok hediyelerle birlikte oraya gelip Şah'ın mektubunu sundu. Şah, bu mektubunda barış istediklerini, bir de Şiilerin Hacc yapmalarına müsaade edilmesini istedi. Burada imzalanan Amasya Muahedesi ile Osmanlı-İran düşmanlığına son verilmiş oldu (29 Mayıs 1555). [488]

Veziriazam Ahmed Paşa'nın İdamı

Kanuni İstanbul'a dönünce, hakkında bazı suiistimal şikâyetleri bildirilen Sadrazam Ahmed Paşa'yı idam ettirdi. Fakat bu idamın suistimallerden ziyade, paşalar arasındaki bir sadaret yarışmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Târihi kaynaklarda bu idamın, Kanuni'nin hanımı Hürrem Sultan'ın, damadı olan Rüstem Paşa'yı tekrar sadarete getirme plânı çerçevesinde gerçekleştirilmiş olduğu zikredilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Şehzade Mustafa da böyle bir komploya kurban gitmişti. [489]

488 Ayrıntılar için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, I, 507-510; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1685 vd.

489 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1694 vd.

Süleymaniye Camisinin İbadete Açılması

Kanuni Sultan Süleyman, meşhur mimarı Sinan'dan dillere destan olacak bir cami yapmasını istemiş ve Mimar Sinan da gerçekten büyük bir mesai sarf ederek günümüze kadar gelmiş olan dünyaca ünlü Süleymaniye Camisini yapmıştır. Dört minaresi ve on şerefesi bulunan caminin şerefelerinin adedinin on olmasının, Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı Devleti'nin onuncu Padişahı olduğunu gösterdiği rivayet edilir. İşte bu muhteşem cami 16 Ağustos 1556 günü büyük bir törenle ibadete açıldı.[490] Cami açıldıktan sonra, ikisi mabedin doğusunda ve ikisi de batısında inşa edilmiş dört tane medresenin açılması kararı alınmış ve bunun için Kanuni, en seçkin hocaları görevlendirmiştir.[491]

Hürrem Sultan'ın Ölümü ve Şehzade Beyazıd'ın İdamı

1558 yılında Kanuni'nin, kendi dönemine damgasını vurmuş meşhur karısı Hürrem vefat etti ve Süleymaniye Camisinin haziresinde bulunan türbesine defnedildi.[492] Hürrem'in oğullarından Beyazıd'la Selim hayatta kalmış, üvey oğlu Şehzade Mustafa ise idam edilmişti.[493] Beyazıd ile Selim veliahtlık için birbirleriyle mücâdele ediyor, Beyazıd'ın sert mizacından dolayı Kanuni daha ziyade Selim'e meylediyordu. Beyazıd Kütahya'da, Selim ise Manisa'da bulunuyordu. Aralarındaki bu sürtüşmeyi kaldırmak için Kanuni, oğullarının yerlerini değiştirerek Selim'i Konya'ya, Beyazıd'ı da Amasya'ya sancak beyi olarak tayin etti. Fakat babasının bu şekilde kendisini Amasya'ya göndermesini payitahttan uzaklaştırma hareketi olarak telakki eden Beyazıd, verilen

490 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1696.
491 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1701.
492 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1702.
493 Mustafa'nın ölümü için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 242-243.

karardan memnun kalmayarak mümkün mertebede Amasya'ya geç gitmek için yolculuğunu ağır sürdürmeye başladı. Bu hareket ise babası Kanuni'nin hoşuna gitmiyordu.

Bir müddet sonra her iki kardeş de karşılıklı olarak ordu toplamaya başladılar. Ne var ki Beyazıd kendi başına ordu topluyor, Selim ise Padişah'tan yardım alıyordu. Nitekim Amasya'da bulunan Beyazıd her taraftan kuşatılınca, hareket kararı aldı. Oğlunun bu şekilde asker toplayıp hareket ettiğini duyan Kanuni, *Şeyhülislâm Ebû's-Suud* Efendi'den fetva alarak Beyazıd'ın üzerine yürüdü.

Neticede Konya'da Şehzade Beyazıd, kardeşi Şehzade Selim ve babası Kanuni'ye karşı savaştı. Beyazıd yenilerek firar etti ve İran'a sığındı.[494] Bunun üzerine Kanuni, İran Şâhı'na külliyetli miktarda altın göndererek Kars'ı da verebileceğine söz vererek Şehzade Beyazıd'ı kendisine teslim etmesini istedi.[495] Şah, Beyazıd'ı vermemek için biraz direnmiş olsa da neticede Beyazıd'ı teslim etmeyi kabul etti. Bunun üzerine Kanuni, onu teslim almak üzere bir heyet gönderdi.

Beyazıd teslim alınınca, İstanbul'a getirilmeye bile fırsat verilmeden Kazvin'de şehzadeleriyle birlikte katledilerek Sivas'a getirildi ve orada defnedildi (1562).[496]

Aynı senede, yâni 1562 yılında Avusturya ile barış antlaşması imzalandı. Denizlerde ise durum gittikçe zayıflamaya başlamıştı. Çünkü Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa, 1546 yılında vefat edince, onun yerine gelenler selefleri gibi olamadılar. Buna rağmen 1565 yılında Malta adası kuşatıldı[497]; fakat bir netice alınamadığı gibi büyük denizci Turgut Reis de bu deniz seferinde şehit oldu.[498]

494 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1715.

495 Feridun Bey, *Münşeât*, I, 513.

496 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 244; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1726.

497 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1757; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 245.

498 Ayrıntılar için bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 569 vd. Turgut Reis için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1744.

Szigetvar/Zigetvar Savaşı (1566)

1562 yılında Avusturya ile yapılan barış antlaşması[499] kâğıt üzerinde var görünüyor ise de, haddizatında Osmanlı ile Avusturya'nın arası pek iyi değildi. Hudutlarda, Macaristan'da bazı sıkıntılar yaşanıyordu.[500] Nitekim Avusturya, daha önceki antlaşma gereği verilmesi karara bağlanmış olan vergiyi vermediği gibi, Kral Ferdinand'ın ölümünden sonra yerine geçen II. Maximilian, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Bu sırada, Sadrazam Semiz Ali Paşa vefat etmiş, onun yerine Sokollu Mehmed Paşa Sadrazam olarak tayin edilmişti.

Avusturya'nın bu teşebbüsü ve özellikle Zigetvar kalesindeki Avusturyalıların hudutlarına yakın olan yerlerdeki Osmanlı reayasına zulmetmeleri, ilerlemiş yaşına rağmen Kanuni'nin sefere çıkmasına sebebiyet verdi. Mamafih on yıla yakın bir müddet içerisinde cihada çıkmamış olmasının tenkid konusu edilmesi de Sultan'ın bu sefere bizzat çıkmasının sebepleri arasında sayılmaktadır. İlerlemiş yaşına rağmen cihada çıkması konusunda kızı *Mihrimah* Sultan'ın da etkili olduğu rivayetler arasındadır.[501]

Osmanlı ordusu, başlarında yaşlı Kanuni Sultan Süleyman olduğu halde 1 Mayıs 1566 günü İstanbul'dan hareket etti ve iki ay sonra, yâni Ağustos başında Zigetvar kalesinin önüne vardı.[502]

Osmanlı Devleti'nin bu seferini haber almış olan Avusturya ordusu kaleyi çok iyi tahkim etmişti. Hem kale içinde bol miktarda zahire stok etmiş, hem de burçları top, tüfek ve diğer savaş silahlarıyla donatmıştı. Onun için kuşatma çok zor şartlarda başladı. Savaşı bizzat Kanuni ve emrindeki Sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa yönetiyordu.[503]

499 Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1730.
500 Bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 571.
501 Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.
502 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1767.
503 Ayrıntılar için bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 572 vd.

Kuşatma bir ay kadar sürdü ve nihayet 7 Eylül günü fetih müyesser oldu.

Kanunî'nin Vefatı

Kanunî Sultan Süleyman, yetmiş dört yaşında olmasına rağmen bu zorlu Avrupa Seferi'ne çıkmıştı. Üstelik birçok hastalıktan da muzdaripti. 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece büyük Sultan cihâd çadırında vefat etti.[504] Durumdan haberdar olan Veziriazam Sokollu, tedbir alarak bunun hiç kimse tarafından bilinmemesini sağladı.[505] Zira Padişah'ın ölüm haberi yayılsa, ordu içerisinde kargaşa başlayacak ve belki de yenilmek üzere olan Avusturya ordusunun tekrar harekete geçmesine sebep olacaktı. Nitekim Sokollu Mehmed Paşa derhal kapıcılar kethüdasını çağırtarak ona *"Padişahın sıhhati hamd olsun düzelmek üzeredir, amma bu kalenin bu kadar zahmet ve zayiattan sonra feth olunmamasından dolayı çok huzursuzdur, emr-i şerifleri kalenin hemen bugün fethedilmesidir"*[506] şeklinde bir kısa yazı yazdırdı ve bunun herkese bildirilmesini emretti. Gerçekten de böyle yapıldı ve Sokollu Mehmed Paşa'nın bu büyük dehası karşısında hiç kimse Padişah'ın vefatından haberdar olmadığı gibi, aynı gün de Allah zaferi nasip etti. Böylece Kanuni, bu büyük zaferi göremeden ruhunu Rabbine teslim etti.

Sokollu Mehmed Paşa, Kanuni'nin cesedinin bozulmaması için tahnitini de gizlice yaptırmış ve yaşıyor gibi zaman zaman otağına girerek emir alıyormuş gibi hareketlerle bulunmuş, askerin şüphe

504 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 575; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1775; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, I, 276.

505 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 247.

506 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 576; Tayyib Gökbilgin, İA, Süleyman I. Maddesi.

etmesine mani olmuştur. Bazı rivayetlere göre Sokollu, bu durumdan kimsenin haberdar olmaması için Padişah'ın doktorunu da boğdurmuştur. [507] Hatta dönüş yolunda da bu taktiği sürdüren Sokollu, gizliden de veliaht Şehzade Selim'e haber göndererek, onu durumdan haberdar etmiştir. [508]

Değerlendirme

1- Şüphesiz Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti'nin en dirayetli padişahlarından bir tanesidir. 46 yıllık saltanatı boyunca, onlarca defa sefere çıkmış ve bu seferlerini *"cihâd"* olarak adlandırmıştır.

2- Daima devletinin çıkarlarını kendi kişisel çıkarları üzerinde tutmuş, bunu gerçekleştirmek için de hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Bu konudaki tasarruflarını gerçekleştirirken, İslâm'a aykırı bir harekette bulunmamak için daima Şeyhülislâm'dan fetva almış, özellikle Şeyhülislâm *Ebû's-Suud Efendi*'ye saygıda kusur etmemiştir. Ebû's-Suud, meşhur Kur'an tefsirinin her cildini bitirip kendisine takdim ettiğinde onu mükâfatlandırmış, böylece de ilmi teşvik etmiştir.

3- Tıpkı babası Yavuz Sultan Selim gibi, o da devleti için tehlike hâline gelen Şii İran Devleti ile zaman zaman savaşmış, bunun için İran'a birkaç seferi de olmuştur.

4- Osmanlı Devleti'nde imara büyük ehemmiyet vermiş, bu uğurda paralar harcamaktan kaçınmamıştır. Camiler, köprüler, çeşmeler, su yolları, imaretler vs. gibi sosyal ve dinî müesseseleri tesiste büyük gayret sarf etmiştir. Günümüzde kendi adıyla anılan Süleymaniye semtinde yaptırdığı *Süleymaniye Camii ve Külliyesi*, gerçekten birer sanat harikasıdır. Kanuni'nin mimarı Sinan, bu

507 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1775.
508 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 576.

müstesnâ eserler için elinden gelen gayreti göstermiş, bu eserler onu haklı olarak "*Büyük Mimar Sinan*" yapmıştır. Caminin hemen yanına yaptırdığı medreseden büyük âlimler ve edipler de yetişmiştir. Zaten kendisi de şair olan, şiirlerini "*Muhibbî*" mahlasıyla Farsça ve Türkçe söyleyen Kanuni, şair ve ediplere de büyük değer vermiştir. Hemen hemen her zaman yanında bulunan Matrakçı Nasuh adındaki büyük vakanüvis/tarihçi de zikredilmeye değer bir şahsiyettir.

Kanuni Sultan Süleyman, tıpkı kendinden önceki ve sonraki Osmanlı Padişahları gibi Haremeyn'e, yâni Mekke ve Medine'ye, özellikle de Kâbe'ye büyük ehemmiyet vermiş, Ebû's-Suud Efendi'den aldığı fetva ile Kâbe'nin bazı yerlerini onarmış ve süslemiştir.

5- Kanunnâmeler: Sultan Süleyman'a "*Kanunî*" denmesinin sebebi, şüphesiz onun, daha Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılmış olan iptidai kanunnâmeleri daha mükemmel bir hâle getirmesinden kaynaklanmaktadır. Gerçi kanun koyucu bizzat padişahtı ama yapılan bu kanunların *Şer-'i Şerif*'e, yâni İslâm'a uygun olup olmamasını âlimler tespit ediyorlardı.

6- Kanuni Sultan Süleyman büyük bir fatihti. Yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, gerek doğuda gerekse batıda onlarca sefere çıkmış, Viyana kapılarını bile zorlamıştır. Bu yüzdendir ki onun adı Batı literatüründe "*Muhteşem Süleyman*" anlamına gelen "Soliman *The Magnificent*" veya "Soliman *le Magnifique*" olarak geçer.

7- Kanuni Sultan Süleyman da herkes gibi bir insandı. İnsan olan da mutlaka hata yapar. Çünkü hiçbir insan hatadan münezzeh değildir. Dolayısıyla Kanuni'nin de şüphesiz isteyerek veya istemeyerek yapmış olduğu hataları olmuştur. Özellikle şehzadelerini katletme yerine, onları sarayda "*kafes*" denen göz hapsine alması daha makul olabilirdi.

Sultan II. Selim/Sarı Selim Dönemi (1566-1574)

Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar'da vefatından sonra, hayatta kalan tek oğlu Şehzade Selim, diğer adıyla "*Sarı Selim*" Osmanlı tahtına oturdu.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kanuni Macaristan'da vefat ettiğinde, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa onun ölümünü gizlice veliaht Selim'e bildirmişti.[509] Bu haberi alan Selim, o sırada bulunmakta olduğu Kütahya'dan derhal hareket edip üç gün sonra 24 Eylül 1566 günü İstanbul'a vardı.[510]

Sarı Selim, tahta oturuşundan iki gün sonra babasının nâşını almak üzere, ordunun bulunduğu Belgrad üzerinden Macaristan'a gitmek üzere hareket etti.[511] Ancak Sokollu Mehmed Paşa'nın gönderdiği bir mektup üzerine Belgrad'ta bekledi.[512] Kanuni'nin oraya getirilen cenazesinin namazını kıldırdıktan sonra, Sadrazam'ın itirazına rağmen askere cülus bahşişi dağıttı. Bu hareketi, İstanbul'a vardıktan sonra onu zora soktu. Çünkü herkes *cülus bahşişi* istemeye başladı; o da büyük meblağlara varan bahşişleri vermek mecburiyetinde kaldı. Yeni padişah daha ilk günden itibaren Sokollu Mehmed Paşa gibi tecrübeli bir sadrazamı dinlemeyerek büyük bir hata yapmıştır.

509 Bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 576.

510 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 577.

511 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 580; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1808.

512 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 581.

Çünkü verilen bahşişleri yeterli bulmayanlar, Padişah'a karşı çıkacak kadar ileri gittiler.[513]

Fıtraten devlet yönetme kabiliyeti olmayan II. Selim, dağıttığı paralarla ortalığı biraz yatıştırdıktan sonra, idareyi daha sonra kayınpederi olan Sokollu ve Ebû's-Suud Efendiye terk ederek kendisi sarayda zevk-u sefaya daldı. Aslında onun bu hareketi devletin selameti için iyi oldu. Zira zamanının çoğunu kendi zevki için geçiren birisi yerine Sokollu gibi bir dâhinin devleti idare etmesi çok daha tercihe şayandı. Böylece Sokollu, *"gölge Padişah"/Padişah-ı manevi* konumuna girmiş oldu.

Padişah'ın ortada olmaması, babası ve dedesi gibi seferlere çıkıp koca devleti denetlememesi, elbette ki karışıklıklara ve isyanlara sebep oldu. Özellikle Yemen gibi uzak bölgelerde yerli idareciler merkezi dinlemez oldular. Bunun üzerine *Sinan Paşa*, Yemen'e gönderildi ve Yemen işleri tekrar yoluna konuldu.[514]

Keza Sokollu'nun gayretleriyle kuzeyde Rusya'yla olan ilişkiler yoluna konulmuş, hatta Don ile Volga nehirleri arasında bir kanal açılarak Karadeniz ile Hazar Denizi birleştirilmek istenmiştir. Kanalın büyük bir bölümü kazıldığı hâlde kış mevsiminin başlamasıyla birlikte amele çalışmak istememiş, iş yarım kalmıştır. Böylece Sokollu'nun o büyük projesi de *"kadük"* olmuştur.

Uzak Doğu'da bulunan Açe Müslümanları, saldırgan Portekizlilere karşı Kanuni'den yardım istemiş, ancak Kanuni'nin ömrü vefa etmediği için onlara herhangi bir yardımda bulunamamıştı. Sultan II. Selim'den de yardım istenince, II. Selim bir donanma göndermek istediği hâlde bunda başarılı olamamıştı. Nitekim az miktarda gönderdiği askerler de bir şey yapamadıkları gibi, oraya yerleşip kaldılar.

513 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1810 vd.

514 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 256; Şerâfeddin Turan, İA, Selim II. Maddesi.

Büyük Sadrazam Sokollu'nun mühim projelerinden bir tanesi de, Süveyş Kanalı'nı açmayı düşünmesiydi. Fakat Mısır Beylerbeyinin beceriksizliği nedeniyle bu proje de gerçekleştirilemedi.

II. Selim zamanında gerçekleştirilen en önemli sefer, Ebû's-Suud Efendi'nin de bizzat iştirak ettiği ve Lala Mustafa Paşa'nın sevk ve idare ettiği donanma ile Kıbrıs'ın fethedildiği deniz seferidir (1570-1571).[515] Bu fetih, Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı Seferi'nin hazırlanmasına sebep oldu. Çünkü Haçlılar Kıbrıs'ı geri almak istiyorlardı. Nitekim adayı kuşatan Haçlılar, bu emellerinde başarılı olamadılar. Bunun üzerine Sultan II. Selim, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'yı tekrar Akdeniz'e gönderdi. Kılıç Ali Paşa'nın başarılarının sonunda Venedikliler, barış yapmak ve Osmanlı Devleti'ne vergi vermek mecburiyetinde kaldılar.[516] Bu arada Tunus'a saldırıp birçok yeri işgal eden İspanyollara karşı da, Sultan II. Selim, Kaptanı Derya Kılıç Ali Paşa ile "*Yemen Fatihi*" Serdar Sinan Paşa'yı gönderdi. Tunus'a varan Osmanlı kuvvetleri, İspanyolların işgal ettikleri yerleri geri alıp tekrar orayı bir beylerbeyliği yaptılar.

Tunus fatihi paşalar oradaki işlerini rayına koyduktan sonra İstanbul'a geri döndüler. Fakat aynı sene içinde [1574] Padişah Sultan II. Selim hastalanarak vefat etti. Cenaze namazı Şeyhülislâm Hamid Efendi tarafından kılındıktan sonra, "*Sarı Selim*" diye anılan Sultan, Ayasofya Camii avlusunda bulunan türbesine defnedildi.[517]

515 Bk. Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 590; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 257.

516 Bu savaş sırasında, Donkişot'un meşhur müellifi Cervantes de sol kolunu kaybetmiştir (T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 259).

517 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 596.

Değerlendirme

1- Sultan II. Selim, saltanatının ilk yıllarında kendisini zevk-u sefaya verdiğinden, Devletin işleriyle ilgilenmeyi ihmâl etmiştir. Ama yukarıda da gördüğümüz gibi, tövbe edip kendisine çekidüzen verdikten sonra devletin işlerine daha çok hâkim oldu ve bu bağlamda Kıbrıs bile fethedilebildi.

2- Her zaman için geçerli olan bir kural vardır: Hangi devlet başkanı yardımcılarını iyi seçerse, o devlet başkanı başarılı olur. Sultan II. Selim, Allah'ın bir lütfu olarak sultan seçildiğinde, Sokollu gibi dahi bir sadrazamı vardı.

3- Sultan II. Selim zamanının en önemli hadiselerinden birisi de, dünyada eşine az rastlanır bir mabet olan Edirne'deki Selimiye Camiinin yapılmış olmasıdır. Nitekim en çok beğendiği eseri olan Selimiye Camii için Mimar Sinan der ki: "*Şehzade Camii bir çırağın, Süleymaniye bir kalfanın; Selimiye ise bir ustanın eseridir.*" [518]

518 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1838.

Sultan III. Murad Dönemi (1574-1595)

III. Murad, Sultan II. Selim'in ve *"boğdurulan"* [519] beş şehzadenin cenaze namazının kılınmasından sonra, 1574'de tahta oturdu ve cülus bahşişleri dağıtıldı. [520] Cülusu müteakip değişik devlet temsilcileri hediyeleriyle birlikte gelip yeni padişahı tebrik ettiler.

Sultan III. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında İran'la yeniden problemler çıkınca, Osmanlı Devleti savaşa karar verdi ve sefer için Lala Mustafa Paşa serdar tayin edildi (1578). [521] Çıldır savaşını kazanan Mustafa Paşa, İranlılara büyük kayıplar verdirdi. Çokça ganimet ve esir alındı. Her iki taraftan ve özellikle Safevîlerden o kadar çok insan katledildi ki, tarihçi Solakzade bunu *"Kızılbaş başlarından minareler huveydâ oldu"* şeklinde kaydetmektedir. [522] Ardından Gürcistan'da birçok yeri fetheden Lala Mustafa Paşa, kışı geçirmek için Erzurum'a geçti. Müteakip sene (1579) Kars'a geçen Lala Mustafa Paşa, Safevîlere karşı hareketlerini sürdürmeye devam etti. [523] Aynı senede Sokollu Mehmed Paşa'nın katli haberi geldi.

Müteakip seneler de, İran Safevî Devleti ve Gürcülerle mücâdeleyle geçti. Şirvan bölgesi Safevîlerin elinde olduğundan, Osmanlı Devleti

519 Bekir Kütükoğlu, İA, Murad II. Maddesi. *Târih*çi Solakzade (Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 597), bu şehzadeler için "şehid" tabirini kullanıyor.

520 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VII, 2012-2014.

521 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 599.

522 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 599.

523 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 600.

orayı geri almak üzere Özdemiroğlu'nu gönderdi. Gerçekten de Özdemiroğlu'nun Safevîlerle yaptığı *"Meş'ale Savaşı"* sonunda Şirvan bölgesi Osmanlı hâkimiyetine geçti.[524] Osmanlılara yardım etmesi gereken Kırım Hanlığı'nın yeterli desteği vermemesi üzerine Özdemiroğlu onların üzerine gönderildi ve neticede İslâm Giray, Kırım tahtına oturtuldu. Özdemiroğlu daha sonra İstanbul'a döndü. Bu başarılarından dolayı, o zamana kadar II. Vezir olan Özdemiroğlu, Sadrazam olarak tayin edildi (1584).

Osmanlı-İran çekişmeleri senelerce devam etti. Aynı yerler bir ona, bir diğerine geçiyordu. Bu arada barış için de çaba gösterilse bile pek sonuç alınamıyordu. Nihayet 1590 yılında İran'dan gelen bir heyet ile sulh antlaşması imzalandı ve bu antlaşma Sultan III. Murad'ın vefatına kadar devam etti.

Avusturya ile Yeniden Savaş

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Sultan II. Selim zamanında Avusturya ile barış antlaşması imzalanmış ve her iki taraf da antlaşmaya sadık kaldığından, hudutlarda meydana gelen ufak tefek hadiselere rağmen sulh devam etmişti. Fakat Bosna sınırında tekrar iki taraf kuvvetleri arasında anlaşmazlık çıkması ve yapılan savaşta Bosna Beylerbeyinin *Kupa Suyu*'na düşerek boğulması üzerine, Osmanlı Devleti Avusturya'ya karşı savaş kararı aldı.

Ordunun hareketi kışa rastladığı için fazla bir şey yapılamıyordu. Avusturyalılar ise muhtemelen kışa daha dayanıklı oldukları için Hatvan ve Estergon'a saldırdılar. Ancak Budin'den takviye güç gitmesi üzerine, Osmanlı askeri her iki kaleyi de savunabildi ve Avusturyalılar kayıp vererek geri döndüler. Ancak Avusturyalılar bununla kalmadılar, yeni bir Hıristiyan gücü hazırlayarak tekrar hücuma geçtiler. Avusturyalıların bu şekilde ilerlediklerini gören Eflak ve Boğdan voyvodaları

524 Bekir Kütükoğlu, İA, Murad II. Maddesi.

da, bağlı bulundukları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettiler.[525] Tam da bu günlerde Sultan III. Murad vefat etti.[526] Sultan'ın, öldüğü sırada 49 çocuğu olduğu ve bunlardan 19 şehzadenin boğdurulduğu rivayet edilmektedir.[527]

Değerlendirme

1- Sultan III. Murad'ın, dedeleri gibi bizzat ordusunun başında cihada gitmemesi, kendi yerine, tayin ettiği serdarları göndermesi, cephelerdeki başarısızlıkların nedeni olmuştur. Nitekim cülusundan vefatına kadar İstanbul'dan hiç ayrılmamıştır.[528]

2- Târihçilere göre Osmanlı Devleti'nin *"gerileme dönemi"* Sultan III. Murad'ın saltanatı zamanında başlamıştır. Çünkü Sultan teamüllere aykırı tayinler yapmış, bazı rüşvet vakalarına da göz yummuştur. Bu şekilde devlet hazinesine *"haram"*ın girmesi bereketsizleşmeyi getirdiği gibi, buna paralel olarak suiistimaller de çoğalmıştır. Böyle olunca da hazine her gün daha çok kayıplara uğramıştır. Bu şekilde davranan Padişah'ın emirlerine karşı memurlar da lakayt davranmış, bu ve benzer gevşeklikler sınır boylarında yenilgilere neden olmuştur. Çünkü çoğu kez *"Padişah'ı kâle almayan"* serdarlar gayriciddi davranmış, böyle davrandıkları için de kaybetmişlerdir. Hazine boşalınca, bu defa seferlere yeterince tahsisat ayrılamamıştır. Bunun neticesi olarak da akçe/para değerini kaybetmiş, *"mağşuş"*[529] sik-

525 Eflak olayları için bk. *Peçevî Târihi*, I, 158; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s.622.

526 Ayrıntılar için bk. *Peçevî Târihi*, I, 162 vd; Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 620.

527 Bekir Kütükoğlu, İA, Murad II. Maddesi.

528 Bekir Kütükoğlu, İA, Murad II. Maddesi.

529 "Hileli para".

keler bastırılmış, piyasaya bu sahte akçeler sürülmüştür.[530] Bunun neticesinde, Devlet durumu kurtarmak için ağır vergiler koymuş, bu ağır vergileri veremeyen köylüler de köylerini terk etmişlerdir. Sipâhilerin paralarının zamanında verilmemesi/verilememesi isyanlara sebebiyet vermiş; bu isyanların sonucunda da Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa öldürülmüştür.

3- Sultan III. Murad'ın hayır işlerinde de önceki padişahlardan farklı olduğu tespit edilmiştir. Mesela kendisinden önce başlanılmış olan Sakarya ile İzmit Körfezi arasındaki kanal inşaatını durdurmuştur. Fakat *Haremeyn*'i ihmâl etmemiş, sellerle yıkılan su yollarını ve Kâbe'yi tamir ettirmiştir. Fakat denilebilir ki hayır alanındaki en büyük eseri, Manisa'daki *Murâdiye Külliyesi*dir.

4- Birçok Osmanlı Sultanı gibi, Sultan III. Murad da şairdi ve çoğu Arapça[531] ve Farsça olan şiirlerini "*Murâdî*" mahlasıyla yazardı.

5- Sultan III. Murad döneminin en önemli olaylarından bir tanesi de, değerli devlet adamı Sokollu Mehmed Paşa'nın kendisi gibi Bosnalı bir adam tarafından öldürülmesidir. Gerçekten de Sokollu, devleti bir sadrazam gibi değil, adeta padişah gibi yönetmiş, Osmanlının iftihar edilebilecek bir simasıdır.

530 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 613; Bekir Kütükoğlu, İA, Murad II. Maddesi.

531 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 597.

Sultan III. Mehmed Dönemi (1595-1603)

Sultan III. Murad'ın vefatından sonra, yerine Şehzade Mehmed padişah oldu ve kendisine biat edildi (1595). Şehzade Mehmed'in annesi, daha sonra Safiye Sultan adıyla anılacak olan Baffa adında Venedikli bir kadındı. [532]

Cülustan ve babasının defin işinden sonra, yeni Sultan III. Mehmed'in yaptığı ilk iş, saltanat kavgasına tutuşma ihtimalini ortadan kaldırmak için 19 kardeşini getirtip idam ettirmesidir. *Böylece kardeş katli konusunda seleflerine fark atmıştır.* [533]

Sultan III. Mehmed, tahta oturur oturmaz, devlet ricali arasında büyük değişiklikler yapmakla işe başladı. Her ne kadar yemin ederek vezirleri arasından suç işleyenlere asla müsamaha etmeyeceğini ve derhal cezalandıracağını söylemiş olsa da, artık duraklamaya, hatta gerilemeye başlamış olan devletin bu gidişini durduramadı ve annesinin emrinden dışarıya çıkamadı. [534]

Bu sırada, Eflak ve Boğdan'da tekrar başkaldırmalar ve karışıklıklar başlamıştı. Bunlara karşı Ferhad Paşa komutasında bir ordu gön-

532 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 274.

533 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s.; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VII, 2177; M. Tayyib Gökbilgin, İA, Mehmed III. Mad.; Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.

534 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VII, 2177; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 274.

derilmesi için hazırlıklara başlanıldı.[535] Fakat tam bu sırada, askerin Ferhad Paşa'yı sevmedikleri Padişah'a bildirildi. Bunun üzerine Ferhad Paşa azledildi ve serdarlığa Sinan Paşa getirildi. İş bununla da kalmadı; fitnenin çoğalması üzerine Ferhad Paşa idam edildi.[536] Ne var ki, Sinan Paşa batı cephesinde başarılı olamadı ve Avusturyalıların saldırısı sonunda, Estergon ve başka kaleler Osmanlı'nın yönetiminden çıkmış oldu.[537] Hal böyle olunca, Avusturya harekâtını gerektiği gibi idare edemediği için Sinan Paşa da görevinden azledildi; yerine Lala Mehmed Paşa getirildi.[538] Diğer taraftan Mısır'da da karışıklıklar oluyor ve orada da sık sık vali değişikliğine gidiliyordu.[539]

Hal böyle olunca, tecrübeli devlet adamları ve özellikle de aynı zamanda tarihçi olan Hoca Saadeddin Efendi devreye girerek Padişah'ın bizzat ordunun başında savaşa gitmesini tavsiye etmiş, onları dinleyen Sultan III. Mehmed de Avusturya seferine çıkmış ve nitekim *Eğri zaferini* kazanmıştır.[540] Fakat İstanbul'a döndüğünde başka sorunlarla karşılaştı. Gerek Tebriz ve Şirvan bölgelerinde çıkan ayaklanmalar, gerekse Ege adalarında korsanlara yardım eden Hıristiyan halkın suiistimalleri ve nihayet Habeş eyaletinin[541] zayıflığından istifade eden Portekizlilerin Kızıldeniz'e hâkim olma teşebbüsleri, İstanbul'u zor durumda bırakıyordu. Bütün bu karışıklıkların sebebi, devletin çok büyümüş olmasına

535 Eflak-Boğdan olayları için bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 622 vd; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 81.

536 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VII, 2184;M. Tayyib Gökbilgin, İA, Mehmed III. Mad.

537 *Peçevî Târihi*, II, 175; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VII, 2186.

538 *Peçevî Târihi*, II, 188.

539 Ayrıntılar için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, II, 109-115.

540 *Peçevî Târihi*, II, 193; Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 630; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VII, 2196. Bununla ilgili olan "*Fetihnâme*" sureti için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, II, 2.

541 Habeş eyaleti olayları için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, II, 113; Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*.

rağmen bu büyük devletin başında Yavuz gibi, Kanuni gibi dirayetli bir hükümdârın bulunmamasıydı. Mevcut padişah, tedbir için durmadan vezir değiştiriyor, ya da katlediyordu. Bu dış olaylara paralel olarak iç isyanlar da birbirini takip etmiş, özellikle durmadan büyüyen Celâlî isyanları her tarafa yayılmaya başlamıştı.[542] İşin tuhaf yanı, bu isyancılara *softaların*/medrese öğrencilerinin de yardım etmiş olmalarıdır.[543]

Avrupa'daki topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti, kaybedilen bu yerleri geri almak için yeni kuvvetler gönderiyordu. Nitekim yeni gönderilen bu kuvvetler, uzun süren bir kuşatmadan sonra, 1600 yılında *Kanije*'yi tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlamış oldu.[544] Bundan bir sene sonra, yâni 1601 senesinde Avusturya, Kanije'yi tekrar almak için saldırıya geçti. Fakat Tiryaki Hasan Paşa'nın meşhur savunma taktikleri karşısında, kaleyi iki buçuk ay kuşatan Avusturya kuvvetleri sonuç alamadan geri çekilmek zorunda kaldılar.[545]

Bu arada Anadolu'daki Celâlî isyanları o raddeye vardı ki, neredeyse İstanbul dışında kalan birçok yer onların hükmü altına girdi.[546] Hal böyle olunca da, Sadrazam'ın Belgrad'ta bulunmasından yararlanan zorbalar İstanbul'da da ayaklanmaya başladılar.[547] Nitekim birçok ödün verilerek ve yetkililerden bazıları idam edilerek bu isyanlar zorla bastırılabildi. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, İran'la olan ilişkiler tekrar bozuldu ve iki devlet arasında savaş rüzgârları esmeye başladı. Nitekim Osmanlının bu vahim durumundan yararlanan İran Şâhı, 1603 senesinde Tebriz'i geri aldı.[548] İran ordusunun Nahcivan'ı

542 Ayrıntılar için bk. *Peçevî Târihi*, II, 252.
543 M. Tayyib Gökbilgin, İA, Mehmed III. Mad.
544 *Peçevî Târihi*, II, 239; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VII, 2219, VIII, 12.
545 Kanije hakkındaki dier gelişmeler için bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 656 vd.; M. Tayyib Gökbilgin, İA, Mehmed III. Mad.
546 *Peçevî Târihi*, II, 270; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 274.
547 Bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 670 vd.
548 M. Tayyib Gökbilgin, İA, Mehmed III. Mad.

da alıp Revân üzerine gittiği bir sırada, hiçbir hastalığı olmamasına rağmen Sultan III. Mehmed vefat etti. [549]

Değerlendirme

1- Yukarıda da gördüğümüz gibi, Sultan III. Mehmed zamanında cihâd durmuştu ve devletin işleri iyiye gitmiyordu. Bunun sebebi, daha önceleri sultanlar ordunun başında cihada giderlerken, III. Mehmed'in bunu ihmâl etmesiydi. Bu durumdan çok muzdarip olan Ayasofya'nın büyük hocası Şeyh Muhyiddin Efendi bir cuma vaazında, Sultan III. Mehmed'in de bulunduğu bir sırada, konuşmasının bir yerinde şöyle dedi: *"Günümüzde dinin ne değeri var? Müslümanların o Büyük Peygamber'e olan muhabbetleri ne oldu?"* Muhyiddin Hoca'nın bu sözleri üzerine gözleri dolan Padişah III. Mehmed, hemen sarayını terk edip ordunun başında Macaristan seferine çıktı. [550]

2- Sultan III. Mehmed için söylenebilecek ikinci ve daha önemli bir olumsuzluk da 19 kardeşini *"nizâm-ı âlem için"* katletmiş olmasıdır. İslâm'a göre, nizâm-ı âlem için değil, ne için olursa olsun, günahsız sabileri öldürmenin hiçbir cevazı olamaz.

3- Osmanlı sultanlarının önemli meziyetlerinden biri de kendi aralarındaki fitnelere, kan dökmelere rağmen, hiçbir zaman Haremeyn dediğimiz Mekke ve Medine'deki kutsal yerleri ihmâl etmemeleri, ne gerekiyorsa onu hakkıyla ifa etmiş olmalarıdır. Nitekim Sultan III. Mehmed zamanında da bu görev ihmâl edilmemiş, gerek *Kâbe*'nin tamiri, gerekse Hz. Peygamber (s.a.s)'in *Ravza-i Mutahharası* için ne lazımsa yerine getirilmiştir. [551]

549 Ayrıntılar için bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 682; *Peçevî Târihi*, II, 280; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 38.

550 M. D'Ohsson, *Tableau Générale de l'Empire Othoman*, II, 371-372, 386.

551 Bu konu için bk. Feridun Bey, *Münşeât*, II, 3 vd.

Sultan I. Ahmed Dönemi (1603-1617)

Sultan I. Ahmed, kendisinden önce saltanat sisteminde yaşanmış olan valide sultan problemini çözen sultan olarak bilinir. Babası III. Mehmed'in vefatından sonra Osmanlı tahtına oturan Sultan I. Ahmed'in yaptığı ilk iş, saltanat işlerine fazla müdahil olan büyük validesi Safiye Sultan'ı (*Venedikli Baffa*) bütün maiyetiyle eski saraya gönderip iktidardan uzaklaştırmasıdır. [552]

Sultan I. Ahmed tahta çıktığında, Osmanlı Devleti hem İran, hem de Avusturya ile savaş hâlindeydi. Onun için genç Sultan hemen Cağala-Zâde Sinan Paşa'yı serasker olarak doğuya, Sadrazam Malkoç Yavuz Ali Paşa'yı da Macaristan sınırına gönderdi. İran üzerine giden Cağala-Zâde Sinan Paşa, doğu seferinde emrindeki komutanlarının kendisini dinlememeleri üzerine İran ordularına yenilmiş ve Diyarbekir'e geri dönerek orada vefat etmiştir (1605). [553]

Avusturya cephesine gönderilen Sadrazam Malkoç Yavuz Ali, Belgrad'da vefat ettiğinden, onun yerine tayin edilen Lala Mehmed Paşa seferi sürdürmüş ve önemli başarılar elde etmiştir. Nitekim onun bu azmi neticesinde Estergon kalesi Avusturyalılardan geri alınmıştır (1605). [554] Bu süreçte Anadolu'da Celâlî isyanları devam ediyordu. Sultan I. Ahmed, bu isyanlarla mücâdele etmesi için Lala Mehmed Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Oysa Lala Mehmed Paşa, Avusturya seferini

552 M. Cavid Baysun, İA, Ahmed I. Mad.

553 Ayrıntılar için bk. *Peçevî Târihi*, II, 315; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 49 vd.

554 M. Cavid Baysun, İA, Ahmed I. Mad.

sürdürmek istiyordu. Padişah, İstanbul'a gelen Lala Mehmed Paşa'yı doğuya göndermek istediyse de bu isteği tahakkuk etmedi. Çünkü Lala Mehmed Paşa İstanbul'da hastalanarak vefat etti. [555] Onun yerine Avusturya seferini sürdüren Kuyucu Murad Paşa, Avusturyalı yetkililerle yaptığı uzun görüşmelerden sonra 1606 yılında *Jitvatorok Muahedesi* olarak adlandırılan bir barış anlaşması imzaladı. [556]

Sonraki Olaylar

Daha önce Osmanlı Devleti'ne vergi veren Avusturya, bu antlaşmayla Osmanlı Devleti ile aynı hukuki statüye geliyordu ki, Osmanlı'nın bu ödünü vermesinin sebebi, kendi bünyesinde devam etmekte olan Celâlî isyanlarıydı.

Celâlî isyanlarıyla uğraşmak seneler sürdü ve bu isyanlar bir türlü bastırılamadı. Nihayet Padişah Sultan I. Ahmed, isyancıların üzerine Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'yı gönderdi. Murad Paşa, isyancıların çoğunu bastırdı ve kimilerini kuyulara attırdı. [557] Nitekim ona bu yüzden "*Kuyucu*" lakabı takılmıştır. Binlerce *Kızılbaş* ve *Dürzi* isyancıyı öldürüp kuyulara attıktan sonradır ki Celâlî isyanları bastırılabildi. Bundan sonra da İran seferine gideceği sırada Diyarbekir'de vefat etti. [558]

Osmanlı Devleti bu iç isyanlarla uğraşırken, Malta ve Floransa korsan gemileri de kıyıları rahatsız ediyor, yapabildiği kadar yağmalayıp geri çekiliyordu. [559] Sultan I. Ahmed, hazırlattığı donanmalarla bu korsanlara karşı harekete geçti ve Akdeniz sahil ve adalarını bunlardan temizleyerek, askerleri Malta adasına bile çıkartma yapıp intikamlarını aldılar.

555 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 691; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 75 vd; M. Cavid Baysun, İA, Ahmed I. Mad.

556 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 281; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 82; M. Cavid Baysun, İA, Ahmed I. Mad.

557 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 81 vd.

558 M. Cavid Baysun, İA, Ahmed I. Mad.

559 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 126 vd.

Ravza-i Mutahhara[560] Örtüsü

Sultan I. Ahmed'in saltanatı dönemine kadar, Medine'de bulunan *Ravza-i Mutahhara*'ya örtülen örtü Mısır'da dokunup gönderiliyordu. Fakat Sultan I. Ahmed döneminde bu örtü İstanbul'da dokunup gönderilmeye başlandı.[561]

Aynı şekilde her sene Hacc mevsiminde İstanbul'dan *Sürre Alayı* çıkarılır, Mekke ve Medine'ye hediyeler gönderilirdi.[562]

Genç olmasına rağmen, zamanında vuku bulan isyanları, gösterdiği sert tedbirlerle bastırabilmiş olan Sultan I. Ahmed, elli gün süren hastalığından sonra, 1617 yılında İstanbul'da vefat etti.[563]

Değerlendirme

1- Sultan I. Ahmed, tıpkı babası gibi bizzat sefere çıkmamış, kendi yerine vezirlerini göndermiştir. Padişah'ın ordu başında olmaması, askerin zaman zaman isyan etmesine sebep olmuş, bu sebepten dolayı da o şaşaalı Osmanlı Devleti duraklama dönemine devam ederek daha önce kazanmış olduğu toprakları kaybetmeye başlamıştır.

2- Ataları gibi şair olan Sultan I. Ahmed, bir divan meydana getirmeyi başarmıştır.

3- Sultan I. Ahmed'i bugün bile çokça yâd ettiren şey, şüphesiz onun yaptırdığı, Osmanlı döneminin en önemli eserleri arasında sayılan ve kendi adıyla anılan altı minareli Sultan Ahmed Camiidir.

4- Târihçi Solakzâde onu överken, *"hayrât ve hesenâtlarına nihâyet yoktur"* demektedir.[564]

560 Peygamber Efendimizin kabri.

561 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 128-129.

562 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 140 vd.

563 Bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 696; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 172 vd.

564 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s.

Sultan I. Mustafa'nın Birinci Saltanat Dönemi (1617-1618)

Sultan I. Ahmed vefat edince, onun yerine kardeşi I. Mustafa sultan oldu.[565] Sultan olduğunda, akli dengesi bozuk olan Mustafa'nın sultan olmasının caiz olmadığı söylenmişse de, Sultan I. Ahmed'in oğullarının küçük olması nedeniyle, Mustafa'nın Sultan olması uygun görülmüştür. Uzun müddet *"kafes"*[566]te kalmasından dolayı meydana gelmiş olan akli rahatsızlığının zamanla düzeleceği varsayılarak saltanatta kalmasına razı olunmuştur.

Fakat saltanata geldiği ilk günden itibaren durumu değişmemiş ve *Divân* esnasında (Bakanlar Kurulunda) vezirler arasında gezerek başlarını açtırması, tuhaf hareketler yapması, zamansız olarak sokağa çıkıp *"delice"* hareketlerde bulunması, devleti idare edenleri rahatsız etmiştir.[567] Zaten bu dönemde de kendisi değil, Valide Sultan *"saltanat görevi"*ni yürütmüştür.[568] Bunun böyle süremeyeceğini anlayan *Divân Erkânı*, onu bir daireye kapatarak yerine Şehzade Osman'ı tahta geçirmişlerdir (26 Şubat 1618).[569] Böylece I. Mustafa, ancak 97 gün tahtta kalabilmiştir.[570]

565 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 698; *Peçevî Târihi*, II, 360.

566 Kardeş katline maruz bırakılmayan bazı şehzâdeler, sarayda "göz hapsi"nde tutulmuşlardır ki, buna "kafes" denir.

567 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 698-699; Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.

568 Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.

569 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 699; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 177; M. Münir Aktepe, İA, Mustafa I. Mad; Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.

570 Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.

Sultan II. Osman (Genç Osman) Dönemi (1618-1622)

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Sultan II. Osman'ın saltanata getirilişi bir zaruret neticesinde olmuştur. [571]

Sultan II. Osman zamanında, Erdebil'deki İran kuvvetleri üzerine hazırlıksız ve tedbirsiz bir sefer düzenlenmiş ve bu sefer neticesinde çok büyük zayiatlar verilerek ordunun ileri gelenlerinin birçoğu bu savaş sırasında hayatını kaybetmiştir. Fakat bir sene sonra İstanbul'a bir sürü hediyeyle gelen İran heyeti ile *"İlk üç Halife'ye ve Hz. Aişe'ye sebbedilmemesi/söğüp hakaret edilmemesi"* [572] şartıyla bir barış antlaşması yapılmıştır. [573]

Sultan II. Osman, iktidarını sağlamlaştırmak için, maiyetinde bulunan birçok devlet büyüğünü azlederek yerlerine yenilerini getirdi. Bu şekilde durmadan devlet ricalini ve özellikle hocaları değiştirmesi, II. Osman'ın itibarını azaltıcı bir etki yaptı.

Bu dönemde Eflak ve Boğdan meseleleri yüzünden Lehlilerle büyük bir savaş yapıldı ve Kırımlıların yardımıyla Lehliler büyük bir bozguna uğratıldı. [574] Avrupa'da bu zaferin elde edilmesi, Sultan II. Osman'ı gurura sevk etti. Dedeleri gibi cihangir olmak hevesine kapıldığından, hemen Lehistan/Polonya üzerine yeni bir sefer yapılması

571 Ayrıntılar için bk. *Peçevî Târihi*, II, 362.

572 Malum olduğu üzere Şiilerin bir kısmı Hz. Ali'ye yapıldığına inandıkları haksızlıktan dolayı bu üç büyük sahabiye sebbetmektedirler.

573 Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.

574 Lehistan Seferi için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 189 vd.

için emir verdi. Oysaki devletin ileri gelenlerinin pek çoğu bu sefere karşı çıkıyordu. Hem mevsim uygun değildi, hem de ordunun böyle bir sefere çıkacak kadar hazırlığı yoktu. Ne var ki, hırslı padişah bunu kafasına koyduğu için kararından vazgeçmeyeceğini bildirdi; *"hemen hazırlıklar yapılsın"* diye emir verdi. Hazırlanan ordu Lehistan hudutlarına vardığında, Polonya ordusu da hazırlanmıştı. Yağmurlar altında geçen savaşta her iki taraf da çok büyük zayiat verdi ve nihayet iki taraf da mecburen anlaşarak sulh imzaladılar.[575] Böylece mağrur Padişah bir şey elde edemeden İstanbul'a geri döndü.

Padişah'ın devleti idare etmekteki beceriksizliği, maiyetindeki adamları iyi seçememesi devleti her gün biraz daha zayıflatıyor, Batı'da ise yeni yeni savaş araç ve teknikleri üretiliyordu. Bu süreçte yeniçeriler, savaşta yeteri kadar gayret göstermiyor, barışta da rahat durmuyorlardı. Onun için Sultan II. Osman, tedbir olarak Suriye'ye gitmeyi ve oradan toplayacağı büyük bir ordu ile İstanbul'a dönmeyi, ardından da Yeniçeri ocağını ortadan kaldırmayı düşündü. Bu gayeyle Üsküdar'a geçip orada otağını kurdu.[576] Kaynaklardan anlaşıldığına göre Sultan II. Osman çıkmak istediği bu seferde Hacc yapmak da istemiştir.[577] Şeyhülislâm ve diğer hocalar *"fitneyi söndürmek için uğraşmak, Hacca gitmekten evlâdır"* deyip onu bu fikirden vazgeçirmeye çalıştılarsa da, muvaffak olamadılar. Padişahın niyetini anlayan yeniçerilerle sipahiler ayaklandılar.[578] Halkın da yeniçerilerle birleşerek isyana katıldığını duyan padişah Hacca gitmekten feragat ettiğini bildirmişse de, bu taktiği isyanı bastırmaya yetmemiştir. Nitekim saraya saldıran isyancılar, *"Sultan Mustafa'yı isteriz!"* diye bağırıp azledilmiş olan I. Mustafa'yı hapsedildiği odadan çıkarıp sarayı işgal ettiler.

575 Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.
576 Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.
577 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 211.
578 Olayın ayrıntıları için bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 709 vd; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 213.

Artık İstanbul'un her tarafı isyancıların kontrolüne geçmişti. Nihâyet I. Mustafa'ya tekrar biat edilerek Sultan II. Osman halledildi ve aynı gün Yedikule'de isyancılar tarafından öldürüldü. [579]

Değerlendirme

Sultan II. Osman, yeni ve güçlü bir yapı kurmayı hedefleyen, kendine güvenen bir sultandı. Ne var ki, bu meziyetler bir devleti, hele de Osmanlı gibi bir devleti idare etmeye yetmezdi. Özellikle cimriliği, tebaasına biraz üstten bakması, kibri ve kendi başına buyruk olması, onun sonunu hazırlamıştır.

579 Ayrıntılar için bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 719; Peçevî *Târihi*, II, 380; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 227 vd; Şinâsi Altundağ, İA, Osman II. Mad.

Sultan I. Mustafa'nın İkinci Saltanat Dönemi (1622-1623)

Sultan II. Osman (Genç Osman)'ın hal'edildiği gün I. Mustafa'ya tekrar biat edildi.[580] Bazıları Sultan II. Osman'ın hal'edilmesini yeterli bulmayıp öldürülmesini istedilerse de, isyancıların büyük ekseriyeti hal'in yeterli olacağını söylediler. Buna rağmen daha sonra bazı isyancılar bununla yetinmedi ve Sultan II. Osman'ı katlettiler.

Bu hadise, yâni Sultan II. Osman'ın hal'edilip sonra katledilmesi sadece İstanbul'da değil, devletin bütün bölgelerinde karışıklıklara neden oldu. Bazı bölgelerde bu işe sebep olmalarından dolayı yeniçerilere yönelik tepkiler oluştu ve pek çoğu tedip edilip katledildi. Her tarafta sipahi ve yeniçerilere karşı büyük bir kin oluşmaya başladı. Bunun üzerine yeniçeriler kendilerini kurtarmak için Sultan II. Osman'ın katillerini bulup cezalandırmak üzere aramaya başladılar.

İstanbul'da durum karmakarışıktı. Bazı devlet ricalinin evleri talan edilmeye başlandı. Zaten devleti tekrar saltanata getirilmiş olan I. Mustafa değil, bizzat Valide Sultan idare ediyordu. Nihayet Fatih Camiinde toplanan ulemâ[581], Padişah'ın aklında zaaf olduğu[582] ve dolayısıyla devleti idare edemediği ve hal'edilmesi gerektiği konusunda anlaştı.

580 Ayrıntılar için bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 720.

581 Ulemanın bu ayaklanması hak. Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 256.

582 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 736-737.

Bu şekilde anlaşan ulema heyeti, Valide Sultan'a giderek durumu arz ettiler ve I. Mustafa'nın bu durumda devleti idare edemeyeceği için hal'edilmesi gerektiğini bildirdiler. Bu talebe karşı koyamayacağını anlayan Valide Sultan, oğlu Mustafa'nın hal'edilmesini kabul etti; fakat öldürülmemesini, eskisi gibi sarayda hapsedilmesini istedi. Valide Sultan'ın bu isteği kabul edildi ve Sultan I. Mustafa ikinci defa azledilerek sarayda hapsedildi, yerine de I. Ahmed'in henüz çocuk olan oğlu Murad, yeni sultan olarak ilan edildi (10 Eylül 1623).[583]

Değerlendirme

Sultan I. Mustafa'nın saltanat dönemleri, yönetimin "*şûrâ*", ya da şûrâyı esas alan bir padişahla yönetilmemesi durumunda ortaya çıkacak mahzurları göstermesi bakımından ibretle izlenmesi gereken bir dönemdir. Bir ülkenin yönetiminde sırf saltanat kuralı geçerli olursa, o devletin başına bir deli bile *"ulu'l-emr"* olarak getirilebilir ve devlet telafisi mümkün olmayan zararlara uğrar. Sultan I. Mustafa gibi aklen malul padişahlar devleti yönetemeyeceği için de iş valide sultanlara ve saray entrikacılarına kalır.

583 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VIII, 261; M. Münir Aktepe, İA, Mustafa I. Mad.

Sultan IV. Murad Dönemi (1623-1640)

Daha önce belirttiğimiz gibi, Sultan I. Mustafa, akli dengesi yerinde olmadığı gerekçesiyle ulema heyetince hal'edildi ve yerine Sultan I. Ahmed'in, meşhur hanımı Kösem Sultan'dan olma oğlu Şehzade Murad, Sultan IV. Murad olarak Osmanlı Devleti'nin başına getirildi.[584] Sultan IV. Murad'ın sultan yapılmasında, valide sultan olan annesi Kösem Sultan'ın büyük rolü olduğu rivayet edilmiştir.[585]

Tahta çıktığında çok küçük[586] olan Şehzade IV. Murad'a Ebû Eyyub el-Ensârî türbesinde *Üsküdarî Aziz Mahmûd Efendi* tarafından kılıç kuşandırılmış ve beş gün sonra da sünnet edilmiştir. Sultan IV. Murad, henüz çocuk yaşlarda olduğu için devlet işlerinde fazla bir dahli olamamış, idare tamamen Kösem Sultan'a ve onun emrinde olan vezirlere kalmıştır. Hal böyle olunca, devletin her tarafında isyanlar baş göstermiş, özellikle Erzurum'daki Abaza Mehmed Paşa isyanı[587] ile Bağdad'taki Bekir Subaşı isyanları devleti büyük sıkıntılara sokmuş, maddi-manevi büyük kayıpların oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Nitekim bu isyanlar neticesinde Bağdad İranlıların eline geçti. Bu duruma çok üzülen Sultan IV. Murad, Bağdad'ı geri almak için yeni kuvvetler gönderdiyse de müspet bir netice alamadı. Daha sonra Hüsrev Paşa komutasında gönderilen ordu da Bağdad'ı alamadı ve Musul'a

584 *Peçevî Târihi*, II, 398; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 292.

585 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 13-14; M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

586 *Târihçi* Solakzâde'ye göre on bir (*Târih*, s. 737), Hammer'e göre ise on iki (bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 13) yaşındaydı.

587 Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 36.

geri döndü.[588] Hüsrev Paşa bu başarısızlığından dolayı azledilip yerine Hafız Paşa getirildi.[589] Fakat Sultan IV. Murad bununla da yetinmedi ve Sadrazam Hüsrev Paşa'yı idam ettirdi.[590]

Her tarafta isyanların olduğu bu senelerde Avrupa'da da Hıristiyan mezhebleri arasında çatışmalar çıktığından, Osmanlı Devleti ile fazla uğraşamamışlardır. Senelerin ilerlemesiyle yaşı büyüyen Sultan IV. Murad ise yavaş yavaş olup bitenin farkına varıyor, bazen tebdil-i kıyafet ederek halkın arasına karışıyor, memleketin durumunu öğrenmeye çalışıyordu. Sultan'ın meselelere bu şekilde vakıf olmasından endişelenen Kösem Sultan, önünü kesmek için onu mümkün mertebe ciddi meselelerden uzak tutmaya ve eğlenceye sevk etmeye çalışıyordu.[591]

Devlet bu şekilde başsız olunca, Anadolu'da cereyan eden isyanlar İstanbul'a kadar sıçramış ve Saray'ı kuşatmış durumdaydı. İsyancılar her gün At Pazarı'nda toplanıyor, oradan Saray'a gidip Padişah'ı sıkıştırıyorlardı. Payitaht öyle bir hal almıştı ki, Ramazan günlerinde bile halk edebe mugayir işretlerde bulunuyor, isyancılar, serkeşler tehditler savurarak milletten para alıyorlardı. Neredeyse devleti haraca bağlamışlardı. Bütün bu karışıklıkların sebebi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, devletin Kösem Sultan'ın emrinde olan birkaç menfaatçinin elinde bulunması, bu menfaatçilerin devleti yönetememeleri, rüşvet ve suiistimallerin önünün alınamayışıydı.

Artık yaşı kemâle ermiş olan Sultan IV. Murad, yeniçeri ve sipahi başlarını bir araya toplayarak, biraz da sert bir tonla, herkesin devlete itaate mecbur olduğunu, hiç kimsenin durduk yerde isyana kalkışamayacağını tehditkâr bir edâ ile anlattıktan sonra isyancıların elebaşılarını

588 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 743; Hüsrev Paşa için bk. *Peçevî Târihi*, II, 409.

589 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 750; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 129; M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

590 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 750-751.

591 M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

toplayarak kellelerini vurdu.[592] Hatta bu konuda acz gösteren Silâhdar Ağası Ahmed Ağa'yı da idam etti.[593]

Elbette ki Padişah'ın bu şiddeti sırasında bazı haksızlıklar da yapıldı. Fakat devleti o karışık ve keşmekeş içinde gören Sultan, bundan başka bir çare bulamıyor, en ufak bir başkaldırıyı affetmiyordu. Artık zorbalar, Padişah'ın bu yeni tutumu karşısında değil isyan çıkarmak, canlarını nasıl kurtaracaklarının derdine düşmüşlerdi. Sultan IV. Murad bu zorbalara karşı öyle şiddet uyguladı ki, devleti anarşiye götürmüş olan bu isyancıların sıfatı olan "*zorba*" bile unutulur oldu.[594]

İstanbul'da anarşinin hüküm sürdüğü[595] dönemde, Yemen'deki *Zeydîler* de fırsattan istifade ederek isyan etmişler ve İstanbul tarafından bastırılmaları için gönderilen Kansuh Paşa da bir şey yapamadan Mekke'ye dönmüştü. Kansuh Paşa döndükten sonra Zeydî İmâmı bütün Yemen'e hâkim oldu.[596]

Tütün İçmek Yasaklanıyor

Sultan IV. Murad'ın bu şiddet günlerinde, İstanbul'da bir yangın çıkmış ve büyük zararlara sebebiyet vermiştir. Sultan bunun sebebini kahvehanelerde içilen tütünde bulduğu ve zaten kendisi de tütün içmekten hoşlanmadığı için hem tütünü yasaklamış[597] hem de onun içildiği kahvehaneleri kapattırmıştır.[598] Ancak Sultan IV. Murad bu tasarru-

592 Bazı rivayetlere göre (T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 296), Sultan IV. Murad, beş sene içerisinde 25.000 insan öldürtmüştür.

593 *Peçevî Târihi*, II, 427.

594 M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

595 Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 70.

596 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 157; M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad. Ayrıca bk. İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yay. İstanbul.

597 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 296; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 162.

598 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 296; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 161.

funda öyle ileri gitmiştir ki, geceleri yaptırdığı teftişlerde tütünle yakalananları öldürtmüş, görevlendirdiği bazı kimseler vasıtasıyla evlerin bacalarını bile koklatmıştır. Ama buna rağmen bizzat saray içerisinde bazı kimseler gizli gizli tütün içmeye devam etmişlerdir. Tütüne karşı bu kadar şiddet uygulayan Padişah, ne gariptir ki, aynı şiddeti şaraba karşı uygulamak bir yana, bizzat kendisi de çokça şarap içmiş, meyhaneleri açık tutmuştur. [599]

Sultan IV. Murad, saltanatının çocukluk döneminde gördüğü anarşiden korkmuş olacak ki, maalesef aralarında şeyhülislâmların da bulunduğu birçok zevatı idam ettirmiştir. Muhakemesine bile ihtiyaç duymadan *Şeyhülislâm Ahî Zâde Hüseyin Efendi*'yi idam ettirmesi, ilmiye sınıfı arasında padişaha karşı tepki oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Dış Meseleler

Sultan IV. Murad, uyguladığı sert tedbirlerle iç isyanları bastırdıktan sonra, İstanbul dışına sefere hazırlanmaya başladı. Esas gayesi doğuda öteden beri Osmanlı Devleti'ni meşgul eden İran üzerine gitmekti. Bunun için batıda Lehistan/Polonya, Rusya ve Avusturyalılarla var olan antlaşmaları yenileyerek ya da yeni antlaşmalar yaparak onlarla savaşmamayı tercih etti. Muhtemelen aynı anda hem doğuda hem de batıda cephe açmak istemiyordu.

Abaza Mehmed Paşa ile Şair Nefi'nin İdamları

Sultan IV. Murad, sefere çıkmaya hazırlandığı bu dönemde baskıcı yönetim siyasetini sürdürmüş, Abaza Mehmed Paşa ile Şair Nefi'yi idam ettirmiştir. [600] Abaza Mehmed Paşa'yı bazı rüşvet olayları üzerine idam ettirdiği rivayet edilen IV. Murad, müteakip senelerde kendi kavuğunu Abaza Mehmed Paşa'nın güzel kavuğuna benzetmekte bir beis

599 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 189; M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

600 M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

görmemiştir. Şair Nefi'nin idam edilmesinin sebebi de hicivlerindeki mübalağalı üsluptu. [601]

İran Seferi/Revân Seferi

Sultan IV. Murad, 1635 yılı baharında, İran üzerine sefere gitmek üzere Üsküdar'da otağını kurdu. Daha sonra da yanına Şeyhülislâm Yahya Efendi'yi alarak ilk seferine çıktı. [602] 1635 yılı Temmuz ayında İzmit, Eskişehir, Konya yoluyla Kars'a vardı. Sultan IV. Murad, yol güzergâhı boyunca tütün içenlere yine cezalar vermiş, çok kimseyi bu yüzden idam ettirmiştir.

Osmanlı ordusu, 29 Temmuz 1635 günü Revân kalesi önüne vardı. Sekiz gün boyunca *"balyemez topları"* ile dövülen kale, daha fazla dayanamadı ve İranlı müdafii *Emirguneoğlu*, Sultan Murad'a gelip teslim oldu. [603]

Revân'dan sonra Mâku, Hoy ve Merend'i alan Padişah, Tebriz üzerine gitti. [604] Bu arada da, daha önce verdiği emir üzerine, İstanbul'da bulunan Şehzade Beyazıd'la Süleyman öldürüldü. Her biri yirmi beş yaşında olan şehzâdelerin öldürülmeleri, Revân'ın fethi şenliklerinin yapıldığı günlerde cereyan etti.

Tebriz'e varıp şehri ele geçiren IV. Murad, İsfahan'a kadar ilerlemeyi düşünüyordu. Fakat hastalandığı için Van'a gitmek üzere Tebriz'den ayrılmak zorunda kaldı. IV. Murad'ın Tebriz'e yönelik yaptığı yıkım çok şiddetli oldu. Cihan Şah ve Sultan Hasan camileri ancak Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin müdahalesi üzerine yıkımdan kurtulmuştur. [605]

Osmanlı ordusu, Van ve Bitlis üzerinden Diyarbekir'e vardı. IV. Murad orada on üç gün kalıp istirahat ettikten sonra yoluna devam etti ve

601 Bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 187.

602 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 193 vd.

603 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 753 vd; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 201.

604 *Peçevî Târihi*, II, 439.

605 M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

dokuz ay sürmüş olan seferin sonunda, kutlamalarla birlikte İstanbul'a vasıl oldu. Fakat Padişah'ın sevinci fazla sürmedi ve birkaç ay sonra Revân, İran Şâhı tarafından tekrar geri alındı.

IV. Murad'ın Bağdad Seferi

Revân'ın İranlılar tarafından geri alınmasına çok üzülen IV. Murad, yeni sefer için hazırlıklara başladı. Nisan 1638'de Şehzade Kasım'ı da idam ettirdikten [606] sonra, Üsküdar'da kurdurduğu otağına geçti. Şeyhülislâm Yahya Efendi ile birlikte çıktığı seferinde Konya'ya varan Padişah, o havalide "*mehdilik*" iddiasında bulunan ve kendisine "*İsâ*" diye bir lakap takan Ahmed adındaki şahsı yakalatıp idam ettirdi. [607] Daha sonra Padişah, Ereğli, Payas ve İskenderun üzerinden Halep'e gitti. Daha sonra Diyarbekir'de bazı hazırlıkları yaptıktan sonra Musul'a vardı.

IV. Murad, Musul'daki hazırlıklarını tamamladıktan sonra Bağdad üzerine hareket edip günümüzde *Kâzımiyye* diye bilinen ve İmâm A'zam'ın türbesinin bulunduğu yer olan *Azamiyye*'ye varıp otağını orada kurdu. [608]

Bir ay kadar süren Bağdad kuşatmasından sonra İran güçleri teslim olarak şehri IV. Murad'a teslim ettiler. Bazı tarihçilere göre, şehir alındıktan sonra Osmanlılara karşı savaşmış olan otuz bin Kızılbaş da öldürülmüştür. [609]

Bağdad düştükten sonra, İmâm A'zam ve Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin türbelerini ziyaret eden Sultan, yıkılmış olan Bağdad'ın tamiri için emir verdi [610]; ardından da İstanbul'a avdet etmek üzere Bağdad'tan ayrılıp Diyarbekir'e geldi. Bu arada hastalandığı için iki buçuk ay kadar

606 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 229.

607 Ayrıntılar için bk. Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 764; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 233-234.

608 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 764; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 243 vd.

609 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 765.

610 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 765.

Diyarbekir'de kalıp istirahat etti ve tedavi gördü. Fakat bu ikameti sırasında, o havalide çok sevilip saygı duyulan Şeyh Aziz Mahmûd Urmevî'yi suçsuz yere idam ettirdi. Bu hareketi bölge halkı tarafından tepkiyle karşılandı. Bazı tarihçilerin rivayetlerine göre, çok kalabalık müride sahip olan şeyh, potansiyel tehlike olarak görülmüş ve o yüzden idam edilmiştir.[611] Doğrusunu Allah bilir.

Sultan IV. Murad, bir sene kadar sürmüş olan Bağdad seferinden İstanbul'a hasta olarak döndü. IV. Murad İstanbul'a doğru yol alırken, kurmayları da 17 Mayıs 1639'da İranlılarla *Kasr-ı Şirîn Anlaşması*'nı imzaladılar.[612]

Sultan IV. Murad, doğu seferlerine çıktığında denizlerdeki durumu ihmâl etmemiş, donanmayı düşman kuvvetlerine karşı koyacak duruma getirmiştir.

Sultan IV. Murad'ın Ölümü

Sultan IV. Murad, Bağdad seferinden dönerken yolda üşütmüştü. Bu üşütmeden mütevellit, ayaklarında dayanılması güç romatizmal ağrılar ve *"araku'n-nisâ"* (siyatik) oluşmuştu.[613] Bundan dolayıdır ki, İstanbul'a dönüş sırasında tedavi için Diyarbekir dolaylarında fazla kaldı. Bu gecikme üzerine öldüğünden şüphe edilmiş; fakat salimen İstanbul'a gelebilmişti. Gitgide şiddeti artan hastalığına *damla/gut* teşhisi konuldu. Gitmesi gereken yerlere ancak tahtırevanla gidebiliyor, zamanının çoğunu yatakta geçirmek zorunda kalıyordu.

Tedavi için yapılanların hiç birisi sonuç vermiyor, o da hastalığını artıran şaraptan vazgeçmiyordu. Nihayet içtiği şarabın kendisini öldüreceği söylenince, tövbe ederek kadehleri kırdı ve içmeyeceğine söz verdi.

611 M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

612 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 261.

613 Solakzâde'ye göre (*Târih*, s. 766) ise Sultan IV. Murad'ın *"istiskâ"* (karnın su toplama) hastalığı vardı.

Fakat birkaç gün sonra katıldığı bir yemekte tövbesini bozdu ve o gece şarabın dozunu fazla kaçırdığı için gittikçe fenalaştı.[614]

Bazı tarihçilere göre, Bağdad seferinden döndükten sonraki ilk Ramazan bayramında da tövbeli olduğu hâlde tövbesini bozmuş ve hastalığına rağmen arkadaşlarıyla birlikte şarap içip eğlenmiştir.[615]

Nihayet 1640 senesinin 16 Şevval'inde, henüz 31 yaşlarında bir genç iken[616], yatsı vaktinde, kardeşi Kasım'ı boğdurduğu odada[617], 17 senelik[618] bir saltanattan sonra hayata gözlerini yumdu.[619] Rivayetlere göre, hastalığının son döneminde, bir sarhoşluk anında son kardeşi İbrahim'i de boğdurmak istemiş; hatta bizzat boğma işlemini görmek istemiş, fakat bu çaba içerisindeyken yakalandığı krizden kurtulamayarak ölmüştür.[620] Nitekim daha önce de İbrahim'in boğdurulması için emir vermiş, fakat Kösem Sultan *"tamam, o iş yapıldı"* deyip kendisini oyalamıştır.[621]

A. De Lamartine[622], IV. Murad için, *"şayet o, bir tiran olmasaydı, büyük bir adam olurdu. Kahramanlık ve cellâtlık onun şahsında bir araya gelmişti"* demiştir. Saraya yakınlığı ile bilinen bir İtalyan'ın anlattığına göre, IV. Murad sık sık Machiavelli'i okur ve baskıcı yönetimi ondan öğrenirdi.[623]

614 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 277; M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

615 *Naimâ Târihi*, III, 1486.

616 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 39; A. de Lamartine, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1955. VI, 127.

617 *Naimâ Târihi*, III, 1491; M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

618 *Naimâ Târihi*, III, 1487.

619 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, IX, 278.

620 Sultan IV. Murad'ın ölümü için ayrıca bk. *Peçevî Târihi*, II, 486; A. de Lamartine, *Histoire de la Turquie*, VI, 127.

621 M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

622 Bk. *Histoire de la Turquie*, VI, 128.

623 Bk. A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 131; M. Cavid Baysun, İA, Murad IV. mad.

Gittiği her yerde kanlı bir iz bırakmış[624] ve çevresine korku salmış olan IV. Murad'ın sultanlığı ne yazık ki onu kurtaramamıştı.

Değerlendirme

1- Osmanlı Devleti saltanat sistemiyle yönetildiği için IV. Murad da küçük yaşına rağmen bu sistem gereğince sultan olmuştur. Ancak saltanatının büyük bir bölümünde devleti, annesi Kösem Sultan ve onun emrindeki vezirler idare etmiştir. Hatta Valide Sultan elindeki gücü kaybetmemek için, oğlu IV. Murad'ı devlet işlerinden ziyade eğlenceye sevk etmiştir. Bu nedenle denilebilir ki, IV. Murad ancak yirmi yaşlarına geldiğinde devlete hâkim olabilmiştir. Saltanatı bilfiil ele alınca da çocukluğu döneminde her tarafı sarmış olan isyanları bastırabilmek için büyük bir şiddet uygulamış, yüzlerce insanı idam ettirmiştir.

2- Maalesef IV. Murad da *"kardeş katli"* kuralından geri kalmamış ve kardeşlerini boğdurmuştur.

3- Öteden beri süregelen Osmanlı-İran çatışmaları IV. Murad zamanında da devam etmiş, nihâyet bu çatışmalar *Kasr-ı Şirîn* antlaşmasıyla son bulmuştur.

4- Sultan IV. Murad Batı ülkelerine karşı sefere çıkmamış, daha ziyade mevcut statüyü sürdürmeyi yeğlemiştir.

5- Sultan IV. Murad'ın döneminde büyük âlimler yetişmesine rağmen, onun korkusundan seslerini fazla çıkaramamışlar; çıkaranlar da bunun bedelini kelleleriyle ödemişlerdir. Mamafih onun döneminde yine de hatırı sayılır ulemâ ve şuara yok değildi.

6- Sultan IV. Murad, Osmanlı sultanları içerisinde şaraba en fazla müptela olan kişidir. Onun içindir ki, meyhanelerin açık açık faaliyet göstermelerine göz yummuştur.

7- Yazdığı bazı şiirler olsa da, IV. Murad, şiddet eğilimine sahip olduğu için şair ruhlu birisi değildi.

624 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 612.

Sultan İbrahim Dönemi (1640-1648)

Sultan IV. Murad'ın vefatından sonra, yerine *"kafes mahkûmiyeti"* sürdürmekte olan kardeşi İbrahim sultan oldu. [625]

Sultan IV. Murad'ın ölümü, sarayın bir tarafına kapatılmış olan kardeşi İbrahim'e bildirilince, *"acaba diğer kardeşlerim gibi öldürülme sırası bana mı geldi?"* kuşkusuyla bu habere inanmamış, daha sonra zorla odadan çıkarılarak IV. Murad'ın cesedinin olduğu yere götürülüp kendisine ölü kardeşi gösterilince inanabilmişti. [626] Onun yerine sultan olduğuna da aynı şekilde zorla inandırılmıştır. Çünkü şehzadelerin öldürülme korkusu onları öylesine etkilemiş, öyle korkutmuştu ki, aralarından birçoğu bu korkudan dolayı akıl sağlıklarını kaybetmişlerdi. IV. Murad'ın yerine sultan olan İbrahim'in korkusu da aynı sebepten kaynaklanıyordu. Zira üç kardeşinin nasıl *"kardeş katli"* uygulamasına kurban gittiğine şahit olmuş ve hayatını korku içerisinde geçirmiştir. Neticede Valide Sultan ve tecrübeli Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ısrarları üzerine padişah olduğuna inanmış ve sultanlığı kabul etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yeni sultanı İbrahim, yukarıda belirtilen psikolojik sebeplerden dolayı devleti yönetecek bir ruh sağlığına sahip değildi. Bu nedenle devlet idaresi Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından yürütülmüştür. Kara Mustafa Paşa, başında IV. Murad gibi

625 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s. 766; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 302.

626 *Naimâ Târihi*, III, 1492; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 11.

bir *ceberut* padişah bulunmadığı için devlet yönetiminde daha özgür hareket etmiştir.

Kara Mustafa Paşa, önce dış siyasete el atarak İran'la yapılmış olan *Kasr-ı Şirîn Muahedesi*'ni yeniledi; aynı şekilde Avusturya ile de ilişkileri düzeltti.

Kara Mustafa Paşa, bu siyasi meseleleri yoluna koyduktan sonra, devletin ekonomisine el attı ve yaptığı yeni reformlarla hem hazineyi zenginleştirdi, hem de halkı memnun etti. Suiistimalleri ortadan kaldırarak buna yol açan zafiyetlere karşı tedbirler aldı. Bunun için de Sultan IV. Murad zamanından kalma dalkavuk adamları devlet idaresinden uzaklaştırdı.[627] Ne var ki, bu kabiliyetine rağmen Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Padişah'a karşı kaba davrandığı gerekçesiyle azledilip idam edildi.[628] Tecrübesiz Sultan İbrahim, gözdelerin ve hasekilerin oyuncağı hâline geldi. Ancak Sultan İbrahim'i esas idare eden kişi, "*Cinci Hoca*" diye adlandırılan sahtekâr bir üfürükçüydü.[629]

Donanma komutanlarının maharetiyle bu dönemde Girit seferi yapıldı ve Hanya fethedildi. Ancak müteakip senelerde duruma hâkim olamayan ve kendisini cariyelere kaptıran Sultan İbrahim, durumun iyi gitmediğini kendisine söyleyen her veziri idam ediyor, sadece *müdahane*/yağcılık yapanlar sultan nezdinde itibar sahibi oluyorlardı.[630] Hal böyle olunca rüşvet tekrar başını alıp gitti, nüfuzlu cariyeler makam-mansıp dağıtmaya başladılar.[631] Zevk-u sefaya dalmış olan sultan artık ne yapacağını bilmiyor, durmadan valilerden para ve hediye talep ediyordu. Dalkavuk Sadrazam Ahmed Paşa da olup bitene kulak vermiyor, adeta devlet çarçur ediliyordu. Nihâyet Fatih Camiinde top-

627 Tayyib Gökbilgin, İA, İbrâhim mad.
628 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 31.
629 Bu konu için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 30-31, 43-44.
630 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 55 vd.
631 Tayyib Gökbilgin, İA, İbrâhim mad.

lanan ocak ağaları ve ulemâ, sadrazamın azlini ve Sultan İbrahim'in de hal'edilmesini istediler.

Sultan İbrahim bu ayaklanmaya karşı koymak istediyse de başarılı olamadı ve 8 Ağustos 1648 günü hal'edilerek yerine yedi yaşındaki Mehmed yeni sultan olarak ilan edildi.

Sultan İbrahim, dokuz sene saltanat sürdürdükten sonra iktidarı terk edip hapse girmeye razı oldu. Fakat daha sonra hapisten çıkarılarak *"fitne sebebidir"* denilip hal'edilişinden on gün sonra boğduruldu. [632]

Değerlendirme

1- Sultan İbrahim'im saltanatıyla bir daha gördük ki, *"saltanat sistemleri"* devlet idaresi ve toplumun yararına bir sistem değildir. Devlet idaresi *"saltanat"* olunca, ortada devleti idare edebilecek birçok layık insan varken onlar getirilemiyor, çocuk da olsa, deli de olsa, sultanın çocuğu getiriliyor. Böyle olunca da devlet, valide sultanların ve onların emrine giren kukla vezirlerin elinde kalıp itibarını kaybediyor.

2- Keza devlet sistemi *"saltanat"* olunca, yönetime getirilen padişahın Sultan İbrahim gibi birisi olması durumunda, yargısız infazlar olabiliyor. Sultan *"keyfemâyeşâ"* yâni sorumsuzca, keyfinin istediği gibi davranarak suçlu-suçsuz demeden dilediğinin kellesini kesebiliyor.

632 Tayyib Gökbilgin, İA, İbrâhim mad.; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 41.

Sultan IV. Mehmed (1648-1687)

Sultan İbrahim azlettirilip daha sonra da boğdurulduktan sonra, yerine oğlu IV. Mehmed sultan olarak tahta oturtuldu. Sultan IV. Mehmed, devlet yönetimine getirildiğinde henüz yedi yaşındaydı ve ancak bir sene sonra sünnet edildi.[633] Öylesine çocuktu ki, kendisine yeni sultan olarak biat edildiğinde ürküp korkmaması için, devlet ricalinin çoğunun biat merasiminde bulunmasına mani olunmuştur.[634]

Sultan IV. Mehmed tahta çıkarıldığında, halka verilecek "*cülus bahşişi*" için hazinede yeterli para yoktu. Babası Sultan İbrahim zamanında hazineyi neredeyse soymuş olan *Cinci Hoca*'nın malları müsadere edilerek *cülus bahşişleri* dağıtıldı; ardından da Cinci Hoca idam edildi.[635]

Yeni padişah çok küçük olduğu için sadrazamlar devleti idare işini ellerine almış ve bu yüzden de valide sultanla nahoş çekişmeler yaşanmıştır. Bunun neticesinde de ayaklanmalar olmuş, bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Denebilir ki, bu dönemde de devleti valide sultanlar idare etmiştir.[636]

IV. Mehmed tahta çıktığında Girit Savaşı devam ediyor, Venedik gemileri Akdeniz'deki Osmanlı donanmalarını rahatsız ediyordu. Bunun üzerine donanmaya gönderilen takviyelerle Venediklilerin bu sal-

633 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 43-44.

634 M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV. mad.

635 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 133; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV. mad.

636 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 307.

dırılarına karşı çıkılmaya çalışılmış fakat başarılı olunamamıştır. Bu yenilgiden sorumlu tutulan Sadrazam Sofu Mehmed Paşa azledilerek idam edilmiş, yerine Kara Murad Ağa getirilmiştir. [637]

Bu dönemde İstanbul'daki isyancı sipahilerin katledilerek ortadan kaldırılmaları, Orta Anadolu'da Niğde taraflarında başka isyanlara sebebiyet vermiş ve bu isyancılarla devlet askerleri arasında yapılan savaşlarda yüzlerce insan ölmüştür. [638]

Bir yandan yeniçeri ocak ağaları durmadan devleti sıkıştırıyor, para istiyor, diğer yandan zahireleri tükenmiş olan Girit'teki askerlere yardıma gidilemiyor ve devletin bünyesinde her gün yeni sarsıntılar oluyordu. [639] Nitekim bu olumsuz şartlar sırasında Osmanlı donanması *Paros muharebesi*'nde büyük bir yenilgi aldı (1651). Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, yeni ve genç padişahın avcılık meraklı/hastalığı başladı.

Devletin maliyesini düzenlemek üzere yönetime *Tarhuncu Ahmed Paşa* getirildi. Yeni yönetim, maliyeyi düzeltmek için halka büyük vergiler koydu. Bu durum halkın hoşnutsuzluğuna yolaçıp isyana sebep oldu ve neticede *Tarhuncu Ahmed Paşa* azledilerek idam edildi. [640]

Bu sıralarda (Mayıs 1654) Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa'nın Çanakkale Boğazı'na yakın bir yerde Venedik donanmasını büyük bir bozguna uğrattığı haberi geldi.

Devletin başında muktedir bir padişah bulunmadığı için durmadan vezirler değiştiriliyor, paranın değeri düşürülüyor ve bunun üzerine halk ayaklanıyordu. Nihayet öyle bir ayaklanma oldu ki, Padişah'ın etrafında olan birçok zevat katledilerek Sultan Ahmet Camisi'nin yanındaki çınarlara asıldı. Bundan dolayı da bu isyana "*çınar vak'ası*"

637 Ayrıntılar için bk. M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV. mad.

638 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 144 vd.

639 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 153.

640 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 226; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

ve "*vak'a-i vakvakiye*" denmiştir (1656).[641] Maalesef bu dönemde Osmanlı donanması Ege Denizi'nde Venediklilere yenilmiş ve neredeyse Ege Denizi tamamen onların kontrolüne geçmişti. Öylesine ki, halk Venediklilerin İstanbul'a geleceğinden bile korkmaya başlamıştı. Padişah ise zevk-u sefa içerisinde gününü gün ediyordu.[642]

Devlet bu hâldeyken, Boynu Eğri Mehmed Paşa sadaretten alınarak yerine Köprülü Mehmed Paşa getirildi.[643]

Köprülüler Dönemi

Bundan sonra devlet yönetiminde, yaşı küçük olan Sultan IV. Mehmed'ten ziyade "*Köprülüler*" diye bilinen aileye mensup olanlar söz sahibi oldular. Nitekim IV. Mehmed'in saltanatının ilk döneminde Venedikliler Çanakkale Boğazı'na kadar gelmiş, orada Osmanlı donanmasını büyük bir bozguna uğratarak boğazı kapatmış ve Osmanlı Devleti'ni zor bir duruma sokmuşlardı. Ancak Köprülüler'in idareyi ellerine almalarından sonradır ki, devlet eski hâline gelebildi.[644]

Birinci Köprülüler devri, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaret dönemidir. Bu dönemde Sultan henüz 15 yaşında bir çocuktu ve devlet işleri de hayli karışık olduğu için Valide Sultan, 75 yaşındaki Köprülü Mehmed Paşa'yı Saray'a davet ederek onun sadrazam olmasını sağlamıştır.[645] Aslen Arnavut olan Köprülü Mehmed Paşa, Amasya Sancağı'nın Vezirköprü kasabasında dünyaya gelmişti. Mehmed Paşa'nın bütün mahareti uzun ömründe elde ettiği tecrübesinden kaynaklanıyordu; yoksa ne idari, ne de askeri fazla bir ilmi yoktu.[646]

641 M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.
642 M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.
643 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, X, 279.
644 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 50; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Târihi*, 69.
645 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 51-52.
646 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 53.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete gelir gelmez gerçekleştirdiği en büyük faaliyetlerinden bilhassa iki tanesi önemliydi:

1- Öteden beri devletin başına gaile olmuş olan "*Kadızâdeliler*"i, kimini hapsettirerek, kimini sürgün ettirerek etkisiz hâle getirmek. [647]

2- Sık sık ayaklanan *Sipâhiler*e büyük bir darbe vurarak onları tedip edip kontrol altına almak. [648]

Köprülü Mehmed Paşa, devletin işlerini bir nebze yoluna koyduktan sonra, Çanakkale Boğazı'nı işgal etmiş olan Venediklilerin üzerine hem donanma gönderdi; hem de kendisi ilerlemiş yaşına rağmen cepheye gitti. Yapılan savaşta yenilen Venedikliler Bozcaada'ya çekilmek zorunda kaldı. Böylece başlangıçta pek yararlık gösteremeyen donanmaya yeni bir ruh ve güven geldi. Köprülü Mehmed Paşa, savaş sırasında tembellik ve ihmalkârlık gösteren paşaları idam ettirerek cezalandırmayı da ihmâl etmedi. [649] Bunu takip eden günlerde de Bozcaada'ya donanma gönderildi. Yapılan savaşta, oraya sığınmış olan Venedikliler büyük bir bozguna uğratılıp Limni'ye doğru çekilmek zorunda bırakıldılar. [650] Daha sonra Osmanlı donanması Limni'yi de kuşatarak düşmanı bozguna uğratıp orayı da fethetti ve Çanakkale Boğazı'nı eskisi gibi Osmanlı hükümranlığına geçirdi. [651]

647 *"Kadızâdeliler olayı"*, Müslümanların tarihinde zaman zaman ortaya çıkmış olan, zâhir-bâtın ulemâsının çekişmelerinin, bu dönemde nükseden versiyonlarından birisidir ki Müslümanlar arasında lüzumsuz ve zararlı tartışma ve mücâdelelere sebebiyet vermiştir. (Ayrıntılar için bk. *Naimâ Târihi*, VI, 2716 vd; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 14 vd.)

648 Ayrıntılar için bk. *Naimâ Târihi*, VI, 2740 vd.

649 *Naimâ Târihi*, VI, 2753; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 56-57.

650 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 28.

651 *Naimâ Târihi*, VI, 2805; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 57.

Köprülü Mehmed Paşa bununla da kalmadı. Avrupa kıtasındaki Osmanlı topraklarında, Erdel üzerine vararak oralarda muhkem kaleler yaptırdı ve oraları yeniden düzene koydu. *Weissenbourg* fethedilip Avrupa içlerine doğru yol alınırken, Anadolu'da *Abaza Hasan Paşa* isyanının [652] haberi geldi ve Köprülü Mehmed Paşa dönmeye mecbur oldu. [653]

Köprülü Mehmed Paşa, Edirne'ye vardığında hastalandı; yaşı oldukça ilerlemişti. İlerlemiş yaşına rağmen Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuş olan bu büyük devlet adamı, sadaret mührünü oğlu Fazıl Ahmed Paşa'ya teslim ederek 1661 (Hicrî, 6 Rebiu'l-Evvel 1072) yılında Edirne'de Hakk'ın rahmetine kavuştu. [654] Köprülü Mehmed Paşa, Edirne'de defnedilmeyerek İstanbul'a götürüldü. Rivayete göre Köprülü vefat etmeden önce Sultan'a *kadınların boyunduruğundan çıkmasını, Saraya kapanıp inzivaya çekilmemesini ve hiçbir zaman kendisine çok zengin birisini vezir tayin etmemesini* öğütlemiştir. Bunun üzerine Sultan, *"peki, kimi tavsiye edersin?"* diye sorunca da, bu konuda oğlundan daha kapasiteli birisi olmadığını söylemiştir. [655]

Târihçiler [656], Köprülü Mehmed Paşa'nın başarısını, devlet içerisinde fitne çıkarmak isteyenleri gözlerinin yaşına bakmadan katletmesine, bu gibilere merhamet etmemesine bağlarlar. Ne var ki, bu tasarruflarında biraz ileri gitmiş ve haylice insanı öldürtmüştür.

Köprülü Mehmed Paşa ölmeden önce, kendi yerine tavsiye etmiş olduğu oğlu Fazıl Ahmed Paşa, gerçekten Padişah tarafından tasvip gördü ve henüz yirmi yedi yaşında [657] olduğu hâlde sadarete getirildi. [658]

652 Bu isyanın ayrıntıları için bk. *Naimâ Târihi*, VI, 2858 vd.
653 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 59.
654 *Silahtar Târihi*, I, 221.
655 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 309.
656 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 65.
657 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 67.
658 *Silahtar Târihi*, I, 221; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Târihi*, 70.

Fazıl Ahmed Paşa, babası gibi cahil olmayıp medresede okumuş, ilim erbabı olan bir zattı. Kendisindeki kabiliyeti de ilmiyle birleştirince, devletin hizmetinde her bakımdan babasını geçti ve idarede, siyasette, askeriyede önemli hizmetlerde bulundu.

1662 yılında Avusturya'ya savaş ilan edildi. Bunun üzerine Padişah IV. Mehmed, Edirne'ye kadar giderek orada Fazıl Ahmed Paşa'ya "*serdârlık*" rütbesini verdi ve onu Macaristan'a doğru sefere gönderdi. Belgrad'da kendisi ile görüşen Avusturyalı elçiler, Osmanlı isteklerini kabul etmeyip geri dönünce, Fazıl Ahmed Paşa yoluna devam etti. Estergon'u geçen Osmanlı ordusu, birçok yeri fethederek 80.000'den fazla Avrupalıyı esir etti. Avusturyalı elçiler yeniden görüşmek isteyince, bu sefer Fazıl Ahmed Paşa, Kanuni Sultan Süleyman döneminin şartlarına dönülmesini istedi.[659] Fakat Avusturyalı elçiler, teklif edilen şartları yine kabul etmeyince, ordu seferine devam etti. Budin'de yapılan bir toplantıda yeniden durum değerlendirilmesi yapıldı ve *Uyvar* üzerine gidilmesine karar verildi.[660] Kuşatılan *Uyvar* kalesi, 38 günlük bir savaştan sonra teslim alındı.[661] Fethedilen yerleri belirlediği idarecilere bırakan Fazıl Ahmed Paşa, kış mevsimi yaklaştığı için Belgrad'a geri döndü.[662] Fakat *Kanije Kalesi*'nin tekrar Avusturyalılar tarafından kuşatıldığını duyunca, oraya hareket etti ve birçok yeri geri aldı. *Raab Nehri*ne vardığında, nehrin karşı tarafında Avusturya ordusu bulunuyordu.[663] Bir köprü yapılarak 10.000 kadar asker karşı tarafa geçirildi. Geçen birliklerle Avusturyalı askerler arasında şiddetli bir savaş başladı. Fakat şiddetli yağmur neticesinde kabaran sular yapılan köprüyü yıkınca, karşı tarafa başka asker gönderilemedi ve binlerce Osmanlı askeri orada şehit oldu. Nihâyet

659 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 102.
660 *Silahtar Târihi*, I, 235.
661 *Silahtar Târihi*, I, 279; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 105.
662 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 70.
663 *Silahtar Târihi*, I, 361; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 127.

1664 yılında Osmanlılarla Avusturyalılar arasında, genellikle şartların Osmanlılar lehinde olduğu *Vasvar Barışı* [664] yapıldı.

Moiz Sabatay ile Kürt Mehdî Olayı

IV. Mehmed döneminde Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda iki ilginç olay yaşandı. 1666 yılında Kudüs'te adı *Moiz Sabatay* olan bir Yahudi ortaya çıkarak *Deccâl-Mesih* olduğunu ilan etti. Her tarafa mektuplar yazan bu Yahudi, kısa zamanda birçok Yahudi'yi etrafında toplamaya muvaffak oldu. Fakat toplumda çıkarttığı fesat yüzünden idama mahkûm edilince Müslüman oldu ve öldürülmekten kurtuldu. Ardından da Saray'da bekçi yapıldı. [665]

Kürdistan'da da genç bir Müslüman Kürt *"mehdilik"* iddiasında bulundu. Musul ve İmâdiye'deki Kürt yetkililerce yakalanan *"sahtekâr mehdi"*, Padişah Sultan IV. Mehmed'e getirildi. [666] Fakat o da kendisi hakkında söylenenleri inkâr etti ve sıradan bir Müslüman olduğunu söyledi. Sultan IV. Mehmed de onu Saray hademeleri arasına aldı. *"Bu suretle Yahudi Deccâl ile Kürd Mehdî, biri Saray'da hizmetçi, diğeri kapıcı olarak, her ikisi de gerek Devletin, gerek Padişah'ın hâlinin sükûn içinde olması için gayret etmişlerdir."* [667]

Girit Meselesi ve Diğer Olaylar

Fazıl Ahmed Paşa zamanında, bir türlü bitmeyen Girit meselesi de, iki sene kadar süren bir kuşatma ve savaştan sonra sonuca bağlanmış,

664 Barış maddeleri için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 310; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 136; *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, IV, 145 vd.

665 Ayrıntılar için bk. *Silahtar Târihi*, I, 431; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 170 vd.

666 *Silahtar Târihi*, I, 434.

667 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 172.

Venedikliler önce Kandiye, ardından da Girit kalesini teslim etmişlerdir (5 Eylül 1669). Ne var ki, bu iki kuşatmada ve özellikle Kandiye'nin kuşatılmasında 30.000'den fazla Osmanlı askeri şehid olmuştur. [668]

1670 yılında ise iki önemli olay yaşandı; meyhaneler kaldırıldı ve şarap yasaklandı. [669]

1672 yılında Lehistan üzerine yapılan seferde büyük zaferler elde edildi. Lehistan ile yıllık 220.000 altın haraç vermeyi kabul etmeleri karşılığında bir antlaşma imzalandı. [670] Fakat Lehler bu haracı vermeyince bir sene sonra yine Lehistan'a sefer yapıldı; ancak bu sefer müspet bir netice alınamadı. Yine 1672 yılında *Komaniçe* kalesi muhasara edildi ve büyük uğraşlardan sonra fethedildi. [671] Bunu takip eden senelerde, yâni 1675, 1677 seferlerinde büyük başarılar elde edildi ve birçok yer fethedildi ki *Palanga* bunların arasındaydı. [672] Lehler [Polonyalılar] 1673 yılında Osmanlı Devleti ile yaptıkları antlaşmayı bozdukları için Padişah tekrar sefere çıkmak mecburiyetinde kaldı. Bir sene sonra da Osmanlı Padişahı Ukrayna üzerine sefere çıktı. [673]

Babasından çok daha becerikli olan, onun zıddına ilmi ve ulemayı seven, kan dökmekten hoşlanmayan, adil ve fazıl olan Fazıl Ahmed Paşa, 22 Şaban 1087/Ekim 1676 yılında Edirne'ye giderken, Çorlu yakınlarında, Ergene Köprüsü civarında 42 yaşında vefat etti. [674] 1678 yılı, Tatarlarla ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri ve Rusya ile olan mücâdelelerle geçti.

668 Ayrıntılar için bk. *Silahtar Târihi*, I, 530.
669 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 232.
670 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 267,294.
671 Bu muhasaranın ayrıntıları için bk. *Silahtar Târihi*, I, 590 vd.
672 Bütün bu fetihler için bk. *Silahtar Târihi*, I, 607-614.
673 *Silahtar Târihi*, I, 624, 634.
674 *Silahtar Târihi*, I, 650; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XI, 295.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Dönemi

Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra, onun yerine eniştesi, yâni Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Kara Mustafa Paşa sadrazam oldu.[675]

Kara Mustafa Paşa'nın babası Bağdad seferinde ölünce, Köprülü Mehmed Paşa bir hatırşinaslık örneği göstererek onun oğlunu, yâni Kara Mustafa Paşa'yı evlatlık olarak yanına almış ve onu yetiştirerek en üst makamlara, mesela İstanbul Kaymakamlığına[676] kadar çıkardıktan sonra kendi öz kızıyla evlendirmişti.

Bu sıralar Rusya Osmanlı Devleti'ne ait bazı kaleleri geri alınca, Sultan IV. Mehmed bizzat Silistre'ye kadar gidip oradan Rusya üzerine ordu gönderdi (1678). Hedeflenen şehrin kalesi fethedildiyse de, çok büyük zayiat verildi. Aslında bu sefere lüzum olmadığını belirten tarihçiler, bunun sırf Kara Mustafa Paşa'nın hırsından kaynaklandığını belirtirler.[677]

Avusturya Seferi ve 2. Viyana Kuşatması

Kara Mustafa Paşa, kayınbiraderi Fazıl Ahmed Paşa'nın yanında yetişmiş olmasına ve devlet işlerinde oldukça bilgili olmasına rağmen, ihtiras sahibi[678] ve sert bir adam olduğu için teşebbüslerinin çoğu akim kalmıştır. Bu kabalığını devletin nezdinde bulunan elçilere de gösteriyor, uluslararası ilişkileri içinden çıkılmaz bir hâle getiriyordu. Divan'da siyasi bütün gelenekleri ayaklar altına alarak her-

675 *Silahtar Târihi*, I, 650; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 84; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 7.

676 "İstanbul Kaymakamlığı" makamı, bir nevi "Sadrazam yardımcılığı" idi ki, Sadrazamın yokluğunda, devletin işlerini o yürütürdü (Bk. A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 337).

677 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 85.

678 M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

kesin önünde alenen Fransız Kralı XIV. Louis'nin elçisine küfretmiş ve onu huzurundan kovmuştur.[679] Keza büyük hediyelerle Polonya ile Tatarlar arasındaki anlaşmazlığı görüşmek için İstanbul'a gelmiş olan Polonya elçisine de fazlaca hakaret ederek[680] onun düşmanlığını kazanmıştır. Nitekim Viyana kuşatmasında Avusturyalıların imdadına gelen Polonyalıların Osmanlı'ya saldırma sebeplerinden bir tanesi de bu olabilir. Kara Mustafa Paşa, kayınpederi ve kayınbiraderi iki Köprülü'nün usta siyasetlerini güdeceğine, adetâ bütün düşmanların Osmanlı'ya karşı birleşmelerine sebep olmuştur.[681]

Bu sıralarda Avusturya tekrar Macaristan'a saldırmış ve otuz sene boyunca orayı işgal etmişti. Ayrıca Avusturya'nın mutaassıp Katolik Kralının Protestan Almanlara karşı güttüğü düşmanca siyaset de Avusturya'yı biraz yalnızlığa düşürmüştü.[682] Macarların Osmanlılarla ittifak yapmalarının, hatta Osmanlıları *"kurtarıcı"* olarak görmelerinin sebebi, Avusturya'nın bu dinî taassubundan kaynaklanıyordu.[683]

Macar ileri gelenlerinden ve Osmanlı Devleti'nin müttefiki[684] ve devlet tarafında kendisine *"Krallık"* payesi tevdi edilmiş[685] olan Tökeli Emre *"Emeric"*, asker toplayarak Avusturyalıları geri püskürttü. O bölgede asayişin devam etmesi Osmanlı Devleti'nin siyasetine daha uygun iken, Kara Mustafa Paşa da Tökeli'nin yanında Avusturya'ya savaş ilân etti.[686] Kara Mustafa Paşa'nın bu seferi ilan etmesinin sebebi, Fransa'nın Avusturya ile arasının olmaması, Macaristan'ın da

679 A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 338; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

680 A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 339.

681 A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 338.

682 A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 345.

683 A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 347.

684 Tökeli kendisine şöyle bir mühür kazdırtmıştı: *"Mu'în-i Âl-i Osman'ım itaat üzreyim emre/ Kral orta Macar'ım ki nâmım Tökeli Emre"*

685 A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 348.

686 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 86.

olaylara müdahil olması nedeniyle ortaya çıkan karışıklıktan istifade ederek Avusturya'yı işgal etmekti. [687]

Bunun üzerine 16 seneden fazla devam eden ve Osmanlı Devleti için birçok kayıplara sebebiyet veren uzun Avusturya seferi başladı (1682). Ününü artırmak için bu seferi fırsat olarak değerlendiren Kara Mustafa Paşa'nın bu ihtirası, Osmanlı Devleti'ni büyük kayıplara uğratmıştır. Nitekim Padişah IV. Mehmed, bu seferin yapılmasına karşıydı. [688]

Bu arada Avusturya Kralı Leopold, Osmanlı Devleti'ni temsil etmekte olan Merzifonlu'ya elçiler göndererek barış teklifinde bulunmasına, hatta seferin bütün masraflarını karşılayacaklarını bildirmesine rağmen, Merzifonlu ihtirasından vazgeçmedi ve Viyana üzerine gitmekte ısrar etti. Üstelik Avusturyalı elçiler Şeyhülislâm'a başvurarak *"Aman dileyene kılıç olur mu? Üzerine sefer caiz midir?"* diye sormuş, Şeyhülislâm'dan *"caiz değildir"* fetvasını bile almalarına rağmen, Merzifonlu ne elçileri ne de Şeyhülislâm'ı dinlemiştir. [689]

Doğrusu bütün bu hadiseler olup biterken, Sultan'ın neden etkili bir rol oynamadığı, Merzifonlu ne dediyse onu yaptığı, akıllara takılan bir soru olarak kalacaktır. Bağlı olduklarını söyledikleri Şer'i- Şerif'e neden aykırı hareket ettikleri ise tarihin bilinmezleri arasında yer almaktadır. Mamafih Padişah'ın kendisine meslek edindiği *"av"* tutkusunun devlet işlerinden daha önemli hale gelmiş olması da, işlerin tamamen Merzifonlu'ya terk edilmesine sebep olmuştur.

Böylece ordu, Sultan IV. Mehmed'le birlikte Edirne'den Belgrad'a kadar gelmiş [690], orada Merzifonlu'ya *"Serdarlık"* payesi tevcih edilerek Avusturya üzerine harekete geçilmiştir. [691] Tökeli de, Sultan'a

687 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, İstanbul, 1326, II, 731.
688 M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.
689 M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad; *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV, 158.
690 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 732.
691 A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 364.

saygılarını arz etmek üzere, yanındaki envaiçeşit hediyelerle Belgrad'a gelmişti.

Sultan IV. Mehmed dâhil, herkes Osmanlı ordusunun sadece Avusturya sınırındaki Osmanlı topraklarını daha muhkem hâle getirmek için gittiğini biliyor, Merzifonlu'nun gizli maksadını hiç kimse bilmiyordu.

Nitekim ordu bu gayeyle Sancak-ı Şerif'le birlikte Belgrad'tan hareket edip Tuna'yı geçti. Tökeli, o yörenin çocuğu olduğu için Merzifonlu'ya hem rehberlik ediyor hem de danışmanlık yapıyordu. [692]

Kara Mustafa Paşa *Raab Nehri*'nin sahillerine varınca, orada durum değerlendirmesi yapmak üzere bir toplantı yaptı. Bu toplantıya iştirak eden ve devlet işlerinde hayli tecrübesi bulunan, Ruslara ve Polonyalılara karşı zaferler kazanmış olan Budin Valisi *Uzun İbrahim Paşa*, geride fethedilmemiş yerleri bırakarak Viyana üzerine gitmenin doğru olmadığını, bu yürüyüşün etraftaki yerlerin fethedilerek yapılmasının askeri strateji açısından daha makul olduğunu söyledi. [693] Kırım Hanı Murad Giray da aynı kanaatte olduğunu belirterek o sıralarda Viyana'yı kuşatmanın doğu olmadığını, şimdilik Avusturya'ya ait küçük kalelerin alınmasının strateji açısından daha makul olduğunu; bu yerler alındıktan sonra da kışı buralarda geçirip Viyana kuşatmasına hazırlanılmasının daha mantıklı olacağını söylediler. [694] Fakat Kara Mustafa Paşa onları dinlemediği gibi, onları azarlamaktan da geri kalmadı. İbrahim Paşa'nın 80 yaşında bir zat olduğuna aldırmayarak ve onun devlete olan onca hizmetlerini unutarak *"Saçmalayıp duruyorsun! Sen bu yaşınla zaten bir şey yapamayacağın için, seni sadece orduma erzak toplamak için geride bırakacağım!"* diye azarladı.

692 A. De Lamartine, *Histoire de la Turquie*, VI, 365.

693 A. De Lamartine, *Histoire de la Turquie*, VI, 365; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

694 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 732; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

Yaşlılara saygı gösterilmesi gerektiği, çünkü onların en güzel nasihatleri verdiklerini hatırlatan Suriye Valisi Hüseyin Paşa'nın da sözü dinlenmedi ve Merzifonlu inadından vazgeçmedi.

Bu şekilde, toplantıya katılanların hilâfına olarak ve karşı çıkan herkese terör havası estiren Kara Mustafa Paşa, Viyana'yı kuşatmaya karar verdi; [695] bu konuda hiç kimsenin artık bir söz söylememesini, kendisine karşı çıkanın da kellesinin vurulacağını söyledi. [696]

Merzifonlu'nun emir ve komutasındaki Osmanlı ordusu, Raab Çayı'nı geçerek süratle Viyana üzerine yürüdü. Oysaki Edirne'den hareket eden Osmanlı Ordusunun hedefi Viyana değil, Avusturya'da Osmanlı topraklarına yakın olan yerlerdi. Böyle olduğu için de ordu Viyana'yı kuşatmak üzere değil, daha küçük yerleri fethetmek üzere donatılmıştı.

Avusturya seferini gün gün, saat saat takip etmiş olan Ahmet Ağa [697], bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getiriyor:

"Bu ne garip ordu kumandanıydı ki, bütün tantana ve debdebesine, askerin savaş gereçleri ve cephane bakımından zenginliğine, dilerse avuç avuç harcayabileceği hazinelere sahip olmasına rağmen, yanında hiç büyük top ve humbara havanı getirmemişti. Almanlara karşı sefere çıkan ve Viyana gibi bir kaleyi kuşatmaya kalkışan bir kimsenin, böyle bir durumda on okkadan otuz okkaya kadar gülle atar en azından kırk elli *"Balyemez topu"*yla, on beş yirmi tane büyük *"Kolombrine topu"*nu, ayrıca bir o kadar *"Humbara havanı"*nı ve üç yüz kadar *"Şahi topu"*nu orduy-ı hümayunda hazır etmesi gerekirdi."

Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi, ihtirasından vazgeçmeyen Merzifonlu *"ille de Viyana"* dediği için yapacak bir şey kalmamıştı.

695 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 87; Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 732.

696 *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV, 158.

697 Devlet-i Aliyye Teşrifatçıbaşısı Ahmet Ağa'nın *Viyana Kuşatması Günlüğü*, İstanbul, 1998, s. 30.

Kara Mustafa Paşa'ya hayli yumuşak davranan Sultan IV. Mehmed bile, Merzifonlu'nun Viyana'yı kuşatmak üzere harekete geçtiğini öğrenince, "kastımız *Yanık* ve *Komran* kaleleri idi. Beç (Viyana) kalesi diye bir şey yok idi. Paşa niye acep saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş? Hoş şimdi Hak Te'âlâ âsân getire; lakin önceden bildirseydi rıza vermezdim" demiştir. [698]

Viyana kuşatmasının gerek zamanı, gerekse hazırlanış stratejisinin mantıksızlığı bir yana; güyâ İslâm için, cihâd için harekete geçmiş olan bu ordunun içindeki askerlerin, komutanların İslâm'ın asla kabul etmeyeceği hareketlerde bulunmaları, zaten Allah'ın yardım etmeyeceğinin açık işaretiydi. Bir zamanlar dünyaya ahlâk ve insanlık götüren ordular, şimdi İslâm'ın asla tasvip etmediği cinayetler işliyordu. Bir kaynakta [699] şöyle okuyoruz:

"Başıbozuk bir akıncı birliği Viyana kalesinden üç saat uzaktaki bir palankayı (Perchtoldsdorf) kuşatmış. Bir süre savaştıktan sonra, aralarından biri reis olarak ortaya atılmış ve mel'un gâvurlara bir savaş hilesi yapmış. "Gelin teslim olun; bize boyun eğin, böylece kılıçtan geçirilmekten kurtulun!" demiş. Gâvurlar razı olmuşlar. Bu sefer akıncılar; "o hâlde silahlarınızı bize verin, biz de hepinizin adını yazıp Sadrazam'a götürelim!" demişler. Gâvurlar da bütün silah ve cephanelerini dört arabaya yükleyip palankanın kapısmdan dışarı çıkarmışlar. Arkasından da kendileri birer birer çıkmışlar. Yüz elli kadar gâvurun adı deftere yazılıp bir liste yapılmış. Gâvurların hepsi silahsız kaldığından, akıncılar ansızın Müslüman usulü naraları atıp kılıçlarını çekmişler ve hepsini yere sermişler. Sonra da her yandan palankaya dalıp kızları, oğlan çocuklarını yakalayarak değerli öteberilerle erzaka yağma etmişler. Zengin ganimet ele geçirmişler."

698 *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV, 158-159.
699 *Viyana Kuşatması Günlüğü*, 33-34.

Bu yapılan hareketin İslâm'la bağdaşır yönünün olmaması, bölgede Müslümanlara karşı oluşan tepkinin sebeplerinden biri olmuştur.

Viyana kuşatılınca, Avusturya Kralı Leopold, ailesini alarak şehri terketti ve 12 Temmuz 1683 (H. 19 Receb 1094) [700] günü Viyana kuşatması başladı. [701]

Avusturyalılar böyle bir saldırının her zaman muhtemel olduğunu bildikleri için kalelerinin bütün kapılarını kapattılar. İçeride de yeteri derecede yiyecek stokları vardı. Şehrin içine kapanmadan önce de, kendilerini savunmaya kararlı olduklarını belirtmek için Viyana çevresini ateşe verdiler. [702]

Osmanlı ordusu hilal düzenine girerek şehri kuşattı. Top güllelerıyle kale dövülüyor, gedikler açılıyordu. Osmanlı ordusunda, devletin birçok valisi, Eflak-Buğdan voyvodaları, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri ve Uzun İbrahim Paşa da hazır bulunuyordu.

Bu arada Osmanlı'nın Viyana'ya saldırısını haber almış olan Avrupa ülkeleri, başta Papa XI. Innocent olduğu hâlde hızla asker toplamaya, Viyana'yı kurtarma hareketlerini hızlandırmaya başlamışlardı. [703]

Tam iki ay sürmüş olan savaşta kaleler dövülmüş, lağımlar açılmış ve birçok mevzii saldırı gerçekleştirilmiştir. Ne var ki, Merzifonlu bir türlü genel taarruz emrini vermiyordu. Basireti kapanmış olan Sadrazam, hâlâ şehrin teslim olacağına inanıyordu. [704]

Saldırıya geçildiği takdirde kalenin düşeceği, Viyana'nın fethedileceği açık iken, Sadrazam Kara Mustafa Paşa, tamahından ve şehri yıkmadan teslim alma sevdasında olduğu için bir türlü saldırı emrini

700 Lamartine'e göre 14 Temmuz (Bk. *Histoire de la Turquie*, VI, 367); M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

701 *Silahtar Târihi*, II, 44.

702 A. De Lamartine *Histoire de la Turquie*, VI, 368.

703 M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

704 *Viyana Kuşatması Günlüğü*, s. 30; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

vermiyor; böyle olunca da lüzumsuz beklemede olan askerin maneviyatı bozuluyordu. Bu arada, Avrupa'nın her tarafına yardım çağrısında bulunmuş olan Avusturya Kralı, gelecek yardımlarla Osmanlı askerini püskürtmeyi plânlıyordu. Kara Mustafa Paşa da sanki Avusturya kralı ile anlaşmış gibi, bu yardım ordularını bekliyordu. Elbette böyle bir anlaşma yoktu, olamazdı. Fakat Paşa'nın cehaleti, ihtiras ve tamahkârlığı yüzünden Osmanlı askeri iki ay kadar Viyana surlarının dibinde "*genel saldırı*" emrini boşuna bekleyerek perişan oldu.

Bir taraftan da erzak tükeniyordu; ordunun atları bile zayıflayarak bitap düşmüştü. Bu mantıksız ve izansız bekleyiş, zaman kazanmak isteyen Avusturyalıların işine geliyordu. Osmanlı ordusu öylesine güç durumda kaldı ki, ordunun yemek pişirmek, su ısıtmak gibi acil ihtiyaçlarında kullanılmak için gereken odun bile 15-20 saatlik mesafeden getiriliyordu. [705]

Nitekim Avrupa'nın doğu kapısı mesabesinde olan Viyana'nın Osmanlıların eline geçmesini istemeyen Avrupa devletleri hemen harekete geçmiş, özellikle Papa'nın teşviki ile [706] Polonya Kralı *Jean Sobieski* ordusunun başına geçerek Avusturyalıların imdadına koşmuştu. Ayrıca birçok Avrupa devleti de aynı gayeyle Viyana'daki Osmanlı askeri üzerine yürümüştü. Avusturya ile arası bozuk olan Fransa Kralı XIV. Louis bile, Hıristiyanlık adına Avusturya Kralı'na yardım etme teklifinde bulunmuştu. [707] Kara Mustafa Paşa bütün bunları görmezlikten geliyor, ihtirasında ısrar ediyor, safça Viyana'nın teslim olmasını bekliyordu.

Polonya ordusunun geldiğini haber alan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kuşatmayı kaldırıp ordusuyla birlikte kendisini vurmaya gelmiş olan düşmanın önüne çıkacağı yerde, sadece Polonya askerlerini

705 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 733.

706 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 734; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

707 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 735.

Tuna'nın beri tarafına geçirmemeleri için Tuna üzerindeki taş köprüyü tutmak üzere Murad Giray'la birlikte biraz asker göndermişti.

Murad Giray Han Polon ordusuna mani olamadığı için Hicrî 20 Ramazan 1094 günü, Osmanlı ordusu arkadan çevrildi. Kaynaklar[708], haddizatında Murad Giray'ın ihmâlkâr davrandığını, Leh ordusuna karşı koymadığını yazıyorlar ki, bunun müsebbibi de yine inadından vazgeçmeyip Viyana'yı kuşatmış olan Merzifonlu'dur.[709] Gerçi Merzifonlu'nun hareketi ne olursa olsun, Murad Giray'ın kendisine tevdi edilmiş olan görevi yerine getirmesi gerekirdi. Ama insanoğlunun ne zaman ne yapacağı belli olmaz. Bu nedenle hiç kimsenin gururu ile oynamamak lâzımdır. Bir bakıma Giray Han, Merzifonlu'ya *"sen bizi dinlemedin; işte böyle oldu!"* demek istemiştir. Ne var ki, savaşta bu tür düşüncelerin bedeli ağır ödenir. Dolayısıyla Giray Han'ın bu hareketi elbette ihânettir ve savunulabilecek hiçbir yanı yoktur. Viyana kuşatması bittikten sonra Merzifonlu'yu cezalandırması belki daha evlâ olurdu. Doğrusunu ancak Allah bilir.

Giray Han'ın davranışı ile ilgili olan şu rivayet ne kadar manidardır:

"O gün Tatar Hanı, köprüyü gören yüksek bir yerde at üstünde duruyor ve kamçısının kabzasını avucunda sıkmış gâvurların ırmağı geçişini seyrediyormuş. İmâmı yanına yaklaşmış, 'Han'ım!' demiş; 'Eğer şu dalga dalga beriye geçen gâvurları tepeleyecek olursanız, arkadan gelenlerin de yolunu kesmiş olursunuz'. İmâmın bu uyarısına Han 'Ah Efendi!' diye karşılık vermiş: 'Bu Osmanlının bize ettiği hakareti sen bilmezsin. Bize karşı davranışı öyle bir hâl aldı ki, yanlarında Eflak ve Buğdan gâvurları kadar bile değerimiz kalmadı. Kaç defa bu düşmanın hareketini ve kuvvetini yazıp haber verdim. Düşmanın sayısı çoktur. Onun için topları ve askerleri metrislerden

708 Bk. *Viyana Kuşatması Günlüğü*, s. 99.
709 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 739.

çek. Bu şekilde gerektiği anda meydan savaşına girebilecek hâlimiz olsun. Ya da bırak bizi, geri çekilelim. Selamete çıkalım. Ama o inadından dönmedi. Bir türlü söz dinletemedim. Bana hep küçük düşürücü mektuplar yolladı. Bu mektuplarda bizim kokmuş at eti yediğimizden bile söz etti. Cenab-ı Hak izin verdikten sonra, benim için düşmanı bu yerde tepelemek çok kolay iştir. *Gerçi, bu yaptığımın dinimize göre ihânet olduğunu biliyorum.* Ama neyleyeyim, elimden başka türlüsü gelmiyor. Şimdi Türkler kumandanlarının değerini görüp anlasınlar. Anlasınlar da, Tatarlar olmadan savaşmanın ne demek olduğunu öğrensinler!" [710]

Merzifonlu, yaklaşmakta olan Polon ordusuna karşı Budin valisi İbrahim Paşa'yı gönderdiyse de, başarılı olamadı. Osmanlı ordusunda olan Voyvoda askerlerinden Hıristiyan olanların çoğu da Leh Kralı Sobieski tarafına geçince, Osmanlı ordusu iyice kırılmaya başladı.

Neye uğradıklarını anlayamayan Osmanlı askeri, bozguna uğrayıp kaçışmaya başladı. *Kahlenberg Dağı* [711] eteklerinde on binden fazla şehid verildi.

Bu şekilde kabahatinin kurbanı olan Merzifonlu, yanındaki askerle birlikte Budin'e doğru çekildi. Oraya ondan önce gelmiş olan ve bu bozgundan sorumlu olarak gördüğü Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı yakalatarak Budin'e varmadan Yanık Kalesi civarında [712] idam ettirdi. Yerine de Kara Mehmed Paşa'yı tayin etti.

Osmanlı ordusu kurban vere vere geri çekiliyor, düşman ordusu da hem onları katlediyor hem de geride bıraktıklarını ganimet olarak topluyordu. [713]

710 *Viyana Kuşatması Günlüğü*, s. 99-100.
711 Bu dağ için bk. İhsan Süreyya Sırma, Dağların Sırrı.
712 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 737.
713 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 89.

Hırsını bu şekilde tatmin edememiş olan Merzifonlu, yolunda bulunan kale ve kasabaları yaka yaka[714] bu şekilde Budin'e, oradan da Belgrad'a çekildi. Düşman ordusu ise takipten vazgeçmeyerek Estergon Kalesi'ni yeniden eline geçirdi ve binlerce Osmanlı askeri katledildi.[715] Merzifonlu ise bütün bu hezimetin sebebini, Uzun İbrahim Paşa ile Kırım Hanı Murad Giray'a yükleyerek aradan sıyrılmak istiyordu. Ne var ki, hezimetin asıl sebebi kendisiydi ve bunun cezasını da Belgrad'da başı vurularak ödedi. Nitekim bu büyük kaybın baş sorumlusu olarak kabul edilmiş, hakkında idam fermanı verilmişti. 25 Ocak 1684'te Kara Mustafa Paşa Belgrad'ta idam edilerek fermanın gereği yerine getirildi.[716]

Değerlendirme

Viyana hezimetinin sebepleri birçok kitap ve makaleye konu olmuştur. Onların hepsini burada sayıp dökmeye gerek yoktur.[717] Ancak hezimet sebeplerinden bir tanesi vardır ki, özellikle onun üzerinde durmak istiyoruz: Cihâd için Viyana üzerine gidildiği hâlde, cihâdın ruhuna uygun hareket edilmemesi...[718]

Müslüman askerleri, daha önceki seferlerde olduğu gibi İslâm'ın ruhuna göre değil, kendi hevâ ve heveslerine göre hareket etmişler; bu hareketlerinden dolayı da Allah kendilerine yardım etmemiştir. Viyana Günlüğü kitabından bu konuyla ilgili birkaç satırı naklet-mekle yetiniyoruz:

714 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 90.

715 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 737.

716 Diğer ayrıntılar için bk. *Silahtar Târihi*, II, 119; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 82 vd.

717 Bu ayrıntılar için bk. *Viyana Kuşatması Günlüğü*, s. 111 vd.

718 Viyana hezimetinin çok manalı olan bir değerlendirmesi için bk. *Silahtar Târihi*, II, 89.

"... Bu üç nedenin yanında bir dördüncüsü vardır ki, bu da kerem sahibi Yüce Allah'ın seferin başından beri İslâm ordusuna ihsan ettiği karşı konulmaz güç ve zengin ganimetlerden dolayı şükredilmesi gerekirken, bu görevin genellikle savsaklanmasıdır. Cenab-ı Hakk'a lütfettiği bu nimetlerden ötürü şükretmek yerine, Allah'ın indinde asla makbul olmayacak nice kötülük ve günâh işlemek cüretini gösterdiler.

"Müslümanlar gâvur ülkesinde, özellikle de Viyana varoşunda ele geçirdikleri şarabı gördüklerinde, hiç içmemiş olanları dahi işrete düşüp çeşit çeşit rezillikler ve akla gelmedik edepsizlikler yapmaya başladılar. Kuşatma mübarek Receb, Şaban ve Ramazan aylarına rastladığı hâlde fuhşu ve oğlancılığı bırakmadılar. Şarap içerek öyle mest oldular ki, Cenab-ı Hakk'ın nimetlerine şükretmeyi unuttular. Böylece de Allah'ın gazabını üzerlerine çektiler." [719]

Avrupa'daki Toprakları Kaybetme Dönemi Başlıyor

Viyana bozgunundan sonra cesaretleri artmış olan Avrupa devletleri anlaşarak her taraftan Osmanlılara saldırdılar. Bu saldırılar sonucunda, 166 sene Devlet-i Aliyye'nin bir eyaleti olan Budin düştü ve onu savunan binlerce Müslüman askeri de şehid oldu. [720] Bunu müteakip, Avusturya, Polonya, Venedik ve Malta devletleri bir araya gelip yeni Haçlı ittifakı oluşturup Osmanlı'ya saldırmaya başladılar. Böylece, Viyana bir tarafa, artık Osmanlı Devleti, Avrupa'daki topraklarını bile koruyamaz oldu ve her gün bir yeri kaybetti. [721]

719 *Viyana Kuşatması Günlüğü*, s. 113-114. Bu kuşatmanın diğer ayrıntıları için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 67 vd.

720 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 93.

721 Ahmed Rasim, *Osmanlı Târihi*, II, 740-741; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

Bu şekilde devleti yöneteməyeceği anlaşılan ve zaten o zamana kadar kabiliyetli Sadrazamlarla bu işi götürebilen, işi gücü av peşinde koşmak olduğundan kendisine *"Avcı Mehmed"* lakabı verilen Sultan IV. Mehmed, bir türlü avdan vazgeçmiyor, kendisini uyaran hocaları da kâle almıyordu. Devlet işlerine o kadar bigâne idi ki, gittiği camilerde hocalar onun ava gitmemesi gerektiğini imâ yolu ile de olsa dile getirdikleri için *"gittiğim camilerde vaaz olmasın"* emrini vermişti. [722]

Durumun böyle gitmeyeceğini anlayan ulema heyeti toplanarak Padişah IV. Mehmed'i hal'edip yerine kardeşi II. Süleyman'ı tahta çıkardılar. [723] Tahtan indirilen IV. Mehmed, nâm-ı diğer *"Avcı Mehmed"* Edirne'de hapsedildi ve 1693 senesinin 6 Kânun'unda vefat etti. [724]

Değerlendirme

1- Sultan IV. Mehmed dönemi bir defa daha göstermiştir ki, *"Çocuk Sultan"*larla devlet yönetilemiyor. Çocuğun aklı oyunda olur. Nitekim *"Avcı Mehmed"* lakaplı Sultan IV. Mehmed de, devlet işlerinden ziyade av işleri ile meşgul olmuş; böyle olunca da onun zamanında devlet neredeyse devletliğini yitirmiştir. Sultan'ın av günleri o kadar meşhur olmuştur ki, onun dönemindeki hadiseler anlatılırken ava çıkış günleri de zikredilmektedir. [725]

2- Sultan IV. Mehmed döneminde girişilen Viyana Kuşatması, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kendi başına buyruk davranması ve hiç kimseyi dinleyip kâle almaması yüzünden hezimetle sonuçlanmış, alınan büyük yenilgiden sonra Osmanlı askerleri bir daha Viyana önlerine kadar dahi gidememiştir.

722 M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

723 *Silahtar Târihi*, II, 295; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 151; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 345.

724 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 94; M. Cavid Baysun, İA, Mehmed IV mad.

725 Mesela bk. *Silahtar Târihi*, II, 278.

Sultan II. Süleyman Dönemi (1687-1691)

Sultan IV. Mehmed'in saltanattan uzaklaştırılmasından sonra, Sultan İbrahim'in oğlu olan Şehzade Süleyman, gözaltında bulundurulduğu hapisten çıkarılarak biat merasimine götürülmek istendi. Fakat Şehzade Süleyman, katledileceği korkusuna kapılarak merasime gitmek istememiş, buna rağmen zorla götürülerek[726] *"II. Süleyman"* unvanıyla kendisine biat edilmiştir. Sultan Süleyman Osmanlı Devleti'nin başına padişah olarak getirildikten sonra, selefi olan Sultan IV. Mehmed, onun çıkarıldığı hapse kondu. Ertesi gün yeni sultanın cülusu hem devletin bütün eyaletlerine, hem de yabancı devletlere bildirildi.

Yeni padişahın tahta oturmasının ardından yeniçeri ve sipahiler birikmiş *ulufe*lerinin kendilerine verilmesini istediler. Bir gün sonra da *At Meydanı*'nda toplanarak *"cülus bahşişi"* istediler. Fakat hazinede para kalmadığı için halktan *"imdadiye"* namıyla para yardımı istendi. Paranın tahsili için de *"zorbalar"* görevlendirildi. Fakat bu görevin zorbalara verilmesi büyük bir felaketi de beraberinde getirdi. Çünkü bu zorbalar halka baskı uyguladılar ve pek çok kimsenin şehri terk etmesine sebebiyet verdiler.[727] İşler o kadar büyüdü ki, zorbalar İstanbul'a hâkim oldular. İstediklerini azlettiriyor, istediklerini tayin ediyorlardı. Adeta *"devlet içinde devlet"* konumuna geldiler. Bu felaket dört ay kadar sürdü. Nihayet bizzat Müslüman halkın bunlara karşı çıkması sonucunda zorbalar dağıldı; birçoğu öldürüldü

726 Bekir Kütükoğlu, İA, Süleyman II. Mad.
727 Bekir Kütükoğlu, İA, Süleyman II. Mad.

ve merkeze nispî bir sükûnet geldi.[728] Fakat Avrupa cephesinde işler iyice sarpa sarmış, her gün yeni topraklar kaybedilmeye başlanmıştı. İstanbul dışındaki taşrada ise memnuniyetsizlik ve kargaşa devam ediyor, eşkıya istediğini yapıyordu.

Viyana bozgunundan sonra maneviyatı bozulmuş olan ordu içinde isyanlar olduğu gibi, taşrada da isyanların ardı arkası kesilmedi. Merzifonlu'dan sonra sadrazamlığa getirenler de bu işin ehli kimseler olmadığı için devlet içerisindeki meseleler çoğalmaya, kendi başına buyruk kimseler de diledikleri gibi hareket etmeye başladılar. Bundan yararlanan Avusturyalılar ise hemen hiçbir ciddi mukavemetle karşılaşmadan, Belgrad dâhil birçok Osmanlı toprağını işgal ettiler.[729]

Gelirlerin birçoğunun kesilmesi ve paranın değer kaybetmesi yüzünden mali durumu düzeltmek üzere bakırdan *"mangır"* denen paralar basılmaya başlandı.[730] Fakat bu mangırlar da işe yaramadı. Zira yabancılar altın ve gümüş dışındaki bu bakır paraları tanımıyor ve kabul etmiyorlardı.[731] Bu mali bozukluk neticesinde, Hamr Emaneti/Şarap İdaresi adlı bir kurum oluşturuldu ve bu kurum tarafından bazı meyhanelerin açılmasına ruhsat verildi. Ancak Müslümanların karşı çıkmalarıyla şarap yeniden yasaklandı. Bütün bu mali, askeri ve sosyal çöküntü neticesinde, Avrupa'daki birçok yerle beraber Belgrad da elden çıktı.[732]

Devleti yeniden toparlamak gayesiyle 1689 yılında Padişah, Edirne'den hareket ederek Sofya sahrasına kadar gitti.[733] Sultan II.

728 Bekir Kütükoğlu, İA, Süleyman II. Mad.

729 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 96; Bekir Kütükoğlu, İA, Süleyman II. Mad.

730 Bu dönemde yapılan para değişiklikleri için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 165-166; Bekir Kütükoğlu, İA, Süleyman II. Mad.

731 Bu para ve altın ayarlamaları hak. Bk. *Silahtar Târihi*, II, 352.

732 Bekir Kütükoğlu, İA, Süleyman II. Mad.

733 *Silahtar Târihi*, II, 439.

Süleyman'ın bu hareketi, Müslümanları biraz olsun gayrete getirdi ve elden çıkmış olan birçok kale geri alındı. Belgrad'ı geri almak için ordu gönderildiyse de, serdarın beceriksizliği, askerin keşmekeşliği neticesinde Belgrad alınamadı. Üstelik o zamana kadar Osmanlı'nın elinde olan Niş de Avusturyalılara kaptırıldı.[734] Avusturyalılar, Osmanlı idaresinde bulunan Hıristiyan halka haberler salarak Osmanlı Dönemi'nin bittiğini, yeni kurulan Haçlı ordusuna katılmalarını telkin ediyordu.[735]

Hâl böyle olunca, Divân-ı Hümayun'da olağanüstü bir toplantı yapıldı. Bu yenilgilerin sebebi olarak Sadrazam Bekri Mustafa görülerek azledildi ve yerine Köprülülerden Fazıl Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi.[736]

Yeni Sadrazam, tıpkı babası Köprülü Mehmed Paşa gibi, sadarete gelir gelmez, haksız yere konmuş olan vergileri kaldırdı; hantal bir hâle gelmiş olan ordunun içerisinden işe yaramaz olan yeniçerileri ihraç ederek orduya yeni bir düzen verdi. Devlet dairelerindeki lüzumsuz kadroları lağvederek ekonomiyi yoluna koydu. Bu başarılarından dolayı kendine güveni artan ordunun başına geçerek yeniden sefere çıktı ve gerçekten Avusturyalıları geri püskürterek Niş ve Belgrad dâhil birçok Balkan bölgesini yeniden fethetti.[737]

İstanbul'a geri dönen Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, Padişah tarafından çok güzel bir şekilde karşılanıp iltifatlarla ağırlandı.

Bu sıralarda Padişah II. Süleyman hastalanmış, hatta bazı yerlerde *"öldü"* şayiaları bile yayılmıştı. Bunun üzerine ayân ve ulema heyetleri toplanarak Padişah'ın vefat etmesi durumunda kimi padişah yapacakları konusunda görüşmelere başladılar. Fazıl Mustafa Paşa'yı

734 *Silahtar Târihi*, II, 471; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 167.
735 Bekir Kütükoğlu, İA, Süleyman II. Mad.
736 *Silahtar Târihi*, II, 483; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 189.
737 *Silahtar Târihi*, II, 517; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 97.

sevmeyen ve onun devlete kattığı yeni moral gücün değerini anlayamayanlar, hâlâ hayatta olan IV. Mehmed'i yeniden padişahlığa getirmek istediler. Bunun üzerine Fazıl Mustafa Paşa, devletin zaten IV. Mehmed yüzünden bu hâle geldiğini, onun için II. Süleyman'ın kardeşi Ahmed'in bu işe daha layık olduğunu söyledi ve bu yönde karar alındı.[738] Daha sonra da Fazıl Mustafa Paşa *Engürüs* seferine çıktı.[739]

Fazıl Mustafa Paşa sefere çıktıktan sonra, 22 Haziran 1691 günü Sultan II. Süleyman, İstanbul'da vuku bulan hadiselerden dolayı, daha emniyette olacağını düşündüğü için gittiği[740] Edirne'de vefat etti. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Süleymaniye Camiinin haziresine defnedildi; kardeşi Ahmed de, Sultan II. Ahmed unvanıyla Osmanlı Devleti'nin yeni sultanı oldu.[741]

Değerlendirme

1- Sultan II. Süleyman, hayatının büyük bir bölümünü hapiste/kafeste geçirdiği için, iktidara getirildiğinde ne devleti biliyordu ne de devleti yöneten insanları... Zaten ilmi de yeterli olmadığı için yönetimi üstlendikten sonra hocasının tesirinde kalıyor; maalesef hocası da onu sömürüyordu.

2- Sultan IV. Mehmed kadar olmasa bile, o da cehaletinden ve dirayetsizliğinden "*Harem*"in tesirinde kalıyor; böyle olunca da yanlış kararlar alabiliyordu.

3- Kendi selefleri gibi bizzat sefere çıkmadığı için orduda gevşeklik oluyor, bu da başarısızlığı getiriyordu.

4- Fazıl Mustafa Paşa örneğinde gördüğümüz gibi, ne zaman yeterlilik esas alınarak devlet yöneticileri seçilmişse, o zaman

738 Bekir Kütükoğlu, İA, Süleyman II. Mad.
739 *Silahtar Târihi*, II, 511, 562.
740 *Silahtar Târihi*, II, 569.
741 *Silahtar Târihi*, II, 572.

devletin işleri iyi gitmiş; yeteneksiz olanlar seçilince de devlet yıkılıp gitmiştir. Sultan II. Süleyman'ın beceriksizliği yüzünden devletin idare kademelerine getirilen cahil ve menfaatperest vezirler zamanında birçok kaleler düşman tarafından alınmışken, dirayetli ve liyakatli Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesiyle devlet tekrar toparlanmış, düşmana kaptırılmış olan birçok şehir ve kale tekrar Osmanlı Devleti'ne kazandırılmıştır.

Sultan II. Ahmed Dönemi (1691-1695)

Daha önce belirttiğimiz gibi, II. Sultan Süleyman Edirne'de vefat edince, yerine kardeşi II. Ahmed padişah oldu. [742]

Sultan II. Ahmed, Edirne'de tahta getirildiğinde, Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa Avusturya cephesinde savaşmaktaydı. 25 Zilhicce 1102 (1691) günü savaş meydanında kendisine isabet eden bir kurşunla yaralandı ve orada şehid oldu. [743] Bu beklenmedik ölüm üzerine morali bozulan ordu Belgrad'a geri döndü.

Fazıl Mustafa Paşa'nın şehadetinden sonra, onun yerine getirilen Sadrazam Arabacı Ali Paşa, hem kifayetsiz hem de zalim bir adamdı. [744] Nitekim bu vasıfsızlığından dolayı sefere çıkmaktan da geri duruyordu. Onun yerine sadrazam olan Hacı Ali Paşa 1692 baharında sefere çıktı. Fakat Sultan'la anlaşamayınca sadaret mührünü geri verdi ve yerine Bozoklu Mustafa Paşa sadrazam oldu.

Değerlendirme

Sultan II. Ahmed, elli yaşına kadar hapiste/kafeste kalıp, bir bakıma yaşlı olarak saltanata geldiği için bir varlık gösteremedi ve zaten yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak Edirne'de vefat etti. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Süleymaniye haziresine defnedildi. [745]

742 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 98; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 199.

743 Ayrıntılar için bk. *Silahtar Târihi*, II, 591; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 199.

744 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 202.

745 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XII, 227; M. Cavid Baysun, İA, Ahmed II. Mad.

Sultan II. Mustafa Dönemi (1695-1703)

Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın şahadetine çok üzülen ve kendisi de hasta olan Sultan II. Ahmed, 1695 yılında vefat etti ve onun yerine Sultan IV. Mehmed'in oğlu Mustafa, *"Sultan II. Mustafa"* unvanıyla Padişah oldu.[746]

Dedeleri gibi bizzat cihada çıkma heveslisi olan Sultan II. Mustafa, tahta geçer geçmez Erzurum'da sürgünde bulunan hocası Seyyid Feyzullah Efendi'yi Edirne'ye getirterek onu Şeyhülislâm tayin etti.[747] Bir müddet sonra da, yâni tahta çıkışının birinci senesinde ordusuyla birlikte Avusturya seferine çıkarak Belgrad'a vardı ve elden çıkmış olan birçok kaleyi yeniden fethetti. Padişah aktif olunca, yıkılmaya yüz tutmuş olan devlet yeniden canlandı ve Sultan II. Mustafa, 1696 baharında İkinci Avusturya seferine çıktı. Bu seferde de Avusturyalılara büyük kayıplar verdirildi ve Avusturya Kralının yaptığı barış görüşmeleri Sultan II. Mustafa tarafından reddedildi.[748]

Sultan II. Mustafa, bir sene sonra, yâni 1697 yılında tekrar Avusturya seferine çıktı. Fakat ondan önce Avusturyalılar üzerine gitmekte olan bir Osmanlı ordusu *Tisza Suyu*'nu geçerken, bir taktik hatası yüzünden iki Avusturya ordusu arasında kalarak perişan oldu; birçok Osmanlı askeri şehid oldu. Bundan cesaret alan Avusturyalı komutan *Eugen*, Saraybosna'ya kadar ilerleyerek orayı tahrip etti; fakat kısa

746 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 101.

747 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XIII, 16; Cengiz Orhonlu, İA, Mustafa II. mad.

748 Cengiz Orhonlu, İA, Mustafa II. mad.

zamanda geri çekilmeye mecbur edildi. Her iki taraf da, senelerdir aralarında sürmekte olan savaştan yoruldukları için 1699 yılında yapılan *Karlofça Antlaşması*'yla savaşa son verdiler. [749] Bu antlaşma ile birçok Osmanlı kalesi elden çıktığı gibi, Osmanlıya bağlı Arap bölgelerinde de isyanlar başlamıştı. Fakat bu yörelere ordular gönderilerek Basra'ya kadar olan yerlerde tekrar asayiş sağlandı. Savaşlarda hayli yıpranmış olan donanma da, yeni Kaptan-ı Derya *Mezemorta Hüseyin Paşa* sayesinde tekrar ıslah edilerek kısmen güçlenmiş oldu. [750] Ekonomik alanda da birçok ıslahat hareketine geçilerek ilk defa üzerinde tuğra bulunan altın, kuruş ve *zolota*lar basıldı; kahve için "*bid'at-ı kahve*" adlı yeni bir vergi konuldu.

Sosyal alanda da bazı değişikliklere gidilerek Râmî Mehmed Paşa'nın sadaretinde Avrupa'dan kumaş ithal edilmesi yasaklandı. Aynı şekilde gayrimüslimlerin kırmızı elbise ve sarı pabuç giymeleri de yasaklanmış; Müslüman kadınların geniş elbise ve kalın yaşmak takmaları da, keza bu ıslahatlar çerçevesinde emredilmiştir. [751]

Padişah'ın çok sevip saydığı Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'yi sevmeyenler, İstanbul'da toplanarak Edirne üzerine yürüdüler. Çünkü o zaman Sultan II. Mustafa ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi orada bulunuyorlardı. Edirne'ye kadar gelen isyancılar, Feyzullah Efendi'nin uzaklaştırılmasıyla yetinmediler ve "*Edirne Vak'ası*" olarak bilinen olaydan sonra, Sultan II. Mustafa'yı hal'ederek, yerine şehzade Ahmed'i sultan tayin ettiler (1703). [752]

749 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 331, 353.
750 Cengiz Orhonlu, İA, Mustafa II. mad.
751 Cengiz Orhonlu, İA, Mustafa II. mad.
752 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 357; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XIII, 86.

Değerlendirme

1- Sultan II. Mustafa, saltanatının ilk yılından itibaren devletin kaybedilmiş topraklarını geri alma teşebbüsünde bulunmuş ve bu gayeyle üç sene üst üste Avusturya seferine çıkmıştır.

2- Avusturyalılarla yapılan *Zenta Muharebesi*'nden sonra Osmanlı ordusu büyük kayıplar verince, Edirne'ye çekilmiş ve Sultan IV. Mehmed gibi ava merak salmıştır. Bu dönemde hattatlık da yapan Sultan II. Mustafa, "*İkbâlî*" mahlasıyla şiirler de yazmıştır.

3- Sultan başlangıçtaki seferlerinden vazgeçip ava ve şiire dalınca hem devletin işleri iyi gitmemiş, hem de saltanatından olmuştur.

Sultan III. Ahmed Dönemi (1703-1730)

Sultan III. Ahmed, isyancılar tarafından *Edirne Vak'ası* olarak bilinen olay sonrasında tahta getirildiği için kendisini tahta çıkaran yeniçerilerin her istediğini yapmak mecburiyetinde kaldı. Nitekim yeniçerilerin isteği üzerine Şeyhülislâm Feyzullah Efendi isyancılara teslim edildi ve akabinde de idam olundu. [753]

Padişah Sultan III. Ahmed, ancak İstanbul'a geldikten sonra duruma hâkim olabildi. Fakat her tarafı isyancıların sardığı bir ortamda Padişah durmadan sadrazam değiştiriyor, gelen sadrazamların hiçbiri başarılı olamıyordu.

1711 yılında Avrupa ülkeleri birbirleriyle anlaşmazlığa düşünce, Fransa'nın destek sözü vermesi ve Avusturya gibi Avrupa devletlerinin de pasif kalacakları konusunda teminat vermesi üzerine, Osmanlı Devleti, daha önce kaybettiği yerleri geri almak ümidiyle Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa komutasındaki orduyu Rusya üzerine gönderdi. Savaş, Osmanlının galebesiyle bitmiş, Rus ordusu teslim olacakken, Rus Çarının karısı *Katerina*, Osmanlı ordugâhına birçok hediye göndererek sulh talebinde bulundu. Zaten ordu savaştan yorulmuş ve savaşa devam etmekte isteksiz olduğu için Rusların teklifi kabul edildi ve 21 Temmuz 1711'de muvakkat *Prut Anlaşması* imzalandı. [754] Osmanlı Devleti bu zaferle Azak Kalesi dâhil birçok yeri geri aldı; böylece İkinci Viyana kuşatmasından sonraki en büyük zaferini elde etti. Fakat maalesef Katerina ile Baltacı arasında bazı dedikodular uydurularak

753 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XIII, 87.
754 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XIII, 151 vd.

bu başarılı sadrazam görevden uzaklaştırıldı. Mamafih takip eden yıllarda da Sultan III. Ahmed'in disiplinli idaresi sayesinde, devletin orduları kaybedilmiş olan birçok kale ve adayı geri aldı.

Damat Ali Paşa, bu galibiyetlerden güç alarak Venedik sahillerine saldırmak istedi. Fakat bu hareket *Korlofça Antlaşması*'na aykırı sayıldığı için 1716 yılında Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında tekrar savaş başladı. Osmanlı ordusu Belgrad'ı ve Sava nehrini geçtikten sonra Avusturyalılarla büyük bir savaş oldu. Bu savaşta Damad Ali Paşa şehid olunca Osmanlı ordusu yenilerek geri çekilmek durumunda kaldı. Takip eden senede de, yâni 1717'de Avusturyalılar Belgrad'ı Osmanlılardan geri aldılar. Bu yenilgilerden sonra *Pasarofça Anlaşması* imzalandı. [755]

Damat Ali Paşa'nın şehadetinden sonra sadarete getirilen Damat İbrahim Paşa zamanında "*Osmanlı'da yeni bir devir*" açıldı denilebilir. Bundan önceki dönemde Devlet daha çok savaşlarla uğraşırken, Damat İbrahim Paşa, İstanbul'da saraylar ve eğlence yerleri yapmaya başladı.

Bu sırada İran'da Sünnilerle Şiiler arasında savaşlar oluyor, Sünni Afganlılar, kendileri gibi Sünni olan Osmanlı Devleti'nden yardım istiyorlardı. Avusturya yenilgisinden sonra itibarını kısmen yitirmiş olan Sultan III. Ahmed, İran'a savaş açarak kaybolmuş olan itibarını geri kazanmak istedi. Osmanlı Devleti ile İran Safevîleri arasında barış antlaşması olmasına rağmen, Sultan III. Ahmed, İranlıların Sünnilerle savaşmalarını, aradaki sulhun ihlâli olarak telakki edip bunu fetva ile destekleyerek İran'a savaş açtı. Neticede 1723'te Tiflis, 1724'te Hoy, Osmanlılar tarafından işgal edildi.

Lale Devri

Yukarıda arz etmiş olduğumuz gibi, Pasarofça Anlaşması'ndan sonra, İran'la yapılan mevzii savaşı istisna edersek, devlet âdeta savaşmayı

755 Ayrıntılar için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XIII, 212 vd.

bırakmış, zevk-u sefaya dalınan yeni bir dönemi başlatmıştır. En güzel köşkler/sayfiye evleri yapılıyor; bu köşklerde zevk-u sefa sürülüyordu.[756] *"Lale Devri"* denen bu dönemde, iyi bir şair ya da iyi bir müzisyen olmak, iyi bir *"mücahid"* olmaya tercih edilir olmuştu. Şair ve musikişinaslar Saray'da taltif ediliyor, kendilerine payeler takdim ediliyordu. Muhtemeldir ki, Osmanlı'da *"Sultanu'ş-Şuârâ"* tabiri ilk defa bu dönemde kullanılmıştır. Hâl böyle olunca, bu dönemde *"edebiyat en verimli dönemini yaşamıştır"* diyebiliriz. İşte şiirleri dillere destan olan meşhur Şair Nedim bu dönemde yetişmiştir ki şiirleri gerçekten de o dönemi çok güzel tasvir etmektedir.

Lale Devrinin bu zevk-u sefası yanında, kabul etmemiz gerekir ki, çok büyük ilmî faaliyetler de icra edilmiştir. Gerek tercüme edilerek gerekse çoğaltılarak Türkçe ve yabancı dillerden birçok eser, Osmanlı ilim çevrelerine kazandırılmıştır. Bu cümleden olarak, meşhur tarihçi *Bedruddin 'Aynî*'nin *'İkdu'l-cumân fî târihi ehli'z-Zamân*'ını zikredebiliriz ki bu eser, orijinal olarak Saray kütüphanesinde mevcuttur. Aynı şekilde Sultan III. Ahmed adına bir kütüphane yapılmış ve bu kütüphaneye binlerce ilmi eser konmuştur. Sultan III. Ahmed bununla da yetinmemiş, el yazması kitapların Osmanlı toprakları dışına götürülmesini de yasaklamış; bu sayede birçok eser kaybolmaktan kurtulmuştur.[757]

Sultan III. Ahmed, Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi'yi elçi olarak Fransa'ya gönderdiğinde, elçilik görevinin yanı sıra ayrıca ilmî araştırmalar yapmasını da emretmiştir.[758] Nitekim Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi'nin beraberinde Paris'e giden oğlu Said Mehmed Efendi'nin çabalarıyla İbrahim Müteferrika, 1724 yılında İstanbul'da ilk matbaayı kurmuştur. Sultan III. Ahmed, başta Kütahya olmak üzere birçok yerde bulunan çini fabrikalarını geliştirmiş, tulumbacı/itfaiyeci oca-

756 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XIV, 179.

757 Bu gibi ilmî ve sosyal faaliyetler için bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XIII, 107 vd.

758 Enver Ziya Karal, İA, Ahmed III. Mad.

ğının kurulmasına da yardımcı olmuştur. Tabii ki, Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı ile Ayasofya arasında kendi adına yaptırmış olduğu Sultan III. Ahmed Çeşmesi'ni de unutmamamız gerekir.

Bütün bu güzel faaliyetler yapılırken, İran'daki karışıklıklardan dolayı tekrar Osmanlı-İran krizi baş gösterdi ve İran sınırına yakın olan birkaç yer kaybedildi.

Patrona Halil İsyanı

Devletin bu pasif durumunu beğenmeyen halk, özellikle de Yeniçeriler, *Patrona Halil* adındaki bir tellâkın etrafında toplanarak 28 Eylül 1730 günü isyan ettiler. Sultan III. Ahmed, isyancıları memnun etmek için Sadrazam'ı, Kaptan Paşa'yı ve Kâhya Bey'i idam ettirip isyancılara vermesine rağmen, onlar bununla yetinmediler ve Sultan'ın azlini istediler. Bunun üzerine Sultan III. Ahmed, tahttan feragat etti ve yerine Sultan I. Mahmud getirildi.

Değerlendirme

Devlet idaresi, keyfî yürütülecek bir idare değildir. Yâni bir devlet başkanı *"ben istediğim şekilde devletimi yönetirim; ister savaşırım, istemesem savaşmam"* gibi bir söylemi dile getirme lüksüne sahip değildir. Ama ne yazık ki Sultan III. Ahmed döneminde böyle olmuştur. Komşu devletler savaşlarla topraklarını hem korumak hem de genişletmek için çaba sarf ederken, Osmanlı Devleti'nin zevk-u sefaya dalması affedilecek bir husus değildir. Gerçi ilmî sahada bazı faaliyetler yapılmış, Osmanlı'ya matbaa gibi önemli bir müessese kazandırılmıştır ama böylesi müesseseler devletin ayakta kalmasına yetmez. Nitekim Sultan III. Ahmed bu pasifliğinden dolayı saltanatından olmuştur.

Sultan I. Mahmud Dönemi (1730-1754)

Daha önce belirttiğimiz gibi, Sultan III. Ahmed istemeden de olsa saltanattan ayrılınca, onun yerine Sultan II. Mustafa'nın büyük oğlu Mahmud getirildi. Osmanlı tarihinde Sultan I. Mahmud olarak bilinen yeni padişah tahta çıktığında, devletin idaresi tamamen âsîlerin elinde bulunuyordu.[759] Onun içindir ki, devletin üst makamlarına istediklerini getirebiliyorlardı. Önce sadrazamlığa *Silâhdar Mehmed Paşa*'yı tayin ettiler. Bunu müteakip, isyancılar adına Sultan'la görüşen Patrona Halil, ondan Damad İbrahim Paşa tarafından konulmuş olan *"bina vergisi"*ni kaldırmasını istedi. Yeni sultan, silahlı isyancılara karşı koyacak gücü olmadığı için onların teklifini kabul etti.

Valide Sultan'la iyi ilişkiler içerisinde bulunan Patrona Halil'in isyancı adamları, Kâğıthane'deki konakları yıkmakla işe başladılar. Patrona Halil, devletin başında Sultan I. Mahmud değil de sanki kendisiymiş gibi davranıyordu. Nitekim dilediğini dilediği yere tayin ediyor, dilediğini azlediyordu. Tabii ki bu icraat pasif durumda bulunan Padişah'ı üzüyordu. Nihayet Pehlivan Halil Ağa'nın marifetiyle Patrona Halil katledildi ve böylece isyan bastırılmış oldu. Ne var ki, bir sene sonra, yâni Mart 1731'de Arnavutlar yeni bir isyan çıkardılar. Bu sefer de Padişah'ın yanında yer almış olan halkın isyancılara karşı çıkması sayesinde isyan bastırıldı ve bu isyanı çıkarmış olan Arnavut ve Boşnaklar İstanbul'dan sürülerek başka yerlere gönderildiler.[760] Pa-

759 M. Münir Aktepe, İA, Mahmûd I. Mad.
760 M. Münir Aktepe, İA, Mahmûd I. Mad.

dişah bununla da yetinmeyip Beşir Ağa hariç, hala görevde olanların tamamını değiştirerek yerlerine başkalarını tayin etti.

Bu tayinlerden sonra, Sultan I. Mahmud, İran'la savaşın sürdürülmesine karar verdi. Senelerce süren savaşlardan sonra nihayet iki devlet arasında sulh yapıldı. Fakat bu arada Ruslarla olan anlaşmazlıklardan ve Rus devletinin Osmanlı topraklarının bir kısmını işgal etmesinden dolayı, 2 Mayıs 1736'da Fransa'nın teşviki ile Rusya'ya savaş ilan edildi.[761] Osmanlı'nın Rusya ile savaşa girmesini fırsat bilen Avusturya da tekrar Osmanlı kalelerine saldırdı. Osmanlı askerinin savaştaki disiplini sayesinde Avusturya saldırısı püskürtülüp düşman barışa zorlandı. Barış şartlarından bir tanesi de, yapılan bu savaşın sorumlularının Rusya ve Avusturya olduğunun kabul edilmesiydi. Fransa'nın arabulucu olduğu bu barış girişiminden bir netice alınamadığı gibi, Osmanlılar ile Avusturyalılar arasındaki savaş devam etti. Osmanlıların gayesi, Avusturyalılar tarafından alınmış olan Belgrad'ı geri almaktı. Diğer taraftan da Ruslarla olan savaş devam ediyordu. Her iki cephede de, yâni hem Rus hem Avusturya cephesinde Osmanlılar galip, Avusturya ve Rusya mağlup sayıldı. Bunun üzerine Fransızların arabuluculuk gayretleriyle Belgrad anlaşması imzalandı. Fransa da bu gayretlerinden dolayı Osmanlılarla olan *"Kapitülasyon Antlaşması"*nı yenileme fırsatı buldu (30 Mayıs 1740).[762] Keza Fransa'nın gayretiyle İsveç ve İspanya devletleriyle de ticaret antlaşmaları yapıldı ve bir *"sulh ve sükûn dönemi"* başlamış oldu.[763] Avrupalılarla bu şekilde görece bir barış sağlanmışken, mezhep çatışmaları yüzünden Osmanlı ile arası bozuk olan İran, Bağdad ve Kerkük'ü işgal etti. Bilahare yapılan birçok savaştan sonra, nihayet 1639 yılında yapılan *Kasr-ı Şirîn Antlaşması* esas alınarak tekrar sulh yapıldı (1746).

761 M. Münir Aktepe, İA, Mahmûd I. Mad.

762 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XV, 9; M. Münir Aktepe, İA, Mahmûd I. Mad.

763 M. Münir Aktepe, İA, Mahmûd I. Mad.

Bu şekilde Sultan I. Mahmud hem Avrupa ülkeleriyle hem de İran'la barıştıktan sonra, devletini sükûnet içinde idare etmeye devam etti. Tabii ki, bu kadar büyümüş olan devlette zaman zaman isyanlar çıkıyor fakat zamanında tedbir alınarak bu isyanlar bastırılıyordu. Bu dönemin en önemli meselelerinden bir tanesi de Arabistan/Necd'te ortaya çıkan "*Vahhâbî*" hareketiydi. [764]

Sultan I. Mahmud'un Vefatı

Şartlar ne olursa olsun, Osmanlı sultanları mutlaka "*Cuma Selamlığı*"na giderlerdi. Onlar bu hareketleriyle hem dinî vecibelerini yerine getiriyor, hem de halka sağlıklı ve devletin başında olduklarını göstererek moral vermeyi amaçlıyorlardı. En zor şartlar altında bile sultanlar bu geleneği sürdürdüler. Nitekim hasta olduğu halde böyle bir *Cuma Selamlığı*'na iştirak eden/etmek zorunda kalan Sultan I. Mahmud'un hastalığı artmış ve Cuma selamlığından sarayına dönemeden vefat etmiştir (13 Aralık 1754). [765]

Değerlendirme

1- Osmanlı Devleti'nin başarılı sultanlarından olan Sultan I. Mahmud, gerek Batı'ya, gerekse Doğu'ya gönderdiği ordularıyla yeni yerler fethedememiş olmasına rağmen en azından mevcut sınırları koruyabilmiştir.

2- Ataları gibi o da şiire meraklı olduğu için Türkçe şiirlerinin yanı sıra başarılı bir şekilde Arapça şiirler de yazmış bir sultandır.

764 Ayrıntılar için bk. Eyyûb Sabri Paşa, *Târih-i Vehhâbiyân*, İstanbul, 1296; T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 464; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XV, 118 vd.

765 M. D'Ohsson, *Tableau Générale de l'Empire Othoman*, II, 202; Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XV, 171; M. Münir Aktepe, İA, Mahmûd I. Mad.

Müziğe de meraklı olan Sultan I. Mahmud sadece dinlemekle kalmamış, besteler de yapmıştır.

3- Tıpkı kendisinden önceki Sultan III. Ahmed gibi, o da ilme büyük değer vermiş, İstanbul'un değişik yerlerine kütüphaneler yaptırmıştır.

4- Sultan I. Mahmud, aynı zamanda İstanbul'un su işleri ile de meşgul olmuş; *Topuzlu Bendi*'ni yaptırarak Taksim'deki depolara, oradan da Tophane ve Azap Kapı çeşmelerine su gitmesini sağlamıştır.

Sultan III. Osman Dönemi (1754-1757)

Sultan I. Mahmud'un vefatı üzerine, 55 yaşlarında olan kardeşi Osman yeni Osmanlı padişahı oldu.[766] Sultan III. Osman olarak bilinen bu padişahın saltanatı ancak üç yıl kadar sürmüştür.

Sultan I. Mahmud döneminde olduğu gibi, yabancı ülkelerle sulh devam ederken devletin bazı bölgelerinde ayaklanmalar olmuş, bu cümleden olarak Mısır Kölemenleri, Osmanlı Veziri Hekimoğlu Ali Paşa'yı Mısır'ı terke mecbur etmişlerdir.[767]

Sultan III. Osman döneminin en büyük özelliği, bu dönemde çok sayıda sadrazam azlinin ve tayininin yapılmış olmasıdır. Sultan III. Osman, bir bakıma böyle yaparak onların devlet işlerine fazla karışmamalarını temin etmek istiyordu.

Sultan III. Osman döneminde, ağabeyi Sultan I. Mahmud'un inşasına başlamış olduğu cami tamamlanmış ve adına *Nûr-i Osmanî* denmiştir.[768] Garip bir tasarruf olarak halk ile devlet ricalinin birbirinden ayırdedilebilmesi için halkın samur ve kakım gibi kürkleri giymeleri yasaklanmıştır. Sultan III. Osman zamanında maalesef kardeş katli uygulaması yeniden başlamış ve III. Osman, kardeşini katlettirmiştir.[769]

Sultan III. Osman zamanında İstanbul'da büyük bir yangın çıkmış, neredeyse şehrin yarısını etkilemiş, pek çok ev ve müessese yok olmuştur.

766 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XV, 173.

767 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XV, 183; Şinâsi Altundağ, İA, Osman III. Mad.

768 Günümüzde Nur-i Osmaniye olarak bilinmektedir. Ayrıca bk. Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XV, 189.

769 Şinâsi Altundağ, İA, Osman III. Mad.

Sultan III. Osman 1757'de vefat etti ve Yeni Cami türbesine defnedildi.[770]

Değerlendirme

Oldukça haris ve kuşkulu olan Sultan III. Osman, ağabeyi Sultan I. Mahmud gibi başarılı olamadığı için kompleksli bir padişahtı. Halkın kıyafetine karışır, musikiyi asla sevmezdi. Sultan III. Osman sadece Müslümanların değil, aynı zamanda Hıristiyanların da kıyafetlerine karışan bir sultan olarak tarihe geçmiştir.

770 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XV, 195.

Sultan III. Mustafa Dönemi (1757-1774)

1757 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan III. Mustafa'nın şehzadeliği inziva ve korku içerisinde geçmiştir. Böyle olduğu için, tahta çıktığında insanlar onun bu işi götüremeyeceğini sanmışlardı. Oysaki o, inziva/kafes döneminde kendisini ilme vermiş, sadece sosyal alanda değil tıp ilminde dahi büyük mesafe kat etmişti. Hatta rivayetlere göre birkaç defa zehirlenmiş ve kendi tıbbî bilgileriyle bu zehirden kurtulmuştur.[771]

Sultan III. Mustafa, tahta geçtikten sonra tecrübeli bir devlet adamı olan Ragıp Mehmed Paşa'nın görevine devam etmesini sağlayarak devlet idaresini onunla koordineli bir şekilde devam ettirmiştir. Sultan iç meselelerle, Ragıp Paşa[772] da daha ziyade dış meselelerle uğraşıyordu. Sultan III. Mustafa, gerilemekte olan devletin bu gidişatını durdurabilmek için bazı ıslahat tedbirlerine gerek duydu.

Sultan III. Mustafa bazı yolsuzluklara karışan vakıfları düzelttiği gibi, vergi konusuna da yeni bir düzen getirerek devlet hazinesine para girmesini sağladı. Fakat denilebilir ki, onun yaptığı en büyük ıslahat, Saray masraflarının en aza indirilmesi olmuştur. Ayrıca para ve altın kurlarına müdahale ederek Hıristiyan ve özellikle Yahudi kuyumcularının altın üzerinde oynadıkları "*ayar oyunları*"na son verdi. Çünkü söz konusu kuyumcular, halktan topladıkları altınları değiştirip

771 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XVI, 7vd.; Bekir Sıtkı Baykal, İA, Mustafa III. Mad.

772 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XVI, 59.

dışarıdan getirilmiş süsü vererek insanları kandırıyorlardı.[773] Onun için yeni padişah darphaneye de el attı ve vezni eksik olan altınların alınıp satılmasını yasakladı. Fakat ekonomik durum o kadar bozuktu ki, yapılan onca reformlara rağmen vaziyet düzelmiyordu. Taşradaki yöneticilerin vergilerle halkı zor duruma düşürmesinden dolayı çoğu göç ediyor; bu sefer de araziler ekilemez oluyordu.

Askeriyeye de el atan Sultan III. Mustafa, eski ve ağır toplar yerine taşınabilir daha hafif toplar yaptırmış, tersanede de yeni gemiler inşa ettirmiştir. Bu iş için de *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn* adlı bir okul açtırmıştır.

İstanbul'da bu faaliyetler devam ederken, Anadolu'da "*Kapusuz Levendât*" adı altında bir eşkıya güruhu soygunlar yapıyor, halkı bizar ediyordu. Âyân grubunun da halka zulmedip zorla vergi alması üzerine, Sultan III. Mustafa bu duruma son verecek sert bazı tedbirler aldı.

Eyaletlerin durumu da pek iç açıcı değildi. Zira Mısır, Tunus gibi uzak eyaletlerdeki yerli idareciler neredeyse Osmanlı valilerini tanımıyor, onlardan bağımsız hareket ediyorlardı. Bunun en büyük sebebi de, oralara gönderilen "*damat paşalar*"ın merkezi fazla kâle almamaları, kendi başlarına buyruk davranmalarıydı.

Sultan III. Mustafa halkın kıyafetine de karışıyor, Müslüman kadınların açık-saçık giyinmemeleri için çok sert tedbirler alıyordu. Gayrimüslimlerin ise zaten kendilerine özgü kıyafetleri vardı.

İlginç Projeler

Sultan III. Mustafa, devletin bozuk olan ekonomisini düzeltmek üzere, o gün için halka tuhaf gelen projeler düşünmüştür. Fakat ileriyi göremeyen halk karşı çıktığı için, maalesef Padişah bu hayallerinden vaz geçmiştir. Bu projelerden bir tanesi Süveyş Kanalı'nı açmak,

773 Bekir Sıtkı Baykal, İA, Mustafa III. Mad.

diğeri de Sakarya Nehri'ni bir kanal vasıtasıyla Sapanca Gölü'ne bağlamaktı.[774] Ne çare ki halk, Padişah'ın vizyonuna sahip değildi. Padişah ayrıca halkın küçük yerleşim bölgelerinden büyük merkezlere göç etmelerine mani olmak istemiş fakat bu konuda da çok az başarılı olmuştur.

Sultan III. Mustafa'nın İmâr İşleri

III. Mustafa, İstanbul'da vuku bulan zelzele sonucu harabeye dönmüş binaları tamir ettirmiş; hem İstanbul'a hem de Mekke'ye yeni su yolları yaptırmıştır.

Rusya'ya Savaş İlan Ediliyor

Öteden beri Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerginlik yaşanıyor; fakat Sultan III. Mustafa barış taraftarı olduğu için Ruslarla iyi geçinmeye çalışıyordu. Fakat ne zaman ki Ruslar Osmanlı sınır boylarında sıkıntılar çıkarttılar; işte o zaman Sultan, Şeyhülislâm'ın fetvasını alarak 1768 yılında Rusya'ya savaş ilan etti.[775] Ruslara karşı giden Osmanlı ordusu maalesef fazla bir başarı elde edemedi. Ardından Rus donanması harekete geçerek Çeşme'ye kadar gelip oradaki Osmanlı filosunu imha etti. Buna çok üzülen Sultan, Rus donanmasına karşı Cezayirli Hasan Paşa'yı gönderdi. Mahir bir denizci olan Hasan Paşa, gerçekten de Rusları oralardan temizlemeye muvaffak oldu. Bu habere çok sevinen Sultan da ona fermanla "*Gazi*" rütbesini verdi.[776]

Cezayirli Hasan Paşa'nın bu başarısına rağmen Ruslar karadan saldırılarına devam edip birçok yeri Osmanlılardan aldılar ki, elden çıkan bu yerlerin en önemlisi Kırım'dı.

774 Bekir Sıtkı Baykal, İA, Mustafa III. Mad.

775 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XVI, 128; Bekir Sıtkı Baykal, İA, Mustafa III. Mad.

776 Bekir Sıtkı Baykal, İA, Mustafa III. Mad.

Kırım'ın kaybı Sultan III. Mustafa'ya çok dokunmuştu. Onun için bizzat ordunun başında Kırım'ı kurtarmaya niyetlendi. Fakat ordu hazırlıklarına başladığı bir sırada, 1774 yılında vefat etti. [777]

Değerlendirme

1- Büyük âlimlerle ilmî münazaralarda bulunacak kadar ilim sahibi olan Sultan III. Mustafa, bütün iyi niyetine ve gayretlerine rağmen, tefessüh etmiş olan devletin yapısından dolayı fazla başarılı olamamıştır.

2- Hitabeti güçlü ve çok güzel konuşan Sultan III. Mustafa, aynı zamanda *Cihangir* mahlasıyla şiirler de yazmıştır.

3- Sultan III. Mustafa haremde oturmaktan hoşlanmaz, daha ziyade halkın arasına karışır, devlet işlerini denetler, vakit buldukça da ava çıkardı.

4- Devletlerin ancak iyi bir ilimle idare edilebileceğini kabul ettiği için Saray kızlarının çoğunu âlim zatlarla evlendirmiştir.

777 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XVI, 248; Bekir Sıtkı Baykal, İA, Mustafa III. Mad.

Sultan I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789)

Sultan III. Mustafa'nın vefatından sonra, kardeşi Abdülhamid, Sultan I. Abdülhamid olarak Osmanlı sultanı oldu. [778]

Abdülhamid tahta çıktığında, Osmanlı-Rus savaşı devam ediyor, devlet de büyük bir mali kriz içerisinde bulunuyordu. Haddizatında gayretli bir padişah olan Sultan I. Abdülhamid, imkânsızlıklar içerisinde bulunan bir devleti devralmıştı. İç karışıklıklar da olanca hızıyla devam ediyordu.

Devleti tekrar eski gücüne kavuşturmak için, bir hamle olmak üzere Ruslara karşı ordular gönderdiyse de, asker başarılı olamadı ve taraflar arasında maddeleri Osmanlı'nın zararına olan Küçük Kaynarca antlaşması imzalandı (21 Temmuz 1774). [779]

Osmanlının bu zayıf durumundan yararlanan Avusturya devleti de Avrupa'da Osmanlı'ya ait birçok yeri işgal etti.

Sultan I. Abdülhamid, devleti içine düştüğü zaaftan kurtarabilmek için hem iç isyanları bastırmak hem de bazı ıslahat hareketlerini gerçekleştirmek üzere Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa'yı ve Sadrazam Halil Hamid Paşa'yı görevlendirdi.

Cezayirli Hasan Paşa gerçekten de birçok ayaklanmayı bastırmaya muvaffak oldu ve Mısır'ı adeta Osmanlı'ya yeniden kazandırdı. [780] Bu arada leventler de isyan etmişti. Bunun üzerine Sultan I. Abdül-

778 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XVI, 251.
779 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, XVI, 263.
780 M. Cavid Baysun, İA, Abdülhamid I. Mad.

hamid, "*Levend Teşkilatı*"nı [781] lağvetti; isyancı leventlerin çoğunu da öldürttü.

Sultan I. Abdülhamid'in en büyük ıslahatlarından bir tanesi de askerî alanda yapılan faaliyetlerdir. Bu meyanda, Fransa'dan getirtilen askerî uzmanların yardımıyla topçu ve lağımcılar ıslah edilmiş, bunların eğitimleri sırasında Sultan I. Abdülhamid de bizzat bulunmuştur. [782]

Bu cümleden olmak üzere, Rumeli'de ve Kafkas sahillerinde yıkılmış olan kaleler tamir edilmiş, topçu subayların yetiştirilmesi için de *Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn* [783] açılmıştır.

Bu dönemde yerli malı kullanılması mecburi kılınmış; ayrıca İbrahim Müteferrika matbaası gözden geçirilerek ihya edilmiştir.

Bu ıslahatları gerçekleştiren Sadrazam Halil Hamid Paşa, bu konuda daha da başarılı olmak için, artık yaşlanmış olan Sultan I. Abdülhamid'i indirip yerine Veliaht Selim'i çıkarmak istiyordu. Fakat onun bu niyetini sezen Padişah, Sadrazam'ı azledip idam ettirdi. [784]

Osmanlı ve Ruslar arasında imzalanmış olan Küçük Kaynarca Antlaşması iyi bir netice vermemiş, söz konusu antlaşma maddeleri tekrar gözden geçirilmek üzere, taraflar arasında İstanbul'da yeni bir antlaşma (*Aynalı Kavak Tenkihnâmesi*) [785] imzalanmıştır. Bu yeni antlaşmaya göre Kırım bağımsız bir hüviyet kazanmış oldu. Fakat bu bağımsızlık fazla uzun sürmedi ve Rusya, 1784 yılında Kırım'ı kendisine bağladığını ilan etti. Yeni Osmanlı Sadrazamı Koca Yusuf Paşa, bunu kabul edemeyeceklerini Padişah'a arz etti ve barıştan

781 *"Levend"*, bir nevi bahriyeli asker demektir. (Ayrıntılar için bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, *"Levend"* mad.)

782 M. Cavid Baysun, İA, Abdülhamid I. Mad.

783 Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, ilgili mad.

784 M. Cavid Baysun, İA, Abdülhamid I. Mad.

785 M. Cavid Baysun, İA, Abdülhamid I. Mad.

yana olan Padişah'ın muhalefetine rağmen Rusya'ya harp ilan edildi (1787). Diğer taraftan Avusturya da, fırsattan istifade, Osmanlı'ya ait Balkanlar'daki toprakları alma teşebbüsünde bulundu. Bir taraftan Ruslarla, diğer taraftan da Avusturyalılarla savaş yapıldığı bir sırada, Padişah I. Abdülhamid vefat etti (1789). [786]

786 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 416.

Sultan III. Selim Dönemi (1789-1807)

Sultan III. Mustafa'nın oğlu olan Sultan III. Selim, Osmanlı Devleti'nin 28. padişahıdır. Babası III. Mustafa'nın ölümünden sonra Osmanlı tahtına oturan I. Sultan Abdülhamid, *"töre gereği"* şehzadelere yapılan muameleyi Şehzade Selim'e uygulamamış, böylece Selim, nisbeten rahat bir şehzadelik dönemi yaşamıştır. İyi bir eğitim almış olan Selim, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızcayı da çok iyi bilirdi.

1783'te Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra, Osmanlı Devleti bünyesinde bazı reformların yapılması düşünülmüş [787] ve Sultan III. Mustafa bu konuda büyük gayret sarfetmişti.

Sultan III. Mustafa'dan sonra Osmanlı tahtına oturan I. Abdülhamid, yaşlı olduğu gerekçesiyle, yukarıda gördüğümüz gibi, saltanattan uzaklaştırılmak istenmiş; fakat bu teşebbüs akamete uğramıştır. Böyle bir şey olduğu takdirde, I. Abdülhamid'in yerine Şehzade Selim'in geçecek olması, bu komplonun öğrenilmesinden sonra onun hayatını zorlaştırmıştır.

Selim, şehzadeliği sırasında edebiyata, musikiye, hatta teknik ve askeri bilimlere merak salmış, kendisini bu konuda yetiştirmiştir. Öylesine ki, askeri konularda gizlice Fransa Kralı XVI. Louis'yle yazışarak ondan bilgiler almıştır. [788]

1789 yılında Sultan I. Abdülhamid ölünce, Şehzade Selim, onun yerine Sultan III. Selim olarak tahta oturdu.

787 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 252.
788 A. Cevat Eren, İA, Selim III. mad..

Devlet işlerinin iyi gitmemesinin ve sürekli toprak kaybının sebebi, vefat eden I. Abdülhamid'in yaşlılığına bağlandığı için, genç Sultan III. Selim'in tahta geçişi milleti sevince boğdu.

III. Selim, edebiyat ve müzikle uğraşan ince ruhlu bir insan olmasına rağmen, tahta oturduktan sonra, kendinden önce Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokmuş olan Rusya ve Avusturya devletleriyle savaşmaya karar verdi ve bunun için gerekli fermanları çıkarttı.

Bu dönemde ateşli silahlar alanında hayli ilerlemiş olan Avrupa devletleri karşısında Osmanlı'nın bozulmuş askerî nizamı iyi çalışmadığı ve askerler olur-olmaz yerde bozgunculuk yaptıkları için, yeni padişah laçkalaşmış olan orduyu ıslah etme gereğini duydu.[789] Çünkü askerin başında bulunanlar ve diğer devlet erkânı büyük israflar yapıyor, devlet işlerini ihmâl ediyorlardı. Bütün bunlara bir son vermek üzere ileri gelen devlet ricaliyle bir toplantı yapıp bir an önce bu durumu düzeltmeleri için onlara talimatlar verdi. Bu meyanda, sefahate yol açan meyhanelerin de kapatılma emrini verdi.[790]

Devletin mali durumu da içler acısı bir vaziyette olduğu için bu mali krize bir çare olmak üzere, Saray'daki altın ve gümüş eşyanın büyük bir kısmını darphaneye sevk ederek paraya çevirtti.

Tahta çıkışının ilk senesinde Ruslara karşı yenilgiler alındığı gibi, Belgrad da Avusturyalılara bırakıldı.

Bütün bu olumsuzluklardan dolayı, Sultan III. Selim, Şeyhülislâm'ın da fetvasını alarak 1790 yılında Prusya devleti ile ittifak yaptı. Bunun bir semeresi olarak Prusya'nın zorlamasıyla Avusturya Belgrad'ı Osmanlı Devleti'ne geri verdi. 1792 yılında, her gün yeni yerlerin kaybedilmesi ve ordunun da yorgun ve perişan olması nedeniyle Ruslarla barış antlaşması imzalandı.

789 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 253.
790 A. Cevat Eren, İA, Selim III. mad.

1789 Fransız Devrimi

Söz buraya gelmişken, sadece Fransa'yı değil, bütün Avrupa'yı hatta bütün dünyayı etkilemiş olan Fransız Devrimi'ne de birkaç cümleyle değinmekte yarar görüyoruz. Çünkü bu devrimin bizim tarihimizle de yakın bir ilişkisi vardır. Nitekim ileride görüleceği gibi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin bünyesinde başlayan reform hareketleri büyük ölçüde ilhamlarını bu devrimden almıştır.

Târihler 1789'u gösterirken Fransız tahtında XVI. Louis ve karısı Marie-Antoinette bulunuyordu. Kraliçe Marie-Antoinette, kendisi için Versailles yakınlarında "*Petit Trianon*" saraycığını yaptırmış; canı istediğinde "*lüks bir köylü hayatı*" yaşamak için saraycığının yanına bir de değirmen inşa ettirmişti. Versailles Sarayındaki çalışmalarından yorulunca kendi köyüne çekiliyor, hatta bazen inekleri dahi bizzat kendisi sağıyordu.[791] Fakat Kraliçe bunu Fransızlara "*işte ben de sizin gibi yaşıyorum*" imajını vermek için değil, kişisel zevklerini tatmin için yapıyordu. Halk ise ekmek alabilmek için Paris fırınları önünde uzun kuyruklar oluşturmak zorunda kalıyordu. Yâni Saray ayrı, halk apayrı bir hayat içerisinde yaşıyordu.[792]

Özellikle 1789 baharından itibaren Fransa'daki ekonomik sıkıntı had safhaya ulaştı. Devlet para, halk da ekmek bulamıyordu. Hatta bu krizden kurtulmak için, Kral XVI. Louis, devlet yetkililerini acele toplantılara çağırıyor[793] fakat krize çare bulamıyordu: Bir tarafta devletteki "*burjuva savurganlığı*" vardı, diğer yanda halkın sefaleti... Aslında XVI. Louis, bazı tarihçilerin iddia ettikleri gibi, halkı için kötü niyetli birisi değildi; onun şanssızlığı beceriksizliğinden kaynaklanıyordu: Kral olmuştu ve bu işi gereği gibi yürütemiyordu. Çünkü doğru

791 *Histoire Universelle*, IX, 206.

792 Jean Carpentier et François Lebrun, *Histoire de France*, Paris, 2000, s. 242.

793 *Histoire Universelle*, IX, 216.

yapmak için iyi niyetin olması şart, fakat yeterli değildir. Bu yüzdendir ki, taşrada ve bilhassa *Provence* ve *Picardie*'de çiftçiler ayaklanmaya başlamışlardı. [794]

Sefaletin ayaklandırdığı halk karşısında çaresiz kalan Fransız Kralı, devletin içerisine halkın temsilcilerini kabul etmek zorunda kaldı. "*Tiers État*", "*devletin üçte biri*" diye tercüme edilebilecek halkın seçkinler grubu, giderek devlet idaresi içinde etkin olmaya başladı ve bu "*etkinlik*" büyük devrimin habercisi oldu. Bunların bir bakıma liderliğini üstlenen kişi, haddizatında bir papazdı ve ilk defa bu papaz, yâni *l'Abbé Siéyès* bir "*milli meclis*"ten söz etmiştir. [795] Nitekim devrimin arifesinde, yâni "*devrimin doğum günü*" olan 17 Haziran 1789'da yaptığı konuşmalarla gerek halkı, gerekse seçkinleri harekete geçiren, bu âlim papaz olmuştur. Papaz Siéyès'in bu çıkışı, gerçek mücâdelenin başlangıcını oluşturdu. [796]

Aslında Kral XVI. Louis'yi bu kadar zora sokan, onun güzel, fakat kaprisli karısı *Marie-Antoinette* idi. Kocasını, halkın isteklerini dinlememeye teşvik ediyor, bu tavırlarıyla da bütün Fransızların nefretini kazanıyordu. Marie-Antoinette'in karşısında, siyasi bir dehaya sahip meşhur avukat *Mirabeau* mücâdele ediyordu. Mirabeau, Kral'a zarar vermeden, Fransa'nın siyasi ve ekonomik durumunu düzeltmek istiyor, fakat Kraliçe buna mani oluyordu. [797] Bu "*kralcı*" entelektüele göre Kral, kral kalmalı, fakat halkının hizmetinde olan ilk memur olmalıdır.

20 Haziran 1789 günü, krallığın yeni anayasasını görüşmek üzere yapılan toplantıda Kral, karısının etkisinde kalarak halkın temsilcileri olan seçkinlerin isteklerini reddetti. Fakat onun bu hareketi, halkın

794 Henri Leblanc-Ginet, *Chronologie de l'Histoire Mondiale*, Paris, 2002, s. 168.

795 *Histoire Universelle*, IX, 218.

796 *Histoire Universelle*, IX, 219.

797 *Histoire Universelle*, IX, 220.

seçkinlerinin bir adım daha ilerlemelerine vesile oldu. Nitekim birkaç gün sonra bunları tekrar toplayan Kral, kendi istediğini yapamadı ve temsilcileri yatıştırmak için yaptığı baskılar sonuçsuz kaldı. Sarayına çekilen Kral, bir adamını seçkinlere göndererek dağılmalarını istediğinde şu mukabele ile karşılaştı:

"Git ve seni buraya göndermiş olana de ki, biz milli irade ile burada bulunuyoruz ve silahtan başka hiçbir güç bizi buradan çıkaramaz!" [798]

Artık devrim olmuştu.

9 Temmuz 1789'da, kilise temsilcileri, seçkinler ve *Tiers Etat* temsilcileri bir araya gelerek Milli Meclis oluşumunu ilan ettiler. 11 Temmuz'da Kral XVI. Louis, temsilcisi olan *Necker*'i arabulucu olarak gönderdi. Fakat Necker'in gidişi tansiyonun daha da yükselmesine sebebiyet verdi. 13 Temmuz'da Muhafız Birliği ve Paris Belediyesi kuruldu. 14 Temmuzda, *Voltaire*'in katledildiği *Bastille* hapishanesi basıldı ve Kral'a karşı olan hareket hızla yayıldı. Ardından eski rejimin bütün yetkileri elinden alınarak dine ve basına hürriyet getirildi. 2 Kasım'da kilisenin mallarına el konuldu.

1789 yazında Fransız halkı büyük bir paniğe kapıldı. Her tarafı büyük bir korku sarmıştı. [799] Çünkü kralcıların ve burjuva taraftarlarının köylüleri katliama tabi tutup mallarına el koyacakları haberi yayılmıştı. Bunun üzerine Fransa'nın birçok yerinde halk silahlanarak ayaklandı ve Kral'ı temsil ettiğini düşündükleri şatoları birer birer ateşe verdiler. Bunlar yapılırken, Kral'ın yaptıklarına göz yumduğu için dinî müesseselere de aynı muamele yapıldı. [800]

Kral'a karşı devrim yapmış olanlar, iki şeyi gerçekleştirmiş oldular [801]:

798 *Histoire Universelle*, IX, 221.
799 J. Carpentier et F. Lebrun, *Histoire de France*, s. 242.
800 *Histoire Universelle*, IX, 222.
801 J. Carpentier et F. Lebrun, *Histoire de France*, s. 242.

Din devreden çıkarıldı; güç artık Tanrı'da değil, millette olacaktı.

Teşri, yâni kanun yapma, Kral'ın ve Papa'nın buyruklarından değil, yapılacak olan anayasadan ilhamını alacaktı.

1789 Ağustos'unda feodaliteye/derebeylerine ait olan bütün imtiyazlar ilga edildi. [802]

Bunu müteakip her devrimden sonra olduğu gibi, bu devrimden sonra da karışıklıklar birbirini takip etti. Başta Kral ve Kraliçe olmak üzere, binlerce insan giyotine gönderildi. Zaman zaman karşı devrimler oldu; bu karşı devrimler sırasında, esas devrimi gerçekleştirenlerin çoğu öldürüldü.

Halkın temsilcilerinin önderliğindeki bu ayaklanma giderek Fransa'nın her yerine yayıldı ve tarihteki meşhur Fransız Devrimi gerçekleşmiş oldu.

Nizâm-ı Cedîd

1789 Fransız Devrimi olmuş, Avrupa ülkeleri arasındaki siyaset hareketlenmeye başlamıştı. Avrupa ülkelerinin bu karışıklıklar sırasında Osmanlı Devleti ile uğraşmaya fırsat bulamamaları yüzünden Osmanlı Devleti nisbi bir rahatlığa kavuşmuştu. Sultan III. Selim bu sükûnetten yararlanarak uzun zamandır kafasında tasarladığı ıslahatları gerçekleştirmek için harekete geçti. Devleti sadece askeri yönden değil, idari, ekonomik ve diğer bütün yönlerden köklü bir değişikliğe tabi tutmak istiyordu. Onun bu radikal reformlarına 'yeni düzen' anlamında *"Nizâm-ı Cedîd"* adı verildi. Fakat özellikle askeri nizamı değiştirmek istiyordu. Çünkü yeniçeriler her fırsatta baş kaldırıyor, devlet otoritesini zaafa uğratıyorlardı. Ne var ki, *Yeniçeri Ocağı*'nı hemen kaldırmak kolay bir iş değildi. Bu sebeple önce Yeniçeri Ocağının ya-

802 J. Carpentier et F. Lebrun, *Histoire de France*, s. 242.

nında yeni tanzim edilmiş ve idari otoriteye tabi[803] bir askeri teşkilat kurmak istedi ki Nizâm-ı Cedid'in en önemli hedefi de buydu. Hatta bu konuda başarılı olmak için Osmanlı Devleti'nden teknik olarak çok daha ilerilere gitmiş olan Avrupalılardan bilgi almak üzere *Râtıb Efendi*'yi Viyana'ya elçi olarak gönderdi.[804]

Sultan III. Selim bu ıslahatları yaparken yalnız başına hareket etmiyor, yerli ve yabancı herkesten yararlanıyordu. Bu heyetler içerisinde *"Tableau Générale de l'Empire Otoman"* adlı hacimli Osmanlı Târihi'nin yazarı olan İsveçli tarihçi d'Ohsson da bulunuyordu.

Devlet müesseselerini ıslahata tabi tutmakta kararlı olan Padişah, daha önceki dönemlerde olduğu gibi kendisi için tehlike arz etmesine rağmen işe askeriyeyle başladı. İdari yapısından techizatına, savaş siyaset ve sanatına varıncaya dek her konuda askeriyeye yenilikler getirdi. Askeri karargâhları, tersaneyi ve mühendishaneyi yeniden teşkilatlandırarak kendisine muhalefet edilmesine rağmen yeni bir askeri sistem kurdu.

Sultan III. Selim, bu ıslahat hareketini devletin idari, mali, iktisadi, ticari ve içtimai bütün müesseselerine de uygulamak istedi. Ne var ki, aynı başarıyı ilmi sahada gösteremedi; lakayt ve yozlaşmış olan ilmiye sınıfını ıslaha muvaffak olamadı.[805]

Avrupa'da daimi elçilikler bulundurmayı da ilk defa Sultan III. Selim gerçekleştirdi. O zamana kadar bu görevi Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan gayrimüslimler yapıyor, çoğu kez de devletin sırlarını gizlice yabancı ülkelere bildiriyorlardı.

Sultan III. Selim, bir taraftan bu ıslahat hareketlerini sürdürürken, diğer taraftan da devletin değişik bölgelerinde *derebeyi* konumunda olan ve zaman zaman isyan eden gruplarla mücâdele etmek mecburiyetinde kaldı. Bu isyancılar, devletin kendilerine bazı imtiyazlar

803 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 253.
804 A. Cevat Eren, İA, Selim III. mad.
805 A. Cevat Eren, İA, Selim III. mad.

bahşettiği beyler veya ailelerdi. Mesela Rumeli'deki *Vidin İsyanı* bunlardan bir tanesidir. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa bu isyanı bastırmak için görevlendirilmiştir. Ancak Hüseyin Paşa buna muvaffak olamadığı gibi, bilahare adı geçen isyancıya vezirlik verilerek daha da büyük bir hata işlenmiştir. Çünkü bir isyancıya vezirlik verilmesi devletin aczini gösterir.

Fransızların Mısır'ı İşgali

Devletin kendi iç işleriyle meşgul olduğu bu dönemde, emperyal hayallere kapılmış olan Fransız generali Napolyon, Osmanlı Devleti'ni ve onun sultanını hiçe sayarak indi bir kararla [806] ve *"sonunu düşünmeden"* [807], 21 Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etti. [808] *"Piramitler Savaşı"* [809] olarak adlandırılan kısa bir muharebede Mısır birlikleri Fransız ordusuna yenildi ve Napolyon Kahire'yi ele geçirdi. [810] Üstelik bütün Avrupa devletleri Fransız Devriminden dolayı Fransa'ya mesafeli iken Osmanlı Devleti Fransa ile dostluğunu devrime rağmen sürdürmüştü. [811] Fransa'nın bu şekilde fütursuzca Mısır'ı işgal etmesinin sebebi olarak, Osmanlı Devleti'nin Fransız Devriminden sonra oluşan yeni Fransa Devletini tanımakta gecikmesi olduğu ileri sürülebilir. Çünkü devrimden önce Fransa'nın dostu olan Osmanlı Devleti, devrimden sonra tarafsız bir siyaset gütmüş, Avrupa devletlerinin yaptıkları gibi Fransa'ya karşı açık bir tavır almamıştı. [812] Ancak

806 A. De Lamartine, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1855, VIII, 37.
807 A. De Lamartine, *Histoire de la Turquie*, VIII, 37.
808 H. Leblanc-Ginet, *Chronologie de l'Histoire Mondiale*, s. 174; ayrıca bk. Guérin, Victor, *La France Catholique en Egypte*, Tours, M DCCC LXXXVII.
809 H. Leblanc-Ginet, *Chronologie de l'Histoire Mondiale*, s. 174.
810 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 427.
811 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 255.
812 A. Cevat Eren, İA, Selim III. mad.

Fransa'nın Mısır'ı işgali, onun Hindistan kıtasındaki İngiliz emperyalizmine karşı mücâdele etme arzusundan da kaynaklanmış olabilir. [813]

Her tarafı fethetmeyi kafasına koymuş olan yeni Fransa Devleti, *Dalmaçya* kıyılarını alıp Osmanlı Devleti ile sınır komşusu olunca, Sırp ve Hırvatların Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarını teşvik etti. Bu yetmiyormuş gibi, Yahudileri de Filistin'de bir devlet kurmak için teşvik etti. [814] Fransa bir taraftan İngiliz sömürgeciliğine karşı çıkarken, diğer yandan da bütün dünyayı kendi sömürgesi hâline getirmek istiyordu. Nitekim onun Mısır'ı işgalden maksadı, oradan Uzak Doğu'ya kadar olan bütün ülkeleri fethedip Fransa'nın sömürgesi yapmaktı. Napolyon'un ilk hedefi, Mısır yoluyla Hindistan'a geçmek, İngiltere'yi bu şekilde vurmaktı. [815] Napolyon, Doğu'ya ve özellikle Mısır'a ve bitmez-tükenmez zenginliklerine o kadar metfun olmuştu ki, onu arkadan saran İngiliz donanması da umurunda değildi. Bu gayeyledir ki, Mısır'a sadece askerlerini değil, Doğu'nun ilmi zenginliklerini Paris'e taşıyacak olan bir *"ilim adamları ordusu"*nu da beraber götürmüştü. [816]

Devletinin topraklarını, yâni Mısır'ı bu şekilde işgal eden Napolyon'a karşı Sultan III. Selim, maalesef çaresiz kalmış ve başlangıçta bir varlık gösterememiştir. Bazı tarihçiler onun Avrupa ülkelerinden müttefik bulmak için acele etmediğini yazsalar da, ülkesi işgal edilmiş bir devlet başkanının bu şekilde hareketsiz kalması mazur görülebilecek bir davranış değildir.

Osmanlı Devleti ancak Rusya ve İngiltere'nin de Fransa'nın bu yayılmacılığına karşı çıkmasından sonra Fransa'ya karşı savaş kararı alabildi.

813 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 255.
814 A. Cevat Eren, İA, Selim III. mad.
815 *Histoire Universelle*, Marabout-Université, Paris, 1964, IX, 290.
816 *Histoire Universelle*, IX, 291.

Sultan III. Selim, bunu müteakip, Rusya ve İngiltere ile ittifak kurarak ordularını Mısır için harekete geçirdi.

1 Ağustos 1798 günü İngiliz kuvvetleri Mısır'ı işgal etmiş olan Fransızlara karşı büyük bir saldırı başlattı.[817] Osmanlı Devleti de ancak 4 Eylül 1798'de Fransa'ya karşı resmen savaş ilan edebildi.

Fransız savaş gemileri İngilizler tarafından birer birer batırılıyor, Napolyon'un ordusu hızla kan kaybediyordu. Savaş sırasında yaralanan İngiliz Komutanı, elde ettikleri zaferi Londra'ya *"her şeye kadir olan Tanrı, majestelerinin ordularını kutsadı"* şeklinde bildirdi.[818]

Donanmasının büyük bir kısmını bu şekilde kaybeden Napolyon, Fransa ile irtibatı kesildiği için Suriye'ye doğru harekete geçti. 1799 Martında *Yafa*'yı işgal eden Napolyon, orada Müslümanlara büyük bir soykırım uyguladı.[819] Her yeri yakıp yıkan Fransız ordusu, *Akkâ Kalesi* önünde *Cezzar Ahmet Paşa*'nın dillere destan kahramanlığı sayesinde durdurulduk ve Napolyon Mısır'a geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Napolyon'un yapabileceği fazla bir şey kalmamıştı. Çünkü İngiliz amirali *Nelson*'un donanmaları, onun Fransa ile olan bütün irtibatlarını kesmişti.[820] Bir komutan olarak Napolyon, tarihinin en büyük yenilgilerinden birini almış oldu. *Akkâ*'dan Mısır'a dönerken arkada 5000 Fransız ölüsü bırakmıştı.[821] Perişan bir hâlde kendisini Mısır'a zor atabilen Napolyon, selameti Fransa'ya kaçmakta buldu ve yanında direnebilen küçük donanmasıyla Fransa'ya döndü.

Bu şekilde Fransa'ya zar zor kaçabilen Napolyon, Mısır'daki Fransız kuvvetlerinin başına *Kléber* adındaki komutanını bırakmıştı. Fakat Sultan III. Selim, Mısır'ın mutlaka Fransızlardan tamamen temizlenmesini istiyordu. Bu gayeyle Mısır'a yeni kuvvetler gönderdi.

817 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 440.
818 *Histoire Universelle*, IX, 292.
819 *Histoire Universelle*, IX, 292.
820 *Histoire Universelle*, IX, 291.
821 *Histoire Universelle*, IX, 292.

Ancak Fransızlar Mısır'ı terk etmemek için olanca güçleriyle direniyordu. 1800 yılında Fransız Komutanı Kléber, bir Müslüman tarafından öldürüldü ve yerine General *Menou* geçti.[822] Nihayet Osmanlı ordularının İngilizlerle birlikte harekete geçmelerinden sonradır ki, 1801 yılında Fransızlar büyük bir yenilgiye uğratıldı ve Mısır'dan tamamen çıkartıldılar.[823]

Bu şekilde Mısır'da bozguna uğrayarak Mısır'ı terk eden Napolyon, giriştiği maceranın yanlış olduğunu anladı ve Osmanlılarla tekrar arayı düzeltmek üzere 7 Aralık 1801'de Paris'te bir barış antlaşması imzaladı.[824]

Bu antlaşmaya rağmen Fransa ile olan ilişkilerdeki soğukluk, 25 Haziran 1802'de yapılan antlaşmaya kadar devam etti. Ancak bu yeni anlaşma iledir ki Osmanlı-Fransız ilişkileri tekrar normale döndü.

1804 yılının 2 Aralık'ında Napolyon, *Notre Dame de Paris* Kilisesinde *Papa VII. Pie* tarafından[825] imparator olarak ilan edilince, Avrupa ülkeleri onu tanımadı ve ona karşı ittifak kurdular. Osmanlı Devleti de bu ittifakın içerisine çekilmek istendiyse de, Sultan III. Selim başarılı bir şekilde tarafsızlığını koruyabildi. Ama bu tarafsızlık uzun süreli olmadı.

Avrupa ülkelerinin bu durumundan yararlanmak isteyen Sultan III. Selim, iyice laçkalaşmaya başlamış olan askeriyeyi, yâni Yeniçeri Ocağı'nı ıslah etmek istedi.[826]

Avrupa ülkeleriyle başarılı bir siyaset sürdürebilen III. Selim, maalesef aynı başarıyı iç siyasetinde gösteremedi ve devletin her tarafında baş gösteren isyanlara mani olamadı. Özellikle Arabistan yarı-

822 H. Leblanc-Ginet, *Chronologie de l'Histoire Mondiale*, s. 174.
823 A. Cevat Eren, İA, Selim III. mad.
824 A. De Lamartine, *Histoire de la Turquie*, VIII, 37.
825 H. Leblanc-Ginet, *Chronologie de l'Histoire Mondiale*, s. 174. 177.
826 A. De Lamartine, *Histoire de la Turquie*, VIII, 39.

madasındaki *Vahhâbî* hareketi devletin işlerini iyice sarsıyor, iç düzen bozuluyordu. [827]

Necid'li bir Şeyh olan *Muhammed b. Abdülvahhab*, gerek Arabistan'da gerekse Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde propaganda yaparak kendi itikatları dışındaki itikatların bâtıl olduğunu söylüyor [828], Osmanlı Devleti'ne karşı mücâdele ediyordu.

Sultan III. Selim, bu dini-siyasi hareketi ancak Mısır'a vali olarak tayin ettiği *Mehmed Ali Paşa* tarafından nispi bir şekilde bastırabildi.

Balkanlarda ise durum daha da vahimdi. Oradaki azınlıklar Avrupa devletlerinden aldıkları gizli destekle isyan ediyor, kendi bağımsızlık hareketlerini başlatıyorlardı. Sultan III. Selim ise, adının çağrıştırdığı gibi, durumu sükûnetle halletmeye çalışıyor, zaten isyanda olan Balkan halklarına karşı sert davranmıyordu. Böylesi bir siyaset ne kadar doğruydu, bilmiyoruz. Ne var ki, onun bu yumuşak tutumu, devletin aczini göstermesi açısından fevkalade yanlış sonuçlara sebep olacak gibi görünüyordu.

Batıya Tavizler Dönemi Başlıyor.

Daha önce Fransa ile yapılan 1740 tarihli kapitülasyon antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolikleri himaye hakkı Fransızlara verilince, diğer Avrupa devletleri de benzer haklar talep etmeye başlamış ve nihayet 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Ruslar da hem Osmanlı sularında serbestçe gezme hem de Ortodoksları koruma hakkına sahip olmuşlardı. [829]

827 Vahhâbî hareketinin ayrıntıları için bk. Eyyüb Sabri Paşa, *Târih-i Vahhabiyân*, İstanbul, 1296.

828 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 261.

829 H. Leblanc-Ginet, *Chronologie de l'Histoire Mondiale*, s. 174. 165.

Bu antlaşmadan sonra, Osmanlı Devleti hem toprak kaybetmeye hem de yavaş yavaş kendi vatandaşı olan azınlıklar üzerinden Batı'ya tavizler vermeye başladı.

Avrupa devletlerine Osmanlı vatandaşı olan Hıristiyanları koruma hakkı verilince, azınlık durumunda olan Hıristiyanlar [*Zımmîler*] da bu durumu fırsat telakki ederek 'eziliyoruz!' bahanesiyle her tarafta isyan ve bağımsızlık mücâdelesine giriştiler.

Bu büyük tehlikeye karşı Osmanlı devlet ricali, memleketin içine düştüğü siyasi, iktisadi ve sosyal bunalımları tahlil edip köklü çareler bulmak yerine; her şeyin askeri alanda yapılacak ıslahatla düzeleceğine inandılar ve işe bu alandan başladılar.

"*Yeni Düzen*" demek olan *Nizâm-ı Cedid* fikriyatının mucidi Sultan III. Selim de, yaptığı ve yapmayı düşündüğü ıslahatlarla Devlet-i Aliyye'ye fazla bir şey kazandıramadı. Şairlerin aşk güftelerine beste yapmakla meşgul sanatkâr ruhlu bir padişahın Batı'yı taklit ederek yapmak istediği ıslahatlar Osmanlı İslâm Devletini nasıl kurtarabilirdi?

Devletin içinde bulunduğu sosyal, iktisadi, kültürel sorunlara rasyonel bir gözle bakıp eksiklikleri, aksaklıkları tespit etme konusunda acz içindeki bir yönetimin kendi insanına Avrupa giysisi giydirmekle toplumun ilerleyeceğini ve mevcut sorunların azalacağını ümit etmesi sadece bir hayalden ibaretti. Toplumları aktive eden, ilerleten, değiştirip dönüştüren güç, o toplumda giyilen elbiseler, benimsenen adetler değil, o toplumun karakterini belirleyen, varlığına anlam kazandıran temel manevi değerlere olan bağlılık ve sadakattır. Fütûhat döneminin temel motivasyonu bu değerler olan Osmanlı Devleti, bu değerlere olan bağlılık ve sadakatin azalmasıyla gerilemeye başlamış, ancak bu gerilemenin sebeplerini yanlış tahlil ettiği için devleti kurtaracak doğru telafi mekanizmaları da kuramamıştır.

Sultan III. Selim, içinde bulunduğu şartlar konusunda yaşadığı sıkıntıları şöyle dile getiriyor:

"Sarayımda bile emniyette değilim; ülkemin her tarafı kanlı olaylara sahne olmuştur. Hâl böyleyken *Avrupa benden reform yapmamı istiyor.* Bilmiyorlar ki bu reformları isteyenlerin ilki benim! Çünkü bu reformların herkesten ziyâde bana hürriyet kazandıracağına inanıyorum. Daha sonra beni yalnız başıma terk edecek olan Avrupa, bana bu reformları yapmamı empoze ederken, benim bunları yapma gücüne sahip olmadığımı da bilmiyor değil. İşte bunun için Avrupa'nın, ulemâ ve bakanlarıma karşı kullanacağım maddi desteği sağlaması lâzım. Çünkü bu reformları yapmayı kabul etmekle hayatımı tehlikeye atmış oluyorum!" [830]

Edirne Vak'ası

Sultan III. Selim, Anadolu'da tatbikat alanına koyduğu *Nizâm-ı Cedid* askeri teşkilatını 1806 yılında Rumeli'de de faaliyete geçirmek istedi. Fakat bu girişimi Nizâm-ı Cedid'e karşı olanlar tarafından engellendi. Târihe *"Edirne Vak'ası"* olarak geçen bu direnişte Sultan büyük bir itibar kaybına uğradı. Artık hiç kimse onu dinlemiyordu. Birçok tarihçinin de belirttiği gibi, bu başarısızlık onun halim selimliğinden, biraz fazla yumuşak davranmasından kaynaklanıyordu.

Sultan III. Selim'in otoritesi öylesine kaybolmuştu ki, Nizâm-i Cedid elbiseleri giydirilmek istenen askerler bile onu dinlemiyor, kendilerine Sultanın emirlerini getiren memurları öldürüyorlardı. Nitekim bu süreçte *Kabakçı İsyanı* denen olay meydana gelmiş, Sultan'ın emirleri artık dinlenilmez olmuştu. [831] Sultanın memurlarını öldüren isyancılara karşı Saray'dan herhangi bir tepki gelmeyince, isyancılar işi büyüterek halkı da aralarına alıp isyanı bütün İstanbul'a yaydılar. Duruma bu şekilde hâkim olan isyancılar,

830 Fransız Hâricîye Arşivi, Turquie, N.S. 1876. no: 405, s. 54.
831 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 269.

Nizâm-ı Cedid'in kaldırılmasını istediler ve pasif Sultan onların bu isteklerini de yerine getirmek mecburiyetinde kaldı. Artık isyancılar istediklerini yapar bir konuma gelmişlerdi. Nitekim çok geçmeden Sultan'ın hal'ini isteyen fetvayı da alıp III. Selim'i Osmanlı tahtından indirdiler. Zaten fetva sahibi Şeyhülislâm Ataullah Efendi de isyancılarla birlikte hareket ediyordu. [832]

Fetva metni Saray'a bildirilerek Sultan III. Selim tahttan indirildi ve yerine Şehzade Mustafa getirildi. [833]

1808 yılında Saray'a karşı bu ihtilâli müteakip, Sultan III. Selim'in bütün icraatlarına el kondu; adamları yakalanarak idam edildi. Devlet idaresi yetenekli ricalden arındırılmış, isyancıların eline geçmişti. Sadrazamlık makamına da eski bir yeniçeri, yâni bir "*asker*" getirilmişti.

Durumun vahametini uzaktan takip eden Rusçuk âyânı *Alemdar Mustafa Paşa*, alelacele İstanbul'a gelip hapsedilmiş olan Sultan III. Selim'i tekrar tahta getirmek istediyse de, isyancıların temsilcisi olan entrikacılar, saf olan Sultan IV. Mustafa'yı kandırarak III. Selim'in öldürülmesine göz yummasını sağladılar. Nitekim cellâtlar III. Selim'in hapsedildiği yere girerek onu ve yanındaki birkaç kişiyi daha öldürdüler. Alemdar Mustafa Paşa kapıları kırıp içeriye girinceye kadar çok geç kalmış, Sultan III. Selim canından olmuş, şehzade Mahmud ise zor kurtulmuştu. III. Selim'in yerine tahta oturtulmuş olan IV. Mustafa hal' edilerek [834] yerine yirmi dört yaşlarında olan [835] Şehzade Mahmud getirildi. Ertesi günü de Sultan III. Selim'in cenazesi Lâleli Camiinin yanındaki türbesine defnedildi.

832 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 272; A. Cevat Eren, İA, Selim III. mad.

833 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 272.

834 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 451.

835 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 276.

Değerlendirme

1- Sultan III. Selim'in iktidarı döneminde bir daha görülmüştür ki, "*asker sınıfı*" iktidarın emrinde değil de iktidara ortak olduğunda, devlet idaresinde ikilik oluşmakta ve bu siyasi rekabetin sonucunda devlet içerisinde kargaşa meydana gelmekte, işler aksamakta, hatta devlet gerilemeye başlamaktadır.

2- Sultan Selim'in müziğe ve eğlenceye olan düşkünlüğü, onun dedeleri gibi sefere çıkmasına mani olmuş, böylece *sınır boylarındaki* inisiyatif oralardaki görevlilere kalmıştır.

3- Sultan III. Selim'in "*Batı hayranlığı*", onu kendi değerlerinden uzaklaştırmıştır.

4- Bütün pasifliğine, devletin içinde ve dışında cereyan eden onca gailelere rağmen, III. Selim zamanında devletin çok fazla toprak kaybı olmamıştır.

Sultan IV. Mustafa Dönemi (1807-1808)

1807 yılında, Sultan III. Selim'in tahttan indirilişini müteakip Şehzade Mustafa, IV. Mustafa namıyla Osmanlı Devleti'in yeni padişahı oldu.

Târihi kaynaklar, IV. Mustafa'nın, bir yöneticide bulunması gereken vasıflara sahip olmayan, otoriteden yoksun, iradesi zayıf ve sahip olduğu yetkileri kendisini tahta oturtan güce teslim eden bir yapıda olduğunu kaydetmektedir.

IV. Mustafa'nın padişahlık yaptığı kısa süre, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı en sıkıntılı dönemlerden biridir. Bu dönemde Sarayın otoritesi zayıflamış, Yeniçeriler her istediklerini yaptırabilir bir noktaya gelmişlerdi. Nitekim, IV. Mustafa'yı tahta çıkaran Yeniçerilerin isteği üzerine III. Selim'in kurduğu yeni ordu, yâni Nizâm-ı Cedit kaldırıldı ve III. Selim döneminin önemli isimleri cezalandırıldı. Ayrıca Sultan III. Selim'i tahttan indirip kendisini tahta oturtan Kabakçı Mustafa ve isyanın diğer önemli isimleri devlet yönetiminde önemli mevkilere getirildiler.

Bu yeni dönemde kendi durumlarından endişe eden Yeniçeriler ilk defa padişahla bir yazılı anlaşma yaparak kendilerine dokulmayacağı konusunda güvence aldılar. Buna karşılık kendileri de siyasete karışmayacaklarına dair taahhütte bulundular.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'indeki karışıklıktan faydalanan Ruslar, Eflak ve Boğdan'da bazı kaleleri ele geçirdiler. Ancak, bu sırada Fransa İmparatoru Napoleon karşısında zor durumda kalmaları, barış istemelerine sebep oldu. Rusya'nın Eflak, Boğdan ve zaptettiği

diğer yerleri tahliye ederek çekilmesi şartıyla bir barış antlaşması imzalandı.

İstanbul'da meydana gelen bu olanlardan haberdar olan Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i tekrar tahta geçirmek için bir ordu ile İstanbul'a yürüdü. Öncelikle isyanın elebaşısı olarak önplana çıkan Kabakçı Mustafa'yı öldürttü.

Alemdar Mustafa Paşa'nın Sultan III. Selim'i tekrar tahta oturtmak için geldiğini gören Sultan IV. Mustafa, saltanatını korumak için sarayda göz hapsinde tutulan III. Selim ve kendi kardeşi Şehzade II. Mahmud'un öldürülmelerini emretti. Sultan III. Selim hemen öldürüldü. Şehzade Mahmud ise kendisini öldürmeye gelen cellâtların elinden yakınlarının yardımıyla kurtuldu.

Alemdar Mustafa Paşa, başında bulunduğu ordunun gücüyle İstanbul'da sükûneti sağlayıp Sultan IV. Mustafa'yı tahtan indirip yerine Sultan II. Mahmud'u getirdi.

IV. Mustafa, Yeniçerilerin onu tekrar padişah yapmaya çalıştıkları bir ayaklanma sırasında Sultan II. Mahmud'un emriyle 17 Kasım 1808'de öldürüldü.

Her ne pahasına olursa olsun Padişah olma hırsına mağlup olan ve ülkede kaos ortamı oluşmasına sebep olan Sultan IV. Mustafa, Osmanlı Devletindeki yenileşme hareketlerine karşı çıkışıyla anılan ve saltanatı bir yıl gibi kısa sürmüş bir padişah idi. Bu açıdan Osmanlı tarihinde Sultan V. Murat'dan sonra en kısa süre tahtta kalan padişahlardan birisi olarak tarihe geçmiştir.

Değerlendirme

Bir yıl gibi kısa bir süre padişahlık yapan IV. Mustafa, Osmanlı Devleti tarihinde hiçbir iz bırakmadan geçen birkaç padişahtan biridir. Padişahlık dönemi bir kaos içinde geçmiştir. Yeniçerilerin elinde adeta bir oyuncak olmuştur. Saltanatta kalabilmek için her yolu denemiş, hem kendisinden önceki padişah olan ve sarayda göz hapsinde

tutulan III. Selim'in hem de kardeşi Şehzade Mahmud'un öldürülmeleri konusunda emirler vermiştir. Buna rağmen saltanatını sürdürememiş ve 30 yaşındayken yeniden padişah olma arzusu yüzünden, dönemin Padişahı II. Mahmud'un emriyle öldürülmüştür.

Sultan II. Mahmud Dönemi (1808-1839)

Sultan IV. Mustafa'nın Alemdar Mustafa Paşa tarafından tahttan indirilmesinden sonra, Şehzade Mahmud, Sultan II. Mahmud olarak 28 Temmuz 1808 yılında Osmanlı tahtına oturdu.[836] Yeni sultan, kendisini iktidara getirmiş olan Alemdar Mustafa Paşa'yı da sadrazam yaptı.

Gençliğinde iyi bir eğitim almış olan Sultan II. Mahmud, daha önceki şehzadelerin yaşamış oldukları *"kafes hayatı"*nı yaşamamıştı. İleride padişah olacak olan bütün şehzadelere yapıldığı gibi, Sultan II. Mahmud'a da şu dinî telkinât yapıldı:

"Dünyanın her şeyi fânidir, nihâyet bulur. Ama Ahiret'in her şeyi ebedidir, nihâyet bulmaz. Saadette bulunan saadette, hırmanda bulunan mahrumiyette ebedidir. Her bir insan kendi ettiğinden sual olunur. Ama padişahlar mülkünde ve cemî'-i memâlikinde mevcut bulunan âlâ ve ednâ ve sağîr ve kebîr rical ve nisâ ve ağniyâ ve fukaranın mecmuundan sual olunur ve hesap olunur. Bunların cümlesi taraf-ı Hak'tan padişaha emanet olunmuştur."[837]

Sultan II. Mahmud'un tahta oturuşundan sonra, Sultan III. Selim'e karşı isyan eden, sonra da katline sebebiyet verenler bulunarak çoğu idam edildi; aralarında bu fitneye karışmış olan Şeyhülislâm Ataullah

836 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 421; E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

837 E. Z. Karal, *Osmanlı Târihi*, I, 142.

Efendi'nin de olduğu diğer bir kısmı da sürgüne gönderildi.[838] Fakat buna rağmen, menfaatleri kaybolmaya başlamış olan asker sınıfı yâni yeniçeriler, fitne ve fesatlarına devam ettiler. Bu cümleden olmak üzere *Nizâm-ı Cedid* askerlerine ait olan birçok askeri kışlayı yakıp yakaladıkları yeni tertip askerleri ve bu arada Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'yı da katlettiler.[839] Yeniçerilerin bu isyanları neticesinde devletin birçok müessesesi mahvolduğu gibi, devleti yönetmekte olan ricalin çoğu da yok edildi. Neredeyse devleti idare edebilecek işe yarayan adam bırakılmadı.[840]

Bununla yetinmeyen yeniçeriler, Sultan II. Mahmud'u tahttan indirip onun yerine kardeşi IV. Mustafa'yı tekrar sultan yapmak istediler. Devlet yönetimi iyice karışmıştı. Yönetimde olanların ileri gelenleri, Sultan II. Mahmud'a, biraderi IV. Mustafa'nın öldürülmesini telkin ettiler; o da bu teklifi kabul ederek kardeşi IV. Mustafa'yı boğdurdu.[841] Fakat Yeniçeriler bir türlü memnun olmuyor, Sultan II. Mahmud'un tahttan indirilmesini istiyorlardı.

Devletin içi bu kadar karışınca, bunu fırsat bulan dış devletler saldırıya geçmeye, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Balkan milletleri de isyanlara başladılar.

Sultan II. Mahmud, daha şehzadeliği sırasında, devlet müesseselerinin bu şekilde yozlaştığını fark etmiş, Sultan III. Selim'in reformlarını, fiilen olmazsa bile manen desteklemişti.[842] Nitekim iktidara geldiği günden itibaren devletin baş belası durumuna gelmiş olan askeriye sınıfı, yâni Yeniçeri Ocağı ile uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Çünkü tahta çıkmış olmasına rağmen yeniçeri isyanları devam

838 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 276; E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

839 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

840 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 281.

841 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

842 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

ediyordu. Bir taraftan da Hicaz'da patlak vermiş olan *Vahhâbî Hareketi* devam ediyor, devleti parçalamak için her çevreden fırsatçılar devreye giriyordu.

Rusya ile savaş hali devam ediyor, Osmanlı Devleti'nin dostu (!) olan Fransa bile Osmanlı Devleti'ndeki bu kargaşadan istifade ederek Rusya'yla yakınlaşıyordu. Nitekim Fransa, Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olan olan Eflak ve Buğdan'a yerleşmesine göz yumdu. Fakat Ruslar bununla da yetinmediler. Bu gelişmeden çekinen Fransa, Rusya'ya müdahale etti ve 1812'de yapılan *Bükreş Antlaşması*yla Rusya, *Besarabya* dışında almış olduğu yerleri geri verdi. [843]

Dış ülkelerle nispi de olsa bir sükûnet sağlanınca, Vahhâbî Hareketi üzerine gidilmeye hız verildi. Bu işle görevlendirilmiş olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Vahhâbî hareketini kuvvet kullanarak bastırdı. Artık Sultan II. Mahmud hayal ettiği ıslahat hareketlerini başlatabilirdi. Fakat devletin bünyesine sızmış olan ve kendilerini asil ve seçkin sayanlar ile bazı menfaat grupları ve özellikle de Sultan'a yakın olan *Kethüdâ Hâlet Efendi*'nin yabancılarla olan dirsek teması, Sultan'ı durduruyordu. Nitekim Hâlet Efendi'nin sıkı fıkı olduğu Fener Rumları, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunan ve Yunanistan'ın bağımsızlığı için savaşan *Eterya Cemiyeti* ile temas halinde idi. [844] Hâlet Efendi'nin bu desteği sayesindedir ki, *İpsilanti*, ardından da Mora isyanları meydana geldi. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, Eterya militanlarını destekleyen Rum Patriği ile birkaç Metropolit'i idam ettirdi. [845] Fakat bu bile Rumları isyan etmekten alıkoyamadı. Çünkü Yeniçerilerin sebebiyet verdikleri hadiselerden dolayı ne düzenli bir ordu, ne de işe yarayacak bir donanma kalmıştı. Sonuçta 1822 yılında Yunanistan istiklâlini ilan etti. İş bununla da kalmadı ve Osmanlı'ya baş-

843 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.
844 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.
845 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

kaldırıp istiklâllerini ilan etmiş olan Rumlar, bütün Avrupa devletleri tarafından desteklendi.

Sultan II. Mahmud, Mora meselesini bir iç sorun olarak kabul ettiği için Avrupa devletlerinin bu tutumuna karşı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir donanmayı Mora üzerine gönderdi. Fakat mesele yine çözülemedi. Çünkü bu şekilde Mora'nın bağımsızlık statüsünü kabul etmeyen Sultan II. Mahmud'un, yeniçeri belasından dolayı Avrupa devletlerine karşı savaşacak ne bir düzenli ordusu, ne de askeri vardı.

Vak'ay-ı Hayriye

Ne yazıktır ki, artık Yeniçeri Ocağı devlete itaatsizliği meslek haline getirmiş, kendi başına buyruk bir askeri sınıf haline gelmişti. Bu itaatsiz kurum devlet bünyesindeki yıkımlarına devam etmiş ve 1826 yılına kadar da bu inisiyatifini devam ettirmiştir. Bu tarihte, II. Mahmud'un kendileri dışında yeni bir askeri düzen oluşturacağını anladılar ve ayaklanarak gösterilere başladılar. Bunun üzerine ulemayı yanına alan II. Mahmud, Sancak-ı Şerif'i çıkararak halkı yeniçerilere karşı savaşmaya çağırdı. Tüm halkın katıldığı ve top atışlarıyla desteklenen bir operasyondan sonra Yeniçeri Ocağı dağıtıldı ve binlerce yeniçeri öldürüldü, binlercesi de gözaltına alındı. Böylece tarihimizde *"Vak'ay-ı Hayriye"* olarak anılan bu olayla, son yıllarda Osmanlı Devleti içinde baş ağrıtan pek çok olayın faili olarak değerlendirilen bu fitne ocağı söndürülmüş, Yeniçeri gailesine son verilmiş oldu.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra, *"Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye"* adı altında yeni bir ordu kuruldu.[846] Bu durumdan yararlanan Ruslar, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin yeniden gözden ge-

846 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 480; E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

çirilmesini istediler ve yapılan bir antlaşma ile Osmanlı Devleti, Eflak ve Buğdan'dan askerlerini çekmek mecburiyetinde bırakıldı.

Navarin Olayı ve Yeniden Savaş

Mısır'a gönderilmiş olan Mehmed Ali Paşa, Mısır'dan sonra Girit ve Mora'ya da yerleşince, Osmanlı'nın Doğu Avrupa'da bu şekilde güçlenmesini istemeyen İngiltere, Rusya ve Fransa, kendi aralarında anlaştılar ve 1827'de *Navarin*'de bulunan Osmanlı donanmasını ani bir baskınla yaktılar.[847]

Avrupalı devletlerin bu ihânetlerine karşı Sultan II. Mahmud cihâd ilan etti. Fakat yeni kurmuş olduğu ordu henüz büyük savaşlara girecek kadar tecrübe kazanmamıştı. Sultan II. Mahmud'un cihâd ilanına karşı Rusya, Fransa ve İngiltere'ye Osmanlı Devleti'ne karşı toplu bir saldırı teklifinde bulundu. Fakat İngiltere ile Fransa bu teklifi kabul etmeyince Rusya tek başına saldırdı. Bu saldırı sonucunda Eflak ve Buğdan'ı işgal eden Rusya, Doğu Anadolu'da da Kars'ı alıp Osmanlı Devleti üzerine yürümeye devam etti. Ruslar, Trakya'da Edirne'yi de işgal etmeye muvaffak olunca, Osmanlı Devleti mecburen barış teklifinde bulundu ve 1829'da *Edirne Anlaşması* imzalandı. Bu anlaşmayla Yunanistan'a bağımsızlık verilmesi kabul ediliyordu.

Bir sene sonra, yâni 1830 yılında Fransa bir Osmanlı eyaleti olan Cezayir'i işgal etti.[848] Fransa'nın gayesi sadece emperyal maksatlarla Cezayir'i işgal etmek değil, Cezayir'in zengin hazinesini çalıp Paris'e götürmekti. Nitekim bu konuyu araştıran Fransız kaynakları[849], bu

847 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 478.

848 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.; Ferenc Majoros-Bernd Rill, *Das Osmanische Reich*, Berlin, 2004, s. 348; *Histoire Universelle*, X, 73.

849 *Histoire Universelle*, IX; Pierre Péan, *Main basse sur Alger, Enquête sur un pillage*, Paris, Plon, 2004.

gayeyle bugünkü parayla 5 Milyar Euro'nun Fransız makamları tarafından çalındığını belirtmektedir.

Mehmed Ali Paşa Gailesi

*Navarin olayı*ndan dolayı [850] Sultan II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın arası açılmıştı. Fakat bu, basit bir dargınlıkla kalmadı ve Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordularını Suriye üzerine gönderdi. Eski Osmanlı valisinin kuvvetleri, iki sene içerisinde Akkâ, Şâm, Hama ve Humus'u alarak Konya'ya kadar ilerledi ve burada Osmanlı ordusunu mağlup etmeye muvaffak oldu.

Durum böyle devam ettiği takdirde tahtının da tehlikeye gireceğini anlayan Sultan II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'nın ordularına karşı Rus Çarı *I. Nikola*'dan yardım istedi. [851] Rus Çarı gerçekten de yardım ordularını İstanbul'a kadar gönderdi. Fakat bu durumdan telaşa düşen Fransız ve İngilizler, *Kütahya Muahedesi*yle Sultan II. Mahmud'a Mehmed Ali Paşa'nın isteklerini kabul ettirdiler. Bu antlaşmaya göre Suriye Valiliği Mehmed Ali Paşa'ya, Adana bölgesi de oğlu İbrahim Paşa'ya verildi. Fakat buna rağmen Sultan II. Mahmud yeniden Ruslarla *Hünkâr İskelesi Antlaşması*'nı imzalamaya mecbur kaldı. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Rusya'nın düşmanı olan ülkelere Boğazları kapatmayı taahhüt ediyordu.

1839 yılında Mehmed Ali Paşa'nın Mısır kuvvetlerine karşı saldırıya geçildiyse de, Hafız Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Nizip'te yapılan savaşta Mehmed Ali'nin askerlerine mağlup oldu. [852] Osmanlı ordusunun bu mağlubiyetinin haberi İstanbul'a gelmeden önce Sultan II. Mahmud vefat etti. [853]

850 Ayrıntılar için bk. E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.
851 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.
852 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 497.
853 Ayrıntılar için bk. T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 497.

Değerlendirme

1- Sultan III. Selim'in ıslahat hareketlerini devam ettiren Sultan II. Mahmud, yeni kurulan idare sistemi ile orduyu yeniden düzene koyup modernleştirmek üzere kadro yetiştirmek gayesiyle Avrupa'ya birçok askerî ve mülkî zevat gönderdi. Paris Elçiliğine görevlendirilen meşhur *Mustafa Reşit Paşa* da bunlardan bir tanesidir.

2- *Takvim-i Vekâyî* adındaki ilk gazete Sultan II. Mahmud zamanında çıkarılmıştır. Batılılaşmayı da ilk başlatan Osmanlı sultanı olarak görebileceğimiz Sultan II. Mahmud, klasik Osmanlı kıyafetini terk edip Avrupalılar gibi giyinmeye başladı; devlet dairelerine resimlerini astırma geleneğini getirdi.[854] Askeri alandaki başarısızlığına rağmen, devletin bünyesinde gerçekten önemli sayılabilecek birçok reform yaptı.[855] Ne var ki, devletin kendisi kalkınmadığı sürece, istediğiniz kadar kıyafet değiştirin, müsbet bir netice alamazsınız.

3- Bu reformlardan ve devleti her şeyiyle Avrupa'ya benzetme gayretlerinden dolayı İstanbul'da kendisine "*Gâvur Padişah*" lakabı takılan Sultan II. Mahmud, kendisini anlamayanların iddia ettikleri gibi bu yenilikleri gâvurluğundan (!) değil, devletin her gün biraz daha geriye gitmesinden duyduğu endişeyi bertaraf etmek gayesiyle tedbir amaçlı olarak yapıyordu. Kurtuluş çarelerini Avrupa'dan araması büyük bir yanlışlık olsa bile, kanaatimizce onun iyi niyetinden şüphe etmemek gerekir; her ne kadar başarı için iyi niyet yetmese de...

854 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.
855 Bu ayrıntılar için bk. E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

Sultan Abdülmecid Dönemi (1839-1861)

Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra, yerine 16 veya 18 yaşlarındaki oğlu Abdülmecid tahta oturdu (3 Temmuz 1839).[856]

Avrupa ülkelerinin düşmanlığı bir yana, devletin bünyesinde yeni padişahı bekleyen iki büyük mesele vardı:

1- Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud tarafından başlatılmış ve fakat tamamlanamamış olan devlet bünyesindeki ıslahat,

2- Mehmed Ali Paşa ile başlamış olan Mısır meselesi.

Bunlar yetmiyormuş gibi, *Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa*, Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürüp Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmişti. Böylece Osmanlı Devleti'nin ne işe yarar bir ordusu, ne de denizlerde savunmayı yürütebilecek bir donanması kalmıştı.

Sultan II. Mahmud'un ölümü üzerine Avrupa'da bulunan Hâriciye Nazırı *Mustafa Reşit Paşa* İstanbul'a döndü ve Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde en büyük rolü üstlendi.

Târihimizin bir dönüm noktası olması nedeniyle ve taşıdığı önem açısından, Tanzimat Hareketi üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Islahat ve Tanzimat'ın Târihçesi

Tanzimat, son dönem Osmanlı tarihinin en önemli hadiselerinden birisi hatta Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlaması bakımından en önemlisidir denebilir.

Hicrî 26 Şaban 1255, Milâdi 1839 yılında, İstanbul'da Gülhane'de bir Hatt-ı Hümâyun'la ilân edilen Tanzimat, devlete kazandırdıkları

856 T. Lavallée, *Histoire de l'Empire Ottoman*, s. 498.

ve kaybettirdikleri bakımından, üzerinde en çok münakaşa edilmiş ve bu münakaşaların halen devam ettiği bir konudur.

Tanzimat'ı *"mecburi kültür değişimleri devri" diye kabul eden Mümtaz Turhan meselenin siyasi yönüne girmezken; Engelhardt onu "her şeyden evvel Türkiye'ye karşı daha mülayim ve müsaadekâr davranmasını te'min için Avrupa'yı memnun etme hareketi" olarak değerlendirmektedir. Nâmık Kemâl ise meselenin tamamen siyâsi olduğunu kabul ederek "Tanzimat hukuki değil, sırf siyâsi bir eserdir"* [857] demektedir.

Yukarıda zikrettiklerimizle beraber, daha birçok tanımı olmasına rağmen, bu değerlendirmeler Tanzimat'ı anlama konusunda yeterli değildir. Belki her biri, meselenin bir başka yönüne işaret etmektedir.

Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu'yla ilân edilen Tanzimat Fermanının hazırlanma sebepleri, kaleme alınışı, Gülhâne'de Mustafa Reşit Paşa tarafından bizzat okunarak ilân edilişi ve nihayet uygulanması sürecine baktığımızda, bu fermanın hiç bir zaman Müslümanlar nokta-ı nazarından beklenilen mesut (!) neticeyi vermediği, hemen gelmesi beklenen yükseliş ve terakkiyi getirmediği ve bu hareketin sadece *azınlıklara* yaradığı, onları bağımsızlık hayalleri peşinde isyanlara, terör eylemlerine sürüklediği müşahede edilecektir.

Tanzimat'a Neden Gerek Duyuldu?

Târihin seyri içerisinde hangi devletin tarihine bakacak olsak, o devletin zaman zaman krizlerle baş başa kaldığına; bu krizlerden kurtulmak için de idari, hukuki ve kültürel ıslahat hareketlerine, yâni yeni şartlara göre devleti tekrar ele almak, onu yeniden tanzim etmek ihtiyacı duyduklarına tanıklık ederiz.

Osmanlı Devleti de zaman zaman ve özellikle devletin sınırlarının çok genişlemesinden sonra birçok problemle karşılaşmış; tebaayı

857 *İbret Gazetesi*, 4 Ramazan 1289.

oluşturan *kozmopolit* ve henüz tam homojen olamamış dinî ve ırkî unsurlar yüzünden bu problemler zamanla daha da artmıştır. Mamafih, kısmen uygulanan İslâm hukukuyla beraber Osmanlı örf hukukunun uygulandığı 15. ve 16. yüzyıllarda bu meseleler -çok münferit bazı vak'alar dışında- hemen hemen yok gibiydi. 17. yüzyılla beraber hukuki tatbikatlar ihmâle uğrayınca, daha doğrusu İslâm hukuku gerektiği gibi uygulanmayınca, devletin işleri de aksamaya; idari ve sosyal meseleler, isyanlar, mali sıkıntılar baş göstermeye başladı.

İngiltere'ye Taviz ve Mehmed Ali Paşa Meselesi

Yukarıda gördüğümüz gibi, 16 Ağustos 1838 (25 Cemaziyelevvel 1254) tarihinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ticaret anlaşmasından sonra, Bâb-ı 'âli ile Mısır valisi Mehmed Ali Paşa arasındaki münasebet gergin bir safhaya girdi.

Henüz anlaşma esasları tesbit edilmek üzere İstanbul'da büyük bir gizlilik içinde görüşmeler yapılırken, Mehmed Ali Paşa, Mısır'da kurmuş olduğu mâli, idâri ve iktisadi sistemin tehlikeye düşeceğinden endişeye kapılarak istiklâlini ilân etmek suretiyle Bâb-ı 'âli'ye karşı cephe aldı.

Mehmed Ali Paşa'nın Batı'ya bu kadar yaranmasına rağmen, başta İngiltere olmak üzere Batılı devletler yine de tedbirli davranıyordu. Bu tedbirin sebebi de, ortaya çıkan yeni durumu kendi menfaatleri doğrultusunda şekillendirme ihtiyacını hissetmeleriydi. Nitekim Mehmed Ali Paşa'nın ordusu 23 Haziran 1839'da Nizip'de Osmanlı ordusunu yenince, Avrupa sefirleri endişeye kapıldılar ve İstanbul'da bir toplantı yaptılar. Bâb-ı 'âli'ye müşterek bir nota vererek *Avrupa devletlerinin fikir ve yardımları (!) olmadan, Bâb-ı 'âli'nin Mısır meselesi hakkındaki kat'i bir karara varmamasını* bildirdiler.

Sultan II. Mahmud'un ölümü, en çok Mustafa Reşit Paşa'ya yaramıştı. Çünkü onun Batı'ya olan aşırı bağlılığı Sultan Mahmud tarafından son anda anlaşılınca, bunu devlete yapılmış bir ihanet olarak

değerlendirmiş ve öldürülme fermanını vermişti. Ne var ki, durumun farkında olan Mustafa Reşit Paşa, hastalığını bahane ederek İstanbul'a dönmedi ve Londra'da Sultan Mahmud'un ölümünü bekledi.[858] Sultan ölünce de henüz çocuk yaştaki yeni Sultan'ı etkileyebileceğini düşünerek alelacele İstanbul'a geri döndü.

Londra'daki sefaret görevinden dönen Mustafa Reşit Paşa, bütün bu meselelerin, yâni devletin içine düştüğü keşmekeşliğin, bunalımın, krizin, bir Tanzimat hareketiyle düzeltilebileceğini, Batı'nın ancak böyle ılımlı ve onlara yakınlaşma eğilimi taşıyan bir programla razı edilebileceğini düşünüyordu. Genç padişahı da ikna ederek bu konudaki görüşlerini ona kabul ettirdi.

Mustafa Reşit Paşa, ilan edilmek istenen fermanın taşıdığı mahzurları Sultan'ın fark edip karşı çıkmasını önlemek için bu fırsatı kaçırmak istemedi ve işi oldu-bittiye getirdi.

Tanzimat Fermanının İlanı

Nihayet şartların uygun hale getirilmesinden sonra 3 Kasım 1839 (Hicrî 22 Şa'ban 1255) günü İstanbul'da, Gülhâne'de toplanan Müslüman ve gayrimüslim halkın yanında, merasime iştirak etmiş olan protokolün huzurunda *Tanzimat Fermanı* ilân edildi.

Merasime Sadrazam, Şeyhülislâm, bütün saray erkânı ve devlet ricali, ulemâ, esnaf cemiyetleri, Rum, Ermeni patrikleri, Yahudi hahambaşı, İstanbul'da bulunan yabancı devlet sefir ve konsolosları iştirak ettiler. Hatt-ı Hümâyun'u Mustafa Reşit Paşa okudu. Padişah ise merasimi *Gülhâne Köşkü*'nden takip etti.

Mustafa Reşit Paşa, Sultan Mahmud'a ilân ettirmek için gayret gösterdiği Tanzimat Fermanı'nı böylece Sultan Abdülmecid'e ilân ettirmiş oldu.

858 Ayrıntılar için bk. D. Mehmed Doğan, *Batılılaşma İhaneti*, İstanbul, 1986,7. Bsk. s. 30 vd.

Aslında Reşit Paşa, böyle bir fermanın ilânını -Avrupa'yı memnun etmek için- senelerdir düşünüyor, hatta Paris'te elçi iken bu konuyla ilgili raporlar göndererek Sultan Mahmud'u etkilemeye çalışıyordu. Fermanın ilânını bizzat kulaklarıyla dinlemiş olan resmi tarihçi *Lütfi*, kendisinin farkında olmadığı -çünkü tarihçi resmileşince perspektifi kaybolur ve olayları iktidarın gönlünü memnun edecek şekilde yazar- felâketlere sebebiyet verecek olan fermanın ilânını adetâ tecviz ederek gerekçesini şöyle anlatıyor:

"Muharrir-i fakîr dahi orada kürsüye yakın yerde bulunup bi 'ibâretiha hatt-ı hümâyunu istimâ' eyledim. O hüsn-i kıraat ve letafet-i hitabet görülmüş şey değil idi. Akabinde toplar atılarak kurbanlar kesildi ve keyfiyet bilcümle memâlike ilân ile, o günden bed' ile usûl-ı cedideye teşebbüs olundu." [859]

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir başka husus da şudur: Mustafa Reşit Paşa, söz konusu fermanın ilanından önce öldürülmekten korktuğunu ifade etmiştir. Bunun anlamı şudur: Demek ki Reşit Paşa, ilân edeceği fermanı, Müslümanları üzecek ve kendi katlini dahi gündeme getirecek kadar tehlikeli bir belge olarak değerlendirmekteydi. Nitekim biz de Tanzimat Fermanı hakkında bu düşüncedeyiz. Mustafa Reşit Paşa öyle bir şeye cüret etmişti ki, Batı'ya bağlılıkta daha ileri düzeyde olanlar bile ondan önce buna cesaret edememişlerdi. Çünkü İslâm Hukuku bu fermanla altüst edilmiş oluyordu. [860]

Fermanın Muhtevası

Osmanlı Devleti'nde bu kadar çalkantıya, değişmelere, isyanlara sebep olan Ferman'ın muhtevasına bakıldığında, iki nokta dışında daha önceki fermanlardan pek farklı gözükmemektedir.

859 Hadisenin devamı için bk. *Târih-i Lütfi*; VI, 64-65; Ayrıca bk. İhsan Süreyya Sırma, *Tanzimatın Götürdükleri*.

860 Ayrıntılar için bk. *Târih-i Lütfi*, VI,64; İhsan Süreyya Sırma, *Tanzimatın Götürdükleri*.

Farklılık arz eden bu iki nokta şudur:

1- Padişahın yetkilerinin sınırlandırılması

2- Gayrimüslimlere verilen müsavat [eşitlik] hakkı

Bunlardan bilhassa ikincisi Osmanlı Devleti'nin başına belâ olmuş, azınlıkların iyice zayıflamış haldeki devlete başkaldırarak bağımsızlık mücâdelesine girişmeye cesaret etmelerine zemin hazırlamıştır. Müslüman ahaliyle eşit sayılmaları, gayrimüslimlere devlete başkaldırmalarını kolaylaştıracak psikolojik bir ortam sağlamıştır.

Tanzimat Fermanının Avrupa'nın baskısıyla ilân edilmesinin tek gayesi, Hıristiyan ve Yahudilere özel haklar tanınması içindir. Yoksa Osmanlı Devleti'ni kalkındırmak, ya da bazı Osmanlı münevverlerinin zannettikleri gibi, bozulmuş olan devlet müesseselerini yeniden düzeltmek, Devlet-i Aliyye'yi eski rayına oturtmak ve Müslümanların hayat seviyelerini yükseltmek için yapılmış bir hareket değildir. Mamafih söz konusu ferman dikkatli bir gözle incelenmeyecek olursa, bu desiselerin farkına varılamaz; fermanın metni, okuyana Müslümanların hayrına bir hadise imiş gibi bir intiba verir. Nitekim fermanla ilan edilen bu olaya Tanzimat-ı Hayriye denmiştir [861]

Aslında Tanzimat'la gözetilen esas gayenin Batı çıkarları olduğunu, Osmanlı Devleti'ne sürekli reform yapmasını empoze eden Fransa'nın o günkü İstanbul sefiri de çok güzel dile getirmekte ve kendi devleti Fransa'ya şu bilgileri vermektedir:

"Ekselanslarının çok iyi bildiği gibi, bizim bu reformlardan maksadımız Osmanlı Devleti'ni kalkındırmak değil, Ayasofya üzerinde parlamakta olan hilâli indirip yerine tekrar Hıristiyan haçını koymaktır." [862]

Hadiselerin akışından öyle anlaşılıyor ki, Avrupa devletlerinin ehemmiyetle üzerinde durduğu mesele, gayrimüslim tebaanın idare ve amme hukukunda Müslüman tebaa ile eşit haklara sahip olmasını

861 *Târihi-i Lütfî*, VI. 64.

862 Fransız Hâricîye Arşivi, N. S. Turquie, 1976, s. 38, vd.

temin etmek, bu hak ve imtiyazı elde ettikten sonra da yeni hakların, bağımsızlıkların kavgasını başlatmaktı.

Anısına heykel bile dikilmek istenen[863] bu *'Avrupa'ya teslimiyet fermanı'*nın sonraki akislerine de bakacak olursak, yıllardır bize *"kurtuluş fermanı"* diye takdim edilen bu fermanın nelere mal olduğunu ibretle okur, görürüz. *"Müslüman tebaa fermandan gayri memnun iken, Hıristiyan tebaa onu kendi millî gayelerinin tahakkukuna yarayacak bir vesika olarak telakki etmiştir."*[864] Müslümanlar fermanla adeta ikinci sınıf vatandaş olmuşlardı. E. Z. Karal'ın[865] Abdurrahman Şeref'ten naklettiği şu vak'a ne kadar ilginçtir:

"Galata'da Voyvoda Karakolunda kudemadan bir tabur ağası var imiş. Hıristiyan ahali arasına bir Müslüman'ı yakalayıp karakola götürür ve 'bana *gâvur* dedi' diye mücazatını istermiş. Tabur ağası 'Ay oğul, anlatamadık mı? Şimdi gâvura gâvur denmeyecek. Söyleye söyleye dilimizde tüy bitti!' diye kabahatliyi tekdir ve tevbih eylermiş."

Çıkarttıkları fermanla gayrimüslimleri imtiyaz sahibi, Müslümanları da bu gülünç hâle getirdiklerinden dolayı Tanzimatçılar Müslüman halk tarafından eleştiriliyor, Mustafa Reşit Paşa'ya kâfir bile deniyordu.[866]

Islahat Fermanı

Tanzimat Fermanını, 1856 yılının Şubat ayında ilân edilen *Islahat Fermanı* izledi.

863 Fermanın ilânından sonra alınan bir kararla, fermanın okunmuş olduğu yerde bir âbide dikilecek ve her sene, fermanın yıldönümü kutlamak için burada bir merasim yapılacaktı. Fakat her ne sebebe mebni ise, daha sonra bu karardan vazgeçildi. Bk. *Târih-i Lütfi*, VI, 59 vd.,

864 A. Cevat Eren, İA, Tanzimat mad

865 Bk. *Osmanlı Târihi*, I, 186.

866 E. Z. Karal, *Osmanlı Târihi*, I, 186.

Batılıların dikte ettirdiği artık kesinlik kazanmış olan bu ferman da âdeta Tanzimat Fermanı'nın bir rötuşundan ibarettir.

Bu fermanda, Tanzimat'la azınlıklara verilen haklar daha da açıklığa kavuşturuluyor, yabancıların hukukları düzenleniyordu.

Aslında Islahat Fermanı, gayrimüslimlere hak ve imtiyazlar verme fermanıdır. Yahut başka bir tabirle Islahat Fermanı, gayrimüslimlere Tanzimat Fermanı ile gizlice verilen hakların açıkça ilanı için çıkarılan bir fermandır. [867]

Bu fermanın hazırlanması için oluşturulan heyet öyle kozmopolittir ki, kanaatimizce Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı bile şüphe götürür bir olgu haline getirilmiştir. Bu bağımlılık fermanını hazırlayan heyet şöyle oluşmuştu: Devlet'in vekilleri, yâni bakanlar; yabancı devletlerin elçileri ve Şeyhülislâm Arif Efendi. [868]

Cevdet Paşa merhum, Müslümanları derinden yaralayan bu fermanın okunuşunu şöyle anlatmaktadır:

"Islahat Ferman'ı okunacak deyu birkaç günden beri intizar olunuyordu. Cumadelahire'nin dördüncü salı günü okunacak deyu işidildi. Ol gün ise Sadrazam Paris'e azimet etti. Ferman'ın kıraatini Kaymakam Paşa'ya bıraktı. Cumadelahire'nin on birinci Pazartesi günü mev'ud ve muntazar olan Ferman-ı âlî Kaymakam Kıbrıslı Mehmed Paşa huzurunda okundu. B'il-cümle vükela ve âzây-i mecalis ve b'il-fiil mansıb ve memuriyetlerde bulunan ulema ile beraber Patrikler ve Hahambaşı ve Metropolitler ve Rum milleti muteberanından bazıları hazır bulundu. Ma'zulinden kimesne med'uv değil idi. Ol gün hava fevkalâde puslu idi. Zekiye Sultan dahi vefat etmiş idi. Binaenaleyh Ferman'ın kıraati biraz taahhur eyledi. Bu Ferman'ın hükmünce tebaa-i Müslime ve gayr-i Müslime kâffe-i hukukta müsavi olmak lazım geldi. Bu ise ehl-i İslâm'a pek ziyade dokundu. Mukaddema

867 Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 384.
868 Bk. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 10 nolu Tezkire.

musalahaya esas ittihaz edilmiş olan mevadd-i erbaa'dan birisi Hristiyanların imtiyazatı meselesi olup ancak istiklâl-i hükümete dokunulmamak şartı ile mukayyed idi. Şimdi ise imtiyaz bahsi geri kaldı. B'il-cümle hukuk-ı hükümette tebaa-i gayr-i Müslime ehl-i İslâm ile müsavi add olunuverdi. Ehl-i İslâm'dan birçoğu 'Âbâ ve ecdadımızın kaniyle kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün gaib ettik. Millet-i İslâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâm'a bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür' deyu söylenmeğe başladılar." [869]

Gayrimüslimler ise büyük bir zafer kazandıkları için bayram ediyorlardı. Cevdet Paşa'nın tabiriyle, Müslüman taifesinden sadece *"bir takım alafranga çelebiler"* memnun gözüküyordu. Bu menfaatperestler, sevinçlerini şöyle dile getiriyorlardı:

"Teba'a-i gayr-ı Müslime ehl-i İslâm içine yayılıp mahalleler karışacağından, emlâkimizin fiyatı terakki ve medeniyyet tevessü' eder (yani yayılır)."

Paris Muahedesi ve Sonrası

Aynı sene [1856] Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasında *"Paris Muahedesi"* diye bilinen antlaşma imzalandı. Muhterneldir ki, Osmanlı Devleti'nin gerek Tanzimat gerekse Islahat fermanlarıyla yapmış olduğu reformlar Avrupa devletlerini memnun etmiş ve bu yüzden Paris Muahedesiyle bazı yerler geri alınabilmiştir.

Bu antlaşma maddelerine göre Osmanlı'ya ait bazı yerler geri alınırken, bazı yerler de -mesela Kars-, söz konusu devletlere tekrar geri verilmiştir. [870]

869 Cevdet Paşa, *Tezakir*, 10 nolu tezkire s. 67,68.

870 Bu antlaşmanın ayrıntıları için bk. Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 351 vd.

1857'de Mustafa Reşit Paşa ölünce, Ali Paşa tekrar sadarete getirildi.

Sultan Abdülmecid'in son yıllarında bazı idarî ve adlî reformlar yapılıp sosyal hayatta bazı değişikliklere gidilmiştir. Ancak bunlar bu çalışmamızın boyutlarını aşacağı için ayrıntılara girmiyoruz. [871]

Sultan Abdülmecid döneminde büyük savaşlar olmamış, bundan yararlanılarak devletin değişik yerlerinde imar işlerine hız verilmiştir. Özellikle Sultan Abdülmecid'in her sene Haremeyn'e göndermiş olduğu *Surre Alayları* bu konuda zikre değer bir hadisedir. Ayrıca Sultan Abdülmecid gerek Medine'de gerekse Mekke'de mescidleri onarmış, gereken yerlere de ilaveler yaptırmıştır. Yapılan ve onarılan bu eserler günümüze dek varlıklarını ve işlevlerini muhafaza etmiştir. Bilhassa Medine'deki Peygamber Camisinin içerisindeki muhteşem yazılar birçok hattata ilhâm kaynağı olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Sultan Abdülmecid 1861'de vefat etmiş ve yerine kardeşi Abdülaziz geçmiştir.

Değerlendirme

Sultan Abdülmecid döneminin en önemli karakteristiği, o dönemde ilan edilmiş olan Tanzimat ve Islahat Fermanlarıdır.

Sultan Abdülmecid, bu iki ferman vesilesiyle Batı'ya verilen tavizlerden dolayı Müslümanların ağır tenkitlerine maruz kalmıştır. Buna rağmen bu padişahın Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde gerçekleştirmiş olduğu imar faaliyetlerini de kaydetmek gerekir. Bu döneme ilişkin dikkati çeken bir nokta da, devletin ekonomik olarak çok zor şartlar altında bulunduğu bir sırada Dolmabahçe Sarayı'nın yaptırılmış olmasıdır. Osmanlı Devleti'ni ağır bir borç yükü altına soktuğu için bu sarayın yapılışı israf olarak değerlendirilmiştir.

871 Ayrıntılar için bk. Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, II, 412 vd.

Sultan Abdülaziz Dönemi (1861-1876)

Sultan II. Mahmud'un oğlu olan Abdülaziz, ağabeyi Sultan Abdülmecid'in vefatı üzerine, 25 Haziran 1861 tarihinde onun yerine Osmanlı Devleti'nin yeni sultanı oldu. Sultan Abdülmecid'in Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla Müslümanları adeta küstürüp gayrimüslimleri sevindirmesi, Müslüman tebaa arasındaki değerini azaltmıştı. Gerçi *Haremeyn-i Şerifeyn*'e gösterdiği itibar ve itina hatalarının bir kısmının unutulmasına vesile olmuştu fakat debdebe ve gösteriş düşkünlüğü sebebiyle yaptığı masraflar, devleti mali açıdan zor duruma düşürmüştü.

İşte böyle bir dönemde tahta çıkan Sultan Abdülaziz, devletin mali durumunu düzelteceğine, aynı yolu takip ederek maliyeyi daha da zayıflattı. Ağabeyi Abdülmecid'e nazaran Osmanlı Devleti'ni Batı'ya benzetme konusunda biraz temkinli idi; fakat Mustafa Reşit Paşa'nın çizgisini sürdüren kadrolar devletin her tarafına sızdıkları için fazlaca rahat hareket edemiyordu.

Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın gayrimüslimlere tanıdığı haklardan istifade eden azınlıklar isyanlara başlamış, bağımsızlık hareketlerini sürdürüyorlardı. Özellikle Balkanlarda her gün yeni bir bağımsızlık hareketi başlıyor, başta Fransa ve Rusya olmak üzere Batı ülkeleri de bu hareketleri teşvik ediyorlardı. Özellikle Rusya, kendisi gibi Ortodoks mezhebinde olan Balkan milletleri üzerinde nüfuz sağlamak gayesiyle onları isyana teşvik ediyor, ayrıca el altından maddi ihtiyaçlarını da karşılıyordu.

Sultan Abdülaziz zamanında, son dönem Osmanlı Hukuk tarihinde büyük bir çığır açmış olan *"Mecelle"* hazırlanmış, İslâm Hukuku alanında adeta bir devrim yapılmıştır. *Mecelle*'yi hazırlama heyetinin başkanı, o dönemin en büyük âlimi ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa [872] idi.

Son dönem tarihimizde olumlu-olumsuz büyük roller oynayan birçok şahsın tahsil gördüğü *Galatasaray Sultanisi* [873] de Abdülaziz zamanında açılmıştır. Eğitim dili Fransızca olan bu okuldan çıkanların çoğunda ister istemez Fransız kültürü hâkim oluyordu.

Sultan Abdülaziz, Tuna ve Dicle üzerinde deniz ulaşımını sağlamak üzere gemi işletmeleri kurmuş, *"İdare-i Aziziye"* adı altında bir *"Seyr-i Sefâin"* idaresi tesis etmişti. [874]

Sultan Abdülaziz, devleti idare etmede zaaf gösterdiği için vezirleri başınabuyruk hareket ediyorlardı. Tanzimat döneminin bir karakteristiği olarak bu vezirlerin her biri bir Avrupa devletinin tarafını tutuyor, siyasi konularda her biri ayrı bir telden çalıyordu. Bu durumda devletin işleri iyice içinden çıkılmaz bir hâle geliyordu. Özellikle İngiliz taraftarı olan Fuad Paşa ile Fransa taraftarı olan Ali Paşa [875] bu düzensizlikte büyük rol oynuyorlardı. Ayrıca matbuata konulan sansür ve kontrol mekanizması da hoşnutsuzluğa sebebiyet veriyor, Sultan Abdülaziz aleyhinde faaliyetlerin oluşmasına fırsat hazırlıyordu. Daha

872 Arapça ve Farsça'nın yanında Fransızca da bilen Ahmed Cevdet Paşa, çok yönlü bir devlet adamıydı. Kaleme aldığı *"Târih-i Cevdet"*, *"Tezakir-i Cevdet"* ve İbn Haldun'un Arapça olan Mukaddime'sinden Türkçeye yaptığı tercüme, onun tarihçiliğini; Mecelle ve İslâm Hukukuna dair olan diğer araştırmaları onun hukukçuluğunu, devletin çeşitli kademelerinde üstlendiği makamlar da onun devlet adamlığını gösterir. Ayrıntılı bilgi için bk. İA, Cevdet Paşa mad.

873 Bugünkü Galatasaray Lisesi.

874 A. H. Ongunsu, İA, Abdülaziz mad.

875 A. H. Ongunsu, İA, Abdülaziz mad.

sonra yurt dışına, özellikle Paris'e giden Sultan Abdülaziz karşıtları, orada çıkarttıkları gazete ve broşürlerle muhalefetlerini artırdılar.

Mısır valiliği de, yavaş yavaş daha güçlü bir yönetim biçimi olan *Hidivlik*'e dönüşüyor, bu şekilde Mısır için de bağımsızlık yolları açılıyordu. Balkanlardaki hareketleri destekleyen, hatta teşvik eden Avrupa ülkeleri, aynı tutumu Mısır için de gösteriyorlardı.

Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi

Sultan Abdülaziz, Ali ve Fuad Paşalardan sonra Midhat ve Rüştü Paşalarla da anlaşamıyordu. Üstelik Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi de, Midhat ve Rüştü Paşaların yanında yer alıp Sultan Abdülaziz'i tahttan uzaklaştırmak istiyordu. Bunun için gizlice çalışıyor, o zamanlar kendilerine "*softa*" [876] denen medrese öğrencilerini nümayişler yapmak için kışkırtıyorlardı. Sinsice hazırlanmış olan bu plânın ruhu Midhat Paşa, vücudu da Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi idi. [877]

Midhat Paşa'nın direktifleriyle öğrenciler Sultan Abdülaziz'den hükümeti kontrol etmelerini sağlayacak bir anayasa ile beraber Saray'ın masraflarının kısıtlanmasını ve mallarından bir kısmını hazineye bırakmasını istiyorlardı. Sultan Abdülaziz bu istekleri reddetti. [878]

Sultan aleyhinde komplo hazırlayan Rüştü Paşa, Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi sık sık bir araya geliyor, komplolarını nasıl gerçekleştireceklerinin plânlarını yapıyorlardı. [879] Fakat Sultan'ı indirmek kolay değildi. Çünkü onu indi-

876 *"Softa"* hakkında bilgi için bk. *Türk Târih Encümeni Mecmuası*, 1962, s. 92.

877 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul, 1909, s. 20.

878 *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, s. 18; İhsan Süreyya Sırma, *L'Institution et les biographies des Shayh al Islam sous le regne du Sultan Abdülhamid II*, 63.

879 *Türk Târih Encümeni Mecmuası*, 1926, s.92.

rebilmek için meşru sebeplere ihtiyaç vardı. Bir sultanın hal'edilebilmesi için ya devleti idare edemeyecek derecede hasta yahut da dinden çıkmış olması gerekiyordu. Bu şekilde bir araya gelmiş, meseleyi konuşurlarken Rüştü Paşa *"Sultan Abdülaziz on gün daha hilâfet makamında kalırsa İslâm dünyası yıkılır"* dedi. Onun bu sözleri üzerine, görevden alınmış olan Şeyhülislâm Hayrullah Efendi *"O hâlde ben, Sultan Abdülaziz'in küfrüne şahadet ederim"* dedi. [880] Oysaki mevcut Şeyhülislâm o değil, Hasan Fehmi Efendi idi. Dolayısıyla resmen görevde olmayan bir Şeyhülislâm'ın Sultan hakkında fetva vermesi mümkün değildi.

Bunun üzerine Midhat Paşa ve arkadaşları, mevcut Şeyhülislâm'a giderek onu tehdit ettiler ve onayını aldılar. Artık sıra fetvanın yazılmasına ve Sultan Abdülaziz'in hal'ine gelmişti. O zamanki İngiliz sefiri de Midhat Paşa ve arkadaşlarının bu komploda başarılı olamamaları halinde kaçmaları için bir İngiliz filosunu hazır bulundurmuştu. [881]

Bu arada Sadrazam Rüştü Paşa'nın telkiniyle Sultan Abdülaziz yeni bir kabine oluşturdu. Bu kabinede Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislâm olmuş [882], ayrıca Midhat Paşa da Şûrây-ı Devlet Başkanlığı'na getirilmişti. [883]

Ekip bu şekilde teşkil edilince Hasan Hayrullah Efendi gereken fetvayı verdi ve Sultan Abdülaziz saltanattan hal'ederek [884] yerine yeğeni Murad, Sultan V. Murad olarak yönetime getirildi.

Sultan Abdülaziz önce Topkapı Sarayı'nda hapsedildi. Fakat burada rahat edemeyen Abdülaziz, Sultan V. Murad'tan başka yere nak-

880 İbnu'l-Emin M.K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, I, 113.

881 *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, s. 19.

882 İbnu'l-Emin M.K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, I, 110.

883 Faiz Bey, *Tabsara*, el. yaz. İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi, s. 8/b. B. Lewis, *the Emergence of Modern Turkey*, s.

884 Fetvanın metni için bk. *Archives de Ministere des Affaires Etrangeres Française, Turquie*, 1876, 404, s. 383.

ledilmesini istedi ve bu arzusu yerine getirilerek *Fer'iye Sarayı*'na nakledildi. [885]

Sultan Abdülaziz'in Katli Olayı

Kendisine yapılan haksızlıklardan dolayı orada da rahat edemeyen Sultan Abdülaziz, bazı rivayetlere göre bir makasla bilek damarlarını keserek intihar etti; diğer bazı rivayetlere göre ise Midhat Paşa ve adamları tarafından katledildi. Bunun üzerine telaşlanan Sultan V. Murad, iyice asabileşti ve durumu kötüye gitmeye başladı. [886]

Hâlâ aydınlığa kavuşturulmamış olan bu gizemli ölüm hakkında toplanan tıp heyeti başkanı Marko Paşa, kendisini sorumluluk altında bırakmayacak enteresan bir rapor yazdı. O meşhur rapor aynen şu şekildeydi:

"Bu makasla bu yara açılabilir." İmza; Marko Paşa ve diğer doktorların imzaları. [887]

Bazı rivayetlere göre Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, söz konusu raporu değiştirerek bir *"i'lâm-ı şer'iyye"* şekline sokmuştur ki, onun bu hareketi şüphelere sebebiyet vermiştir. [888]

Değerlendirme

Târihin hangi döneminde ve hangi devlette olursa olsun, menfaat şebekeleri olduğu müddetçe, o devlet içerisinde krizler olur; devletin çıkarı menfaat şebekelerinin çıkarlarına kurban edilir. Nitekim Midhat Paşa ve arkadaşları, kendi siyasetlerine uymuyor diye Sultan Abdülaziz'i indirdiler ve bir bakıma da ölümüne sebebiyet verdiler.

885 Faiz bey, *Tabsara*, 8/b; İ. H. Uzunçarşılı, İA, Murad V. mad.
886 İ. H. Uzunçarşılı, İA, Murad V. mad.
887 Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, s. 21.
888 Ayrıntılar için bk.İ.H.Uzunçarşılı, Mithat ve Rüştü Paşaların tevkiflerine ait vesikalar, s. 151.

Sultan V. Murad Dönemi (1876-1876)

Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten sonra, onun yerine veliaht olan yeğeni Murad getirildi.

V. Murad, sultan olmadan önce Arapçanın yanı sıra Fransızcayı da bildiği için daha ziyade Batı'ya temayülü olanlarla görüşür, günlerini onlarla geçirirdi. Özellikle Kurbağalı Dere'deki köşkünde, Nâmık Kemâl ve Ziya Paşa ile sohbetlerde bulunur, içki âlemleri yapardı. [889]

Yukarıda gördüğümüz gibi, Midhat Paşa, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi ve arkadaşlarının entrikalarıyla Sultan Abdülaziz hal'edilince, onun yerine Murad'a biat edildi. *Biat*'ın ardından Sultan Abdülaziz'in bütün mallarına el kondu.

Sultan V. Murad'ın Osmanlı tahtına oturması, bilhassa Fransa ve İngiltere tarafından çok iyi karşılandı.

Sultan Abdülaziz'in katli olayı, zaten sinir hastası olan Sultan V. Murad'ı çok fazla etkiledi ve hastalığı kontrol edilemez boyutlara ulaştı. Delice hareketler yapmaya başlayan Sultan V. Murad, kendisini tahta çıkarmış olan Midhat Paşa ve ekibini de telaşlandırdı. Birçok meşhur doktorun yanı sıra Viyana Üniversitesinden Prof. Leidesdorf da Sultan V. Murad'ı muayene ettiler ve durumun iyi olmadığını söylediler. [890]

Sultan V. Murad'ın hastalığı her tarafta konuşulmaya başlanınca saltanatın böyle yürütülemeyeceğine karar verilerek tahttan uzaklaştırıldı ve yerine Şehzade Abdülhamid tahta çıkarıldı.

889 İ. H. Uzunçarşılı, İA, Murad V. mad.
890 İ. H. Uzunçarşılı, İA, Murad V. mad.

Sultan V. Murad'ın indirilme fetvasını da Sultan Abdülaziz'in indirilme fetvasını vermiş olan Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi verdi. Fetvanın gerekçesi de "*muhtellu'ş-şuur* [şuuru bozulmuş]" deyimiyle ifade edildi. [891]

Değerlendirme

Sultan V. Murad, saltanata gelmeden önce de ruhi problemleri olan biriydi. Buna rağmen Midhat Paşa ve onun gibi düşünen yöneticiler tarafından Osmanlı Devleti'nin yeni padişahı olarak belirlendi. Bunu yaparken devletin bekasını değil kendi fikri yapılarına uygunluğu esas aldılar. Çünkü Sultan Abdülaziz'in indirilip yerine Sultan V. Murad'ın getirilmesi için çok önemli bir sebep yoktu. Buna rağmen saltanata getirilen V. Murad beklendiği gibi hastalığından dolayı fazla bir şey yapamadan görevden uzaklaştırıldı.

891 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 99.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)

Sultan Abdülaziz'in sebebi hâlâ çözülememiş olan esrarengiz ölümünden ve Sultan V. Murad'ın iki ay kadar süren kısa saltanatından sonra Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devletinin Padişahı ve -tamamının olmazsa bile- dünya Müslümanlarının halifesi oldu (1876).[892]

Sultan Abdülhamid, sadece kendinden önceki dönemlerden intikal eden ekonomik güçlüklerle değil; aynı zamanda *"Doksanüç Harbi"*nin (1877–78 Rus Harbi) meydana getirdiği dış baskılarla da karşı karşıya kaldı.

Aslında savaşa taraftar olmayan Abdülhamid, İngiltere'nin devamlı tesiri altında olan Sadrazam/Başbakan Mithat Paşa'nın zoruyla Rus harbine sokulmuştur. Yoksa ekonomik, sosyal ve askeri bakımdan birçok güçlüklerle karşı karşıya olan Osmanlı Devleti'nin bu şekilde savaşa katılması akıl kârı değildi. Nitekim Sultan Abdülhamid, savaşa taraftar olmadığını hatıratında[893] şöyle belirtiyor:

"Ben daima harbin aleyhinde bulundum. Bundan sonra gelecek birader ve oğullarıma nasihat ederim ki, artık uzun-kısa muharebelerle uğraşmasınlar. Bir kerre daha demiştim: Galibiyetle biten harpler de mağlubiyetle neticelenenler kadar milleti yorar. Şan ve şeref gibi şeyler, her tarafı ma'mûr ve hâl-u istikbâli emin memleketlerde hoş görülür. Harabelerde aç ve çıplak dolaşanların şan-u şeref iddi-

892 A.H.Ongunsu, İA, Abdülhamid II. mad.
893 s. 128-129.

asında bulunmaları ve şan-u şeref peşinde koşmaları kadar hem gülünç, hem feci bir şey yoktur."

O günün şartlarında Osmanlı Devleti'nin savaşa tahammülü olmadığını bilen yeni Sultan, iktidarının daha başında iken, kendisini savaşa sokan ve Rusların Yeşilköy'e kadar gelmelerine sebep olan Mithat Paşa'yı Başbakanlıktan almayı devletin selâmeti için gerekli görüyordu. Bu nedenle onu hem Başbakanlıktan aldı, hem de devletin uzak bir yerine, Tâif'e sürdü. Nitekim bu savaştan bir tek devlet kârlı çıktı: İngiltere! İngiltere, Rusları Yeşilköy'de durmaya zorlayarak (!) Kıbrıs'ı Osmanlı Devleti'nden kopardı ki, bunun baş müsebbibi de Mithat Paşa idi.

Sultan Abdülhamid, sadece Mithat Paşa'yı görevden almakla kalmadı. Aynı zamanda Paşa'nın İstanbul'daki İngiltere sefiri *Sir Henry Elliot*'la istişare ederek [894] ve Belçika Anayasasına dayanarak [895] hazırlayıp, 22 Şaban 1292/9 Eylül 1876 günü kabul ettirdiği Anayasayı da geçici olarak yürürlükten kaldırdı. Kaynaklardan anlaşıldığına göre [896], Mithat Paşa, 1876 Anayasasını hazırlarken, Osmanlı Devlet adamlarından ziyade İngilizlerle istişare etmiştir. Nitekim Batılıların etkisiyle oluşturulan bu anayasanın birçok maddesi Sultan Abdülhamid tarafından metinden çıkartılmıştır.

Haddizatında Mithat Paşa bir *Arap Krallığı* kurup onun başında kral olmak istiyordu. Nitekim tahayyül ettiği ve daha Şâm'da vali iken olgunlaştırdığı bu *"Arap Krallığı"* [897] fikrini, Başbakan olur olmaz tatbikat sahasına koymak istedi. Ne var ki, Abdülhamid onun için bir engel teşkil ediyordu. Bu engeli ortadan kaldırmak için Mithat Paşa'nın neler düşündüğü hakkında, Fransa'nın o zamanki İstanbul

894 Edwin Pears, *Life of Abd-ul-Hamid*, s. 36.

895 Bk. Javad Boulos, *Les Peuples et les civilisations du Proche Orient*, V, 182.

896 Edwin Pears, *Life of Abdül-Hamid*, London, s. 36.

897 Bk. Gabriel Charmes. *L'Avenir de la Turquie, le Panislamisme*,

sefiri tarafından Paris'e çekilen 6 Şubat 1877 tarihli telgrafta şöyle denilmektedir:

"... Elde ettiğim çok ciddi bilgilere dayanarak söyleyebilirim ki, Sultan, Mithat Paşa'nın siyasî iktidarı eline geçirip kendisini siyasi işlere karışmayan, sadece dinî meselelerle meşgul olan pasif bir halife haline getirmek ve devletin tek hâkimi bir diktatör olmak için bazı entrikalar çevirmek üzere olduğunu, gizli polisi vasıtasıyla öğrenince onu Başbakanlıktan azledip yurt dışına sürdü." [898]

Sultan Abdülhamid, Midhat Paşa'yı Tâif'e sürerken, onun suç ortağı olan Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi'yi de *Şeyhu'l-Haremeyn* olarak Medine'ye sürdü. Fakat daha sonra bu görevden alınarak Tâif'te mecburi ikamete gönderildi ve 1898 yılında burada öldü. [899]

Jön Türk Meselesi

Osmanlı Devleti'nde, Mithat Paşa gibi, Batı'nın empoze ettiği reformları isteyenler, bir süre sonra kendi koruyucuları olan Avrupa'ya kaçtılar ve Sultan Abdülhamid aleyhinde faaliyet göstermeye başladılar.

Kendilerine *Jön Türk* denilen bu kimseler Abdülhamid'den ne istiyorlardı?

Batı'nın etkisinde olan genç kuşaklarca oluşturulan *Jön Türk* hareketi, Sultan Abdülhamid'in muhafazakâr siyasetine karşı çıkıyordu. Batılı olmak, Batılı gibi düşünmek, Batılı gibi giyinmek, Batılı gibi kanunlar çıkarmak, Batılı gibi yemek; tek kelimeyle hiç bir yargıya tabi tutmaksızın Batı'yı taklit etmek istiyorlardı.

898 Fransız Hariceye Arşivi, N.S. Turquie, 1877, no: 408, s. 277.
899 *İlmiye Salnamesi*, s. 607.

Jön Türkler[900] bu ithal edilmiş felsefeyi -çünkü kendileri tarafından üretilmemişti- hâkim kılabilmek için Abdülhamid'i iktidardan uzaklaştırmayı birinci hedef olarak seçtiler. Artık bu hedefe ulaşabilmek için her türlü faaliyet yapılacak, ayırım yapılmaksızın Sultan Abdülhamid'e karşı olan bütün örgüt ve hareketlerin yanında yer alınacaktı.

Batı kültürüyle yetişip içinde yaşadıkları toplumun kültürel değerleriyle mücâdele eden Jön Türkler'in ne istedikleri hakkında, bizzat onlardan biri olan İstanbul eski Belediye Reisi ve Şeyhülislâm Mehmed Cemaleddin Efendi'nin damadı olan Cemil Topuzlu şunları yazmaktadır:

"Fransız Büyük İhtilâlinden aldığımız örnek üzerine, hemen her vakit hürriyet, müsavat, adalet[901] taraftarı ve Sultan Hamid istibdadının da şiddetle aleyhindeydik. Son sınıf talebeleri koğuşlarda yatmazlar; dörder, beşer yataklı odalarda bulunurlardı. Geceleri arkadaşlar bir araya gelince Padişah aleyhinde ihtilâle davet eden bir takım yazılar yazar, şapirgraf[902]la basar, bunları gizlice diğer sınıftaki arkadaşlara ve hatta harice bile dağıtırdık. Jön Türklük hareketi orada (yâni Tıbbiye Mektebinde) doğmuştu. *Marko Paşa* hem mektebi hem de Saray'ı mükemmelen idare ederdi." [903]

Ermeni olan Dr. Marko Paşa, senelerce bu mektebin müdürlüğünü yaptı ve maiyetinde yüzlerce Jön Türk yetiştirdi. Kaynaklardan anlaşıldığına göre İstanbul'daki Yahudi Hahambaşının müracaatı ve Sultan Abdülmecid'in fermanıyla Yahudi öğrencilere özel muamele yapılmış,

900 Jön Türkler hareketinin ayrıntıları için bk. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyâsî Fikirleri* (1895-1908), İletişim Yay. İstanbul, 1989.

901 Aslı Fransızca, *"liberté, égalité, fraternité"* olan bu tabirler, 1789 Fransız Devriminde kullanılan bir Mason sloganıdır. (Ayrıntılar için bk. Aytunç Altındal, *Gül ve Haç Kardeşliği*, s. 207.)

902 Bir nevi teksir makinesi.

903 Bk. Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, s. 18-21.

"Yahudiler dinleri üzere Tıbhânede yiyecekler, içecekler ve diledikleri gibi ayin ve ibâdet yapacaklar" diye Saray'dan irade çıkmıştı. [904]

Bundan sonra da Tıbbiye Mektebinde İstanbul'daki zengin Ermeni, Yahudi ve Rum öğrenciler okudu ve daha sonra mektebin idaresi tamamen bunların eline geçti. Senelerce bu müessesenin başında idarecilik yapan Dr. Marko Paşa da bunlardandır.

Sultan Abdülhamid aleyhinde Paris'te oluşturulan Jön Türk hareketi hakkında da yine Cemil Topuzlu şunları yazmaktadır:

"... Saint-Cloud vak'asından sonra, hafiyelik etmediklerine emin olduğumuz Ubeydullah Efendi, Dr. Besim Ömer, Esat, Cemal, Ahmet ve son senelerde tahsil için Paris'e gelen Cenab Şehabettin, Neş'et Beyler ve bir kaç Mısırlı ile arasıra Saint-Michel bulvarında kâin *"Café Sufflot"*nun üst katında gizlice toplanırdık. İstibdadın aleyhinde mücâdele ederdik. Bu suretle bu kahvede Jön Türklük temelini attık."

Bu harekete paralel olarak İstanbul'da Abdülhamid aleyhinde faaliyet gösteren Türk Tıp Cemiyeti hakkında da keza Cemil Topuzlu şunları yazıyor:

"... Cemiyetimizin merkezi o sıralarda Beyoğlu'nda küçük bir apartmandaydı. Devam eden âzânın ekserisi ecnebi ve *'lövanten hekimler'* ve *reisimiz de Sertabib-i Şehriyari Mavroyani Paşa idi. Benden başka Türk, Müslüman olarak hiç bir aza yoktu."* [905]

Jön Türklerin Ermeni çeteleriyle birleştiklerine dair iki rapor da şu şekildedir:

"Kulları her ne kadar teveccühü şahanelerinden mehcûr ve bir takım kimselerin haysiyetime tecavüzleri yüzünden münkesir ve mağdur isem de, pek küçük yaştan beri nimet-i hümâyunlarıyla perverde olduğumdan Jön Türk ve Ermeni komitelerinin birleşmesi olarak

904 Bk. İhsan Süreyya Sırma, Yahudilerin ilk defa Osmanlı Tıp Fakültesine kabulüne dair bir vesika, *Türk Kültürü Mecmuası*, Ankara, Şubat, 1979, sayı, 196.

905 *80 Yıllık Hatıralarım*, s. 69.

Cenova'dan son verilen karar mucibince nefsi hümâyunlarına suikast için tertibat alındığını arz etmeyi kendime bir nimet borcu bildiğim ve bendegân-ı şahanelerinden Diran Kelekyan Efendinin bu haberi teyid ettiğini arz ederim. 1321 Mayıs 17 Kahire." [906]

Alman sosyalistlerinden Henri Adolf'un ihbarı da şu şekildedir:

"Her ne kadar Osmanlı İmparatoru Sultan Hamid Han Hazretleri sosyalist umdelerine karşı menfi hareket buyurmakta ise de Alman menâfiinin kendi şahsı ile alakası bulunması ve Alman menafiine hadim olması hasebiyle Jön Türk ve Ermeni ve Bulgar komitelerinin nefs-i şahane aleyhinde icrasını tasavvur ettikleri suikastin çok geçmeden ikama intizar icap eylediğini bildirmeyi kendime bir vazife bildiğimi arz ederim. 5.11.1904." [907]

Gerçekten de bu raporların ihbar ettiği gibi çok geçmeden, 8 Temmuz 1905 günü meşhur *bomba olayı* olmuş; Ermeni ve Jön Türklerin tertipledikleri bu suikast neticesinde Viyana'da hazırlanmış olan mahut bomba ile birçok insan hayatını kaybetmiş, Sultan Abdülhamid de Allah'ın bir lutfu olarak yara almadan kurtulmuştu. [908]

Fransız arşivlerinden çıkardığımız belgelere göre Jön Türklerin ileri gelenleri şunlardı:

Murad Bey (Başkan): Cenova'da Fransız Profesörü M. Mouillé'nin evinde ikâmet eder.

Şefik Mehmed Bey: Ermeni ihtilâlcilerinden Armen Garo ile irtibattadır.

Şükrü Midhad: Selanik'te doğmuş, Cenova'da çıkan *Mizan* Gazetesinin müdürü.

Hasan Bey: Kahire'de doğmuş.

Sükuti İshak (Yahudi): Diyarbekir'da doğmuş.

Halil Larissa: Yunanistan'da doğmuş.

906 Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, s. 189.
907 Ay. es. s. 189.
908 Ayrıntılar için bk. *Son Sadrazamlar*, VIII, 1268.

Ahmed Hüsnü: Filibe'li.

Armen Garo: Ermeni İhtilalci.

Prof. M. Mouillé: Jön Türk komitesinde çalışır, Fransız Profesör.

Von der Galtz: Alman, Jön Türklerle temas halindedir. [909]

Jön Türkler ve bir bakıma bunların devamı sayılan *İttihad ve Terakki Cemiyeti*, Batı'nın teşvikiyle durmadan reform istiyor, yukarıda gördüğümüz gibi Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla işbirliği yapıyordu. Bu ezik ruhlu aydınlar Avrupa'dan mülhem bu reformları da güya Osmanlı Devleti'nin selâmeti için istiyorlardı. Oysaki Sultan III. Selim'den itibaren Batı'nın Osmanlı Devleti'nden istediği reformlar, sadece ve sadece Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bulunan azınlıklara, yâni Hıristiyan ve Yahudilere hak ve imtiyazlar tanımaya yönelikti. Nitekim sürekli olarak istenen bu reformlar hakkında, Fransa'nın o zamanlar İstanbul'da bulunan sefiri Paris'e şunları yazmaktadır:

"Ekselanslarının çok iyi bildiği gibi, bizim bu reformlardan maksadımız, Osmanlı Devleti'ni kalkındırmak değil, Ayasofya üzerinde parlamakta olan hilâli indirip, yerine tekrar Hıristiyan haçını koymaktır." [910]

Tanzimat ve daha sonra Islahat Fermanı'nın azınlıklara getirdiği bu imtiyazlardan sonradır ki, azınlıklar yine Hıristiyan Batı dünyasının teşvik ve yardımlarıyla Osmanlı Devleti bünyesinde sorunlar çıkarttılar; hatta yer yer isyan hareketleri başlatarak devleti iyice zora soktular.

Pan Arabizm (Arap Birliği Siyaseti)

Sultan Abdülhamid'e karşı yürütülen Jön Türk hareketinin etkisiyle oluşan *Pan Türkizm*'e paralel olarak bir de *Pan Arabizm* cereyanı ortaya çıktı.

909 Daha ayrıntılı bilgi için bk. Fransız Hâricîye Arşivi, N.S. Turquie, 1,178 vd; Georges Young, *Constantinople*, s. 297.

910 Aynı Fransız arşivi, N.S. Turquie, 1876, s. 38 vd.

Sultan Abdülhamid'e karşı mücâdele eden *"Pan Türkizm"* ve *"Pan Arabizm"* hareketlerinin ortak yönü, her ikisinin de milliyetçi oluşlarıydı. Jön Türkler arasında çok sayıda gayrimüslimler olduğu gibi, *Pan Arabizm* üyelerinin yüzde doksanı da Hıristiyan'dı.

Hemen hepsi Avrupa'da yetişmiş olan bu Arap milliyetçileri, tıpkı Batı ve Jön Türkler gibi Sultan Abdülhamid'e *"Kızıl Sultan"* diyor; onu bir an önce devirmeyi plânlıyorlardı. Arap milliyetçilerinin öncülerinden *Nasîf el-Yazici* ve *Patrus el-Bustânî*, görünüşte Arap milliyetçiliğini ön plâna çıkarıyor, böylece Hıristiyan Araplarla Müslüman Araplar arasındaki din farkı engelini kaldırıp onları *"Arapçılık"*ta birleştirmek istiyorlardı. Arap milliyetçiliğinin bu sinsi amacı, Jön Türklerin müsavat [eşitlik] felsefesi gibi görünüşte bir milliyetçilikle kamufle edilmekteydi. Seneler sonra anlaşılmıştır ki, çoğu Hıristiyan olan bu Arap milliyetçilerinin esas gayesi, İslâm topraklarında Hıristiyanlığı egemen kılmaktı.

Kitapları Türkçeye de tercüme edilmiş olan meşhur *Corci Zeydan* da, Arap milliyetçiliğine hizmet eden Hıristiyanlardandır. Bu fikirlerini, 1892'de kurmuş olduğu *Hilâl Mecmuası*'nda geliştiren Corci Zeydan, daha sonra *"Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm"* (İslâm Öncesi Arap Târihi) adlı kitabını yazarak Arapların esas medeniyetlerinin İslâm'da değil, İslâm öncesinde olduğunu göstermeye çalıştı. Nitekim onun ölümünden seneler sonra fikirleri gelişti ve bütün İslâm ülkelerinde bir *"İslâm öncesi tarihe hayranlık"* cereyanı başladı. İslâm eserleri bakımsızlıktan yok olurken, Müslüman ülkeler Roma, Bizans, Kartaca, Hitit, Hıristiyan eserlerini ihya etmek için bütçelerine ödenekler koydular.

Şimdi de ayrıntılara girmeden birkaç isim üzerinde durmak istiyoruz:

Sultan Abdülhamid'e karşı mücâdele eden *Kasım Emin* ve *Şibli Şâmil*, Kahire'de faaliyet gösteren Arap milliyetçilerindendiler. Şâmlı *Edib İshak* da Suriye ve Mısır'da faaliyet göstermiş, çeşitli Arap dergilerinde bu yönde makaleler yazmıştı.

"*Anadolu'da Arap Milletinin Uyanışı*"[911] kitabının müellifi *Necib Ğazurî* (1881–1916), ilk defa müstakil bir Arap devletinden açıkça söz eden bir Arap milliyetçisidir. Necib Ğazurî, yeni Arap devletinin, parçalanmakta olan Osmanlı Devleti'nden koparılacak Dicle-Fırat'tan Süveyş'e, Akdeniz'den Fars Körfezi'ne kadar uzanan coğrafi alan üzerinde kurulacağını öngörmekteydi.[912]

Osmanlı'dan ayrılıp bağımsız bir Arap Devletinin kurulması idealiyle hareket eden bu grubun parolası şu şekildeydi: "*Ummetun Arabiyyetun vahide!* (Araplar Tek Millettir!)" Fakat Osmanlı'dan kopan bu Arap milliyetçileri, Arapların bağımsız bir devlet kurmaları bir yana, günümüzde bile birbirleriyle savaşan onlarca "*devletçik*" hâline geleceklerini öngöremediler.[913]

Abdulkerim el-Halil, Abdülhamid ez-Zahravî, Refik Rezzâk Selum, Salih Haydar, Cemil el-Hınsî, Yusuf Muhayir, Seyfuddin el-Hatib, Şefik el-Azam, Reşid Rıza, Rıza Salih, Talib Nakib, Aziz Ali Mısrî, Nedre el-Matran, Nehle el-Matran, İzzet Cundî ve Ruşdî Şem'a gibi Hıristiyan Araplar -aralarında tek tük Müslüman menşeli olanlar da var- bu hareketi yürüten Arap milliyetçileriydiler.

Panislamizm İçin Dinî Eğitimin Islahı ve Sultan II. Abdülhamid-Muhammed Abduh İlişkisi

Şüphesiz bütün Arap âlimlerinin Sultan II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyâseti'ne bakışı menfi değildi. Bunlar arasında onun gibi düşünenler ve bu siyasetinde onu destekleyenler de vardı.

911 *Le Reveil de la Nation Arabe dans l'Asie Turque*

912 Bk. İbrahim Halil Ahmed, *Târihu'l-Vatani'l-'Arabi fi'l 'Ahdi'l-Osmani*, Musul, 1983, s. 399.

913 Ayrıntılı bilgi için bk. İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti.*

Sultan Abdülhamid, bu uluslararası siyâsetini devam ettirebilmek ve kafasında tasarladığı İslâm Birliği'ni gerçekleştirmek için sadece bazı gizli örgütler kurmakla kalmıyor; aynı zamanda bir takım köklü tedbirler de alıyordu ki, *"Dinî Eğitimi Islah"* amacıyla hazırlattığı eğitim projesi de bu cümledendir. Ona göre, şayet yıllardır dumura uğramış olan dinî eğitim ıslah edilebilirse, halifesi olduğu İslâm Devleti'nin birçok meselesi hallolacaktır.

Abdülhamid, bu projesini gerçekleştirmek için sadece İstanbul ulemasından değil, diğer İslâm ülkelerinde yaşayan Müslüman âlimlerin görüşlerinden de yararlanmıştır. Başlangıçta onun siyasetine karşı çıkmış olan Mısırlı âlim *Muhammed Abduh* da bunlardan biridir.

Sultan Abdülhamid hem bu ihtiyaçtan hem de siyasî otoritesini sağlamlaştırmak ve üzerinde taşımış olduğu hilâfet unvanına daha çok etkinlik ve evrensellik kazandırmak ve dünya Müslümanları arasında takip etmiş olduğu İslâm birliği siyasetini (Panislamizm'i) yaygınlaştırmak için böyle bir eğitim ıslahına gerek duydu. Nitekim bunun için derhal bir *irade* çıkartarak komisyonlar kurdu ve Şeyhülislâm başkanlığında bu komisyonları faaliyete geçirdi.

Muhammed Abduh'un Sultan Abdülhamid'le temasa geçmesi, bu haberi *at-Tarîk* gazetesinde okumasından sonra olmuştur ki, o sırada Abduh Paris'ten dönmüş, Beyrut'ta bulunmaktadır.

Mısır'ın İngilizler tarafından işgali Muhammed Abduh'u hayli üzmüş, Londra'ya kadar gidip İngiliz yetkilileriyle görüşmüş ve bu görüşmelerden hiç bir netice alamadan Paris'e geri dönmüştür. Abduh, Batı'ya karşı beslemiş olduğu güzel düşüncelere rağmen İngilizlerin bu tutumu karşısında ümitsizliğe düşmüştür. Bunun üzerine Batı kaynaklı devrimci fikirlerini bir yana bırakarak bunların hayalcilikten başka bir şey olmadığını; Batı emperyalizmine karşı ancak şuurlu hocalar yetiştirmenin ve bunun için de din eğitiminin ıslahı gerektiği ka-

naatine varmıştır. Bu zihinsel dönüşüm neticesinde çalışmalarını dini eğitim alanına teksif etmiştir.[914]

Yukarıda belirttiğimiz gibi Muhammed Abduh, *at-Tarîk* gazetesinde Sultan Abdülhamid'in de dinî eğitimde böyle bir ıslahat yapmak istediğini ve bu konuda bir irâde dahi çıkardığını öğrenince; bunu fırsat bilip Şeyhülislâm aracılığıyla Sultan Abdülhamid'in eğitim ıslahatına yardım etmek istemiş ve bunun için Şeyhülislâm'a bazı mektuplar yazmıştır. Osmanlıca tercümesini Başbakanlık Arşivinde[915] bulabildiğimiz bir mektubunda onun bu konudaki düşünceleri yer almaktadır.[916]

Bilinenin aksine, Muhammed Abduh, Osmanlı'ya olan bağlılığını şöyle ifade ediyor:

"Şurasını da ilâve etmek isterim ki, ben Ümmet-i Muhammediye ve Hilâfet-i Osmaniyye uğrunda terakkiyatımı, saadetimi ve her menfaatimi feda ve belki kendimi meskat-ı re'simden bile cüdâ etmiş olduğumdan, din ve devlet a'dasının kudretlerine karşı Millet-i İslâmiyyenin bulunduğu hâl-i inhitattan kurtulmasiyle şevket ve kudret-i sabıkasına avdetinden ve dünyanın her köşesinde bulunan İslâm'ın, merkez-i Hilâfet-i Kübrâ'ya marbutiyeti, sahiha-yı diniyyede bulunup 'an ilmin muhafaza-ı hukûk-ı hâkimiyet uğrunda fedây-ı can etmelerinden başka şahsımca hiç bir emelim yoktur."[917]

Abduh Göreve Hazır

Yapılması düşünülen ıslahatları gerçekleştirmek için elinden geleni yapacağını, gönderdiği layihanın sonunda belirten Muhammed Abduh, bu düşüncesini de şöyle ifade ediyor:

914 Bk. Ahmed Emin, *Zu'amâu'l- İslâh*, Beyrut, tarihsiz, s. 307–308.

915 Yıldız tasnifi, kısım no: 18, evrak no: 553/510, zarf no: 93, karton no: 38.

916 Ayrıntılar için bk. Yıldız tasnifi, kısım no: 18, evrak no: 553/510, zarf no: 93, karton no: 38. İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti.*

917 Bk. İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti.*

"Bu göreve çağrıldığımız takdirde hemen icabet eder, bir dakika bile gecikmeyiz."

Sultan Abdülhamid'e Bağlılığı ve Teşekkürü

Muhammed Abduh, Sultan Abdülhamid'e gönderdiği layihasının sonunu şöyle bağlıyor:

"Allah'tan, efendimiz Emiru'l-mu'minin'i ve Devlet'ini muvaffak etmesini niyaz eder; onun biz Müslümanların ıslahına yardımcı olduğunu teyid eder ve inanır, onun Halife'miz olarak ve Zillullah olarak devamını yine Allah'tan dilerim." [918]

Sultan Abdülhamid'in Muhammed Abduh'un tekliflerini değerlendirerek ondan yararlandığını, Muhammed Abduh'un kendisine yazmış olduğu teşekkür mektubundan anlıyoruz. [919]

Batı Emperyalizmi

İçeride bu hadiseler olurken, dışarıda da bir yandan Fransa Kuzey Afrika'yı istilâ ediyor, öbür yandan da Rusya ve Balkan ülkeleri Osmanlı Devleti'ni yıkmak için işbirliği yapıyorlardı.

Osmanlı Devletini paylaşmak için Batı'da projeler yapılıyor [920], bu projeler çerçevesinde Filistin'de bir Yahudi devleti ile Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmak isteniyordu. Hıristiyan Batı Dünyası, bu yöndeki amaçlarının tahakkuku için Osmanlı Devletini sıkıştırıyor, anarşik hadiseleri teşvik ediyor, ortaya *"Hasta Adam"* (*Homme malade*) ve *"Şark Meselesi"* (*Question d'Orient*) gibi sunî problemler atarak gayesine bir adım daha yaklaşmaya çalışıyordu. İstanbul'da ve

918 Bk. İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti*, s. 45.
919 Ay. yer.
920 Bk. T.G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie* (*Türkiye'yi Paylaşmanın Yüz Projesi*), Paris, 1914.

devletin diğer köşelerinde yapılan bu gizli faaliyetlerin hangi yollarla propagandasının yapıldığı hakkında, Fransa'nın o zamanki İstanbul Sefiri, kendi hâricîyesine şu bilgileri veriyordu:

"... İstanbul'da majestelerinin [Fransız Kralının] fotoğraflarını taşıyan gravürler, Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa ve Mehmed Rüşti Paşanınkilerle beraber, *ekseriyeti Ermeni olan hamallar* tarafından iki-üç kuruşa satılmaktadır. Ermeni hamallar bu gravür ve portreleri *Bible-Houses* (İstanbul'da bulunan Hıristiyan misyoner teşkilatı) ve *Mason localarıyla* ilişkileri olan şahıslar vasıtasıyla elde etmektedirler." [921]

Batı emperyalizminin doruğa çıktığı 19. yüzyılın ikinci yarısında, Batı devletleri bir yandan Osmanlı Devleti'nden yeni topraklar koparmaya çalışırken, öbür yandan da sömürge haline getirilmiş olan İslâm topraklarını elde tutmak istiyorlardı. Bu gayeyle Sultan Abdülhamid'in karşısına çıkarılan Ermeni ve Yahudi meselesi, sanıldığı veya takdim edilmeye çalışıldığı gibi bu iki unsurun yararına ortaya atılmış düşünceler değildi; Avrupa emperyalizminin aletleri olmak üzere Avrupa tarafından düzenlenmiş faaliyetlerdi.

Batı, bununla yetinmeyerek gayrimüslimleri isyana teşvik ettiği gibi, Anadolu dışındaki Müslümanlar arasında bir milliyetçilik cereyanı başlatarak onları da İstanbul'dan koparmaya çalışmıştır. Batı emperyalizminin bu faaliyeti sırf ekonomik üstünlük sağlamak amacına yönelik değildi. Meselenin kökeninde, kendi emperyalist faaliyetlerine hizmet etmek üzere, İslâm dünyasının henüz sömürge haline gelmemiş olan bölgelerini de sömürgeleştirme düşüncesi yatıyordu. Bunun için de Orta Doğu'da Hıristiyanlığı etkin bir hale getirmek istiyorlardı. Aslında bu girişimler XI. yüzyılda Batı tarafından başlatılan Haçlı savaşlarının bir devamı niteliğinde idi. [922]

921 Aynı Fransız Arşivi, N.S. Turquie, no: 405, s. 54.

922 C. Brockelmann, *Historie des Peuples et des Etats Islamiques*, Paris,1949, s. 190.

Bu sömürgeciler asıl gayelerini gizlemek için bilimsel araştırmalar yapmak bahanesiyle yüzlerce casusu Orta Doğu'ya göndermişler[923], bu arada da binlerce tarihi belge, yazıt ve heykeli kaçırarak[924] Batı müzelerine koymuşlardır. Üzücü olan, bu sözde bilim adamlarının esas gayesi bilindiği halde, Osmanlı Devleti tarafından bunlara mani olmak için yeteri derecede önlem alınmayışıdır.[925]

Bu misyoner kâşif veya bilim adamları, gayelerine ulaşmak için Müslüman dillerini öğrenmişler; Müslüman aileler arasına sızabilmek için kendilerini doktor olarak tanıtmışlardı. Fransız misyoner bilim adamı Botta[926], konu ile ilgili şu itirafta bulunmaktadır:

"... Kendimi doktor olarak tanıttım. Zira bu, araştırmalarım için öne sürmeye mecbur kaldığım bir bahane idi. Üstelik asıl ve *uydurma amaç* için bu yörelere ilk gelenin ben olmadığımı öğrendim."

Misyoner Batılı bilim adamlarının yöntemlerinden birisi de, Osmanlı Devleti'ni sömürgeci, kendilerini de bu sömürüden kurtarıcı/ *libérateur* olarak tanıtmalarıydı.[927]

Avrupalılar, Osmanlı Devletine karşı olan bu müşterek gayelerinde birleşmişler ve bu sahada yüzlerce kitap hazırlamışlardır; bu tür çalışmalarla Osmanlı Devleti'nin bütün unsurları birbirine düşman hâle getirilmiştir.

İslâm Birliği Siyaseti/Pan İslâmizm

Sultan Abdülhamid, içeride halledilmesi gereken bunca ekonomik ve sosyal mesele yetmiyormuş gibi, bir an önce Osmanlı Devletini

923 Bk. İ.S.Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları*, s.73vd.
924 P.E. Botta, *Relation d'un Voyage dans le Yemen*, Paris, 1880, s. 27.
925 T.C. Başbakanlık Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım, no: 14, evrak no: 88/26, zarf no: 88, Karton no: 12.
926 P.E. Botta, a.g.e. s. 62.
927 İ S. Sırma, *Yemen İsyanları*, s. 80.

parçalayıp yutmak isteyen Avrupa emperyalizmiyle de karşı karşıyaydı. Abdülhamid'in karşı koymak için elinde bulundurduğu maddi imkânlar, düşmanınkine nazaran yok mesabesinde olduğu için onun dış siyaseti, karşıdaki canavara yutulmamak amacıyla iktidarı boyunca yürüttüğü oyalama politikasıdır. [928]

Şimdi de Sultan Abdülhamid'in Avrupa emperyalizmine karşı ortaya koyduğu bu *"oyalama siyaseti"*nden ve bunun dayanağı olan *Pan İslâmizm*inden -belgelere dayanarak- söz etmek istiyoruz.

Sultan Abdülhamid, parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın göz diktiği Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun tek ümidini *Müslümanların birleşmesi*nde görüyordu. Bunun için de kendine özgü dinî-siyasî bir politika belirlemiş ve iktidarı süresince de bu politikayı uygulamıştır. Uyguladığı bu siyasetindeki amacı, Anadolu dışındaki bütün Müslümanları kendisine bağlamak, onları dünya emperyalizmine karşı birleştirmekti. Bunu yaparken de üzerinde taşıdığı *Halife* sıfatından yararlanıyordu. İşte, onun *"Panislamizm"*inin ya da *"İslâm Birliği Siyaseti"*nin dayandığı temel budur.

Abdülhamid'in bu uygulamalarıyla siyasi etkinliğini yıllardır kaybetmiş olan hilâfet, yeniden beynelmilel bir vasıf kazandı. Sultan Abdülhamid, kendi hilâfetini gündeme getirerek dünya Müslümanlarını İstanbul'a bağlamak ve Avrupa emperyalizmi ile mücâdele etmek için bütün Müslümanları birleştirmeyi hedefliyordu. Bu gayeyle özellikle sömürgeci Batı devletlerinin idaresi altında bulunan Müslümanlarla ilişki kurmuş ve onları -manen de olsa- İstanbul'a bağlamayı başarmıştı. [929] *"Onun bütün kabilelerde hatta en asî bedeviler arasında bile temsilcileri vardı."* [930] Çoğu tarikat şeyhi olan bu gizli temsilciler, Türkistan'a, Hindistan'a, Afrika'ya, Japonya'ya, hatta Çin'e kadar gönderilmiştir. Sultan Abdülhamid, Osmanlı Hilâfetine bu şeyh-

928 André Duboscq, *L'Orient Méditerranéen*, Paris, 1917, s. 7-10
929 Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism*, London, 1950 s. 101.
930 Victor Bérad, *Le Sultan, L'Islam et les Puissances*, Paris, 1907, s. 31.

ler vasıtasıyla beynelmilel bir hüviyet kazandırmış, siyasî otoritesini Osmanlı Devletinin sınırları dışında da tesis etmek için oralardaki camilerde hutbeleri kendi adına okutturmuştur.[931]

Arnold J. Toynbee'nin[932], *"bugün dahi uykuda olduğu ve fakat uyanacak olursa, İslâm'ın dinamik düşüncesi üzerinde hesaplanamayacak derecede psikolojik bir tesir yapacağı bilinen"* dediği Abdülhamid'in Panislamizm'i Avrupalıları endişeye düşürdüğü için, onlar da zaten mevcut olan baskılarını bir kat daha artırmışlar, Panislamist faaliyetleri kösteklemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Osmanlı Devletinin bünyesi içinde bulunan azınlıklar kışkırtılmış, özellikle Ermeniler isyana çağırılmışlardır.

Ermeni Meselesi

Batı'nın teşvikiyle isyan çıkaran, kadın ve çocuk demeden Müslümanları öldüren Ermenileri cezalandırdığı için Sultan Abdülhamid'e Ermeniler ve onların hâmisi Avrupa tarafından *Kızıl Sultan* [le Sultan Rouge] lakabı takılmıştır.[933] Tabii, daha sonra bizdeki bazı *Batıvurgunu* tarihçiler de Ermenilerin uydurmuş olduğu bu terimi alıp kendi ülkelerinde pervasızca kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin idaresinde yüzyıllar boyunca yönetimin üst kademelerine kadar yükselerek sakin ve sadık bir hayat sürdürmüş olan Ermenilerin 19. yüzyılda birden bire ayaklanıp devlete başkaldırmaları, gerçekten de üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir

931 Bk. İ.S. Sırma, *Quelques documents inédits* sur le rôle des confréries (tariqat) dans la politique pan-Islamiste du Sultan Abdülhamid II, *İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1979, Sayı, 3, s. 285.

932 *La Civilisation â l'épreuve*, Paris, 1951, s. 228.

933 Malcolm Mac Coll'un, *Le Sultan et les Grandes Puissances* (Paris, 1899), Gilles Roy'nın, *Le Sultan Rouge* (Paris, 1936) ve daha birçok kitap bu konuya hasredilmiştir.

konudur. Kanaatimiz, bu meseleye şimdiye dek bakıldığından farklı bir şekilde bakılması gerektiği yönündedir.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde başlatılıp binlerce Müslüman'ın şehid edilmesiyle sonuçlanan Ermeni isyanlarının çıkartılmasında esas âmil nedir, bunun üzerinde tahlilci bir gözle durmak lâzımdır.

Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne karşı 1889'da Cenevre'de *Hinçak* ve 1890'da Tiflis'te *Daşnak* partilerini kurdular[934] ve Anadolu'daki Ermenileri isyan etmeleri için kışkırttılar.

Sultan Abdülhamid, 1894'de isyan eden Sason Ermenilerini sert bir şekilde bastırınca, İngiliz ve Fransız hükümetleri olayı güya tetkik etmek üzere Türkiye'ye heyetler gönderdiler. Bu karışıklıkların sebebinin tamamen Ermeniler olduğu tesbit edilmesine rağmen, adı geçen devletler tarafından mesele saptırıldı ve *"Abdülhamid Sason'da Ermeni katliamı yapıyor"* diye yaygaralar koparıldı.

30 Mayıs 1894'de Fransız Hâriciye bakanlığına getirilen M. Hanataux, Sultan Abdülhamid'in Müslüman ve gayrimüslim reayasına çok iyi davrandığını, onların haklarını koruduğunu ilân etmesine rağmen, tarafsız konuştuğu için kâle alınmamış, bir müddet sonra da bu tutumu yüzünden görevinden alınmıştır.

Görevinden alınan M. Hanataux, *"Revue de Paris"*nin 1 Aralık 1895 tarihli sayısında, Ermenilerin Abdülhamid tarafından katliama tabi tutulmadıklarını, bilakis bütün vatandaşlarına adil davrandığını söylüyor ve şöyle devam ediyordu:

"... Abdülhamid esmer, soluk yüzlü, endişeli bakışlı ve güzel elleri olan bir adamdır. O bu nazik eliyle, Afrika ve Asya ortalarından Balkanlara kadar olan İslâm dünyasının bütün fertlerini birbirine bağlarken, aynı nazik eliyle Kudüs ve Çanakkale Boğazı'nın anahtarını da tutmaktadır: Küçük ve nazik ve fakat gerçekte çok meşgul olan bir el."[935]

934 Jean-Pierre Alem, *L'Armenie*, Paris, 1962, s. 49.
935 Malcolm Mac Coll, a.g.e. s. 14.

O zamanlar Ermenileri hararetle destekleyen İngiltere, aslında Ermeni isyanlarından yararlanarak Rusya ile anlaşıp Doğu Anadolu'ya müdâhale etmek istiyordu.[936] Allah'ın bir lutfu olacak ki, bu konuda anlaşamadılar.

Ermeniler, Sason, Van ve Zeytun'daki isyanlarından sonra 1895'de Trabzon, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Diyarbekir, Malatya, Sivas, Mardin ve daha birçok yerde de isyan çıkarttılar.

Sultan Abdülhamid, Ermeni isyanlarını bastırmak için Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan asker toplayarak *"Hamidiye Alayları"* adında özel bir ordu kurdu. Bilindiği gibi Doğu ve Güneydoğuda yaşayan Müslümanların ekseriyeti Kürt Müslümanlardı. Dolayısıyla *"Hamidiye Alayları"*, Müslüman Kürtleri, Ermeni çetelerine karşı korumak gayesiyle kurulmuş bir teşkilattı. Nitekim bu alayların teşkilinden sonra Ermeniler, Doğu Anadolu'da fazla varlık gösteremeyince, 26 Ağustos 1896'da İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nı basarak birçok kişiyi öldürdüler; daha sonra da Sultan Abdülhamid'e suikast dahi düzenlediler.

Abdülhamid, Ermenilerin Doğu Anadolu'da Ermenistan Devleti, Yahudilerin de Filistin'de kurmayı tasarladıkları İsrail Devleti hayallerini engelleyici icraatler yapınca, gerek devletin bünyesinde gerekse Batı ülkelerinde bulunan bütün muhalif gruplar ona karşı birleşip müşterek faaliyet göstermeye başladılar.

Sultan II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları ve Kürt Siyaseti

Sultan Abdülhamid'in gerek *"Hamidiye Alayları"*, gerekse *"Kürt siyaseti"* konusunda geçmişte olduğu gibi günümüzde de değişik değerlendirilmeler yapılmaktadır. Fakat biz, herhangi bir değerlendirme yapmadan, doğrudan doğruya Abdülhamid'in bu konudaki görüşlerini aktarmayı yeğledik. Bu konuda Abdülhamid şöyle demektedir:

936 Ay. es. s. 14

"Benim bazı "*Kürt birlikleri*" kurmam Avrupalılar nezdinde acı tenkidlere sebebiyet verdi. Onlara göre Kürtlerin bu şekilde silahlandırılmaları, Kürtlerin Ermenilere karşı bazı şiddet uygulamalarına sebep olacak, aynı zamanda silahlandırdığımız Kürtler de bazı bağımsızlık ayaklanmalarına kalkışacaklardır. Bu konuda *Büyük Pera Sokağı*ndaki rahat malikânelerinden bir yere ayrılmadan yazan gazeteciler, gerçeği bilmeden makalelerine konu aramaktadırlar. ... Bazı generallerimizin bu "*Kürt Alayları*"nın kurulmasına karşı çıktıkları doğrudur. Bu fikir, eski Erzincan birlikleri komutanı Zeki Paşa'ya aittir. Disiplinli birlikler hâlinde bir araya gelecek olan Kürtlerimizin, Ruslarla yapılacak olan bir savaşta büyük yararları olacaktır. ... Biliyorum ki, Kürt ileri gelenlerinin çocuklarından bazılarını İstanbul'a getirtip devlet kademelerinde görevlendirmemden dolayı çok eleştirildim. Uzun senelerden beri kançılaryalarımızda Hıristiyan Ermenileri çalıştırıyoruz; peki neden kendileriyle aynı dini paylaştığımız Kürtlerle yanaşmıyoruz? Aynı şekilde Saray'a[937] karşı ayaklanmakla meşhur olan Kürt Lider Bedirhan'ın çocuklarını Payitaht'ta korumuş ve barındırmış olmamı eleştirip bunların ülkenin sükûneti için bir tehlike oluşturacağını söylüyorlar. Zararı yok! Ne düşünürlerse düşünsünler! Her halükârda ben Kürt siyasetimde doğru yolda olduğumu düşünüyorum. Zeki[938], bu konudaki araştırmalarını yapmış ve bu *Kürt Alayları*'nın kurulması hakkında isabetli bir karar vermiştir. Yaptığımız her işin tenkid edilmesi hususuna gelince, eh biz de artık bunlara alışacağız." [939]

Yahudi Meselesi

Sultan II. Abdülhamid, kendisinden Filistin'i isteyen ve bunun karşılığında Osmanlı Devleti'ne birçok şey vaat eden Yahudilere karşı da

937 Devlet'e
938 Zeki Paşa.
939 *Pensées et Souvenirs de l'Ex-Sultan Abdül-Hamid*, s. 16-18.

çok hassas bir siyaset uygulamıştır. Filistin'in, özellikle de Kudüs'ün sadece Osmanlı Devleti için değil, bütün İslâm âlemi için ayrıcalıklı bir değeri olduğuna inanan Sultan Abdülhamid, Avrupa'dan göç edip oraya yerleşmek isteyen Yahudilere karşı da asla taviz vermemiş ve onların *Kutsal Topraklar*'a yerleşmelerine müsaade etmemiştir. Yeri gelmişken Abdülhamid'in bu konudaki düşüncelerini de aktarmak yararlı olur. Abdülhamid şöyle diyor:

"Yahudiler Avrupa'da, Şark'ta olduğundan çok daha büyük bir güce sahiptirler. Şurası muhakkaktır ki, Avrupa ülkeleri Yahudilerin Avrupa'yı terk edip Filistin'e göç etmelerini ve böylece onlardan kurtulmayı canı gönülden arzu etmektedirler. Bizim ülkemizde ise yeteri kadar Yahudi bulunmakta ve biz Filistin'de Müslüman Arapların ekseriyette olmasını arzu ediyoruz. Dolayısıyla bizim orada bir Yahudi yerleşimciliğine karşı çıkmamız gerekir. Bizim bu şekilde davranmamız, birçok dindaşımızın ölümden kurtulmalarını sağlamış olacaktır. Zira böyle yapmayacak olursak, kısa zamanda Yahudiler orada bütün gücü ellerine almış olacaklar.

Siyonistlerin lideri Herzl, elindeki delillerle beni ikna edemeyecektir. ... Herzl, kendi dindaşları için toprak istemektedir. Aklı sıra orada çiftçilik yapacaklar. Bunlar kendilerini çok akıllı sanıyorlar. Siyonistler sadece orada çiftçilik yapmak istemiyorlar; orada bir krallık kurup kendi siyasetlerinin sahibi olmak istiyorlar. Bu şeytanca projelerin tamamını biliyorum. Siyonist Efendiler böyle bir teşebbüsü hiçbir zaman kabul etmeyeceğim hususunda çok saftırlar! İmparatorluğumuzun değişik yörelerinde olan ve Bâb-ı 'âli için çalışan Yahudi vatandaşlarımızı takdir etmeme rağmen onların Filistin için düşündükleri her türlü "güzel!" projelerine de karşıyım!" [940]

940 *Pensées et Souvenirs de l'Ex-Sultan Abdül-Hamid*, s. 18-19.

Sultan Abdülhamid, "Panislamizm" Hareketini Hızlandırıyor

Osmanlı Devleti'ni ve Sultan Abdülhamid'i yıkmaya kesin karar vermiş olan bütün bu gruplara karşı Sultan Abdülhamid, İslâm Birliği siyasetini uygulamaya koydu. O, bu siyasetini gerçekleştirmek için, bilhassa siyasi yönden büyük bir ehemmiyet arz eden *Hacc* müessesesinden yararlandı. Mekke'ye toplanan binlerce Müslüman hacı vasıtasıyla kendi fikirlerini dünya Müslümanlarına ulaştırmak gayesiyle, İstanbul-Hicaz ulaşımına önem verdi ve *"Hicaz Demiryolu"*nu Medine'ye kadar ulaştırdı. Kaynaklar[941] bu dönemlerde Abdülhamid'in senede 100 km. demiryolu yaptırmaya muvaffak olduğunu kaydetmektedirler.

Sultan Abdülhamid'in Panislamist faaliyetlerini Hicaz'da, Afrika'da ve Orta Doğu'nun diğer bölgelerinde yürütenler, görünürde *Ebu'l-Hudâ*, *Şeyh Rahmetullah*, *Seyyid Hüseyn el-Cisr* ve *Muhammed Zafir* gibi tarikat şeyhleri idi. Ancak *İslâm Birliği Hareketi*'nin esas yürütücüleri, faaliyetlerini gizli olarak yapan *mollalar* (din âlimleri) idi.

Paris makamlarınca, Müslümanların bulunduğu sömürgelerindeki valilere gönderilen 28 Ekim 1897 tarihli bir uyarıda, İstanbul'dan bazı gizli ajanların, İslâm Birliği siyasetini yerleştirmek üzere bütün İslâm bölgelerine gönderildikleri belirtilmekte ve bunlara karşı dikkatli olunması emredilmektedir.[942] Bu tarikat şeyhlerinin faaliyetleri ve etkinlikleri hakkında bir Fransız arşiv vesikasında[943] şunlar yazılıdır:

"... İslâm'ın öngördüğü hedeflere varmak (yani emperyalist bütün yabancıları yok etmek) için, bütün tarikatlar aynı propaganda usullerine başvurmaktadırlar."

941 V. Bérard, a.g,e. s. 130.

942 İhsan Süreyya Sırma, *Quelques documents inédits*, document no: 2

943 İ.S.Sırma, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgeciliğine karşı Sultan II. Abdülhamid'in Panislamist faaliyetlerine dair bir kaç vesika, *İstanbul Edebiyat Fakültesi Târih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7-8, İstanbul, 1977, s. 159.

Fransız Konsey Başkanının sorması üzerine, Cidde konsoloslarının Paris'e gizli olarak yazdığı 20 Nisan 1902 tarihli cevabi yazıda, İstanbul'da bulunan *Şazeli Tarikatı* şeyhinin Osmanlı Devlet idaresindeki etkinliği ve İslâm Birliği siyasetine olan katkıları şöyle anlatılmaktadır:

"1- İstanbul'daki Şazeliye-Medeniye tarikatlarının büyük şeyhinin kuvveti ve hareketi?

- İmparatorluğun içinde olduğu gibi, dışişlerinde de çok büyük bir itibara sahip olan- bu büyük Müslüman zatın nüfuz ve aksiyonu, büyük bir ehemmiyeti haizdir. Onda, Din'e, Taht'a olan desteğin en sağlam misali görülür. İslâm itikadının müdafaası ve hilâfetin ihyası için her gün biraz daha yayılan hamiyet ve gayreti, onun başına mübalağalı bir hürmet halesi geçirdi. Mevsukan bildirildiğine göre, onun eseri şayân-ı dikkat derecede büyüktür: Büyük şeyhi olduğu tarikatı yeniden teşkilatlandırarak, -birkaç sene içinde- bu tarikatı *kuvvetli ve korkulacak* bir müessese haline getirmiştir. Böylece bu tarikat, hem dini ve aynı zamanda *askeri* bir hüviyet kazanmıştır. Bu tarikatın kuvvetli olmasına sebep birçok amil vardır. Çok güzel bir şekilde teşkilatlandırılmış olan silsile-i meratibi, bütün müridlerin kesin olarak teslim olduğu, tesir kabul etmeyen disiplini ve müridlerinin sayılarının fevkalâde kabarık oluşu ilk akla gelenlerdir. Usta bir şekilde Türk politikasının gereklerine göre düzenlenmiş veya ona uydurulmuş olan itikadları, Müslümanların heyecana gelmiş rüyalarına ve hararetli hayallerine ümid vermişe benziyor. *Yalnız dini menfaatler için çalıştıklarını gösteren tarikat müridleri, aynı zamanda kendilerini Panislamizm propagandasına adamışlardır.*" [944]

944 Bk. İ.S.Sırma, 19.Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde büyük rol oynayan tarikatlara dair bir vesika, *İstanbul Edebiyat Fakültesi Târih Dergisi*, Sayı: XXXI, İstanbul, 1978, s. 185.

Sultan Abdülhamid'in siyasetinin Batı'ya karşı en korkulacak faaliyetlerinin *tarikatlar* olduğunu söyleyen Fransız konsolos, yazısını şöyle sürdürüyor:

"2- Büyük Şeyh'in Mekke, Medine ve Cidde'de bulunan temsilcilerinin tesiri?

Söylemeye hacet yoktur ki, Mekke'deki Haccın Panislamist fikirlerin yayılması yönünden olan ehemmiyeti, Şazeliye-Medeniye tarikatlarının büyük şeyhinin gözünden kaçmamıştır. O, Mekke ve Medine'deki tekkelerin başına, cemaati arasında bilgi ve takvası ile en tanınmış ve en hamiyyetli olan müntesiblerini yerleştirmiştir. Bu *mukaddimlerin* hacı kitlesi üzerinde olan tesiri çok büyük olmalıdır. Zira onlar, davaları için lâzım olan belli başlı elemanlara, dini otoriteye, tarikatın büyük şeyhinin işgal ettiği yüksek makamdan gelen nüfuza ve nihayet Haccın muazzam gelirinin bir kısmına sahiptirler."

Fransız elçi, bu faaliyetlere karşı ne yapılabileceğini de şöyle ifade ediyor:

"Adı geçen tarikatların tarassudu, tesirlerinin azaltılması *ve tesirlerinin bizim yararımıza kazanılması* imkânları?

Bizimle ilgili ve Kuzey Afrika'daki müstemlekelerimizin emniyet ve muhafazası için gereken hususlara gelince:

1- *Mümkün mertebe, sağlık ve ekonomik sebepleri bahane ederek, Müslüman tebaamızın Hicaz'a yapacakları Hacc'ı zorlaştırıp azaltmak.*

2- Birbirine rakip olan tarikatlara bir takım imtiyazlar tevcih ederek bu rekabetin artmasına yardım etmek. Şurası muhakkaktır ki, *Şazeli, Medeni* ve *Rufailer*e karşı münhasıran yapılan lütuf ve ihsan, İslâm'ın diğer cemaatleri arasında ateşli bir rekabet doğurdu: Burada bizi ilgilendiren husus, *bu rekabeti kendi menfaatimiz yönünde işletmektir.* -Diğerleriyle beraber- *Senusiler* çok gayrimemnundurlar. Denildiğine göre, Osmanlı Hükümetine kuşku veren şeyhlerinin harîs niyetleri yüzünden oldukça itibarsız bir durumdadırlar.

3- Büyük Şerifin (bizim için) desteğini ve teveccühünü kazanmak. [945]

Bu sebeptendir ki, Kuzey Afrika'da süren Panislamist faaliyetlere mani olmak için Fransız hükümeti Cezayir'deki makamları vasıtasıyla Müslüman halk üzerinde sıkı bir takibata başlamıştır. [946]

Fransız hükümeti daha sonra yukarıdaki tavsiyeleri gerçekleştirerek tarikatları Osmanlı siyasetinden koparıp kendi menfaatlerine hizmet ettirmenin yollarını araştırmak üzere *"Service des Affaires Musulmanes et Sahariennes"* [947] diye bir teşkilat kurmuştur. [948]

Sultan Abdülhamid, Panislamist faaliyetlerini, özellikle Batılıların yeni ilgi alanı olan Kuzey Afrika'da da yürütüyordu ki, burada konuyla ilgili daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.

Çin'de İslâm Birliği Siyasetinin Uygulanması

Sultan II. Abdülhamid'in İslâm Birliği faaliyetlerini sürdürdüğü yerlerden biri de Çin idi. Maalesef bu alandaki araştırmalar yok denecek kadar azdır. Oysa bu konu küçümsenemeyecek kadar önemlidir. Çünkü o tarihlerde dünya siyasî çevrelerinin dikkatini çekmiş, özellikle 19. yüzyılın sömürgecileri olan Batı Avrupa ülkelerini yakından ilgilendirmiştir. [949]

Bilindiği gibi, Çin de 19. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa ülkelerinin sömürmeye çalıştıkları yerler arasındaydı. *Hindo-Çin* bölgesi ise daha önce sömürge hâline getirilmişti. İşte, Uzak Doğu'nun ve dünyanın bu büyük ülkesinde Müslüman nüfus da büyük bir yekûn

945 Bk. İ.S.Sırma, 19.Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde büyük rol oynayan tarikatlara dair bir vesika.

946 İhsan Süreyya Sırma, *Quelques documents inédits*, document no: 1

947 *"Müslümanlar ve Sahralılar Teşkilatı"*.

948 Ay. es. doc. no: 6.

949 İ.S.Sırma, *Fransa'nın Kuzey Afrika Sömürgeciliği*.

tutuyordu. Bizzat resmî Çin istatistiklerine göre, 1900'lerde Çin'deki Müslümanların sayısı 70 milyonu buluyordu. [950]

Budizm ve diğer dinlerdeki Çinlilere nazaran daha şuurlu ve aktif olan Müslümanlar, zaman zaman Batılı sömürgecilere karşı ayaklanmışlardır. Fakat maalesef bu mühim konu tarihlerimizde yeterince işlenmemiştir. Şahsen bizim Fransız arşivlerindeki belgelere ulaşmamızdan sonradır ki, bazı çalışmalar geç de olsa başlamıştır. [951]

Vesikalardan anlaşıldığına göre, Alman İmparatoru II. Guillaum, Avrupalılara karşı Çin'de ayaklanan Müslümanları yatıştırmak için Sultan II. Abdülhamid'e müracaat etmiş ve hatta onu bu yolda teşvik etmiştir. [952]

II. Guillaum'un teklifine müsbet cevap veren Sultan Abdülhamid, bu şekilde Çin Müslümanlarıyla temas kurmaya başlamıştır. Ancak şunu hemen ifade edelim ki; Abdülhamid'in Çin Müslümanları nezdindeki bu girişimi, II. Guillaum'un istediği şekilde gelişmemiş, bilâkis oradaki Müslümanların daha düzenli bir şekilde teşkilatlanmalarına vesile olmuştur. Nitekim bu durum II. Guillaum'un gözünden kaçmamış, başlangıçta Abdülhamid'in Çin'de girişeceği hareketleri maddeten destekleyeceğine söz veren Alman Hükümeti bu sözünden vazgeçmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Alman İmparatoru Sultan Abdülhamid'e yaptığı bu teklife pişman olmuş; onun bu teklifi sanki *"Çin'deki da-*

950 Bk. İ.S.Sırma, *Pekin Hamidiyye Üniversitesi*, İslâmi İlimler Fakültesi, *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı*, Ankara, 1978.

951 Bu ayaklanmalar hakkında geniş bilgi için bk. Archives du Ministere des Affaires étrangères Farçaises, N.S. Chine, no: 81,1901-1911; Dabry de Thiersant, De L''Insurection Mahommetane dans la chine occidentale, Journal Asiatique, Paris, 1874; Fransız Hâricîye Arşivi N.S. chine, no: 81,1901-1911.

952 Bk. İ.S. Sırma, Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e gönderdiği Enver Paşa Heyeti hakkında bazı bilgiler. Bu makale, 3-9 Şubat 1979 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan II. Milli Türkoloji Kongresine tebliğ olarak sunulmuştur.

ğınık Müslümanları teşkilatlandır" babında bir hatırlatma olmuştur. Nitekim bunu fırsat bilen Sultan Abdülhamid de II. Guillaum'un pişmanlığını kâle almayarak Çin'e birbiri arkasına heyetler göndermiş ve İslâm Birliği siyaseti ile ilgili faaliyetlerini orada da sürdürmeye devam etmiştir.

Bu gayeyle Çin'e gönderilen heyetlerin en önemlisi Enver Paşa[953] Heyetidir; ancak burada konuyla ilgili daha fazla ayrıntıya girmiyoruz.[954]

Çin'e gönderilen Türk heyetiyle çok yakından ilgilenen Fransız Konsolosu, heyetin gerçek gayesini öğrenebilmek ve ileride Osmanlı Devleti'nden koparmayı düşündükleri taviz[955] için Enver Paşa'ya her türlü kolaylığı ve imkânları sağladığını söyleyerek şöyle ilâve ediyor:

"Geri kalan günlerini Şanghay'da en güzel bir şekilde geçirmesi ve Sultan tarafından *Çin'de İslâmiyet'i geliştirmek gayesiyle* kendisine verildiğine inandığım vazifesinin gerçek yönü üzerinde bilgi elde edinmek için elimden geleni yapıyorum."[956]

Enver Paşa heyeti, *"Halife'nin temsilcisi"* olmak sıfatıyla Çinli Müslümanlar üzerinde büyük tesir yapmış ve bu Uzak Doğu Müslümanları, İstanbul'daki halifeyi kendi *"Dinî Reisleri"* olarak kabul ederek kendi iç meselelerinde bile ona başvurup tavsiyelerini almaya hazır olduklarını söylemişlerdir.[957]

953 Söz konusu bu Enver Paşa, bildiğimiz meşhur Jön Türk olan Enver Paşa değil.

954 Ayrıntılar için bk. İ.S.Sırma, Sultan H. Abdülhamid'in Çin'e gönderdiği Enver Paşa Heyeti hakkında bazı bilgiler, belge no: 1.

955 İ.S.Sırma, Sultan H. Abdülhamid'in Çin'e gönderdiği Enver Paşa Heyeti hakkında bazı bilgiler, belge no: 5.

956 İ.S.Sırma, Sultan H. Abdülhamid'in Çin'e gönderdiği Enver Paşa Heyeti hakkında bazı bilgiler, belge no: 3.

957 İ.S.Sırma, Sultan H. Abdülhamid'in Çin'e gönderdiği Enver Paşa Heyeti hakkında bazı bilgiler, belge no: 5.

Fransız Elçisinin Enver Paşa Heyeti hakkında Paris'e yazdığı bilgiler çok önemli olmasına rağmen, ayrıntılara girmemek için bu kadarla yetiniyoruz. [958]

Enver Paşa'nın kendi görevi hakkındaki bilgisizliğinden yararlanan Şanghay'daki Avrupa konsoloslukları, onun Şanghay dışındaki Müslümanlarla temasa geçmemesi için her türlü çareye başvurmuşlar ve bunda da başarılı olmuşlardır.

Çin'i bu şekilde sömürmeye çalışan ve Çin Müslümanlarını bu sömürüye alet etmek isteyen Avrupalıların Çin'deki sayısı 150.000'i geçmemekteydi. Buna rağmen ellerindeki silahlarla Çin'de kalabiliyorlardı. [959] Oysaki Osmanlı Devleti için durum tamamen başkaydı. Mısır'da neşredilen 22 Temmuz 1900 tarihli *el-Müeyyed* gazetesinde bu konuda şunları okuyoruz:

"... Türkiye için durum tamamen başkadır. Türkiye, yönünü Çin'e doğru çevirirse, Çinli Müslümanlar onun için destek olacak ve Çin'e müdahalesini meşrulaştıracaklardır. Filhakika, Sultan'ın (yani Abdülhamid'in) adına hutbe okuyan Çin Müslümanlarının sayısı 70 milyonun üstündedir. Göğün Oğlu'nun (yani Çin İmparatoru'nun) memleketinde, İslâm unsuru çok önemli olup, mert karakterli ve büyük zenginliklere sahip, soylu vatandaşları içine almaktadır."

"Aralarında tüccarlar, maden kuyularının büyük bir kısmını işleten sanayiciler, kılıç taşıdıkları halde kalemlerini de kullanmasını bilen çok sayıda bakan, vali ve generaller de vardır. Şayet Avrupa Kuvvetlerinin bayrakları yanında Osmanlı Bayrağı da Çin surlarında dalgalanmış olsaydı, bu, 70 milyon Müslüman'ın hararetli 'hoş âmedî' duygularıyla karşılaşacaktı."

958 Bu enteresan seyahat ve Enver Paşa heyeti hakkındaki geniş bilgiler için bk. Adı geçen Arşiv, N.S. Chine, 1901-1911, No: 81, S. 26-37.

959 İ.S.Sırma, Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e gönderdiği Enver Paşa Heyeti hakkında bazı bilgiler, belge no: 6.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında her ne kadar Enver Paşa'nın Almanya'nın inisiyatifiyle Çin'e gönderildiği anlaşılıyorsa da, meseleyi çok yakından takip eden Fransız Elçisi, heyetin başka gayelerle buralara gittiğine kanidir. Nitekim Şanghay'dan 12 Haziran 1901 tarihinde gönderdiği telgrafta şöyle demektedir:

"... Geri kalan günlerini Şanghay'da en güzel bir şekilde geçirmesi ve Sultan tarafından Çin'de İslâmiyet'i geliştirmek gayesiyle kendisine verildiğine inandığım vazifesinin gerçek yönü üzerinde bilgi elde etmek için elimden geleni yapıyorum." [960]

Enver Paşa'nın ayrılışını müteakip Şanghay'da çıkarılan *L'Echo de Chine* adlı Fransızca gazetenin 16 Ağustos 1901 tarihli sayısının baş makalesinde şöyle denilmektedir:

"Sibirya üzerinden Avrupa'ya dönmek için bir müddet sonra Şanghay'ı terk eden General Enver Paşa'nın başkanlık ettiği Osmanlı Heyetinin tesir ve ehemmiyeti, yabancı gazeteler tarafından çok çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir.

Bir Alman gazetesi olan *Der Ostasiatische Lloyd*, geçtiğimiz 12 Haziran numaralı sayısında tasdik ediyor ki; *"Enver Paşa, bütün Çin Müslümanlarının İstanbul Halifesini manevi liderleri olarak tanıdıklarına ve hatta iç siyasetle ilgili meselelerde dahi ona hakim olma haklarını vermekte olduklarına kanaat getirmiştir."*

Sultan Abdülhamid'in Çin'deki bu tesirini kıskanan ve bu tesiri -kendi çıkarları için- en aza indirmek isteyen ve İngiliz basınını temsil eden *North China Daily News* gazetesi, 25 Haziran 1901 tarihli sayısının baş makalesinde Sultan Abdülhamid'in Çin'deki bu tesir ve nüfuzunu inkâr etmekte, onun Çin'de tanınmadığını iddia etmektedir. Fakat aynı gazetenin 1 Temmuz 1901 tarihli sayısında çıkan bir yazıda bu İngiliz iddiasının yersiz olduğu belirtilmiş ve şu hususlar ilave edilmiştir:

960 İ.S.Sırma, Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e gönderdiği Enver Paşa Heyeti hakkında bazı bilgiler, belge no: 3.

"... Diğer hususlar için de deniyordu ki, Sultan'ın adı Çin'de o derecede iyi tanınmaktadır ki, Çin İmparatorunun bütün camilerinde her gün okunan dualar/hutbeler, onun adına okunmaktadır."

İngiltere, Çin'deki Müslümanları İngiliz Kralına bağlamak için karşı taarruza geçmiş ve İngiliz Kralını adeta *Ulu'l-emr*, yâni Müslümanların idarecisi olarak Çin Müslümanlarına empoze etmeye çalışmıştır. Bunu haber alan Abdülhamid, Çin Müslümanlarını İngiliz Kralına değil, İslâm Halifesine, yâni kendisine tâbi olmaları için uyarmış ve yukarıda gördüğümüz gibi bunda muvaffak da olmuştur.

Elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre, o sırada Çin'de bulunan Fransız basını ve özellikle *l'Echo de Chine*, Fransa'nın siyasi çıkarlarını korumak gayesiyle, İngilizlere karşı Sultan Abdülhamid'i desteklemekte ve *el-Maverdî*'nin *el-Ahkâmu's-Sultaniyye* adlı kitabına dayanarak Çin Müslümanlarını şöyle uyarmaktadır:

"Kısa fakat zaruri olan *kelâmî* (theologique) ve hukukî bu açıklamadan anlaşılıyor ki, ırkı ve vatanı ne olursa olsun, her Müslüman, düşüncesinde ve hareketinde Müslüman liderlerine, yâni her insandan önce halifeye itaat etmek mecburiyetindedir. Kim bu itaate aykırı davranırsa, hareketleriyle kanuna karşı kusur ettiğinden günahkâr; şayet bu itaati düşünce ve hareketleriyle reddederse, küfre girmiş olur. Böylece o artık Peygamber ümmetinden sayılmayacak ve hâlâ Çin İmparatoru'na veya İngiliz Kralı'na saygılı bir vatandaş olduğunu övünerek ilân ediyorsa, o artık Müslümanlığına son vermiş olacaktır. Bu şekilde mü'minlerin cemaatinden ayrılmadan evvel, büyük mutasavvıf *Celâleddin-i Rûmi*'nin şu sözüne dikkat çekmekte fayda vardır:

"Cân-ı gurk-o can-ı seg ez hem cüdast
Müttehid, canhây-ı merdân-ı Huda'st. [961]
Carol-BHV."

961 "Kurtla köpeğin ruhları birbirinden ayrıdır.
Ancak, Allah yolundakilerin ruhları birdir."

Fransa'nın Sultan Abdülhamid'i bu şekilde desteklemesinin belki de tek sebebi, Abdülhamid tarafından Kuzey Afrika'daki Müslüman halkın da kendi aleyhlerine çevrilmesinden duydukları korkudur. Nitekim Fransız gazetecisinin yukarıda saydığı *"Halifeye itaat"* ile ilgili hükümler sadece Çin'deki Müslümanlar için değil, kendi tabiri ile *"ırkı ve vatanı ne olursa olsun"* her Müslüman için geçerliydi. Ancak Çin Müslümanları, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki Müslümanları nasıl sömürdüğünden habersiz oldukları için bu şekilde düşünememişlerdir. II. Abdülhamid, İngiliz-Fransız çekişmesinin devamını sağlamak gayesiyle, Fransa'nın Çin'deki bu tutumunu kabul eder bir tavır takınmış ve belki de el altından desteklemiştir de.

Fransız siyaseti, bu tutumuyla Osmanlı Devleti'ne Kuzey Afrika'daki Müslümanları unutturmak istemiştir. Fakat II. Abdülhamid, sureta bir harekette bulunmadıysa da, Kuzey Afrika'ya gönderdiği tarikat şeyhleri (bilhassa *Şazelî* ve *Medenî* tarikatları şeyhleri) ve özel temsilcileri vasıtasıyla oradaki Müslümanları uyarmış ve resmen olmasa bile, gizli bir şekilde onları manen İstanbul Hilâfeti'ne bağlamıştır.

Sultan II. Abdülhamid bir sene sonra, yâni 1902 yılında aynı gaye ile *Muhammed Ali* adındaki bir ajanı Çin'e göndererek oradaki Müslümanlarla ilişki kurmasını sağlamıştır. Muhammed Ali, Çin'in Mandchouse eyaletinde *Wang* adında bir imamın misafiri olmuş ve faaliyetlerini oradan yürütmüştür. O tarihlerde Çin'de bulunan Fransa elçisi, bu konuda şunları yazmaktadır:

"İstanbullu olan Muhammed Ali, İstanbul mollalarının elbisesini giymekte ve kendisine Uzak Doğu'daki dindaşlarını ziyaret etmek için tatile çıkmış bir *"turist hoca"* süsü vermektedir. O, bundan dört sene evvel de muhtemelen aynı görevle buralara kadar gelmiş ve Malezya, Siam, Koşin-sin ve Japonya'yı ziyaret etmiştir. O şimdi, İstanbul'dan itibaren Bombay, Singapur, Batavya, Bangkok, Saygon ve Şanghay'a uğradıktan sonra gittiği Japonya'dan geliyor. Muhammed Ali'nin Japonya'da Yokohama limanında bir cami inşası için

Japon devlet adamları ve Yokohama'daki Müslüman tüccarlarla görüşmeler yapmış olması lazım. Sayıları otuz kadar olan bu tüccarlar, Hindli, Arap ve İranlılardan müteşekkil olup *mezheblerinin farklılığına rağmen "kâfirlerin"* içinde yalnız kaldıkları için İslâm onları birlik halinde tutmaktadır. Muhammed Ali fevkalade Arapça konuşmakta ve bu onun Kur'an okuyabilmek için Arapça öğrenmiş olan buradaki Müslüman liderleriyle kolayca anlaşmasını sağlamaktadır. Muhammed Ali biraz da İngilizce bilmektedir ki, bu lisanı yaptığı seyahatlerde öğrendiğini söylüyor." [962]

Çin'deki bu siyasi faaliyetlerin yanında bazı kültürel faaliyetlere de rastlıyoruz. Bunun en güzel örneği, 1908 yılında Pekin'de II. Abdülhamid adına açılan ve kapısında Osmanlı bayrağı dalgalanan *"Pekin Hamidiyye Üniversitesi"*dir.

Bu üniversitenin açılışı münasebetiyle Fransa'nın Pekin büyükelçisinin Paris'e gönderdiği mektuba ek olarak sunduğu bir makalede aynen şunlar yazılmaktadır:

Pekin'de Hamidiyye Üniversitesi

Pekin mektubu:

Mukaddes İslâm Dini'ne inanan mü'minlerin, bu dine olan imanı, sadakat ve bağlılıkları hakkında doğru bir hüküm vermek, takdir etmek ve olup biteni anlamak için, bu dinin girebildiği kıt'a ve memleketlerde bizzat yaşamak ve kendi gözleriyle görmek lazımdır. Uzak Doğu ve bilhassa sayılarının milyonlarca olduğu Çin'de Müslümanların Halifemize, milletimize, Allah'ın bize lütfu olan ve yeryüzünde Peygamberimizin canlı temsilcisi olan Padişahımıza karşı gösterdikleri

962 İ.S.Sırma, Sultan II. Abdülhamid'in Uzak Doğu'ya gönderdiği ajana dair. Adı geçen makale, 1. Milli Türkoloji Kongresi'nde 6-9 Şubat 1978 tarihinde bildiri olarak sunulmuştur.

sadakat ve hürmet aşkının canlılığını hakkiyle anlatmak ve yazmak mümkün değildir.

Çin'de yaşayan Müslümanlar yalnız Padişahımızdan bahsetmekte ve ona övgülerde bulunmaktadırlar. Camilerde, onun adının zikredildiği her seferde, mü'minlerin yüzünü nurlandıran ruhani bir saadet ve sevinç yansıması fark edilir. Diğer Müslümanlara nazaran Çin Müslümanları daha çalışkan ve daha çok gelişme ve fazilet taraftarıdırlar. Şüphe yoktur ki, bu iyi neticeler İslâm Dini'nin öğrettiği erdem ve faziletin bir neticesidir. Bütün bu kabiliyetlerin yanında Çinli Müslümanların imanları da çok kuvvetlidir.

Sadece Pekin'de 38 tane cami vardır. Binlerce Müslüman günde beş defa ibadet yapmak ve Halife'ye dua etmek için bu camilere gelirler. Cuma günleri Arapça okunan hutbeler, Pekin Müftüsü ve diğer din adamları tarafından Çin diline tercüme edilir.

Okumuş ve rençber Çinli Müslümanlar, çocuklarının ilim ve irfandan nasiplerini alabilmeleri için, Çin İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerine Müslüman çocuklarına mahsus okullar açmışlardır.

Bazı eserlerde Pekin'de yalnız üç caminin olduğunu ve sadece 12.000 mümin bulunduğunu okuduk. Bu bilgiler iki asır evvelki duruma göre doğrudur. Biraz evvel dediğimiz gibi, Pekin'de binlerce Müslüman'ın ibadetlerini yaptıkları 38 tane cami vardır.

Her caminin büyük bir medresesi vardır. İslâmi eğitimle gerçekleştirilen gelişmeyi kanıtlamak için, bu müesseseler birer delil olarak gösterilebilir. Bir müddet önce de, bu tesislerin dışında, yeniden büyük bir müessese kuruldu ki, ona Padişahımızın ismini vererek, "*Pekin Hamidiyye Üniversitesi*" diye adlandırdılar.

Bu tesisin temelinin atıldığı gün binlerce Çinli mü'min, Sultan Hazretleri için Hak Ta'âla'ya dua ve niyazda bulundular. Çinlilerin bu yeni müesseseyi bizim şanlı Padişahımızın adıyla adlandırma arzuları her türlü övgüye şayandır. İnşaat tamamlandığı için geçtiğimiz günlerde de açılış merasimi yapıldı.

O gün Pekin Müftüsü, çok sayıda ulema ve binlerce mü'min bu bayrama iştirak ettiler. Çin maarif Bakanlığı'ndan çok sayıda büyük zevat da o gün hazır bulundular. Bizzat Bakan da, merasime iştirak etme kararını almıştı; fakat o gün büyük bir kar fırtınası ve evinin Hamidiyye Üniversitesi'ne iki saat kadar uzakta oluşu Bakan'ın merasime iştirakini önledi.

Merasiminin sonunda Arapça bir konuşma yapıldı ve Padişahımız için dua edildi. Konuşma ve dua, Müftü tarafından Çinceye tercüme edilerek Müslümanlara tebliğ edildi. Müslümanların çoğu sevinçlerinden ağlıyorlardı. Müslüman Çinliler, diğer Çinlilere benzemiyorlar; onlar büyük bir dinî bağla birbirlerine bağlı olup şerefli ve iyi kimselerdir. Bizim dinî lisanımız olan Arapça'nın belagat ve tatlılığı ve bu müessesenin kapısına çekilmiş olan Osmanlı Bayrağı'nın şanı, bu ince kalpli insanları heyecanlandırmaya ve gözyaşlarını akıtmaya yetiyor.

Çin'de yaşayan Müslümanların şimdiki sayısının 40-50 milyona yükselmiş olduğu söyleniyordu. Fakat bu hususta yapılan bir istatistik, bu sayının doğru olmadığını gösterdi. Çin Hükümetinin diğer kaynaklara dayanan, Nüfus Sayım İdaresi'nden alınan bilgilere göre, Çin Müslümanlarının bugünkü sayısı 70 milyon kadardır." [963]

* * *

Fransız hâricîye arşivinde bulduğumuz bir başka vesikada, Sultan Abdülhamid'in Çin'deki Müslümanların tamamını Sünnî mezhebine bağlamak için gayret sarf ettiğini de görüyoruz. Zira Sünnîlerin ona itaati daha kolay oluyordu. [964]

963 İ.S.Sırma, *Pekin Hamidiyye Üniversitesi.*

964 Bk. İ.S.Sırma, *Yemen İsyanları*, s. 155 vd; İ.S.Sırma, II. Abdülhamid'in Çin Müslümanlarını Sünnî mezhebine bağlama gayretlerine dair bir belge, *İstanbul Edebiyat Fakültesi Târih Dergisi*, sayı: XXXII. İstanbul, 1979, s. 561.

"Sultan Abdülhamid'in gayesi, Avrupa devletlerini Uzak Doğu'da meşgul edip Osmanlı Devletiyle uğraşmamalarını temin etmekti. Bu yüzdendir ki Avrupalılar, Çinliler aleyhine Osmanlı Devleti'ni ve dolayısıyla Çin Müslümanlarını -ki bu 70 milyon Çinli Müslüman Abdülhamid'e bağlılıklarını bildirmişlerdi-[965] kazanmak için dinî yorumlar yapıyor, Kur'an ayetlerinden deliller getirerek Müslümanların Ehl-i Kitabı bırakarak Çinlilere taraf olamayacaklarını kabul ettirmeye çalışıyorlardı." [966]

Aynı maksatla, yâni Çinlilere karşı Avrupalıları desteklemek ve Çinli Müslümanları ayaklanmaktan vazgeçirmek için, -elimizdeki belgeden Abdülhamid'e karşı oldukları anlaşılan- bir grup, yâni İttihad ve Terakki tarafından bir bildiri neşredilmiş ve bu meselenin dinî yönden bir yorumu yapılmıştır ki, sözü geçen bildiriyi aynen sunmak istiyoruz.

Bildiri[967] şu şekildedir:

"*Ulemâ Heyetinin* Bildirisi:

Her zaman olduğu gibi, cahil halk tabakasının kara taassubunu mevcut iktidar lehine kışkırtan, Yıldız'ın[968] ileri gelen bazı şahıslarının teşebbüsüyle bir kaç âlim cami kürsülerinde Kur'an tarafından *Ehl-i Kitab* olarak tanınan Hıristiyanlara karşı dinsizleri tutarak Çin olaylarına atıfta bulunmaktan çekinmemişlerdir.

Bu yakışıksız ve canice faaliyetlerin gerçekle bağdaşmadığını, insan hakları konusunda dinimizin gerçek umdelerini aşağıda arz ederek Avrupa'nın gözleri önüne sermenin bizim için mukaddes bir görev olduğuna inanıyoruz.

965 Bk. İ.S.Sırma, *Pekin Hamidiyye Üniversitesi*.

966 Archives du Ministère des Affaires Etrangères Françaises, N.S.Turquies, 1899-1900, no: 167, s. 207.

967 Archives du Ministère des Affaires Etrangères Françaises, N.S. Chine, no: 81,1900,s.208.

968 Yıldız Sarayı'nın.

1. İslâm Hukukuna Göre Elçilerin Dokunulmazlığı

Hicret'in 6. senesinde Sevgili peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s), yanında 1500 sahabesi olduğu halde Medine'den Mekke'ye gitmek istedi. Hz. Peygamber Mekke'ye yaklaşınca, oranın idarecileri olan putperestlere, seyahatinin gayesinin savaş değil, sadece Kâbe'yi ziyaret olduğunu bildirmek için Hurraş adında bir elçi gönderdi. Mekkeli kâfirler bu elçiye saldırdılar, eğer ellerinden kaçmaya muvaffak olmasaydı onu öldüreceklerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, aslen Mekkeli olan akrabası Hz. Osman'ı elçi olarak gönderdi ki, Mekkeli dinsizler onu öldürmeye cesaret edemediler; fakat haksız olarak onu tutuklayıp hapsettiler.

Bütün bu haksız muamelelere rağmen bizim ulu Peygamberimizin, putperestler tarafından daha sonra üç kez göndermeye mecbur kaldıkları elçilerine karşı olan tutumu çok daha değişik oldu. O, bu elçileri en büyük nezaketle kabul etmiş ve en güzel bir şekilde ağırlamıştır.

Hudeybiye (Mekke yakınlarında bir yerin adıdır) adı altında bilinen bu dinî uygulama, kendisini gönderen milletin dini veya ırkı ne olursa olsun, bir elçinin mukaddes ve dokunulmaz olduğu hakkındaki İslâmî hükmün Hz. Peygamber tarafından verilmiş bir misalidir. Elçiye karşı kötü davranmak şöyle dursun, Hz. Peygamber'in bu uygulaması, ona saygı gösterilmesini ve hatta saldırıya uğradığında onu korumayı bile emretmektedir.

2. Ehl-i Kitâb'a Karşı (Hıristiyan ve Yahudi) Takınılacak Tavır Hakkında Kur'an-ı Kerim'in Hükmü:

Onların mallarına kendi malları gibi, hayatlarına da kendi hayatları gibi saygılı olmak bütün Müslümanların görevidir.

3. Müste'min (yani İslâm Devletinde seyahat eden veya geçici olarak kalan yabancılar) Hakkındaki Hüküm:

Onlar İslâm adaletinin himayesi altında olup hayatları korunmalıdır.

Netice

"Yukarıda zikredilen dinî hükümlere uyarak Ehl-i Kitab'ı, yâni Hıristiyan ve Yahudileri korumalıyız.

Kendi imanımız ve milliyetimizi koruyup Kur'an'ımıza dayanarak; İncil'e tabi olup medeniyyet ve ilerleme yolunda yürüyen Avrupalı Hıristiyanların yanında yer almamız gerekmektedir. Putperestlerin yanında yer alıp vahyedilmiş din saliklerine küfretmek, bizim dinî kanunumuza aykırıdır. İslâmiyet barbarlık ve zulüm demek değildir!

Netice olarak, Saray'ın gizli ve kötü teşviki altında Çin barbarlığını destekleme zayıflığını gösterip İslâm'la bağdaşmayan Müslümanları bütün kuvvetimizle kınıyoruz.

Bizim devrimci haykırışımızın, tüm medenî dünya tarafından duyulmasını arzu ediyoruz.

Bizim en büyük arzumuz, Hükümetimizin otuz milyon Çinli Müslüman'a vaizler göndererek putperestlerin şiddetine karşı Çin'de bulunan Hıristiyan ve yabancıları dinin emrine uyarak desteklemeleri ve korumaları için onlar üzerinde dinî bir tesir icra etmesini görmektir."

İttihad ve Terakki'nin bildirisi bu şekilde sona eriyor.

İttihad ve Terakki sözcüleri tarafından İstanbul'da dağıtılmış olan bu bildiride, Sultan Abdülhamid'e ve Müslümanlara karşı emperyalist Avrupa'nın desteklendiği aşikârdır. Her zaman olduğu gibi, bu din düşmanları meseleyi saptırmaya çalışmışlar ve Çinli Müslümanların emperyalist Batı'ya karşı olan meşru isyanlarını putperestlerin isyanı olarak takdim etmek istemişlerdir. Bu bildirilerinde, kendi dinsiz emellerine İslâm hukukunu da alet etmek istemişlerdir. Bunlar, fiiliyatta İslâm ahkâmını yıkmaya çalışmalarına rağmen, hâkimiyetlerini sürdürebilmek için onları âlet etmekten, saf Müslümanları kandırmaktan, kendilerinin medenî, gayrisinin gerici olduğunu tekrarlamaktan geri kalmamışladır. Onlara göre İslâm sadece bir kültür ve ahlâk

manzumesidir. Onun bir hayat nizâmı olduğunu unutturup 1400 sene öncesine atmak isterler.

Sultan Abdülhamid'in Hal'i

Sultan Abdülhamid dış düşmanlarıyla yoğun bir şekilde uğraşırken, bu düşmanların paralelinde olan *Jön Türkler, Ermeniler, Yahudiler, Yunanlılar, Bulgarlar* ve Batı Avrupa ülkeleri birleşmiş, onu ve temsil ettiği Devleti yıkmanın yollarını arıyor; durmadan *"Kanun-ı Esasî [Anayasa] ve Meşrutiyet!"* diye bağırıyorlardı.

Basın ve bizzat Sultan'ın devlet kabinesini elde eden bu unsurların zorlamasıyla adeta yalnız kalan Abdülhamid, daha önce yürürlükten kaldırdığı Meşrutiyeti 1908'de tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı.

Daha sonra İttihad ve Terakki, uydurma bir seçimle ve biraz da terörle *Meclis-i Mebûsân*'a kendi adamlarını doldurdu.

Bu şekilde seçilen mebuslar arasında Jön Türkler, Yahudiler, Ermeniler, Yunanlılar, Bulgarlar çoğunluğu teşkil ediyordu. Böylece Sultan Abdülhamid her taraftan kuşatılmıştı.

İttihad ve Terakki üyelerinin çoğu adeta bir terör havasında gerçekleştirilen bu mebus seçimlerinde Meclis'e sokulmuş, daha sonra Sultan Abdülhamid de bu mebusların oylarıyla iktidardan indirilmiştir.

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, söz konusu seçimle teşekkül eden Meclis'teki mebus dağılımından bazı misaller vermek istiyoruz. Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliğinden 17 Kasım 1908 tarihinde Paris'e çekilen bir telgrafta, mebus dağılımı konusunda ayrıntılı bilgiler verilmektedir. [969]

969 Bu ayrıntılar için bk. Fransız Hâricîye Arşivi, N.S. Turquie, VI, 1908-1909, s. 17; **İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti*, s. 102-104.**

1908 Meclis-i Mebûsânı, *İttihad ve Terakki*'nin komplolarıyla tamamen Sultan Abdülhamid'in aleyhinde olacak şekilde teşkil edilmişti. Zira seçime girecek adayların tamamı onlarca tesbit edilip seçime sokulmuşlardı.

İttihad ve Terakki'nin bunca mezalimine rağmen, Sultan Abdülhamid onlara kötü davranmamış, bilakis onları sarayda yemeğe davet ederek tebrik etmiştir. [970]

Halk, memnuniyetlerini ifade etmek için çeşitli nümayişler yapmış; hatta *Bâb-ı Meşihat*'a kadar gelen bu nümayişçilerin arasında bulunan bazı kışkırtıcı anarşistleri, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi zorla susturabilmiştir. Onlardan birisi, Osmanlı Devletinin Şeyhülislâmına şöyle bağırmaktan çekinmiyordu:

"Bu defa da hürriyetimizi vermeyecek olursanız, hepinizin kellesini uçururuz!" [971]

Bu anarşistler arasında Kör Ali adında bir hoca da vardı ki, ortalığı velveleye vermekle kalmamış, köprüden geçen Şeyhülislâmlık arabasının camlarını kırarak Şeyhülislâm'a hakaret etme cüretini göstermiştir. [972] Hâlbuki kendilerine hürriyet verilmişti. Bir zamanlar dünyayı titreten koca Osmanlı Devleti'nin Şeyhülislâm'ına halkın içinde hakaret etmekten daha fazla ne hürriyet istenirdi ki?

Bütün bu olup bitenlere dayanamayan Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi istifa etti ve yerine Rumeli Kazaskeri Ziyauddin Efendi Şeyhülislâm tayin edildi (22 Muharrem 1327). [973]

970 Bu yemeğin ayrıntıları için bk. İhsan Süreyya Sırma, *Bir Garip Târih*, s. 11-22.

971 *Şeyhülislâm-ı Merhum Cemaleddin Efendi Hazretlerinin Hatırat-ı Siyasiyyesi*, İstanbul 1336, s.4.

972 Ali Fuad Türkgeldi. *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1949. s. 13.

973 İ.S.Sırma, *L'Institution et les biographies des Şeyh al-Islam Sous le régne du Sultan Abdülhamid II*. s. 161.

Otuz Bir Mart Vak'ası

Bu kaotik ortamda İttihad ve Terakki tarafından galeyana getirilen halk, sokaklara döküldü; bunun neticesinde Osmanlı Târihinde çokça lafı edilen ve Sultan Abdülhamid'e mal edilmeye çalışılan 31 Mart hadisesi meydana geldi.

Bu hadisenin Sultan Abdülhamid'le hiç bir ilgisi olmadığını insaf sahibi bütün tarihçiler kabul etmişlerdir. Fakat İttihad-Terakki zihniyetli tarihçiler, bu hadisenin onun tarafından hazırlandığını -bunca belgeye rağmen- yazmakta devam edegelmiştir.

Olayların içinde yaşamış olan Şerif Paşa, konu ile ilgili şunları yazmaktadır:

"Meşrutiyetin iadeten te'sisinden sonra mevki-i iktidara gelenleri, ahval-i memlekete adem-i vukufu ve kılleti tecribesi ve sunuf-i askeriyyeyi ümur-ı siyasiyyeye karıştırması hasebiyle irtikâb olunan hatiat, 31 Mart hadisesini tevlid edip hakan-ı müşarun ileyh (yani Abdülhamid) bu işde kat'a dahlü te'siri olmamasına mebni müdahalattan ve sefk-i dimâdan ictinabile iltizamı bî tarafi eylemiş ise de o zaman hakim mevkiinde bulunan İttihad ve Terakki Cem'iyeti, vak'a-i mezkureden bil'istifade müşarun ileyhi hal' eyledi. Onun, ilânı meşrutiyetten itibaren kavaid-i meşrutiyyete muhalif bir harekette bulunmadığı sabit olmasına göre hakkında çıkarılan fetvanın muhteviyatı şayan-ı hayrettir." [974]

İstanbul'da bu hadiseler olurken, Jön Türklerden İsmail Canbulat [975] *"meşrutiyet mahvoldu"* diye Selanik'e bir telgraf çekti. [976]

974 İbnulemin Mahmud Kemâl İnal'dan naklen. *Son Sadrazamlar*, İstanbul, IX, 1296.

975 Bu zatın, Lübnan'da bulunan Dürzi lideri Canbulat'la akrabalığı var mı, yok mu, bilmiyoruz.

976 A. Fuad Türkgeldi. a.g.e. s. 34.

Bu telgraf üzerine, Selanik'te bulunan *Hareket Ordusu* İstanbul'a yürüdü. *"Hürriyet ordusu* da denen bu orduda azımsanamayacak sayıda *Hıristiyan gönüllüler*, bilhassa *Bulgarlar* ve *Yunanlılar* vardı." [977]

Hareket Ordusu 1325 senesi Nisan'ının 10'uncu günü cuma akşamüzeri İstanbul'a girdi. [978]

Jön Türklerin temsilcisi Enver Paşa şöyle bağırıyordu:

"Artık ne Bulgar var ne Yunan; ne Rum var, ne Yahudi, ne Müslüman... Aynı mavi gök altında hepimiz eşitiz!" [979]

Bu dönemde köprüde darağaçları kurularak onlarca Müslüman asıldı. İnsan kanına susamış olan bu işgalcilerden Arif Hikmet Paşa şöyle diyordu:

"Bu kadarla olmaz, hiç olmazsa yüz kişi olmalı!" [980]

Selanik'ten gelen Hareket Ordusunun devleti işgaline hiç bir müdahalede bulunmayan Sultan Abdülhamid'e yeni kabine zorla kabul ettirildi.

Sıra, Sultan'ın Hal'ine Gelmişti

Jön Türklerin getirdikleri yeni kanunlara göre her ne kadar Müslümanla gayrimüslim eşit tutuluyorsa da, kendilerine karşı umumi bir isyan çıkmasın diye, Sultan Abdülhamid'in hal'ini fetvaya bağlamak istediler ve süngüler altında düzmece bir fetva yazdırarak *şer'î bir cinayet* işlediler. Fetva alma işini Talat Paşa üzerine almıştı. *Fetva Emini Nuri Efendi*'ye giderek onu zorla Meclis-i Mebûsân'a götürüp hal' fetvasını yazdırmak istiyordu; fakat Nuri Efendi gitmedi. Bu sefer Talat Paşa *Şeyhülislâm Ziyauddin Efendi*'yi Meclis-i Mebûsân'a götürmek istedi. Şeyhülislâm Efendi *"ben hastayım, gidemem"* diye

977 George Young. *Constantinople*, Paris, 1948, s. 304.
978 A. Fuad Türkgeldi, a.g.e. s. 36.
979 G. Young, a.g.e. s. 294.
980 A. Fuat Türkgeldi, a.g.e. s. 37.

mazeret beyan edince, kendi ahlak anlayışını olduğu gibi ortaya koyan Talat Paşa *"neyiniz var?"* diye sordu. Şeyhülislâm Efendi *"idarımı tutamıyorum"* deyince, Talat Paşa *"Efendi, iş bu hale geldikten sonra donuna da işesen ben seni zorla alıp götürürüm; ördeğini de beraber al!"* diye tehdid ederek birlikte götürmüştür.[981]

Meclis-i Mebûsân'a götürülen Fetva Emini istenilen fetvayı yazmayınca, Mebusândan *Elmalılı Hamdi Efendi* (Yazır) arzu edilen fetvayı yazdı ve Şeyhülislâm Ziyauddin Efendi'ye zorla imzalatıldı.

Fetva metni şu şekildeydi:

Mine'l-eimmeti'l-Hanefiyyeti cevab bu vecihledir ki;

İmâmu'l-muslimin olan Zeyd, bazı mesâil-i mühimme-i Şer'iyyeyi kutûb-ı Şer'iyyeden tayy ve ihrâc ve kutûb-i mezkûreyi men' ve mezk ve ihrâk ve Beytu'l-malda tebzir ve israfla mesûğ-ı Şer'i hilâfında tasarruf ve bilâ sebeb-i Şer'i katl ve habs ve tağrîb-i râ'iyye vesâir güne mezâlimi i'tiyâd eyledikten sonra, salaha rücû' etmek üzere ahd ve kasem etmiş iken, yemininde hânis olarak ahvâl ve umûr-ı müslimin bi'l-külliye muhtel kılacak fitne-i azime ihdasında ısrar ve mukâtele ikâ' etmekle, meb'ese-i müslimin zeyd-ı mezbûrun ta'yinini izâle ettiklerine ve bilâd-ı İslâmiyyenin cevânib-i kesiresinden mezbûri mahlû' tanıdıklarına dâir ahbâr-ı mütevâliye vürûd idub mezbûrun bakasında zarar muhakkak ve zevâlinde salâh melhuz olmağın Zeyd-i mezbûra imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek suretlerinden hangisi erbâbı hall ve 'akd ve evliyây-ı umur tarafından erceh görülürse icrası vacib olur mu?

El-Cevab: Olur

Ketebehu'l-Fakir Muhammed Ziyauddin

981 Ay. es. s. 42. Ne gariptir ki Talat Paşa, hukuki açıdan Müslümanlarla eşit tuttuğu bir Ermeni tarafından öldürülmüştür.

Sultan Abdülhamid'in hal'i için yazılan bu sözde fetva, tarihte daima hukukî bir cinayet olarak kalacaktır. [982]

Bir Fransız arşiv vesikası, Sultan Abdülhamid'in hal'i üzerine Yahudilerin sevincini şöyle dile getiriyor:

"Selanik'in büyük tüccarlarından olan bir Yahudi dönmesi, bizzat Anayasayı ilan etti ve (Abdülhamid'in düşüşünü kutlamak için) kendi parasıyla Selanik'e büyük bir ziyafet çekti." [983]

İşin garib tarafı şudur ki, söz konusu fetvada *Müslüman mebusların* Sultan'ı hal' edecekleri belirtiliyor. Oysaki Meclis-i Mebûsân'da birçok *gayrimüslim* mebus vardı. [984] Nitekim hal' fetvasını Sultan'a bildirmek için giden heyet de onlardan seçilmişti.

Böylece Müslümanların halifesi, gayrimüslim mebusların oylarıyla hal' edildi. Hukukta ihtisasımız olmadığı için burada *"Fetva gayrimüslim mebusların oyuna sunulur mu? Fetva süngü altında yazdırılır mı? Fetva müftüye zorla imzalatılır mı?"* gibi hukuki meselelere girmiyoruz.

Mamafih Sultan Abdülhamid'in hal'i için yazdırılan bu sözde fetvanın İslâm fıkhı açısından hiç bir hukuki delile dayanmadığı, İslâm dünyasının birçok yerinde gösterilen tepkiden de anlaşılmaktadır. Nitekim -resmen olmasa bile-, meselenin içerisinde bulunan ve Abdülhamid'e karşı sürdürülen bu komployu çok iyi bilen Fransa'nın Selanik konsolosu, bu konudaki ayrıntıları Paris'e şu şekilde yazmıştır:

"... Özel kaynaklardan aldığımız bilgilere göre, "*Mueyyed*" gazetesinin [985] başyazarı Ali Yusuf, sabık Sultan'ın [986] eski sekreteri İzzet

982 Fetvanın hukuki açıdan bir tahlili için bk. İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti*, s. 110 vd.

983 Fransız Hâricîye Arşivi, Turquie, no: 6, 1098-1909, s. 34 vd.

984 Archives du Minstrères des Affaires Etrangères Françaises, N.S.Turquie, 1098-1909, p.17

985 Bu gazete Mısır'da neşredilmekteydi.

986 Yâni Abdülhamid'in.

Paşa ve Mısır'ın, Suriye'nin birçok ileri gelen zevatından müteşekkil bir cemiyet, halen Sultan Abdülhamid'in hal' edilişiyle meydana gelen duruma karşı İslâm dünyasında oluşan bir karşı hareketin başında bulunmaktadır. Adı geçenler, dünkü yazılarında Abdülhamid'in hal'i için verilen fetvayı eleştirerek İstanbul Şeyhülislâm'ının vermiş olduğu bu fetvanın İslâm hukukuna göre geçersiz olduğunu belirterek Şeyhülislâm'ı sert bir şekilde tenkid ettiler." [987]

Bu fetvanın geçersizliği tartışılırken, Sultan Abdülhamid'in muhakeme edilmeden hal' edilmemesi gerektiği görüşü de ortaya atılmış olmasına rağmen Ferid Paşa *"bizzat fetvanın muhakeme olduğu"* [988]nu ifade ederek buna karşı çıkmıştır.

Zorla yazdırılan fetva, Meclis-i Mebûsân'da göstermelik bir şekilde oya sunulup zorla kabul ettirilerek Sultan Abdülhamid hal'edildi; yerine Sultan Reşad getirildi.

Bu terör havasında zorla kabul ettirilen *fetva oylaması* hakkında Ali Fuad Türkgeldi şunları yazıyor:

"Yine Tal'at Paşa'dan mesmûum olduğuna göre hal'in icrası günü Hey'et-i Ayân ve Mebusân, Ayasofya'daki dairede Ayan reisi Said Paşa'nın taht-ı riyasetinde içtima ederek hal' kararı ita edildiği ve bu kararı kabul edenlerin ayağa kalkması suretiyle rey toplandığı sırada kendisi de Said Paşa'nın yanında durup hocalardan ayağa kalkmamış olanlar üzerine hışm ile atf-ı nigâh etmekte, onlar da derhal ayağa kalkmakta imiş. Ayan tarafında da bazı kalkmayanlar olduğundan Said Paşa kulağına eğilerek *"Efendim, biraz da bu tarafa baksanız!"* demiştir. [989]

Sultan Abdülhamid'in hal' fetvası hazırlandıktan sonra sıra bu fetvanın Sultan Abdülhamid'e tebliğine gelmişti.

987 Fransız Hâricîye Arşivi, Turquie, no: 6, 1908-1909, s. 86.
988 Aynı arşiv vesikası, s. 96.
989 A. Fuad Türkgeldi, a.g.e. s. 42.

Fetvayı tebliğ heyetini de İttihad ve Terakki kendine yaraşır bir biçimde seçti:

Fetvayı tebliğ heyetinde, *Arnavut Esad Paşa, Ermeni Aram, Yahudi Emanuel Karasu* bulunuyordu. Sultan'ın eski yaverlerinden Arif Hikmet Paşa da, küfran-ı nimet ederek bunların peşine takılmıştı. *"Bu kadar sene yaverliğinde bulunarak nân u nimeti ile perverde olmuş ve sâye-i lûtfunda az zamanda feriklik rütbesine kadar irtifa etmiş bir adamdan başka Hey'et-i Ayan arasında bu kararı tebliğ edecek kimse yok mu idi? Sana lâzım mı olmak âleme cellâd lazımsa?"* [990]

Said-i Nursi'nin de Sultan Abdülhamid'in hal'inde dahli olduğu rivayet ediliyor ki olay şu şekilde cereyan etmiştir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti Sultan Abdülhamid'i hal' etmeye karar verince, kendi tabiriyle *"meşrutiyet-i meşru'a"*nın gelmesini arzu eden Said-i Nursi de, Sultan Abdülhamid karşıtlarına destek olmuş; hatta *"Meclis-i Mebusan'ın ekseriyeti gayrimüslim ve Jön Türklerden"* oluştuğu için Doğu'da buna karşı çıkan Kürt ulemasını yatıştırmak için Şark vilayetlerine gitmiş; onlara getirilen nizamın *"meşrutiyet-i meşru'a"* olduğunu anlatmış, bu seyahatındaki olayları da *Münazarat* adlı kitabına almıştır. Fakat İstanbul'a dönünce, bunun böyle olmadığını görmüş ve İttihad ve Terakki iktidarına da karşı çıkmıştır. Said-i Nursi bununla da yetinmemiş, seneler sonra yazmış olduğu *Kastamonu Lahikası*'nda, *Münazarat* adlı kitabında yazdıklarına pişman olduğunu, söz konusu o kitabında çok hatalar olduğunu belirtmiştir. [991]

990 Ay. es. s. 37.

991 Ayrıntılar için bk. İ.S.Sırma, *II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti*, s. 116-125.

Değerlendirme

Sultan Abdülhamid dönemini kısaca değerlendirecek olursak:

1- Onun için kullanılmış ve hâlâ bazı çevrelerce kullanılmakta olan "*Kızıl Sultan*" tabiri, Ermeni, Yahudi ve onlarla beraber Sultan Abdülhamid'e karşı mücâdele eden *Jön Türk/İttihad ve Terakki* mensupları tarafından kullanılmıştır.

2- Jön Türkler, Osmanlı Devletini yıkmak isteyen Yahudi ve Ermeni çeteleriyle birleşmişler ve Avrupa devletlerinin de kuvvetli desteği ile Sultan Abdülhamid'i iktidardan uzaklaştırmışlardır. Nitekim 1897'de çıkan Ermeni isyanını bastıran Abdülhamid'e karşı Jön Türkler, Hıristiyan dünyası ile birleşerek 10 Ocak 1897'de Brüksel'de şu içerikli bir bildiri dağıttılar:

a- Sultan Abdülhamid hal' edilmelidir,

b- Şeyhülislâm, din hürriyeti ile ilgili bir fetva vermelidir.

c- Reşad Efendi (yani daha sonra Sultan Reşad olan zat), Sultan Abdülhamid'in yerine geçmeli ve böylece kurulacak olan konsey, Müslüman, Hıristiyan, Türk ve Avrupalılardan teşekkül etmelidir. [992]

Gerçekten de yukarıda gördüğümüz gibi, Jön Türk ve Hıristiyan dünyasının bu tasarısı, Sultan Abdülhamid hal'edilerek tahakkuk ettirilmiş; kurulan meclis de Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlardan teşekkül ettirilmiştir.

3- Jön Türk felsefesine göre, Müslüman ve gayrimüslimler eşittir. Hatta 1908 ihtilalinden ve 1909'da İstanbul'u işgal eden *Hareket Ordusu*nun gelmesinden önce, Jön Türklerle Ermeniler, Bulgarlar, Makedonyalılar bu konuda antlaşma bile yapmışlardır. [993]

4- Hürriyet kahramanı olarak tanıtılmış olan Mithat Paşa, Osmanlı Devleti'nin selameti için değil, İngiltere'nin düşüncelerini tat-

992 Fransız Hâricîye Arşivi, Dossier Générale, Vol, I, s. 5 vd.

993 René Pinon, *La Reconstruction de l'Europe Politique*, Paris, 1920, s. 245.

bik etme çabası güderek direktiflerini İngiltere'nin İstanbul sefiri *Sir Henry Elliot*'dan almaktadır. [994]

5- Sultan Abdülhamid, kendisine ve temsil ettiği devlete hasım olan bütün unsurlara *"İslâm Birliği Siyaseti"*yle karşı koymuştur. Yâni o, devletinin bekasını Müslümanların birleşmesinde ve İslâm'ı tatbikte görüyordu. Nitekim daha saltanatının ilk yılında veziri Mehmed Rüşti Paşa'ya gönderdiği bir emirnâmede şöyle diyordu:

"... Bugün Devletimizin karşı karşıya kaldığı problemler gerçekten çok fazla ve çok değişiktir. Fakat bu meseleler nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, sebepleri bir tek kelimede birleşiyor: Devletimizin temelini teşkil eden İslâm kanunlarının gerektiği gibi tatbik edilmemesi... 23 Şaban 1293/10 Eylül 1876." [995]

6- Sultan Abdülhamid, bütün çabalarına rağmen yalnız kaldı ve kendilerine bunca iyilikleri dokunmuş olan Sadrazam Sait Paşa gibiler, onu hal'etmek için meclislere başkanlık etmekten çekinmediler. İbnulemin Mahmud Kemâl İnal, Sait Paşa'nın bu hareketi hakkında şöyle diyor:

"Sultan Abdülhamid'in lütfu ihsanına müstağrak ve doğrudan doğruya onun sayesinde ve emsaline nisbetle az zamanda eazım-ı devlet zümresine mülhak olduğu halde hal'ini müzakere eden bir meclise,

"Kendi elimle kesub yâre verdiğim kalem,
Fetvayı hun-i nâ hakkını yazdı ibtidâ"

mealine muvafık olarak riyaset etmesi, küfrân-ı ni'met ve mahz-ı denaet olduğunu yalnız hüsemâsı değil, ehibbâsı da beyan etmişlerdir." [996]

994 Edwin Pears, *Life of Abdül-Hamid*, s. 36.
995 Fransız Hâricîye Arşivi, *Turquie, Documents Diverses*, no: 101, s. 132.
996 *Son Sadrazamlar*, VIII, 1225-26.

Sultan Abdülhamid aleyhine en kötü şeyleri yazmış olan *"Kızıl Sultan* [*le Sultan Rouge*] kitabının müellifi *Gilles Roy* bile onun hakkında şöyle yazıyor:

"Bu şekilde, hâkimiyetini bütün Müslümanlar üzerine kurmak için Panislamizm faaliyetlerine başladı. Bu geniş ve dinî olan planına göre, Afrika ortalarına, İran ötesi Asya'ya, Himalayalar ötesinde Hindistan'a kadar dağılmış olan Müslümanları kendi hilâfeti etrafında birleştirmek istiyordu.

Bunun için kabiliyetli ve bunu gerçekleştirebilecek olan şeyhleri *Yıldız*'a davet ederek onlara planını açıkladı. Allah adına onların mukaddes yardımlarını istedi. Şeyhler onun bu projesini şevk ve heyecanla kabul ettiler. Mert Sultan'ın kendilerine tahsis ettiği bolca imkânlarla o uzak ülkelere dağılıp gerçek Müslümanların Peygamber'in temsilcisi olan *İstanbul Halifesi* etrafında birleşmeleri için gayret sarf ettiler. Bu şekilde Panislamizm bataryalarını kuran Sultan Abdülhamid, düşmanlarına karşı müdafaaya koyuldu." [997]

Otuz üç sene Osmanlı Devletini idare etmiş olan Sultan Abdülhamid, hal'edildikten sonra *Selanik'te Alatini* köşkünde ikamete mecbur edildi.

Büyük Sultan, çevresinde olup bu hâline üzülen Müslümanları şöyle teselli ediyordu: *"Zararı yok, ben derviş adamım. Burada Kur'an-ı Kerim, Buhârî-i Şerif ve Delâilu'l-Hayrat okur, vakit geçiririm."* [998]

1912'de (22 Zilkade 1330) İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'nda göz hapsine kondu.

1918'de (27 Rebiulahir 1336) bir pazar günü saat 03'de vefat etti.

Evet, o, kendi tabiriyle bir dervişti. Bir Şazeli Şeyhi'ne intisâb etmiş bir Sultan-Mürid'di. Fakat pısırık bir derviş değildi. Oturduğu

997 Bk. Gilles Roy, *le Sultan Rouge*, s. 75.
998 *Son Sadrazamlar*, IX, 1304.

Yıldız Sarayı'ndan Afrika içlerine, Hindlere, Çinlere kadar elini uzatıyor, siyasetini oralara götürüp Batı emperyalizmiyle savaşıyordu. Onun dervişliği inzivada değil, aksiyondaydı.[999]

Sultan Abdülhamid'in hiç mi hatası yoktu? Elbette vardı. Ama hiç olmazsa ve tarih ilminden hayâ ederek diyelim ki, o asla bir Kızıl Sultan değildi. Ne kadar hatalı da olsa, otuz üç sene Osmanlı Devletini yönetmişti ve kendisine *"Kızıl Sultan"* dedirtecek bir harekette bulunmamıştı. Ne var ki İslâm'a düşman olanların ona böyle demeleri gayet normaldi; çünkü o, Batı kültürünü Kur'an'a tercih etmiyor, kendi devleti içerisinde bir Ermenistan, bir İsrail devletinin kurulmasını istemiyordu. Nitekim ona *Kızıl Sultan* diyenler bunları isteyenlerdi.

999 Bu satırların yazarının Fransız olan doktora Hocası Jacques Berque'in bir sohbet esnasında kendisine dediği gibi, *"Bastonunun ucunu Karadeniz'e sokar; Akdeniz bulanırdı"*.

Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi (1909-1918)

Sultan Abdülhamid'i hal' eden Jön Türkler, onun yerine kardeşi Mehmed Reşad'ı Osmanlı Devleti'nin başına getirdiler.

Mehmed Reşad sultan olmuştu fakat Jön Türklerin emrinde bir sultandı. Yaratılış itibariyle halim-selim bir zat olduğu için iktidarda olan *Jön Türk* kadrolarına hiçbir müdahalede bulunamıyor, vaktini ibadetle geçiriyordu.

Jön Türk Terörü

Sultan Abdülhamid'i tahttan indiren "*cunta*", Osmanlı Devleti bünyesinde öyle bir *devlet terörü* uygulamaya başladı ki, Müslümanlar devletin bir şehrinden diğerine gidemez oldular. *İttihad ve Terakki*'nin çıkarmış olduğu ve bir kanunla uygulamaya koyduğu "*Seyahat Varakası*" sistemi adetâ bir pasaport gibiydi. Yâni vatandaş Erzurum'dan Erzincan'a gidebilmek için sanki bir dış ülkeye gidiyormuş gibi *seyahat varakası* alma muamelesine tabi tutulmaya başlandı. Bu uygulama, yeni yönetimin en anlaşılmaz tasarruflarından biri olarak yürürlüğe konmuştu.

İlgili emirde şöyle deniyordu:

"*Talimatnâme:*

Madde 1: Seyahat varakalarına dair 29 Rebiulahir 1333/3 Mart 1331 tarihli kanun mucibince, Memâlik-i Osmaniyye dâhilinde seya-

hat edecek tebaa-yı Osmaniyye ve ecnebiyye, marbût (ekli) numuneye (örneğe) muvafık birer *seyahat varakası* almağa mecburdurlar." [1000]

Bu kanunu çıkaran kabinenin kompozisyonu da oldukça enteresandır. [1001]

Sultan Abdülhamid'e hal'i tebliğe giden şahıslar hakkında Lütfi Simavi Bey'in söylediği şu sözler ne kadar manidardır:

"... Hakan-ı sabıka keyfiyet-i hal'ini tebliğ etmek üzere intihab edilen ayan azasından ve müşarun ileyhin eski yaverlerinden Arif Hikmet Paşa, jandarmalıktan yetişen Drac mebusu Es'ad Paşa Toptani; ayandan Ermeni katoliki Aram ve Selanik mebusu Yahudi Karasu Efendilerin, otuz üç sene makam-ı hilâfetde bulunmuş bir hükümdara nasıl gönderilebildiğini ve bu afv olunmaz hata ve silinmez lekenin, kimlerin re'y ve tensibi ile irtikâb edildiğini ta'mik etmiyorum. Bu cihetin tasrihi ve müsebbiblerinin ilam ve teşhirini mufassal tarih yazanlara bırakıyorum...." [1002]

Jön Türk rejimi birçok menfaatperestin zuhuruna sebebiyet verdi. Çünkü halkın çoğu, getirilmiş olduğu söylenen *"hürriyet"*ten ne kast edildiğini bilmiyor, memleket Jön Türk kadrolarının elinde oyuncak oluyordu. *"Teşebbüs kabiliyetine mâlik, cür'etli, kurnaz fakat menfaatçi kimseler, hürriyet ve meşrutiyet perdesi arkasında şahsi emellerini tatmine giriştiler. İktidarı ellerinde tutanlar bu gibiler ile işbirliği yapmak zorunda kaldıklarından, memleketin hasretini çektiği istikrarlı ve âdil bir idare kurulamadı."* [1003] Yâni Jön Türklerin kurdukları yönetim

1000 Talimatnamenin diğer maddeleri ve Seyahat varakasının bir sureti için bk. *Ceride-i 'Umumiyye*, Rebi'ul-evvel 1335,Üçüncü sene, Aded, 29, s. 779. Bu genelgeyi çıkaran zevat ve konu ile ilgili diğer ayrıntılar için bk. ay. es.770.

1001 Bakanların listesi için bk. a.g.e. s. 770.

1002 İbnulemin Mahmud Kemâl İnal'dan naklen, *Son Sadrazamlar*, IX,1299.

1003 E. Z. Karal, İA, Mehmed V. mad.

bir süre sonra bir çıkar grubuna dönüştü ve kendilerine benzer insanlarla ülkeyi sıkıntılı bir sürece sokmuş oldular. Dolayısıyla istikrar ortadan kalktı, sık sık hükûmet değişiklikleri olmaya başladı.

Balkan Savaşları

İttihad ve Terakki fırkası başlangıçtaki söylemlerine ters hareket ederek ırkçı/milliyetçi bir siyaset gütmeye başlayınca, devletin değişik bölgelerinde isyanlar başladı. Zira getirildiği söylenen *"Meşrutiyet"*, ne Müslümanlara ne de gayrimüslimlere yaramıştı. İttihad ve Terakki'nin bu *"milliyetçi"* idaresinden dolayıdır ki, Arnavutluk isyanı başladı ve bastırılmaya çalışılan bu isyanda her iki taraftan binlerce insan öldü. Sultan Abdülhamid döneminde halkı Arap olan bölgelere ve özellikle Arabistan'a (Mekke-Medine'ye) verilmiş olan imtiyazlar İttihad ve Terakki tarafından geri alınınca, bu bölgelerde de ayaklanmalar başladı. İttihad ve Terakki Hükûmeti, tıpkı Arnavutlara yaptığı gibi, Araplara karşı da şiddet kullanmaya başladı.[1004] Bundan yararlanan Avrupa ülkelerinden İtalya, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Libya'yı işgal etti.

Târihi boyunca her türlü din ve ırkı kucaklamış olan Osmanlı Devleti, İttihad ve Terakki hükûmetinin bu yanlış ve ırkçı idareleriyle *"ulusçu"* bir hüviyet kazanıyordu. Yâni Jön Türkler, Sultan Abdülhamid'i hal'etmek için kendilerine yardım eden diğer milletlere de ihanet etmişlerdi. Nitekim hem bu hoşnutsuzluğun neticesinde hem de Rusların teşvik ve kışkırtmalarıyla Balkan ülkeleri Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Jön Türklerin devlet yönetimindeki beceriksizlikleri neticesinde Balkan Savaşı hezimetle sonuçlandı. Nitekim kendi aralarında da anlaşmazlığa düşen bu kadro, *"Bâb-ı 'âli Baskını"*

1004 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 57 vd; E. Z. Karal, İA, Mehmed V. mad.

diye bilinen hadisede birçok kimsenin ölümüne sebebiyet verdiler.[1005] Özellikle Enver, Talat ve Cemal Paşaların öncülüğünde oluşan İttihad ve Terakki Hükûmeti, yürürlüğe koydukları *"ulusçu mefkûre"* ile bir şeyler elde edemedikleri gibi, pek çok şey kaybettirdiler. Ortaya çıkan başarısızlık üzerine tekrar Müslümanlarla işbirliği çareleri aramaya başlamışlarsa da bunda da muvaffak olamadılar. Çünkü onların nihai hedefleri Müslümanlık değil, *"Turancılık"*[1006]tı. Nitekim yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, Sultan Abdülhamid, Avrupa emperyalizmine karşı Müslümanların birliği siyasetini tatbik etmek istemiş, fakat Jön Türkler ona karşı çıkmışlardı.

Jön Türkler Almanlara Yanaşıyor

El attıkları her işte beceriksizliklerini ortaya koyan Jön Türkler, nihayet orduyu da *Liman Von Sanders* adındaki bir Alman generalin emrine verdiler. Tabii ki bu teşebbüs Almanlardan gelmişti. Zira diğer Avrupa devletleri arasında sıkışmış olan Almanya, Türkiye'yi yanına çekerek onlara karşı oluşturduğu cepheyi genişletmek istiyordu. Almanlarla Jön Türklerin, özellikle de Enver Paşa'nın arası çok iyi olduğu için kısa zamanda bu teşebbüsün sonucu alındı. Rivayetlerden anlaşıldığına göre Enver ve Talat Paşalar, Sadrazam Said Halim Paşa'dan gizli olarak Almanlarla anlaşmış ve Alman gemileri boğazları geçtikten sonra Çanakkale Boğazı'nı İngiliz ve Fransız gemilerine kapatmışlardı. Bunu öğrenen Sadrazam Said Halim Paşa, sinirlenerek *"Almanlar bizi harbe sokmak istiyorlar. Biz harbe girmeliydik amma onların ihtiyar edecekleri zamanda değil, bizim ihtiyar edeceğimiz zamanda"* demiş ve istifa etmek istemiştir.[1007]

1005 Bu olayın ayrıntıları için bk. A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 77 vd.

1006 E. Z. Karal, İA, Mehmed V. mad.

1007 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 116-117.

Ne var ki, gayrimüslimlerle birlikte savaşa girebilmek için Şeyhülislâm'ın fetvası gerekiyordu. Şeyhülislâm Hayri Efendi ile Enver Paşa'nın arası iyi olmadığı [1008] halde, bu yönde bir fetvanın alınmış olması düşündürücüdür. Hatta aralarında geçen bir münakaşada, Şeyhülislâm çekinmeden Enver Paşa'yı *"Türkçü düşüncelerinden"* dolayı eleştirmiştir. [1009] Fakat buna rağmen Jön Türklerin emrinde olan Şeyhülislâm'dan istenen fetva [1010] alındı ve Osmanlı Devleti Almanların yanında Birinci Dünya Savaşı'na katıldı.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına Girişi

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı'na giriş sebeplerini, dolayısıyla binlerce şehid verilişini anlayabilmemiz için hadiseye tarafsız olarak bakmamız gerekir. Onun için olayları biraz baştan alacağız:

Kanaatimiz odur ki, meselenin özünü Sultan Abdülhamid'in hal'inde aramamız gerekir. Nitekim olayların akışı iyice irdelendiğinde görülecektir ki, ona düşman olup tahttan indirenler bu acı savaşa girmemize neden olmuş, bugün hâlâ sıkıntısını çektiğimiz birçok gailenin başımıza gelmesine zemin hazırlamışlardır.

28 Haziran 1914 günü, Avusturya Veliahdı Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Avusturya Sırbistan'a savaş açtı. Buna karşı Ortodoks Rusya da Sırbistan'ın yanında yer aldı. Artık savaşın sınırları, tutuşmuş dinamit fitili gibi yayılıp duruyordu. Nitekim çok geçmeden Almanya, Avusturya'nın, Fransa ve İngiltere de Rusya'nın tarafına geçtiler.

Daha sonra bütün Avrupa devletlerinin iştirak edeceği bu savaş, *Birinci Dünya Savaşı* olarak anıldı.

1008 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 119.

1009 Ay. yer.

1010 İslâm Hukuku'na aykırı olan bu fetvanın metni ve değerlendirilmesi için bk. İ.S.Sırma, *Bir Garip Târih*, s. 39 vd.

Osmanlı Devleti'nin yönetiminde bulunan Alman hayranı Enver ve Talat Paşalar bu fırsatı hemen değerlendirdiler ve 1 Ağustos 1914'te Almanlarla bir antlaşma imzalayarak zaten zor günler geçirmekte olan Osmanlı Devleti'ni kendi ihtirasları uğruna, hem de fetvasını kendi zihniyetlerinde olan Şeyhülislâm Ürgüplü Hayri Efendi'den alarak [1011] yok yere savaşa soktular.

Bu konuda, Fevzi Çakmak şöyle diyor: "Enver Paşa, aşırı derecede Alman hayranı olması yüzünden, Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Savaşı'nda, Almanların yanında yer almasında da en büyük rolü oynamıştı. Ve bu yüzden de savaş sırasında Osmanlı ordularının kaderini elinde tutmuştu.

İşin doğrusunu söylemek gerekecek olursa, Birinci Cihan Savaşı boyunca Osmanlı ordularını asıl idare eden, Alman Genel Kurmayı idi. Enver Paşa, sadece onların isteklerini, emirlerini yerine getiren bir vasıta idi. Süveyş kanalına yapılan akınlar, Sarıkamış taarruzu hep Alman Genel Kurmayı'nın emirleri ile girişilen maceralardı." [1012]

Bazı tarihçiler bu olayda Enver Paşa'yı masum gösterme çabalarına girip *"o çok iyi bir Müslümandı"* gibi hezeyanlarla aklamaya çalışıyorlarsa da, Osmanlı Devletinin bu manasız savaşa girişinin tek müsebbibi o ve arkadaşı Talat Paşa'ydı.

Osmanlı Devleti resmen savaşa girince, Almanların isteği üzerine İstanbul ve Çanakkale Boğazları 27 Eylül 1914'de Almanlar dışındaki bütün Avrupa devletlerine kapatıldı.

Osmanlı Devletinin kendileriyle savaşa girdiği devletler durmadan asker topluyor; İngiltere, Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan; Fransa da Kuzey ve Orta Afrika'daki, üstelik çoğu Müslüman olan sömürgelerinden yardım istiyordu.

1011 Fetvanın metni için bk. *İlmiye Salnamesi*, İstanbul, 1334, s.640.

1012 Mareşal Fevzi Çakmak Açıklıyor, s. 9, Derin Tarih Kültür Yayınları-34, İstanbul, 2016

Almanlar savaş gemilerini İstanbul'a gönderiyor, bu gemilerin isimleri Osmanlı isimleriyle değiştiriliyor, sonra da Rusya kıyılarını bombardıman etmeye gönderiliyordu. İşte *Yavuz* ve *Midilli* adlı iki meşhur gemi de bunlardandı. Söz konusu iki geminin Osmanlı Devletinin savaşa girmesine sebebiyet verdiği söyleniyorsa da, bu yeterli sebep değildir. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti bu gemi olayından daha önce savaşa girmiş bulunuyordu. Ancak o zamana kadar stratejik olarak Osmanlı Devleti'ne karşı pasif duran Rusya, Osmanlıların geçit verdiği Alman gemilerinin kendi kıyılarını vurmasıyla birlikte Osmanlılara resmen savaş ilân etti.

Çanakkale Savaşları

Artık savaş kızışıyordu. Nitekim çok geçmeden, 3 Kasım 1914'te *İtilâf Devletleri*'nin savaş gemileri Çanakkale Boğazındaki Osmanlı tabyalarına bomba yağdırmaya başladı. Fakat Almanlar ile Osmanlılar, bu muhtemel saldırılara karşı koymak için boğaz kıyılarına topçu bataryalarını yerleştirmiş, boğaza mayınlar serpiştirmişlerdi. Osmanlı topları oldukça eski, Alman topları ise nispeten yeniydi. Her an için düşmanın yeni bir saldırısı bekleniyordu.

Nitekim beklenen bu saldırı fazla gecikmedi ve 1915'in Şubat ayında İngiliz askerleri müttefikleriyle birlikte büyük donanmalarla Çanakkale yakınlarına gelip Çanakkale Boğazının kıyılarını dövmeye başladılar. Fakat bu saldırılar küçük çaptaydı ve yapılacak büyük saldırıyı haber veriyordu.

Gerçekten de 18 Mart 1915 günü düşman donanmaları bütün güçleriyle hücuma geçtiler. Çanakkale kıyılarına top mermileri yağıyordu. Düşmanın bu amansız saldırılarına Alman Generali *Liman Von Sanders*'in komutasında savaşan Osmanlılar cevap vermiyor, top menziline girmelerini bekliyorlardı. Çünkü Osmanlı toplarının menzili oldukça kısaydı. Zaten yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı ordusunun savaşa girecek hâli de yoktu. Ama olan olmuştu.

Nihâyet düşman donanması *Kilitbahir* karşılarına gelince, Osmanlı mücahidleri de toplarını ateşlediler.

İşte o günün öğle saatlerinde, tarihin en büyük deniz savaşlarından birisi gerçekleşti. Allah, Osmanlı mücahidlerine yardım ediyor; eski ve yıpranmış toplarıyla düşman üzerine mermi yağdırıyorlardı. Artık düşman gemileri batmaya başlamıştı. Mayınlara da çarpan düşman gemileri fazla kayıp verince, saat 18.00 sularında İngiliz komutan kendi kuvvetlerine geri çekilme emri verdi ve hezimete uğrayıp çekildiler.

Müslümanlar o günün emperyalist ordularına karşı açıkça bir destan yazmışlardı.

İtilâf devletleri Çanakkale önlerinde bu büyük deniz yenilgisine uğrayınca, bu sefer bütün güçlerini kara harekâtına verdiler ve her taraftan Osmanlı kıyılarına asker çıkarmaya başladılar. Bu arada İngilizlerin deniz savaşına yetişemeyen ve uzaktan gelen kuvvetleri de cepheye intikal etmişti. Kendilerine *Anzac* (*Australia, New Zeland Army Corps*) [1013] denen bu kuvvetler, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan getirilmişlerdi.

Fransız ordusunda ise -yukarıda belirttiğimiz gibi- Afrika'daki sömürgelerinden getirilmiş çok sayıda Müslüman asker vardı.

Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu gibi birçok cephede savaşmak mecburiyetinde bırakılan Osmanlı ordusu bazı yerlerde zaferler kazandıysa da çoğu yerde kaybetti. Amerika'nın İngiliz ve Fransızların yanında yer alıp savaşa girmesi üzerine Almanlar da geriledi ve Birinci Dünya Savaşı *İtilâf Devletleri*'nin galibiyetiyle sonuçlandı.

1013 Bu *Anzac*'larla savaşıp şehid olan iki Afgan Müslümanın Avustralya-Broken Hill'deki cihadı için bk. İhsan Süreyya Sırma, *Nehirlerin Dili*, İstanbul, 1996, s.71 vd.

Sultan Mehmed Vahîdüddîn Dönemi (1918-1922)

Sultan Reşad, ağabeyi Sultan Abdülhamid'in [1014] vefatından beş ay (10 Şubat 1918) sonra 3 Temmuz 1918'de yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etti [1015] ve yerine kardeşi Mehmed Vahîdüddîn Osmanlı Sultanı oldu. Adet olduğu veçhile, Eyüp'te Sultan Vahîdüddîn'e kılıç kuşattırıldı. Normalde kılıç kuşattırma görevi *Nakîbu'l-Eşrâf* veya *Şeyhülislâm*'da olmasına rağmen, yeni Sultan bazı gerekçelerle kılıcı onlara değil, Libya'dan gelmiş olan Şeyh Sünûsî'ye kuşattırdı. [1016] Sultan Vahîdüddîn, daha sonra yeni hükûmeti teşkil etti; fakat savaş durumu iyiye gitmiyordu.

Yeni oluşturulan kabinedeki üyeler pek uyumlu değillerdi. Neredeyse her şeye karar veren Enver Paşa'ydı. Nitekim Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, Enver Paşa'ya söz dinletemediklerini şöyle dillendiriyordu: *"Söylüyorum söylüyorum amma şu delikanlıya söz anlatabiliyor muyuz? Şeyhülislâm Efendi yine fetva vermeye başladı diyor."* [1017]

1014 Sultan Abdülhamid'in ailesi, onu Fatih Camisinin haziresine defnetmek için çok ısrar ettiği hâlde, Enver Paşa buna müsaade etmedi ve neticede Çemberlitaş'ta Sultan II. Mahmûd'un yanına defnedildi (A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 129).

1015 Cenazesi Eyyüb'e götürülerek, daha önce kendisi tarafından yaptırılmış olan türbeye defnedildi. Ayrıntılar için bk. A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 133 vd.

1016 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 146.

1017 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 148.

Bu sırada Almanya yenilgiyi kabul etmiş, İtilaf Devletlerinden barış yapılmasını istiyordu. Osmanlı Devletinin isteği de bu yolda idi.

Bu olaylar olurken, yeni sultan Vahîdüddîn, Meclis-i Mebûsân'a giderek *"Şer'-i Şerif ve Kanun-i Esasi ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğime yemin ettiğim gibi sizden de yemin talep ederim"* şeklinde yemin ederek saltanatına başladı. [1018]

Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, İtilaf Devletleri yaptıkları antlaşmalarla imtiyazlar elde etmeye başlamışlardı ki, Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de onlarla Mondros Mütarekesi'ni imzalamak mecburiyetinde kaldı.

Mondros Mütârekesi'nin imzalanmasının ardından, 13 Kasım 1918'de İstanbul, 14 Mayıs 1919'da İzmir ve peyderpey Osmanlı Devletinin birçok bölgesi işgal edildi. Artık İtilâf Devletleri Enver ve Talat Paşaların yanlış siyasetleri sayesinde emellerine kavuşmuş, Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşıyorlardı.

İstanbul'u işgal etmiş olan İtilaf Devletleri, önce Sultan Vahîdüddîn'i iş yapamaz hale getirdiler. Müslüman halka da olmadık zulüm ve sıkıntıyı yaşatmaya başladılar. İstanbul'da yaşayan azınlıklar ise bayram ediyorlardı. Bununla da yetinmeyen işgal kuvvetleri, Anadolu'nun diğer bölgelerini nasıl paylaşacaklarını tartışıyorlardı. İngiliz ve Fransız donanmaları da Dolmabahçe önlerine demir atmışlardı. [1019] Osmanlı Hükûmetinin üyeleri ise birbirleriyle çekişiyorlardı.

Hükûmet bu hale gelince, Sultan Vahîdüddîn *Meclis-i Mebûsân*'ı feshetti ve barış sağlandıktan sonra yeni meclis üyelerinin seçileceğini ilan etti. Bu arada İstanbul'u işgal etmiş olan Fransız ve İngiliz güçleri, saraylardan saray beğeniyorlardı. Ne sultan ne de etrafındaki devlet yetkilileri bir şey yapamıyor, âdeta felaketin nasıl biteceğini izliyorlardı. Çaresiz Sultan da bu olup bitene kahroluyor, bu duygularını sadece Başkâtibi Ali Fuad Bey'e anlatabiliyordu. [1020] İşgalci Fransız

1018 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 150.
1019 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 165.
1020 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 182-183.

ve İngilizler ise durmadan tehdit sallıyor, Osmanlı yetkililerine hakaret ediyorlardı.[1021] İşte bu hengâmede Yunanlılar da İzmir'e çıkartma yaptılar. Müstemleke olmamış tek Müslüman toprağı Anadolu da artık yavaş yavaş işgal ediliyordu.

Bu işgale daha fazla dayanamayacaklarını anlayan ve Sultan'ın da bir bakıma işgalcilerin elinde bulunduğunu ve hiçbir şey yapamaz bir durumda olduğunu gören Müslüman halk, her tarafta teşkilatlanıp işgalci Batı kuvvetlerine karşı savaşmaya başladılar.

Elinden fazla bir şey gelmeyen Sultan Vahîdüddîn, 18 Mayıs 1919'da Mustafa Kemâl'i görevlendirerek[1022] Samsun'a gönderdi.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a varan Mustafa Kemâl, Sadaret Makamına çektiği telgrafta şöyle diyordu:

"... Yüce Makamlarının 19 Mayıs 1919 tarihli telgraflarında, bütün milletin ve ordunun acılı duygu ve düşüncelerini kısaca anlatan yüce hisleri, millete güven ve teselli vermiştir. Ne millet ve ne ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindirmeyecek ve kabul etmeyecektir. *Gaye ve düşüncelerini sadece millet ve devletin kurtuluş selâmetine hasreden Pâdişâh Hazretlerinin kutsal kişiliğine olan tam bağlılık* ve yeniden başkanlığını üzerinize aldığınız hükûmetin en kesin teşebbüs ve hareketlerde bulunarak milletin hukukunu koruyacağına olan tam bir güven ve gönül rahatlığı ile sükûnetin muhafaza edilmekte olduğunu arz ederim. 20 Mayıs 1919.

Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi
Padişahın Fahri Yaveri
Tuğgeneral
Mustafâ Kemâl"[1023]

1021 A. F. Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 186.

1022 Bu görevlendirilmenin resmi yazışmaları hak. bk. *Atatürk ile İlgili Arşiv belgeleri*, Ankara, 1982, s. 24 vd. Ayrıca bk. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, s. 133 vd.

1023 *Atatürk ile İlgili Arşiv belgeleri*, s. 26.

Belgeden de anlaşılacağı üzere, bir zamanlar söylenip-yazıldığı gibi Mustafa Kemâl, Padişah'tan habersiz olarak İstanbul'dan Samsun'a kaçmamış, bilakis Padişah tarafından resmen görevlendirilmiştir.

Şüphesiz bu görevlendirme, İstanbul'da her şeye hâkim olan İngilizlerin onayı olmadan yapılamazdı. Yani Mustafa Kemal, İngilizlerin bilgisi dâhilinde, Sultan Vahdettin tarafından görevlendirilmiş ve Anadolu'ya gönderilmiştir. Dolayısıyla bunu takip eden tarihlerde cereyan eden hadiseleri de bu zaviyeden okumak gerekir.

Anadolu'da *"Milli Mücâdele"* devam ederken, İstanbul'u işgal etmiş olan İtilaf Devletleri'nin zulmü de devam ediyor, ne yapacağını bilemeyen Padişah durmadan hükûmet üyelerini değiştiriyordu.

Nihayet Mustafa Kemâl, Anadolu'da yaptığı bir dizi görüşme ve kongreden sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni toplayarak İstanbul'daki hükûmeti tanımadığını ilan etti.

1 Kasım 1922'de *"Hilâfet"* ve *"Saltanat"* makamları birbirinden ayrıldı ve *"Saltanat Sistemi"* lağvedilip resmen kaldırılarak Sultan Vahîdüddîn'in adına hutbe okunmasına son verildi. Böylece Osmanlı Devletinin tarih sahnesinde 623 yıl sürmüş ömrü de resmen sona ermiş oldu.

Bu olaylar üzerine 17 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'dan ayrılan Sultan Vahîdüddîn, Malta Adası'na, oradan da davet edildiği Mekke'ye gitti. Fakat İngiliz Devletinin Melik Hüseyin'i sıkıştırması sonucu, Vahîdüddîn Mekke'den de çıkartılarak İtalya'nın *San Remo* şehrine gönderildi. Sultan Vahîdüddîn'in oradan oraya gitmek mecburiyetinde kaldığı bu dönemde, İstanbul'daki *Patrikhâne*'ye birçok imtiyazla beraber Türkiye aleyhine birçok madde ihtiva eden meşhur Lozan antlaşması imzalanıyor ve 29 Ekim 1923 tarihinde *"Cumhuriyet"* ilan ediliyordu. [1024]

1024 Bu antlaşmanın ayrıntıları için bk. İ. S. Sırma, ***Bir Garip Târih***, s. 73 vd.

Sultan Vahîdüddîn son senelerini San Remo'da kendi kiraladığı evde geçirdi. Bir zamanlar Avrupa'yı titreten Osmanlı Devleti'nin son padişahı Sultan Vahîdüddîn, İtalya'nın bu kentinde ömrünün son yıllarını zorluklar içinde geçirmek mecburiyetinde kaldı. Orada maddi sıkıntılar içerisinde hayatını sürdüren ve nihayet 16 Mayıs 1926 günü vefat eden Sultan Vahîdüddîn'in cenazesi önce Beyrut'a, oradan da Şâm'a gönderilerek büyük bir merasimle orada defnedildi. [1025]

Sultan Vahîdüddîn'in vefatıyla son Osmanlı padişahı da bu dünyadan ayrılmış oldu.

Ankara Hükümeti'nin saltanatı sona erdirmesine rağmen Osmanlı şehzadelerinden Abdülmecid Efendi'yi halife olarak kabul etmesi bir bakıma Osmanlı ailesinin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde manevi varlığını devam ettirmesi anlamına geliyordu.

Nihayet 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'nde yapılan yoğun tartışmalar sonucunda halifeliğin TBMM'nin manevi varlığında temsil edildiği varsayılarak hilâfet de sona erdirildi ve son halife Abdülmecid Efendi de sürgüne gönderilerek bir tarih sona erdirildi.

Son Halife'nin Vefatı

Yıllarca süren bu mütevazı araştırmamızın Osmanlı Devleti ile ilgili bölümünü acı bir hatıra ile sonlandırmak istiyoruz:

1960'lı yıllardı. Paris'te doktora öğrencisi olarak bulunuyordum. O zamanlar Paris'te bir tek cami olduğundan (*Mosquée de Paris, Rue Monge*), cuma günleri Müslümanlar bu camiye gider, cuma namazlarını orada kılarlardı.

Cuma günleri, aynı zamanda değişik coğrafyalardan gelen Müslümanların bu camide buluşma günüydü. Biz Türkiye'den gidenler de -öğrenci olsun, işçi olsun- orada bir araya gelir, caminin hemen

1025 Gurbet eldeki bu hazin ölüm ve defin hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, s. 388 vd.

bitişiğinde bulunan Kuzey Afrika tarzında dizayn edilmiş bir çayevinde hem yeşil çay içer, hem de sohbet ederdik.

İşte böyle bir sohbet günümüzde, benim Sultan Abdülhamid'le ilgili doktora yaptığımı öğrenen bir işçi vatandaşımız bana Paris'te Osmanlılardan önemli bir zatın bulunduğunu, kendisinin de zaman zaman hizmet etmek için evine gittiğini, istersem beni onunla tanıştırabileceğini söyledi. Ben de bu teklifi memnuniyetle kabul edip randevu talebinde bulundum. Talebimiz kabul edilince ben ve şimdi adını unuttuğum o vatandaşımız, bahsi geçen Osmanlı'yı görmeye gittik.

Paris'i bilenler için söylüyorum; *Eiffel* kulesinin karşısında, Sen Nehrinin diğer yakasında, Türk Büyükelçiliğine yakın bir sokak içerisinde bulunan mütevazı bir evin beşinci katına çıktık. Asansör yoktu, merdivenler de ahşaptı. O merdivenlerden çıkarken yıllanmış tahtaların çıkarttığı gıcırtılar hâlâ kulaklarımdadır.

Beni götüren arkadaş kapının zilini çalarken kalbim heyecandan küt küt atıyordu: Bir Osmanlı görecektim. Derken kapı açıldı ve uzun boylu, oldukça yaşlı, ama yaşına rağmen yakışıklı bir zatla karşılaştık. Bizler selam verdikten sonra, onun söylediği sözü hiçbir zaman unutmadım:

"Buyurun vatandaşlarım!"

Onun bu *"vatandaşlarım"* tabiri o kadar tuhafıma gitmişti ki, kendi kendime "bu zat vatanı pek çok özlemiş olmalı ki, bize *"vatandaşım"* diyerek vatan hasretini gideriyor" demiştim.

Gerek ben gerekse beni götüren arkadaş, saygıyla o büyüğümüzün elini öptükten sonra sohbete daldık. Osmanlı beyefendisi benim bir şeyler sormama mahal bırakmadan sanki neler soracağımı biliyormuş gibi konuşuyor, arada bir *aaah*'lar çekip bize hatıralarını anlatıyordu. Adı Hüseyin Nakip Turhan olan bu zat anlattı, biz dinledik:

"Evlatlarım! Ben, son Halife Abdülmecid Efendi'nin Özel Kalem Müdürü'yüm. Bildiğiniz gibi, bizi vatanımızdan sürgüne göndermelerinden sonra, büyük sıkıntılar çekerek nihayetinde Paris'e geldik. Ben

İstanbul Hukuk Mektebi/Hukuk Fakültesi mezunuyum, yâni hukukçuyum. Rahmetli Halifemiz de bendenizi özel kalem müdürü olarak yanına almıştı. Onunla beraber, bizleri de sürgün ettiler. ... Burada da hizmetine devam ediyordum. Almanların İkinci Cihan Harbi'nde Paris'i işgal ettikleri gün (14 Haziran 1940) Halife'miz vefat etti. Vasiyeti gereği, bana teslim ettiği zarfı açtım. İçinde şunlar yazılıydı:

"Dâr-ı Bekâ'ya göçtüğümde milletimden bir tek arzum vardır: Beni İstanbul'a defnedin!" Kâğıtta başka bir şey yoktu. Ben de bu vasiyeti yerine getirmek için, zamanın Reisicumhuru İsmet Paşa'ya bir telgraf göndererek durumu bildirdim. Menfi cevap geldi. Ben, Halife'nin bu isteğini üç defa İsmet Paşa'dan talep ettim; ancak her seferinde ret cevabı geldi. Ne yapacağımı şaşırmıştım. Bütün Müslümanların Halife'si vefat etmişti; onu istediği yere defnedemiyorduk. Nihayet birkaç Müslümanla birlikte Halife'nin cenazesini Rue Monge'daki [1026] camiye götürdük. Savaş hâli olduğu için Halife'yi yıkayacak adam da bulamıyorduk. Aaah oğlum, aaah! Çaresiz, Halife'mizin cenazesini ben yıkadım ve onu caminin iç avlusunun yanında bulunan bahçeye defnettik. Aradan seneler geçti; Türkiye'de Demokrat Parti iktidara geldi. Bu sefer Halife'nin vasiyetini Celâl Bayar ve Menderes'e bildirdim. Maalesef onlar da menfi cevap verdiler. Yapılacak bir şey kalmamıştı. Halifenin kemiklerini mezardan çıkartıp bir torbaya koyduk ve defnedilmek üzere Medine'ye gönderdik. Halife'nin kemikleri *Cennetu'l-Bakî'* Mezarlığına defnedildi. İşte Müslümanlar kendi Halifelerine böyle bir muameleyi reva gördüler. Allah, bu zulüm ve cürmü işleyenleri affeder mi?"

Rahmetli Hüseyin Nakip Turhan Efendi'yle başka şeyler de konuştuktan sonra elini öperek yanından ayrıldık. Yol boyunca, tesadüfen

1026 Yukarıda zikri geçen ve arsası Sultan II. Abdülhamid tarafından satın alınmış olan cami.

yaşadığım bu örnekten hareketle tarihimizde aydınlatılmaya muhtaç daha yüzlerce karanlık sayfa olduğunu düşündüm durdum.

Sonuç

Osmanlı Devletinin yıkılmasıyla birlikte İslâm dünyası paramparça oldu. Halifeleri görevden alınmış olan dünya Müslümanları başsız ve çaresiz kaldılar.

Osmanlı Devletinin yerine kurulmuş olan yeni ulus devlet, içeride İslâm'ın bütün müesseselerini ortadan kaldırdığı gibi, Türkiye dışındaki Müslümanlarla olan ilişkilerini de en az seviyeye indirdi. *Redd-i miras*la kurulmuş olan yeni devlet, yâni Türkiye Cumhuriyeti, Batılı olmak gayesiyle yüzyıllar boyunca sahip olduğu asli değerlerinden uzaklaştı, buna rağmen *"Batılı"* da olamadı. Bağlı oldukları hilâfet merkezinden yoksun bırakılmış olan dünya Müslümanları ise bir hâmileri kalmadığı için Batılı emperyalistlerin idareleri altında kaldılar. Buna razı olmayıp emperyalist devletlerden kurtuluş mücâdelesi veren Müslüman toplumlar ise maalesef kendi değerlerine yabancılaşmış Batıcı kukla idarecilerin tahakkümü altında yaşamayı kabul etmek durumunda kaldılar. Ne yazıktır ki, yeni kurulan Müslüman devletçikler de *"ağabey"*leri konumunda olan Türkiye'yi örnek alarak *"ulus devlet"* maceralarına girdiler ve özlerinden kopuk *"dikta rejimler"* hâline geldiler. Üstelik yeni kurulmuş olan bu Müslüman devletçiklerin yöneticileri, Batı'nın teşvik ve yardımlarıyla hem kendi halklarının değerlerine düşmanlık beslediler hem de diğer Müslüman ülkelerle çatışmaların içine sürüklendiler. Bu arada Müslümanların yaşadığı coğrafyada baş gösteren hürriyetçi hareketler, Batı'nın emrinde olan idareciler tarafından en sert ve vahşice yöntemlerle bastırıldı. Dolayısıyla Müslümanların Müslümanca yaşamalarına hiçbir zaman fırsat verilmedi.

Bütün bu şiddet ve baskılara rağmen dünyadaki Müslüman devletlerin neredeyse tamamı 20. yüzyıl boyunca yerli ve yabancı sömürü

mihraklarından kurtulmaya çalışmış, böylece kendilerine reva görülen bu baskı ve zulmü sona erdirme mücâdelesi vermişlerdir. Unutulmamalıdır ki, bu zulüm ve baskıdan tamamen kurtulmanın ve onurlu, özgür bireyler olarak yaşamanın anahtarı, Müslümanların kendi özlerine dönmesi ve tabi olduklarını her fırsatta dile getirdikleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in sîretini esas alarak Kur'an'ın emirleri doğrultusunda yaşamaya çalışmalarıdır.

* * *

Müslümanlar artık Hıristiyanların kendilerine bile faydası olmayan Batılı hayat tarzını ve ürettiği İslâm dışı değerleri bırakıp özlerine döndükleri takdirde, geçici olan bu dünya hayatında hem kendilerini hem de diğer insanları kurtarmış olacaklardır. Çünkü neticede bir gün hepimiz için beklenen *"son gün"* gelecek ve hiç kimseye kalmayacak olan bu dünyayı bırakıp Rabbimize döneceğiz. İşte o gün, O'nun lütfuyla geçirmiş olduğumuz dünya hayatından sorguya çekileceğiz ve *"ukbâ"* hayatımız bu sorgulamanın sonuçlarına göre şekillenecektir.

Sözümüzü Rabbimizin şu hikmet dolu ayetleriyle bağlayalım:

"Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar. Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır. Kitap (amel defterleri) ortaya konur. Peygamberler ve şahitler getirilir ve haksızlığa uğratılmaksızın aralarında adaletle hüküm verilir. Herkese yaptığının karşılığı tam olarak verilir. Allah onların yaptıklarını en iyi bilendir. İnkâr edenler grup grup cehenneme sevk edilirler. Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır ve cehennem bekçileri onlara şöyle derler: 'Size içinizden, Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bu gününüze kavuşacağınıza dair uyaran peygamberler gelmedi mi?' Onlar da, 'Evet geldi' derler. Fakat inkârcılar azabı hak etmişlerdir. Onlara şöyle denir: 'İçinde ebedi kalmak üzere cehennemin kapılarından girin! Büyüklük taslayanların kalacağı yer ne kötüdür!'

Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: 'Size selam olsun! Mutluluklar sizin olsun! Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin!' Onlar şöyle derler: 'Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren ve bizi cennetten dilediğimiz yere konmak üzere bu yurda varis kılan Allah'a mahsustur. Salih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzelmiş!' Melekleri de Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış halde görürsün. Artık kulların arasında adaletle hüküm verilmiş ve 'Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur' denilmiştir (Zümer Suresi/69-75)."

Genel Değerlendirme

"(İnsanın) sırlarının açıklanacağı gün;
işte o gün onun ne bir kuvveti,
ne de bir yardımcısı olacaktır!" [1027]

Müslümanların Târihi konusunda yaptığımız çalışmaya ilişkin *"Genel Değerlendirme"*, bir bakıma araştırmamızın özeti niteliğini taşıyacaktır.

Bu araştırmamızı 5 cilt olarak planladık. Her cilde ilişkin değerlendirmeyi de aynı numaralar altında yaptık.

I.

Âdem (a.s) ile başlayıp kıyamete kadar devam edecek olan tarih, sadece okullarda okutulan geçmiş hadiseler kronolojisi değildir; bilâkis insanoğlunun yaşamıyla çok yakından ilgilidir, yaşanan hayatın kendisidir.

Târihlerini bilmeyen birey ve toplumlar, başkalarına bağımlı ve uydu olmaya mahkûmdurlar. Çünkü onlar kendilerine öğretilenden başka bir hakikati göremezler, algılayamazlar. Görmeyi, algılamayı isteseler bile buna müsaade edilmez. Dolayısıyla insan sadece tarihi bilerek hürriyeti tanır, bağımsızlığa âşık olur ve onun için mücâdele eder.

İnsanın hayattaki tek hedefi, örnek insan olmak, -başka bir tabirle- Allah rızasına kavuşmak olmalıdır. Allah Teâlâ insanı bu yüce amaç için yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır:

1027 K.K. Târık Sûresi, 9-10.

"Ben cinleri de, insanları da sadece bana kulluk etsinler diye yarattım". [1028]

Âyetten de anlaşılacağı üzere, insanın yaşam boyu göstereceği tüm çaba, Allah rızası doğrultusunda olmalıdır. Aksi takdirde Allah, insanın amellerini kabul etmeyecektir.

Bir diğer âyette de şöyle buyrulmaktadır:

"Kim İslâm'dan başka bir din (yâni hayat nizamı) ararsa, ondan (bu din) asla kabul olunmaz ve o, Âhirette de en büyük zarara uğrayanlardandır. Kendilerine apaçık deliller gelmiş, peygamberin şüphesiz hak olduğuna şâhitlik de etmişler iken imânlarının arkasından küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidâyete erdirir (muvaffak eder)? Allah zalimler gürûhunu hidâyete erdirmez. İşte onların cezaları budur: Muhakkak ki Allah'ın, meleklerin, bütün insanların lâneti onların üzerinedir" [1029]

Allah Teâlâ, yukarıdaki âyet-i kerimelerde sadece kendi emirleri doğrultusunda yaşanacak bir hayat nizamını kabul edeceğini, başka bir hayat tarzını tanımayacağını beyan buyuruyor. Âyetin devamında da şöyle buyruluyor: Hz. Peygamber (s.a.s) onlara takip edecekleri yolu gösterdikten sonra, insanlar o yolu terk edip başka yollara saparlarsa, Allah nasıl onlara hidâyet eder, onları muvaffak eder? Bir başka tabirle, Allah'ın insanlar için gösterdiği hayat nizamını inkâr ederek O'ndan başkasından yardım isteyen insana hidâyet ve muvaffakiyet yoktur. O halde ideal insan olmanın yolu, Allah'ın buyrukları doğrultusunda yaşamaktır. İşte, insanoğlunun tüm zamanlar boyunca bu yolda vereceği mücâdele, onun tarihidir.

Bu yolun bir tek rehberi vardır ki, o da Kur'an ve onun açıklaması olan *Sünnet*'tir.

1028 K.K. Zâriyât Sûresi, 56.
1029 K.K. Al-i İmrân Sûresi, 85-87.

Bazılarının bir gerçeğe inanmamaları o gerçeğin yokluğu anlamına gelmez. Onların inkârına rağmen gerçek vardır. Fakat Allah nizamının düşmanı olanlar bunu görmezler, görmek istemezler. Allah bunlar için şöyle buyuruyor:

"Andolsun ki biz, cin ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, bunlarla idrâk etmezler; gözleri vardır, bunlarla görmezler; kulakları vardır, bunlarla işitmezler. Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha da aşağıdırlar. Onlar gaflete düşenlerin tâ kendileridir." [1030]

O halde sonuç olarak diyebiliriz ki, tarih Kur'an'dan ayrılması mümkün olmayan, onunla kâim, insanı ideale götüren bir ilimdir. Kur'an, insanın yaşam rehberidir. Bu nedenle her seviyedeki insan, -ister yöneten ister yönetilen olsun-, Kur'an'ı iyi bilmelidir ki Allah'tan başkasına kul olmasınlar! Çünkü kendilerine itaat edilen insanların çoğu insanı yanlış yola götürür. [1031] Tek doğru yol Kur'an'ın, Sünnet'in ve gerçek tarihin gösterdiği yoldur.

II.

İslâmî tebliğ kolay olmamıştır. İşkence çekmeden, ezâ görmeden bu ilâhi hareket yürümemiştir; Sünnetullah budur.

İslâmî tebliğ yüzünden sadece Hz. Muhammed (s.a.s) ve ashabı değil, onlardan önceki peygamberler ve onların ümmetleri de Allah davası uğruna işkence çekmişlerdir.

Sırf peygamber oldukları ve Allah davasını tebliğ ettikleri için Yahudiler Yahya (a.s)'ı öldürmüşler, babası Hz. Zekeriyya (a.s)'ı da kesmişlerdir.

1030 K.K. A'râf Sûresi, 179.
1031 K.K. En'âm Sûresi, 116.

Şüphesiz, Allah yolunda en çok işkence ve ezâya maruz kalan insan, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Sadece o değil, ailesi ve ashabı da işkence altındaydı.

Bu, katlanılması çok güç olan işkence ve ezâya tahammül ve sabır göstermesi için Allah Teâlâ ondan evvelki peygamberleri ona misâl gösteriyordu:

"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini tatmin ve tesbit edeceğimiz her şeyi anlatıyoruz." [1032]

Yüce Allah bir başka ayet-i kerîmede de, Sünnetullah'ın böyle olduğunu, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önceki peygamberlerin de işkenceye maruz kaldıklarını şu şekilde bildiriyor:

"Andolsun ki, senden önce gelen peygamberler de yalanlandı. Onlara yardımımız gelinceye kadar uğradıkları yalanlamaya ve eziyete sabrettiler. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur. Andolsun ki, sana peygamberlerin haberlerinden bazısı geldi." [1033]

Şüphesiz, bunca işkencelere katlanmanın, İslâm'ı tebliğ uğrunda her türlü işkenceyi göze almanın kutsî bir gayesi vardır: Allah'ın rızasını kazanmak...

Allah, Kendisi için mücâdele edenlere yardım ve cenneti vaat ediyor:

"Ey imân edenler, siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sâbit kılar." [1034]

İslâmî tebliğde iki ihtimâl vardır:

1- Ya tebliğde muvaffak olunur ve zafere ulaşılır,

2- Ya da bu uğurda şehid olunur.

Allah, bunların her ikisine de cenneti vaat etmiştir.

"Nihâyet Rableri onların dualarına (şöyle) icabet etti: 'İçinizden gerek erkek gerek kadın -ki kiminiz kiminizden (hasıl olmadır)- (hayırlı)

1032 K.K. Hûd Sûresi, 120.
1033 K.K. En'âm Sûresi, 34.
1034 K.K. Muhammed Sûresi, 7.

bir iş yapanın amelini ben elbette boşa çıkarmayacağım. İşte hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye, hakarete, ziyana uğrayanların, savaşanların ve öldürülenlerin de andolsun suçlarını örteceğim ve andolsun, Allah canibinden bir mükâfat olmak üzere, onları altından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. (Daha büyük ve) güzel mükâfat ise Allah'ın yanındadır." [1035]

Özetleyecek olursak, İslâm'ı tebliğ yolunda işkence, zulüm ve ezânın olması gayet tabiidir. Sünnetullah budur!

Kur'an emrediyor:

"Hem biz ne diye Allah'a güvenip dayanmayalım ki, bize dosdoğru yolları O göstermiştir. Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. O hâlde tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler." [1036]

* * *

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Medine'de geçen son on senelik peygamberlik döneminin hem sosyal yapılanmayla hem de askerî cihâdla/savaşla geçtiğini söyleyebiliriz.

İslâm'ın da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de gayesi savaş veya insan öldürme değildi. Ona emredilen, onun da tavizsiz ve eksiksiz olarak yerine getirmek istediği dava, Allah'ın emirlerini yeryüzüne duyurup hâkim kılmak ve bu uğurda mücâdele vermekti. Allah'ın mesajının hâkimiyetini kabul etmek istemeyen insanlarla bu mukaddes gaye uğruna savaşıyordu.

Cihâdın gayesi insanları zorla Müslüman yapmak değildi. *"Birini zorla Müslüman yapmak dinde yoktur"* [1037] ayeti zaten bunu yasaklıyordu. O halde istenen neydi?

1035 K.K. Âl-i İmrân Sûresi, 195.

1036 K.K. İbrahim Sûresi, 12.

1037 K.K. Bakara Sûresi, 256. Burada tekrar hatırlatmak isteriz ki, bu ayet, Müslümanlığa yeni girecekler içindir. Dolayısıyla bir Müslüman, bu ayete dayanarak *"Dinde zorlama yoktur. Dolayısıyla namaz kılmam, oruç tutmam"* diyemez. Müslümansa, bunları yapmakla mükelleftir.

Cihâdın gayesi, Müslüman veya gayrimüslim, bütün insanlara Allah'ın kanunlarını uygulamaktı. İslâmî tebliğin muhatabı olan insanlar, Müslüman olmaya mecbur değillerdi; onların mecbur oldukları şey, bu toleransa rağmen İslâm devlet ve kanunlarına göre yönetilmeyi kabul etmekti. Yâni bir Hıristiyan veya Yahudi, isterse kendi dininde kalabilirdi; fakat bu durumda İslâm Devleti'ne cizye vermeliydi. Ancak bunu da kabul etmeme halinde onunla savaşılırdı.

Hz. Muhammed (s.a.s) de böyle yaptı; Müslümanlığı kabul etmedikleri gibi İslâm Devletine cizye vermeyi de reddeden insanlarla hem savaştı, hem de savaşılmasını emretti. O, *Uhud* ve *Hendek* savaşları dışında müdafaa savaşı yapmamıştır. Bilâkis devamlı taarruzdaydı. Aksi halde gerek sefere gönderilen *Seriyyeler*, gerekse Mekke'nin fethi veya *Tebuk* seferi nasıl izah edilebilir?

Hz. Peygamber (s.a.s) bu konuda şöyle buyuruyor:

"Ben, insanların 'Lâ ilâhe illallah, Muhammedun Resûlullah' demelerine, namazı kılmalarına ve zekâtı vermelerine kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Şayet bunları yaparlarsa, canlarını ve mallarını kurtarmış olurlar." [1038]

Hz. Muhammed (s.a.s), Medine'deki tebliğ döneminde, on yıl davası uğruna mücâdele etmiş ve ölüm döşeğinde iken yaptığı en son vasiyette de cihâda çıkılmasını istemişti:

"Usâme'nin ordusu cihâda çıksın!"

Allah şöyle buyuruyor:

"Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onunla olanlar da (yâni gerçek Müslümanlar da) kâfirlere karşı çetin (ve metin), kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükû ediciler, secde ediciler olarak görürsün. Onlar Allah'dan (daima fazlu kerem) ve rıza isterler. Secde izinden (meydana gelen) nişanları yüzlerindedir. İşte onların Tevrat'taki

1038 **Buhârî**, *Sahih*, Bâb, 14-15, Had. No: 25.

vasıfları budur. İncil'deki vasıfları da (şöyledir: Onlar) filizini yarıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, sapları üzerine doğrulup kalkmış bir ekine benzerler ki, bu, ekincilerin de hoşuna gider. (Bu örnek), onunla kâfirleri öfkelendirmek içindir. İçlerinden imân edip de iyi amel (ve hareket)de bulunanlara Allah hem mağfiret, hem büyük mükâfat vaat etmiştir." [1039]

III.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların ilk yöneticisi olan ve Örnek Halifeler'in de ilki olarak kabul edilen Hz. Ebû Bekir'in *Benu Sa'ide Sakîfesi*'nde hilâfete getirilişi her ne kadar bir *"oldubitti"* şeklinde görünüyorsa da, mesele zannedildiği kadar despotça veya bazı modern yazarların iddia ettikleri gibi aristokratça olmamıştır. Aksine, tam bir hürriyet söz konusudur. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in Sa'ide Oğulları çardağında hilâfete getirilişi ile bu iş bitmemiştir. O ancak Peygamber Mescidinde Müslümanların hür irâdeleriyle kendisine biat etmelerinden sonra meşru ve müntehab (seçilmiş) halife olmuştur ki, bu biatta en ufak bir zorlama yoktur. Hiç kimse Hz. Ebû Bekir'e biata zorlanmamıştır; zorlanamazlardı da. Çünkü Resûlullah (s.a.s) onları o şekilde yetiştirmişti ki, en küçük bir haksızlığa, tavize rıza gösteremezlerdi.

Nitekim Hz. Ebû Bekir kendisini seçen müminlere *"Ey insanlar, sizin en hayırlınız olmadığım hâlde, sizi idâre etmek üzere seçildim. İyilik yaparsam bana yardım ediniz; kötülük yaparsam beni doğrultunuz!"* diye hitap ederek iktidarının doğru olma şartına bağlı olduğu, aksi durumda müminler tarafından doğrultulması hakkının bulunduğu teminatını vermişti.

Aynı şekilde Hz. Ömer de kendisine biat eden müminlere, hak ve adaletten saptığı takdirde ne yapacaklarını sorduğunda, onlardan:

1039 K.K. Fetih Sûresi, 29.

"Eğer doğruluktan saparsan, seni şu kılıcımızla düzeltiriz!" cevabını almıştı.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfete getirilişlerinde kesin biat mevcuttur. Hilâfet makamına kendisinin daha layık olduğunu düşünen Hz. Ali bile -Şii kardeşlerimizin de kabul ettikleri gibi- İslâm birliğinin bozulmaması için bu üç halifeye biat etmiştir.

* * *

Hz. Ebubekir'in vefatından sonra halife olarak Hz. Ömer'e biat edilmiştir. Hz. Ömer (r.a) bir yere vali tayin etti mi, önce onun mal varlığını tespit eder[1040]; görevden aldıktan sonra da milletin malını *"hortumlayıp hortumlamadığını"* kontrol ederdi.[1041] Keza valilerini tayin etti mi, onlar hakkında Müslümanlara şöyle derdi: *"Ey insanlar! Ben üzerinize bu kimseleri tayin edince, onları kadınlarınızı dövmeleri ya da mallarınızı almaları için göndermiyorum. Ben onları sizlere dininizi ve sünnetinizi öğretmeleri için gönderiyorum. Kim bundan başka bir şey yaparsa, derhal bana bildiriniz! Ömer'in canını alma gücünü elinde bulundurana yemin ederim ki, onlara bu yaptıklarının hesabını sorarım!"*[1042]

- İlk defa Medine'de gece kontrol gezisine çıkan ve elindeki kamçı ile suçluları cezalandıran Hz. Ömer'dir.[1043]
- İlk defa devlet işlerini düzene koymak için *"Divân"*ı teşkil eden de Hz. Ömer'dir.[1044]

1040 Suyuti, *Târih*, s. 141.
1041 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 282.
1042 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 56.
1043 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 282. Bu yüzden Hz. Ömer'in kamçısı, Müslümanlar arasında şu şekilde darbımesel hâline gelmiştir: *Ömer'in kamçısı, sizin kılıcınızdan daha tesirlidir!*
1044 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 282.

- Hz. Ömer ilk defa "*Emiru'l-mu'minin*" diye adlandırılmış olan halifedir ve bu ismi ona Muğire b. Şu'be vermiştir. [1045]
- Hz. Ömer insanlara hakaret edenleri kendi kamçısı ile cezalandırırdı. Nitekim Mekke'nin ileri gelenlerinden ve meşhur "*Dâru'n-Nedve*"nin varisi Hişâm b. İkrime, bir adamı hicvettiğinden dolayı kamçı ile dövüldü. [1046]
- Hz. Ömer, insanlara zarar verecek binaların yapılmasına asla müsaade etmiyordu. Bir gün Medine'de denetimlerini yaparken, Ebû Sufyân'ın bir ev yaptığını, fakat bu evin umuma ait olan yolu daralttığını gördü ve hemen yıktırdı. [1047]
- Hz. Ömer, farelerin lamba fitilleriyle oynayıp yangın çıkarmamaları için geceleri uyuduktan sonra lambaların yanık bırakılmasını yasaklamıştı. Aynı yasağı Resûlullah (s.a.s) de koymuştu. [1048]
- Hz. Ömer'in korumaları yoktu. Bir gün Medine'ye bir İran heyeti gelmişti. Hz. Ömer'i görmek için evine gittiler. Evdekiler, Ömer'in Mescid'de olduğunu söyleyince oraya gittiler. Baktılar ki Ömer orada yalnız başına oturuyor ve yanında hiçbir koruması yok. Bir devlet başkanının bu şekilde yalnız ve korkusuzca orada oturduğunu görünce şöyle dediler:

"*Vallahi devlet dediğin budur, Kisra'nın devleti değil!*" [1049]

- Hz. Ömer, Devletin malına kendi aile fertlerini dokundurtmazdı. [1050]
- Hz. Ömer (r.a), üzerinde taşımış olduğu hilâfet görevinden dolayı kendisini son derece sorumlu görüyor, en küçük bir ayrıntıya bile dikkat ediyor, kendisine ait olmayan bir malın

1045 İbnu Şebbe, *Târihu'l-Medinetu'l-Munevvere*, II, 677.
1046 İbnu Şebbe, *Târihu'l-Medinetu'l-Munevvere*, II, 684.
1047 İbnu Şebbe, *Târihu'l-Medinetu'l-Munevvere*, II, 686.
1048 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 57
1049 İbnu Şebbe, *Târihu'l-Medinetu'l-Munevvere*, II, 692.
1050 İbnu Şebbe, *Târihu'l-Medinetu'l-Munevvere*, II, 703.

kendi malına katılmaması için büyük gayret sarf ediyordu. Bir gün Selmân-ı Fârisî ile konuşurken Selmân'a *"kral"* ile *"halife"* arasındaki farkı sordu. Selmân ona *"Sen Müslümanların malından bir dirhem ya da ondan az bir miktarını alır, onu hakkı olmayan bir yere verirsen, o zaman halife değil, kral olmuş olursun!"* deyince, Ömer ağlamaya başladı.[1051]

- Hz. Ömer (r.a)'ın değişik bir uygulaması da askerlik müddetinde idi. Zira o, askere giden hiç kimsenin dört aydan daha fazla eşinden ve çocuğundan uzak durmasını istemiyordu. Onu bu konuda bir kadın uyarmıştı: Bir gün bu kadın Hz. Ömer (r.a)'a gelerek erkekleri askerde çok fazla tuttuğunu, kendisinin de kocasını özlediğini söylemiş. Bunun üzerine Hz. Ömer *"Yoksa bir suç mu işledin?" diye sorunca kadın: "Allah korusun, ben Allah'tan korkarım, nasıl böyle bir şey yaparım? Fakat kadınları da düşünüp onları zor durumda bırakmamanız gerekir!"* demiş. Kadının kendisini uyarmasını Allah'ın bir lütfu gibi telakki eden Halife Ömer, bu müddeti tespit etmek için kadınlarla istişare etmiş ve evden ayrılış müddetini maksimum dört ay olarak tespit etmiştir.[1052]
- Hz. Ömer'in en büyük özelliklerinden birisi de adalet anlayışı ve adaleti tesis etmedeki hassasiyetiydi: Bir gün Hz. Ömer (r.a) Medine kadınlarına ganimetten elbise dağıtıyordu. Herkese dağıttıktan sonra geriye çok güzel bir elbise kaldı. Hz. Ali'nin Hz. Ömer'le evli olan kızı Ümmü Gülsüm kastedilerek *"Ya Ömer, bu elbiseyi de Resûlullah (s.a.s)'in, yanında olan torununa ver!"* dediler. Hz. Ömer: "Ümmü Salît[1053]

1051 Suyutî, *Târih*, s. 140.

1052 Suyutî, *Târih*, s. 142.

1053 Ümmü Salît, Ensârî bir kadın olup, Resûlullah (s.a.s)'e biat etmiş olanlardandı. Ayrıca Uhud Savaşı sırasında Müslüman askerlerine su taşıyordu (Buhârî, *Sahih, Kitâbu'l-Cihâd*, Hadis no: 2725).

buna daha lâyıktır!" dedi ve elbiseyi hanımına değil, Ümmü Salît'e verdi. [1054]

- Hz. Ömer'in en önemli vasıflarından bir tanesi de onun derin sorumluluk duygusuydu. Herkesçe bilinen meşhur sözünde şöyle demişti: *"Muhammed (s.a.s)'i hak ile gönderene yemin ederim ki, Fırat kenarında bir deve kaybolup ölse, Allah'ın bana bunun hesabını soracağından korkarım!"* [1055]

* * *

Hz. Ömerden sonra halife olarak seçilen Hz. Osman'ın yaşlı, akrabalarına fazla düşkün oluşu ve bundan dolayı onları devlet makamlarına getirişi, o dönemde önemli sosyal karışıklıklara neden olmuştur. Özellikle Mervân b. Hakem gibi menfi bir tipi -ısrarlara rağmen- devletten uzaklaştıramaması, onun bütün Müslümanları üzen sonunu hazırlamıştır.

* * *

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra, Hz. Ali bir anarşi ortamı içerisinde hilâfete getirildi ve bu hem onun hem de bütün Müslümanlar için fevkalâde şanssız bir dönem oldu.

Daha Hz. Osman hayatta iken halifeliği düşünmeye başlamış olan Muaviye'nin [1056] bir vali olarak devlet başkanı olan Hz. Ali'ye itaat etmeyişini ictihâd olarak değerlendirenler, Kur'an'ın vaz'ettiği 'Ulu'l-emr'e itaat' müessesesini dikkate almayı ihmal etmiş görünmektedirler.

Öyle görünüyor ki, günümüz Müslüman'ının en çok muhtaç olduğu şeylerden bir tanesi, karşılıklı saygı ve hoşgörü esasıdır. Maalesef bu saygı ve hoşgörü İslâm düşmanlarına ve gayrimüslimlere faz-

1054 Buhârî, *Sahih, Kitâbu'l-Cihâd*, Hadis no: 2725.
1055 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 56.
1056 Bk. Taberî, *Târih*, IV, 343.

lasıyla gösterilirken, kendi Müslüman kardeşlerimize aynı hususlarda son derece cimri davranılmaktadır.

Hemen belirtelim ki, kamu efkârının çoğunun ters anladığı gibi, *"hoşgörü"* derken bunu 'taviz verme' anlamında kullanmıyoruz. Maksadımız, en sevdiklerimizin hoşlanmamalarına rağmen bile olsa, taviz verilmemesi konusunu işlemektir. Bizim *"hoşgörü"* anlayışımız, kimilerinin anladığı mânâda, her şeyimize küfreden, inancımızla alay etmeyi meslek haline getirmiş olan, her felâketin sebebini dönüp dolaşıp Müslümanlara yükleyen ve sanki bu millet tamamen kâfir olursa memleket güllük gülistanlık olacakmış havasını estiren İslâm düşmanlarıyla uzlaşmayı hoşgören bir anlayış değildir. Tam tersine, insanlık haklarını ihlal etmeden, bu çarpık zihniyetle her alanda ve her metodla mücâdele etmektir.

Her şeyleriyle kendilerini İslâm'a adamış olan sahabe hakkında daha duyarlı olmalı, onları eleştirmeye kalkarken de onların hizmetlerini kendi hizmetlerimizle kıyaslayarak eleştirmeliyiz. Şayet İslâm davası uğruna onlardan daha çok cehd ediyor, malımızdan ve canımızdan veriyorsak, eleştirmeye ancak o zaman hakkımız olabilir.

Ömürleri uzun olsun, kısa olsun, bütün devletlerin yıkılış sebebi, o devletlerin yöneticilerinin adalete uymamaları, hukuk tanımamalarıdır. Başkaları için böyle olduğu gibi, Müslümanlar için de bu böyledir. Zira Müslümanlar Allah'ın emrettiği şekilde adalete ve hukuk prensiplerine uydukları sürece hep yücelmişler, müreffeh bir şekilde yaşamışlardır. Böyle örnek dönemlerde Hz. Peygamber (s.a.s)'in adalet ve hukuk anlayışı tatbik edilmiş, hiç kimsenin hakkı çiğnenmemiştir.

Allah, bir müminin, diğer bir müminle savaşmasını kesinlikle yasaklamış; bu kesin emre rağmen iki Müslüman grup ya da devlet savaştıklarında bunlara karşı nasıl davranılacağını da şöyle emretmiştir:

"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa, onların aralarını bulup düzeltin! Eğer onlardan biri diğerine tecavüz ederse, siz de bu tecavüz eden Allah'ın emrine dönünceye kadar onunla

savaşın! Şayet Allah'ın emrine dönerse, onların aralarını bulun ve adil olun! Çünkü Allah adil olanları sever. Müminler kardeştirler. O hâlde kardeşlerinizin arasını bulunuz! Ve bağışlanırsınız ümidiyle Allah'tan korkun." 1057

Bir Müslüman'ın diğer bir Müslümanla savaşması konusunda, Hz. Peygamber (s.a.s) çok kesin ve net tavır takınarak şöyle diyor: *"İki Müslüman birbirlerine kılıç çekerlerse, kâtil de maktul de cehennemdedir." "Yâ Resûlallah, kâtili anladık da, maktulun günâhı ne?" diye sorulduğunda, o şu cevabı verdi: "Çünkü maktul de arkadaşını öldürmek istiyordu!."* 1058

Sahabenin kendilerini fedâ ettikleri davaya, biz de onlara söverek değil, en güzel şekilde kendilerine tabi olarak hizmet edelim ki, Allah bizden de razı olsun ve biz de bahtiyar olalım!

Şunu unutmamamız gerekir ki, bizler tarihimizin mirasçılarıyız. Ne kadar kötü olursa olsun, tarihimizi bir kalemde çizip atmakla bir şey kazanamayacağımız gibi, eksik gördüğümüz taraflarını eleştirmekle de bir şey kaybetmeyiz! Yeter ki insaf sahibi olalım ve duygusallığa kapılarak hakkaniyetten ayrılmayalım.

Maalesef *"saltanat sistemi"nin başladığı Yezid dönemiyle birlikte birçok İslâmî kavram sulandırılmış ve öz anlamından saptırılmıştır. Özellikle, devleti ve saltanatı, günümüzde ise diktatoryaları ilgilendirdiğinden, "ulü'l-emir"* müessesesi Yezid'in ve günümüze kadar onun izini takip eden tüm zalim devlet başkanlarının oyuncağı haline getirilmiştir.

Ömer b. Abdülaziz'in iki buçuk yıllık hilâfeti göstermiştir ki; samimi, kararlı ve cesur muttakiler olduğu zaman, can pahasına da olsa İslâm tekrar saltanattan kurtarılıp asli hüviyetine kavuşturulabilmektedir.

1057 K.K. Hucûrât Sûresi,9-10.
1058 Buhârî, *Sahih*, Bâb, 20-21, Had. No: 31.

Emevi Devleti'nin kuruluşuyla beraber ortaya çıkan saltanat hastalığına, bu rejimin zulüm ve bidatlerine rağmen, 91 senelik bu dönemin tamamını mahkûm edemeyiz. Özellikle Ömer b. Abdülaziz, her Müslüman'ın benimseyeceği, seve seve biat edebileceği bir İslâmî rejim dönemini getirmiştir. Ayrıca ilk gününden itibaren devlet içerisindeki siyasi çekişmeleri, iktidar uğruna işlenen cinayetleri bir tarafa bırakacak olursak; diyebiliriz ki, Emevîler zamanında İslâmî fetih zirveye ulaşmıştır: Doğuda Çin hududuna kadar olan yerler fethedilirken, İslâm mücahitleri Batı'da Endülüs/İspanya üzerinden Fransa içlerine kadar ulaştılar. Merkezde iktidar kavgaları, cephede ise cihat devam ediyordu.

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin! Peygamber'e ve *sizden olan emir sahiplerine* de itaat edin! Eğer bir şey hakkında anlaşmazlığa düşer çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygamber'e döndürün! Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, bu hem hayırlı, hem netice itibariyle daha güzeldir." [1059]

IV.

Târih kaynaklarımızdan naklettiğimiz veriler ışığı altında diyebiliriz ki, Emevîler döneminde nasıl ki iktidar her şeyin, hatta *din*'in önüne geçmişse, Abbâsîler döneminde de her şeyin başı iktidar olmuştur.

Araştırmamızın Abbâsîler dönemi bölümünde bir daha gördük ki, saltanat sisteminde zamanın önemli bir kısmı taht kavgalarıyla, veliahdların birbirleri aleyhine olan çeşitli entrikalarıyla geçmektedir. İktidar ve saltanat esas alındığı için saltanatın gereği olarak birçok sultan bile bile zulüm yapıyor, iktidarının devamı için haksızlıklara göz yumuyor, devletin parasını dalkavuk şairlere, meddah yazarlara, münâfık memurlara peşkeş çekebiliyor.

1059 K.K. Nisâ Sûresi, 59.

Biz bu çalışmamızda, artık bu gibi aldatmacalara kanmamak gerektiğini vurgulamaya gayret ediyoruz. Yönetme yetkisinin hiç bir insanın, ailenin veya zümrenin tekelinde olmadığını, hiçbir insanın aile veya kabilesinden dolayı diğer insanlar üzerinde bir üstünlüğünün olamayacağını göstermek istiyoruz. Klasik ve modern saltanatlara ait diktatörlüklerin, *kutsal aile* ya da zümre imtiyazlarının, zinde güçler dokunulmazlıklarının İslâm dışı olduğunu vurgulamaya çalışıyoruz.

* * *

Müslümanların bütün tarihleri boyunca olduğu gibi, Endülüs tarihi de saltanat sisteminin ne denli zararlı olduğunu; Allah'ın emri olan *"şûrâ"*nın terk edilip Müslümanlar çocuk sultanların emrine verildiğinde müminlerin nasıl zarar gördüklerini açıkça gözler önüne sermiştir.

Bütün milletlerin tarihlerinde olumlu dönemler olduğu gibi, insanlık açısından fevkalade menfi ve olumsuz dönemler de olmuştur. Endülüs Emevîlerinin tarihi incelendiğinde görülmüştür ki, zaman zaman bazı Müslüman idarecilerin İslâm'a ters düşen tasarrufları olduğu gibi, Hz. İsâ (a.s) adına hareket ettiklerini söyleyen Hıristiyanlar da inandıkları Peygamberin [1060] getirdiği sisteme aykırı birçok tasarrufta bulunmuşlardır. İspanyol Hıristiyanlarının *"Reconquista/*Yeniden Fetih" diye adlandırdıkları süreçte, insanlık tarihi için bir utanç sahifesi olan *"Engizisyon"* mahkemeleriyle Endülüs'te milyonlarca Müslüman'ı genç-ihtiyar, kadın-erkek demeden işkence yapa yapa soykırıma tabi tutmaları ve bebeklere dahi hayat hakkı tanımamaları, asla unutulmayacak bir insanlık trajedisi, asla savunulamayacak bir hukuk cinayeti ve kesinlikle dini açıdan mazeret bulunamayacak çok büyük bir günahtır. Ne yazık ki bu günah din adına ve dine ihanet edilerek yapılmıştır. Hıristiyan Batı dünyası tarihin bu en büyük cinayet-

1060 Hıristiyanlar Hz. İsâ'nın peygamber değil, Allah'ın oğlu ve üçün biri olduğuna inanırlar.

lerinden birini daima görmezlikten gelmiş ve böyle görmeye de devam etmektedir. Tıpkı daha sonraki Avrupalı Hıristiyanların Amerika kıtasına çıkarak orada milyonlarca Kızılderili'yi yok etmiş olmalarına gözlerini yumup görmezlikten geldikleri gibi...

Allah buyuruyor:

"Sakın Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah onları gözlerin (dehşetten) dışarı fırlayacağı bir güne kadar erteliyor." [1061]
"Şüphesiz gökte ve yerde hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." [1062]

* * *

Haçlı Savaşları, şüphesiz Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında vuku bulmuş en unutulmaz ve acı savaşlardır.

"Ne Hıristiyanlara ne de Müslümanlara benzeyen bu yeni türediler; tıpkı Hunlar gibi, açgözlü, katliam ve talandan başka hiçbir özellikleri olmayıp Müslümanlara saldıran göçer savaşçı barbarlar gibiydiler." [1063]

Haçlıların Orta Doğu'ya gelişleri sadece Müslümanlar açısından değil, aynı zamanda kendileri gibi Katolik olmayan Ortodoks Hıristiyanlar ve Yahudiler için de bir felaket olmuştur.

Târih göstermiştir ki, Kudüs sadece Müslümanların idaresindeyken *"altın çağı"*nı yaşamış ve bütün dinlerin salikleri kendi dinlerini hürriyet içinde yaşamışlardır. Bu mutlu dönemde ne Haçlıların işgalinden sonra Müslüman ve Yahudilere uygulanan soykırım, işkence ve Hıristiyanlık dışındaki din saliklerinin dinlerini yaşamalarına yasak getirilmiş; ne de 1948 yılından itibaren Kudüs'ü işgal etmiş olan Siyonist İsrail rejiminin Müslümanlara uyguladığı insanlık dışı muamele yapılmıştır!

Târihin meşum bir sahifesi olan *"Haçlı Seferleri"*, arkasında yüzbinlerce ölü ve bir o kadar da yaralı bırakıp gitti. Neredeyse üç asır

1061 K.K. İbrahim Sûresi, 42.
1062 K.K. Âl-i İmrân Sûresi, 5.
1063 Zoé Oldenbourg, *Les Croisades*, 519.

kadar sürmüş olan bu yüz karası vahşet seferleri yalnız Müslümanların değil, yüz binlerce Hıristiyan'ın da, binlerce Yahudi'nin de felaketine sebebiyet vermiştir.

V.

Osman Gazi ile başlamış olan Osmanlı Beyliği, esas itibariyle Sultan I. Murat zamanında sınırlarının genişlemesi ve fethedilen bu topraklarda kurulan askeri, siyasi ve sosyal teşkilatlarla tam bir "*devlet*" niteliği kazanmıştır.

Yıldırım Beyazıd, tıpkı dedeleri gibi Balkanlar'da cihada önem vermiş ve yapmış olduğu savaşlarda kendi devletinin sınırlarını hayli genişletmiştir. Onun bu gayretleri, kendisinden sonra gelecek olan torunlarının işini kolaylaştırmış, Osmanlı'yı "*büyük devlet*" denebilecek bir seviyeye getirmiştir. Nitekim Beyazıd tek devlet olarak Haçlı ordularına karşı durmuş, zaferler kazanmıştır. Ne var ki, Timur'la anlaşmaya gitmemesi ve gurura kapılarak onunla "*prestij savaşı*"na girmiş olması büyük bir hata olmuştur.

Beyazıd döneminde yaşamış olan ulemanın şahsiyeti de kaydedilmeye değer olaylardandır. Nitekim bu âlimlerin karşılarındaki sultanı kâle almadan inandıklarını cesurca dile getirmeleri olgusu, takdire şayan bir harekettir. Zira tarih, başka zamanlarda, hatta günümüzde birçok şahsiyetsiz ulemanın varlığına şahit olmuştur.

Timur'a gelince, hemen bütün tarih kitaplarında zikredildiği gibi zalim ve acımasız bir sultandı.

Osmanlı Sultanı II. Murat, farklı yaşamı ile hem çağdaşlarını hem de onun hakkında yazmış olan tarihçileri şaşırtmış bir kişiliğe sahiptir. Cihâd haberini duyar duymaz harekete geçen, meydan savaşlarına bizzat iştirak eden Sultan II. Murat, ne yazık ki eğlenceye ve içkiye de müptela idi.

II. Murat için söylenebilecek ikinci husus da şudur ki, zevkusefaya düşkünlüğüne, sık sık saltanatı terk edip köşesine çekilme isteğine

rağmen çevresinde Çandarlı Halil Paşa gibi zatların olması onun başarısını artırmıştır. Onun içindir ki, akıllı devlet başkanları, etraflarında akıllı danışmanlar bulunduran ve onları dinleyen başkanlardır.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethederek asırlardır dünyanın sayılı büyük devletlerinden olan Bizans Devleti'ne son vermiş, bu fethiyle de gerçekten tarih yazmıştır.

Fatih'in başarılarını, şüphesiz ilme verdiği değerde aramak lazımdır. Zira o, sadece Müslüman âlimlerden değil, gayrimüslim âlimlerden de ilim öğrenmeyi zül olarak telakki etmemiş, bilakis bunu kendisi için bir görev addetmiştir.

Bazı meslektaşlarımız onu mazur göstermeye çalışsalar da, bize göre Fatih'in en büyük hatası, onun uygulayıp kanun haline getirmiş olduğu *"kardeş katli"* meselesidir. Zira İslâm'a göre henüz sabi ve dolayısıyla tamamen günahsız ve masum olan bir çocuk, gerekçesi ne olursa olsun ve bu konuda nasıl bir fetva verilirse verilsin, *"siyaseten katl"* kurbanı edilemez!

Sofu meşrebine rağmen Sultan II. Beyazıd da saltanat uğruna kardeşi Cem'le savaşmaktan geri durmamış ve bu saltanat savaşında binlerce Müslüman yok yere canından olmuştur. Büyük bir ihtimalle Sultan Beyazıd, kardeşi Cem ellerinde olduğu için Batı'ya doğru ciddi bir sefer de düzenleyememiştir.

Cem Sultan'ın saltanat uğruna Hıristiyan şövalyelere sığınmayı kendisine reva görmesi, saltanat hırsının ne denli kötü bir şey olduğunu göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim'e yapılan eleştirilerin başında, onun saltanat uğruna babası ile savaşmayı göze alması gelmektedir.

Yavuz Sultan Selim döneminin en önemli hadisesi, şüphesiz onun Mısır'da Çerkez ve Türkmenlerden oluşan Memlûk Devletini yıkması ve orayı Osmanlı Devletine bağlamasıdır. Ayrıca Yavuz'un, müstemlekeci Portekizlilere karşı tâ Hindistana kadar seferler düzenlemesi takdire şayandır.

Yavuz Sultan Selim'in en anlaşılmaz tarafı ise kendi maiyetine karşı takındığı sert tavırdı.

Şüphesiz Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı Devletinin en dirayetli padişahlarından bir tanesidir. 46 yıllık saltanatı boyunca onlarca defa sefere çıkmış ve bu seferlerini "*cihâd*" olarak adlandırmıştır.

Devletinin çıkarlarını daima kendi kişisel çıkarlarının üzerinde tutmuş, bunu gerçekleştirmek için de hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Bu konudaki tasarruflarını gerçekleştirirken İslâm'a aykırı bir harekette bulunmamak için daima Şeyhülislâm'dan fetva almış, özellikle Şeyhülislâm *Ebussuud Efendi*'ye saygıda kusur etmemiştir. Ebussuud Efendi meşhur Kur'an tefsirinin her cildini bitirip kendisine takdim ettiğinde onu mükâfatlandırmış, böylece de ilmi teşvik etmiştir. Ayrıca imara büyük ehemmiyet vermiş, bu uğurda paralar harcamaktan kaçınmamıştır. Camiler, köprüler, çeşmeler, su yolları, imaretler vs. gibi sosyal ve dinî müesseseleri tesiste büyük gayret sarf etmiştir ki bu eserlerin en önemlisi, meşhur mimarı Sinan'a yaptırmış olduğu *Süleymaniye Camii ve Külliyesi*'dir.

Hemen hemen her zaman yanında bulundurduğu Matrakçı Nasuh adındaki büyük vakanüvis/tarihçi de zikredilmeye değer bir şahsiyettir.

Sultan Süleyman'a "*Kanunî*" denmesinin sebebi, Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılmış olan iptidai kanunnâmeleri daha mükemmel bir hâle getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman büyük bir fatihti. Yukarıdaki bölümlerde gördüğümüz gibi, gerek Doğu'da gerekse Batı'da onlarca sefere çıkmış, Viyana kapılarını bile zorlamıştır. Bu yüzdendir ki, Batı literatüründe adı "*Muhteşem Süleyman*" anlamına gelen "Soliman *The Magnificent*" veya "Soliman *le Magnifique*" olarak geçmektedir.

Her zaman için geçerli olan bir kural vardır: Hangi devlet başkanı yardımcılarını iyi seçerse, o devlet başkanı başarılı olur. Sultan

II. Selim sultan seçildiğinde, Allah'ın bir lütfu olarak Sokollu gibi dahi bir sadrazama sahipti.

Sultan II. Selim döneminin en önemli hadiselerinden birisi, dünyada eşine az rastlanır bir mabet olan Edirne'deki Selimiye Camisinin yapılmış olmasıdır. Nitekim Mimar Sinan, en beğendiği eseri olan Selimiye Camisi için şöyle demiştir: *"Şehzade Camii bir çırağın, Süleymaniye bir kalfanın, Selimiye ise bir ustanın eseridir."* [1064]

Sultan III. Murat'ın bizzat dedeleri gibi ordusunun başında cihada gitmemesi, kendi yerine tayin ettiği serdarları göndermesi, cephelerdeki başarısızlıkların nedeni olmuştur. Nitekim cülusundan vefatına kadar İstanbul'dan hiç ayrılmamıştır. [1065]

Târihçilere göre Osmanlı Devletinin *"gerileme dönemi"* de yine Sultan III. Murat'ın saltanatı zamanında başlamıştır. Çünkü Sultan teamüllere aykırı tayinler yapmış, bazı rüşvet vakalarına da göz yummuştur. Devlet hazinesine *"haram"*ın girmesi bereketsizleşmeyi getirdiği gibi, buna paralel olarak suiistimaller de çoğalmıştır. Böyle olunca da hazine her gün daha çok kayıplara uğramıştır. Bu şekilde davranan Padişah'ın emirlerine karşı memurlar lakayt davranmış, sınır boylarında yenilgilere neden olmuşlardır. Çünkü çoğu kez *"Padişah'ı kâle almayan"* serdarlar gayrı ciddi hareket etmeye başlamışlar, böyle davrandıkları için de cephelerde kaybetmişlerdir. Hazine boşaldığı için de seferlere yeterince tahsisat ayrılamamaya başlamıştır. Ekonomik dengeler bozulunca akçe/para değerini kaybetmiş, *"mağşuş"* [1066] sikkeler bastırılmış, piyasaya bu sahte akçeler sürülmüştür. [1067] Bunun neticesinde devlet, durumu kurtarmak için ağır vergiler koymuş, bu ağır vergileri veremeyen köylüler ise köylerini terk etmek zorunda kalmıştır.

1064 Hammer, *Osmanlı Devleti Târihi*, VI, 1838.
1065 Bekir Kütükoğlu, İA, Murat II. Maddesi.
1066 *"Hileli para"*.
1067 Solakzade Mehmed Efendi, *Târih*, s. 613; Bekir Kütükoğlu, İA, Murat II. Maddesi.

Sultan III. Mehmed, kardeş katli meselesinde en ileri giden padişahtır. Onun tahta geçer geçmez 19 kardeşini *"nizâm-ı âlem için"* katletmiş olması asla İslâm'la bağdaşır bir hareket değildir. Nizâm-ı âlem için değil, ne için olursa olsun, günahsız sabileri öldürmenin hiçbir cevazı olamaz.

Sultan I. Ahmed'i bugün bile çokça yâd ettiren şey, şüphesiz onun İstanbul'da kendi adıyla anılan altı minareli Sultan Ahmed Camisini inşa ettirmiş olmasıdır. Târihçi Solakzâde onu överken *"hayrât ve hesenâtlarına nihâyet yoktur"* demektedir.[1068]

Osmanlı'nın devlet rejimi saltanat olduğundan, IV. Murat bu sistemin gereği olarak küçük yaşına rağmen sultan olmuştur. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, saltanat yıllarının büyük bir kısmında devleti validesi Kösem Sultan ve onun emrindeki vezirler idare etmiştir. Hatta Valide Sultan elindeki gücü kaybetmemek için, oğlu IV. Murat'ı devlet işlerinden ziyade eğlenceye sevk etmiştir. Onun için denilebilir ki, IV. Murat ancak yirmi yaşlarına geldiğinde devlete hâkim olabilmiştir. Bu sebeple olsa gerek, saltanatı bilfiil ele aldıktan sonra, çocukluğu döneminde her tarafı sarmış olan isyanları bastırabilmek için büyük bir şiddet uygulamış, yüzlerce insanı idam ettirmiştir.

Sultan IV. Murat, Osmanlı sultanları içerisinde şaraba en çok müptela olan kişidir. Onun içindir ki, meyhanelerin açık açık faaliyet göstermelerine göz yummuştur.

"Avcı Mehmed" lakaplı Sultan IV. Mehmed, devlet işlerinden ziyade av işleri ile meşgul olmuş; böyle olunca da onun zamanında devlet neredeyse devletliğini yitirmiştir. Sultan'ın av günlerinin sayısı o kadar fazladır ki, onun dönemindeki hadiseler anlatılırken ava çıkış günleri de zikredilmektedir.[1069]

1068 Solakzâde Mehmed Efendi, *Târih*, s.
1069 Mesela bk. *Silahtar Târihi*, II, 278.

Sultan IV. Mehmed döneminde girişilen Viyana Kuşatması, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kendi başına buyruk ve hiç kimseyi dinleyip kâle almaması yüzünden hezimetle sonuçlanmış, alınan büyük yenilgiden sonra, Osmanlı askeri bir daha Viyana yakınlarına dahi gidememiştir.

Fazıl Mustafa Paşa örneğinde görüldüğü gibi, ne zaman liyakat esas alınarak devlet ricali seçilmişse, o zaman devletin işleri iyi yürümüş; liyakatsiz olanlar seçildiğinde de devlet yıkılıp gitmiştir. Sultan II. Süleyman'ın beceriksizliği yüzünden devletin idare kademelerine getirilen cahil ve menfaatperest vezirler zamanında birçok kaleler düşman tarafından alınmışken, dirayetli ve liyakatli Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle devlet tekrar toparlanmış, düşmana kaptırılmış olan birçok şehir ve kale tekrar Osmanlı Devletine kazandırılmıştır.

Devlet idaresi, keyfî yürütülecek bir idare değildir. Yâni bir devlet başkanı, *"ben istediğim şekilde devletimi yönetirim; istersem savaşır, istemesem savaşmam"* diyemez, böyle diyerek işleri yürütemez. Ama ne yazık ki Sultan III. Ahmed döneminde böyle olmuş; komşu devletler topraklarını hem korumak hem de genişletmek için çaba sarf ederken, Osmanlı Devleti yöneticileri zevkusefaya dayalı risksiz bir hayatı tercih etmişlerdir. Bu aymazlık, yönetim sorumluluğunu üstlenmiş kimseler için affedilecek bir kusur değildir. Gerçi ilmî sahada bazı faaliyetler yapılmış, Osmanlı'ya matbaa gibi önemli bir müessese kazandırılmıştır, fakat böylesi müesseseler devletin ayakta kalmasına yetmemektedir. Nitekim Sultan III. Ahmed, bu pasifliğinden dolayı saltanatından olmuştur.

Osmanlı Devletinin başarılı sultanlarından olan Sultan I. Mahmud, gerek Batı'ya gerekse Doğu'ya gönderdiği ordularıyla yeni yerler fethedememiş olmasına rağmen en azından mevcutları koruyabilmiştir.

Tıpkı kendisinden önceki Sultan III. Ahmed gibi, o da ilme büyük bir değer vermiş, İstanbul'un değişik yerlerine kütüphaneler yaptırmıştır.

Sultan I. Mahmud, aynı zamanda İstanbul'un su işleri ile de meşgul olmuş; *Topuzlu Bendi*'ni yaptırarak Taksim'deki depolara, oradan da Tophane ve Azap Kapı çeşmelerine su gitmesini sağlamıştır.

Sultan III. Selim'in iktidarında bir daha görülmüştür ki; *"asker sınıfı"* iktidarın emrinde değil de iktidara ortak olduğunda, devlet idaresinde ikilik meydana gelmekte; bu da olmaması gereken güce dayalı bir siyasi rekabeti tetiklemektedir. Devlet içerisinde birbiriyle rekabet eden güçler kargaşaya sebep olmakta, dışarıya yönelmesi gereken dikkatler devletin içerisindeki işleyişe yönelerek dışta ve içte işlerin aksayıp devletin gerilemesine sebebiyet vermektedir.

Sultan III. Selim'in müziğe ve eğlenceye olan düşkünlüğü, onun dedeleri gibi sefere çıkmasına mani olmuş, böylece sınır boylarında inisiyatif serdarlara [komutanlara] kalmıştır. Ayrıca Sultan III. Selim'in *"Batı hayranlığı"*, onu kendi değerlerinden uzaklaştırmıştır.

Sultan III. Selim'in ıslahat hareketlerini devam ettiren Sultan II. Mahmud, yeni kurulan idare sistemi ile orduyu yeniden düzene koyup modernleştirmek istemiştir. Bu amaca yönelik kadro yetiştirmek gayesiyle Avrupa'ya birçok askerî ve mülkî zevat göndermiştir ki, Paris Elçiliğinde görevlendirilen meşhur *Mustafa Reşit Paşa* da bunlardan biridir. *Takvim-i Vekâyî* adındaki ilk gazete de Sultan II. Mahmud zamanında çıkarılmıştır. Batılılaşmayı ilk başlatan Osmanlı padişahı olarak da görebileceğimiz II. Mahmud, klasik Osmanlı kıyafetini terk edip Avrupalılar gibi giyinmeye başlamış; devlet dairelerine resimlerini astırma geleneğini getirmiştir.[1070] Askeri alandaki başarısızlığına rağmen devletin bünyesinde gerçekten önemli sayılabilecek

1070 E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

reformlar yapmıştır.[1071] Ne var ki, devletin kendisi kalkınmadığı sürece, kılık kıyafet değiştirmenin olumlu bir sonuç vermediği de açıkça görülmüştür.

Bu reformlardan ve devleti her şeyiyle Avrupa'ya benzetme gayretlerinden dolayı İstanbul'da kendisine *"Gâvur Padişah"* lakabı takılan II. Mahmud, kendisini anlamayanların iddia ettikleri gibi bu yenilikleri gâvurluğundan değil, devletin her gün biraz daha geriye gitmesinden duyduğu endişeyle bu gidişatı bertaraf etmek amacıyla gerçekleştirmiştir. Çarelerini sırf Avrupa'dan araması büyük bir yanlışlık olsa bile, kanaatimizce onun iyi niyetinden şüphe etmemek gerekir; ancak iyi niyetin de başarı için yeterli olmadığı da bir gerçektir. Bu arada, II. Mahmud'un en büyük reformu olarak *Yeniçeri Ocağı*'nı lağvetmiş olmasının özellikle kaydedilmesi gerekir.

Sultan Abdülmecid döneminin en önemli karakteristiği, onun döneminde ilan edilmiş olan Tanzimat ve Islahat Fermanlarıdır. Her iki fermanla Batı'ya verilen tavizlerden dolayı Sultan Abdülmecid Müslümanların ağır tenkitlerine maruz kalmıştır. Buna karşılık onun Osmanlı Devletinin birçok bölgesinde yaptırmış olduğu imar faaliyetleri de anılmaya değer nitelikte ve yoğunluktadır. Ancak şunu özellikle vurgulamak gerekir ki, devletin ekonomik olarak çok zor şartlar altında bulunduğu bir sırada Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırması hem büyük bir israf olmuş, hem de Osmanlı Devletinin bu yüzden Batılı ülkelere borçlanmasına sebebiyet vermiştir.

Târihin hangi döneminde ve hangi devlette olursa olsun, menfaat şebekeleri olduğu müddetçe, o devlet içerisinde krizler olur, devletin çıkarı menfaat şebekelerinin çıkarlarına kurban edilir. Nitekim Midhat Paşa ve arkadaşları, kendi siyasetlerine uymuyor diye Sultan Abdülaziz'i hal'ettiler ve bir bakıma da ölümüne sebebiyet verdiler.

1071 Bu ayrıntılar için bk. E. Z. Karal, İA, Mahmûd II. mad.

Sultan V. Murat'ın saltanata gelmeden önce de bazı ruhi problemleri olduğu bilinmekteydi. Buna rağmen Midhat Paşa ve avenesi, sırf kendi siyasetlerine ve fikri yapılarına alet etmek için Sultan Abdülaziz'i indirip onun yerine, akli dengesi yerinde olmayan Sultan V. Murat'ı getirdiler; bu tasarruflarıyla da devlete büyük kötülük ettiler.

Çok kritik bir dönemde Osmanlı Devletinin başına gelmiş olan Sultan II. Abdülhamid, bize göre devletin en başarılı sultanlarından biridir. Gerek devletin içerisinden gerekse dışarıdan birçok saldırının hedefi olan Sultan Abdülhamid, onca düşmanlıklara karşı otuz üç sene devletini ayakta tutabilmiştir.

Sultan Abdülhamid, kendisine ve temsil ettiği devlete husumet besleyen bütün unsurlara "*İslâm Birliği Siyaseti*"yle karşı koymuştur. O, devletinin bekasını Müslümanların birleşmesinde ve İslâm'ı tatbikte görüyordu. Nitekim daha saltanatının ilk yılında veziri Mehmed Rüşti Paşa'ya gönderdiği bir emirnâmede şöyle diyordu:

"... Bugün devletimizin karşı karşıya kaldığı problemler gerçekten çok fazla ve çok değişiktir. Fakat bu meseleler nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, sebepleri bir tek kelimede birleşiyor: Devletimizin temelini teşkil eden İslâm kanunlarının gerektiği gibi tatbik edilmemesi... 23 Şaban 1293/10 Eylül 1876." [1072]

Sultan Abdülhamid aleyhine en kötü şeyleri yazmış olan, "*Kızıl Sultan*" (*le Sultan Rouge*) kitabının müellifi *Gilles Roy* bile onun hakkında şöyle yazıyor: "Bu şekilde, hâkimiyetini bütün Müslümanlar üzerine kurmak için Panislamizm faaliyetlerine başladı. Bu geniş ve dinî olan planına göre, Afrika ortalarına, İran ötesi Asya'da, Himalayalar ötesinde Hindistan'a kadar dağılmış olan Müslümanları Hilâfeti etrafında birleştirmek istiyordu. Bunun için, kabiliyetli ve bunu gerçekleştirebilecek olan şeyhleri *Yıldız*'a davet ederek onlara planını

1072 Fransız Hâricîye Arşivi, *Turquie, Documents Diverses*, no: 101, s. 132.

açıkladı. Allah adına onların mukaddes yardımlarını istedi. Şeyhler onun bu projesini şevk ve heyecanla kabul ettiler. Mert Sultan'ın kendilerine tahsis ettiği bolca imkânlarla o uzak ülkelere dağılıp gerçek Müslümanları Hz. Peygamber'in temsilcisi olan *İstanbul Halifesi* etrafında birleşmeleri için gayret sarf ettiler. Bu şekilde Panislamizm bataryalarını kuran Sultan Abdülhamid, düşmanlarına karşı müdafaaya koyuldu." [1073]

Otuz üç sene Osmanlı Devletini idare etmiş olan Sultan Abdülhamid, tahttan indirildikten sonra *Selanik'te Alatini* köşkünde ikamete mecbur edildi.

Büyük Sultan, çevresinde olup onun bu hâline üzülen Müslümanları şöyle teselli ediyordu: *"Zararı yok, ben derviş adamım. Burada Kur'an-ı Kerim, Buhârî-i Şerif ve Delâilu'l-Hayrat okur, vakit geçiririm."* [1074]

Sultan Abdülhamid'in hiç mi hatası yoktu? Elbette vardı. Ama tarih ilminden hayâ ederek diyelim ki, o *Kızıl Sultan* değildi. İslâm'a düşman olanların ona böyle demeleri gayet normaldi; çünkü o, Batı kültürünü Kur'an'a tercih etmiyordu.

Sultan Reşad'ın tahta getirilmesiyle birlikte *"Jön Türkler"*in iktidar dönemi başlamış oldu. Gördüğümüz gibi, devlete Sultan Reşad değil, Jön Türkler hâkim olmuştu.

Balkan Savaşlarında hezimete uğrayan Jön Türkler, Almanlarla birlikte Birinci Dünya Savaşı'na girerek bunu telafi etmek istedilerse de, tekrar hüsrana uğradılar ve İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine sebebiyet verdiler. Bu işgal sayesinde Sultan Vahdeddin etkisiz ve yetkisiz hâle getirildi.

1073 Bk. Gilles Roy, *le Sultan Rouge*, s. 75.
1074 *Son Sadrazamlar*, IX, 1304.

Bu yanlış ve acemice idare, Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu dönemde yapılan yanlışlıklardan bir tanesi de, asırlardır Osmanlıların idaresinde bulunan Filistin'in kaybedilmesidir. Nitekim Filistin cephesinde bulunan ordu, anlaşılmaz bir gafletle oradan çekilmiş ve adeta İngilizlere/Yahudilere "buyurunuz!" denilmiştir. İttihad ve Terakki'den sonra iktidara gelen CHP iktidarı da aynı basiretsizliği göstermiş; Osmanlı toprağı olan Filistin'de, sadece Batı'nın çıkarlarını korumak için kurulmuş olan Birleşmiş Milletler örgütü tarafından "İsrail" adıyla bir "korsan devlet"in kurulmasına göz yummuştur. Üstelik bu CHP iktidarı, günümüzde bile bölgedeki Müslüman halklara karşı "devlet terörü" uygulayan bu sözüm ona devleti ilk tanıyanlar arasına girerek, içinden çıktığı toplumun değerlerine ihanet etmiştir.

Bu sürecin sonucunda Sultan Vahdeddin'in yurt dışına sürülmesiyle birlikte Osmanlı Saltanatı resmen sona erdirilmiş oldu; ardından da hilâfet kaldırıldı.

Böylece hatasıyla sevabıyla bir dönem sona ermiş oluyordu. Osmanlı sultanları arasından içkiye müptela olanlar, zalim olanlar, gaddar olanlar çıkmıştır ama dine lakayt olan bir tanesi bile çıkmamıştır. Tanzimat'taki uygulamalarından dolayı çok sertçe eleştirdiğimiz Sultan Abdülmecid bile, din ve Haremeyn söz konusu olunca farklı bir tutum izlemiş; bu konudaki saygısında kusur etmemiştir. Onun şu davranışı ne kadar zarif, ne kadar latiftir:

Daha önceki yıllarda olduğu gibi onun zamanında da Haremeyn'e gönderilen *"Sürre Alayı"* hazırlanmıştı. Haremeyn'e gidecek hediyeler içerisinde çok güzel hatla yazılmış bir de levha vardı ki, alt tarafında *"Şâh-ı şahân-ı cihân Abdülmecid"* yazılıydı. Bu yazıyı gören Sultan Abdülmecid çok üzüldü ve "Ben kim oluyorum ki Resûlullah (s.a.s)'in payitahtında *"Sultan"* olarak anılayım?" diyerek mevcut

yazının üzerini çizdi ve yerine "*Çâker-i Fahr-ı Resûl Abdülmecid*" (Seçilmiş peygamberin kölesi Abdülmecid) ibaresini yazdı.

Sözümüzü Bağlarken

Senelerce süren bu araştırmamızı sonlandırırken, çalışmamız sırasında yaptığımız hatalardan dolayı Allah'ımıza sığınıyor, bizi bağışlaması için, şu ayetleriyle O'na yalvarıyoruz:

"Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin." [1075]

"Rabbimiz! İman ettik; günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru." [1076]

"Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla ve (yolunda) ayaklarımızı sağlam tut. Kâfir topluma karşı bize yardım et." [1077]

"Rabbimiz! Biz, 'Rabbinize iman edin' diye imana çağıran bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyi kullarınla beraber al." [1078]

" Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır." "Rabbimiz! Bizi, inkâr edenlerin zulmüne uğratma. Bizi bağışla. Rabbimiz! Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin." [1079]

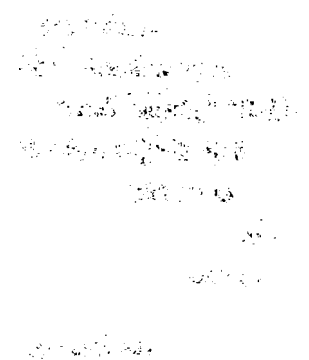
" Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter." [1080]

1075 K.K. Âl-i 'İmrân Sûresi, 8.
1076 K.K. Âl-i 'İmrân Sûresi, 16.
1077 K.K. Âl-i 'İmrân Sûresi, 147.
1078 K.K. Âl-i 'İmrân Sûresi, 193.
1079 K.K. Mumtehine Sûresi, 4.
1080 K.K. Tahrim Sûresi, 8.

"Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." [1081]

"Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin." [1082]

1081 K. K. A'râf Sûresi, 23.
1082 K.K. Haşr Sûresi, 10.

Genel Bibliyografya

- *Kur'an-ı Kerim*

Abaza, Faruk Osman, *el-Hukmu'l-Osmanî fi'l-Yemen*, el-Kâhire, 1975.

Abdulcelil Temimi, *ed'Devletu'l-Osmaniyyetu ve kadiyyetu'l-mureskiyyini'l-Endelusiyyin*, Zağvan (Tunus), 1989.

Abdulhâlim 'Uveys, *Dirasetun li skuti selasine devletin İslâmiyyetin*, Cidde, 1404.

Abdu'l-Hayy Habibi, *Neseb ve zâdgâh-ı Seyyid Cemaluddin-i Efğanî*, Kâbul, Şemsi 1355.

Abdullah b. Salah, *el-Fütûhâtü'1-Muradiyye fi'1-cihâti'l-Yemaniyye*, el. yaz. Atif Efendi Kütüphanesi (İstanbul) no: 1912.

Abdül-mü'min b. Ali, *Mir'âtü'l-Yemen*, el. yaz. İÜMK, no: TY6129.

Abdullatif b. Muhammed el-Hamîd, *Mevkifu'd-Devletu'l-Osmaniyyeti ticahe me'sâti'l-muslimin fi'l-Endelus*, Camietu'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1993.

Abdulaziz Sâlim, *Târihu'l-Muslimîn ve âsâruhum fi'l-Endelus*, Beyrut, 1961.

'Abdulmecid Na'na'î, *Târihu'd-Devletu'l-Emevîyye fi'l-Endelus*, Beyrut, 1986.

Abdurrahman el-Hicci, *et-Târihu'l-Endelusi*, Dimeşk, 1407.

Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmaniyye*, İstanbul, 1315.

Abdurrahman Şeref, *Târih Mûsâhabeleri*, İstanbul, 1339.

Abdurrahman Şeref ve Ahmed Refik, *Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye dair*, İstanbul, 1918.

Acar, Bekir, *Mufassal Osmanlı Şeceresi*, İstanbul, 1966.

Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, İstanbul, 1972.

Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm*, el-Kâhire, 1964.

Ahmed Hamdî, *Âlem-i İslâm ve İngiliz misyoneri, İngiliz misyoneri nasıl yetiştiriliyor*, İstanbul, 1334,

Ahmed Hüseyn Şerefüddin, *el-Yemen 'abra't-târih*, el-Kâhire, 1964.

Ahmed Rasim, *İki Hatırat, Üç Şahsiyet*, İstanbul, 1335.

Ahmed Raşid, *Târih-i Yemen ve San'a*, İstanbul, 1291.

Ahmed Tevfik el-Medenî, *İnhiyâru bilâdi'l-Endelusi ve mevkifu duveli'l-İslâmi ve İstanbul min zalike*, Mecelletu'l-Esale, Aded: 28, el-Cezair, 1975.

Ahmed Ziya, *Mufasal Yemen Coğrafyası*, İÜMK, no: TY 4254.

Âlî, Ahbârü'l-Yemânî, *Kutbüddin Mekkî'nin Berkü'l-Yemânî fî fethi'l-Osmânî adlı eserinin ilaveli tercümesidir*. Hamidiye Kütüphanesi (İstanbul) el.yaz. no: 886.

Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul, 1008.

Ali Cevâd, *Târihü'1-'Arab kable'l-İslâm*, Bağdad, 1951-53.

Ali Emirî Efendi, *Yemen Hatırası*, el.yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: A.E. Trh. 653.

Ali Haydar Mithat Bey, *Mithat Pacha, Sa vie, son oeuvre, par son fils*, Paris, 1908.

Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım (1876-1946)*, İstanbul, 1946.

'Âlî, Mustafa b. Ahmed b. Abdu'l-Mevlâ, *Künhü'l-Ahbâr*.

Ali Nazima, *Meşrutiyet Kıraatı*, İstanbul, 1328.

Ali Rıza, *Divân-ı Abdülhamid-i Sâni*, Paris, 1901.

Ali Vehbi Bey, *Pensées et souvenirs de l'ex-Sultan Abdülhamid*, Paris, sans date.

Altan, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi*, TTK, Ankara, 2003.

Altındal, Aytunç, *Gül ve Haç Kardeşliği*, İstanbul, 16. Basım,

Anonimus, *Critique de la notion de Califat, These des orientalistes Europeens*, dans RMM, c. 56, s. 282 vd.

Anonimus, *Etudes sur la notion Islamique de souveraineté califat et souveraineté nationale*, dans, RMM, Editions Ernest Leroux, Paris, 1925, c. 59, s. 55-56.

Antonius, George, *The Arap Awakening*, London, 1955.

Argoud, Louis, *Souvenirs et la Fête du Sultan à Paris*, 1893.

Armstrong, Karen, *Islam*, New York, 2002.

_____, Karen, *History of Jerusalem, One city, Three Faiths*, London, 1996.

Arnold, Thomas W., *The Caliphate*, London, 1967.

Asbridge, Thomas, *The First Crusade*, London, 2004.

_____, Thomas, *The Crusades, The War fort the Holy Land*, Sydney, 1988.

Asgar Mehdevî, *Mecmu'a-ı isnâd ve medârik der bâre-i Seyyid Camâlüddin-i meşhur be Efgânî*, Tahran, 1342.

A. Sünnî, *Yemen yolunda*, İstanbul, 1325.

Atatürk ile İlgili Arşiv belgeleri, Ankara, 1982, T.C. Başbakanlık, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın no: 1-Gn. No: 060.

Atıf Paşa, *Yemen Târihi*, Dersaadet, 1326.

Aulneau, J. *la Turquie et la Guerre*, Paris, 1916.

Ayalon, David, *Memlükler ve Deniz Kuv.* TD, Sayı: 25.

Bağdadî (Ebû Mansûr Abdi'l-Kâhir), *Usûlü'd-din*, İstanbul, 1928.

Balsan, François, *Au Yemen Interdit* (dans Geographia, no: 93, Paris, Juin 1959.

Bardakçı, Murat, *Şahbaba, Osmanoğulları'nın son hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in hayatı, hatıraları ve özel mektupları*, İstanbul, 1999.

Bardey, Alfred, *Rapport sur le Yemen*, dans BGHD, c. 29, no: 4, Paris, 1899.

La Barre de Nanteuil, Bon Amoury de, *L'Orient et l'Europe*, Paris, 1898.

Barkan, Ömer Lütfi, Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* 953 (1546), İstanbul, 1970.

Barth, Hans, *Le Droit du Croissant*, Traduit de l'Allemand par Joseph Aymeric, Paris, 1898.

Barthold, V.V, *La Découverte de l'Asie, Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, (trad. De B. Nikitine)Paris, 1947.

T. C. Başbakanlık Devlet Arşivi.

Bates, Michael L. *Yemen and its conquest by the Ayyubis of Egypt* (A.D. 1137-1202) in Mediaeval and Modern Middle East Studies, U.S.A., 1978.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile büyük Devletler Arasındaki Münasebetler*, DTCFD, c. III, sayı, 2.

Baysun, M. Cavid, *"Moriskolar"*, İslâm Ansiklopedisi, C. VIII.

Bediz, Danyal, *Süveyş Kanalının önemi*, DTCFD, c. IX, sayı, 3., Ankara, 1951.

Bedrüddin Muhammed b. İsmail, *el-letâifü's-senniyye fi ahbâri'l-memâlikil-Yemaniyye*, el. yaz. İÜMK, no: AY1345.

Belazuri, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1958.

Bello, *Aperçu sur l'illégimité du Sultan Turc en tant que Khalife*, Paris, 1919.

Benamon, *Charles, L'Avenir des religions en France, Dialogue interreligieux ou affrontement?* Monaco, 2000.

Beneyton, A.J., *Mission d'etudes au Yemen*, dans La Geographia, c. 28, no: 4, Paris Octobre 1913.

Beneyton, A.J., *Trois années en Arabie heureuse*, dans BSG, c. 27, no: 6, Paris, 1913.

Berard, V. *La Politique du Sultan*, Paris, 1897.

———, *La Revolution Turque*, Paris, 1909.

———, *Le Sultan, L'Islam et les Puissances*, Paris, 1907.

el-Berekâtî (Şeref b. Abdi'l-Muhsin, *er-Rihletü'1-Yemâniyye*, Beyrut, 1384.

Le Bon, Gustave, Premières consequences de la Guerre, Paris, 1916.

Botta, Paul Emile, Relation d'un voyage dans le Yemen, Paris, 1880.

Boulos, Jawad, *Les Peuples et les Civilisations du Proche-Orient* (5 Volumes), Paris, 1968.

Bourdarie, Paul, *Les Affaires de Turquie et la leçon Coloniale des Balkans*, Paris, 1913.

Braudel, Fernand, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque di Philippe II*, Paris, 1966, c. II.

British Foreign Office Archives.

Brockelmann, C. *Histoire des Peuples et des Etats Islamiques*, Traduction de M. Tazerout, Paris, 1949.

Buhârî, Sahih, Beyrut, tarihsiz.

Bulliet, R. W, *The Shaikh al-Islam and the evolution of Islamic Society*, Studia Islamica, XXXV, Paris, 1972.

Bury, G. Wyman, *Arabia Infelix or the Turks in Yemen*, London, 1915.

The Cambridge History of Islam, Cambridge, 1970.

Câmi'ul-mütûn fi ahbâri'l-Yemenil-meymûn, Müellifsiz, el.yaz. İÜMK, no: AY5909.

Cemâl Paşa, *Hâtıralar*, İstanbul, 1959.

Charmes, Gabriel, *L'Avenir de la Turquie, le Panislamisme*, Paris, 1882.

Carpentier, Jean et François Lebrun, *Histoire de France*, Paris, 2000.

Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, Hazırlayanlar, Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Kültür Bak. Yay. Ankara, 1990.

el-Cenzûrî, 'Aliyye 'Abdu's-Semi', *El-Hurûbu's-Salibiyye*, el-Kâhire, 1999

Champdor, Albert, *Tamerlan*, Paris, 1957.

Corbin, Henri, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964.

Ed-Dabbi, *Buğyetu'l-Multemis fi tarihi ricali ehli'l-Endelusi*, el-Kahire.

Demir, Ahmet, *İslâm'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul, 2008.

_____, Demir, *Urfa ve Çevresi Eyyubîler Târihi*, İstanbul, 2008.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK yay. Ankara, 1996,

_____, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Târihi*, TTK, Ankara, 1990, I.

Denais, Joseph, *La Turquie novelle et l'ancien régime*, Paris, 1909.

Derenbourg, Hartwig, *Nouveaux textes yemenites inedits*, dans Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale, c. 5, no: 4, Paris, 1902.

Désiré, Charnay, *Excursion au Yemen par Désiré Charnay et A. Deflers*, dans le Tour du Monde, c. 4, no: 23-24, Paris, 1898.

Djuvara, *T. G. Cent Projets de Partage de la Turquie*, Paris, 1914.

Discours du Ghazi Moustafa Kemâl, Président de la République turque, October 1927, K. F. Koehler Verlag. Leibzig.

Dorys, G. *Abdülhamid Intime*, Paris, 1901.

Driaut, Edouard, *La Question d'Orient*, Paris, 1938.

Doukas, Mikhael, *Târih, Anadolu ve Rumeli 1326-1492*, Çeviren, bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

Duboscq, André, *L'Orient Méditerranéene*, Paris, 1917.

Duguay, Raymond, *Trois années en Arabie Heureuse*, par Alfred Beneyton, dans BSG, c. 27, no: 6,1913.

Ebû'l-Fellâh Abdü'l-Hayyi'bni'l-'imâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'zzeheb fi ahbâri men zeheb*, Beyrut, tarihsiz.

Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, Beyrut, tarihsiz.

Ehiloğlu, Zeki, *Yemen'de Türkler*, Kardeş matbaası, 1952.

Encylopedie de l'Islam, Leyden, 1913-1934.
Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Târihi*, İstanbul, 1939.
Ergin, Şükran, *Şeyhülislâm Cemalettin Efendi*, Lisans tezi. İstanbul, 1964.
Ernest Lavisse-Alfred Rambaud, *Histoire Générale*, Du IVème siècle à nos jours, Paris,1893.
Es'ad Câbir b. Osman Ragıb, *Yemen*, el. yaz. İÜMK, no: TY4250.
Esma'î (Abdü'l-Melik b. Kureyb), *Târihü'1-arab kable'l-İslâm*, Bağdad, 1959.
Eyyüb Sabri Paşa, *Târih-i Vehhâbiyân*, İstanbul, 1296.
Eyyüb Sabrî, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kostantiniyye, 1306.
Fabre-Luce, A, *Deuil au Levant*, Paris, 1950.
Faiz bey, *Tabsara*, el. yaz. İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi
Falk, André, *Turquie "Petite Planète"*, Paris, 1956.
El-Ezrak el-Fârqî, Ahmed b. Yusuf b. Ali b., *Târihu'l-Farıqî*, Beyrut, 1974.
Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Târihi*, Türkçe terc. Ercan Ertürk, İstanbul, 2010.
Fayein, Claudie, Jules Barthoux, *Une Françaie au Yemen*, dans CRASC, c. 15, pp, 479-91, Paris, 1955.
————, Claudie, *Yemen*, Petite Planete, Paris, 1975.
Feridun Bey, *Münşeât*, İstanbul, 1264.
Fremont, P. *Abd-ul Hamid et son règne*, Paris, 1895.
Freville, Ernest, *Deux audiences impériales*, Reims, 1913.
Fuat, Albert, *La Trahison du Gouvernement turc*, Paris, 1914.
Gabriel, Charmes, *L'Avenir de la Turquie, le panislamisme*, Paris, 1882.
Gabrieli, Francesco, *Les Arabes*, trâduction Française, par Marie de Wasmer, Paris, 1963.
Gardet, Louis, *la Cité Musulmane*, Paris, 1969.
Gaulis, G. *La Ruine d'un Empire*, Paris, 1913.

———, G. *La Nouvelle Turquie*, Paris, 1924.

Ğazalî el, Muhammed, Hereketu Cemaluddin el-Efğânî ve en-Nahdetu'l-İslâmiyyetu'l-Hedisetu, Doktora tezi, al-Baida, 1966.

Ğazuri, Necib, *El-İstiklâlu'1-Arabî*.

Gibb Hamilton A.R. *Lutfi Paşa on The Ottoman Caliphate*, in ORIENS, Cambrid, 1962, c. XV, s. 287-295.

Goblet, Y.M. *La Révolte au Yemen*, Tours du Monde, Paris, 1911, c. 17.

G. des Goden de Souhesmes, *Le Sultan Abdu-ul Hamid Khan II*. Paris, 1890.

Gourdji, Salih, *la Turquie d'hier et d'aujourd'hui*, Paris, 1903.

Grousset, René, *L'Epopée des Croisades*, Paris, 1939.

_____, René, *Bilan de l'Histoire*, Paris, 1946

_____, René, *les Croisades*, Paris, 1944

Guérin, Victor, *La France Catholique en Egypte*, Tours, M DCCC LXXXVII.

Halid, Halil, *La Turcophobie de l'impérialisme anglais*, Berne, 1919.

Halis, Ömer, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul, 1934.

Muhammed, Hamidullah, *Fethu'l Endelus fî hulâfeti Seyyidinâ Osman*, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1978, VII, cüz, 1-2, s. 221.

————, Hamidullah, *Le Prophète de l'Islam*, Paris, 1969.

————, Hamidullah, Muhammed, *Mecmu'etü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, Beyrut, 1969.

Hammer, Joseph Von, *Osmanlı Devleti Târihi*, Üçdal neşriyat, İstanbul.

T. C. Hâricîye Arşivi.

Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, Dersaadet, 1328.

Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hilâfetin Kureyşliliği*, İFD, Ankara, 1978, c. XXIII.

Hayrullah Efendi, *Târih-i Hayrullah efendi*, İstanbul, 1292.

el-Hazrecî, *el-Ukudül-lü'lüiyye*, Leyden, 1913.

Hecquard, Charles, *La Turquie sous Abdül-Hamid*, Bruxelles, 1901.

Heers, Jacques, *La Première Croisade, libérer Jérusalem*, 1095-1107, Paris, 2002,

Hemevî, Yakut, *Mu'cemu'l-buldân*, beyrut, tarihsiz.

Heyd, Uriel, *Fondations of Turkish Nationalism*, London, 1950.

Heyd, W. *Histoire du Commerce du Levant*. Trâduction française, par Furcy Raynaud, Amsterdam, 1959.

Hidayette, *Abd-ul Hamid révolutionnaire ou ce qu'on ne peut pas dire en Turquie*, Zurich, 1896.

Histoire Universelle, Carl Grimberg et Ragnar Svanström, adaptation Française, Paris, 1964.

Hitti, Philip K. *History of The Arabs*, Tenth Edition, New York, 1974.

Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Kültür Bak. yay. Ankara, 1992.

el-Huderî, Muhammed Bek, *ed-Devletu'l-'Abbâsîyetu*, Beyrut, 1995.

el-Huyeyd, Abdüllah b. Hâmid, *el-Memâliku'l-cerakiseti fi'l-Yemen*, Mecelletü'1-bahsi'l-ilmî, Cami'atü'1-Melik Abdülaziz, Külliyetü'ş-şeri'a, Mekketü'1-Mükerreme, 1398, el-adedü'l-evvel.

Hüseyn b. Halid, *Yemen Seyahatnamesi*, el. yaz. İÜMK, no: TY4917. 258

İbn Batuta, *Rihla*, Mısır, 1322.

İbn Dağir Salah b. Dâvûd b. Ali, *Risale fi beyâni ahvâli mülûki'l-Yemen*, Millet Kütüphanesi (İstanbul), el. yaz. no: Arabi-3334/3.

İbnu'l-Esîr, *El-Kamilu fi't-Târih*, Beyrut, 1965.

İbn Haldun, *Kitâbu'l-'İber ve Divânu'l-mubtedei ve'l-Haberi*, Beyrut, 1971, IV,122.

————, *Mukaddime*, Beyrut, tarihsiz.

İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân*, Beyrut, 1968.

İbnü'l-Hatîb Cemâlüddin, *Yemen'e isticlâb-ı nazar-ı dikkat*, Kostantiniyye, 1327.

İbn Hayân el-Endelusî, *el-Muktebes fî ahbâri beledi'l-Endelus*, Sayda/ Beyrut, 1426/2006.

İbn Hisâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Mısır, 1955.

İbn İshâk, *Siret-ü İbn Ishak*, Tahkik ve neşir, Muhammed Hamidullah, er-Rabat, 1976.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1996.

İbn İyâs, *Bedâyi'üz-zühur fi vakâyid-dühûr*, Mısır, tarihsiz.

İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-Ma'ârif*, Beyrut, 1970.

İbnü'l-Mücâvir, *Târihü'l-Mustabsir*, Leiden, 1954.

İbn Sa'ad, *Tabakât*, Beyrut, 1960.

İbrahim Abdüsselâm, *Yemen Seyahatnamesi*, Dersaadet, 1324.

İbrahim Halil Ahmed, *Târihu'l-Vatani'l-'Arabi fi'l 'ahdi'l-Osmanî*, Musul, 1983,

İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul, 1960.

İlmiye Salnamesi, İstanbul, 1334.

İlter, Aziz Samih, *Şimalî Afrika'da Türkler*, İstanbul, 2. baskı, c. I.

Ingrams, Harold, *The Yemen, Imams Rulers and Evolutions*, London, 1963.

İshâkî, (Muhammed abdül-Mu'tî b. Ebi'1-Feth b. Ahmed b. Abdi'l-Muğnî, b. Ali, *Târihül-İshâkî*, Mısır, 1303.

İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı yay,

'İsâm Muhammed Şebâru, *el-Endelus*, Beyrut, 2002.

İnal, İbnulemin Mahmud Kemâl, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1940-1953.

-----, İbnulemin Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1930-1942.

El-İsfehânî, 'İmâdu'd-Din Muhammed b. Muhammed b. Hâmid, *Târihu Devlet-i Âl-i Selcuq*, Beyrut, tarihsiz.

Kâmil Paşa, *Hatırat*, İstanbul, 1911.

Kâmil Paşa, *A'yân Reisi Said Paşa'ya Cevaplar*, İstanbul, 1328.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Târihi*, Ankara, 1962.

el-Kazvinî, (Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud), *Asârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd*, Beyrut, tarihsiz.

Keskioğlu, Osman, Cemaleddin Efgânî İFD, Ankara, 1962, X, 91 vd.

King, Gillian, *Imperial Outpors Aden, its place in British strategic Policy*, London, 1964.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Ulu Hakan Abdülhamid Han*, İstanbul, 1965.

Kirkman, Lames and Doe Brian, *The first days of British Aden, The Diary of John Study Leigh*, in Arabian Studies, (Serjeant R.B., R.L. Gidwell), London, 1975, s. II.

Konstam, Angus, *Historical Atlas of The Crusades*, Checkmark Books. Printed and bound in Italy.

Köymen, Mehmed Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Târihi*, TTK, Ankara, 2011.

Kuran, Ercüment, *Cezayirli Türklerin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya Nakli ve Neticeleri*, (Türk Çağdaşlaşması, Çileli Bir Yolda İlerleyiş, Ankara, 1997, Akçağ Yayınları, 203)

Kutbüddin Mekkî, (Muhammed b. Ahmed en-Nehrevâlî), *el-Berkü'l-Yemânî fi fethi'l-Osmanî*, er-Riyad, 1967.

Lamartine, Alphonse de, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1855

Lamouche, C., *Histoire de la Turquie*, Paris, 1953.

Laoust, Henri, *Le Califat dans la doctrine de Rachid Rida*, Beyrouth, 1938.

Laoust, Henri, *Les Schismes dand l'Islâm*, Paris, 1965.

Lavallée, Théophile, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1855.

Lebègue, Antoine, *Histoire des Aquitains*, Bordeaux, 2002.

Leblanc Henri-Ginet, *Chronologie de l'Histoire Mondiale*, Paris, 2002

B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London, 1968

Loti, Pierre, *Aziyadé*, Paris, 1969.

Loti, Pierre, *Turquie agonisante*, Paris, 1913.

Luce, Alfred Fabre, *Deuil au Levant*, Paris, 1950.

Lybyer, A. H. *The Governement of the ottoman Empire in the time of Suleyman te Magnificent*, Cambridge, 1913.

Maalouf, Amin, *Les identités meurtrières*, Paris, 1998.

————, *les Croisades vues par les Arabes*, Paris, 1983.

Mac Coll, Malcolm, *Le Sultan et les Grandes Puissances*, Paris, 1899.

Macro, Eric, *Bibliography on Yemen and Notes on Mocha*, Miami University Press, 1960.

Macro, Eric, *Yemen and Western World since 1571*, London, 1968.

Mahmud Muhtar Pacha, *Evénements d'Orient*, Paris, 1908.

Majoros, Ferenc-Bernd Rill, *Das Osmanische Reich*, Berlin, 2004.

Makarri (Ö.1632), *Nefhu't-Tîb*, Beyrut, 1968.

Makdisî, *er-Revdeteyn fi ahbâri'd-devleteyn*, Beyrut, tarihsiz.

Makrizi, (Takiyü'd-din Ahmed b. Ali), *Kitâbü's-sülûk li ma'rifeti düveli'1-mulûk*, el-Kâhire, 1970.

Mantran, Robert, *La vie quotidienne à Constantinople au temps de Soliman le Magnifique et de ses successeurs (XVIè et XVIIè siècles)*, Paris, 1965.

———, Robert, *La Turquie*, Paris, 1964.

———, Robert, *Istanbul, dans la seconde moitié du XVIIè siècle*, Paris, 1962.

Marchand, H. *Les Questions Arabes*: le Yemen, dans QDC, c. 31, no: 339, Paris, 1911.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1989.

Martinez-Gros, *Gabriel, Identité Andalouse*, Sindbad, Actes Sud, 1997.

Martinez, Maria Jose Guerrero, *Cordoba o la Permanencia en el Tiempo*, Léon/İspanya, Editorial Everest, S. A. 1982.

El-Matwî, Muhammed el-'Arûsî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l-Meşriki ve'l-Meğribi*, Beyrut, 1953.

Al-Mawerdi, *Les Status Gouvernementaux*, Traduction de E. Fagnan, Alger, 1915.

Mechin, Benoist, *Un Printemps Arabe*, Paris, 1959.

Mehmed Cemaleddin, *Şeyhülislâm-ı merhum Cemaleddin Efendi Hazretlerinin Hatırat-ı Siyasiyyesi*, İstanbul, 1336.

Mehmed Emin Paşa, *Yemen katasının ma'muriyetine ve daima asayişte bulunmasına dair tedâbir*, el. yaz. İÜMK, no: TY 4615.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, 1308.

Memdûh (Dahiliye nâzır-ı esbâkı), *Yemen İslâhatı ve bazı mütala'at*, Dersaadet, 1325.

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Târihi*, THK, Ankara, 2007.

Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, Beyrut, 1973.

Mevlânazade, Rıfat, *Yemen hakkında dahiliye nazın Talât Bey Efenidi'ye açık layiha*, Kahire, 18 kânun-ı sânî 1326.

Meynard, Barbier de, Charles Adrien Casimir, *Notice sur l'Arabie meridionale d'apres un document turc*. Publication de l'Ecole des Langues Orientales Vivantes, no: 9, Paris, 1883.

Mırmıroğlu, Vladimir, *Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin devlerine ait vesikalar*, İstanbul.

Miller, William, *The Ottoman Empire*, Cambridge, 1913.

Millingen, Frédérick, *La Turquie sous le règne d'Abdu-ul Aziz*, Paris, 1868.

Monteil, Vincent, *Ibn Khaldûn, Discours sur l'Histoire universelle Al-Muqaddima, Traduction nouvelle, préface et notes par Vincent Monteil, Troisième édition revue, "Thesaurus"* SINBAD, Beyrut, 1967.

Muhammed Abdüllah 'Annan, *Nihâyetu'l-Endelusi ve tarihu'l-arabi'l-mutanassirin*, el-Kahire, 1408.

Mughul, Muhammad Yakub, *Kanuni Devri, Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, İstanbul, 1974.

Muhammed Emin Hugyânî, *Hayat-ı Seyyid Cemâ-lüddin-i Afganî*, Kûbul,1318.

Muhammed Enis, *ed-Devletü'1-Osmaniyye ve'ş-Şarkü'l-'arabî*, Kahire, tarihsiz.

Muhammed Hilâl, *Hıttay-ı Yemâniyye hakkında ma'lûmât*, el. yaz. İÜMK, no: TY6622.

Muhammed Muhit Tabâtabâî, *Seyyid Cemâlüddin-i Esedâbâdî der bîdâriy-i meşrik-i zemin*, Kom, 1392.

Muhammed Memdûh, *Miftâh-ı Yemen*, İstanbul, 1330.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Siyaseten Katil*, Ankara, 1963.

Mourad bey, *Le Palais de Yildiz et la Sublime Porte*, Paris, 1895.

el-Mur'î, *el-ihsan fi dühûli'-memleketi'l-Yemen tahte zilli adaleti âli Osman*, el. yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: Arabi 2379.

Mustafa Abdülvahid, *Keyfe Dâ'eti'l-Endelus*, Mekketu'l-Mukerreme, 1412.

Mustafa Selim (es'seyyid), *el-fethü'1-osmaniy'yi'l-evvel li'l-Yemen*, el-Kahire, 1974.

Müderrisi, Murtaza, *Seyyid Cemâlüddin ve endişehây-ı û*, çâp-i çihârom, Tahran, 1353.

Mümtaz, Semih, *Târihimizde Hayal olmuş Hakikatler*, İstanbul, 1948.

Müneccimbaşı Derviş Ahmed, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul, 1285.

Müslim, Sahih, Mısır, 1955.

Naggiar F. S., *La Révolte du Yemen*, dans corespondance d'Orient, 15 fevrier, 1911, s. 154.

Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1950.

Nesâî, *Sünen*, Beyrut, tarihsiz.

Nevzad Dr. *Siyaset-i Hadira-i meş'ume*, Paris, 1911.

Nicolaides, N. *Sultan Abdül Hamid Khan II*. Bruxelles, 1908.

Nicolle, Davit, *Birinci Haçlı Seferi (1096-99)*, Türkçe terc. L. Ece Sakar, İstanbul, 2011, (İBY)

_____, Davit, *İkinci Haçlı Seferi (1148)*, Türkçe terc. L. Ece Sakar, İstanbul, 2011, (İBY)

_____, Davit, *Üçüncü Haçlı Seferi (1191)*, Türkçe terc. L. Ece Sakar, İstanbul, 2011, (İBY)

Nerval, Gérard de, *Voyage en Orient*, Paris, 1964.

Niyazi, Ahmed, *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul, 1326.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul, 1967.

Nureddin (Siverek mebûsu), *Yemen layihası*, İst., 1327.

Ogan, Mehmed Raif, *İkinci Sultan Abdülhamid ve Bugünkü Muarızları*, İstanbul, 1965.

M. De M. D'Ohsson, Paris, M.DCC. LXXXVIII. *Tableau Générale de l'Empire Othoman*,

Oldenbourg, Zoé, *Les Croisades*, éd. Gallimard, Paris, 1965.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı imparatorluğunun Güney Siyaseti*, Habeş Eyaleti, - - - İstanbul, 1974.

Orhonlu, Cengiz, *XVI. Asrın ilk yarısında Kızıldeniz'de Osmanlılar*, TD, - İstanbul 1962, sayı: 16.

-Orhonlu, Cengiz, R.B. Serjeant, *The Portuguesse of the South Arabian coast*, Oxford, 1963, TD, İstanbul, 1964, sayı: 19.

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul, 1909.

The Oxford History of Crusades, edited by Jonathan Riley-Smith, Oxford University Press, 2002.

Öz, Tahsin, *Yemen Fatihi Sinan Paşa Arşivi*, Belleten, X, 37, Ankara, 1946.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971.

Péan, Pierre, *Main basse sur Alger, Enquête sur un pillage*, Paris, Plon, 2004.

Pears, Edwin, *Life of Abdül Hamid, London*, 1917.

Peçevî İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*, İki cilt, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980.

Pernot, Maurice, *Rapport sur un voyage d'Etude à Constantinople en Egypte et en Turquie d'Asie*, Paris, 1912.

——, Maurice, *En Asie Musulmane*, Paris, 1927.

Pinon, René, *L'Empire Ottoman*, Paris, 1909.

——, René, *L'Europe et la Jeune Turquie*, Paris, 1913.

Planhol, Xavier de, Les Fondements geographiques de l'histoire de l'Islam, Paris, 1968.

Provençal, E. Lévi, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, Paris, 1999, I-III.

L'Espagne Musulmane au Xème Siècle, Institutions et vie sociale, Paris, 1996.

Resimli Târih Mecmuası, İstanbul, 1952.

er-Râzî, (Ahmed b. Abdillah), *Târihu San'a li'r-Râzî*, el. yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: Arabi 2394/1.

Ricaut, *The History of the present state of the ottoman empire*, London, 1686.

Ripert, Pierre, *Histoire des Croisades*, Maxi-Livres, 2002.

Risler, Jacques C., *La Civilisation Arabe*, Paris, 1955.

Rondot, Pierre, *L'Islam et Les Musulmans d'aujourd'hui*, Paris, 1965.

Roy, Gilles, *Le Sultan Rouge*, Paris, 1936.

Rouet, Gaston, *La Question du Yemen*, dans QDC, c. 29, no: 316, Paris, 16 Avril 1910, pp. 475/91.

Roux, Jean-Paul, *La Turquie*, Paris, 1953.

Rumuzî, *Târih-i feth-i Yemen*, el. yaz. İÜMK, no: TY 6045.

Runyun, Mustafa, *Fatih devrinde İlim ve o Devirde Yetişen İlim Adamları*, Ankara, 1954.

Rüşdî, *Yemen Hâtırası*, Dersaadet, 1325.

Ryckmans, Jacques, *l'Institution Monarchique en Arabie Meridionale avant l'Islam (Ma'in et Saba)*, Louvain, 1951.

Said Paşa, *Hatırat*, İstanbul, 1328.

Salaignac, A., *Les Fortifications de Cheik-Caid*, Revue Française, c. 22, Paris, 1987..

Sâlim, Abdülaziz, *Târihu'l_Muslimin ve âsâruhum fi'l-Endelus*, Beyrut, 1961.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (1263-1330).

Sandricourt, *Au Pays des Firmans*, Paris, 1906.

Schmidt, Ch.-Eug., *Seville*, (Henry Peyre tarafından yapılan Fransızca tercümesi, Paris,1903).

Schmidt, Dana Adams, *Yemen, The unknown war*, New York, 1968.

Scoot, Hugh, *In the High Yemen*, London, 1942.

Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, Hazırlayan, Mehmed İpşirli, TTK, Ankara, 1999.

Es-Sellâbî, Ali Muhammed, *Devletu'l-Moğol we't-Tatar*, Beyrut, 2009.

_____, *'Asru'd-Devletu'z-Zengiyye*, el-Kâhire, 2007.

_____, *el-Eyyûbiyûn ba'de Salahu'd-Din*, Beyrut, 2009.

_____, *Salahu'd-Din el-Eyyûbî*, el-Kâhire, 2007.

_____, *Devletu's-Selâçiqa*, el-Kâhire, 2006.
Sénac Philippe, *le fléo de l'an mil Al-Mansûr*, Paris, 2005.
Serjeand, R.B.,R.L. Bidwell, *Arabian Studies*, London, 1975.
Sertoğlu, Murat, *Resimli Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1958.
Serveti Funun Mecmuası, 1227.
Seyyid Cemâlüddin Efgânî, *Urvetü'l-vüskâ*, terceme-i Abdüllah Semender, Kabul, şemsî 1355.
Sifatulah Cemâli, İsnâd ve medârik der bâre-i Seyyid Cemâlüddin, Tahran, 1391.
Silahtar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahtar Târihi*, İstanbul, 1928.
Simavi, Lutfi, *Sultan Reşad'ın Sarayında Gördüklerim*, İstanbul, 1342.
Smithe, W.C, *L'Islam dans le Monde Moderne*, Paris, 1962.
Solakzade Mehmed Efendi, *Târih-i Solak Zâde*, 1298.
Spandugino, Contacusino Trodoro, *Petit Traité de l'Origine des Turcs*, Paris, 1896.
Strothmann, R., *San'a*, IA, X, 179.
Subhî es-Salih, *en'Nüzûmü'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1965.
Es-Suyûtî, *Târihü'l-Hulefâ*, el-Kâhire, 1964.
Süheylî, *er'Revdü'1-Ünüf*, el-Kâhire, 1964.
Şebârû, 'Usâm Muhammed, *el-Endelus*, Beyrut, 2002.
Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihel*, el-Kâhire, 1967.
Şekib Arslan, *Hulasetu Târihi'l-Endelusi*, Beyrut,1983.
Taberî, *Târihu'l-Umemi ve'l-mulûk*, Beyrut, tarihsiz.
Tagriberdî el-Atabekî, *en-Nücûmü'z-zâhire fi Mülüki Mısr ve'1-Kâhire*, el-Kâhire, tarihsiz.
Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931.
Takvim-i Vekâyi Gazetesi, İstanbul, 1309.
Tanrıkut, Asaf, *Yemen Notları*, Ankara, 1965.
Tansu, Semih Nafiz, *Madalyonun Tersi*, İstanbul, 1970.
Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Mevdu'âtu'l-'Ulûm*, İstanbul, 1895.

Tekindağ, C. Şehabeddin, *Memlûk Sultanlığı Târihine Toplu bir Bakış*, TD, İstanbul, 1971, sayı: 25.

Temimi, Abdüljelil, *Une lettre des Morisques de Grenade au Sultan Süleyman al-Kanuni en 1541*, Revue d'Histoire Maghrebine, Sayı 3, Ocak 1975.

Temimi, Abdüljelil, *Lettre du Sultan Otoman Ahmed Ièr au doge de Venise en 1614 au sujet des Morisques, Revue d'Histoire Maghrebine*, Sayı 7-8, Ocak 1977.

Topuzlu, Dr. Cemil, *80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul, 1939.

Toynbee, Arnold, *La Civilisation à l'épreuve*, Paris, 1951.

Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969.

Tüccârzâde İbrahim Hilmi, *Sultan Mehmed Han-ı Hâmis*, İstanbul, 1324.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1947.

Türk Târih Encümeni Mecmuası, 1926.

Tyerman, Christopher, *God's War*, London, 2007.

_____, Christopher, *The Invention of the Crusades*, New York, 1988.

Ubicini, A, *Etat Présent de l'Empire Ottoman*, Paris, 1876.

--------, A. *La Turquie Actielle*, Paris, 1855.

Usâme b. Munqiz, *Kitâbu'l-İ'tibâr* (Philip K. Hitti terc. "*An Arab-Syrian Gentleman and Warrior in the Period of the Crusades, Memoirs of Usâmah Ibn Munqidh*", New Jersey, 1929"

_____, b. Munkız, "*Kitâbu'l İ'tibâr, İbretler Kitabı*", Türkçe terc. Yusuf Ziya Cömert, İstanbul, 2012

Uzunçarşılı, İ.H. *Mithat ve Rüştü Paşaların tevkiflerine ait vesikalar*, Ankara, 1949.

----------, İ.H. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Târihi*, İstanbul, 1966.

Ünver, Süheyl, *Hatıra Defteri*.

Valyi, Félix, *L'Europe en Asie Mineur*, Paris, 1922.

Vernet, Juan, *Ce Que la Culture Doit Aux Arabes D'Espagne*, (Traduction Française par Gabriel Martinez-Gros, Sindbad, Actes Sud, 1985)

Viele, Teresa, *Turkey and the religion of Islam*, Liverpool, 1893.

Watt, W. Montgomery and Pierre Cachia, *A History of Islamic Spain*, Edinburgh University Press, 1992.

Wiet, Gaston, *Grandeur de l'Islâm*, Paris, 1961.

Woods, H. Charles, *La Turquie et ses Voisins*, traduction de l'Anglais par Jacques Duroy, Paris, 1911.

Yahya b. Hüseyn b. Kasım, *Ğayetü'l-Emânî fi ahbâri'l-kutri'l-Yemânî*, el. yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul, no: Arabi 2735. Ya'kûbî, Târih, Beyrut, 1960.

Ya'kubî, *Târih*, Beyrut, 1960.

Yâkût, el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, Beyrut, 1967.

Yemen'de On dördüncü kolordu ile Hicaz fırkasına ve Necid ve Fizan'daki kıtaat-ı askeriyyeye tayin olunacak sunûf-i muhtelife ümerâ ve zabitanının sûret-i tayin ve müddet-i istihdamlarına dair kanun sureti, İstanbul, 1327.

Yemen Salnamesi, sene 1298, 1303-1305, 1304, 1305, 1306, 1307, 1313, 1314.

Yemen vilayeti haritası, 4. Ordu Erkân-ı Harbiyesi tarafından bastırılmıştır.

Yeni Türk Mecmuası, İstanbul, 1940.

Young, G, *Constantinople*, Paris, 1948.

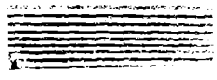
Youssouf Fehmi, *Histoire de le Turquie*, Paris, 1909.

Yörükan, Yusuf Ziya, *Vahhâbîlik*, İFD, Ankara, 1953, c. II, sayı: 1.

Yurdaydın, Hüseyin, *İslâm Târihi Dersleri*, Ankara, 1971.

Zebidî, *Kurratü'1-uyûn fi ahbâri'l-Yemeni'l-meymûn*, el. yaz. Millet Kütüphanesi (İstanbul), no: Arabi 2372.

Ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, el-Kâhire, Târihsiz.
Zeller, Guyer, *La fin de la domination turque*, Zurich, 1897.
Zeydan, Corci, *Târihü't-temeddüni'l-İslâmî*, Kahire, 1968.
Zeydân, Corci, *Kitâbü'1-arab kable'l-İslâm*, Mısır, 1908.
Zühdî, *Mir'âtül-Yemen*, İstanbul, 1328.

Genel İndeks
I. Cild

A

Abbas 89, 224, 421
Abbâsîler 118, 138
ABD 121
Abdulhamid 57
Abdullah 392, 397, 427, 428, 429, 436, 437, 445, 446, 457
Abdullah b. Cud'an 392
Abdullah b. Ubey b. Selul 397
Abdulmuttalib 392, 412, 425, 426, 427, 428, 431, 432, 433, 437, 438, 447
Abdumenâf 437
abras 354, 368
Âd 200, 204, 205, 206, 207, 210, 301
Addâs 271
Âdem 44, 49, 52, 54, 61, 74, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 140, 167, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 357, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 404, 405, 417, 448, 459
Aden 438
Afganistan 58, 95
Afrika 70, 101, 397, 403
Ahbâru Mekke 178, 381
Ahiret 112, 161, 379, 389
Ahir Zaman 359
Ahmed 152, 362, 433, 457
ahsen-i takvim 92
Ahsen-i takvim 64, 173
Ahvâz 69
Ai Şeriatî 74
Akad 215
Akdeniz 146
Albert Camus 56
Albigen 80
Albigen saldırısı 80
Ali Şeriatî 73, 83
Allah'ın Evi 410
Allah'ın oğlu 363
Alman 56, 145
Alois Sprenger 145
Alvarlı Mehmed Efendi 423

Amerika 58, 59, 97, 101, 102, 148, 159, 397, 398
Âmine binti Vehb 428
Amonitler 237
Amr b. Luhay 413
Anadolu 76, 79, 103, 214, 249
Ankara 133, 146, 152, 164
Antakya 78, 79
antropoloji 81
A'râf 88, 108, 109, 111, 157, 168, 174, 175, 177, 178, 182, 186, 201, 202, 204, 230, 231, 235, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 289, 293, 298, 299, 304, 305, 307, 312, 313, 316, 317, 320, 380, 383, 387, 417, 420, 458, 460
Arafat 419
Arnold J. Toynbee 116, 120
Arşı A'lâ 385
Ashabu'l-Kehf 155
Asiye 357, 372
Askalanlı İbn Hacer 145
Asr-ı Saadet 118
astronomi 100
Asur 215
Asya 403
ateş tanrısı 416
Avrupa 56, 58, 76, 78, 79, 83, 120, 123, 397, 403
Avusturya 43, 76
Azer 217
Aziz 252, 256, 266
Azîz 226, 369

B

Babel 214
Babilonya 214, 409
Bâbu's-Selâm 451
Bağdad 69, 403, 440
bağnaz 96, 117, 139, 140, 144
Bahira 439, 440, 441, 442, 443
Bakîre Meryem 357
Bâkûl 450
baron 80
Batılılaşma 127, 139
Bedruddin 'Aynî 104
Bel'âm 327, 328
Belazurî 138
Belkıs 334, 335, 336
Ben-Ammi 237
Benu 'Adi b. Neccâr 437
Benu Temim 70
Bergson 56
Bey'a 452
Beyrut 50, 70, 73, 77, 92, 150, 164, 174, 178, 184, 189, 200, 267, 322, 382, 438, 440, 444
Beyt 412, 419

Beytu'l-Haram 379
Beytullah 416
Beytu'l-Ma'mûr 386
Beziers 80
biat 452, 453, 454
Bilâdu'ş-Şâm 199
Bizans 75, 101, 115, 139, 156, 391, 402, 403, 429, 438, 449
Bizans dinarı 403
Bizans Rum İmparatorluğu 403
Budizm 237
Buhârî 66, 68, 137, 138, 165, 189, 224, 381, 383, 421
Buhl 439
Bulgar 78
Bush 121
Busra 267, 437, 438, 439, 440, 441
Bünyâmin 247, 259, 260

C

Câbir b. Semura 165
Caetani 439
Ca'fer 152
cahiliye 131, 374, 379
Cahiliye 373, 374, 375, 380, 390, 393, 398, 404
Cahiliye Dönemi 373, 374
Câlut 331, 332
Carcossone 80
Carra de Vaux 443
Cebrail 348, 355, 358, 421, 423, 455
Cercis 440
Cerh ve Ta'dil 151
Cezayir 96
Cezire 413
Champagne 79
Christiana Lilliestierna 95
CIA 101
Cibril 224, 421
cizye 103
Collin Wood 115
Corci Zeydan 403
Cuma 166
Cürhüm 449

Ç

Çarmıh 362
Çeçenistan 95
Çin 121, 395, 403, 438
Çörçil 116

D

Dâru'n-Nedve 399
Darwin 187
Dâvûd 76, 165, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 338

Demokles'in kılıcı 130
demokrasi 390
Demombynes 439
Descartes 56
devvâr 414
Diyarbekrî 436
Diyojen 328
Dolar 403
Dumetu'l-Cendel 404
Dûreys 443

E

Ebâbil kuşları 432
Ebân b. Osman 138
ebedilik ağacı 181, 182
Ebrehe 431, 432
Ebû Bekr el-Hatîb 103
Ebû Cehil 415, 445
Ebû Hureyre 164, 165
Ebû Kubeys 445
Ebû'l-Fidâ 174
Ebû Musa el-Eş'arî 67
Ebû Tâlib 437, 438, 440, 441, 442, 443, 444, 446
Ebû Umeyye b. Muğire 451
Ebû Vehb 450
Ebû Zerr 381
Ebvâ 437
Ehl-i Kitâb 173, 228, 249, 364
Ehnûh 190
el-Ahsef 413
el-Beyhâkî 138
el-Cezire 413
el-Emin 451
el-Esma 70, 403
el-E'şâ 401
el-'Etâir 415
el-Halecan 200
El-Haris 425, 435
el-Kâfiyecî 68, 69, 143
el-Kilâ'î 429, 433
el-Livâ 399, 402
Elvâh 316, 317
el-Vakidî 138
Emevîler 118, 138
Enes b. Mâlik 164
Enise 436
Enoch 190
Ermeni 56
Erzurum 43, 63, 69
Esâf 427
Eski Yunan 71, 396
es-Sahavî 72, 104, 142, 143
es-Sehâvî 119
es-Semhûdî 66
Eş'arî 67, 149
Eşref Barsbay 104
Eşrefu'l-mahlûkat 89
Euro 403
Eyyâmu'l-Arab 133, 401
Eyyub 267, 268, 269, 270

Ezlâm 426, 427
Ezrakî 138, 178, 187, 224, 381, 389, 402, 410, 413, 421, 427, 449, 450, 452
ez-Zehebî 117, 149
ez-Zuhrî 138

F

Farabî 56
Farsça 69
faşist 188
Fâtıma 150, 429, 448
Fâtıma binti Abdillah 429
Fatih 71, 115
Fatih Sultan Mehmed 71
Fecr Sûresi 97, 98, 205, 207
feodalite 80
Ferazdak 394
Ferec 138
Ficâr 67, 444
Filistin 80, 105, 121, 223, 226, 278, 308, 391, 438
Fil Senesi 429
Firavun 102, 106, 108, 111, 205, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 318, 325, 326, 327, 328, 357, 372, 385, 403, 411
Firavunlar Vadisi 275, 276
Francis Moore 397
Franklin D. Rozvelt 116
Fransa 79, 103
Fransız 56, 70, 95, 96, 102, 123, 183, 388
Fransız devrimi 56
Furkan 154, 326

G

Gambiya 397
Gaules 398
Goldziher 57, 162
gök tanrısı 416
Güney Amerika 101
Güney Arabistan 69
Güney Doğu Anadolu 214, 249
Güney Fransa 79
güzellik tanrısı 416
Ğassan 404

H

Habeşistan 431
Habib 147
Hâbil 90, 91, 185

Hacc 72, 152, 155, 166, 225, 376, 379, 400, 401, 419, 420, 422, 453
Hâcer 223, 224, 225, 226, 421, 422, 423
Haceru'l-Esved 451, 452, 453, 454, 455
Haçlı Hareketi 81
Haçlılar 78, 80
Haçlı ordusu 78
Haçlı Seferleri 76
Hadramaut 200
Hâkim 392
Haleb 117, 152, 346
Halebçe 58, 95, 106
halife 88, 140, 330
Halife 173
Halime 435, 436
Hâmân 279, 287, 288, 290, 292, 296, 302, 327, 328
Hamidullah 44, 63, 69, 133, 145, 146, 250, 419, 442, 448, 452
Hamidullah Hoca 44
Hamza 391, 447
Hamza b. Abdulmuttalib 447
Hanefi 117, 149
Hanîf 215, 409
Hanne 340
Haram Aylar 379, 444
Harb b. Umeyye 392
Harem 223, 418, 419, 420
Hârem 414
Harem elbisesi 420
Hâricîler 142
Haris 425, 426, 435, 436
Hârûn 285, 287, 292, 295, 299, 306, 315, 319, 358, 385
Hasan 150
Hassan b. Sabit 433
Hatib Bağdâdî 138
Hatice 439, 446, 447, 448
Hatice binti Huveylid 446
Havariler 360, 361
Havrân 267
Havva 173, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 382, 383, 386, 387, 388
Hayber 103, 104, 428
Herméneutique 153
Herodot 71
Hesap Günü 64, 330
Hevâzin 431
Hıristiyan 52, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 95, 120, 124, 142, 190, 228, 229, 236, 271, 353, 354, 364, 365, 370, 393, 409, 439, 440, 443
Hıristiyan Savaş Tarikatı 79
Hicâbe 399
Hicaz 207

Hicr 175, 207, 232, 233, 234, 235, 236
Hicret 67, 68, 378
hilâfet 417
Hilfu'l-Fudûl 445
Hindistan 178, 184, 199, 388, 391, 438
Hinduizm 57
Hiroşima 106
Hitler 104, 105, 116
Homoseksüeller 237
Hubel 410, 411, 412, 413, 414, 426, 427, 428
Hûd 109, 155, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 212, 232, 233, 234, 235, 239, 240, 241, 244, 288, 310
Hukkâm 392
Hulefây-ı Râşidîn 53
Hume 56
Hums 418, 419
Huza'a 398, 399, 419
Hüdhüd 335
Hüseyin 47, 150, 457
Hz. Âdem 44, 49, 52, 54, 89, 90, 91, 92, 93, 180, 181, 182, 183, 189, 386, 387, 388, 404, 448
Hz. Ali 67, 68
Hz. Dâvûd 329, 330, 331, 332, 333
Hz. Eyyub 267, 268, 269, 270
Hz. Fâtıma 150
Hz. Hatice 439, 446, 447, 448
Hz. İmrân 340
Hz. İsâ 52, 53, 75, 77, 353, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 367, 368, 369, 370, 372
Hz. Lokmân 348
Hz. Lût 222, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 357, 372
Hz. Meryem 317, 340, 341, 342, 353, 354, 356, 358, 372
Hz. Mûsâ 52, 53, 106, 108, 242, 243, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 304, 305, 307, 310, 311, 313, 314, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 327, 328, 385
Hz. Nûh 86, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 357, 372
Hz. Ömer 66, 67, 69, 76, 78
Hz. Salih 208, 210, 212
Hz. Sara 223
Hz. Süleyman 332, 333, 334, 337, 338, 339

Hz. Şuayb 238, 240, 242, 243, 245, 283
Hz. Yahya 344, 345, 346
Hz. Yûnus 271, 272, 273, 274
Hz. Yûsuf 246, 250, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 263, 264, 265, 266, 276
Hz. Zekeriyya 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346

I

Ignaz Goldziher 57, 162
III. Innocent 80
Irak 95, 106, 148, 214

İ

İblis 174, 175, 176, 187, 188, 383
İbn Abbas 89, 224, 421
İbn 'Asâkir 436, 438, 439
İbn Cubeyr 150
İbn Haldun 73, 119, 124, 125, 126, 143
İbn Hişâm 138, 189, 391, 399, 402, 409, 419, 420, 426, 428, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451
İbn İshâk 138, 145, 189, 418, 419, 420, 427, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 448
İbn Kesîr 77, 79, 89, 138, 189, 190, 200, 247, 249, 250, 251, 267, 268, 288, 322, 334, 340, 348, 412, 438, 439, 440, 441, 442
İbn Kudama 149
İbn Me'în 149
İbn Nedim 138
İbn Sa'd 92, 127, 138, 173, 178, 184, 436, 438, 439, 440, 441, 442
İbn Şihab ez-Zuhrî 138
İbnu'l-Esîr 66, 67, 68, 138, 174, 178, 190, 191, 345, 346, 401, 433, 439, 440, 441
İbnu'l-İmâd 127
İbrahim 47
İdris 189, 190
İgnaz Goldziher 57, 162
İhnaton 116
İlâhî Kudret 356
İlmü'l-Ensâb 133
İmâm Şâfi'î 162
İncil 53, 171, 214, 228, 320, 342, 343, 354, 358, 359, 367, 368, 441, 442, 444
İngiliz 70, 115, 398

insanlık dışı 394
İran 58, 67, 69, 75, 123, 139, 148, 156, 402, 403, 429
İran Sasanî İmparatorluğu 403
İrem 205
İsâ 52, 53, 75, 76, 77, 331, 340, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372
İslâm Devleti 66, 250
İslâm Dünyası 55, 76
İspanya 83
İsrâ 65, 174, 176, 284, 295, 329, 347, 350
İsrail 58, 121, 308, 309
İsrailiyât 190
İsrailoğulları 278, 279, 303, 310, 312, 315, 318, 321, 322, 325, 326, 345, 362, 367, 380
İstanbul 48, 55, 71, 76, 78, 79, 83, 96, 102, 115, 116, 122, 250, 323, 392, 393, 400, 439, 448
İstanbul Boğazı 115
İstanbul'un Fethi 83
İstilâm 452, 453, 455

J

jenosit 79

K

Kâbe 178, 179, 186, 187, 188, 223, 224, 225, 226, 373, 378, 379, 381, 382, 386, 389, 390, 399, 400, 402, 404, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 426, 428, 431, 432, 438, 445, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 455
Kâbil 90, 91, 92, 185, 186, 188, 189, 190
Kafiyeci 71, 72, 119
Kahire 278
Kant 56
kapitalist 287, 289
Kapitalizm 95
Karadeniz 47
Kârûn 287, 288, 290, 291, 292, 327, 328
Karyetu'n-Neml 425
Kasım 448
Katâde 138
Kays 70, 394, 400, 401, 444
Kays b. Asım 394
Kelb 404
Keldaniler 215
Ken'anîler 215
KGB 102
Kıbrıs 123

Kıbrıs Rum Yönetimi 123
Kıptîler 278, 281
Kısasu'l-Enbiyâ 141
Kıyamet 43, 60, 88, 94, 96, 154, 164, 165, 167, 283, 296, 368, 394, 444, 457, 459
Kıyamet günü 43, 96, 154, 296, 444
Kızıldeniz 308, 449
Kızılderili 95
Kızıl Sultan 57, 122
Kilâ' 429, 433
Kinâne 419, 444
Kinâne Kâbilesi 444
Kitab-ı Mukaddes 173, 236, 237, 269, 270, 273, 328, 353, 354, 370
Kıyâde 402
Kostantiniyye 115
Kraliçe Belkıs 335
Kudüs 76, 77, 78, 79, 80, 81, 317, 321, 346, 353, 368, 371
Kurnâme 76
Kur'an 49, 50, 53, 59, 60, 61, 64, 72, 74, 85, 87, 89, 95, 97, 99, 101, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 131, 132, 134, 136, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 166, 168, 169, 171, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 187, 189, 196, 197, 198, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 214, 215, 217, 218, 221, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 236, 237, 240, 242, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 267, 269, 272, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 288, 290, 291, 292, 296, 302, 303, 305, 307, 310, 315, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 325, 327, 330, 331, 337, 338, 341, 342, 343, 345, 348, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 361, 362, 363, 364, 366, 370, 372, 375, 377, 378, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 391, 393, 394, 402, 409, 410, 411, 417, 432, 443, 454, 457, 459, 460, 461
Kurban 226, 424, 457
Kureyş 66, 391, 398, 399, 402, 414, 425, 426, 428, 432, 433, 440, 441, 445, 446, 449, 450, 451
Kusay 66, 399
Kusay b. Kilâb 66
Kutsal Kâse 79
Kutsal Kaya 76
Kutsal Metinler 173
Kutsal Topraklar 80, 186

Kuveyt 58
Kuzey Avrupa 79
Kürt 56

L

Lamartine 119
Languedoc 80
Lat 410
Latin 128
Lenin 116
Leone Caetani 439
Les Templiers 76
lezbiyenler 237
Lokmân 348, 349, 351
Lût 110, 154, 222, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 356, 357, 372
Lût kavmi 240
Luxor 275, 277
Lübnan 95

M

Macar 57, 78, 162
Mao 70
Marx 407
mazlum 96
Me'âkil 402
Mecusi 124
Mecusiler 155
Med 215
Medine 66, 67, 68, 150, 152, 207, 238, 397, 428, 433, 437, 456
Medinetu Habu 276
Medyen 238, 240, 242, 243, 244, 245, 281, 282, 283, 286
Meğazi 133, 137, 138, 141
Mekke 66, 68, 104, 131, 150, 178, 179, 184, 187, 223, 224, 226, 264, 271, 373, 374, 376, 378, 381, 382, 386, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 421, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 442, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 456
Mekke Şehir Devleti 66, 373, 374, 378, 381, 390, 398, 401, 402, 403, 404, 410, 411, 421, 427, 429, 435, 446
Melek Cebrail 348, 355
Melik 392
Memnon 276
Menât 410

Merve 225, 422, 427
Meryem 189, 217, 285, 317, 331, 340, 341, 342, 343, 345, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 372
Meryem oğlu İsâ 331, 354, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 367, 368, 369, 372
Meryem oğlu İsâ Mesih 354, 372
Meryem oğlu Mesîh 363, 368
Mescid 306, 379
Mescidu'l-Aksâ 76
Mescid'ul-Haram 379
Mesih 340, 354, 359, 364, 365, 367, 370, 372
Mes'ûdî 267, 317, 439, 440
Mevlid 135, 434, 457
mev'ûde 394
Mev'ûde 393, 395
Meyâfarkîn 117
Meysere 446, 447
Mezopotamya 214, 271
Mısır 104, 116, 223, 242, 243, 250, 255, 257, 258, 262, 263, 264, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 283, 293, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 314, 319, 321, 323, 327, 400, 403
Moab 237
Moabitler 237
monarşi 390
Mu'allakâ 392
Mu'allakâtu's-Seb'a 374, 400
Muaviye 104, 401
Mu'az 66
Mu'az b. Cebel 66
Muğire 392, 450, 451
Muhammed 44, 52, 53, 56, 63, 64, 68, 69, 75, 76, 95, 99, 109, 110, 111, 114, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 145, 146, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 171, 223, 225, 228, 238, 240, 246, 250, 264, 271, 353, 365, 373, 376, 378, 379, 390, 402, 403, 405, 408, 412, 413, 415, 419, 426, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 451, 452, 454, 455, 456, 457
Muhammed Hamidullah 44, 63, 69, 133, 145, 146, 250, 419, 448, 452
Muharrem 68, 400, 444
Mûsâ 52, 53, 106, 108, 242, 243, 275, 278, 279, 280, 281, 282,

283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 347, 380, 385
Musa b. Ukbe 138
Musayka 397
Musevi 124
Musul 198
Mu'tezile 142
müfteri 96
Münâfık 96
mürteci 96
müteâl 416, 456
müteğallibe 204, 206, 211, 220, 241, 245

N

Nâile 427
Napolyon 83
Narbonne 80
Nedve 399, 402
Neml 112, 208, 209, 231, 235, 284, 333, 334, 335, 336, 425
Nemrut 108, 220, 407, 408, 409, 411
Nesî Takvimi 399
Nil 275, 276, 277, 279, 286
Nil Nehri 275
Ninova 271, 273
Nufeyl b. Habîb 432
Nûh 86, 111, 155, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 206, 235, 240, 301, 356, 357, 372

O

Orta Doğu 76, 80, 81, 101, 199, 397
Osman b. Huveyri 409
Osmanlı 68, 101, 123, 127
Osmanlı Devleti 68, 123
Osmanlılar 118, 138

Ö

Örnek Halifeler 53, 138

P

Panama 106
Papa 77, 78, 80
Paris 44, 57, 76, 77, 81, 123, 133, 162, 190, 227, 237, 267, 392, 416, 439, 440, 443

parlamento 399
Payens'li Hugue 79
Pederşâhî 393
Pekin 121
Pekin Hamidiyye Üniversitesi 121
pèlerins 79
Perpignan 80
Pervari 313
politeizm 416, 456
Pompei 398
putperestlik 409, 416, 456

R

Rab 294
Râ'îl 251
Ramazan 61, 68
Ramses 102, 278
R. Blachère 443
Receb 400, 444
René Grousset 81
Rey 142
Rifâde 399, 402
Rihle 150
Roma 57, 75, 80, 362, 370, 392, 395, 396
Roma Hukuku 57
Ruhu'l-Kudüs 353, 368
Rukiyye 448
Rum 67, 123, 403, 442
Rumlar 156
Rus 58

S

Sa'd b. Muaz 104
Saddam 58, 95, 106
S. A. Diouf 397
Sadi Şirazî 56
Safa 225, 422, 427
Saint-Sépulcre 76, 77, 78
Sakîf 431
Salih 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 331
San'a 431
sanem 414
Sara 223, 421
Sartre 56
Sa'sa'a 394
Sasanî 106, 403
Sa'y 225, 422
Sebe 329, 331, 334, 335
Secde 187, 418
Sefir-müsafir 402
Selahaddin-i Eyyûbî 80, 81
Semûd 205, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 244, 301
Senegal 397, 398
Sercis 440
Seyyid 391, 392
Seyyit Kutub 378

Sezar 370, 398
Shakspeare 56
Sidâne 402
Sihirbaz 298
Sihirbazlar 142, 297, 299
Siirt 249
Sikâye 399, 401, 421
Silvan 117
Sîret 134, 135, 136, 137, 425, 442
Somali 106
sosyoloji 81
soykırım 79, 80
Spartacus 396
Sprenger 145, 439
Subhi Edhem 72, 122, 127, 128, 143
Suheylî 414
Suhûf 316, 358
Suriye 214, 438
Süleyman 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 433
Süleyman b. Suhaym 433
Sümer 215
Sünnet 53, 57, 132, 134, 142, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 169, 171, 460, 461

Ş

Şabra 95
Şâfii 116, 117
Şâm 199, 207, 423
Şanlıurfa 243
Şatîla 95
Şeceretu'l-Huld 182, 387
Şeriat 418
Şeyh İbn Kudâma el-Hanbelî 149
Şeyma 436
Şeytan 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 217, 248, 263, 270, 288, 335, 351, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 417, 418
Şi'a 142
Şuayb 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 282, 283

T

Taberî 50, 66, 67, 68, 92, 119, 127, 138, 145, 146, 152, 173, 178, 184, 189, 190, 198, 200, 397
Tacite 128, 143
Tacuddin Subkî 116
Tağriberdî 127
tağut 91, 94
Tağut 91, 94, 157, 158
Tahir 448

Tâif 271, 431
Talibân 58
Tanzimat 105, 130, 139, 143
Tanzimat Fermanı 130
Tapınak Şövalyeleri 76
Târihu'l-Hulefâ 141
Târihu's-Sahâbe 141
tavaf 225, 386, 412, 415, 416, 420, 422
Tayyib 448
Tebuk 207, 238
Tebuk Seferi 207
Tek İlâh 368, 415
Temmam 442, 443
Templier 76, 79
Tempiiers 76, 79
teslis 364
Tevâğit 414
Tevrat 53, 171, 190, 228, 270, 273, 296, 303, 308, 314, 316, 317, 318, 320, 325, 326, 346, 354, 359, 360, 362, 368, 433, 442, 444
Toulouse 80
Trablus 79
Tsoar 236
Tunus 147, 148
Tûr 283, 286, 312, 313, 314, 315, 319, 320
Tûr Dağı 283, 314, 320
Tuvâ 283, 385
Türkiye 68, 106, 123, 144, 199, 434
Türkler 69

U

Ubeydullah 152, 409
Ubeydullah b. Cahş 409
ubudiyet 174
Uhtun 102
Uhud 376
Uhud Savaşı 376
ulu'l-emr 75, 97, 101
Umre 225, 378, 379, 420, 422, 453, 455
Umru'l-Kays 401
Urve b. Zübeyr 138
usve 135
Utbe 138, 415
Utbe b. Rebi'a 415
Uzak Doğu 395, 403
Uzeyne 433
Uzzâ 410

Ü

Üçüncü Dünya 144, 288
Ümmü Eymen 437
Ümmü Gülsüm 448
Ürdün 267

Üsküdar 55
Üzeyr 365, 368

V

Vadiyu'l-Mulûk 275, 276
Vahşi 395
Vakfe yapma 419
Vakidî 138, 433
Varaka 409, 428
Varaka b. Nevfel 409, 428
Vehb b. Münebbih 138
Velid 152, 392, 450
Velid b. Muğire 392, 450
Vietnam 106
Viyana 43, 44, 76

Y

Yahudi 52, 53, 78, 95, 121, 227, 228, 229, 236, 369, 393, 409, 433, 437, 440
Yahudiler 53, 61, 77, 78, 104, 105, 121, 155, 156, 317, 328, 338, 340, 345, 346, 356, 358, 359, 362, 365, 368, 370, 372, 433, 442, 444
Yahya 317, 340, 342, 343, 344, 345, 346
Ya'kûb 138, 247, 248, 254
Ya'kûb b. Utbe el-Medenî 138
Ya'kûbî 66, 173, 178, 185, 392, 401, 404, 413, 414, 427, 444
Yâkum 450
Yedi Aslı 374, 392, 400
Yedi Asılar 400
Yemen 200, 334, 391, 431, 432, 438
Yeni-Eflatunculuk 57
yer tanrısı 416
Yesrib 155, 428, 433, 437
yobaz 96, 130
Yukarı Mezopotamya 271
Yunanca 120
Yunan Târihi 101
Yûnus 65, 111, 155, 192, 271, 272, 273, 274, 294, 295, 298, 304, 306, 310, 311, 325, 367
Yûsuf 49, 109, 112, 114, 155, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 276, 301, 308

Z

Zebûr 329
Zekeriyya 238, 317, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 355

Zemzem 225, 390, 401, 402, 421, 422, 423, 425, 426
Zemzem Kuyusu 390, 421, 425, 426
Zerdüştlük 237
Zeus 416
Zeyd 409
Zeyd b. Amr 409
Zeyneb 448
Zilhicce 121, 400, 444
Zilkâde 400, 444
Ziyâd 401
Ziyâd b. Muaviye 401
Zuheyr b. Ebi Selmâ 401
Zu'ntikâm 346
Zübeyr 138, 442, 443
Züleyha 251
Zülkarneyn 67
Zülkifl 189

II. Cild

A

Abbas 45, 51, 94, 142, 145, 239, 241, 262, 369, 370, 371, 387, 399, 443, 444
Abbas b. Abdulmuttalib 45, 142
Abbas b. Ubade 145
Abdullah 60, 78, 79, 94, 104, 108, 111, 142, 147, 180, 191, 192, 196, 198, 199, 205, 214, 216, 218, 221, 241, 248, 257, 262, 264, 265, 267, 270, 275, 279, 288, 295, 296, 301, 302, 303, 323, 327, 329, 336, 358, 359, 360, 362, 363, 373, 382, 401, 409
Abdullah b. Abbas 94
Abdullah b. Cahş 221
Abdullah b. Hatal 373
Abdullah b. Mes'ud 78, 111
Abdullah b. Ömer 265
Abdullah b. Revaha 327, 359
Abdullah b. Sa'd 373
Abdullah b. Sellâm 198, 199
Abdullah b. Ubey b. Selul 241
Abdullah b. Übeyy 180
Abdullah b. Zeyd 214, 216, 218
Abdulmuttalib 46, 51, 52, 64, 95, 129, 130, 131, 142, 209, 443
Abduluzzâ 137
Abdurrahman b. Avf 50, 103, 327, 423
Âd 24, 183
Addâs 134, 413
Âdem 16, 17, 103, 224, 378, 424, 436
Afganistan 225
Afrâ 237
Ahiret 174, 203, 288, 341, 369, 376, 426
Ahmed 22, 171, 177, 183, 184, 186, 190, 201, 204, 205, 217, 322
Ahmed b. Hanbel 171, 201, 204, 205, 217, 322
ahsen-i takvim 31, 116, 176, 436
Aişe 154, 269, 302, 303, 317, 348, 431, 433, 443
Akabe 135, 139, 140, 141, 142, 163, 164, 196

Akabe Biatı 140, 141, 142, 163, 164
aksiyon 15
Ali b. Ebi Tâlib 45, 46, 268, 415
Allah'ın Kılıcı 363
Amerika 357, 399
Ammâr 50, 91, 92
Amr b. As 260, 324, 364
Arab kâhinleri 21
A'râf 17, 21, 22, 174, 342
aristokrasi 371
Ashab-ı Kehf 76
Asma binti Mervân 245
Asr-ı Saadet 54
Asur 176
Aşûrâ 224
Attâb b. Esîd 375, 383

B

bağî 32, 33
Bahira 182, 412
Bazân 417
Bedir 24, 93, 127, 187, 221, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 249, 253, 254, 257, 258, 260, 261, 271, 272, 273, 278, 280, 282, 298, 303, 304, 369, 385
Bedir Savaşı 24, 93, 187, 224, 225, 226, 233, 238, 239, 242, 245, 247, 249, 257, 258, 261, 271, 278, 280, 369
Bedru'l-Ahire 297, 298
Benû Abdi'l-Medân 428
Benu Abdi Menaf 108
Benu Kaynuka 42, 178, 179, 191, 247, 248, 250, 291, 296, 321
Benu Kurayza 26, 178, 179, 189, 191, 295, 296, 311, 312, 313, 314, 317, 318, 319, 320, 321
Benû Lihyân 326
Benû Mudlic 220
Benu Nadir 178, 179, 191, 285, 286, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 303, 304, 312, 313, 321, 392
Berâ b. Ma'rûr 143
Berku'l-Ğimad 232
Beşir b. Sa'd 354
Beyrut 28, 36, 127, 129, 177, 181, 182, 210, 227, 239, 248, 249, 348, 397, 413, 419, 425
Beyt 385, 434
Beytu'l-Makdis 381
beyyinât 37
biat 47, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 269, 324, 334, 340, 341, 379, 380, 385
Biat 139, 140, 144
Biatu'n-nisâ 141
Bilâdu'ş-Şam 290
Bilâl 50, 62, 84, 85, 86, 88, 175, 210, 212, 216, 218, 318, 355, 374, 375, 377
Bizans 117, 137, 309, 310, 314, 326, 357, 360, 361, 362, 363,

364, 397, 398, 399, 404, 405, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 439, 441
Bizanslılar 413
Buhârî 29, 30, 42, 80, 81, 93, 96, 110, 115, 122, 123, 129, 161, 169, 193, 194, 199, 200, 201, 204, 205, 206, 207, 213, 217, 236, 241, 243, 266, 267, 268, 269, 273, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 306, 307, 310, 318, 324, 335, 336, 337, 339, 348, 349, 352, 353, 354, 362, 368, 375, 380, 389, 395, 397, 398, 417, 418, 420, 421, 432, 434, 435, 440, 441, 443, 448
Buhtunnasr 176, 177
Busra 182, 357
Büyük Dost 101, 437, 440, 441, 442
Büyük İskender 76
Büyük Namûs 39

C

Ca'fer 105, 106, 358, 361, 362, 363
Cafer b. Ebi Tâlib 46, 103
Ca'fer-i Tayyar 362
cahiliye 27, 105, 262, 378, 423
Cahiliye 192, 273, 315, 380, 416
Cebrail 29, 30, 33, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 51, 72, 97, 126, 145, 152, 227, 252, 287, 294, 317, 318, 324, 368, 405, 433, 435, 440
Cennetu'l-Bakî 440
Cennetu'l-Bakî' 440
Cibril 29, 34
Ci'rane 383, 393, 394
cizye 404, 411, 422, 426, 446, 447
Cizye 93, 335, 339, 354, 447
Cubeyr b. Mut'im 146, 260
Cuveyriye 93, 301, 303

Ç

çıngırak sesi 44
Çin 271

D

Damdam b. 'Amr el-Ğifari 227
Dâru'l-İslâm 110
Dâru'n-Nedve 103, 104, 107, 110, 149, 152
Dâvûd 201, 205, 206, 207, 213, 214, 216, 217, 321, 328, 352
Dırâr Mescidi 252, 405
Diyarbekrî 129, 132, 134, 227, 443
Dumetu'l-Cendel 299, 327

E

Ebe'l-Hakem 72
Ebrehe 333, 371
Ebû Basîr 341, 343, 344, 345, 346
Ebûbekir 49, 50, 61, 85, 86, 87, 88, 89, 106, 110, 122, 123, 124, 127, 149, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 172, 232, 236, 238, 271, 272, 302, 335, 354, 364, 366, 368, 398, 426, 427, 441, 442, 443, 447
Ebû Cebile 178
Ebû Cehil 54, 64, 65, 67, 71, 72, 73, 79, 91, 94, 97, 98, 110, 112, 114, 115, 124, 125, 129, 130, 147, 150, 155, 156, 209, 228, 229, 233, 234, 239, 257, 260, 374
Ebû Cehiller 80
Ebû Eyyub 160
Ebû Eyyub el-Ensârî 160
Ebû Hayseme 402, 406
Ebû Hureyre 205, 207
Ebû Huzeyfe 103, 149, 159
Ebû İzzet 241, 258, 259, 278
Ebû Katade 364
Ebû Kuhafe 88, 156, 271, 272
Ebu'l-Bahterî 54
Ebû'l-Bahterî 67, 114, 115, 237
Ebû'l-Bahterî b. Hişâm 237
Ebû Leheb 51, 52, 53, 119, 120, 130, 131, 132, 133, 137, 228
Ebû'l-Heysem 143
Ebu'l-Velid 67, 250
Ebû Sa'd 290
Ebû Seleme 147, 220, 223, 279
Ebû Sufyân 54, 67, 79, 119, 209, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 257, 258, 261, 267, 270, 271, 272, 274, 280, 298, 303, 304, 306, 310, 311, 316, 328, 365, 366, 367, 370, 371, 372, 379, 380, 386, 421
Ebû Talha 388
Ebû Tâlib 45, 46, 51, 54, 55, 56, 115, 128, 129, 130, 132, 182, 412
Ebû Turâb 221
Ebû Ubeyde b. Cerrâh 325, 364, 425
Ebû Zerr 90, 402, 403, 406
Ebû Zerr Ğifari 90
Ebvâ 219
Ehl-i Beyt 385, 434
Ehl-i Kitâb 138, 254, 291, 419, 420
el-Ass b. Vâil 80
El-Ehnes 79
el-Eskaf 423
El-Haris 74
el-Haris b. Ebi Şemir 422
el-Kilâ'î 249
el-Makrizî 50, 113, 114, 115, 116, 127, 133, 135, 297, 298, 299, 300
El-Makrizî 54

el-Uşeyre 220
el-Vakidî 249
emân 404, 422
Enes b. Mâlik 206, 211, 285
Ensâr 136, 140, 142, 144, 145, 149, 162, 219, 223, 232, 233, 235, 237, 254, 264, 270, 284, 301, 306, 315, 320, 323, 359, 363, 373, 385, 387, 392, 393, 394, 395, 402, 407, 444
Es'ad b. Zurâre 139, 140, 141
Eslem 328
es-Semhûdî 138, 155, 160, 161
Eşrefu'l-mahlûkat 16
Evs 142, 145, 160, 175, 177, 178, 179, 180, 191, 196, 223, 262, 286, 294, 295
Eyle 404
Eyyub 160
Eyyüb Sultan 160
Ezan 211, 218
Ez-Zuhrî 218

F

Farsça 307
Fâtıma 107, 108, 109, 260, 266, 269, 433, 443
Fatih 238
Fatih Sultan Mehmed 238
Fecr Sûresi 430
Fedek 353, 354
Fırat 99
Fihl 447
Filistin 128, 176, 177, 226, 290, 422, 434
Firavun 185, 324, 328, 342, 358
Fransa 118

G

Ğassan 398, 422
Ğassaniler 178
Ğatafân 297, 305, 306, 310, 312, 313, 315, 316, 317, 326, 327, 355, 364
ğinâ 32

H

Habbâb 50, 80, 81, 90, 108, 109, 110
Habbâb b. Eret 80, 90, 108
Haberu's-sahife 113
Habeşistan 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 113, 121, 122, 132, 146, 147, 175, 262, 324, 362, 417, 419
Hâbil 224
Hacc 142, 164, 200, 208, 263, 276, 331, 339, 395, 408, 426, 428, 429, 438
Haceru'l-Esved 60, 377
Hadramaut 96
Hakîm b. Hüzzâm 114
Halid b. Velid 260, 266, 330, 363, 376, 377, 428

Halid b. Zeyd 160
halife 16, 151
Halife 326
Halime 181, 182
Hama 447
Hamidullah 122, 172, 182, 191, 195, 247, 417, 419, 420, 421, 422, 424, 425, 426
Hamidullah Hoca 122, 172
Hamza 51, 64, 65, 110, 113, 164, 208, 209, 219, 220, 237, 260, 261, 266, 268, 270, 273, 277, 278, 379, 439
Hamza b. Abdulmuttalib 64, 209
Hanîf 412
Hanzala 261, 270, 271, 272
haraç 425, 446
Haram Aylar 281
Harem 78, 89, 90, 93, 111, 112, 115, 124, 125, 136, 280, 294, 372, 373
Haris 67, 74, 75, 77, 146, 147, 209, 228, 239, 256, 257, 321, 422
Hâris b. Hâle 54
Hasan 366, 367, 424, 447
Hassan b. Sabit 183
Hâtıb b. Ebi Beltaa 368
Hatice 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 49, 50, 95, 114, 132, 242
Hayber 290, 303, 305, 323, 324, 327, 347, 348, 349, 352, 353, 354
Hazrec 138, 142, 145, 160, 175, 177, 178, 179, 180, 191, 196, 223, 250, 286, 294
Hendek Savaşı 303, 306, 310, 318, 324, 353
Henri Lammens 194, 195
Heraklius 398, 420, 439
Hevâzin 354, 382, 383, 384, 387, 390, 392, 393
Heyetler Senesi 396, 411, 425
Hıristiyan 21, 23, 26, 36, 95, 134, 181, 182, 187, 192, 261, 404, 413, 414, 423, 424, 425, 446
Hıristiyan rahipleri 21, 23, 182, 187
Hicâbe 97
Hicaz 178
Hicr 50, 58, 60, 419
Hicret 98, 99, 101, 102, 132, 146, 149, 155, 161, 165, 170, 196, 208, 248, 380, 394, 436, 437
hilâfet 158
Hind 258, 261, 267, 268, 270, 372, 379, 380
Hirâş b. Umeyye 332
Hubel 271, 272, 274
Hûd 166, 390
Hudeybiye 328, 330, 342, 343, 344, 345, 347, 355, 365
Hudeybiye Barış Antlaşması 342
Hulefây-ı Râşidîn 447
Humus 115, 241, 447
Huneyn 382, 384, 385, 389, 390

Huveyris b. Nukeyz 373
Huyey b. Ahtab 286, 288, 294, 296, 304, 311, 312, 313, 314, 315, 321, 353
Huza'a 331, 337, 365
Huzeyfe 103, 149, 159
Huzeyl 376, 391
Hüseyin 297, 424
Hz. Abbas 369, 370, 371, 387, 443, 444
Hz. Âdem 16, 17, 103, 224, 436
Hz. Aişe 154, 269, 302, 317, 348, 431, 433, 443
Hz. Ali 45, 46, 47, 49, 51, 103, 128, 149, 152, 153, 155, 159, 221, 294, 297, 318, 327, 336, 348, 352, 362, 366, 367, 368, 387, 402, 412, 423, 426, 427, 428, 443
Hz. Ebûbekir 49, 50, 61, 85, 86, 87, 88, 89, 106, 110, 122, 123, 124, 127, 149, 154, 155, 157, 158, 159, 232, 236, 238, 271, 302, 335, 354, 364, 366, 398, 426, 427, 441, 442, 443, 447
Hz. Fâtıma 266, 269
Hz. Hatice 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 49, 50, 95, 132
Hz. İbrahim 126, 153, 328, 381
Hz. İrmiyâ 177
Hz. İsâ 126, 145, 182, 185, 333, 423, 424
Hz. Mûsâ 126, 144, 153, 185, 232, 328, 333, 342
Hz. Ömer 90, 109, 110, 111, 112, 113, 159, 165, 212, 218, 232, 240, 271, 272, 273, 277, 294, 301, 313, 334, 335, 338, 339, 349, 352, 354, 364, 366, 369, 370, 392, 398, 409, 442, 447
Hz. Zekeriyya 166, 185
Hz. Zübeyr 368

I-İ

Irak 68, 225, 396
İblis 151
İbn Abbas 443
İbn 'Asâkir 21, 126, 398
İbn Duğunna 122, 123, 124
İbn Ebi'l-Avcâ 356
İbn Hişâm 24, 25, 26, 29, 30, 39, 40, 41, 42, 44, 49, 54, 55, 59, 60, 64, 66, 68, 72, 75, 79, 84, 86, 87, 94, 104, 106, 108, 111, 114, 115, 116, 119, 121, 122, 125, 127, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 154, 156, 157, 164, 165, 182, 183, 187, 188, 189, 190, 192, 199, 208, 211, 212, 214, 217, 219, 220, 221, 222, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 247, 248, 249, 251, 254, 257, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 273, 274, 278, 279,

280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 289, 298, 299, 301, 302, 304, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 337, 339, 343, 344, 348, 351, 355, 360, 362, 363, 365, 367, 371, 372, 373, 375, 376, 382, 383, 386, 388, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 399, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 410, 412, 413, 414, 416, 422, 425, 426, 427, 430, 432, 434
İbn İshâk 30, 34, 41, 45, 47, 51, 53, 54, 55, 56, 60, 64, 65, 72, 78, 79, 97, 98, 99, 113, 114, 115, 116, 123, 129, 130, 182, 191, 247, 249, 250, 254, 292, 293, 412, 419
İbn Kesîr 24, 41, 43, 44, 46, 47, 62, 89, 92, 96, 119, 127, 159, 175, 182, 187, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 231, 260, 284, 292, 293, 301, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 314, 319, 321, 322, 330, 331, 348, 352, 363, 392, 394, 399, 406, 409, 412, 413, 423, 424, 425, 428, 441, 443
İbn Revâha 360
İbn Sa'd 27, 28, 29, 34, 35, 36, 39, 40, 42, 44, 50, 52, 81, 90, 110, 129, 130, 131, 137, 138, 139, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 159, 181, 182, 210, 219, 220, 221, 222, 224, 249, 250, 252, 254, 255, 258, 262, 263, 264, 266, 278, 280, 281, 283, 284, 285, 287, 290, 297, 299, 300, 301, 322, 325, 329, 330, 331, 332, 334, 337, 347, 348, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 374, 376, 380, 383, 412, 429, 431, 441, 442, 443
İbnu'l-Esîr 41, 95, 151, 219, 262, 412, 427
İbnu'l-Heyyebân 25, 26, 188, 189
İbrahim 86, 126, 129, 153, 168, 328, 381, 395, 447
iclâ 291
İkrime 114, 257, 258, 260, 368, 374
İ'lây-ı Kelimetullah 164, 208
İncil 21, 22, 23, 183, 186, 187, 200, 351, 449
insanlık dışı 114, 115
İran 76, 137, 238, 309, 310, 314, 399, 417, 418, 419, 421
İranlılar 413
İran Şâhı 421
İrem 24, 183, 187
İsâ 22, 126, 145, 182, 185, 186, 333, 423, 424
İsfendiyar 77
İskenderiye 418

İskenderiye Kralı 418
İslâm Devleti 89, 110, 137, 146, 157, 162, 169, 170, 173, 175, 176, 180, 189, 192, 210, 223, 225, 226, 244, 253, 257, 258, 271, 285, 290, 300, 303, 304, 305, 306, 311, 328, 329, 335, 336, 337, 340, 343, 344, 345, 347, 352, 353, 354, 361, 362, 365, 371, 377, 388, 389, 398, 404, 411, 412, 413, 418, 419, 425, 438, 446, 447
İspanya 82
İsrâ 43, 70, 76, 80, 126, 127, 128, 342, 376
İsrail 22, 177, 186, 232, 244, 384
İstanbul 26, 42, 54, 160, 163, 177, 182, 190, 191, 238, 245, 293, 364, 417, 424, 447
İstilâm 377
istiskâ 25

K

Ka'b b. Eşref 181, 253, 254, 255, 256
Ka'b b. Zuheyr 396
Kâbe 39, 60, 62, 64, 65, 72, 93, 97, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 124, 128, 133, 136, 149, 251, 252, 274, 304, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 338, 355, 356, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 416, 426, 427, 429
Kâbil 103, 224
Kadir Gecesi 37, 38
Kadisiyye 416
Kahire 177, 182, 249
Kartaca 358
Kasım 163, 285
Kays 206
Kayser 314, 326, 332, 358, 385, 418
Kelb 327
Kelede b. Hanbel 386
Kıyamet 18, 73, 98, 207, 273, 276, 369, 403
Kıyamet günü 98
Kızıldeniz 233
Kilâ' 249
Kinâne 123, 287, 367, 377
Kisra 314, 332, 418, 421
Kitab-ı Mukaddes 320
komünist 59
Konya 191
Kostantiniyye 364
Kral Necâşî 104, 106
Kubâ 159, 252, 327, 401, 405
Kuddûs 39, 420
Kudüs 72, 126, 127, 128, 251, 252, 381, 421, 447
Kunut Duası 284, 285
Kur'an 16, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 40, 43, 53, 58, 66, 69, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 107, 108, 119, 121,

123, 126, 128, 137, 139, 141, 143, 153, 158, 159, 163, 171, 174, 187, 192, 200, 202, 204, 231, 233, 244, 276, 283, 287, 288, 305, 308, 314, 322, 342, 351, 395, 401, 407, 408, 413, 417, 430, 432, 433, 434, 438, 440, 448, 449
Kurban 153, 200
Kureyş 35, 56, 57, 60, 65, 67, 71, 72, 74, 75, 78, 79, 88, 93, 96, 98, 104, 105, 106, 108, 112, 115, 124, 127, 129, 145, 147, 148, 155, 164, 209, 210, 212, 219, 227, 229, 231, 233, 234, 236, 238, 241, 254, 261, 278, 279, 280, 304, 312, 313, 316, 317, 323, 326, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 342, 356, 365, 368, 369, 372, 378, 384, 392
Kusay 68
Kusay b. Kilâb 68

L

Lat 46, 47, 84
lâ yus'el 32
Lebbeyk 387
Leyletü'l-Kadr 37
Lût 18
Lübnan 177, 226, 290

M

Mahmûd Şit Hattâb 175
Malik b. Avf 382, 383
Malik b. el-Aclan 178
Ma'rib Selleri 178
Mariye 395, 418
Materyalizm 70
Ma'ûna Kuyusu 285
Maviyye 280
mazlum 63, 94
Mecusiler 213
Medine 24, 25, 75, 99, 106, 128, 135, 138, 147, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 227, 230, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 256, 257, 261, 262, 263, 264, 274, 275, 277, 279, 283, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 310, 311, 312, 315, 317, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 336, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 354, 356, 358, 360, 362, 363, 364, 365, 373, 380, 383, 394,

395, 396, 397, 398, 402, 404, 405, 406, 412, 413, 415, 422, 423, 425, 437, 438, 439, 440, 442, 445, 449
Medinetu'l-Munevvere 109, 110, 111, 175, 354
Medine Vesikası 162, 190, 195, 197, 249, 256, 292
Mekke 15, 18, 19, 21, 27, 42, 45, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 68, 70, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 158, 159, 162, 163, 165, 169, 170, 172, 174, 175, 176, 182, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 209, 210, 212, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 246, 247, 249, 251, 252, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 266, 269, 270, 271, 274, 278, 279, 280, 286, 290, 294, 298, 299, 303, 304, 305, 306, 310, 311, 323, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 355, 356, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 386, 392, 394, 395, 397, 398, 399, 410, 412, 413, 426, 427, 428, 429, 436, 437, 438, 446
Mekke Şehir Devleti 27, 103, 106, 112, 114, 162, 382
Melek Cebrail 97
Melik 420
Menât 377
Mervân 245
Meryem 22, 81, 186, 359, 420
Meryem oğlu İsâ 22, 186
Mescid 126, 127, 136, 162, 165, 172, 173, 189, 203, 208, 210, 211, 252, 319, 328, 343, 356, 362, 366, 367, 398, 400, 414, 415, 424, 426, 440, 441
Mescid-i Nebevî 162, 208
Mescidu'l-Aksâ 126, 127, 128, 251, 252
Mescid'ul-Haram 126, 127, 203, 252, 356, 426
Mesleme 254, 287, 295, 325, 402
Mes'ûdî 30, 50, 153, 176, 210, 251
mevâli 138, 176, 179, 191, 250
Mezhec kabilesi 428

Mısır 182, 184, 208, 212, 342, 358, 417, 418, 420
Mikdâd 232
Mikyes b. Hubabe 373
milliyetçilik 432
Minâ 139, 427
Mi'râc 126, 127, 128, 136
Mirâc 44, 45
Muaviye 268, 278, 386
Muaviye b. El-Muğire 268, 278
Mu'az 232, 294, 313, 320, 395
Mu'az b. Cebel 395
Mubâhele 422, 424
Muğire 54, 57, 58, 67, 97, 268, 278
Muğire b. Şu'be 97
Muhacirûn 101, 162, 220, 223, 232, 270, 301, 306, 323, 385, 434
Muhammed 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 84, 93, 97, 98, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 140, 142, 144, 145, 150, 152, 154, 158, 159, 164, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 204, 210, 212, 219, 226, 227, 233, 234, 236, 238, 242, 243, 245, 247, 254, 258, 259, 260, 261, 266, 269, 272, 273, 274, 277, 279, 280, 286, 287, 294, 295, 296, 297, 303, 304, 305, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 320, 322, 325, 331, 332, 334, 336, 342, 345, 348, 350, 356, 357, 361, 367, 371, 372, 383, 386, 394, 397, 399, 401, 402, 403, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 425, 426, 429, 431, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 445, 446, 448, 449
Muhammed b. Mesleme 254, 287, 295, 325, 402
Muhammed Hamidullah 122, 172, 182, 191, 195, 247, 417, 419, 420, 421, 422, 424, 425, 426
Muhammed İkbâl 49
Muharrem 253, 279, 347, 412, 440
Mukavkıs 418
Mureysi Gazvesi 299, 300
Mûsâ 126, 144, 153, 185, 232, 324, 328, 333, 342, 384
Mus'ab b. Umeyr 103, 141, 261, 268
Mustalik Oğulları 300
mustaz'aflar 82
Muşellel 377

Mute Savaşı 49, 357, 361
Muvatta 397
Müminlere Uygulanan Ekonomik Terör 80
Münâfık 405
mürteci 59

N

Nadr b. el Haris 77
Nadr b. el-Haris 67, 75
Nahle 221, 222
Necâşî 104, 105, 106, 324, 332, 417, 419
Necid 283, 297, 310, 354
Necrân 422, 423, 425
Nedve 97, 103, 104, 107, 110, 149, 152
Nemrut 328, 358
Nil 99
Ninova 134
Nu'âs 235
Nu'aym b. Abdullah 108
Nuh tufanı 18
Nur Dağı 34

O-Ö

Okçular Tepesi 264
Osman b. Talha 377, 378, 379, 381
Osmanlılar 264
Ömer b. Hattâb 88, 106, 107, 216, 217

P

pagan 419
Paris 118, 195, 426
Peygamber Camisi 162, 438

R

Rab 320, 434
Ramazan 29, 36, 37, 38, 209, 224, 225, 226, 227, 245, 251, 327, 354, 364, 369, 428, 434, 435
Receb 221, 326, 364, 397
Rıdvan Biatı 334, 385
Risâlet 51
Roma 358
Rukiyye 103
Rum 148
Rumlar 214, 413
Rusya 357, 399
Rüstem 77
rüyay-ı sadıka 29

S

Sa'd b. Ebi Vakkas 50, 54, 209, 210, 238
Sa'd b. Muaz 141, 196, 223, 254

Sa'd b. Ubade 135, 145, 196, 219
Safa 97, 107
Safiye binti Huyey b. Ahtab 353
Safvân 221, 368, 383
Sakîf 382, 390, 391
Sâlim 149, 159, 246
San'a 96
Sara 373
Sebe 173
Secde 23, 151, 186, 449
Sehl 161
Sehle 103
Seleme 24, 103, 147, 187, 220, 223, 279, 302, 328, 330, 338, 339, 347, 372, 391
Seleme b. Selame 24, 187
Sellâm b. Ebi'l-Hukayk 304, 323
Sellâm b. Mişkem 286, 294, 296
Selmân 206, 306, 309, 391
Selmân-ı Fârisî 306, 309, 391
Seniyyetu'l-Vedâ 358, 400
Seriyye 198, 222, 223, 225, 243, 325, 326, 357
Sevr 154, 157
Sidretu'l-Muntehâ 126
Sîret 163, 182, 191
soykırım 322
Suffa 162, 172
Suheyb 148
Suheyl b. Amr 145, 335, 336, 356, 383
Suheylî 236, 237, 416
Suraka 159
Suriye 182, 220, 226, 290
Süleyman 205, 249, 417
Sümeyye 50, 91, 92
Sünnet 200, 202, 291, 434

Ş

Şam 25, 68, 177, 188, 209, 220, 226, 227, 228, 231, 243, 290, 309, 326, 344, 345, 398, 414, 415, 434, 447
Şâm 309, 413, 414, 415
Şa'ya 184, 185
Şeytan 107, 121, 386, 431
Şii 158

T

Taberî 30, 53, 70, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 177, 184, 185, 240, 258, 260, 262
tağut 133
Tâif 128, 132, 133, 134, 135, 221, 382, 383, 390, 391, 392, 413
Talha 50, 88, 294, 377, 378, 379, 381, 388
Talha b. Ubeydullah 50
Târihu'l-Hulefâ 107, 112
tavaf 39, 62, 64, 136, 334, 355, 356, 377, 427

Tebuk 397, 404, 405, 406, 422, 446
Tebuk Seferi 422, 446
Tevrat 21, 22, 23, 24, 26, 75, 183, 186, 187, 198, 199, 244, 319, 320, 351, 449
tıp 201
Tuvâ 330, 372
Türkiye 195, 218, 447

U

Ubeyde b. El-Hâris 237
Ubeydullah 50, 206, 207
Uhud 127, 192, 257, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 274, 275, 277, 278, 298, 303, 310, 379, 385, 386, 446
Uhud Dağı 263, 264, 266, 267
Uhud Savaşı 192, 257, 262, 264, 270, 277, 278, 298, 303, 379
Ukbe b. Ebi Mu'ayt 75, 93, 120, 130, 239, 243
Umeyye b. Hâlef 67, 84, 93
Ummu'l-Hâris 387
Ummu'l-Kurâ 371
Umre 207, 329, 331, 339, 355, 394
Umretu'l-Kadâ 355, 356
Umretu'l-kısas 355
Urve b. Mes'ûd 331
Usâme 117, 265, 434, 441, 442, 443, 449
Usâme b. Zeyd 265, 434
Useyd b. Hudayr 294, 389
Utbe 54, 65, 66, 67, 89, 93, 103, 228, 234, 237, 239, 243, 257, 261
Utbe b. Rebi'a 65, 66, 67, 93, 228, 234, 243, 257
Uzak Doğu 309
Uzzâ 46, 47, 70, 84, 87, 95, 272, 376

Ü

Ümeyye 84, 86, 120, 292
Ümeyye b. Hâlef 120
Ümmü Cemil 119, 120
Ümmü Salît 269, 387
Ürdün 290, 360

V

Vahşi 260, 261, 268
Vakidî 249, 250, 256, 294, 295, 296, 400
Varaka 39, 40, 50, 84, 95, 413
Varaka b. Nevfel 39, 50, 84, 95, 413
Velid 54, 56, 57, 58, 66, 67, 93, 237, 243, 250, 260, 261, 266, 324, 330, 363, 376, 377, 428
Velid b. Muğire 54, 57, 58, 67

Y

Yahudi 21, 22, 23, 24, 25, 26, 36, 95, 127, 128, 132, 162, 176, 177, 178, 181, 182, 183, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 200, 213, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 253, 254, 255, 256, 277, 286, 287, 288, 289, 290, 294, 300, 304, 305, 311, 318, 319, 321, 322, 327, 348, 349, 351, 352, 353, 426, 446
Yahudi hahamları 21, 23, 182, 187
Yahudiler 24, 25, 75, 128, 138, 166, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 199, 213, 243, 245, 247, 248, 249, 251, 253, 255, 256, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 303, 304, 305, 311, 313, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 328, 347, 348, 350, 352, 353, 354
Yahya 166
Ya'kûbî 225, 228
Yâsir 90, 91, 92
Yehuyakîm 176
Yemen 177, 178, 309, 417
Yesrib 24, 25, 75, 99, 128, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 154, 155, 158, 159, 175, 177, 178, 179, 183, 188
Yuhanna 404, 422
Yûnus 134
Yûsuf 18, 40

Z

zekât 22, 184, 411
Zekeriyya 166, 185
Zeus 420
Zeyd 49, 134, 160, 205, 214, 216, 218, 221, 223, 265, 279, 280, 284, 297, 300, 325, 326, 327, 357, 358, 361, 362, 363, 377, 434, 441
Zeyd b. Hârise 49, 160, 221, 223, 279, 300, 325, 326, 327, 357, 358, 361
Zeyd b. Sabit 297
Zeyneb 242, 243, 353, 391
Zilhicce 251, 329, 356, 395, 426
Zilkâde 428
Zulkarneyn 76
Zu'l-Keffeyn 390
Zû-Tuvâ 372
Zübeyr 50, 103, 294, 368
Zübeyr b. Avvâm 103
Zülkarneyn 76

A

Abân 178
Abbas 35, 56, 97, 115, 142, 220, 221, 234, 235, 286, 287, 297, 320, 321, 324, 362, 363, 425, 441, 460, 462, 463, 465
Abbas b. Abdulmuttalib 56
Abbâsî 134, 443, 448, 465, 466
Abbâsîler 443, 446, 450, 465
ABD 372, 373
Abdullah 59, 61, 133, 142, 143, 160, 161, 170, 172, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 199, 201, 202, 222, 225, 226, 228, 230, 231, 234, 235, 238, 242, 249, 250, 285, 286, 300, 303, 307, 308, 309, 319, 320, 321, 322, 332, 336, 338, 339, 340, 341, 345, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 369, 392, 404, 411, 422, 432, 444, 445, 462, 463, 464, 465, 468, 469
Abdullah b. Abbas 142, 235, 286, 320, 362, 363
Abdullah b. Âmir 170
Abdullah b. Dinar 422
Abdullah b. İdât 300
Abdullah b. Mâlik es-Sayyadî 249
Abdullah b. Mes'ud 170
Abdullah b. Muhammed 462
Abdullah b. Muhammed es-Seffâh 462
Abdullah b. Mûsâfir 392
Abdullah b. Ömer 133, 160, 161, 184, 222, 307, 320, 322, 336
Abdullah b. Sa'd 172, 180, 181, 184
Abdullah b. Sa'd b. Ebi Sarh 172, 180
Abdullah b. Sebe 182, 201
Abdullah b. Sevde 184
Abdullah b. Zeyd 59
Abdullah b. Zübeyr 199, 225, 307, 308, 319, 321, 338, 339, 340, 341, 345, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361,

362, 363, 364, 365, 366, 369, 468, 469
Abdullah el-Kuşeyrî 464
Abdullah es-Seffâh 464, 465
Abdulmuttalib 56
Abdurrahman b. Avf 61, 73, 74, 144, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 245
Abdurrahman b. Es-Sakafî 300
Abdurrahman b. Halid b. Velid 296
Abdurrahman b. Mülcem 249
Abdurrahman b. Mülcem el-Muradî 249
Abdurrahman b. Ömer 142
Abdurrahman b. Rebia 99
Abdurrahman Ebû Şahmete 141
Abdurrahman en-Nâsır 143
Abdülaziz b. Musa 393
Âdem 16, 22, 53, 102, 118
Afganistan 214, 386
aforoz 214
Afrika 15, 169, 172, 310, 334, 375, 384, 441, 463, 464
Ahbâru Mekke 340, 341, 351, 390, 426
Ahiret 24, 74, 165, 243, 430
Ahmed 87, 88, 93, 122, 213, 408, 435, 441
Ahmed b. Hanbel 435
Ahnef b. Kays 300
Ahvâz 121, 138
Aişe 33, 38, 68, 140, 161, 187, 192, 193, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 238, 244, 261, 264, 268, 291, 307, 314, 366, 453
Ai Şeriatî 241, 263, 266
Akk 338
aksiyon 205
Ali b. Ebi Tâlib 225, 236, 282, 423, 468
Allah'ın Kılıcı 60, 63
Alvarlı Mehmed Efendi 41
Amerika 15, 214, 215
Âmid 140
Ammâr 170, 184, 195, 233, 240
Ammâr b. Yâsir 170, 184, 233, 240
Amr b. Alkame 133
Amr b. As 130, 131, 133, 134, 171, 172, 180, 181, 185, 186, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 242, 247, 248, 249, 250, 255, 257, 286, 287, 288, 289, 316, 318
Amr b. Bekr 249, 250
Anadolu 135, 140, 281, 310, 360
Anbese b. Sa'îd 407
Ankara 263
Antakya 62, 113, 386
A'râf 58, 237
Ashab-ı uhdûd 18
astronomi 58

Asya 172, 375, 387
ateşgede 425
Atike 147
Attâb b. Esîd 69, 143
Avrupa 174, 281, 372
Azerbaycan 135, 235, 385
Azermideht 95, 100

B

bağî 240, 241, 276, 357
Bahreyn 56, 147, 293
Basra 60, 96, 110, 111, 170, 182, 184, 185, 222, 224, 225, 226, 229, 243, 292, 293, 301, 302, 305, 346, 349, 441
Batı Asya 375
Batman 140
Battal Gazi 444
Bedir 41, 63, 98, 153, 195, 216, 217, 310
Bedir Savaşı 153
Bedrî 63
Bel'âm 278
Beni Teym 195
Beni Umeyye 192, 283
Benu Haşim 197, 198, 292
Benu Sa'ide Sakîfesi 262, 263
Beşir b. Sa'd 26, 27, 29
Beşiri 140, 141
Beyaz Saray 120, 121
Beyhak 172
Beyrut 87, 91, 99, 134, 138, 140, 168, 227, 240, 284, 285, 286, 299
Beyt 329, 356, 362, 449, 454, 461, 465
Beytu'l-Haram 338
Beytü'l-mâl 422, 429
Bezebdi 141
biat 27, 29, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 66, 76, 77, 78, 79, 97, 149, 156, 162, 164, 165, 209, 210, 211, 215, 221, 222, 223, 229, 230, 239, 240, 243, 244, 245, 246, 247, 255, 256, 261, 262, 263, 264, 265, 282, 285, 289, 290, 291, 292, 299, 300, 302, 303, 305, 307, 308, 309, 312, 315, 317, 318, 319, 320, 323, 324, 325, 327, 337, 338, 339, 340, 342, 347, 350, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 366, 370, 376, 394, 395, 396, 400, 438, 445, 447, 449, 456, 458, 459, 460, 462, 469, 470
Biat 230, 255, 263, 305, 308, 327
Bilâdu'ş-Şam 111
Bilâl 135, 167
Bitlis 141

Bizans 17, 20, 32, 48, 50, 51, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 86, 92, 93, 94, 95, 100, 111, 112, 113, 124, 128, 132, 166, 232, 285, 296, 298, 299, 370, 371, 372, 381, 388, 435, 455, 464
Bizanslılar 92, 112, 117
Buhara 385
Buhârî 31, 32, 33, 38, 39, 48, 51, 54, 55, 67, 69, 121, 123, 149, 162, 168, 171, 233, 257, 267, 268, 269, 275, 293
Burek 249, 316
Burek b. Abdullah 249
Busîr 465
Büyük Dost 20, 42
büyük fitne 180, 201, 243

C-Ç

Câbân 95
Ca'de 260
Ca'fer 139, 260
Câhız 58
cahiliye 199
Cahiliye 55, 216, 445
Cebrail 22, 24, 30, 68, 83, 276
Celulâ 120
Cennetu'l-Bakî 29
Cerce 61, 64, 65, 66, 67
Cerir 230, 285
Cerir b. Abdullah 230, 285
Cezire 121, 140, 237, 445, 459
cizye 65, 93, 105, 106, 110, 112, 113, 114, 117, 130, 131, 132, 173, 391, 392
Cizye 65
Cubeyr b. Mut'im 199, 200
Cuma 167, 168, 213, 265, 356, 384
Cuma Ezanı 167
Cunûd 18
Cuveyriye 293
Çin 174, 175, 214, 386, 470

D

Dâbık 392, 393
Dahhâk b. Kays 300
Dârâ 141
Dâru'l-Bekâ 70
Dâru'n-Nedve 146
Dâvûd 96, 100, 115, 119, 170, 171, 221, 222, 223, 230, 235, 249, 259, 261, 262, 271, 277, 289, 292, 293, 313, 314, 315, 316, 325, 327, 353, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 376, 379, 380, 386, 393, 395, 408, 441, 443, 444, 447, 448
demokrasi 263, 281

Deyr Sem'ân 429
Dımeşk 92, 93, 94, 114, 345, 383, 449
Dicle 118, 119
Dinar 38, 370, 417, 422, 429
din savaşı 281
Dirhem 370
divân 141
Divân 95, 145
Diyarbekir 112, 140
Diyarbekrî 24, 29, 59, 62, 74, 78, 79, 142, 229, 233, 238, 240, 253, 254, 259, 260, 330, 339, 347, 349, 370, 381, 382, 383, 389, 390, 392, 395, 399, 400, 415, 438, 445, 447
Dolar 371
dönmeler 208
Duceyl 361
Dumetu'l-Cendel 287

E

Ebûbekir 11, 21, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 92, 94, 109, 112, 143, 151, 160, 161, 164, 167, 169, 173, 175, 176, 177, 181, 184, 187, 189, 208, 213, 237, 242, 243, 244, 246, 261, 262, 263, 265, 284, 307, 308, 309, 318, 338, 340, 348, 354, 366, 405, 406
Ebû Cehil 283
Ebû'd-Derdâ 133, 171
Ebû Eyyub 248, 297, 298, 299
Ebû Eyyub el-Ensârî 298
Ebû Eyyub el-Ensârî 248, 297
Ebû Hanife 267
Ebû Hâzim 377
Ebû Hureyre 168, 187, 261, 368
Ebû Huzeyfe 157, 158, 159
Ebû Katade 310
Ebû Kubeys 363, 364
Ebû Kuhafe 74, 75
Ebû Leheb 283, 439
Ebû'l-Fidâ 95, 96, 227, 228, 232, 234, 236, 237, 240, 260, 293, 314, 315, 316, 317, 324, 337, 339, 341, 344, 347, 349, 354, 355, 357, 370, 389, 392, 433, 441, 445, 447, 458
Ebû Lu'lue 137, 143, 144, 156, 161
Ebû Meryem 292
Ebû Mihcân 108
Ebû Musa el-Eş'arî 122, 170, 235, 236, 286, 287
Ebû Muslim 441, 450, 461, 462

Ebû Muveyhibe 24
Ebû Osman en-Nehdi 129
Ebû Sa'd 210
Ebû Said el-Hudrî 356, 368
Ebû Sufyân 25, 39, 61, 62, 146, 241, 283, 284, 292, 293, 464
Ebû Süleyman ed-Daranî 421
Ebû Talha 159, 162, 163
Ebû Tâlib 441
Ebû Turâb 444
Ebû 'Ubeyde 27, 29, 36, 61, 62, 64, 86, 87, 89, 92, 93, 112, 113, 114, 115, 124, 158
Ebû 'Ubeyde b. Cerrâh 27, 29, 36, 61, 62, 64, 86, 87, 89, 92, 112, 114, 124, 158
Ebû Zerr 171, 345
Ecnâdin 63
ed-Dabbî 122
ed-Dineverî 96, 100, 119, 170, 171, 221, 222, 223, 230, 235, 249, 254, 259, 261, 262, 289, 292, 293, 313, 314, 315, 316, 325, 327, 353, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 376, 386, 395, 408, 441, 443, 444, 447, 448
Ehl-i Beyt 329, 356, 362, 449, 454, 461, 465
ehl-i imân 18
Ehl-i Kitâb 140
ehl-i küfr 18
el-Berâ 60
el-Cezire 140, 237, 445, 459
El-Curf 48
el-Eşter 223, 237
el-Fârûk 140
el-fitnetu'l-kubrâ 180, 243
el-Hemedânî 134, 140
el-Kâfiyecî 123
el-Kuşeyrî 464
el-Mirbed 226
el-Mu'ni b. Hârise 98
el-Musennâ b. Hârise 98
el-Musevver 164
emân 117, 248, 344, 364, 464
Emevîler 11, 174, 271, 342, 434, 441, 460, 462, 467, 469, 470
Emiru'l-mu'minin 82, 86, 138, 389
Endülüs 143, 172, 380, 384, 385, 386, 388, 391, 393, 427, 428, 470
Enes b. Mâlik 367, 368, 385
en-Nâsır 143
Ensâr 25, 26, 27, 28, 29, 31, 36, 37, 49, 53, 61, 73, 85, 159, 161, 178, 189, 190, 197, 198, 223, 230, 269, 300, 310, 339
Ermeni 100
Ermenistan 176, 177, 445, 459
Erzen 141
Erzurum 388
Esed b. Abdullah 445

Esed oğulları 55, 267
Eslem 147, 148
Esma binti Umeys 70
Esmâ binti Umeys 56
Esma binti Zeyd b. Hattâb 140
es-Seffâh 462, 464, 465
es-Semh 427, 428
es-Semhûdî 381
Esved el-İnsî 56
Eş'ar 338
Eş'arî 122, 170, 235, 236, 286, 287
Eş'as 231, 235, 287
Eş'as b. Kays 235, 287
eş'Şa'bî 441
Eşter 217, 223, 232, 233, 237, 360
Euro 371
Eyle 362
Eyyub 248, 297, 298, 299, 419
Ezan 54, 168, 311
Ezrakî 340, 341, 351, 390, 426
Ezruh 247, 287
ez-Zehebî 67, 96, 99, 123, 127, 159, 199, 200, 340, 341, 344, 347, 353, 360, 364, 365, 366, 371, 385, 388, 391, 392
Ez-Zehebî 371
ez-Zuhrî 427, 450
Ez-Zuhrî 140

F

Fadala b. Ubeyd 133, 210
Fadl b. Abbas 56
Fars 96, 135
Farsça 370
Faruk 140
faşist 277, 279, 280, 373
Fâtıma 38, 56, 68, 260, 261, 268, 330, 335, 402, 406, 407, 408, 409, 420, 430, 431, 439
Fâtıma binti Mervân 408
Fatih 298, 299
Fedek 38, 405, 406
Fırat 95, 96, 149, 231, 232, 329, 464
Fırat Suyu 232
Ficâr 121
Fihl 63, 86, 92, 93
Filipinler 214
Filistin 92, 94, 125, 214, 281, 297, 463, 464
fils 371
Firavun 16, 17, 134, 277, 278, 279, 336, 446, 447
Fransa 214, 373, 470
Furkan 422

G

Güney Amerika 15

Güney Doğu Anadolu 140, 360
Güvenlik Konseyi 214
Ğâfikî b. Harb 188
Ğafikî' 209
Ğanemoğulları 227
Ğasîlu'l-Melâike 339
Ğatafân 55, 337

H

Habeşistan 81, 152, 153, 155, 202
Habib 59, 141
Habib b. Mesleme 141
Habib b. Zeyd 59
Hâbil 16
Hacc 361, 365, 389, 461
Haccâc 352, 363, 364, 367, 368, 370, 375, 376, 384, 385, 386, 387, 389, 441, 469
Haccac b. Yusuf 368
Hac Emîri 29, 69, 143
Haceru'l-Esved 341, 351
Hacmun 380
Haçlılar 281
Haçlı Seferleri 281
hadd 170, 244, 245
Hafsa 68, 176, 177, 178
Hafsa'nın Mushafı 178
Hakem b. Ebi'l-Ass 179
Hakem Olayı 230, 282, 286, 290
Haleb 113, 392, 393
Halid b. Mulcem 184
Halid b. Urfe 107
Halid b. Velid 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 112, 114, 115, 135, 296
Halid b. Zeyd 297
halife 25, 30, 38, 39, 40, 57, 58, 75, 77, 78, 82, 91, 106, 147, 156, 157, 158, 159, 163, 165, 168, 169, 173, 176, 209, 210, 223, 230, 235, 239, 240, 243, 245, 247, 248, 255, 259, 261, 262, 264, 265, 271, 277, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 291, 296, 299, 300, 301, 305, 317, 318, 319, 323, 340, 341, 348, 350, 354, 357, 359, 365, 366, 370, 372, 374, 380, 383, 387, 396, 397, 399, 400, 406, 409, 411, 414, 420, 421, 422, 424, 431, 432, 436, 438, 439, 440, 444, 451, 455, 457, 458, 459
Halife 11, 19, 29, 36, 42, 45, 51, 56, 61, 62, 70, 75, 77, 79, 80, 82, 97, 100, 114, 124, 127, 128, 129, 141, 142, 149, 156, 157, 161, 165, 167, 169, 170, 173, 176, 177, 181, 183, 185, 186, 187, 189, 211, 221, 222,

239, 243, 247, 248, 255, 282, 285, 290, 305, 338, 359, 361, 362, 365, 368, 374, 377, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 405, 408, 410, 412, 415, 416, 417, 420, 427, 428, 433, 434, 436, 437, 438, 439, 442, 444, 445, 448, 450, 457, 458, 459, 469, 470
Hama 94
Hâmân 278, 279
Hamidullah 30, 40, 75, 76, 77, 82, 156, 161, 173, 175, 178, 181, 185, 186, 187, 202, 228, 229, 235, 246, 370, 371
Hamidullah Hoca 173, 202, 229, 235, 370
Hamza 240, 260, 283
Hancere 444
Hâni 217, 288, 324
Hanîflik 152
Hanzala 339
haraç 173, 174, 237, 296
Harem 351, 381
Haremeyn 245
Hâricî 289, 440
Hâricîler 247, 248, 249, 288, 289, 290, 346, 433, 434, 440, 441, 443, 460, 461, 462
Harran 140, 460, 463, 465
Hasan 36, 37, 197, 198, 199, 211, 250, 251, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 282, 289, 290, 291, 314, 323, 355, 356, 446, 447
Hassan b. Sabit 210
Hatice 260
Havarizm 386
Hav'eb 224, 225
Hav'eb Köpekleri 224
Hayber 38
hayvan zekâtı 173
Hemedân 135
Heraklius 62, 93, 111, 112, 113
Hesap Günü 211
Hıristiyan 93, 117, 152, 296, 297, 298, 329, 390, 393, 416
Hıristiyan rahipleri 416
Hicaz 62, 182, 321, 327, 352, 363
Hicr 351
Hicret 26, 81, 123, 152, 216, 365, 366, 369
hilâfet 11, 21, 31, 37, 73, 74, 76, 79, 147, 186, 191, 242, 245, 247, 256, 258, 305, 310, 323, 342, 359, 386, 396, 400, 449, 450, 451
Hilvan 118, 121
Hind 283
Hindistan 214, 380, 386
Hirâş b. Umeyye 154

Horasan 172, 293, 315, 352, 387, 412, 446, 449, 450, 460, 461, 462
Hucr b. Adî 259, 294, 312, 313, 314, 468
Hûd 69
Hudeybiye 125, 154, 156, 283, 284
Hulefây-ı Râşidîn 11, 282, 323, 403
Humus 38, 93, 94, 111, 112, 135, 296, 354, 430, 436, 462
Huneyn 284
Huzeyfe 129, 157, 158, 159, 176, 177
Huzeyfe b. Yemân 176, 177
Huzeyme 178
Huzeyme b. Sâbit 26
Hüseyin 197, 198, 199, 208, 211, 250, 253, 257, 260, 261, 262, 290, 291, 307, 315, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 342, 343, 344, 345, 351, 355, 356, 360, 372, 445, 468, 469
Hz. Abân b. Said b. As 178
Hz. Abbas 35, 56, 97, 115, 441
Hz. Aişe 33, 38, 68, 140, 187, 192, 193, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 238, 261, 264, 268, 307, 314, 366
Hz. Ali 11, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 56, 61, 71, 97, 114, 115, 125, 149, 158, 159, 162, 163, 164, 165, 170, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 263, 264, 265, 276, 282, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 294, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 335, 348, 355, 364, 423, 424, 444, 445, 468
Hz. Ebûbekir 11, 21, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 92, 94, 143, 151, 160, 167, 169, 173, 175, 176, 177, 181, 187, 208, 237, 242, 243, 244, 246, 262, 263, 265, 284, 307, 318, 354, 366, 405, 406
Hz. Ebû Bekir 13

Hz. Fâtıma 38, 56, 406
Hz. Hafsa 177, 178
Hz. İbrahim 29, 351
Hz. İsâ 47, 117
Hz. Mûsâ 16, 278, 446
Hz. Osman'ın Mührü 200
Hz. Ömer 11, 21, 24, 25, 27, 29, 48, 49, 50, 54, 55, 61, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 169, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 246, 263, 285, 303, 308, 309, 316, 317, 318, 354, 381, 396, 404, 410, 435, 436
Hz. Yakub 138
Hz. Yûnus 253
Hz. Yusuf 138, 244
Hz. Zeynep 60

I-İ

Irak 60, 62, 82, 86, 94, 98, 140, 176, 214, 222, 223, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 352, 360, 363, 367, 384, 385, 386, 441, 461
İblis 53
İbn Abbas 220, 221, 234, 287, 297, 321, 323
İbn Abdi'l-Berr 261
İbn 'Asâkir 63, 69, 74, 75, 76, 80, 82, 84, 85, 125, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 148, 156, 162, 164, 165, 166, 176, 179, 200, 202, 283, 284, 285, 286, 287, 291, 296, 305, 312, 317, 323, 324, 333, 338, 359, 361, 364, 365, 366, 368, 377, 382, 383, 394, 396, 405, 415, 417, 419
İbn Asâl 296
İbn Ca'fer 139
İbn Dâvûd ed-Dineverî 96, 100, 119, 170, 171, 221, 222, 223, 230, 235, 249, 259, 261, 262, 289, 292, 293, 313, 314, 315, 316, 325, 327, 353, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 376, 386, 395, 443, 444, 447, 448
İbn Ebi Ablete 382
İbn Hişâm 24, 30, 34, 35, 57, 97, 283
İbn Hubeyre 441, 442
İbn İyâs 130, 131, 132

İbn Kesîr 29, 30, 38, 42, 43, 49, 77, 86, 89, 90, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 109, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 144, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 167, 169, 170, 172, 181, 183, 186, 187, 188, 193, 194, 209, 210, 212, 216, 227, 229, 230, 232, 253, 254, 265, 267, 283, 284, 296, 298, 331, 332, 336, 337, 338, 339, 340, 353, 356, 358, 362, 367, 379, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 400, 401, 402, 403, 405, 406, 407, 409, 411, 412, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 428, 430, 431, 432, 433, 463, 464, 465
İbn Mes'ud 177
İbn Mulcem 289
İbn Mülcem 249, 250, 254, 289
İbn Sa'd 29, 33, 34, 38, 46, 78, 109, 110, 120, 125, 145, 147, 157, 158, 159, 179, 193, 197, 229, 230, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 242, 284, 297, 298, 299, 348
İbn Samit 171
İbn Sirîn 441
İbn Şihâb ez-Zuhrî 427
İbnu'l-Esîr 39, 98, 124, 304, 353, 358, 429
İbnu'l-İmâd 240
İbnu'l-Kevva 243
İbn Ziyâd 321, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 338, 342, 344, 349, 350, 353
İbn Zübeyr 139, 308, 309, 322, 341, 342, 345, 346, 347, 353, 354, 358, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 370, 389
İbrahim 27, 29, 34, 273, 351, 360, 379, 452, 458, 459, 460, 462, 466
İbrahim b. Ebi Zer'a 379
İkrime 146
ilm-i nücûm 95
İlyâ 114, 117
İlyûn 391, 393
İmâm A'zam 435
İmâm İbrahim 462
İmâm Kurtubî 167
İmâm Şâfi'î 168, 315, 316
İncil 47
infâk fisebilillah 173
İngiltere 214
İran 17, 20, 51, 60, 63, 86, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 113, 115, 118, 119, 122, 127, 128, 129, 135, 141, 146, 158,

214, 291, 370, 384, 385, 401, 435, 455, 457, 464
İranlılar 92, 97, 108, 115, 120
İran Şâhı 99, 104, 105, 106, 118, 119, 127, 128, 401, 455, 457
irtidat hareketleri 48
İsâ 47, 117, 182, 368
İslâm Devleti 19, 29, 39, 40, 42, 45, 48, 51, 55, 63, 65, 69, 70, 86, 88, 92, 93, 105, 108, 111, 113, 114, 120, 121, 126, 140, 144, 153, 154, 155, 156, 157, 166, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 181, 185, 202, 207, 211, 216, 248, 288, 290, 317, 318, 340, 348, 370, 379, 384, 387, 400, 423, 435, 436, 449, 450, 451
İspanya 169, 172, 174, 175, 330, 375, 385, 388, 470
İstahr 135, 158, 172
İstanbul 32, 39, 54, 75, 112, 113, 167, 172, 178, 179, 241, 281, 297, 298, 299, 366, 371, 388, 390, 391, 392, 393, 427
İyâd b. Ğanem 140
İyâs b. Abdullah 60

K

Ka'b b. Malik 210
Kâbe 81, 155, 341, 351, 361, 363, 364, 365, 389, 426, 451, 469
Kâbil 16, 386
Ka'bu'l-Ahbâr 116
Kadisiyye 98, 99, 100, 101, 107, 108, 109, 111, 118, 326
Kadre 141
kâmet 167, 168
Kanber 198
kan dökücü 216
kapitalist 15, 277, 279, 280, 373
Kara Mustafa Paşa 304
Karkisya 140
Kârûn 278, 279
Kasım 251, 260
kaside 329
Kasru'l-ebyad 120
Kaşgar 386
Kays 27, 28, 138, 139, 222, 235, 243, 287, 295, 300
Kays b. Sa'd 222
Kayser 278, 455
Kayseri 444
Kefertusa 140
Kelime-i Şehâdet 54
Kelime-i Tevhid 205
Keş 385
Kıbrıs 171, 388
Kıbrıs Seferi 171
Kınâne b. Bişr 184
Kınnesrin 111, 112, 113, 392
Kıptî 132, 133, 381

Kıptîler 130, 131, 133
Kırım 304
Kıyamet 14, 166, 402, 452
Kıyamet günü 14
Kirmân 138
Kisra 100, 104, 105, 108, 111, 146
Kitab-ı Mukaddes 47
Kitabullah 234
komünist 277, 280, 373
Konya 459
Kore 214
Kostantiniyye 111, 113, 172, 297, 299, 344, 388, 390, 392, 393
Köprü Olayı 96
Kubâ 27
Kudüs 112, 114, 115, 116, 117, 118, 130, 259, 282, 290, 361, 362, 390
Kûfe 170, 182, 184, 185, 187, 209, 230, 231, 248, 249, 250, 253, 255, 262, 288, 289, 293, 294, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 313, 314, 315, 319, 320, 322, 324, 325, 326, 328, 330, 343, 350, 360, 363, 445, 447
Kûfeliler 170, 187, 188, 261, 289, 315, 319, 320, 324, 328, 344, 350
Kumâme 117
Kunut Duası 238
Kur'an 15, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 34, 35, 37, 40, 43, 44, 45, 47, 52, 57, 67, 68, 116, 137, 138, 142, 167, 173, 176, 177, 178, 179, 182, 197, 207, 212, 215, 234, 240, 242, 251, 253, 271, 279, 311, 317, 318, 329, 370, 373, 382, 397, 398, 399, 414, 420, 426, 446, 451, 452, 453, 470, 471
Kur'an'ın Tedvini 176
Kurban 168
Kureyş 25, 26, 27, 28, 57, 154, 155, 158, 210, 268, 309, 312, 392
Kurtalan 141
Kurtuba 385, 428
Kusay 121
Kusay b. Kilâb 121
Kuteybe b. Muslim 384, 385, 386, 387
Kutsal Kaya 116
Kuveyt 189, 227
Kuzey Afrika 169, 172, 384, 463
Kürt 465
Kürtler 138
Kütübü Sitte 168

L

Libya 214
liyakat 31

M

Maden Zekâtı 173
Magosa 388
Mahmûd Şit Hattâb 32
Ma'kil 128, 129
Maksûra 250, 311
Malatya 141, 444
Malik b. Et-Teyhan 25
Maliku'l-Eşter 217
Maraş 114
Mardin 141, 462
Mayorka 385
mazlum 367
Medâin 60, 95, 101, 118, 119, 120, 121, 127, 385
Medine 19, 21, 24, 25, 28, 38, 48, 49, 57, 59, 61, 71, 81, 82, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 110, 115, 118, 121, 122, 123, 125, 128, 137, 138, 140, 142, 145, 146, 147, 149, 153, 156, 163, 164, 166, 167, 170, 177, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 192, 202, 207, 209, 216, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 233, 245, 247, 248, 253, 256, 259, 260, 261, 264, 282, 286, 288, 290, 291, 302, 305, 306, 307, 308, 310, 315, 318, 319, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 344, 347, 351, 353, 355, 366, 367, 368, 369, 377, 380, 381, 382, 385, 396, 397, 417, 427, 444, 468
Medine Mescidi 166
Mekke 19, 20, 25, 27, 40, 81, 86, 94, 121, 123, 125, 126, 143, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 192, 193, 206, 223, 224, 226, 237, 239, 245, 283, 284, 308, 319, 320, 321, 322, 326, 328, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 345, 346, 347, 351, 352, 353, 354, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 380, 381, 390, 407, 426, 435, 439, 444, 461, 469
Mekke Şehir Devleti 81, 121, 151
Me'mûn 134
Mercidabık 392
Merdânşâh 95
Merv 172
Mervân 171, 179, 180, 181, 186, 190, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 202, 224, 225, 228, 229, 261, 264, 305, 306, 307, 308, 337, 338, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 366, 367, 369, 371, 372, 386, 387, 389, 397, 406, 407, 408, 434, 436, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 469

Mervan b. Hakem 210, 315
Mervân b. Hakem 171, 180, 181, 186, 202, 224, 228, 261, 264, 305, 306, 337, 353, 357, 372, 406, 459, 466, 469
Meryem 292, 368
Meryem oğlu İsâ 368
Mescid 30, 31, 34, 78, 109, 128, 142, 146, 164, 166, 193, 208, 210, 233
Mescidu'l-Aksâ 361, 382
Meskin 361
Mesleme 133, 141, 184, 192, 210, 222, 223, 385, 388, 390, 391, 392, 393, 430, 438
Mesleme b. Abdülmelik 385, 392, 430, 438
Mesleme b. Muhled 210
Mes'ûdî 26, 37, 120, 121, 128, 144, 161, 162, 220, 221, 224, 225, 226, 231, 232, 233, 290, 292, 293, 294, 295, 299, 300, 306, 307, 310, 312, 315, 317, 319, 320, 321, 322, 325, 326, 328, 329, 333, 336, 337, 338, 339, 357, 364, 375, 434, 438, 439, 441, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 455, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 466
Mevlânâ Celâleddin 267
Meyâfarkîn 140
Mısır 50, 94, 98, 128, 130, 131, 133, 134, 138, 142, 147, 172, 180, 182, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 196, 201, 209, 217, 222, 234, 237, 238, 249, 250, 289, 354, 357, 358, 371, 372, 381, 396, 401, 464
Mısır Valisi 185, 187
Mikdâd 133, 162
Mikdâd b. Esved 133, 162
milliyetçi 272
Minorka 385
Muaviye 124, 171, 184, 192, 220, 221, 222, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 276, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 323, 324, 340, 342, 347, 348, 349, 355, 358, 366, 423, 448, 464, 466, 468, 469
Muaviye b. Ebi Sufyân 221, 236, 282, 283, 285, 348, 366, 466
Mu'az 124

Muğire 101, 102, 105, 106, 128, 143, 145, 161, 170, 220, 221, 293, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 313, 316, 318
Muğire b. Şu'be 101, 128, 143, 145, 161, 170, 220, 293, 300, 303, 304, 305, 313, 318
Muhacirûn 25, 26, 27, 31, 53, 61, 85, 161, 230, 339
muhaddes 84
Muhafız Alayı 414
Muhammed 11, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 36, 50, 52, 57, 58, 59, 65, 75, 76, 82, 87, 95, 101, 123, 125, 133, 137, 149, 152, 153, 155, 156, 161, 173, 175, 178, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 192, 195, 198, 199, 202, 205, 207, 208, 210, 213, 222, 223, 226, 237, 238, 243, 250, 258, 268, 275, 277, 299, 304, 307, 336, 337, 345, 362, 363, 367, 371, 372, 381, 398, 402, 411, 412, 422, 435, 445, 458, 459, 462, 466
Muhammed b. Ebi Bekr 189, 190, 202, 238
Muhammed b. El-Hanefiyye 362
Muhammed b. Ka'b 411, 412
Muhammed b. Mesleme 133, 184, 192, 210, 222, 223
Muhammed b. Talha 198, 199
Muhammed Hamidullah 75, 76, 82, 156, 161, 173, 175, 178, 181, 185, 186, 187, 371
Muharrem 123, 162, 232, 233, 328, 426
Muhtar es-Sakafî 360
Mu'in b. 'Adi 27
Mukavkıs 130, 131, 132
Mukrân 138
Munye 224
Mûsâ 16, 235, 236, 237, 278, 279, 446
Musa b. Nusayr 388, 391, 393
Mushaf 179, 452
Muslim b. Akîl 319, 320, 321, 324, 325
Muslim b. Ukbe 337, 341, 369
Mustafa Paşa 304
Musul 120, 121, 360, 463
Mute Savaşı 50
Mu'tezile 455
mücahid 116
Müellefe-i kulûb 284
müfteri 160
mürtetler 49, 61
Müseyleme 57, 58, 59
Müseylemetu'l-Kezzâb 58
müteğallibe 14, 349, 356

N

Nâile 194, 198
Nâkıs Yezid 458, 459, 460
Necef 385
Necrân 56
Nedve 146
Nehreşîr 118
Nehrevân 247
Nemrut 277, 278, 314
Nesike 141
Nezzâl b. Amir 249
Nihâvend 127, 128, 129
Nil 133, 134
Nil Nehri 133, 134
Nişâbur 172
Nu'mân b. Beşir 210, 324
Numan b. Mukarrin 128
Nu'mân b. Mukrin 104
Nusaybin 140, 141, 360

O

Orta Asya 387
Ortaçağ 281
Orta Doğu 15, 17
Osmanlı 123, 299
Osmanlı Devleti 123

Ö

Ömer b. Abdülaziz 302, 379, 380, 381, 383, 385, 386, 389, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 466, 468, 469, 470
Ömer b. Hattâb 29, 134, 158, 164, 222, 348
Ömer b. Sa'd 325, 326, 327, 328, 329
Ömer Camii 116
Örnek Halifeler 11, 288, 290, 312

P

Pakistan 30, 40, 181, 214
Paris 46, 434, 438
parlamento 278
Peygamber Camisi 128, 306

Q

Quadalquivir 428

Quadalquivir Nehri 428

R

Rab 20
Rafi' b. Hadîc 210
Ramazan 68, 109, 123, 153, 167, 168, 249, 289, 358, 411
Reb'î 102, 103
Reb'î b. Amir 102
Recâ b. Hayve 393, 411
Receb 93, 317
recm 46
Refîku'l-âlâ 42
Resûlullah'ın Halifesi 74, 82
Rey 326, 462
Rikka 140
Rodrik 385
Roma 17, 277
Rukiyye 152, 153
Rum 50, 122, 132, 391
Rûme 166
Rumlar 113, 391, 392
Rusya 214
Rüstem 95, 96, 100, 101, 102, 103, 104, 108
Rüstem b. Ferahzad 100

S

Sâbikûn 25
Sabit b. Kays 27, 28
Sabit oğlu Huzeyma 178
Sadaka 173
Sa'd b. Ebi Vakkas 61, 97, 98, 107, 109, 111, 115, 118, 119, 120, 157, 159, 162, 170, 209, 236, 267, 325, 326
Sa'd b. Malik 157
Sa'd b. Ubade 26, 29
Said b. As 170, 178, 300
Saîd b. Zeyd 157
Saide Oğulları 21
Sa'ide Oğulları Sakîfesi 26
Said-i Nursi 343
sa'iyy 168
Sakîfesi 21, 26, 29, 262, 263
Salih 440, 464, 465
Sâlim 157, 158, 159, 404, 411, 412, 432
Sâlim b. Abdullah 404, 411, 432
Saltanat Sistemi 275
Sâriye 135, 136, 137
Sebe 182, 185, 187, 188, 201, 202
Sehl 221, 286
Sehl b Huneyf 221
Sehl b. Huneyf 286
Selâtin 250
Selef-i-Salihîn 414
Seleme 138, 139, 140
Seleme b. Kays 138, 139
Selmân 99, 119, 120, 147, 207

Selmân-ı Fârisî 99, 119, 120, 147
Semerkand 385, 386
Senetu'l-cema'ati 256
Serahs 172
Sevr 300
Sevr b. Mu'in 300
Seyfullah 63, 64, 65
Seyyid 257, 401
Sıffin 181, 230, 231, 232, 240, 241, 242, 247, 264, 282, 285, 286, 287, 292, 295, 316, 318, 345, 433
Sicistân 138
Silvan 140
Sincâr 140
Sûdan b. Humrân 184
Suheyb 159, 162
Suhûf 276
Surayh b. Hâni 217
Suriye 61, 62, 91, 94, 112, 113, 125, 214, 224, 231, 233, 285, 328, 436, 464
Sus 121
Suyûfî 41, 48, 54, 55, 70, 73, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 133, 134, 145, 147, 149, 170, 173, 185, 187, 189, 195, 245, 251, 253, 254, 258, 259, 260, 261, 289, 290, 299, 304, 309, 318, 322, 336, 340, 341, 345, 347, 348, 352, 357, 364, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 379, 382, 388, 389, 392, 394, 395, 398, 400, 404, 406, 407, 408, 411, 412, 415, 416, 424, 438, 439, 440, 441, 444, 450, 451, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 463, 465
Süleyman 116, 208, 383, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 406, 421, 424, 438, 462, 466
Süleyman b. Abdülmelik 383, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 395, 438, 466
Sümeyye 291, 292, 293
Sünnet 23, 28, 37, 38, 40, 43, 68, 138, 239, 240, 265, 301, 373, 397, 414, 453, 471

Ş

Şâfii 435
Şah 120, 128, 278
Şâm 60, 61, 62, 63, 86, 92, 93, 94, 98, 111, 115, 118, 124, 125, 127, 128, 135, 171, 182, 184, 192, 217, 221, 230, 231, 237, 238, 239, 247, 248, 249, 255, 285, 286, 288, 289, 290, 292, 294, 299, 300, 303, 306, 309, 310, 314, 317, 318, 324, 325,

332, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 346, 347, 350, 351, 352, 353, 354, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 375, 382, 383, 388, 391, 417, 427, 429, 438, 439, 445, 447, 452, 459, 460, 463, 464, 469
Şehriyar 457
Şemir b. Zilcevşen 327
Şeriat 293, 343
Şevzeb 440
Şeytan 85
Şi'a 448
Şii 263
şûrâ 160, 161, 162, 163, 180, 247, 263, 282, 300, 316, 318, 348, 468
Şûrâ 144, 159, 160, 162, 165, 209, 236, 245, 261, 263, 309, 317, 334, 340, 342, 452, 453
Şurahbil b. Hasene 61
Şûrâ üyeleri 160
Şureyh b. Hâni 288

T

Taberî 54, 56, 63, 64, 66, 70, 74, 76, 89, 90, 92, 93, 114, 118, 121, 122, 123, 135, 136, 138, 140, 158, 159, 160, 174, 182, 184, 188, 192, 234, 249, 253, 256, 264, 286, 287, 288, 289, 290, 296, 297, 299, 302, 319, 324, 343, 344, 347, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 393, 394, 425, 433, 434, 441, 444, 446, 447
Taberîstan 389
Tağriberdî 131, 132, 133, 134, 135, 302
tağut 15, 16, 279
Taha Huseyn 160
Tahir 260
Tahiyyetu'l-mescid 356
Tâif 56, 171, 180, 186, 284, 291, 292, 354, 355, 362, 363
Talha 61, 139, 157, 159, 162, 163, 183, 184, 187, 188, 195, 197, 198, 199, 209, 210, 215, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 264
Talha b. Ubeydullah 157, 159
Tarık b. Zıyâd 174
Tarık b. Ziyâd 174
Târihu'l-Hulefâ 440
tavaf 81, 155, 362
Tayyib 427
Tebuk 40, 86, 166, 216, 286
Tebuk Seferi 166, 216
Templier 281
teravih 109, 110
Terit 120
Tevrat 46, 107, 116

Topkapı 179
Topkapı Sarayı 179
Tuleyha 57
Tuleyhatu'l-Esedî 57
Tumâ 383
Tuna 304
Tûs 386
Tuvâ 312, 380
Türkistan 169, 310, 385, 445
Türkiye 123, 135, 265
Türkler 124, 384, 385

U

Ubeyd er- Rumî 293
Ubeydullah 157, 159, 324, 325, 326, 327, 338, 360
Ubeydullah b. Ziyâd 324, 325, 326, 327, 338
Uhud 30, 149, 223, 267, 283, 339
Uhud Savaşı 149
ulu'l-emr 15, 17, 18, 127, 181, 340, 344
Ulu'l-emr 47, 286, 340, 344
Ulu'l-Emr 48
Umân 59, 293
Umretu'l-Kadâ 283
Urfa 111
Usâme 20, 32, 48, 49, 50, 51, 58, 60, 94, 184, 223, 268, 294
Usâme b. Zeyd 60, 184, 223, 268, 294
Useyd b. Hudayr 26
Utbe 96, 110, 111, 283, 307
Uveym b. Saide 27

Ü

Üçüncü Dünya 16
Ümeyye 324, 338, 340, 360, 364, 406, 415, 419, 423, 424, 429, 433, 435, 436, 437, 438, 446, 457, 465
Ümmü Ammare 59
Ümmü Gülsüm 139, 149, 154, 246, 249
Ümmü Harâm 171
Ümmü Salît 149
Ürdün 63, 86, 464

V

Vâdi'l-Kurâ 192
Vadiyu'l-Kebir 428
Vâhidu'l-Kahhâr 134
vahiy kâtibi 176, 177, 284
vahiy kâtipleri 284, 426
Vahşi 59
Vak'atu'l-Harre 336, 344, 468
Vakidî 26, 36, 254

Velid 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 112, 114, 115, 135, 140, 170, 210, 296, 307, 375, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 396, 406, 425, 431, 432, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 466, 470
Velid b. Ukbe 170, 210
Veto Konseyi 214
Veysel Karani 233, 421
Viyana 304

Y

Yahudi 25, 152, 181, 182, 201, 202, 208, 235, 329
Yahudi dönmesi 208
Yahudiler 69, 116, 117, 366
Yahya 122, 369, 449, 450
Yahya b.Zeyd 449
Ya'kûbî 21, 51, 56, 61, 121, 136, 180, 186, 210, 237, 296, 297, 304, 345, 357, 359, 362, 364
Ya'lâ 224
Yâsir 170, 184, 233, 240
Yemâme 57, 59, 60, 62, 67, 176
Yemen 56, 122, 124, 135, 224, 320, 321, 352, 461, 462
Yerfâ 139
Yermuk 63, 67, 92, 366
Yezdicerd 97, 100, 104
Yezid 61, 62, 115, 124, 250, 260, 262, 282, 285, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 354, 357, 364, 366, 369, 372, 380, 385, 394, 395, 431, 432, 434, 435, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 448, 449, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 466, 468, 469
Yezid b. Ebi Sufyân 115, 124, 285
Yezid b. Ebû Sufyân 61, 62
Yezid b. Muaviye 297, 317, 340, 342, 366, 466
Yezid b. Muhelleb 385, 441
Yûnus 253
Yûsuf 70, 138, 233
Yusuf b. Ömer 445, 446, 447

Z

Zâlim Haccâc 363, 386
Zap Suyu 463

Zebûr 107
zekât 54, 55, 57, 58, 60, 61, 80, 173, 174, 175, 186, 435
Zekât 51, 54, 67, 173, 175
Zekât Toplama 173
Zekâtu'l-Ard 173
Zekeriyya 299
Zevrâ 167
Zeyd 32, 50, 59, 60, 67, 68, 71, 140, 146, 157, 161, 176, 177, 178, 184, 192, 197, 210, 223, 246, 268, 294, 297, 330, 445, 446, 447, 449, 450, 453
Zeyd b. Erkam 330
Zeyd b. Hârise 32
Zeyd b. Sabit 67, 68, 71, 176, 177, 192, 197, 210
Zeyneb 330, 331, 335
Zımmî 425
Zilhicce 232
Zinnûreyn 154
Zi Tuvâ 312
Ziyâd 174, 291, 292, 293, 294, 301, 306, 312, 313, 314, 315, 316, 321, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 338, 342, 344, 349, 350, 353
Ziyâd b. Ebihi 293, 294, 306
Ziya Paşa 143
Zübeyr 38, 61, 130, 133, 139, 157, 159, 162, 183, 184, 187, 188, 195, 197, 199, 209, 210, 215, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 264, 297, 307, 308, 309, 319, 321, 322, 338, 339, 340, 341, 342, 345, 346, 347, 351, 352, 353, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 389, 468, 469
Zübeyr b. Avvâm 130, 133, 159, 369, 468
Zülkarneyn 122

IV. Cild

A

Abbas 18, 24, 25, 26, 27, 34, 128
Abbas b. Abdulmuttalib 18
Abbâsî 13, 17, 18, 20, 25, 34, 35, 37, 42, 43, 46, 61, 63, 64, 67, 71, 73, 86, 88, 96, 98, 100, 103, 107, 108, 110, 122, 124, 125, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 161, 167, 168, 169, 173, 174, 186, 188, 202, 235, 242, 246, 262, 276, 282, 286, 313, 373, 374, 408
Abbâsîler 13, 14, 47, 56, 143, 144, 166, 241
Abbasoğulları 18, 21, 23, 42, 49, 64, 96
ABD 274
Abdulhamid 140, 235
Abdullah 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 95, 97, 112, 131, 151, 174, 175, 176, 179, 198, 199, 200, 201, 206, 207, 215, 216, 217, 221, 228, 229, 230, 234
Abdullah b. Mubarek 74, 75, 76
Abdullah b. Muhammed 19, 20, 112, 198
Abdullah b. Muhammed el-Ezremî 112
Abdullah b. Nafi 151
Abdullah b. Teymi 95
Abdullah b. Yasin 221
Abdullah el-Belensî 174
Abdullah el-Kuşeyrî 19
Abdullah es-Seffâh 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 34
Abdulmelik b. Cevher 208
Abdulmelik b. Salih 74, 83
Abdulmuttalib 17, 18
Abdurrahman b. Bişr el-Ğafikî 162, 163
Abdurrahman b. Muaviye 42, 166
Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam b. Abdulmelik 42
Abdurrahman en-Nâsır 206, 208, 209
Abdurrahman Şeref 141, 144, 232, 233
Acem 105
Adana 313
Aden 374, 375
Adhémar 294, 322
Adhémar de Monteil 294
adl-i ilâhî 327
Afganistan 419
aforoz 289, 292, 395, 404, 407

Afrika 19, 20, 42, 64, 72, 108, 130, 131, 132, 133, 135, 137, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 161, 179, 189, 199, 202, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 233, 236, 242, 277, 282
Afşin 107
Ahbâru Mekke 71
Ahiret 318
Ahlat 72, 251, 252, 378, 398
Ahlat Ermenileri 378
Ahmed 15, 45, 102, 103, 105, 106, 111, 116, 117, 124, 128, 139, 208
Ahmed b. Abdulmelik 208
Ahmed b. Hanbel 15, 45, 102, 103, 105, 106, 116, 117
Ahmed b. Nasr el-Huza'î 111
Ahmed b. Tulun 124, 128
Ahşid 135
Ahvâz 130
Aişe 228
Akdeniz 84, 130, 133, 150, 191, 235, 236, 319, 383, 403
Akkâ 335, 336, 337, 350, 357, 359, 382, 383, 393, 394, 395, 397, 398, 403, 405, 406, 409
akl-ı evvel 47
akl-ı sânî 47
Aksaray 250
Albigen 353
Albigen saldırısı 353
Aleksi 286, 299, 301, 302, 303, 307, 309, 310, 329, 331, 332, 336, 337, 348, 355
Aleksi Komnen 303
Alexis Commen 268
Alfons 199
Ali b. Harb e't-Taî 126
Ali b. İsâ 90
Ali b. Musa 98
Ali Paşa 236
Âl-i Resûl 29
Ali Rıza 98, 99
Allah'ın oğlu 237
Alman 304, 361, 362, 363, 390, 391, 392, 393, 394, 399, 400, 404
Alparslan 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 266, 268, 365
Altın Saray 42
Amaury 366, 367, 376, 398
Amaury de Lusignan 398
Amerika 21, 238, 274
Âmid 72, 129, 138, 252, 378, 379
Amîdu'l-Melik 250
Amin Maalouf 147, 259, 302, 305, 312, 333, 343, 345, 346, 354, 357, 363, 380, 382, 386
Ammûriyye 107
Amr b. Ubeyd 52
Amrûs 181
Anadolu 143, 235, 251, 252, 258, 261, 266, 268, 269, 276, 277, 281, 283, 286, 287, 290, 302, 306, 308, 311, 312, 314, 320, 350, 351, 352, 356, 369, 392, 420, 423
Andalus 150
Andalusia 150
André Clot 185, 187, 189, 191, 199, 202, 204, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 219, 230, 231
Ani 251, 283, 318
Ankara 74, 76, 100, 101, 133, 172, 233, 242, 244, 246, 264, 265, 277, 356

Antakya 138, 303, 312, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 347, 348, 349, 351, 354, 358, 359, 362, 364, 392, 393, 399, 410, 414
Antioch 317, 318
Aquitania 162, 164
Arafat 30, 51
Arşidona 167
asimilasyon 191
Askalan 348, 349, 383
Aslan Yürekli 390, 394, 397
Aslan Yürekli Rişard 390
astronomi 103
Asya 141, 266, 299, 408, 417, 418, 419
Aşağı Lorraine 295
Aşûrâ 373
Atlas Okyanusu 150, 242
Avrupa 144, 148, 157, 188, 189, 190, 207, 210, 211, 231, 232, 235, 258, 276, 277, 281, 283, 284, 286, 287, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 310, 311, 325, 347, 350, 353, 355, 370, 390, 397, 398, 400, 403, 407, 408, 413, 419
Avusturya 270, 403
Azerbaycan 61, 72, 107, 266

B

Babek 106
Bagrad 314
Bağdad 14, 34, 35, 36, 37, 41, 43, 54, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 71, 72, 78, 82, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 101, 106, 111, 116, 123, 124, 127, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 185, 186, 188, 202, 207, 224, 242, 246, 247, 248, 254, 257, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 276, 281, 282, 286, 322, 334, 336, 347, 356, 370, 373, 420, 422, 423
Bağisyân 320, 321, 322, 324, 327
Bahreyn 42
Balian 383, 385, 386
Baltık Denizi 417
barbarlar 303, 344, 413, 415
Barbaros 233, 236, 390
Barbaros Hayreddin Paşa 236
Barbaros Hayrettin Paşa 233, 236
Bârbed 59
Barış Kenti 35
baron 354, 409
Barselona 169, 170, 176, 179, 188, 216, 217
Bask 172
Basra 40
Batı Asya 418
Batılılaşma 48
Batınî 264, 357
Batınîler 264
Batınîlik 258
Batman 72, 138
Baudouin de Boulogne 314
Baybars 410
Bâz 138, 139
Belâtu'ş-Şuhedâ 164
Belensiye 169, 179, 203
Belgrad 299
Benu Ahmer Devleti 227, 228, 232
Benu Sa'ide Sakîfesi 17

Berber 156, 165, 219, 220, 225
Berber fitnesi 220
Berberiler 150
Berîdîler 136
Berkiyaruk 266, 267, 334
Bermekîler 68, 81, 82
Bermekî Yahya 68
Beşiri 72, 142, 252, 421
Beylikler Dönemi 219, 242
Beyrut 21, 133, 139, 142, 151, 152, 155, 173, 189, 225, 246, 277, 319, 354, 378, 384, 398, 400, 423
Beysân 403
Beyt 23, 64, 97, 117, 118, 121
Beytu'l-Makdis 337
Beziers 353
biat 23, 24, 25, 27, 28, 29, 40, 43, 56, 61, 63, 65, 66, 67, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 104, 110, 114, 115, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 132, 134, 136, 137, 167, 168, 175, 180, 201, 209, 215, 216, 218, 223
Bika'a vadisi 335
Bilâdu'ş-Şâm 281, 369, 417
Birleşmiş Milletler 412
Bi'r Meymûn 50
Bişr el-Merisî 69
Bitlis 118, 252
Bizans 19, 22, 34, 59, 61, 80, 81, 84, 100, 103, 107, 112, 113, 118, 126, 136, 165, 205, 236, 251, 252, 253, 261, 268, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 286, 287, 289, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 309, 310, 313, 314, 315, 319, 329, 331, 332, 335, 336, 348, 358, 359, 376, 390, 391, 400, 401, 402, 403, 413
Bizanslılar 34, 61, 119, 124, 138, 140, 289, 359
Bizans Ortodoks Kilisesi 301
Boabdil 228, 230
Bordeaux 162, 172
Boşnak 298
Boşnaklar 298
Budist 283
Buhara 244, 319, 418
Buhârî 67, 128
Bulgar 301
Bulgaristan 355, 419
Bulgarlar 298, 402
Burgonya 164
Bush 274
Busra 379
Büveyhîler 136, 137, 242
Büyük Boğa 122
Büyük İskender 291
Büyük Selçuklular 266

C

Ca'fer 25, 26, 65, 73, 98, 130, 132, 204
Ca'fer b. Musa 65
Cafer b. Yahya 82
Ca'fer es-Sadık 130
Ca'fer Sadık 98
cahiliye 22
Câmi'u'l-Ezher 371
Carcossone 353
Cavlî Sakâvu 357
Cebelitarık Boğazı 153
Cebrail 338
Celâlu'd-Devle Melikşâh 260
Cem Sultan 235
Cend 243, 244

Cengiz 417, 418, 419, 420, 421
Cengiz Han 418, 419
Cennetu'l-Bakî 73
Cenova 295
Cerende 188
Césarée 397
Ceyyân 192
Cezayir 229, 236
Cezire 26, 281, 378, 379, 420
Ceziretu'l-Hadrâ 154
Champagne 352, 400
Charles Martel 163
Cicilie 313
Cillikiyye 178, 190
Civetot 307
cizye 81, 118, 279, 319, 340, 374, 389
Cizye 279
Clermont-Ferrand 285, 290, 293
condominium 405
Cuma 173, 248, 254, 334, 343, 357, 386, 389
Cürcân 63

Ç

Çağrı Bey 244
Çanakkale 391
Çanakkale Boğazı 391
Çerkes 252
Çin 186, 242, 418, 421
Çukurova 313, 359

D

dâ'î 17
Dâ'î 24, 132
Dandanakan savaşı 246
Danişmendler 351
Danişmendoğulları 306, 311, 351, 369
Dârâ 72
Dâvûd 97, 112, 339, 345
Dâvûd Mihrabı 345
derebeyi 275, 295
Deus le volt 294
Deylem 71, 139, 246
Dımeşk 25, 35, 129, 266, 319, 334, 351, 358, 363, 365, 375, 379, 398
Dicle 14, 35, 36, 57, 91, 93, 94, 114, 124, 143, 423
Dijon 164
dikta rejimi 62
Dimyat 119, 404
Dimyât 372, 404, 409
Dinar 251
dinî seyahat 283
din savaşı 290, 355
Diyarbekir 72, 129, 138, 139, 142, 207, 251, 252, 266, 378, 379, 421
Diyarbekrî 25, 26, 36, 39, 41, 67, 69, 73, 83, 84, 86, 142, 207, 423
Diyojen 251, 252, 253, 256
Doğu Avrupa 232
Doğu Türkistan 261
Dorylaion 311, 312
Dönme Firuz 326
dönmeler 195
Drakon Savaşı 304
Dukak 243
düşman kardeşler 319

E

Ebû Abdullah es-Sağir 229

Ebû Abdullah ez-Zâğel 229
Ebû Abdullah Muhammed 97
Ebû Ca'fer el-Mansûr 25
Ebû Dulame 49
Ebû Ğurayb 346
Ebû Hanife 15, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 51, 74, 76
Ebû Hayseme 102
Ebû Humeyd 29
Ebû'l-Bekâ 148, 234
Ebû'l-Bekâ er-Rindî 148
Ebû'l-Fidâ 21, 22, 78, 102, 103, 108, 114, 117, 120, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 190, 249, 250, 252, 313, 321, 322, 343, 345, 365, 372, 373, 374, 375, 378, 380, 381, 382, 383, 421, 423
Ebû Muslim 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 55
Ebû Muslim el-Horasanî 24, 31, 55
Ebû Nasr Muhammed b. Abdilmelik 254
Ebû Nuvvâs 91, 95
Ebû Seleme 24
Ebû Seleme ed-Dâ'î 24
Ebû's-Serâyâ 97, 98
Ebû Tâlib 17
Ebû Tâlib b. Abdulmuttalib 17
Ebû Umrânu'l-Farsî 221
Ebû Yusuf 15, 76, 77
Ecdâd 16
ed-Dabbî 24, 155
ed-Dineverî 20, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 33, 35, 56, 62, 64, 70
Edessa Haçlı Kontluğu 316
Edessa Kontluğu 317
Efrasyab 261
Egilona 165
Eğri Kapı 355
Ehl-i Beyt 23, 64, 97, 117, 118, 121
Ehl-i Kitâb 279, 280, 414
ehl-i küfr 66
Ehlu'l-bâtıli ve'l-kufri 101
Ehlu'l-hakk ve'l-cemaat 101
el-Afdal 335, 336
el-Alâ 43
el-Alâ b. Muğis 43
Elbe 188
el-Besasîrî 247, 248
El-Buveytî 112
el-Ca'feriye 120, 121
el-Cezire 26, 420
el-Emin 70, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 98
el-Enbâr 25, 27
el-Endelus 150, 199, 202, 204, 230
el-Erake 226
El-Evsat 190
el-Ezher 135
el-Fadl 72, 88, 90
el-Ğazâl 187
el-Hâdî 59, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 77
el-Hars 188
el-Hasan b. Sehl 97
el-Hâşimiyye 25
el-Huseyn b. Dûstek 138
el-Huza'î 111, 113
el-Kâim bi Emrillâh 251
el-Kâim el-Alevî 135
el-Kasım 83, 89
el-Kuşeyrî 19
el-Mahuze 120

el-Makrizî 270, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374
El-Makrizî 128, 135, 137, 340, 341
el-Mansûr 25, 26, 30, 31, 33, 50, 60, 93, 133, 215, 216, 217, 218, 226
el-Mehdî 46, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 77, 129, 131, 133, 135, 218
el-Mehdî Emîru'l-Mu'minin 129
el-Meliku'l- Âdil 395
el-Meliku'l-Muazzam 403, 405
el-Meliku'l-Muazzam İsâ 403
el-Meliku'n-Nâsır 370
el-Meliku's-Sâlih 375, 377, 378
el-Meliku's-Sâlih İsmâil 375
el-Mesâlimetu 165
el-Mueyyed 117, 125, 218, 219
el-Mueyyed Hişâm 218, 219
el-Muslimiyye 29
el-Mustansir bi'llâh 209
el-Mu'temed Alellah 128
el-Mu'tez 117, 125
el-Muvelledûn 165
el-Mütevekkil 116, 117, 118, 119
el-Vakidî 102
el-Velid b. Tarîf 72
Elvira 203
emân 19, 25, 339
Emevîler 13, 14, 19, 20, 21, 22, 40, 56, 143, 151, 161, 166, 313
Emîr Abdurrahman 42, 43, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 185, 187, 189, 190, 203, 204
Emîr İyâz 356
Emîr Mevdûd 356, 357
Emiru'l-mu'minin 101, 131, 173
emîru'l-umerâ 141
Endülüs 23, 42, 43, 56, 61, 108, 138, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 276, 280, 281, 285, 286, 290
Endülüs Emevîleri 56, 61
Endülüs Mersiyesi 148, 234
Endülüs'te Raks 147
en-Nâsır 205, 206, 207, 208, 209
Ensâr 227
Erbûne 190
Ereğli 312
Ermanus 251, 252, 257
Ermeni 79, 118, 260, 283, 314, 315, 320, 326, 327, 332, 399
Ermeniler 79, 118, 313, 314, 316, 392
Ermenistan 61, 72, 79, 111, 118, 242, 245, 314
Ermiyanus 252
er-Ravendiyye 33, 35
er-Rıdâ 97
Erzen 72, 118, 142, 252, 421
Erzincan 420
Erzurum 46, 74, 252, 420
Esedu'd-Din 365, 368, 369, 370

Esedu'd-Din Şirkuh 365, 368, 369, 370
Eskişehir 311, 312, 362
es-Seffâh 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 46, 51
es-Seklebî 169
es-Semh 159, 161, 164
es-Semh b. Mâlik 161, 164
es-Sultanu'l-Âdil 261
Eş'arî 225, 248, 249
Eşnas 111
Etienne de Blois 326
Eyyub 364, 370
Eyyubî 35, 285, 398
Eyyûbî Devleti 364, 375, 399, 403, 414
Ezan 372, 373
ez-Zehebî 270
Ez-Zehebî 27, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 44, 50, 97, 98

F

Fadl b. Yahya 71, 72
Fars 59, 186
Farsça 236
Fars Körfezi 59
Fas 63, 167, 179, 204, 216, 225, 230
Fâtıma 130, 131, 228
Fatih 201, 234, 236, 401
Fatih Sultan Mehmed 201, 234, 236, 401
Fedek 121
Felluce 346
felsefeciler 47
feodalite 354
Ferec 41, 42, 115
Ferec b. Fudala 41, 42
Fetine 87
Fırat 19, 39, 378
Filistin 130, 288, 353, 362, 369, 373, 388, 393, 400, 402, 403, 405, 406, 409, 410, 411, 412, 415, 417
Firuz 326, 332
Foulque 358, 359
Francesco Jimenez de Cisneros 231
Frank Suriye 382
Fransa 160, 161, 162, 163, 164, 170, 171, 172, 177, 190, 195, 238, 285, 286, 293, 350, 352, 353, 361, 362, 390, 396, 397, 400, 408, 409, 411, 420
Fransız 162, 163, 169, 170, 171, 172, 189, 213, 273, 274, 285, 286, 288, 293, 304, 313, 324, 337, 362, 393, 396, 397, 399, 400, 408, 409, 410
Frederik Barbaros 390
Frenkler 179, 188, 189
Frenklerin Târihi 210
Fudayl b. İyâd 67, 79
Führer 392

G

Galiçya 178, 185, 190, 196, 206, 216, 222
Galiçya Bölgesi 178
Ganelon 171
Gauthier Sans Avoir 305
Gautier 298
Gazneliler 241, 242, 245, 246
Gazneli Mahmûd 244, 245

Gazze 348, 408
G. Bush 274
Gemlik 307
Gırnata 154, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235
Girit 235
Glaive de Dieu 170
Godefroy 273, 274, 295, 301, 302, 348, 349, 350, 351, 352, 353
Godefroy de Bouillon 273, 274, 295
Golgota 283
Gök Tanrı 243
Grand Saladin 386
Guillaume de Tyr 324
Guy de Lussignan 390
Güney Doğu Anadolu 143, 420, 423
Güney Fransa 161, 163, 164, 195, 353
Gürcistan 245, 251, 419
Gürcü 252
Ğalib b. Hafs 203, 204
Ğazvetu'l-Belât 163

H

Habeşistan 119
Habeşistan Kralı Neceşi 119
Habib 318
hacamat 108
Hacc 27, 30, 50, 283, 377
Haccâc 381
Hac Emîri 26
Hâce Nâsır 422
Haceru'l-Esved 134
Hâcib 124, 208, 215, 216, 218
Hâcib el-Mansûr 216
Hâcib Said 124
Hacûn 50
Haçlı Hareketi 276, 387
Haçlılar 242, 269, 276, 279, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 291, 295, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 388, 392, 394, 395, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 413, 415, 416
Haçlı ordusu 287, 292, 296, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 311, 312, 313, 320, 362, 391, 393, 407, 408, 412
Haçlı Ruhu 344
Haçlı Savaşı 287
Haçlı Savaşları 140
Haçlı Seferi 277, 284, 285, 286, 287, 293, 295, 297, 305, 308, 312, 316, 320, 325, 326, 329, 333, 338, 343, 344, 346, 349, 352, 359, 361, 362, 363, 364, 390, 391, 399, 403, 404, 405, 407, 408, 411
Haçlı Seferleri 232, 248, 252, 269, 270, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302,

303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 360, 361, 362, 363, 365, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 380, 381, 382, 390, 391, 392, 416, 418, 419, 420, 421
hadd 45
Hafsa 86
Hâkim 57, 133, 172, 219
Hakkâri 139
Haleb 251, 257, 258, 264, 327, 354, 358, 359, 362, 375, 376, 377, 378, 379, 393
Haliç 61
Halid b. Bermek 37, 65
Halid b. İdris 63
halife 17, 22, 24, 25, 26, 27, 41, 55, 66, 67, 68, 71, 74, 88, 91, 96, 105, 109, 110, 113, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 134, 135, 136, 137, 151, 157, 158, 225
Halife 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 72, 73, 77, 84, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 136, 137, 141, 142, 143, 148, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 169, 173, 174, 186, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 226, 246, 247, 248, 251, 254, 257, 261, 264, 265, 266, 267, 277, 280, 322, 334, 368, 369, 370, 371, 372, 422, 423
Halifelik 136
Halife'nin dublörü 247
Halku'l-Kur'an 99, 106
Hama 132
Hamâ 351, 358, 375, 376
Hamidullah 151
Hammer 149, 246, 252, 253, 263, 264
Hamza 64
Hamza b. Mâlik 64
Hanefi 248
haraç 279, 420
Harem 134
haremağası 215
Haremeyn 69, 92
Harezm 258
Harezmî Yusuf 258
Hâricî 61, 72, 112, 131, 137
Hâricîler 33, 61, 131, 137
Haris 247
Hârûn 59, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 104, 131, 174, 186
Hârûn Reşid 59, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 104, 131, 174, 186
Harzemşahlar 241, 242, 408, 420
Hasan 97, 117, 142, 228, 229, 245, 246, 247, 248, 252, 253, 254,

255, 256, 257, 259, 260, 262, 265, 269, 423
Hasan b. Ali b. İshâk el-Tûsî 262
Hasankeyf 139, 377
Hastane Şövalyeleri 399
Haşhaşîler 264
Hayreddin 236
Hayzeran 68, 70
Hazar Denizi 418
Hemedân 33, 91, 247, 253, 256, 260
Henri de Champagne 400
Herat 250
Hermon Dağı 381
Herseme 98
Hıristiyan 36, 147, 153, 156, 158, 163, 164, 165, 183, 184, 190, 191, 195, 196, 199, 204, 206, 211, 216, 220, 227, 230, 231, 232, 234, 238, 239, 256, 270, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 315, 317, 320, 321, 331, 338, 339, 343, 344, 345, 352, 354, 355, 364, 381, 383, 384, 386, 387, 388, 390, 395, 402, 409, 411, 414, 416, 420
Hıristiyan cihadı 291
Hıristiyan Dünyası 273, 274, 280, 289, 290
Hıristiyan Savaş Tarikatı 352
Hırvat 298
Hısnu'l-Ekrâd 392
Hıttin 379, 380, 382, 384
Hıttin boynuzları 380
Hicaz 60, 79, 84
Hicr 134
hilâfet 17, 62, 67, 82, 89, 92, 116, 127
hil'at 244, 266
Hind 261, 419
Hindistan 59, 186, 242
Hindu 273, 283
Hirakl 81
Hitler 231
Holy Grail 352
Horasan 26, 28, 29, 33, 55, 67, 76, 84, 90, 91, 105, 107, 110, 111, 123, 242, 245, 248, 260, 356, 419
Hoy 252
Huccetu'd-din Yusuf 363
Hûd 101
Hulâgu 141
Hulefây-ı Râşidîn 35, 340
Humus 118, 129, 132, 351, 367, 375
Hunlar 413
Hûre Hatun 175
Hurremî 106
Hurremiye 29
Huzeyme b. Hazim 90
Hülâgu 95, 142, 143, 422, 423
Hüseyin 17, 63, 64, 117, 121, 171, 178
Hüseyin el-Ensârî 171
Hz. Ali 17, 25, 33, 34, 40, 63, 64, 71, 72, 97, 99, 105, 117, 130, 131, 132
Hz. Ebû Bekir 17
Hz. Fâtıma 130, 131
Hz. Hüseyn 121
Hz. İbrahim 338, 346
Hz. İsâ 163, 231, 237, 238, 283, 284, 285, 300, 317, 338, 339, 380

Hz. Meryem 300
Hz. Mûsâ 338
Hz. Ömer 17, 37, 207, 339, 340, 388, 415

I-İ

I. Aleksios 286
II. Abdulhamid 140, 235
II. André 403
II. Fréderic 404, 407
III. Conrad 361, 362, 363
III. Innocent 353, 400, 401
II. Kılıç Aslan 391
Ioannes Oksites 321
Irak 25, 37, 40, 60, 89, 112, 132, 143, 274, 346, 369, 423
Irak-Hicaz 60
IV. Baudouin 376
IX. Gregoire 404
IX. Louis 408, 409, 411
İberya Yarımadası 150
İblis 102
İbn 'Alkamî 423
İbn Alkamî 142, 143, 423
İbn 'Asâkir 23, 25, 26, 27, 30, 31, 50
İbn Ebi Duâd 112, 114
İbn Hafsûn 197, 199
İbn Haldun 155, 173, 174, 178, 179, 180, 189
İbn Hemmete 45
İbn Hubeyre 40
İbn Kesîr 21, 22, 40, 42, 50, 51, 52, 53, 68, 70, 72, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 87, 116, 117, 127, 151, 157, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 264, 265, 327, 339, 343, 347, 352
İbn Sa'd 102
İbn Sekit 117, 118
İbn Tabâ Tabâ 97
İbn Tulun 124
İbnu'l-Ahmer 227, 228
İbnu'l-Esîr 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 74, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 135, 136, 137, 139, 142, 152, 158, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 188, 190, 191, 192, 242, 243, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 286, 296, 297, 303, 320, 321, 322, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 343, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 354, 356, 357, 358, 359, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 403, 404, 405, 406, 421
İbrahim 40, 86, 93, 98, 99, 221, 247, 338, 346
İbrahim b. Mehdî 93, 98, 99
İbrahim el-Mevsalî 86

İdris 63, 131
İdrîsî 131
İdrisiyye 40
İftihâru'd-Devle 342, 346
İhyâu 'Ulumi'd-din 224
iktâ 365
İ'lây-ı Kelimetullah 238
İlyâ 339
İmâdu'd-din Zengi 358, 359, 365
İmâm A'zam 41, 76
İmâm A'zam Ebû Hanife 76
İmâm el-Eş'arî 248
İmâm Ğazali 224
İmâm Mâlik 15, 45, 73, 74, 78, 180
İmâm Suyutî 32, 69
İmâm Şâfi'î 15, 73, 74, 77, 78, 112
İmâm Tirmizî 128
İncil 184, 191, 210, 280, 281
İncil hafızları 281
infidèle 275
İngiliz 325, 393, 394, 395, 396, 399, 412
İngiltere 390, 393, 397, 408, 420
insanlık dışı 294, 346, 414
İrakeyn 242
İran 19, 59, 100, 130, 132, 165, 186, 242, 268, 269, 277, 419
İsâ 27, 46, 62, 90, 128, 163, 231, 237, 238, 270, 276, 280, 281, 283, 284, 285, 289, 299, 300, 301, 317, 338, 339, 344, 345, 371, 380, 384, 403, 413, 414
İsâ b. Ali 27
İsâ el-Hekkârî 371
İsfahan 130, 246, 253, 264, 265, 267
İshâk el-Mevselî 186
İskenderiye 366
İskenderun 313
İslâm Devleti 14, 25, 35, 42, 59, 61, 66, 80, 81, 84, 108, 112, 118, 121, 147, 161, 165, 168, 217, 242, 281
İslâm Hukuku 15
İsmail 130, 132, 207
İsmail b. Kasım Ebû Ali el-Kâlî 207
İsmailîler 263, 397
İsmailîye 130, 132, 373
İspanya 108, 147, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 164, 172, 173, 189, 191, 195, 202, 213, 216, 222, 223, 226, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 280, 285, 286, 290, 416
İspanyollar 164, 189, 208, 213, 233
İsrâ 211, 235, 338
İsrail 21, 231, 244, 245, 414
İstanbul 61, 140, 151, 192, 205, 231, 232, 234, 236, 248, 252, 276, 281, 286, 287, 289, 294, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 332, 347, 352, 355, 362, 376, 391, 400, 401, 402, 413
İstiskâ 191
İşbiliye 43, 157, 165
İtalya 293, 295, 327
İttihad ve Terakki 235
İytak 110
İzeddin Mes'ud 378
İznik 268, 269, 286, 289, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 355, 356

J

jenosid 108, 353
Jerusalem 284, 286, 293, 294, 297, 300, 322, 337, 341, 342, 343, 344, 346, 386, 387
Jön Türkler 235
Juan de Séville 184

K

Kâbe 23, 60, 69, 71, 89, 134, 381
Kâbil 107
Kadıköy 302
Kâdi'l-Kudât 77
Kafkas 419
Kahire 133, 152, 366, 368, 404, 409
Kâim bi-Emrillâh 246
kalansuva 43, 44
Kal'atu'l-Hâdise 248
Kanber 117
kan dökücü 21
Kanuni 236
karabet 174
Karahanlılar 244
Karatis 110
Karmâsin 83
Karmatîler 128, 129, 134, 136, 137
Kars 251, 283
Kars Ermeni Krallığı 283
Kârut 260
Kasım 46, 83, 84, 89, 105, 180, 207, 268, 290, 293, 360
kaside 64
Kastilya Kralı Férdinand 230
Kaşgar 261
Katalanya 216
Kayravan 43, 137, 168, 169, 221
Kayser 236
Kayseri 313
Kayseriyye 397
Kazvin 419
Kemâl Reis 236
Kerboğa 317, 326, 327, 328, 329, 330, 331
Kerk 380, 382
Keşiş l'Ermite 295
Kıbrıs 393, 409
Kılıç Ali Paşa 236
Kınnesrin 61
Kırım 419
Kıyamet 38, 52, 154
Kıyamet günü 38
Kızıldeniz 84, 377
Kızılderili 238
Kirmân 246
Kitab-ı Mukaddes 382, 413
kitâbî dinler 283
Konstantin 22
Konya 250, 308, 311, 312, 320, 391, 392
Kore 418, 419
Korsika 130
Kostantiniyye 151, 261, 286, 303
Köylü Haçlılar 284
Kral Alfonso 222
Kral Mihail 258
Kserigordon 304
Kubbetu's-Sahra 387, 389
Kubeyba 337
Kudüs 61, 261, 276, 280, 283, 284, 285, 291, 292, 293, 296, 297, 299, 300, 306, 311, 312, 314, 317, 322, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341,

342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 363, 364, 366, 372, 376, 379, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 415
Kudüs Kralı Foulque 359
Kûfe 23, 24, 35, 40, 57, 97, 128
Kûfeliler 23, 24
Kum 419
Kumâme 339
Kur'an 13, 16, 38, 47, 59, 69, 73, 74, 75, 78, 99, 101, 102, 103, 106, 111, 112, 115, 145, 148, 150, 154, 211, 239, 275, 280, 281, 327, 338, 416
Kureyş 78, 173
Kurtalan 72, 142, 252, 421
Kurtuba 148, 155, 157, 159, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 180, 182, 185, 188, 190, 192, 198, 202, 204, 206, 207, 209, 210, 213, 215, 216, 219, 223, 224, 228
Kurtuba Camisi 173, 192
Kurupalates 315
Kutsal Belde 349
Kutsal Ganj Nehri 283
Kutsal Haç Parçası 394
Kutsal Kâse 352
Kutsal Kaya 339, 385
kutsal mızrak 328
kutsal savaş 293
Kutsal savaş 282
Kutsal Topraklar 293, 393, 402, 411, 412
Kutulmuş 250, 268
Kuzey Afrika 42, 64, 72, 108, 130, 131, 132, 137, 148, 150, 152, 153, 155, 158, 189, 202, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 233, 236, 277, 282
Kuzey Avrupa 157, 188, 190, 281, 353
Küçük Boğa 122, 123
Küçük Pierre 294
Kürt 37, 106, 138, 139, 185, 251, 252, 326, 364, 365, 370
Kürt İsmet 106
Kürtler 37

L

Languedoc 353
Latin 287, 310, 335, 352, 353, 355
Latin Patriği Daimbert 352
Les Hospitaliers 399
Les Templiers 399
Lévi Provençal 162, 163, 164, 171, 172
Libya 133, 225
liyakat 138, 174
Lonebourg Kontu Conrad 323
Lorraine 295, 322
Lucena 228
Lübnan 130

M

Ma'arratu'n-Nu'mân 332, 333
Macar 298, 301, 391, 403
Macaristan 295, 362, 390
Macarlar 298

Madrid 223
Mağrib 61, 216, 222, 223, 224, 225, 242, 261
Mahmud b. El-Ferec en-Nisâburî 115
Mâh-Sebzân 62
maksûra 56, 103
Maksûra 56
Malaga 154, 228
Malatya 23, 34, 250, 306, 351
Malazgirt 251, 252, 253, 258, 268
Malta 130
Mamistra 313
manastır 170
Mancınık 92
Mansûr Sarayı 89
Maraş 313, 314, 320
Marrakeş 221
Masbezân 66
masum imâm 225
Matruh 176, 177
Maturidî 225
Maverâünnehir 128, 242, 260, 419
mazlum 164
Mecusi 33, 190
Mecusiler 33
Mecusi Sinbâd 33
Medâin 28
Medinaceli 217
Medine 35, 40, 60, 64, 66, 69, 73, 92, 149, 227, 377, 380, 381
Medinetu'l-Mansûr 37
Medinetu's-Sâlim 217
Medinetu's-Selâm 35, 37
Medînetusselâm 248
Medinetu'z-Zehrâ 204, 205, 209, 210
Mekke 27, 43, 50, 60, 64, 66, 71, 78, 92, 97, 110, 134, 149, 224, 262, 338, 377, 380, 381
Melik 250, 265, 267, 364
Melikşâh 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 319, 320, 334
Meliku'l-âdil 386
Me'mûn 66, 70, 71, 74, 83, 84, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 144, 313
Merend 106
Mervân 17, 19, 20, 24, 34, 40, 86, 251
Mervân b. Ebi Hafsa 86
Mervân b. Hakem 17
Mervân ed-Dabbî 24
Mervânî 138
Mervânîler 266
Meryem 300, 344
Mescid 56, 60, 338
Mescidu'l-Aksâ 338, 339, 344, 385
Mescid'ul-Haram 338
Mesih 128
Mes'ûdî 19, 22, 28, 29, 32, 37, 40, 41, 55, 57, 64, 65, 68
Metz Arşidükü Albéron 323
Meyâfarkîn 138, 139, 142, 266, 378, 398, 421
mezhebî taassup 297, 414
Mezopotamya 356
Mısır 19, 20, 28, 60, 78, 100, 128, 129, 133, 135, 140, 207, 247, 251, 277, 279, 297, 349, 357, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 400, 403, 404, 405, 409, 411, 413

Midrârî 131
mihne 103, 106, 112, 115, 117, 144
milliyetçilik 160
Mi'râc 338, 386
Moğol 142, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423
Moğollar 142, 242, 276, 408, 417, 419, 420, 421
Moussais 163
Muaviye 17, 21, 22, 32, 35, 42, 56, 103, 131, 166, 370
Muaviye b. Ebi Sufyân 21, 22, 56, 103, 370
Mueyyed 117, 125, 218, 219
muğanni 185
Muhammed 19, 20, 25, 40, 46, 53, 58, 68, 71, 81, 97, 102, 105, 112, 127, 128, 130, 132, 133, 142, 151, 163, 172, 174, 180, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 204, 208, 215, 218, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 236, 245, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 264, 270, 277, 278, 290, 291, 297, 304, 334, 338, 341, 380, 418, 423
Muhammed b. Abdillah 40
Muhammed b. Abdullah b. Ebi 'Amir el-Mansûr 215
Muhammed b. El-Kasım el-Alevî 105
Muhammed b. El-Mu'tedıd 133
Muhammed b. Kasım el-Kureyşî 180
Muhammed b. Sa'd 102
Muhammed b. Tûmert 223, 224, 225
Muhammed el-Mehdî 46
Muhammed Hamidullah 151
Muhammed Şâh 418
Muharrem 356
Muntasır 120, 121, 122
Murabitûn 220, 221, 223, 224, 225
Murabitûn Devleti 220, 221, 223, 224
Mursiye 167, 203
Mursufle 401
Mûsâ 46, 61, 62, 63, 132, 338
Musa b. Nusayr 152, 155, 156, 157, 158, 161
Mûsâ el-Hâdî 61, 63
Musarah 168
Mustadi bi emri'llâh 373
Musul 37, 61, 72, 118, 125, 136, 139, 247, 266, 317, 326, 328, 356, 358, 375, 378, 379
Musul Emîri Kerboğa 317
Mu'tezile 13, 96, 100, 101, 102, 105, 112
Mutezile 69, 144
Muvahhidûn 224, 225, 226
Muvatta 73, 74, 78, 180
Muvelledun 195
Muvellid 181
mücahid 41, 75
Müddecir 232, 233
mülkiyet hakkı 275
müteğallibe 48

N

Nablus 388

Narbonne 353
Nasrane 128
Nasr b. Mervân 251
Nasturi 278
Nihâvend 264
Nil 20, 404
Niş 295, 298, 299
nizâm-ı âlem 181
Nizâmiye medreseleri 263
Nizâmu'l-Mulk 253, 256, 259, 261, 262, 263, 264, 267
Normandiya 190, 327
Nusaybin 28, 72, 138, 139, 266

O-Ö

Oğuz 243
Oldenbourg 273, 274, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 296, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 395, 396, 397, 398, 399, 413
Orta Asya 141, 266, 408, 417, 419
Orta Çağ 273, 274, 275
Orta Doğu 132, 140, 142, 156, 174, 186, 187, 189, 242, 276, 297, 303, 317, 320, 337, 354, 372, 387, 397, 408, 413, 419, 423
ortak idare 405
Ortodoks 279, 287, 289, 301, 306, 315, 355, 384, 390, 391, 401, 402, 403, 415
Osmanlı 35, 103, 140, 201, 233, 234, 235, 236
Osmanlı Devleti 234, 235
Osmanlılar 231, 234
Ögedey 420
Ömer b. Abdülaziz 158, 159
Ömer b. Hafsun 196
Örnek Halifeler 35

P

Palermo 192
Papa 183, 226, 276, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 301, 347, 353, 391, 399, 400, 401, 404, 405, 406, 407, 408, 411, 414, 420, 421
Papa II. Silvestre 183
Papa II. Urbain 276, 285, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 347
Papaz Geber 183
Papaz Gérone 210
paralı asker 315
Paris 147, 157, 163, 164, 183, 216, 237, 247, 248, 259, 273, 280, 290, 291, 298, 339, 340, 346, 387
Payens'li Hugue 352
Peçenek 252
Pelekanon 307
pèlerins 352
Perpignan 353
Pervari 284
Philippe 215, 216, 217, 218, 390, 393, 396, 397, 399
Philippe Auguste 390, 399
Pierre l'Ermite 288, 294, 297, 298, 299, 306, 307, 350
Pirene Dağları 162
Poitiers 160, 162, 163, 164, 362, 364
Poitiers Meydan Savaşı 163
Polonya 419
Portekiz 150, 190, 226, 390
Primitif 283

Puy Piskoposu Adhemar 332, 347

Q

Quadalquivir 159
Quadalquivir Nehri 159

R

Ra'bân 377
rafızî 118
Rafizi 142
Ramallah 337
Ramazan 105, 264, 265, 371
Ravendîler 33
Raymond de Saint-Gilles 290
Rebî 57, 58, 88, 90
Rebi' b. Yûnus 39
Receb 383, 384, 386
reconquista 232, 238, 239
Reconquista 228, 234, 237, 286, 290
Renaud 377, 379, 380, 381, 382
René Grousset 247, 248, 251, 256, 258, 285, 286, 290, 291, 293, 294, 295, 298, 299, 302, 305, 310, 317, 319, 320, 341, 346, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 366, 374, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 387, 390, 397, 403, 404, 405, 406, 414
Revâdiyye 364, 370
Rey 33, 83, 246, 249, 253, 261
Rezzâd 325
R. Grousset 270, 319, 350, 351, 353, 354, 357, 358, 359, 404
Rhoe 314
Rıkka 76
Rıza Ali b. Musa Kazım 98
ribat 221
Roderick 153
Rodos 235
Rodrik 153, 154, 158, 165
Roha 314
Roland 171, 172
Roma 285, 295, 319, 347, 353, 400, 401, 407
Roma Devleti 319
Romain Diogène 251
Romen Diojen 251, 252, 253, 256, 268
Roncevaux 162, 163, 170, 172
Ruhani hacılar 284
Rum 80, 110, 119, 187, 252, 253, 254, 256, 268, 303, 309, 320, 384, 398, 401, 402
Rumlar 303, 401
Runciman 248, 252, 270, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 360, 361, 362, 363, 365, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 380, 381, 382, 390, 391, 392, 418, 419, 420, 421
Rus 252
Rusya 419
Rüstemîler Devleti 131

S-Ş

Sabiha Hanım 215
Sa'd b. 'Ubâde 227
Saddam 95
Saffaroğulları 242
Safsaf 74
Saint-Sépulcre 291, 292, 339, 345
Sakarı beni Umeyye 173
Sakîfesi 17
Salih 74, 83
Sâlim 135, 165, 203, 204, 217
Sâlim b. Reşid 135
saltanat çıkarları 319
Saltanat envanteri 340
saltanat sistemi 14, 197
Saltanat zihniyeti 168
Samanoğulları 128, 242, 244
Samanoğulları Beyliği 128
Samarra 106, 111, 115, 116, 118, 120, 121, 123, 124, 127
Samsâmu'd-Devle 139
Samsat 316
Santarem 226
Sarakosta 170, 171, 172, 188, 217
Sardunya 130
Sarı Su 311
Sarkozy 274
Sartre 48
Sehl 97
Selahaddin-i Eyyûbî 364, 370, 378, 381, 387, 398, 414, 415
Selahaddin Öşrü 390
Seleme 24
Semerkand 106, 261, 262, 418
Semlin 295, 298
Semmak 85
Semmura 206
Seqalib 215
Sevâd 37
Sevilla 157, 190, 192, 198, 199, 226
Seyfuddin Ali 393, 394
Seyfuddin Bektemer 398
Sıffin 132
Sırp 298
Sicilya 130, 132, 135, 138, 144, 147, 191, 277, 285, 286, 290, 404, 411, 412, 416
Sicilya adası 191, 277
Sidretu'l-Muntehâ 338
Siirt 72, 142, 421
silahlı hacılar 284
Silifke 392
Silvan 138, 139, 142, 266, 378, 421
Sinbâd 33
Sincâr 112, 356, 378
Siracosa 192
siyâseten katl 32
Slav 215
Sofya 299
Sokrat 48
soykırım 20, 21, 79, 163, 230, 231, 232, 353, 384, 414
S. Runciman 248, 252, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 360, 361, 362, 363, 365, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 380, 381,

382, 390, 391, 392, 418, 419, 420, 421
Steven Runciman 279
St. Petrus 317
sub-human 294
Sufyânu's-Sevrî 50, 57
Sultan Cigermiş 357
sultanlık savaşları 356
Sultan Sencer 269, 334
Suriye 19, 130, 173, 251, 287, 319, 350, 351, 369, 372, 374, 378, 382, 398, 399, 419, 420
Surre men Rea 106, 107
Sûr şehri 393
Sus 57, 395
Suspiro del Moro 230
Suyûtî 32, 37, 45, 46, 49, 50, 54, 60, 63, 64, 67, 69, 70, 73, 79, 80, 84, 85, 86, 89, 90, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 127
Süleyman 157, 158, 169, 170, 171, 175, 176, 179, 268, 269
Süleyman b. Yakzân 170
Sünnet 16, 58, 67, 74, 101, 115, 117, 145, 217, 224, 275
Sünni 248, 277, 281, 297, 320, 334, 414
Süryani 278, 320
Süveyş 84
Süveyş Kanalı 84
Şair Ebû'l-Meali el-Kilâbî 69
Şâm 19, 25, 27, 28, 35, 83, 100, 119, 128, 138, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 166, 168, 169, 262, 266, 281, 327, 334, 335, 356, 357, 358, 363, 364, 367, 369, 375, 376, 378, 379, 398, 403, 417
Şam Emîri Tuğtekin 356
Şanlıurfa 314
Şarlman 162, 170, 171, 172
Şartaniyye 190
Şâvir 365, 366, 367, 368, 369
Şe'ânîn günü 340
Şehitler Belâtı 164
Şemsu'd-Devle Turanşah 374
Şeriat 15, 38, 275
Şeyhu'l-Hicaz 79
Şeytan 24, 344
Şeytan'ın dini 344
Şi'a 130, 225
Şii 98, 130, 132, 135, 137, 143, 202, 277, 282, 297, 320, 325, 334, 374, 414, 423
Şövalyeler 296, 352
şûrâ 197, 198
Şûrâ 17, 25, 237

T

Taberî 27, 32, 33, 36, 38, 151, 152, 340
Taberîstan 107, 242, 246
Taberîyye bölgesi 382
tabiîn 156
Tâcu'l-Melik 265
Tağriberdî 100, 247, 248, 249, 250, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 324, 325, 327, 345, 346
Taharistan 107
Tahir 90, 91, 92, 93, 97
Taiz 375
Takiyyu'd-Din 377
Talikân 67

Tanca 152, 153, 167, 179, 204
Tankred 313, 326, 337, 342, 344, 350, 354
Tanrı'nın Kılıcı 170
Tanrı'nın ordusu 296
Tanzimat 36
Tapınak Şövalyeleri 352, 399
Tarık b. Ziyâd 151, 152, 153, 154, 155
Tarîf 72, 153
Tarîfe 153
Târihçi Michaud 323
Tarikat Şövalyeleri 386
Tarsus 70, 74, 103, 119, 312, 313, 393
Tatarlar 142, 421
Tavâif-i Mulûk Dönemi 219, 220
tehcir hareketi 235
Tekfur 80, 81
Temirk 356
Templier 352
Templiers 352, 399
tenasüh 33
teslis 237
Thabor 403
Thomas Asbridge 325, 382
Thoros 315, 316, 317
tıp 103
Tikrit 364, 365, 370, 398
Toledo 154, 167, 168, 203, 231
Toros dağları 313
Toulouse 162, 164, 332, 333, 336, 342, 353
Tours 157, 160, 161, 162, 163
Tökeş 262
Trablus 379
Trablusgarp 236
Trablusşam 335, 336, 347, 354, 358, 359
Tudmir 169
Tuğrul Bey 244, 246, 247, 248, 249, 250, 266
Tuleytula 154, 175, 177, 181, 189, 190, 195, 196, 203, 223, 231, 286
Tulunoğulları 129
Tunus 43, 130, 133, 137, 236, 411, 412
Tûr 139, 403
Tûr Abidin 139
Turanşah 374, 375
Tûs 84, 88, 262
Tuzun 136, 137
Türkân Hatun 267
Türkistan 59, 258, 261
Türkiye 147, 148, 269, 277, 287, 305, 307, 312, 319, 412, 415
Türkler 55, 106, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 136, 137, 141, 235, 418
Türkmenler 246

U-Ü

Ubeydullah 130, 131, 200
Ubeydullah el-Ğamerî 200
uhuvvet 319
ulu'l-emr 14, 28, 108, 145, 275
Ulu'l-emr 49
Ulu'l-Emr 22, 182
Umeyyeoğullarının Kartalı 173
Ummu Veled 66
Urfa 251, 314, 315, 316, 317, 325, 349, 353, 357, 359, 360, 361, 378
Usûlu'l-Fıkh 78
Uzak Doğu 418
Uzeyze 110
Ümeyye 23, 64, 157

Ürdün 356
Üsküdar 286

V

Vadiyu'l-Kebir 159, 167, 208, 215, 218
Vakidî 102
Vâliler Dönemi 161
Vandallar 150
Vandalusia 150
Vascon 172
Vâsıt 25
vassal 301
vassâl 310
Velid 72, 152, 155, 157
Venedik 400
Venedikliler 402
Vezir Afdal 349
VII. Louis 361, 362, 363
VI. Léopold 403
Vikingler 189, 190, 211
Viyana 149
Vizigot 154
Vizigotlar 154, 165

Y

Yabgu 243
Yafa 342, 383, 400
Yahudi 156, 186, 199, 291, 300, 347, 372, 416, 423
Yahudiler 168, 183, 199, 206, 231, 270, 299, 300, 338, 339, 340, 341
Yahya 37, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 82, 83, 102, 147, 148, 180, 221
Yahya b. Abdullah 71, 72
Yahya b. Halid 37, 65, 67, 68, 70, 83
Yahya b. Halid b. Bermek 65
Yahya b. İbrahim 221
Yahya b. Mu'in 102
Yahya b. Yahya el-Leysî 180
Yahya Kemâl 147, 148
Ya'kub b. Sekit 117
Ya'kûbi 110, 111, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 128
Ya'kûbî 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 34, 35, 42, 50, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 70, 71, 79, 82, 83, 84, 85, 88, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 313
Yalova 304
Yana 192
Yavuz 140
Yavuz Sultan Selim 140
Yemâme 42
Yemen 77, 78, 130, 132, 269, 374, 377
Yese 131
Yesügey Han 417
Yeşil Ada 154
Yezid 17, 25, 32, 40, 137
Yezid b. Hubeyre 25
Yezid b. Muaviye 32
Yezid b. Ömer b. Hubeyre 40
Yolande 405
Yon 162
Yunanca 144
Yunanistan 291, 355
Yûnus 39
Yûsuf 364
Yusuf b. Taşfin 221
Yusuf el-Fihrî 167, 168

Z

Zalâka 222
Zaragoza 170
Zebid 374
Zehrâ Sarayı 204, 209
zekât 165, 288
Zemahşerî 269
Zemzem 84
Zemzem Kuyusu 84
Zencan 419
Zeydiyye 40
Zımmî 275, 288
zımmî hakları 235
Zımmî hakları 275
zındıklık 116
Zilhicce 168
Ziryâb 185, 186, 187
Ziyâd 151, 152, 153, 154, 155, 161
Ziya Paşa 175, 176, 177, 178, 195, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 233
Zoé Oldenbourg 273, 274, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 296, 380, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 395, 396, 397, 398, 399, 413
Zulkarneyn 115
zunnar 117
Zübeyde 70, 92, 267
Zübeyr 120
Zübeyr b. Avvâm 120

V. Cild

A

Abaza Hasan Paşa 194
Abbâsî 124, 126
Abbâsîler 360
Abduh 288, 289, 290, 291
Abdulkerim el-Halil 288
Abdurrahman Şeref 49, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 68, 69, 70, 77, 86, 87, 89, 90, 94, 95, 102, 108, 110, 114, 116, 132, 135, 136, 138, 140, 154, 185, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 202, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 216, 217, 237, 238, 243, 244, 245, 248, 250, 251, 257, 269, 270, 271, 272
Abdülhamid ez-Zahravî 288
Acem 107
Açe Müslümanları 158
Adana 86, 135, 136, 140, 261
Âdem 347
Adilcevaz 140, 147
Afrika 291, 294, 296, 300, 302, 303, 309, 326, 327, 333, 335, 341, 371
Afyonkarahisar 42
Ahiler 27
Ahiret 256
Ahlat 104, 140, 147
Ahmed 72, 77, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 97, 98, 131, 132, 147, 149, 150, 169, 170, 171, 172, 177, 178, 180, 183, 186, 188, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 214, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 263, 274, 286, 288, 290, 367, 368, 369
Ahmed Hüsnü 286
Ahmed Paşa 72, 77, 131, 132, 147, 149, 150, 188, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 263
Ahmet Ağa 202

Ahmet Cevdet Paşa 274
Aişe 173
Akdeniz 43, 142, 144, 145, 146, 159, 170, 190, 288, 327
Akkâ 246, 261
Akkâ Kalesi 246
Aksaray 148
aksiyon 27
Akşehir 42, 54
Aktepe 148, 172, 177, 224, 225, 226
Alau'd-Devle 101
Albigen 81
Albigen saldırısı 81
Alemdar Mustafa Paşa 251, 254, 256, 257
Ali Fuad Bey 337
Ali Fuad Türkgeldi 317, 322
Ali Paşa 90, 153, 159, 169, 216, 221, 228, 248, 258, 259, 260, 261, 263, 265, 272, 274
Ali Yusuf 321
Allah'ın oğlu 361
Alman 33, 138, 285, 286, 304, 307, 331, 333, 334
Amasra 69
Amasya 47, 99, 101, 144, 147, 150, 151, 152, 192
Amasya Muahedesi 150
Amerika 335, 362
Anadolu 17, 23, 24, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 54, 55, 57, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 77, 80, 90, 95, 96, 100, 104, 126, 135, 138, 139, 167, 169, 179, 191, 194, 204, 231, 250, 260, 288, 291, 292, 294, 296, 297, 337, 338, 339
Anadolu Hisarı 41, 54, 57
Andrea Doria 143
Ankara 17, 25, 27, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 49, 139, 284, 295, 304, 317, 338, 339, 340
Antakya 140
Antalya 32, 90
Anzac 335
A'râf 349
araku'n-nisâ 184
Arapçılık 287
Arap Krallığı 281
Arap milliyetçileri 287, 288
Armen Garo 285, 286
Arnavut 192, 224, 323
Arnavut Esad Paşa 323
Arnavutluk 51, 330
Arnold J. Toynbee 295
Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye 259

Asya 14, 15, 38, 296, 326, 371
Atabey Nureddin 111
At Meydanı 211
At Pazarı 179
Avrupa 27, 28, 33, 34, 35, 36, 49, 68, 69, 72, 74, 75, 79, 81, 82, 84, 85, 87, 126, 127, 132, 133, 142, 143, 146, 154, 167, 173, 179, 194, 197, 204, 205, 209, 212, 218, 220, 226, 234, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 274, 275, 282, 286, 287, 292, 294, 295, 299, 303, 306, 307, 313, 315, 316, 324, 330, 331, 332, 333, 340, 369, 370
Avusturya 13, 137, 146, 152, 153, 154, 162, 166, 167, 169, 170, 188, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 209, 216, 217, 219, 220, 221, 225, 234, 236, 238, 332
Avusturya Kralı Leopold 200, 204
Avusturya-Macaristan 13
Avusturya Veliahdı 332
ayar oyunları 230
Ayasofya 61, 63, 125, 159, 168, 223, 268, 286, 322
Ayasofya Camii 159
Aynalı Kavak Tenkihnâmesi 235
Azak Kalesi 220
Azamiyye 183
Azap Kapı 227, 369
Azerbaycan 102
azınlıklar 248, 249, 273, 286, 295, 337
Aziz 178, 184, 288
Aziz Ali Mısrî 288

B

Bâb-ı Meşihat 317
Bâbu'l-Mendep Boğazı 105
Baffa 165, 169
Bağdad 36, 102, 109, 112, 139, 140, 178, 183, 184, 185, 198, 225
bağî 114
bahşiş 56
Balıkesir 24
Balkanlar 43, 236, 335, 363
Balkan milletleri 257, 273
Baltacı 220
balyemez topları 182
Balyemez topu 202
Bangkok 309

barbarlar 362
Barbaros 142, 143, 144, 145, 146, 152
Barbaros Hayreddin Paşa 142, 143, 146, 152
Basra 218
Bastille hapishanesi 241
Başkent 23, 24
Batavya 309
Batı Asya 38
Batılılaşma 266
Baybars 109
Bayburt 70, 101
Bedirhan 298
Bedruddin 'Aynî 222
Bekir Subaşı 178
Belgrad 50, 68, 131, 133, 138, 145, 157, 167, 169, 195, 200, 201, 208, 212, 213, 216, 217, 221, 225, 238
Belgrad anlaşması 225
Benu Sa'ide Sakîfesi 353
Beşiktaş 61, 146
Beşir Ağa 225
Beylerbeyi 142, 150, 164, 207, 326
Beyoğlu 61, 284
Beyrut 289, 290, 340
Beziers 81
biat 165, 175, 176, 190, 211, 278, 353, 354, 356, 360
Biat 278
Bible-Houses 292
bid'at ehli 105
bid'at-ı kahve 218
Bilâd-ı İslâm 29
Bilâdu'ş-Şâm 105, 106, 108
Bilecik 17, 18
bina vergisi 224
Birinci Dünya Savaşı 332, 335, 337, 372
Birleşmiş Milletler 373
Bitlis 104, 182, 297
Bizans 13, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 41, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 73, 287, 364
Bizanslılar 23, 61
Boğazkesen Hisarı 55, 58
Boğdan 162, 165, 166, 173, 253
Bolvadin 148
bomba olayı 285
Bombay 309
Bosna 69, 88, 162
Boşnaklar 224
Bourganeuf 83, 84, 85
Bozcaada 193
Bozoklu Mustafa Paşa 216
Brüksel 324

Budin 132, 133, 135, 136, 137, 138, 143, 144, 145, 162, 195, 201, 207, 208, 209
Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa 207
Budin eyaleti 144
Budizm 304
Buğdan 71, 204, 206, 258, 260
Buhârî 44, 326, 352, 356, 357, 359, 372
Buhârî-i Şerif 326, 372
Bulgar 285, 319
Bulgaristan 51
Bulgarlar 316, 319, 324
Bursa 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 29, 31, 39, 41, 42, 44, 56, 75, 86
Büyük Amiral 61
Büyük Mimar Sinan 156

C

Café Sufflot 284
Cağala-Zâde Sinan Paşa 169
Carcossone 81
Celâl Bayar 342
Celâleddin-i Rûmi 308
Celâlî isyanları 167, 169, 170
Celâlzâde Hızır Bey 67
Cem Cem 79
Cemil el-Hınsî 288
Cemil Topuzlu 277, 283, 284
Cem Sultan 71, 74, 75, 76, 78, 79, 82, 84, 85, 93, 131, 364
Cemşid 79
Cenab Şehabettin 284
Ceneviz Krallığı 69
Cenevizliler 71
Cengiz 71, 166, 217, 218
Cengiz Han 71
Cennetu'l-Bakî 342
Cenova 285
Cezayir 142, 144, 145, 260, 303
Cezayirli Hasan Paşa 232, 234
Cezzar Ahmet Paşa 246
Champagne 80
China Daily News 307
Cihangir 148, 149, 233
Cihan Şah 182
Cinci Hoca 188, 190
Cize 118
cizye 352
Corci Zeydan 287
Cuma 38, 64, 110, 118, 123, 145, 226, 311, 340
Cuma Hutbesi 64
Cuma Selamlığı 226
cunta 328
cülus 53, 54, 131, 157, 161, 190, 211
cülus bahşişi 157, 190, 211

Ç

Çaldıran 98, 100
Çanakkale 24, 54, 191, 192, 193, 296, 331, 333, 334, 335
Çanakkale Boğazı 191, 192, 193, 296, 331
Çandarlı 28, 51, 62, 67, 68, 364
Çandarlı Halil Paşa 51, 67, 68, 364
Çandarlı Kara Halil Paşa 28
Çekirge 29
Çerkes 106, 117
Çerkez 105, 108, 109, 110, 113, 115, 116, 117, 118, 128, 364
Çeşme 232
çınar vak'ası 191
Çin 13, 43, 294, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 360
Çocuk Sultan 210
Çorlu 28, 88, 89, 93, 127, 197

D

dâ'î 95
Dalmaçya 245
Damad Ali Paşa 221
Damat İbrahim Paşa 221
damat paşalar 231
Dâru'n-Nedve 355
Daşnak 296
Dauphiné 83
Dâvûd 385
Deccâl-Mesih 196
Delâilu'l-Hayrat 326, 372
derebeyi 243
Der Ostasiatische Lloyd 307
Devlet-i Aliyye 71, 202, 209, 249, 268
Dicle 274, 288
dilsiz cellâtlar 149
Dimetoka 92, 93
Dinî Eğitimi Islah 289
Divân 172, 213, 354
Divân-ı Hümayun 213
Diyarbekir 102, 104, 106, 122, 140, 147, 150, 169, 170, 182, 183, 184, 285, 297
Doğu Avrupa 68, 197, 260
d'Ohsson 243
D'Ohsson 29, 44, 46, 168, 226
Doksanüç Harbi 280
Don 158
Donanmay-ı Hümayun 72
Doukas 27, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 68
Dr. Besim Ömer 284
Dulkadiroğlu 51
Dündar Bey 18

Dürzi 170, 318
Düzmece Mustafa 49

E

Ebû Eyyub 67, 178
Ebû Eyyub el-Ensâri 67
Ebû Eyyub el-Ensârî 178
Ebû Hanife 140
Ebû'l-Berekât b. Muhammed 123
Ebu'l-Hudâ 300
Ebû Nemi 123
Ebû's-Suud Efendi 152, 155, 156, 159
Ebû Sufyân 355
Edib İshak 287
Edirne 27, 28, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 67, 68, 88, 124, 127, 160, 194, 195, 197, 200, 202, 210, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 250, 260, 366
Edirne Anlaşması 260
Edirne Vak'ası 218, 220, 250
Eflak 69, 162, 163, 165, 166, 173, 204, 206, 253, 258, 260
Eflak-Buğdan 204
Ege Adaları 43
Ege Denizi 192
Eğri Kapı 62
Ehl-i Kitâb 314
el-Ahkâmu's-Sultaniyye 308
Elbistan 101, 105
Elkas Mirza 146, 147
Elmalılı Hamdi Efendi 320
el-Maverdî 308
el-Mütevekkil 121, 124, 125, 126
Emanuel Karasu 323
Emeric 199
Emevîler 360
Emîr Akbay 109
Emîr Baybars 109
Emirguneoğlu 182
Emiru'l-mu'minin 291, 355
Endülüs 67, 360, 361
Engürüs 214
Enver Paşa 304, 305, 306, 307, 319, 331, 332, 333, 336
Erciş 104, 139, 140, 147, 148
Ereğli 148, 183
Ergene Köprüsü 197
Erivan 150
Ermeni 266, 283, 284, 285, 286, 291, 292, 295, 296, 297, 320, 323, 324, 329
Ermeni Aram 323
Ermeniler 295, 296, 297, 316, 324
Ermenistan 36, 297, 327
Ermenistan Devleti 297

Ertuğrul Gazi 17
Erzincan 127, 139, 147, 297, 298, 328
Erzurum 139, 147, 150, 161, 178, 217, 297, 328
Eskişehir 182
Estergon 145, 162, 166, 169, 195, 208
Eşref el-Ğurî 109
Eterya Cemiyeti 258
Eugen 217
Euro 261
Evrenosoğlu 53, 111
Evrenosoğlu Ali 53
Eyyub 67, 178
E. Z. Karal 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 269, 329, 330, 331, 369, 370

F

Fars 288
Farsça 78, 156, 164, 237, 274
Fars Körfezi 288
Fatih 53, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 81, 82, 84, 86, 129, 131, 156, 176, 188, 336, 364, 365
Fatih Sultan Mehmed 53, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 84, 86, 131, 156, 364, 365
Fazıl Ahmed Paşa 194, 195, 196, 197, 198
Fazıl Mustafa Paşa 213, 214, 215, 216, 217, 368
Fenarizâde Şemsuddin Efendi 44
Ferdinand 136, 137, 138, 143, 153
Ferhad Paşa 165, 166
Feridun Bey 23, 24, 28, 29, 35, 51, 69, 75, 78, 90, 97, 99, 108, 117, 120, 131, 134, 140, 150, 152, 166, 168
Fer'iye Sarayı 277
Feth-i İrakeyn 139
fetihnâmeler 117
Fetihnâmeler 131, 140
Fetva Emini 319, 320
Fetva Emini Nuri Efendi 319
Feyzullah Efendi 217, 218, 220
Fırat 112, 288, 357
Filibe 28, 286
Filistin 66, 81, 126, 245, 291, 297, 298, 299, 373
Firavun 76
Fransa 80, 81, 82, 83, 84, 85, 126, 133, 141, 146, 199, 205, 220, 222, 225, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 253, 258, 260, 268, 273,

274, 278, 281, 286, 291, 292, 300, 303, 308, 309, 310, 316, 321, 332, 333, 360
Fransa Kralı XIV. Louis 205
Fransız 13, 33, 83, 84, 85, 87, 133, 141, 144, 147, 199, 239, 240, 241, 242, 244, 246, 247, 250, 260, 261, 268, 274, 282, 283, 285, 286, 292, 293, 296, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 312, 316, 321, 322, 324, 325, 327, 331, 335, 337
Fransız Devrimi 13, 239, 242

G

Galata 61, 62, 269
Galatasaray Sultanisi 274
Gâvur Padişah 262, 370
Gazze 112, 113, 114
Gebze 72
Gedik Ahmed Paşa 72
Gedik Paşa 71
Genç Osman 173, 176
General Menou 247
gerileme dönemi 163, 366
Germen 13
Germiyan 42
Germiyanoğulları 31
Gırnata 88
Gilles Roy 295, 326, 371, 372
Girit 131, 188, 190, 191, 196, 197, 260
Girit Savaşı 190
gölge Padişah 158
gut 184
Gülhane 263
Gülhâne Hatt-ı Hümâyunu 264
Gülhâne Köşkü 266
Gümüşlü Kubbe 21
Gündüz Alp 17
Güney Doğu Anadolu 36
Güney Fransa 81
Gürcistan 147, 161
Güzelce Hisar 33, 41
Ğurî 106, 107, 109, 110, 112, 113, 115, 120

H

Habeş eyaleti 166
Hacc 86, 121, 150, 171, 174, 300, 302
Hacı Ali Paşa 216
Haçlı ittifakı 29, 209
Haçlılar 23, 50, 79, 80, 81, 159
Haçlı ordusu 50
Haçlı Savaşı 79
Haçlı Savaşları 80, 126, 362
Haçlı Seferi 28, 33, 159

Haçlı Seferleri 362
Hadım Süleyman Paşa 143
Hâdimu'l-Haremeyn 117, 126
Hâdimu'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn 121
Hâdimu'l-Haremeynu'ş-Şerifeyn 110
Hahambaşı 270
Haleb 36, 45, 106, 108, 109, 110, 112, 140
Haleb Emîri Hâyir Bey 109
Haleb kalesi 110
Haliç 61
Halid b. Velid 65
Halid b. Zeyd 67
halife 125, 126, 282, 340, 353, 354, 356, 357
Halife 66, 106, 107, 108, 110, 112, 116, 118, 121, 124, 125, 126, 135, 173, 291, 294, 305, 311, 340, 341, 342, 356
Halifelik 125
Halil İnalcık 50, 62, 68, 125
Halil Larissa 285
Halil Paşa 28, 51, 55, 56, 59, 67, 68, 364
Hama 149, 261
Hamâ 36, 107, 111
Hamidiye Alayları 297
Hammer 24, 25, 28, 32, 40, 41, 42, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 104, 106, 108, 110, 111, 115, 120, 123, 127, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 160, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 208, 209, 210, 212, 213, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 225, 226, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 366
Hamr Emaneti 212
Hanya 188
haraç 23, 42, 62, 197
Hareket Ordusu 319
Harem 128, 214
Haremeyn 112, 117, 123, 126, 128, 143, 156, 164, 168, 272, 273, 282, 373
Haremeyn-i Şerifeyn 112, 128, 273
Hâricîler 96

Hasan 69, 70, 71, 95, 167, 182, 194, 232, 234, 275, 276, 279, 282, 285
Hasan Bey 285
Hasan Fehmi Efendi 276
Hasankale 147
Hasankeyf 122
Hasan Paşa 167, 194, 232, 234
Hasta Adam 291
Hastane Şövalyeleri 80
Hatt-ı Hümâyun 263, 266
Hatvan 162
Haydar Paşa 149
Hayır Bay 123
Hâyr Bey 112
Hayreddin 142, 143, 144, 145, 146, 152
Hazar Denizi 158
Hekimoğlu Ali Paşa 228
Henri Adolf 285
Heraklius 66
Hersek 69
Hersekzâde Ahmed Paşa 77
Herzl 299
Hıristiyan 28, 29, 33, 50, 52, 63, 72, 78, 79, 80, 84, 85, 93, 127, 162, 166, 179, 207, 213, 230, 268, 269, 286, 287, 288, 291, 292, 298, 314, 315, 319, 324, 352, 361, 363, 364
Hicaz 123, 258, 300, 302
Hicaz Demiryolu 300
Hicret 314
Hidivlik 275
hilâfet 289, 294, 355
Hilâfet-i Osmaniyye 290
Hilâl Mecmuası 287
Hilâl taktiği 134
Hinçak 296
Hindistan 86, 143, 245, 294, 326, 333, 371
Hindo-Çin bölgesi 303
Hitit 287
Hizan 104
Hoca Saadeddin 76, 78, 95, 101, 102, 103, 106, 109, 115, 117, 123, 166
Hoca Saadeddin Efendi 166
Hoca Saadettin 34, 40, 44, 53, 54, 58, 60, 64, 68, 69, 70, 72, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 111, 112, 114, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 127
Homme malade 291
Hoy 98, 99, 140, 182, 221
Hûd 73, 350
Hudeybiye 314

Humbara havanı 202
Humus 36, 107, 111, 261
Hûnî 129
Hunlar 362
Hurraş 314
Hülâgu 109
Hünkâr İskelesi Antlaşması 261
Hürrem Sultan 148, 149, 150, 151
Hüseyin 139, 181, 202, 218, 244, 275, 292, 339, 341, 342
Hüseyin Avni Paşa 275, 292
Hüseyin Nakip Turhan 341, 342
Hüsrev Paşa 178, 179
Hz. Aişe 173
Hz. Ali 96, 173, 354, 356, 357
Hz. Ebû Bekir 66, 353, 354
Hz. İsâ 361
Hz. Ömer 66, 353, 354, 355, 356, 357
Hz. Zekeriyya 349

I

I. Abdülhamid 234, 235, 236, 237, 238
I. François 133
II. Guillaum 304, 305
III. Ahmed Çeşmesi 223
III. Andronikos 23
III. Innocent 81
II. Lajos 134
II. Maximilian 153
I. Nikola 261
Islahat Fermanı 269, 270, 286

İ

İberya Yarımadası 87
İbn Alkamî 109
İbn Haldun 274
İbn İyâs 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 132
İbn Kesîr 66, 80
İbn Sa'd 354
İbn Şahne 45, 46
İbnu'l-Esîr 354, 355, 357
İbrahim 54, 115, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 142, 148, 149, 185, 187, 188, 189, 190, 201, 204, 207, 208, 211, 221, 222, 224, 235, 259, 261, 288, 351, 362
İbrahim es-Semerkandî 115
İbrahim Paşa 132, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 142, 149, 201, 204, 207, 208, 221, 224, 259, 261
İçel 70
İdare-i Aziziye 274

İdris 102, 103, 104, 113, 114, 128
İdris-i Bidlisî 103, 104, 114, 128
İdris-i Bitlisî 102, 103
İkbâlî 219
İkdu'l-cumân fî târihi ehli'z-Zamân 222
İkrime 355
i'lâm-ı şer'iyye 277
İ'lây-ı Kelimetullah 24, 46
İlhanlılar 19, 22
İmâdiye 196
İmâm A'zam 140, 183
İmâm A'zam Ebû Hanife 140
imdadiye 211
İncil 315, 353
İncir Yemez 136
İngiliz 245, 246, 274, 276, 289, 296, 307, 308, 309, 331, 334, 335, 337, 339
İngiltere 245, 246, 260, 265, 278, 280, 281, 297, 308, 324, 325, 332, 333
insanlık dışı 362
İrakeyn 138, 139, 140
İran 17, 24, 65, 66, 87, 90, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 124, 127, 128, 130, 132, 138, 141, 146, 147, 148, 150, 152, 155, 161, 162, 167, 169, 170, 173, 181, 182, 183, 186, 188, 221, 223, 225, 226, 326, 355, 371
İranlılar 183
İran Safevî devleti 90
İran Safevîleri 87, 138, 221
İran Sasanî Devleti 103
İran Şâhı 24, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 106, 107, 124, 132, 147, 148, 150, 152, 167, 183
İsâ 183, 361
İsfahan 182
İsfendiyar 42, 53, 69
İsfendiyar Oğulları 69
İskenderiye 122, 263
İskender Paşaoğlu Mustafa Bey 111
İskenderun 183
İslâm Devleti 66, 87, 289, 352
İslâm Giray 162
İslâm Hukuku 267, 274, 332
İsmail 17, 53, 75, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 128, 130, 132, 318
İsmail Canbulat 318
İsmail Hakkı Uzunçarşılı 17, 53, 75, 99
İspanya 67, 87, 145, 225, 360
İspanyollar 145
İsrâ 112

İsrail 297, 327, 362, 373
İsrail Devleti 297
İstanbul 15, 17, 23, 32, 33, 35, 36, 38, 41, 50, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79, 80, 82, 84, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 100, 101, 105, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 157, 159, 162, 163, 166, 167, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 191, 192, 194, 196, 198, 199, 200, 202, 211, 212, 213, 214, 216, 218, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 231, 232, 235, 248, 250, 251, 254, 261, 262, 263, 265, 266, 268, 275, 276, 281, 283, 284, 285, 286, 289, 291, 292, 294, 297, 298, 300, 301, 304, 305, 307, 309, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 333, 334, 335, 337, 339, 342, 364, 366, 367, 369, 370, 372
İstanbul Boğazı 33, 36, 57, 58
İstanbul Halifesi 326, 372
istiskâ 184
İtalya 71, 72, 142, 330, 339, 340
itfaiyeci 222
İtilaf Devletleri 337, 339, 372
İtilâf Devletleri 334, 335, 337
İttihad ve Terakki 286, 313, 315, 316, 317, 318, 323, 324, 328, 330, 331, 373
İttihad ve Terakki Cemiyeti 286, 323
İzmir 41, 42, 337, 338
İzmit 164, 182
İzmit Körfezi 164
İznik 18, 23, 24
İzzet Cundî 288
İzzet Paşa 321

J

Japonya 294, 309
jenosid 81
Jitvatorok Muahedesi 170
Jön Türk 282, 283, 284, 285, 286, 305, 324, 328, 329
Jön Türkler 283, 286, 287, 316, 324, 328, 330, 331, 372

K

Kâbe 128, 156, 164, 168, 314
Kadı Burhaneddin 32, 33
Kadızâdeliler 193
kafes 84, 156, 172, 187, 230, 256
kafes hayatı 256
kafes odaları 84
Kafkas 235
Kâğıthane 224
Kağızman 99
Kahire 77, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 244, 285, 287
Kahlenberg Dağı 207
Kâhya Bey 223
Kandiye 197
kan dökücü 129
Kanije 167, 195
Kanije Kalesi 195
Kansu Ğuri 108, 124
Kansuh Paşa 180
Kantakuzenos 25
Kanun-ı Esasî 316
Kanuni 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 167, 195, 365
Kanun-i Esasi 337
Kapitülasyon Antlaşması 225
Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa 263
Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa 152
Kaptan-ı Derya Cafer Bey 129
Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa 234
Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa 191
Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa 159
Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa 244
Kaptan Paşa 223
Kaptan paşalık 142
Kapusuz Levendât 231
Karabağ 99, 150
Karacahisar 18
Karaca Hisar 22
Karadeniz 72, 89, 158, 327
Kara Han 105
Karaman Beyi 54, 55, 69
Karaman Beyliği 31
Karamanlılar 24, 50, 69
Karamanoğlu 32, 69, 77
Karamanoğlu Kasım Bey 77
Karamanoğulları 28

Kara Murad Ağa 191
Kara Mustafa Paşa 187, 188, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 210, 368
Kara Yusuf 36
kardeş katli 14, 73, 165, 186, 187, 228, 364, 367
Kardinal 61
Karlofça Antlaşması 218
Kars 147, 150, 152, 161, 182, 260, 271
Kartaca 287
Kasım 77, 99, 114, 183, 185, 241, 254, 266, 287, 316, 334, 337, 339
Kasım Emin 287
Kasr-ı Şirîn 139, 184, 186, 188, 225
Kasr-ı Şirîn Anlaşması 184
Kasr-ı Şirîn Antlaşması 225
Kasr-ı Şirîn Muahedesi 188
Katerina 220
Kayı 17
Kayıt Bay 76
Kazaskerlik 28
Kazasker Tacî Zade Cafer Çelebi 98
Kâzımiyye 183
Kazvin 152
Kefke 89
kelâmî 308
Kelime-i Tevhîd 102
Kemah 101
Kemâl Reis 87
Kemankeş Kara Mustafa Paşa 187, 188
Kerkük 225
Kethüdâ Hâlet Efendi 258
Kıbrıs 80, 159, 160, 281
Kılıç Ali Paşa 159
Kırım 71, 89, 162, 201, 208, 232, 233, 235, 237
Kırım Hanı Murad Giray 201, 208
Kızılbaş 90, 91, 102, 104, 105, 126, 127, 128, 136, 138, 161, 170, 183
Kızılbaş Celâl 127
Kızılbaşlar 90, 95, 96, 98, 100, 105
Kızılbaş tehlikesi 105
Kızıldeniz 143, 166
Kızıl Deniz 105
Kızılderili 362
Kızıl Sultan 287, 295, 324, 326, 327, 371, 372
Kilitbahir 335
Kisra 355
Kléber 246, 247
Koca Yusuf Paşa 235
Kolombrine topu 202
Komaniçe 197

Komran 203
Konstantin 58
Konya 41, 74, 75, 76, 91, 105, 139, 140, 151, 152, 182, 183, 261
Korlofça Antlaşması 221
Kosova Savaşı 29
Kostantiniyye 63, 64, 66, 67
Koşin-sin 309
Köprülüler 192
Kör Ali 317
Kösem Sultan 178, 179, 185, 186, 367
Kral Ferdinand 153
Kudüs 50, 77, 78, 79, 80, 111, 114, 196, 296, 299, 362
Kupa Suyu 162
Kur'an 31, 108, 109, 119, 155, 310, 313, 314, 315, 326, 327, 344, 347, 348, 349, 351, 357, 365, 372
Kurbağalı Dere 278
Kurban 113
Kurdbay 120
kurtuluş fermanı 269
Kutsal Kâse 80
Kutsal Topraklar 299
Kuyucu 170
Kuyucu Murad Paşa 170
Kuzey Afrika 291, 300, 302, 303, 309, 341
Kuzey Avrupa 81
Küçük Kaynarca 234, 235, 248
Küçük Kaynarca Antlaşması 235, 248
Kürdistan 101, 102, 104, 105, 128, 148, 196
Kürd Mehdî 196
Kürt 98, 101, 102, 103, 104, 110, 148, 196, 297, 298, 323
Kürt Alayları 298
Kürt beyleri 103
Kürt Beyleri 104
Kürt birlikleri 298
Kürt İbrahim Bey 148
Kürtler 103, 104, 298
Kürt siyaseti 297
Kütahya 17, 41, 139, 151, 157, 222, 261

L

Lala Mustafa Paşa 159, 161
Lale Devri 221, 222
Lamartine 185, 198, 199, 200, 201, 204, 244, 247
Languedoc 81
Latin 61, 64
Lazaros 29, 38
l'Echo de Chine 308
Lehistan 173, 174, 181, 197
Leh Kralı Sobieski 207

Lehler 197
Lehliler 173
le Sultan Rouge 295, 326, 371, 372
Levend Teşkilatı 235
Libya 330, 336
Liman Von Sanders 331, 334
Limni 193
liyakat 368
Londra 246, 266, 289
Lübnan 318
Lüleburgaz 28
Lütfi 267, 269, 329

M

Ma'arratu'n-Nu'mân 149
Macar 33, 59, 132, 133, 134, 136, 138, 143, 199
Macaristan 13, 49, 68, 82, 83, 126, 132, 133, 136, 138, 139, 143, 153, 157, 168, 169, 195, 199
Macarlar 33, 49
Machiavelli 185
mağşuş 163, 366
Mâku 182
Malatya 36, 297
Malezya 309
Malkoç Yavuz Ali Paşa 169
Malta 152, 170, 209, 339
Malta adası 152
Malta Adası 339
Maltepe 91, 96
manastır 64
mangır 212
Manuel 32
Maraş 101, 105
Mardin 122, 283, 297
Maria Despina 31
Marie-Antoinette 239, 240
Marko Paşa 277, 283, 284
Marsilya 144
Matrakçı Nasuh 139, 140, 156, 365
Mecelle 274
Meclis-i Mebûsân 316, 319, 320, 321, 322, 337
Meclis-i Mebûsânı 317
Medine 121, 125, 127, 128, 139, 143, 156, 168, 171, 272, 282, 300, 302, 314, 330, 342, 351, 352, 354, 355, 356
Medinetu'l-Munevvere 355
mehdilik 183, 196
Mekke 121, 123, 125, 127, 128, 143, 156, 168, 171, 180, 232, 272, 300, 302, 314, 330, 339, 352, 355
Mekke Şerifi 121
Melik 339
Melik Hüseyin 339

Memlûklar 104, 105, 108, 113, 116
Menderes 342
Mercidabık 108, 111
Merend 140, 182
Merend-Hoy 140
Mervân 357
Mervân b. Hakem 357
Merzifonlu 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 368
Mescid 355
Mesih 196
Meş'ale Savaşı 162
Meşrutiyet 316, 330
Metropolit 258
Metropolitler 270
Mevlana Celâleddin Rumî 139
Mezemorta Hüseyin Paşa 218
M. Hanataux 296
Mısır 23, 36, 41, 76, 77, 78, 79, 85, 86, 87, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 131, 132, 133, 141, 143, 159, 166, 171, 228, 231, 234, 244, 245, 246, 247, 248, 260, 261, 263, 265, 275, 287, 289, 306, 321, 322, 364
Mısır Fetihnâmesi 117
Mısır Valisi 143
Midhat Paşa 275, 276, 277, 278, 279, 282, 370, 371
Midilli 68, 69, 334
Mihrimah Sultan 153
milli meclis 240
milliyetçi 287, 330
milliyetçilik 13, 292
Miloş Kobiliç 29
Mimar Sinan 151, 156, 160, 366
Mirabeau 240
Mirza Sarayı 129
Mithat Paşa 280, 281, 282, 292, 324
M. Mouillé 285, 286
Moğol 33, 34, 43, 109
Mohaç 132, 133, 135, 138
Moiz Sabatay 196
Mondros Mütarekesi 337
Mora 58, 72, 88, 258, 259, 260
Mora adası 58
Mosquée de Paris 340
Muaviye 74, 357
Mudanya 19
Mueyyed 321
Muğire 355
Muğire b. Şu'be 355

Muhammed 41, 44, 64, 65, 79, 111, 123, 134, 248, 288, 289, 290, 291, 300, 309, 310, 314, 320, 349, 350, 351, 352, 357
Muhammed Abduh 288, 289, 290, 291
Muhammed Ali 309, 310
Muhammed Zafir 300
Muhammed Ziyauddin 320
Muharrem 116, 118, 317
Muhibbî 156
muhtellu'ş-şuur 279
Muhteşem Süleyman 156, 365
Muhyiddin ibn Arabî 111
Muhyiddin ibnu'l-Arabî 123
Murad Bey 285
Murad Giray 201, 206, 208
Murâdî 164
Muradiye 86
Murat Bardakçı 338, 340
Musa Kâzım Efendi 336
Mushaf 97, 109
Mustafa Paşa 159, 161, 187, 188, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 251, 254, 256, 257, 368
Mustafa Reşit Paşa 262, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 272, 273, 369
Mustansıroğlu 111
Musul 178, 183, 196, 288
mücahid 66, 222
müdahane 188
Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn 231
Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn 235
Müküs 104
Münşeâtı 51, 78

N

Nahcivan 167
Nahçıvan 99
Nakîbu'l-Eşrâf 336
Nâmık Kemâl 264, 278
Napoli 85
Napolyon 244, 245, 246, 247
Narbonne 81
Nasîf el-Yazici 287
nasyonalizm 13
Navarin 260, 261
Necib Ğazurî 288
Necid 248
Necker 241
Nedre el-Matran 288
Nedve 355
Nehle el-Matran 288
Niğbolu 33, 35, 37, 38, 43
Niğde 70, 191

Nil 119, 120, 122
Nilüfer 19
Niş 213
nizâm-ı âlem 53, 75, 168, 367
Nizâm-ı Âlem 73
Nizâm-ı Cedid 243, 249, 250, 251, 257
Nizâm-ı Cedîd 242
Nizip 261, 265
Notre Dame de Paris 247
Nur Ali 91
Nûr-i Osmanî 228

O

Oğuz 15, 17, 18
Oldenbourg 362
Orta Asya 14, 15
Orta Doğu 292, 293, 300, 335, 362
Ortodoks 61, 273, 332, 362
Osmanlı 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262,

263, 264, 265, 267, 268,
269, 270, 271, 272, 273,
274, 276, 278, 279, 280,
281, 282, 284, 285, 286,
288, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298,
299, 300, 301, 302, 303,
305, 306, 307, 309, 310,
312, 313, 317, 318, 324,
326, 327, 328, 330, 332,
333, 334, 335, 336, 337,
338, 339, 340, 341, 343,
363, 364, 365, 366, 367,
368, 369, 370, 371, 372, 373
Osmanlı Bankası 297
Osmanlı Devleti 13, 14, 15, 17,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 32, 34, 35, 36, 43, 49,
50, 51, 53, 54, 55, 56, 67,
69, 70, 71, 75, 76, 78, 82,
86, 87, 89, 90, 91, 93, 94,
95, 96, 98, 100, 101, 102,
103, 104, 106, 107, 108, 110,
111, 113, 115, 120, 121, 122,
123, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134,
135, 136, 137, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144,
145, 146, 147, 148, 149,
150, 151, 152, 153, 154,
155, 157, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 176,
177, 178, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 186,
187, 188, 190, 191, 192,
193, 194, 195, 196, 197,
198, 199, 200, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 217, 218, 220, 221,
222, 223, 225, 226, 228,
229, 230, 232, 233, 234,
237, 238, 239, 242, 243,
244, 245, 246, 247, 248,
249, 253, 254, 257, 258,
259, 260, 261, 263, 264,
265, 267, 268, 270, 271,
272, 273, 279, 280, 281,
282, 286, 288, 291, 292,
293, 294, 295, 296, 298,
299, 300, 305, 306, 309,
313, 317, 324, 328, 330,
332, 333, 334, 337, 340,
366, 368, 373
Osmanlılar 14, 15, 19, 26, 28,
33, 35, 37, 42, 51, 67, 118,
196, 221, 225, 334
Otlukbeli 70

Ö

Ömer b. Abdülaziz 359, 360
Örnek Halifeler 353
Özdemiroğlu 162

P

Padişah-ı manevi 158
pagan 14
Palanga 197
Pan Arabizm 286, 287
Panislamizm 288, 289, 294, 295, 300, 301, 326, 371, 372
Pan Türkizm 286, 287
Papa 28, 33, 50, 79, 81, 85, 204, 205, 242, 247
Papa II. Innocent 79
Papa Innocent 85
Papa VII. Pie 247
Pargalı İbrahim Paşa 132, 134
Paris 185, 222, 239, 240, 241, 244, 245, 247, 260, 262, 267, 270, 271, 275, 282, 284, 286, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 300, 301, 304, 306, 310, 316, 319, 321, 324, 340, 341, 342, 369
Paris Muahedesi 271
Paros muharebesi 191
Pasarofça Anlaşması 221
Patrikhâne 339
Patrikler 270
Patrona Halil 223, 224
Patrus el-Bustânî 287
Payas 183
Payens'li Hugue 80
Payitaht 179, 298
Pekin 304, 310, 311, 312, 313
Pekin Hamidiyye Üniversitesi 304, 310, 311, 312, 313
pèlerins 80
Perchtoldsdorf 203
Perpignan 81
Pervari 104
Peşte 144
Petit Trianon 239
Phrygia 55
Picardie 240
Piramitler Savaşı 244
Polonya 173, 174, 181, 199, 205, 209
Polonya Kralı Jean Sobieski 205
Polonyalılar 197
Polonya ordusu 174
Prof. Leidesdorf 278
Prof. M. Mouillé 286
Provence 83, 240
Prusya 238
Prut Anlaşması 220

Q

Question d'Orient 291

R

Raab Nehri 201
Ragıp Paşa 230
Ramazan 41, 42, 179, 185, 206, 209, 264
Ramazanoğlu Piri Bey 136
Râtıb Efendi 243
Ravza-i Mutahhara 171
Receb 204, 209
Reconquista 361
Refik Rezzâk Selum 288
Reşid Rıza 288
Revân 168, 182, 183
Revân kalesi 182
Revue de Paris 296
Rıza Salih 288
Ridaniye 107, 114, 115, 116, 118
Rodos 68, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 127, 131
Rodos adası 131
Rodos Şövalyeleri 77, 79
Roma 13, 81, 85, 287
Rue Monge 340, 342
Rum 33, 61, 69, 74, 96, 101, 107, 258, 266, 270, 284, 319
Rumeli 25, 26, 27, 28, 31, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 78, 88, 148, 150, 164, 204, 235, 244, 250, 317
Rumeli Hisarı 55, 56, 57, 58, 59
Rumeli Kazaskeri Ziyauddin Efendi 317
Rumeyle 117
Rum Krallığı 69
Rumlar 32, 55, 62, 63, 98, 259
Rus 13, 220, 225, 232, 234, 261, 280
Rusya 158, 181, 197, 198, 220, 225, 232, 235, 236, 238, 245, 246, 253, 258, 260, 261, 273, 291, 297, 332, 334
Ruşdî Şem'a 288
Rüstem 66, 148, 149, 150
Rüstem Paşa 148, 149, 150
Rüştü Paşa 275, 276

S

Saadeddin Efendi 44, 166
Sa'd b. Ebi Vakkas 65, 66
Sadrazam Arabacı Ali Paşa 216
Sadrazam Bekri Mustafa 213
Sadrazam Halil Hamid Paşa 234, 235
Sadrazam Halil Paşa 55, 59
Sadrazam Rüştü Paşa 276

Safed 111
Safiye Sultan 165, 169
Said Halim Paşa 331
Said-i Nursi 323
Sakarya 164, 232
Sakarya Nehri 232
Sakîfesi 353
Salamon oğlu Yasef 135
Salih 288, 345
Salih Haydar 288
saltanat sistemi 74, 359
Saltanat Sistemi 339
Sam Mirza 140
Sancak Beyi 22
Sancak-ı Şerif 201, 259
San Remo 339, 340
Sapanca Gölü 232
Saraybosna 217, 332
saray tutuklusu 83
Saruhan 92, 144, 148
Saruhan Sancakbeyi 148
Sasanî 13, 103
Sason 104, 296, 297
Saygon 309
Secde 352
Selahaddin-i Eyyûbî 111
Selanik 285, 318, 319, 321, 326, 329, 372
Selmân 356
Selmân-ı Fârisî 356
Selman Reis 143
Semendire 49, 88
Semerkand 42, 43
Semiz Ali Paşa 153
Senusiler 302
Serdarlık 200
Sertabib-i Şehriyari Mavroyani Paşa 284
Seyahat Varakası 328
Seyfuddin el-Hatib 288
Seyr-i Sefâin 274
Seyyid 217, 300
Seyyid Feyzullah Efendi 217
Seyyid Hüseyn el-Cisr 300
Sırbistan 49, 54, 68, 332
Sırp 28, 29, 31, 32, 38, 40, 54, 245, 332
Sırp Kralı Georgi 54
Sırplar 25, 32
Sırp Sındığı 28
Siam 309
Sicilya 83
Silâhdar Ağası Ahmed Ağa 180
Silifke 69
Silistre 198
Sinan Paşa 105, 116, 130, 158, 159, 166, 169
Singapur 309
Sinop 69
sipahi 30, 176, 179
Sipâhiler 92
Sir Henry Elliot 281, 325

Sivas 36, 47, 90, 139, 147, 152, 297
Slav 130
softa 275
Sofya 212
Solakzade 68, 73, 76, 93, 97, 104, 111, 118, 122, 123, 127, 130, 131, 132, 133, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 149, 152, 153, 154, 155, 157, 159, 161, 163, 164, 366
soykırım 81, 246, 362
Söğüt 18
Stephanos 38, 39
Subaşı Süleyman Bey 67
Sultan Ahmet Camisi 191
Sultan Ğurî 107, 110, 112, 113, 115, 120
Sultanu'l-İrakayn 117
Sultanu'ş-Şuârâ 222
Suriye 122, 124, 174, 202, 246, 261, 287, 322
Suriye Valisi Hüseyin Paşa 202
Surre Alayları 272
Süğlün Koca 135
Sükuti İshak 285
Süleyman 17, 26, 27, 39, 41, 42, 67, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 182, 195, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 365, 368
Süleyman Çelebi 39
Süleymaniye Camii ve Külliyesi 155, 365
Süleyman Paşa 26, 27, 143
Süleyman Şah 17
Sünnet 348, 349
Sünni 90, 95, 101, 104, 221
Sürre Alayı 171, 373
Süveyş 159, 231, 288
Süveyş Kanalı 159, 231

Ş

Şâfii 101
Şah 17, 88, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 128, 130, 132, 140, 146, 147, 148, 150, 152, 182
Şah İsmail 90, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 128, 130, 132
Şah İsmail Şiası 95
Şahi topu 202
Şah Kulu 88, 90, 95, 100, 128
Şair Nefi 181, 182
Şâm 36, 65, 66, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 120, 123, 124, 130, 139, 261, 281, 340

Şanghay 305, 306, 307, 309
şapirgraf 283
Şarap İdaresi 212
Şark Meselesi 291
Şarlken 133
Şazeli Tarikatı 301
Şefik el-Azam 288
Şehzade Ahmed 90, 91, 92
Şehzade Cem 71, 74
Şehzade Cihangir 148, 149
Şehzade Korkut 92
Şehzade Mustafa 49, 70, 99, 139, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 251, 253
Şehzade Orhan 55, 56, 64
Şehzade Selim 88, 89, 90, 91, 92, 94, 148, 152, 155, 157, 237
Şehzade Süleyman 41, 42, 127, 129, 211
Şemsi Ağa 148
Şeriat 99
Şer'i- Şerif 200
Şeyh Ahmed 97, 98
Şeyh-i Ekber 123
Şeyh Muhammed Bedahşî 111
Şeyh Muhyiddin Efendi 168
Şeyh Rahmetullah 300
Şeyh Ramazan 41, 42
Şeyhu'l-Haremeyn 282
Şeyhülislâm 106, 141, 142, 152, 155, 159, 174, 181, 182, 183, 200, 217, 218, 220, 232, 238, 251, 256, 266, 270, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 289, 290, 317, 319, 320, 322, 324, 332, 333, 336, 365
Şeyhülislâm Ahî Zâde Hüseyin Efendi 181
Şeyhülislâm Ataullah Efendi 251, 256
Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi 317
Şeyhülislâm Ebû's-Suud Efendi 152, 155
Şeyhülislâm Feyzullah Efendi 218, 220
Şeyhülislâm Hamid Efendi 159
Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi 275, 279, 282
Şeyhülislâm Hayri Efendi 332
Şeyhülislâm Yahya Efendi 182, 183
Şibli Şamil 287
Şii 90, 100, 102, 126, 128, 135, 139, 155, 354
Şirvan 104, 161, 162, 166
Şövalyeler 79, 82, 83, 84
şûrâ 177, 361
Şûrâ 74

Şûrây-ı Devlet Başkanlığı 276
Şükrü Midhad 285

T

Taberî 66, 67, 357
Taçlı Hanım 98, 99
Tahertan 36
Tahmasp 132, 140, 147, 148
Tâif 281, 282
Taksim 227, 369
Takvim-i Vekâyî 262, 369
Talib Nakib 288
Tanzimat 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 286, 370, 373
Tanzimat Fermanı 263, 266, 267, 270
Tanzimat Hareketi 263
Tapınak Şövalyeleri 42, 80
Tarhuncu Ahmed Paşa 191
Târihçi Solakzâde 171, 178, 367
Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm 287
Tarsus 86, 135
Tatarlar 71, 199, 207
Tayyib 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 146, 147, 149, 153, 154, 165, 166, 167, 188, 189, 304
Taz Ali Hisarı 18
Tebriz 96, 99, 100, 104, 129, 139, 140, 146, 147, 166, 167, 182
Tebuk 352
Tebuk seferi 352
Tekfur 19, 34
Templier 80
Tercan 147
Tevrat 352
Theodora 25
tıp 230, 277
Tiers Etat 241
Tiers État 240
Tiflis 221, 296
Timur 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 57, 95, 363
Tiryaki Hasan Paşa 167
Tisza Suyu 217
Tokat 91, 126
Tophane 227, 369
Topkapı 62, 92, 223, 276
Topkapı Sarayı 92, 223, 276
Topuzlu Bendi 227, 369
Toulouse 81
Tours 244
Tökeli 199, 200, 201
Tökeli Emre 199
Trablus 111
Trabzon 69, 297
Trakya 28, 35, 49, 55, 56, 260

tulumbacı 222
Tumanbay 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120
Tuna 49, 55, 133, 145, 201, 206, 274
Tunus 159, 231
Turancılık 331
Turgut Reis 152
Türkistan 294
Türkiye 99, 126, 264, 291, 296, 306, 331, 339, 340, 342, 343
Türkler 63, 113, 115, 207, 283, 286, 287, 316, 324, 328, 330, 331, 372
Türkmenler 95, 108, 113, 114, 117

U

Ubeydullah 284
Ubeydullah Efendi 284
Uç Beylikleri 18
Uğraş köyü 88
Uğraş Köyü 127
Uhud 352, 356
Uhud Savaşı 356
Ukrayna 197
ulu'l-emr 177
Ulu'l-emr 308, 357
ulusçu 330, 331
ulusçu mefkûre 331
Urban 59
Urmiye Gölü 100
Usâme 352
Uyvar kalesi 195
Uzak Doğu 158, 245, 303, 305, 309, 310, 313
Uzun Hasan 69, 70, 71, 95
Uzun İbrahim Paşa 201, 204, 208

Ü

Ümeyye 111
Ümeyye Camisi 111
Ümmet-i Muhammediye 290
Ümmü Gülsüm 356
Ümmü Salît 356, 357
Ürgüplü Hayri Efendi 333
Üsküdar 174, 182, 183
Üsküdarî Aziz Mahmûd Efendi 178

V

Vahhâbî 226, 248, 258
Vahhâbî Hareketi 258
vak'a-i vakvakiye 192
Vak'ay-ı Hayriye 259
Vali Canberdî Ğazali 130

Valide Sultan 74, 172, 176, 177, 186, 187, 192, 224, 367
Van 147, 182, 297
Varna 50
Vasvar Barışı 196
Velid 65
Veli Halife 135
Venedik 69, 190, 191, 209, 221
Venedikli Baffa 169
Venedikliler 69, 70, 71, 159, 192, 193, 197
Veziriazam İshak Paşa 75
Vezirköprü 192
VIII. Charles 85
Vidin İsyanı 244
Viyana 136, 137, 156, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 220, 243, 278, 285, 365, 368
Volga 158
Voltaire 241
Von der Galtz 286
Voyvoda 207, 269

W

Wang 309
Weissenbourg 194

X

XIV. Louis 199, 205
XVI. Louis 237, 239, 240, 241

Y

Yafa 246
Yahudi 93, 196, 230, 266, 283, 284, 285, 291, 292, 298, 299, 314, 319, 321, 323, 324, 329, 352, 363
Yahudi Deccâl 196
Yahudi dönmesi 321
Yahudiler 284, 299, 316, 349, 362
Yahya 182, 183, 349
Yana 40
Yanık 203, 207
Yanık Kalesi 207
Yarhisar 18, 19
Yarhisar tekfuru 19
Yavuz 72, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 141, 142, 144, 145, 155, 167, 169, 334, 364, 365

Yavuz Sultan Selim 72, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 141, 142, 144, 155, 364, 365
Yemen 158, 159, 180, 293, 312
Yemen Fatihi 159
Yeni Cami 229
yeni çeri 28
Yeniçeri 25, 26, 30, 92, 137, 174, 242, 247, 257, 259, 370
Yeniçeriler 223, 253, 257
yeniçeri ocağı 28, 56
Yeniçeri Ocağı 25, 26, 242, 247, 257, 259, 370
Yeni Düzen 249
Yenişehir 18, 148
Yeni Zelanda 333, 335
Yeşilköy 281
Yezid 74, 359
Yokohama 309, 310
Yukarı Avusturya 137
Yunanistan 79, 258, 260, 285
Yunanlılar 316, 319, 338
Yûnus 123
Yûnus Paşa 123
Yusuf Muhayir 288

Z

Zaganos Paşa 62
Zağra 89
Zanta adası 72
Zapolya 135, 136, 143
Zekeriyya 349
Zeki Paşa 298
Zekiye Sultan 270
Zembilli Ali Efendi 141
Zenbilli Ali Efendi 106
Zenta Muharebesi 219
Zeyd 67, 320
Zeydîler 180
Zımmîler 249
Zilhicce 38, 115, 216
Zillullah 291
Ziya Paşa 278
Zizim 79, 82, 83, 84
Zizim Kulesi 83
Zoé Oldenbourg 362
zorbalar 167, 180, 211
Zülkarneyn 111

Prof. Dr.
İhsan Süreyya
Sırma

Müslümanların
Tarihi

Osman Gazi tarafından kurulan Osmanlı Beyliği, yaptığı fetih ve teşkilatlanma ile kısa zamanda genişlemiş ve tam bir "devlet" niteliği kazanmıştır.
Altı asır kadar hüküm sürmüş olan bu Osmanlı, gerçekten o günkü dünyanın sayılı devletleri arasına girmiştir.
Elbette ki Osmanlı Sultanlarının birçok kusurları olmasına rağmen Avrupa'ya İslâm'ı taşımakla kalmamış; yüzyıllarca İslam Dünyası'na karşı yapılan akınlara da siper olmuşlardır.
Osmanlı'nın son döneminde yönetimi ele geçiren Jön-Türk-İttihat ve Terakki, duruma hâkim olamamış ve koca devletin yıkımını hazırlamıştır.

5

TMG
0750625
HPB

9 789754 737707
www.beyanyayinlari.com